Гаргантюа і Пантагрюель
Франсуа Рабле

Франсуа РАБЛЕ
ҐАРҐАНТЮА І ПАНТАҐРЮЕЛЬ
Роман
Престрахолюдне житіє великого Ґарґантюа, батька Пантаґрюеля,
написана во время оно магістром Алькофрібасом, збирачем квінтесенції,
книга ряснопантагрюелецвітна

До читальника
Читальнику, що сів за книгу ти!
Тримай у жмені враження химерне
І, вчитуючись, носом не крути:
У ній нема ні злоби, ані скверни.
Нехай не все у книзі повнозерне,
Та знаєте — сказать сміховину
Такої я нагоди не мину,
А ще як бачу пику похоронну.
Хай сміх — не плач — панує на кону.
Сміятися ж судилось нам до скону.

Одавторове слово
Мочеморди преславнії і ви, шовкошитні ходячі пранці (вам-бо, а не кому іншому, присвячені мої писання). У Платоновому діалогові Бенкет Алківіяд, зохвалюючи свого учителя Сократа, от уже хто філософ над філософами, прирівнював його, між іншим, до силенів. Силенами звалися колись шкатулки, їх ще й досі продають по аптеках, зверху на них понамальовувано кумедні й утішні фігурки, всяких там гарпій, сатирів, гусаків на загнузді, рогатих зайців, качок-в'ючаків, крилатих цапів, оленів у запрягу та інші прецікаві кунштики, понавигадувані, аби людей веселити (чим і займався Силен, доброго Бахуса напутник), а всередині зберігалося дороге надіб'я, як-от бальзам, сіра амбра, амом, мускус, цибет, потовчені в порошок самоцвіти та інші коштовності. Такий, як запевняв Алківіяд, був і Сократ: на вулиці оцінюючи його зовнішність, ви не дали б за нього щербатого мідяка, такий він був із себе препоганий і манерами неоковирний: ніс кирпою, погляд сторч, вираз на обличчі якийсь пришелепкуватий, поведенція простацька, убрання убоге, жив він біду прикупивши, з жінками сварився, служити ніде не міг, охочий був жартувати, не проливав, любив підшкильнути, а все, щоб приховати божисту свою мудрість. Але як ви шкатулу цю відкриєте, то всередині знайдете небесний, многоцінний надіб: дотепність просто-таки надлюдську, чесноту дивовижну, звагу нездоланну, тверезість неподобну, життєлюбство незнищенне, гарт непохитний, а крім того, цілковиту зневагу до всього, ради чого рід людський стільки дбає, бігає, гарує, мандрує і воює.
На що, по-вашому, б'є оце переднє слово і моя засторога? А ось на що, учнівство моє дороге та інше гультяйство! Читаючи цікаві назви деяких книжок мого компонування, скажімо, Ґарґантюа, Пантаґрюель, Феспент, Про вигоду гульфиків, Горох у салі cum commento[1] тощо, ви поспішаєте вивести, що в цих творах ідеться лише про курзу-верзу, гиль-гуси та всякі інші веселі побрехеньки, тим-то заледве побачивши щось на сорочці (себто на титулі), але ще не втямивши що й до чого, ви вже ладні реготати і потішатися. Одначе людські витвори не заслуговують, щоб їх так

легковажили. Ви ж бо самі кажете, що не всяк чернець, на кому клобук, що в декого на нозі сап'ян рипить, а в борщі трясця кипить, і що на тому хоть і плащ гишпанський, але гишпанської доблести в ньому нема і в заводі. Отож розгорніть сю книжчину і гарненько зважте, про що в ній мова мовиться. Тоді ви зрозумієте, що надіб'я, яке вона містить, зовсім не те, яке прирікала шкатулка, іншими словами, речі, що тут викладаються, не такі вже й безрозумні, як можна подумати, читаючи заголовок.
І хай навіть достеменно ви знайдете тут речі кумедні й цілком відповідні заголовку, а все ж вух не розвішуйте, слухаючи співу сирен, а ставте куди вище все те, що я, як може вам здатися, ляпнув з дурного розуму.
Чи ви пляшку коли відкубрювали? Хай ти сказишся! Згадайте, яка це втіха. А чи бачили ви собацюру, який знайшов шпикову кістку? За Платоновим твердженням (lib. II de Rep.[2]), собака серед тварин найбільший філософ. Якщо ви бачили, то, мабуть, помітили, як святобливо оберігає він цю кістку, як ревно її ховає, як міцно тримає, як обережно бере зубами, як смачно трощить, як щиро висмоктує. З якої речі він так робить? Чого він сподівається? Чого домагається? А нічого, крім дещиці шпику. Щоправда, ця дещиця над усе смачніша, бо шпик, мозочок — найкраща, яка тільки є на світі, пожива (за свідченням Галена III Facu. natural, і XI De usu parti[3]).
Взором того собацюри ви мусите бути мудрі, аби винюшити, зачути й поцінувати ці прегарні й смаковиті книги, бути навальні у гонах і сміливі у хватці. Відтак по горливому читанню і зрілій розвазі треба розгризти кістку і висисати шпик, себто те, що я називаю пітагорійськими символами, і тоді знайте: читання вас покріпить і напоумить, бо тут вам відкриється геть-то інший дух і зовсім нова наука, щоб утаємничити вас у великі секрети і моторошні тайнощі, пов'язані з нашою вірою, політикою і побутом.
Невже ви справді гадаєте, ніби Гомер, Іліаду та Одисею пишучи, думав про ті алегорії, які йому приписали Плутарх, Гераклід Понтійський, Евстатій, Корнут і які потім у них перекрав Поліціано? Якщо вам саме так здається, тоді нам не по руці; як на мене, про ті алегорії Гомер дбав не більше, ніж Овідій у своїх Метаморфозах про євангельські дари, і хоч би скільки один братчик, дурноверхий чорноризець, усесвітній підніжок доводив, що це не так, усе ж, як каже приказка, нема дурних.
А як ви міркуєте інакше, то з якої речі ви це робите і чом би вам тоді не зробити того самого з приводу моїх веселих і небуденних хронік, я ж бо, мережачи їх, був думкою за тридев'ять земель, як і ви, а вашим, як і нашим, гадаю, чарчина ворочається. Бо на компонування сієї царственої книги я приділив не більше часу, ніж на латання здоров'я, тобто питву і їдлу. Чи не пора писати про такі високі матерії і про такі глибокі питання, як у ній, так, це вже показав нам Гомер, цей філолог над філологами, а також Енній, цей, за свідченням того ж таки Горація, батько поетів-латинян, дарма що якийсь недоумок ляпнув був, що його вірші тхнуть вином, а не єлеєм.
Те саме заявив про мої книги один зоїл — хай йому грець! Йому й не втямки, що вино пахне куди смачніше, солодше, спокусливіше, бадьоріше і тонше, ніж якийсь там єлей! І як про мене піде слава, що на вино я трачу більше, ніж на оливу, я загордію, не кажи той Демостен, коли про нього подейкували, що він оливник, а не виник. Мені це честь і похвала, коли мене узивають почарківцем і скляного бога поклонником, з таким ім'ям мені залюбки наллють у будь-якому гурті пантаґрюелістів. Демостенові хтось закинув те, що від його Промов тхне, як від засмальцьованого і брудного хвартуха олійника. Ну, а ви тлумачте мої вчинки і мої речення в

якнайкращий бік, шануйте сироподібний мій мозок, як хочете почути щось прецікаве, і підтримуйте по змозі мою веселість.
Отож веселіться, кохані мої, і втішайтеся, читаючи подальші сторінки, на здоров'я тілові, на пожиток ниркам! Але дивіться, сучі сини — ну сіло ік лихій годині! — випийте за мене, а я вас притьмом підтримаю!

Розділ I

Про родовід і вікодавній корінь Ґарґантюйський

Тим, хто хоче походження і давній рід Ґарґантюйський знати, рекомендую великий Пантаґрюельський літопис. Він підкаже вам значно більше, звідки на цім світі взялися великолюди і як із їхнього безпосереднього коліна народився Ґарґантюа, батько Пантаґрюелів. А мені вже даруйте, що я утримаюсь про це розводитися, дарма що се предмет такий, що хоч скільки про нього товчи, він Вашому Добродійству не набридне: досить послатися на авторитет Платона з його Філебом і Ґорґієм та на Флакка, — той казав, що деякі вислови (як оце мої) стають од повтору для вуха любіші.
Дай Боже, щоб кожен отак добре знав свою генеалогію від Ноєвого ковчега до сьогодення! Як на мене, многі з теперішніх потужників, царів, дуків, принців і пап походять од якихось торгівців образками та кошельників і, навпаки, чимало хиренних і стражденних нищунів із приюту доводяться кревними і прямими нащадками великим королям та цезарям, якщо зважити, як швидко позаступали на престолах і царствах

ассирян мідяни,
мідян перси,
персів македоняни,
македонян римляни,
римлян греки,
греків французи.

Щодо мене самого, то я не інакше, як парость котрогось багатого царя чи вельможного принца, що жили во время оно, адже навряд щоб був на крузі земнім такий чоловік, який аж реґне, як оце я, пошитися в королі чи в багачі, а все на те, щоб ґуляти, буяти, ні про що не дбати і взолочувати своїх приятелів та всіх людей достойних і одукованих. Але я веселю себе тим, що в позасвітті вискочу вже на царя, та ще такого царственого, що й думкою не здумати. Отак і ви, а, може, ще краще, думкою багатійте у своїй мізерії, і пийте здорові, як охота.
До наших баранів вертаючись, скажу вам, що з призводу високих небес походження і родовід Ґарґантюйський дійшли до нас повнішими, ніж будь-які інші, поминаючи родовідну книгу Месії, але про неї — мовчок, бо тут не моє мелеться, до того ж іще й враги роду людського, себто обмовники й Гіппократи, всі як один проти таких згадок. Книгу з родоводом Ґарґантюа знайшов Жан Одо на своєму лужку в закруті Ґюало, нижче Оливи, як повернути на Нарсе. Копачі на його загад чистили ями, і їхні лопати наткнулися на величезну бронзову усипальню, таку довженну, що до її краю так і не добралися, — склеп тяґнувся кудись аж за в'єнські шлюзи. Склеп наважилися відкрити там, де красувалося зображення кубка з написом етруськими літерами довкола нього: Hic bibitur[4], і знайшли дев'ятеро пляшок, поставлених так, як ґасконці ставлять скраклі, а під середньою плящиною — грубеньку, невкладисту, здоровецьку, ветху, ґарненьку, маніпусіньку, цвілу книжчину, що пахла хоч і не пахкіше, але вочевидь міцніше від троянди.
Власне, то й була генеалогічна книга, написана від дошки до дошки курсивом, але не на папері, не на пергамені, не на повоскованих табличках, а на березті, такому ветхому, що ґоді було щось розібрати.

Я (великогрішник) був туди закликаний і, озброївшися скельцями, пішов на ті хитрощі прочитання стертих літер, які підказав нам Арістотель, та й порозшифровував їх геть усі, що ви можете перевірити на собі, сівши пантагрюелювати, себто зазирати одним оком до чарки, а другим читати і перечитувати нотатки про страшелезні подвиги Пантагрюеля.
Наприкінці книжки містився невеличкий трактатик під титулом Фрашки-антидоти. Пацюки й таргани чи там (щоб не збрехати) які інші шкідники сгрубили її початок; решту я тут доточую, лише з пошани до антйків.

Розділ II

Фрашки-антидоти, на давніх руїнах знайдені

…Це він, хто подолав кімврійську силу,
Не зароситись щоб, летить, як змій.
Узрівши це, люд розлива в барила
Потоками духмянистий олій.
Одна лиш бабця, стало страшно їй,
Кричить вона: "О Боже милостивий!
Драбину! Чи ловіть його мерщій!
Адже зробився він такий дрисливий!"
Слід капець лиш йому поцілувати, —
Хтось міркував, — і тим перепросить.
Та ось явився тип шахраюватий
З країв, де ловлять краснопірку й пліть,
І проказав: "Господь вас хай хранить!
Нечисте щось таїться перед вами.
Отож остерігайтеся, щоб гидь
Не випливла раптово десь із ями".
Ба глузду в цьому розділі прехитрім
Десь стільки, скільки у теляти ріг.
"Я чую, — гість промовив, — як у митрі
Від холоду мій мозок геть застиг".
Та при вогні, від токів запашних
Розвареної брукви вгрівся скоро,
Радіючи, що дурнів, знову їх,
Вбирає, як голобликів, в шори.
Про Патрика святого йшлося щілку,
Про Ґібралтар і сотні інших дір.
Коли б вони загоїлись настільки,
Що перестали ображати зір
І вже б не дихали на нас з тих пір
Страшним сопухом земляного газу,
От ми тоді закрили б їх, повір,
І здать в оренду вирішили б зразу.
Відтак прийшов обскубувати крука
Геракл з лівійських негостинних піль.
"Ти бач! — гукнув Мінос сердитим гуком, —
Крім мене, в вас тут гості звідусіль!
По-їхньому, у мене тільки й діл,
Що жаб і устриць їм на стіл носити!
Якщо я дам їм продавать кужіль,
Хай сатана мене візьме неситий!"
Прибув уговкать їх К Б. кульгавий,
І перепустку від шпаків приніс.
Свояк Циклопа, цей чухрай на славу,
Убив їх. Кожен висякай свій ніс!

І всякого з содому цих гульвіс
Обсміяно було на винотоці.
Біжіть туди і роздзвоніте скрізь:
Їх буде більше, ніж у тому році.
Тоді Юпітера рішила птиця
Побитись у заклад, але — гай-гай!
Побачивши, як звикли вони злиться,
Злякалась, що упасти може рай.
Зате вогонь небесний — наших знай! —
Украла з гаю, у рибалок десь там,
І ввесь взяла в обладу небокрай,
Як в давнину учили масорети.
Всі згодились, начхати їм на теє,
Що Ата там була, її охлялий зад,
І видалася їм Пентесілея
Бабусею, що продає салат.
Гукав їй кожен: "Забирайсь назад,
Потворо! Більше не підходь до мене!
Це ж треба було підступом узять
У римлян їхній стяг з веленя!"
Юнона з пугачем-вабцем окатим
З-за хмар на птахів зирила униз.
Таку зуміли з нею штуку вдрати,
Що позбулась вона усяких риз.
Вона устигла — шпичку їй у ніс —
Лиш два яйця забрати в Прозерпіни,
А то за неї дружно б узялись
І на горі припнули б до ґлодини.
Через сім місяців (а, може, й більше)
Солдат, що Картаген підбив до ніг,
Спокійно в їхній круг ступивши,
Свої маєтки повернути міг,
Чи поділить належним чином їх
Рівненько, як стібки завжди однакі,
Як суп, розлитий під веселий сміх
Вантажникам у їх порожні баки.
Та самострілом, дном порожнім гарнця
І прядками відзначиться цей рік,
Коли згризуть під горностаєм пранці
Цареві тіло все його і лик.
Невже через святенницю повік
Арпанів стільки має тут пропасти?
Облиште! Ваша маска для калік,
Тікайте! Згубить вас цей брат зміястий.
А добіжить цей рік до краю скоро,
На землю зійдуть мир і тишина.
Минуться ґвалт, образи і роздори,
А честь — у шані буде вже вона.
І радість, що у заповідь дана
Насельникам небес, зійде на вежу.
І з волі царственого скакуна
Стражденник запанує як належить.
Часи ці протривають, аж допоки
Прикутий Марс на ланцюгу сидить.

А потім прийде муж веселоокий,
Над усіма найкращий миловид.
Радій же і лови, друзяко, мить,
Бо тим, що душу віддали вже Богу,
Даремно за минулим їм жаліть,
Назад не відшукати їм дороги.
І зрештою того, хто був із воску,
Повісити взялись на жакемар.
А звати паном навіть підголоски
Тебе не стануть, якщо ти дзвонар.
Ех, коли б шаблею відбить його удар,
То зайві стали б хитрі визворотки,
Тоді зав'язуй без усяких свар
Всі прикрощі одним кінцем коротким.

Розділ III

Як мати Ґарґантюа виношувала його аж одинадцять місяців

Колись-то з Ґранґузьє був добрий паливода, тоді звичаєм його краю він добре пінної лигав і заїдав смачненько соленим. Для цього він припасав чимало майнцької і бойонської шинки, здобіль вуджених язиків бичачих, а про зиму силу-силенну ковбас, багацько солонини з муштардою, а ще в нього водився провансальський кав'яр і сосиски, але не болонські (він боявся ломбардської отрути), а бігоррські, лонгенайські, бренські і руарзькі. Уже в літах одружився він з Ґарґамеллою, мотилькоцького царя донькою, дівчиною показною і гожою, і часто вони творили разом звіра з двома спинами, веселенько човгаючись одне на одному своїм салом, від чого жінка зайшла на доброго сина і носила його аж одинадцять місяців.

Бачте, носити аж стільки, ба навіть іще більше, жінки цілком здатні, надто як ношено когось небувалого, незвичайного, на кого великі справи чекають. Так, Гомер свідок: дитина, якою зачерева тіла від Нептуна німфа, народилася через рік, тобто через дванадцять місяців. Бо (як мовить Авл Ґеллій, lib. III[5]) тривалий цей реченець достоту відповідав Нептуновій величі: Нептунове дитятко лише за такий період і могло остаточно сформуватися. З цього ж таки приводу Юпітер подовжив ніч, проведену з Алкменою, до сорока восьми годин, бо за коротший час він навряд щоби склепав Геркулеса, який очистив світ від страховищ і тиранів.

Панове давні пантагрюелісти потверджують сказане мною і заявляють, що дитина, сплоджена жінкою через одинадцять місяців по мужевій смерті, не тільки можлива, а й цілком законна:

Гіппократ, lib. Be alimente,[6]
Плінній, li. VII, cap. V,[7]
Плавт, in Cistellaria,[8]
Марк Веррон у сатирі Духівниця з відповідними посиланнями на Арістотеля,
Цензорин li. Be die natali,[9]
Арістотель libr. VII, capi. III і IV, Be nat. animalium,[10]
Ґеллій, li. III cap. XVI.[11]
Сервій у Коментарях до Еклоґ, тлумачачи Верґіліїв вірш:
Matri longa decern тощо
Матері довгії десять

та безліч інших божевільників, чия кількість зросте, як до них прилучити ще й законників: ff. De suis et legit., а також: l. Intestate § 13, і it in Autent. De restitut. i ea que parit in XI Mense[12]. Нарешті було спроворено з цього приводу посіпацький закон: Gallusff. De lib. et posthu. et l. septimo ff. De stat. homi.[13], і ще я міг би навести інші закони, якби стало мені на це духу. За підмогою таких законів удовички

можуть вільно пускатися берега цілі два місяці по тому, як їхній муж сконає.

Розділ IV

Як уже черевата Ґарґантюа об'їлася Ґарґамелла утрібкою

Ось за яких обставин і як саме розродилася Ґарґамелла, — а не вірите, хай випаде вам кишка!

А в Ґарґамелли кишка випала по обіді, третього лютого, бо вона переїлася ґодбійо. Ґодбійо — це хляки тлустих ґімо. Ґімо — це лужки, де за літо бувають дві косовиці. Отож, забито триста шістдесят сім тисяч чотирнадцять таких тлустих воликів і задумано на Масницю їх засолити: тоді м'яса стане ще й на весну і можна буде перед трапезою посолонцювати, а посолонцюєш, то й на вино потягне.

Скинбеями, як бачите, зафундувалися, та такими смаковитими, що кожен їдець ще й пальці собі облизував. Та от, трясця твоїй матері, утрібки довго не пролежать, вони починають духу набиратися. А це вже казна-що! Тим-то й тужилися ум'яти ґеть усе, щоб таке добро не пропадало. З цією метою поскликали сеннейців, сюєїв, рошклермонців, вогодрейців, не забувши і про кудремонпансьєнців, ведебродців та інших сусідів, і всі вони голова в голову були чаркодуї, гольтіпаки і баободури.

От добряга Ґранґузьє і закликав кожного пригощатися від пуза. Тільки дружині, тій він сказав, щоб не напихалася, бо вона вже на останніх днях, а утрібка — скоромина. "У кишках чимало ґівна і без клишок", — вирік він. Але попри всі застороги, Ґарґамелла уперла цих клишок шістнадцять бочок, два барильця і шість кухв. Та й обдуло ж її потім від цієї щедрої фекальної маси!

По обіді всі вальнули ґуртом у Сольсе і там, на ґустій траві, під музику веселих жоломійок та ніжних козиць погналися у танець, і загуляли так, що любота було глянути.

Розділ V

Рацеї під мухою

Потім надумалися підобідати на лоні природи. Де й узялися сулії, окости гуляли, пугари літали, жбани торохкали.

— Сип!

— Передай!

— Не минай!

— Розбавляй!

— Е ні, мені без води! Оце воно, друже!

— Нумо, одним хилом!

— А мені кларету! І щоб стопочка з наспою!

— Заллємо смагу!

— Тепер ти від мене не відчепишся, триклята ґарячко!

— Вірите, кумонько, щось не годящий я нині до пиття!

— Вам що, нездужається, серденько?

— А я, щось мені зле.

— Трам-тарарам, побрешімо про вино!

— Я, мов папський мул, п'ю о певній порі.

— Я чисто тобі пріор, у руках ніби Требник, а це плескач із вином.

— Що з'явилося раніше: спрага чи трунки?

— Спрага, бо з якої нетечі невинятка почали кружати?

— Трунки, бо privatio presupponit habitant[14]. Я — клірик.

Foecundi calices quem поп facere disertum?

Хто красномовний не став, піднімаючи спінений келих?[15]

— Ми — невинятка і тнемо коряками без спраги.

— Азм, грішний, без спраги лише починаю, а потім вона приходить сама. Для мене пити — це грати зі спрагою у довгої лози. Я вічний пияк. Для мене вічне життя у вині, а вино — це моє вічне життя.
— Співаймо! Пиймо! Псалмопивці!
— А де ж запропастилася моя посудинка?
— А чого мені жодна душа не підсипає?
— Ви полощете горло, бо дере, чи дерете горло, щоб полоскати?
— Теоретизуй, не теоретизуй, а напрактикуватися можна.
— Не лови ґав!
— Жлукчу, дудлю, ґольґаю, щоб очі не западали.
— Пияк — він невмирака!
— Без узливання я — сухогриб, пиши тоді пропало. Переселиться моя душа, де мокріше. Там, де суш, вона не житець.
— Нумо, підчаші, нових форм творці, з непитущого питущого зліпіть!
— Треба гарненько скропити сі цупкі, сухі хляки!
— Кому вже не п'ється, так не п'ється.
— Вино в жилах грає, у вигрібну яму воно не потрапляє.
— Я ці клишки сьогодні вранці шлямував, залишається тепер їх сприснути.
— Я все в голодний куток пхав!
— Аби мій вексельний папір пив так само, як я, чи вчитали б його кредитори з настанням терміну оплати?
— Рука така невтомна, що й носа хазяїну натовкла.
— Скільки ще влізе, перш ніж назад верне?
— Як отак весь час питати броду, кінська упряж прорветься!
— Це називається пити з джерельця.
— А яка різниця між шийкою і джерельцем?
— Велика, шийка затикається корком, а джерельце чопом.
— Оце сказано!
— Кружали бочку хвацько наші предки.
— Співуни невсип-пущі! Пиймо!
— Оце кишкове промивання. Не треба й на річку ходити!
— Я п'ю, не кажи ти ґубка.
— А я, не кажи ти храмовник.
— А я, не кажи ти tanquam sponsus.[16]
— А я, не кажи ти sicut terra sine aqua.[17]
— Що таке шинка?
— Це вимога на дудліж, трап. Звичайним трапом спускають винні барила у льох, а цим трапом у кендюх.
— А раз так, то пиймо! Я ще не набрався. Respice persona; pone pro duos; bus поп est in usu.[18]
— Аби я вмів так ціпом махати, як смалити чарку, з мене вийшов би знаменитий ціпов'яз.
— Жак Кер, багатій, не раз забивав палю.
— Отак напували б і нас.
— Бахус, той під охотою звоював Інд.
— Мелінду, так ту взяли з п'яних очей.
— Дрібен дощик прибиває подорожню куряву. Довгі гульбощі ґасять ґрім.
— Як із мого чопа такі струмені вириваються, то чом би вам не припасти до цього чопа?
— Я це врахую.
— Ґей, пахолку, сип мені ще. Тепера моя черга тебе запізвати!
- Ґійо, ти там недалеко, — подай мені ґлека!
— Я позиваюся зі своєю спрагою. Пахолку, оформлюй мій позов як належить!
— Мені б оте шумовиння і оті вишкварки!

— Колись я пив до дна, а нині п'ю все до ріски.
— Підгрібаймо все: часу в нас доста!
— Та й клишки у цього волика, полового з чорними латками, — смакота! То ми їх дочиста!
— Пийте, а то я…
— Ні, ні!
— Пийте, пийте — який ви проханий!
— Щоб горобці клювали, їх треба плеснути по хвосту, а щоб я пив, мене треба добре припрохувати.
— Lagona edatera![19] Нема в моєму тілові такої нірки, куди б могла сховатися від вина спрага.
— А в мене це винце тільки спрагу розпалює.
— А в мене спрагу прожене це винце.
— Хай знають під дзенькіт боклаг і пляшок: утратили спрагу, нема її чого в собі шукати, — її вигнали часті винні клістири.
— Всевишній створив планети, а ми по них плентаємося і припланечуємося.
— У мене Господеве слово на устах: Sitio![20]
— Азбест, тобто камінь, і той не такий нескрушний, як непогасима спрага, яку оце чує моє високопреподобіє.
— Апетит, як сказав Ангест Манський, ся рождає під час їди, а спрага ся рождає під час пиття.
— Чи є помічне від спраги?
- Є, але не те, що рятує від собачого укусу: як бігтимеш позад собаки, він зроду тебе не вкусить, як бігтимеш із питвом назустріч спразі, вона тебе завжди обминатиме.
— Ловлю тебе, виночерпію, на слові! Будь невичерпний! Ще черепушку! Арґус, щоб бачити, був стоокий, а корецький має, як той Бріарей, бути сторуким, аби черпати й черпати.
— Спершу мочеморди, а потім сушеморди!
— Білого! Сип, сип, хай йому біс! Добру повну: язик у мене наче терпуг.
— Смикнімо, службо!
— П'ю до тебе, друзяко! Вперед!
— Пішло, як брехня по селу!
— O lachryma Christi![21]
— Це девіньєрське — піно!
— Біле винце — розкіш!
— Оксамитове, їй-бо!
— Оце воно: карноухе, деруче, вовнясте!
— Друже, по новій!
— Скільки не подаватимуть, ми не скажемо: "Пристав!"
— Ex hoc in hoc[22]. І ніякісінького мошенства! Беру всіх у свідки. Я оце перепив усіх. Я — панотець Перепивайло.
— О п'яндиголови! О жадаки! Посмагли як жаби у болоті!
— Пахолку, друже, повну, та пильнуй, аби з коронкою!
— Просто шапка кардинальська!
— Natura abhorret vacuum.[23]
— Хоть би рісочку — мусі напитися.
— Давай по-бретонській!!
— До дна!! До дна!
— Дерболизнемо цього зілля!

Розділ VI

Яким химерним робом Ґарґантюа на світ народився

Ще не вщухла ця п'яненька перебендя, як Ґарґамелла відчула у животі завійницю. Ґранґузьє підхопився і, гадаючи, ніби то перелоги, почав її

найлагіднішими словами заспокоювати; він попросив її лягти на траву під вербичками, мовляв, у неї, як у кобилки, скоро повідростають нові ніженьки, треба тільки перед народженням лялі запастися снагою, болітиме їй, правда, аж-аж, але біль минеться, і за всю муку Бог віддячить радістю, про все лихеє й згадка розвіється.
— Я доведу це тобі (сказав він). Господь (наш Спаситель) рече у Євангелії від святого Івана, голова 16: "Журба жінці, коли вона народжує, а вродить дитятко, вже й пам'яти про болі нема".
— Чи ба! (відповіла вона). Золотії в тебе уста! Я більше люблю слухати Святе Письмо, аніж житіє святої Маргарита і ще якісь там баляси.
— Ти у мене хоробра, як овечка (мовив він). Розроджуйся боржій, а там ми вже з тобою сплодимо другого.
— Ха! (сказала вона). Вам, чоловікам, легко говорити! Ну, та з Божої помоги я для тебе якось постараюся. А все ж лучче, щоб тобі його чикнули.
— Що — чикнули? — спитав Ґранґузьє.
— Га! (відповіла вона). Теє, з чим ти ходиш у мужчинах.
— А, мого припутня? (Він на те)… а кат із ним! Як він так уже тобі упікся, давай сюди ножаку!
— Е, ні, ні! (Це вона). Хай Господь Бог милує! Прости, Боже, мене грішницю. Я й не хотіла — саме вихопилося, не вважай на мене. Я ось проти чого кажу: як Бог не поможе, мені доведеться попомучитися, а все через твій припутень, надто вже ти його пелінтуєш.
— Дарма! Дарма! (заспокоїв він). Бадьорися, хай воли самі йдуть! А я ще смикну чопка. Як тобі стане зле, я буду поряд. Крикни в кулак, і я прибіжу.
Невзабарі почала вона зітхати, зойкати і волати. Умент звідусіль позбігалися пупорізки і при мацанні та лапанні внизу наткнулися на якісь шкуратки та ще й з поганим таким духом, і подумали, що це і є дитятко, а то була кутниця або заднянка — сфінктер (або по-вашому втори) ослаб через те, що породілля об'їлася, тут уже, мабуть, згадувалось, клишками.
Отоді одна мерзосвітниця бабця, пересельниця сюди з-перед шістдесят літ із Брізпайля, що під Сен-Жну, і відома знахарка, й дала Ґарґамеллі якоїсь в'язкої гидоти, від якої у неї так стислися і збіглися втори, що, лелечки, ви б їх не розтягли й зубами. Словом, вийшло як у того біса, який на обідні на честь святого Мартина записував на пергамені, про що теревенили дві модниці, а потім так і не здолав розтягти пергамен зубами. Через цей трапунок жили устя дитинника понабрякали, і дитятко проскочило просто в порожнисту вену, а далі, видершися діяфрагмою упорівень пліч, де згадана синьо-жила роздвоюється, узяло ліворуч і вилізло у ліве вухо. З'явившись на світ, дитятко не закричало, як інші немовлята: І-і-і! І-і-і!", ні, воно зарепетувало як на пуп: "Лизькать! Лизькать! Лизькать!" — наче припрохувало усіх лизькати, і його репет було чути від Бюсси до Бібаруа.
Я не певен, що ви повірите у такі химеруваті пологи. Ваша підозра на мене хай і залишається підозрою, але знайте: хто путній, хто здорової думки, той вірить усьому, що почує чи прочитає. Чи ж не казав Соломон у своїх Приповістках, голова 14: "Простодушний іме віри кожному слову" тощо? І чи не сказав святий апостол Павло у Першому Посланні до Коринтян, голова XIII: "Любов у все вірить"? Чому б не повірити і вам? Тому (скажете ви), що тут немає і знаку правди? А я вам скажу, що саме тому вам і треба мені вірити, вірити сліпо, бо сорбонники запевняють, ніби, власне, віра і є знак речей незримих. Хіба щось тут суперечить нашому законові, нашій вірі, здоровому глуздові, Святому Письму? Принаймні сам я так гадаю, що зі святою Біблією це все аж ніяк не розбігається. Бо коли на те була воля

Божа, ви ж не станете доводити, ніби Господь не міг так учинити? Ні, ради Бога, не дуріть самих себе химерами. Адже немає такого, чого Богові несила була б і якби він лишень захотів, то все жіноцтво приводило б на світ дитяток через вуха.
Хіба Бахус не вийшов із ребра Юпітерового?
Рокталяд — із п'яти своєї матері?
Крокмуш — із пантофлі мачушиної?
Хіба Мінерва не народилася в мозкові у Юпітера і не вийшла крізь його вухо?
Хіба Адоніс не вийшов із-під кори миррового дерева?
А Кастор і Поллукс — із яйця, висидженого і знесеного Ледою?
А як би ви дивувалися і чудувалися, якби я навів оце цілий розділ із Плінія з розповіддю про дивовижні і протиприродні пологи! Адже із мене не такий завзятий скоробреха, як із нього. Прочитайте III розділ сьомої книги його Природних історій і дайте мені спокій.

Розділ VII
Як нарекли ҐАрґантюа і як прилюбився він вино цмулити

Добряга Ґранґузьє пив і розважався з гістьми, коли зачув страшенний лемент: то його син, заледвепоявившися на світ, репетував, вимагаючи: "Лизькать! Лизькать! Лизькать!" От батько і ґукнув: "Оце ґарґало, ти ба!" Почувши теє, гості нараяли так дитятко й назвати — Ґарґантюа, — бо це перше слово, яке батько вимовив при родинах, — за взірцем і прикладом давніх гебреїв. Батько не заперечував, матері це наймення теж вельми сподобалося. А щоб уговкати дитятко, його почастували вином, потім занурили в купелю та й охрестили, як це заведено у щирих християн.
Тим часом, аби поїти його молоком, пригнано сімнадцять тисяч дев'ятсот тринадцять корів понтільської і бреемонської порід, бо в усій околиці не знайшлося жодної підхожої мамки, здатної нагодувати його груддю. До слова, деякі великовчені скотисти запевняли, що його вигодувала мати, що вона, мовляв, могла зі своїх цицьок націдити тисячу чотириста дві бочки і дев'ять гладишок молока за одним разом, проте це навряд. Що б там не було, усякі міркування про таке цицькоцидіння лунали злецько для благочестивих ушей, відгонячи схизмою.
А як уже збігло рік і дев'ять місяців, дитятко за порадою лікарів почали вивозити. Для нього Жеан Деньйо змайстрував ґарний возик, до якого впрягали воликів. То ото в тому возику дитятко всюди й каталося, і кожен зустрічний милувався на нього: пицюрку воно мало ґарненьку, і було страх воласте — з вісімнадцятьма волами, до того ж і ревло лише зрідка, хоча калялося щогодини, бо ґузно мало ятристе: як-не-як така статура, а тут ще й охота (породжена особливостями орґанізму) до пиття. До речі, безпричинно воно й краплі в рота не брало. Коли ж було сердите, роздратоване, набурмосене або зажурене, дитятко тупотіло ніжками, плакало і верещало, а як даси йому випити, зараз же втишувалося і ставало знову лагідним та веселим.
Одна його бонна божилася мені, що дитятко смоктати так прилюбилося, що на сам брязкіт пугарів і келихів уже умлівало, ніби раюючи наперед. Ось чому з огляду на цю його божисту рису ґувернантки забавляли його тим, що брязкали ножем по склянках, скляними затичками по пляшках і навіть накривками по кухлях; у відповідь на цей дзенькіт починалися радісні скоки дитяти, аж колиска ґойдалася, і ця мимовільна ґойданка супроводжувалася кивами ґолови, бренькотом пальцями і переливчастими пуками.

Розділ VIII
Як Ґарґантюа одягався

Іще змальства батько подбав, щоб син ходив у родинних барвах: більом більований і синьом синьований. Одежина забрала чимало праці, і її змайстровано, скроєно й пошито за тодішньою модою. Розкопавши архіви лічильної палати городка Монсоро, я з'ясував, як було убрано хлопчину. На його сорочку поклали дев'ятсот ліктів шательродського полотна та ще двісті на квадратові ласки під пахвами. Сорочку він мав необорчасту, бо сорочки оборчасті — пізніший винахід тієї вже доби, коли швачки, обламавши на голках кінчики, навчилися орудувати гузицею.
На його купину пішло вісімсот тринадцять ліктів білої саєти, а на шнурівку — тисяча п'ятсот дев'ять з половиною собачих шкурок. Саме тоді почали пристьобувати до камзола плюндри, а не камзол до плюндрів, що протиприродно, як переконливо довів Оккам у коментарях до Exponibilia[24] магістра Плюндри.
На плюндри пішло сто п'ять із третиною ліктів білого вовняного краму. А скроєно їх на взір колон з уторами і вильотами ззаду: хай дихають нирки. І над кожним вильотом угорі були пишні бганки із блакитного дамасту. Слід сказати, що хлопцеві стегна були дуже гарні й вельми личили під його статуру.
На гульфик пішло шістнадцять з чвертю ліктя того ж таки вовняного краму, і зшито його на штиб дуги, а стягувався він двома чудовими золотими клямрами з емалевими гачечками, і в кожну клямру повставлювано по смарагду завбільшки з помаранчу. Смарагд-бо (як запевняє Орфей у своїй книзі De lapidibus[25] та Пліній, libro ultimo[26]) підтримує грішне тіло дрочливим і замашним.
Гульфиковий випуст витикався на одну канну і мав, як і плюндри, вильоти і теж із пишними бганками угорі того ж таки блакитного дамасту. Дивлячись на канетільовий гафт, на вигадливе ювелірне плетиво, щирими діямантами, рубінами, туркусом, смарагдами і перським жемчугом обсаджене, ви, мабуть, порівняли б його з гарним рогом достатку, як його ото вдають на антиках, — десь такі подарувала двом німфам, Адрестеї та їді, Юпітеровим годувальницям, Рея. Завжди пановитий і смаковитий, завжди розкішний і гордопишний, завжди сочистий і рожаїстий, повний броду, повний плоду, справжній міх, повний всіх утіх, Богом святим свідчуся, гульфик просто очі на себе брав. Одначе дрібніше я вам розповім про це у своїй книзі Про переваги гульфиків. Наразі ж лише скажу, що гульфик був із розмахом і завдовжки і завширшки, а всередині туго натоптаний здобіль, куди там до нього таким нібито гульливим гульфикам цілої тічки жевжиків, на ділі підбитим, на превелике розчарування білої челяді, вітром.
На черевики пішло чотириста ліктів сіро-буро-малинового оксамиту. Оксамит спершу розкраяно на рівненькі смужки, а смужки ті вшито однаковими вальцями.
На підошви зужитковано тисячу сто коров'ячих шкур білого кольору, а носаки у черевиків змайстровано кінчасті.
На камзол пішло тисячу вісімсот ліктів лазурового оксамиту, розшитого кругом виноградцям, а посередині — кухлями зі срібної нитки, обплетеними золотими кільчиками з силою-силенною перлинок: чим вам не знак, що господар вискочить колись у доброго чаркодуя.
Пас йому зшито із трьохсот п'ятдесяти ліктів шовкової саржі, переполаса біло-блакитної (як пам'ять мене не зраджує).
Шпада була у нього не валенсійська, а запоясник — не сарагонський, бо батько зневажав отих усіх налиганих гідальго, отих усіх клятих вихрестів; ні, Ґарґантюа мав гарну дерев'яну шпажку і мазаної шкіри кинджальчик, і те і те розцяцьковане й визолочене, очей не відведеш.

Черес його спроворено зі слонової калитки, що підніс у дар ґер Праконталь, лівійський проконсул.
На його ґуню пішло дев'ять тисяч шістсот дев'яносто дев'ять і дві третини ліктів блакитного оксамиту, по діагоналі золотими фігурками затканого; при погляді збоку барви починали мінитись, як на шиї у ґорлички, очам на втіху.
На його кресаню пішло триста два лікті із чвертю білого оксамиту, і капелюш був широкий і круглий — для круглоголового. Щодо тих високих, схожих на паски, шапокляків, які носять нині потурнаки та побусурмани, то батько казав, що вони накликають лихо на їхні ґирі.
За покрейтку йому правила велика ґарна блакитна пір'їна неяситі, ця баба-птиця водиться у пущі Ірканії; трепітка хвацько звисала у нього над правим вухом.
За кокарду він мав золоту дощечку завважки шістдесят вісім марок, а до цієї плати прикріплено емалеву фігурку, зображення людини двоголової (голова до голови), чотирирукої, чотириногої і двозадої, бо, як мовить Платон у Бенкеті, така людська природа в її містичному почині. Довкола зображення пишався напис йонійськими літерами:
????? ?? ????? ТА ??????[27]
На шиї він носив масивний золотий ланцюжок завважки двадцять п'ять тисяч шістдесят три золоті марки[28], причому ланки його було зладжено у вигляді буйних ягід; між ними висіли великі дракони з зеленого яспису, та такі ж іскряві, такі променисті! — схожих драконів колись посідав цар Нехепс; а спускався цей ланцюжок аж до підсердя, і силу його власник мав відчувати покіль віку, як це знають грецькі лікарі.
На його рукавички використано шістнадцять кож, злуплених з упирів, а на оторочку — три кожі, з вовкулаків зняті. Такий був припис сендуанських кабалістів.
А ось які він мав персні (батько хотів, аби він носив їх задля нагаду тамтої давньої відзнаки вельмож): на вказівці лівої руки — карбункул зі струсяче яйце завбільшки у прегарній оправі щирого золота, на підмізинні тієї самої руки — перстень із незвичайного, досі небаченого стопу чотирьох металів, де криця не псувала золота, а срібло не тьмарило міді; то була робота капітана Шапюї та його вірника Алькофрібаса. На підмізинці правиці він носив перстень у формі спіралі, обсаджений чудовим блідо-червоним рубіном, шпичастим діямантом і фізонським смарагдом, яким ціни не було. Ґанс Карвель, великий ювелір царя Меліндського, оцінював його у шістдесят дев'ять мільйонів вісімсот дев'яносто чотири тисячі вісімнадцять довгорунних баранів[29], у стільки само їх оцінювали й авґсбурзькі Фуґґери.
Розділ IX
Барви та строї Ґарґантюйські
Барви Ґарґантюа, як вам уже відомо, були біла і синя, — цим його батько хотів показати, що первісток для нього радість, від неба послана; річ у тім, що біль означав для нього радість, утіху, насолоду і веселощі, а синь — усе небесне.
Знаю: на ці рядки натрапивши, візьмете ви на глузи старого опиуса і визнаєте таке тлумачення кольористичне ґеть простацьким і недоречним: скажете, що біле означає віру, а синє — ґарт. Що ж, сперечайтеся проти мене, прошу, але тільки лагодом, не лютуючи, не киплячи, без пасії, без образ (знаєте, як воно, у наше лихоліття!). Урезонювати, укоськувати ні вас, ні будь-кого я тут не збираюся, лишень зауважу: що без півлітри тут і справді не розібратися.

Чого ви так рветеся? Чого кострячитесь? Хто вам сказав, що біле означає віру, а синє — гарт? Одна (скажете ви) нікчемна книжка, у маркетана куплена чи там у щетинника виміняна, під титулом Кольорова Геральдика. А хто її написав? Автор не наводить свого імени і правильно робить. Важко-бо сказати, що в ньому дивує більше: самовпевненість чи глупота: бо хіба ж це не самовпевненість, коли автор безпідставно, бездоказово, безпричинно, тільки власними домислами підпираючись, сміє диктувати, як сприймати барви, уподібнюючись до тиранів, які прагнуть, щоб у всьому була їхня воля, а не здоровий глузд, на противагу мудрецям і вченим, завжди схильним людей переконувати?
І хіба це не глупота, коли автор гадає, ніби отак бездовідно і необґрунтовано, лише на основі якихось гадок люди почнуть створювати собі девізи?
І справді (за відомою пословкою: "Була б срака, а гівно знайдеться"), він відкопав якихось пришелепкуватих дурил, і, власне, ці дурила і пойняли віри його писанині; насмикавши з неї апофтеґм і сентенцій, вони розцяцькували ними збрую своїх мулів та лівреї челядників, порозмальовували ними плюндри, вигаптували їх на рукавичках, виткали на заслонах, удали на гербах, повпирали у пісні і (що найгірше) сплямували і збезчестили деяких непорочних матрон, та ще й без їхнього відома.
Ось до чого двораки-чепуруни та пустодзвони докотилися! Якщо вони беруть собі за девіз звагу, то велять зобразити ваги; як кротість, то крота; як жаль, то — жало, як фатум, то — фату, як користь, то — корито; як веселощі, то — весло; як банк, то — банку; як лагоду, то — ягоду.
Та все це такі нікудишні, за вуха притягнуті, дикі омоніми, що кожному, хто нині, по тому як французьке красне письменство відродилося, та став би їх уживати, довелося б присобачити до коміра лисячого хвоста, або геть-то вишмаруватися кізяком.
З тих самих домислів (домислів радше бездумних) виходячи, я міг би звеліти намалювати гірчичницю через те, що я когось там загірчив, розмарин через те, що мене розморило, а також міг би думати, що нічний фіал — це все одно що офіціал, що мої плюндри — це плюнь і втри, що моя ширінька — це сама шерстинка, що мій кіготь — це добрий віхоть, за яким моя любуся помирає.
Не так робили во время оно єгипетські жерці, вживаючи для письма так звані ієрогліфи. У цій грамоті ніхто нічого не тямив, тямили лише ті, хто розумів властивості, особливості та природу речей, уживаних як символічні знаки. Горус Аполлон написав про них дві книги грекою, а ще докладніше їх розтлумачив Поліфіл у своїх Любовних замороках. У Франції щось таке можна знайти в девізі пана Адмірала, який і собі запозичив знаки у Октавіяна Августа.
Одначе плавба серед таких хланей та одмілин украй небезпечна: спішу повернутися до того порту, звідки вийшов. Колись я спинюся на цьому всьому докладніше і покажу, на філософські аргументи і на освячені старожитнім світом авторитети посилаючись, скільки є у природі всіляких барв і який зміст укладений у кожну з них. Храни тільки Боже, як любила казати моя бабуся, цю колодку для ковпака і цей глек для вина.

Розділ X
Що означають білий і синій кольори

Отож, біле означає радість, утіху та веселощі, і це ніяка не вигадка, а щирісінька правда, в чому ви зараз самі переконаєтесь, якщо згодитеся без упереджень вислухати мене.
Коли взяти, за твердженням Арістотеля, поняття протилежні, як-от, добро і зло, чеснота і порок, холодне і гаряче, біле і чорне, раювання і мука,

радість і горе тощо і попарувати їх так, щоб одне з протилежних понять однієї пари відповідало змістом одному з протилежних понять другої пари, то ми побачимо, що друге протилежне поняття першої пари узгоджується з другим поняттям сусідньої пари; ось такі є добро і зло; якщо ж перше поняття верхньої пари відповідає першому поняттю сусідньої пари, як-от, доброчесність і добро, бо ж саме собою зрозуміло, що доброчесність хороша; так само співвідносяться між собою і двоє інших понять, себто зло і порок, бо порок лихий.

З'ясувавши це логічне правило, візьміть двоє протилежних понять: радість і сум, потім ще двоє: біле і чорне, бо вони з фізичного погляду протилежні; отож-бо, як чорне означає горе, то біле на тій самій підставі означає радість.

Ці значення утверджуються аж ніяк не довільним тлумаченням окремих осіб, а загальною думкою, у філософів званою jus gentium[30], універсальним законом, чинним скрізь.

Як ви самі здорові знаєте, всі племена, всі нації (опріч стародавніх сиракузців і деяких схибнутих аргів'ян) і всі язики, прагнучи якось скорботу свою передати, носять чорний одяг, бо чорне — жалоби образ. Цей звичай поширився всюди, бо сама природа дає нам очевидні, без усякого розжовування зрозумілі підставу і резон, і ми це називаємо природним правом.

Біле, за тією ж таки підказкою природи, усі сприймають як веселощі, радість, утіху, насолоду і раювання.

У давнину фракійці та критяни відзначали радісні й щасливі дні білим каменем, а сумні й нещасливі — чорним.

Хіба ніч не зловорожа, не смутна і не тоскна? Але ж вона темна і похмура. Хіба вся природа не радіє світлу? А світло ж над усе біліше. На доказ я міг би навести книгу Лоренцо Валли, написану проти Бертоли, але цілком досить і свідчення Євангеліста: в благовіщенні від Маттея, у голові 17, де мовиться про Переображення Господнє, Vestimenta ejus facta sunt alba sicut lux, одежа його побіліла, наче світло, і з цієї осяйної білоти троє апостолів могли уявити собі, що таке вічне блаженство. Бо світлу радіє всяка жива істота, ота, пам'ятаєте, зовсім беззуба баба, все примовляла: "Любе світло!" А Товит (голова V), уже отемнілий, відповідаючи на вітання Рафаїлове, гукнув: "Як я можу радіти, якщо не бачу світла небесного?" Цим самим кольором засвідчили цілому світові свою радість янголи на Воскресіння Спасителя (від Івана, голова XX) і на його Вшестя (Діяння, голова I). У таких самих строях побачив святий Іван Богослов (Апокаліпсис, голова IV і VII) вірних у небесному і райському граді Єрусалимі.

Прочитайте давні літописи, як грецькі, так і римські. Ви дізнаєтеся, що город Альба (прапращур Рима) завдячує своїм закладенням, спорудженням і найменуванням білій свиноматці.

Ви довідаєтеся про існування у римлян такого звичаю: після здобуття перемоги тріумфатор у'їжджав до Рима на колісниці, білими кіньми запряженій; те саме приписувалося, коли переможця вшановувано скромніше, оскільки жодний інший знак чи колір не міг передати радість від появи звитяжців краще, ніж білота.

Ви дізнаєтеся, що Перикл, дук Атенський, розпорядився, щоб вояки, кому за жеребом випали білі боби, цілий день розважалися, веселилися і відпочивали, а інші билися. Я міг би навести ще чимало прикладів і доказів, але тут їм не місце.

Такі знання допоможуть нам розв'язати проблему, що її Олександер Афродисійський вважав за нерозв'язну: "Чому лев, чиє рикання жахає всіх

тварин, боїться і шанує тільки білого півня?" Тому (так мовить Прокл у книзі De Sacrificio et Magia[31]), що властивості сонця, джерела і вмістища всього земного і небесного світла, пасують і подобають білому півню з огляду на його колір, особливості і навички більше, ніж левові. А ще він мовить, що дияволи часто прибирають лев'ячої подоби, натомість, побачивши білого півня, одразу ж зникають.
Ось чому Galli (себто ґалли, названі так тому, що вони з народження білі, як молоко, а грекою молоко gala) залюбки носять на капелюхах білі пера: на вдачу вони життєрадісні, простодушні, лагідні й симпатичні, а за герб та емблему їм править найбіліша з усіх квітів лілея.
Якщо ж ви поцікавитеся, як саме природа натякає нам, що біле означає радість і веселощі, скажу, які тут є аналогії та відповіді. Подібно до того, як від білої білі у людей аж метелики з'являються в очах і все пливе, через розклад зорових токів, про що мовить у своїх Проблемах Арістотель, а також через видивляння очей (як ви ходили по снігових горах, то вам це знайоме, бо ви починали недобачати; Ксенофонт пише, що так бувало з його вояками, про те саме докладно розповідає Ґален у кн. X, De usu partium[32]) — так само достоту серце на радощах як не вискакує з грудей і перевитрачає той житець, що наснажує його; через цю перевитрату воно може залишитися без підтримки; отож-бо, всерадіння здатне урвати навіть життя, на що вказує Ґален у Metho, книга XII, у De locis affectis та в De symptomaton causis[33]; а що таке в давнину траплялося, про це свідчать Марк Туллій (див. Questio Tuscul.[34], кн. I), Веррій, Арістотель, Тит Лівій (після битви під Каннами), Пліній (кн. VII, розд. XXXII і III) і Ґеллій (кн. III, XV та ін.), а також Діагор Родоський, Хілон, Софокл, Діонисій, тиран Сиракузький, Філіппид, Філемон, Полікрат, Філістион, М. Ювеницій та багато інших — усі ті, хто помер на радощах, або ж, як доводить Авіценна у II трактаті Канона та у книзі De viribus cordis[35], від шафрану, сильна доза якого так збуджує людину, що вона гине від розширення і розриву серця. Про це дивіться у Олександра Афродисійського і його Problematum[36] (кн. I, розд. XIX). Що й треба було довести.
Та ба, я занісся і набалакав на цю тему більше, ніж збирався на початку. Отож, я згортаю вітрила, а виведу кінці в окремій книжчині, де й доведу небагатьма словами, що синє означає небо та все небесне і що тут такі самі символи, як між білим, з одного боку, і радістю та насолодою — з другого.

Розділ XI

Про вік хлоп'ячий Ґарґантюа

Від трьох до п'яти років Ґарґантюа ріс і виховувався під суворою ферулою, як цього вимагав батько, і часоточення його нічим не різнилося від дитячого, як у всіх малюків, тобто він пив, їв і спав; спав, пив і їв. Хлопчик знай бабрався в болоті, каляв носа, мурзав лице, стоптував черевики, без кінця ловив мухи і залюбки ганявся за метеликами, цими батьковими підданцями. Пудив собі на черевики, дристав у сорочку, втирався рукавом, шмаркався в суп, чалапав по всеньких калюжах, пив із капця і все чухався животом об кошик. Гострив зуби об копил, мив руки юшкою, розчісувався келішком, сідав між двох стільців просто гузном на землю, вкривався мокрим рядном, пив заїдаючи юшкою і їв тетерю без хліба, кусався, як сміявся, сміявся, як кусався, все плював у колодязь, лопав від жиру, сцяв проти сонця, від дощу ховався у воді, кував, як вичахало, ганяв химери, вдавав святого та божого, козлякував, скреготів зубами, повертався до своїх баранів, вискакував із конопель, чухрав пса, щоб леву не кортіло, ставив воза перед волами, обпікався на окропі, то й на воду

студив, бігав із ковшем, коли його не мололося, видлубував кози з носа, горнув усе під себе, та мало що з того мав, спочатку наминав білий хліб, пер проти рожна, смішив себе лоскотом, трощив усе, аж за вухами лящало, жертвував: на тобі Боже, що мені негоже, дзвонив раз у раз у скликанчик, цілився в собаку, а попадав ув осла, мішав капусту з горохом, топив мух у молоці, відривав мухам ноги, дряпав папір, мережив пергамен, давав чосу, куликав, не питаючи броду, ліз у воду, дулю з'їдав, вірив, що хмари з киселю, а місяць із сиру, з одного вола лупив дві шкури, строїв із себе дурня, а в дурні пошивав інших, махав рукою як ціпом, підскакував вище носа, носив воду решетом, клював по зернині, дарованому коневі в зуби заглядав, починав "со живими", а кінчав "со святими", у бочку дьогтю підливав ложку меду, хвіст витягав, а ніс йому тонув у багні, стеріг місяць від вовків, гадав, що бувши соцьким, багато б дечого зробив, на вербі у нього росли б груші, по достатках ноги простягав, завжди платив тією самою монетою, на все чхав, щоранку пускав цапа. Батькові щенята лизькали з його миски, а він їв із ними. Він кусав їх за вуха, а вони дряпали йому носа, він дмухав їм під хвіст, а вони лизали йому в губи. А потім, знаєте що, хлопці? Бодай вас свої не впізнали, бодай вам баньки повилазили! Цей малий паплюжник не втрачав нагоди лапати своїх гувернанток, і зверху, і зісподу, — бий тебе лиха година! — і вже не обминав увагою свого соромка. А його бонни кожен божий день прикрашали соромок ошатними китичками, гарними стьожками, гожими квітами, іншими гірляндами і все місили його руками, наче тісто в діжі. А коли в нього насторчувалися вушка, вони заливалися сміхом, очевидно врадувані непомалу такою грою. Та взивала його моєю цюркою, та — моєю пулькою, та — моєю кораловою гілкою, а та — моєю булавою, моєю бобуркою, моїм тюхтюльчиком, моїм штирхайлом, моїм дармовисиком, моїм пуцвірком, який я цупко цуплю, моєю табакою, моєю рожевою ковбаскою, моєю цюциркою і моїм цурупалком.
— Він — мій, — казала одна.
— Ні, мій, — казала інша.
— Цур, мій (казала ще одна). Я що — немаєтна? От візьму, присяй богу, відріжу його собі.
— Ха, відріжете (казала ще якась). То ви будете калічницею, пані? Холощійкою дітей? Пустити пана безхвостим?
І щоб Ґарґантюа міг бавитися, як усі місцеві дітки, в якісь забавки, йому теж змайстрували ловкеньку вертульку із крил мірбалейського вітряка.

Розділ XII

Про цяцькові коники Ґарґантюа

Потім, щоб із нього на весь вік вийшов добрий їздець, йому змайстрували великого гарного іграшкового коня, і він пускав його басувати, грати, гарцювати, скакати, хвицяти і танцювати, і все це водночас, ходити ступою, бігати бігою, клуса, навтрюхи, дриндом, учвал, однохідь, скочки, по-верблюжому і по-ослячому. Він змушував його міняти масть (як міняють попи на свята стихарі), отож він робився то гнідаш, то таркач, то воронько, то буланко, то сиваш, то зозулястий, то мишак, то чалий, то соловий, то ігреневий, то строкатий, то білий.
Із замашної колоди на коліщатках самотужки хлопець витесав собі мисливського коня, із бруса від винотоки — коня на щодень, а з масивного береста — мула з попоною — незамінні цяцьки для кімнатних ігор. А ще він завів із десяток коней підставних і семеро — поштових. І всіх коней він укладав спати біля себе.
Якось його батька з великою помпою і пишним почтом навідав сеньйор де Торбофат, а опріч нього, того ж таки дня до замку приїхали ще й дук де Блюдолиз і граф де Дармоїд. Сказати по щирості, для такої сили гостей

палати були затісні, а стайні й поготів. Тим-то ключник і стаєнний згаданого сеньйора де Торбофата, вільного стійла шукаючи, удалися до Ґарґантюа і спитали його нишком, куди б їм поставити вівсяників, певні, що дитятко викладе їм геть усе.
Ось той і повів їх великими замковими сходами, через другу залу, просто на безкраїй кружґанок, звідки був доступ до великої вежі; коли ж вони побралися вище, стаєнний сказав ключникові так:
— Піддурило нас дитятко: хто ж влаштовує стайні на горищі?
— Дарма (на те ключник), я добре знаю, що в Ліоні, Баметі, Шеноні та по інших містах у деяких оселях стайні саме на верхотурі. М'ать, для посадки тут зроблено окремий вихід. Але для певности я ще раз його запитаю.
І він звернувся до Ґарґантюа:
— Хлопче, ти ведеш нас куди?
— До стайні (сказав він), де мої бахмати. Це як рукою кинути, всього-но кілька приступок.
І, поминувши ще одну велику арку, підвів їх до покою і, двері відкидаючи:
— Оце вона (сказав), стайня. Ось мій алезанець, ось ґільден, ось лаведен, ось шлапак.
І, подаючи їм масивного бурса:
— Дарую вам фризця. Його з Франкфурта пригнали, і тепер він ваш. Огир цей добренний, дуже везючий. Заведіть собі ще кречета, спаньєлів півтузіня та пару хортів і тоді горе куріпкам і зайцям.
— Боже свідче! (гукнули ті). Отакої! Підвіз ти нам воза!
— Та хіба (він на те) я когось із вас возив?
Міркуйте самі, що було робити клюшникові і стайничому: з сорому хоч крізь землю піти чи посміятися самим зі своєї недолі. Коли ж вони спускалися сходами, як непишні, хлопець сказав:
— Знаєте, що таке хаміль?
— Ні, а що? — спитали вони.
— Це коли (відповів той) хтось дасть хука, а потім живісінько так хаміль-хаміль з хати.
— Як хтось нас хоче ошукати, то не туди стежка в ґори, — промовив клюшник, — ми й так ошукалися. Далебі, хлопче, ти пошив нас у дурні. Не інакше як бути тобі папою!
— Атож (відповів хлопець). А ви будете папильйотками, або навіть папужками, як, звичайно, не зостанетеся такими папушами.
— Твоя правда, — згодився стайничий.
— А можете ви вґадати (спитав Ґарґантюа), скільки дірочок від голки в сорочці моєї матері?
— Шістнадцять, — відповів стайничий.
— Погано ж (сказав Ґарґантюа) ви вмієте голки загинати!
— А то чому? — спитав стайничий.
— А тому (відповів Ґарґантюа), що скільки не роби з вашого носюри коряка, щоб зачерпувати більше лайна, а з вашого рота лійки, — з їжака не буде бика: видихалося бочкове дно.
— Хай йому морока! (гукнув клюшник). Оце балакайло нам попався! Ах, пане, базіко язикатий, подовж Боже вам віку, золотії уста маєте!
Спустившись мерщій сходами, клюшник зі стайничим упустили масивний брус, якого їм утелющив Ґарґантюа.
Ґарґантюа ще гукнув їм навздогін:
— Які ж ви в ката їздці! Сідлайте невірних шкап! Якби вам пахла мандрівка в Каюзак, на чому б ви зупинилися: їхати верхи на гусеняті чи вести свиню на орчику?
— Краще вже випити, — промовив стайничий.

З цим словом вони ввійшли до нижньої зали, де зібралася вся ватага, і засмішили всіх, про свою пригоду розповідаючи.

Розділ XIII

Як Ґранґузьє завдяки нововинайденій підтирці визнав неабиякий розум у Ґарґантюа

Наприкінці п'ятого року Ґранґузьє, повернувшись після канарійського розгрому, одвідав сина свого Ґарґантюа. Зрадів він йому так, як радіє такий батько, побачивши такого сина, і, цілуючи його й обіймаючи, розпитував про всілякі дитинячі його справунки. Зараз же він не змарнував нагоди клюкнути з ним і з його няньками, та й давай гомоніти з ними про всяку всячину і між іншим поцікавився, чи держать вони в чепурності та охайності дитину. На це відповів йому Ґарґантюа, що тепер у всім краю, завдяки ладу, що завів батько, нема над нього охайнішого хлопця.

— У чім же тут штука? — спитав Ґранґузьє.

— Я (відповів Ґарґантюа) чого тільки не перебрав, чого не перепробував, а винайшов-таки спосіб підтиратися, спосіб чи не найцарственіший, найвельможніший, найчудовіший і найзручніший з усіх, які я тільки знаю.

– І що ж воно за спосіб? — поцікавився Ґранґузьє.

— Зараз я оповім (сказав Ґарґантюа). Одного разу я підтерся оксамитовою півличиною якоїсь фрейліни і ахнув, бо шовковиста шматка викликала у моїй каглі божественний лоскіт;

іншого разу — шапчиною тієї ж таки фрейліни, і знову той самий лоскіт;

ще раз — фуляром;

а то ще — навушниками з малинової саєти, але оте золоття, присобачене до них, своїми клятими кульками обдерло мені всю пані-стару: антонів вогонь та в кутничку цьому золотареві, що їх виготовляв, а заодно і фрейліні, яка їх носила!

Біль мені втишився, як я підтерся пажевим капелюхом, обсадженим трепітками по-швейцарському.

Відтак, засівши за кущем, підтерся я котом-марчуком, той саме туди навинувся, проте він спазурив мені всю промежину.

Оговтався я лише назавтра, підтершись рукавичками моєї матері, пропахченими її малахвією.

Підтирався я ще шавлією, кропом, ганусом, майораном, трояндами, гарбузовою гудиною, капустинням, виноградцям, бурячинням, калачиками, червецем (от лише дула опісля червоніє), латуком, листям шпинату, — мало малий спасибіг з того всього, — потім проліском, бур'яном, кропивою, сокирками, але від цього пішла у мене кровотеча, тоді я підтерся гульфиком і уздоровився.

Потім я підтирався простирадлами, ковдрами, фіранками, подушками, обрусами, хідниками, ганчірками, серветками, носовичками, пеньюарами. При цьому я зазнавав утіхи ще більшої, ніж коростявий, коли його чухмарять.

— Отакої (сказав Ґранґузьє), але яка підтирка, по-твоєму, найкраща?

— Отож-бо й воно (відповів Ґарґантюа), і зараз вам стане ясно, що й до чого. Підтирався я сіном, соломою, клоччям, волосом, вовною, папером, але

Папером як не підітрись,

А з тебе знову — дрись та дрись.

— Ого! (гукнув Ґранґузьє). Дурний та хитрий! Диви, незгірш вийде в тебе і вірш!

— Авжеж (сказав Ґарґантюа), ваша величносте, у піїти так: де Рим, а де Крим, зате пара вже рим. Ось послухайте, як звертається наша заглибина до задрип:

Хлопак,

Дрисляк,

Бздуняк,
Та не сери так близько.
Ти так
В кругляк
Витрушуєш усмак
З твого м'ясиська
Лайно,
Гайно,
Багно,
Пече тебе гангрена.
Все'дно
Своє ти дно,
Як мокре вже воно,
Ти підтирай учено.
Як вам, може, — ще?
— Катай, — підохотив Ґранґузьє.
— Гаразд, — мовив Ґарґантюа:
Рондо
Як я каляюсь, на досаду й стид,
Мені ніяк не попускають втори.
Стоїть тоді такий ядучий сморід,
Немов мене завзявся отруїть.
О! Хоч би хтось погодився в ту мить
На поміч дівку привести котору,
Як я каляюсь!
Я постарався б зараз уробить
Їй дучку мочову й не знав би горя,
Зате б вона пальчаток перебором
Мені відкласти помогла й одлить,
Як я каляюсь!
Хай тепер хтось скаже, що я тут не дока! Клянуся Вседівкою, сам я не робив так на практиці; але звертаючи ці слова до такої, як ви бачите, великої пані, я вбиваю їх собі у помку, як у торбу.
— Вернімося (сказав Ґранґузьє) до матерії нашої розмови.
— До якої? (спитав Ґарґантюа). До ковтеликів?
— Ні (заперечив Ґранґузьє). До підтирок.
— Бачте (сказав Ґарґантюа), а ви готові виставити барильце бретонського, як я вас покладу на горб?
— Я готовий, — мовив Ґранґузьє.
— Так ось (сказав Ґарґантюа), нема чого підтиратися, як не нагівняв. А не нагівняєш, як не висерешся. Отож, попереду треба висратися, а тоді вже підтиратися.
— О (покликнув Ґранґузьє) ти не той дурень, що й у церкві б'ють! Бачу, скоро ти вискочиш, сто чортів, на доктора Сорбонни, як той казав, ще не виріс, а ума виніс! Одначе, прошу викладати мені своє підтирознавство далі. Бородою своєю свідчуся, не барильце, а цілих шістдесят бочок доброго бретонського вина тобі я виставлю, та ще й не бретонського, а верронського розливу.
— Потім я ще підтирався (повів Ґарґантюа) головним завоєм, ясиком, капцем, ягдташем, козубом, але то все була підтирка, визнаю, нікудишня! Нарешті капелюхом. Капелюхи, щоб ви знали, трапляються всякі, гладесенькі, кошлаті, ворсисті, шовковисті, отласисті. Кошлаті, ті найкращі — ідеально очищають від фекальної маси.

Підтирався я ще куркою, півнем, курчам, телячою шкірою, зайцем, голубом, бакланом, адвокатським мішком, кобою, очіпком, манком.
Але насамкінець присягаюсь: нема підтирки над пухнасте гусенятко, треба тільки тримати його за голову, як пропихаєте між ногами. Вашому дупельцю розкішний тоді сверб, бо пух у гусеняти такий ніжний, а саме гусеня таке тепленьке, і те все тепло одразу через калюх та інші кишки передається, розливаючись, аж до самого серця та мозку. І якщо ви гадаєте, ніби всім своїм раюванням у полях Єлисейських герої і напівбоги завдячують асфоделям чи амброзії або нектару, як запевняють бабці, то ви дуже помиляєтесь. Уся сила (на мою думку), а також на думку Иоганна Шотландського, у тім, що вони підтираються гусенятами.

Розділ XIV

Як Ґарґантюа попав у науку до богослова латинника

Почувши такі міркування, добряга Ґранґузьє великою радістю радів і тішився, що син його Ґарґантюа таким високим розумом і неабиякою тямою обдарований. І так сказав няням:
— Філіпп, цар македонський, побачив, який розумний його син Олександер, з того, як уміло той правував конем. А кінь у нього був баский, як звір, хто на нього спаде, так на землю і полетить, один верхівець скрутить в'язи, інший ноги поламає, той голову розтовче, а той — щелепу. Олександер був свідком усіх цих падінь на іподромі (так називалося місце, де виїжджали коней і гарцювали) і помітив, що кінь харапудиться, лякаючись своєї власної тіні. Тоді, спавши на коня, він погнав його просто сонця, аби тінь іззаду падала, і таким чином укоськав його. Отак і отець — зрозумів, що в сина його направду божистий розум, і взяв йому за вчителя не кого, як Арістотеля, тодішнього найбільшого у Греції філософа. Я ж вам скажу, що ця розмова, яку ви оце чули із сином моїм Ґарґантюа, переконує мене в тім, що ум його містить у собі щось боговите, такий-бо він гострий і тонкий, такий глибокий і ясний; і сягне найвищого щабля мудрости, як його гаразд просвітити. Ось чому я ладен пристановити до нього якогось ученого мужа, щоб той навчав його всього того, що він здатний засвоїти, і ради цього не пошкодую нічого.
І справді, хлопця віддано під оруду славетного доктора теології, магістра Тубала Олоферна, і магістр так добре зумів викласти йому абетку, аж той витовк її напам'ять навиворіт, на це пішло п'ять років і три місяці; потім напутник прочитав з ним Доната, Фацет, Теодоле й Аланові Параболи; це забрало ще тринадцять років, шість місяців і два тижні.
Треба зазначити, що водночас він навчав хлопця писати ґотикою, і той переписував усі свої підручники, бо тоді мистецтво друкарства ще не було в обігові. Тож Ґарґантюа доводилося носити з собою на уроки здоровецьке приладдя до писання, завважки понад сім тисяч квинталів[37]; пірник його добротністю і розмірами міг змагатися з колонами абатства Ене, а каламар висів на масивних залізних ланцюгах, і атраменту в нього заливали цілу бочку.
Потім учитель прочитав із ним De modis significandi[38] з коментарями Вітролета, Марнодума, Пустоб'яки, Ґалео, Жана Теляти, Шага, Жоновида і до гимона інших, на що пішло вісімнадцять років і одинадцять із гаком місяців. І все це хлопчина так добре затямив, що на іспиті зумів відповісти все напам'ять навпаки і довів матері на пальцях, що De modis significandi поп erat scientia.[39]
Потім Тубал Олоферн прочитав з учнем Календар, на що пішло добрих шістнадцять років і два місяці, аж його вихователь помер
В рік тисяча чотириста двадцятий,
Бо був він, що поробиш, пранцюватий.

А заступив його старий шкарбун, майстер Агій Тюхтій і прочитав із ним Гугуція, Ебрарову Греку, Доктринал, Частини мови, Quid est, Supplementum, Мудьрації, De moribus in mensa servandis, Сенечине De quatuor virtutibus cardinalibus, Пассаванті cum commento, про свято Dormi secure[40] і ще дещо в цьому самому дусі, від цього читання Ґарґантюа так помудрішав, що нам уже з ним не збігтися.

Розділ XV

Як Ґарґантюа навчався в інших педагогів

А тим часом батько ось що укмітив: син ніби і вчиться вельми успішно і всією душею до науки горнеться, а все ж це не виходить йому на добре, од вчиття він навіть безглуздіє і туманіє, роблячись безтямкішим і безклепкішим на очах.

От батько й поскаржився на це донові Філіппові де Маре, віце-королю паплігоському і почув від нього таку відповідь: ліпше зовсім нічого не вчитися, ніж учитися з таких книжок під ферулою таких вихователів. Бо вся ота їхня наука — дурниця, а їхня мудрість — харки-макогоники, вони тільки найкращі, найшляхетніші уми із плигу збивають і вицвіт юнацтва занапащають.

— Хочте (сказав віце-король), побалакайте з якимсь молодиком, із тих, хто не більше як два роки вчився. І як тямотою, красномовністю, влучністю, поштивістю і вихованням він вашому чадові поступиться, тоді назвіть мене бернським салієм.

Ґранґузьє зрадів — оце думка! Так і зробили.

Увечері приводить із собою згаданий де Маре юного пажа вільґонжійця Евдемона[41], — а той такий зачесаний, виряджений, охайненький, ввічливий, янголятко, а не хлопець, — та й каже Ґранґузьє:

— Бачите цього підлітка? Йому ще й дванадцяти нема. Тож з'ясуймо, хто більше знає: старосвітські дурноляпи чи теперішні молодики.

Ґранґузьє був не проти такого спитку і звелів пажеві починати. От Евдемон, спитавши у віце-короля, пана свого, дозволу, звівся на рівні й зі шличком у руках, світлоликий, рум'яногубий, яснозорий, вп'явшись поглядом у Ґранґузьє, заходився з юнацькою скромністю славословити і величати його: по-перше, за чесноти його і добрі звичаї, по-друге, за вченість, по-третє, за шляхетність, по-четверте, за фізичну вроду, а потім ласкавими словами закликав його шанувати свого батька за те, що той пішов на все, аби лиш синові найкращу освіту дати. А наприкінці звернувся до Ґарґантюа із проханням вважати його своїм найвідданішим покірником, бо зараз він, Евдемон, благає в неба лише про одну ласку: з Божої помоги чимось догодити Ґарґантюа і хоть якось йому прислужитися. Ту всю орацію було виразно й гучно виголошено добірним штилем і чудовою латиною, не кажи ти глаголав радше якийсь старосвітський Гракх, Цицерон або ж Поль Емілій, ніж сьогочасний юнак, — та ще й увиразнено належною жестикуляцією.

Замість відповіді Ґарґантюа заревів коровою й уткнувся носом у капелюх; говорити в цю мить він міг не більше, ніж здохлий вислюк пукнути. Ґранґузьє мов чемериці наївся і спересердя мало не прибив магістра Тюхтія. Проте згаданий де Маре уговкав його доброю порадою, і він охолов. Ґранґузьє велів заплатити вчителеві винувате, напоїти його по-богословському, а потім послати під три чорти!

— Ех, аби ж то (сказав Ґранґузьє) він оце налигався, мов той англієць, і ґиґнув. Тоді б нам не довелося платити!

Після відходу Тюхтія Ґранґузьє спитав у віце-короля, кого б він порадив узяти у вихователі Ґарґантюа, і тут вони на думці зійшлися, що таке

завдання візьме на себе Понократ[42], учитель Евдемонів, і що вони разом вирушать до Парижа, аби побачити, як там із наукою французького юнацтва.

Розділ XVI

Як Ґарґантюа послано до Парижа на якій кобиляці він їхав і як вона розправилася з боськими бурчимухами

А в цей час Файоль Четвертий, цар нумідійський, зі свого африканського краю прислав Ґранґузьє кобиляку, там таку здоровецьку, таку великонську, якесь чудище та й годі (з Африки, самі здорові знаєте, можна притарабанити ще й не таку хоху). Завбільшки вона була з шістьох слонів, ноги мала пальцюваті, не кажи ти Юлія Цезаря кінь, вуха вислі, наче коза ланґедоцька, а озаддя її прикрашав маленький ріг. Масті була вона рудої з підпалинами та ще й у сірих яблуках. А хвостище мала страшелезний аж-аж, завгрубшки як слуп Святого Марса, отой, що під Ланже, і таким самим чотириріжжям, і увесь у пелехах волосу, буцімто в остюках.

І це ще не дивина, куди дивніші он хвости скитських баранів, вагою фунтів тридцять, не менше, або ж авряків сирійських: тамтим треба (як Тено не бреше!) підставляти під курдюк, щоб возити, візки, такі бо вони довжелезні й замашні. Натомість ви, бахури хуторяни, зовсім безхвості!

Перевозилося цю кобеляку морем на трьох карраках і одній бригантині аж до порту Олони, що на Тальмонде.

Ґранґузьє, тільки-но побачив:

— Ага (покликнув) якраз щоб моєму синові їздити до Парижа! З нею ми, далебі, не пропадемо! Не інакше, вискочить він на великого науковця! Незнайко біжить, а знайко лежить!

Назавтра, от як погладили (як ґодиться) дорогу, вони й вирушили: Ґарґантюа, його вихователь Понократ і челядь, а з ними ще й пахолок Евдемон. А що день тоді випав ясний і погідний, то батько й звелів узути свого сина в жовті чобітки. Бабен, той називає їх полуботками.

Путь подорожани верстали веселенько і все підживляли й підживляли душу аж до самого Орлеана. Аж це їм трапилася дика пуща у тридцять п'ять льє завдовжки і в сімнадцять там чи що завширшки. А в тому лісі водилася сила-силенна бурчимух і ґедзів, і було це саме в дроковицю: кобилиці, вислюки та коні ґедзалися, як не дуріли. Зате кобиляка Ґарґантюа поквиталася сповна за швабу, завдану всій її породі, пустившись при цьому на спосіб, на який досі ще нікому не стрілило пуститися. Так ось, як уїхали вони до тамтого лісу і скот почав дрочитися від укусів, кобиляка хвостище своє розпустила і ну хвиськати й хвиськати ним так, що за одним поклала не тільки кусючого дрока, а й увесь ліс; тнучи ліворуч, праворуч, навкіс, навідліг, навперек, уздовж, навхрест, туди, сюди, згори вниз, вона валила на землю дерева, як валить косар покіс, аж скоро зосталося навколо саме безлісся і безґедзя. Усе лісове урочище у ґедзень де й поділося.

Побачивши таке, Ґарґантюа втішився непомалу, але не запишнився і до своїх людей обізвався так:

— Ач, як воно стало ґоло-босо!

Відтоді той край так і зветься: Бос.

Після чого на обід подорожани тільки комара задушили. Ось чому, ось на якої приключки честь сьогочасна боська шляхта ще й досі на обід намагається лише комара задушити і здобріти тим, дарма що при цьому не лише плюється, а ще й облизується.

Нарешті прибули наші мандрівці до Парижа, і вже на місці Ґарґантюа днів зо два, зо три відпочивав, п'ючи-ґуляючи зі своїми і не забуваючи розпитувати всіх, хто в цьому ґороді учений і які вина тут розпивають.

Розділ XVII

Як Ґарґантюа віддячився парижанам за їхнє вітання і як він познімав із церкви Нотр-Дам старші дзвони

Після кількаденного спочиву пішов Ґарґантюа, на превеликий подив усіх стрічних, місто оглянути. Парижани-бо такі макухи, такі кепи, такі роззяви, що перший-ліпший мартопляс, торґівець реліквіями, мул із цимбалами або ж який музиченько збіговисько збирає більше, ніж добрий речник євангельський.

Вони так наступали йому на п'яти, що мусив він присісти на вежі церкви Нотр-Дам. Отак під небесами сидячи і на ґурмою стовплений унизу люд позираючи, він вирік так, щоб усі почули:

— Очевидно, ці хамлюги чекають, аби я сплатив їм в'їзне і віншувальне. Ґаразд! Я обчастую всіх, ось вам на ваш дрібний спориш!

Після чого, хихочучи, розстебнув своє красовите крісло, вивалив надвір мантулу і сциконув так хвисько, що потопив двісті шістдесят тисяч чотириста вісімнадцять душ, поминаючи жінок і маленьких діток.

Від таких сциклин утечею врятувалася лише жменька прудконогих; до ґорішньої частини Університетського містечка відкотившись, вони, пріючи, відкахикуючись, відпльовуючись, відсапуючись, божкалися і кляли, хто люто, хто шуткома:

— Кари єгипетські! Бий тебе сила Божа! Трясця твоїй матері! Ґівно! Po cab de bious! Das dich Gots leiden schend! Pote de Christo![43] Черевом святого Кене присягаю! Далебі! Святим Фіакром Брійським присягаю! Святим Треньяном! Святий Тібо — мені свідком! Різдвом свідчуся! Великоднем! Щоб я пішов к нечистому! Слово шляхтича! Святою Ковбасою клянусь! Святим Шкваркою, якого укаменовано печеними яблуками! Святим апостолом Паплюґою! Святим Стеґном! Святою угодницею Любусею! Чи ба, який дощик окропив наш дрібний спориш!

Відтоді й названо це місто — Париж, хоча колись, як запевняє у кн. IV Страбон, він називався Левкецією[44], що грекою означає Білявка, бо місцеві дами білоклубі. А що ті, хто при перейменуванні міста був, божкалися святими своєї парафії, бо парижани, люд строкатий і розмаїтий, на вдачу не лише добрі законники, а й добрі божкарі і навіть зазнайки, то Йоаніус де Барранко мав цілковиту підставу у книзі De copiositate reverentiarum[45] доводити, що назва паризійці пішла від грецького паразіяни, тобто лепетуни.

Тоді Ґарґантюа оглянув старші дзвони, почеплені на дзвіницях, і вельми мелодійно забамкав у них. Тут спало йому на думку, що їх можна повісити як балабончики на шию його кобиляки, яку він збирався вернути додому батькові з доброю кладдю сиру брі та свіжих оселедців. От він і забрав ці дзвони до себе.

Аж це до міста прибув запасати свинину шинковий командор закону святого Антонія. І йому теж, аби здалеку було чути про появу командора і щоб сало в салницях загодя трепетало, закортіло нишком забрати дзвони, але чесність узяла в ньому гору, правда, не тим, що вони пекли йому руки, а тим, що були таки важненькі, аби їх нести.

Вважайте, не переплутайте цього командора з буржцем, теж командором і щирим моїм друзякою.

Усе місто зворохобилося, а ви ж знаєте, які французи баламути, як люблять вони зривати бунти, недарма чужинці дивуються довґому терпцю, чи то пак, дурнині французьких королів: щоб це не вкрутити хвоста ворохобникам, бачачи, як вони щодня збивають бучу! Ех, аби ж то знаття, де лихо кують і схизма зріє, я б вивів цих лиходіїв і схизматиків на чисту воду перед усіма братствами моєї парафії!

Отож уся ця збурена й обісцяна тичба кинулася до Сорбонни, де пробував тоді (нині його вже нема) оракул Левкеції. Йому виклали всю справу і пояснили, чим загрожує переміщення дзвонів. Потому як зважено всі pro і contra[46], за фігурою Baralipton[47], було ухвалено вирядити до Ґарґантюа найстарішого і найшанованішого факультетника, аби на очі йому звести, яку страшенну недогоду спричинила втрата дзвонів. І хоча деякі університетчики доводили, що таке доручення більше пристало риторові, ніж софістові, вибір припав на нашого достойного магістра Янотуса де Браґмардо.

Розділ XVIII

Як Янотуса де Браґмардо до Ґарґантюа послали вимагати дзвони назад

Майстер Янотус, з-цезарська стрижений, у рогачці богословській, заправившись пиріжками з варенням і святою водичкою з льоху, вирядився до Ґарґантюа, пустивши перед собою трьох червонопиких возних, людей дуже везючих, і тягнучи ззаду п'ятьох чи шістьох не дуже бистрих магістрів, затьоп і задрип.

Сприходу зустрів їх Понократ і вжахнувся, побачивши їх, але подумав, що вони масковані, і запитав одного з не бистрих магістрів, чому вони взяли на себе личину. Той відповів, що вони просять вернути дзвони.

Почувши такі речі, Понократ побіг до Ґарґантюа з новиною, щоб той знав, що відповісти, й ухвалив негайну постанову. Ґарґантюа спершу відкликав набік Понократа, свого вихователя, Філотомія[48], свого маршалка, Гімнаста, свого стаєнного, а також Евдемона, та й давай з ними раду радити, що його робити і що його відповідати. Всі пристали на те, що відвідників слід привести до трапезної і пригостити, а щоб цей шкарбун Янотус не приписав слави повернення дзвонів собі, постановили послати, поки він тут чаркуватиме, по бурмістра, ректора факультету і церковного вікарія та й передати їм дзвони, перш ніж софіст устигне заявити про свою вимогу. А вже потім гість виголосить свою блискучу промову в їхній присутності. Отож-бо, коли всі зібралися, софіста введено до повної зали людей, і він, кахи-кахи, почав так.

Розділ XIX

Промова магістра Янотуса де Браґмардо, до Ґарґантюа звернута, із проханням віддати дзвони

— Кахи, кахи, кха! Мпа dies[49], шановний пане, тпа dies, et vobis[50], шановне панство! Як було б добре, якби ви повернули нам дзвони, бо вони нам до скруту потрібні! Кахи, кахи, кха! Колись давно ми не відпродали їх за великі гроші кагорським лондонцям, так само як і брійським бордосцям: цих покупців підкупила була субстанційна якість їхньої елементарної комплекції, закорінена в земнородності їхньої квідитативної натури і наділена здатністю відводити всякі ґало і напасті від наших виноградників, чи то пак, не зовсім наших, а навколишніх, бо як ми позбудемося п'янких трунків, то втратимо все, і предківщину, і тямку. Як ви моє прохання виконаєте, я зроблю шість п'ядей сосисок і добрі ногавиці, в яких буде рай моїм ногам, інакше ті, хто послав мене, пошиються в дурилюдки. О, далебі, Domine[51] ногавиці — річ незамінна. Et sapiens поп abhorrebit earn.[52]

Ха! Ха! Ногавиці має не кожен, це я добре знаю по собі! Візьміть до уваги, Domine, що я вісімнадцять днів вигопцьовував цей виступ-приступ. Reddite que sunt Cesaris Cesari et que sunt Dei Deo. Ubi jacet lepus.[53] Правду кажучи, Domine, як ви бажаєте повечеряти зі мною in camera, на Бога, charitatis nosfaciemus bonus cherubin. Ego occidi unum porcum, et ego habet bon vino[54]. Але добрий дух винний не породить лихої латини.

Отож-бо, de parte Dei, date nobis clochas nostra[55]. Послухайте, я вам подарую на пам'ять від нашого факультету Sermones de Utono, utinam[56] ви нам віддали наші дзвони. Vultis etiam pardonos? Per diem, vos habebitis et nihilpoyabitis.[57]
О пане, Domine, clochidonnaminor nobis![58] Адже це est bonum urbis.[59] Їх потребують усі посполу. Якщо вашій кобилиці з них користь, то й нашому факультетові, que comparata estjumentis insipientibus et similis facta est eis, psalmo nescio quo…[60] — це в мене десь занотовано на клаптику, — et est unum bonum Achilles[61]. Кахи, каха, кха!
Ось зараз я вам доведу, що ви мусите повернути їх! Ego sic argumentor. Omnis clocha clochabilis, in clocherio clochando, clochans clochativo clochare facit clochabiliter clochantes. Parisius habet clochas. Ergo gluc.[62]
Ха-ха-ха! Незле сказано! Достоту, in tertio prime[63], за Darii[64] чи якимось іще.
Бігме, колись я був мастак розважати, а тепер тільки й знаю, що ґнати химери, і нічого мені більше не треба, крім доброго вина та м'якого ліжка. Спину ближче до вогню, пузо ближче до столу і щоб миска була по вінця!
Ох, Domine, прохаю вас in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, amen[65], повернути нам дзвони, і хай Господь Бог і наша Пречиста Діва бережуть вас від усякої напасті, qui vivit et regnat per omnia secuta seculorum, amen[66]. Кихи, каха, кихи, каха, кххха!
Verum епіт vero, quando quidem, dubio procul, edepol, quoniam, ita certe, meus Deus fidus[67], місто без дзвонів — все одно що сліпець без костуряки, вислюк без підхвістя, корова без цимбал. Покіль ви нам їх не повернете, ми будемо волати до вас, як сліпець, який загубив костуряку, верещати, як вислюк без підхвістя, і ревіти, як корова без цимбал.
Один латинник, який мешкає біля Божого дому, навівши Дурмануса, ні, даруйте, Понтануса, мирянського піїту, висловив хіть, щоб самі дзвони було зроблено з пір'я, а била — з лисячих хвостів, бо в нього від них у мізкові кольки, коли він складає свої поемисті поемки. Але за отії його круть-верть, стук-грюк, лясь-хрясь, тик-мик він у нас тепер єретик, адже ми цих єретиків мов книші бгаємо. А тому, як свідчить свідок-могоричник: Valete et plaudite. Calepinus recensui.[68]

Розділ XX

Як софіст забрав свою сукнину і як він позивався з іншими сорбонниками

Не встиг софіст рацею свою виректи, як Панурґ з Евдемоном розляглися з реготу, аж замалим Богу душу не віддали, — десь так реготав Красс, побачивши, як осел поїдає будяччя, або ґиготів, аж поки ґиґнув зо сміху Філемон, узрівши, як осел жере фиґи. До них підпрягся і магістер Янотус, — реготун, мабуть, ще більший за них, — аж на очі йому наринули сльози, бо вичавлена сильним струсом у мозку слізна водичка живенько прилинула до очних нервів… словом, кожен з них обернувся на такого собі згераклітілого Демокріта чи здемокрітілого Геракліта.
Коли всі пересміялися, Ґарґантюа порадився зі своїм почтом, як йому вчинити. Понократ висловив думку, що гарного промовця годилося б почастувати ще раз, а за те, що він їх звеселив і усмішив ліпше за самого Сонжекре, видати йому десять п'ядей сосисок, згаданих у його веселому виступі, ногавиці, триста поліняк, двадцять п'ять бочок вина, ліжко з трьома перинами гусячого пуху та укладисту і глибоку мисяру — те все, як він каже сам, йому придасться на старощах.
Те все він і дістав, окрім ногавиць, бо Ґарґантюа не вірилося, аби промовцеві зараз же знайшлася підхожа пара; тим паче, що було невгадно,

який ґостеві фасон личить, чи то у вигляді хлястика, пришитого на заду таким собі звідним мостом дефекацію полегшувати, чи то у вигляді маринарки — уринування спрощувати, чи то швейцарки — пузо утеплювати, чи то вильотів — крижі провітрювати. Натомість Ґарґантюа звелів видати магістрові сім ліктів чорної сукнини і три лікті білого краму на підбій. Дрова віднесли йому додому носії, сосиски та миски понесли магістри всяких наук: сукнину взявся нести сам магістер Янотус.
Один із магістрів, на ім'я Жус Бандуй, зауважив, що богословському чинові це ніяк не подоба і не гоже, тож хай він передасть сукнину комусь із них.
— Чи ба (гукнув Янотус). Який ти осел, який же ти осел! Не вмієш вивести висновку in modo et figura[69]. Не пішли тобі, мабуть, на користь Припущення і Parva logicalia. Panus pro quo supponit?[70]
— Confuse (відповів Бандуй) et distributive.[71]
— Я не питаю тебе (сказав Янотус), осле, quo modo supponit, а pro quo[72]. Зрозуміло, осле, що pro tibiis meis[73]. Отже, сукнину понесу я, egomet, sicut suppositum portat adpositum.[74]
І він поніс її крадькома, не кажи той Патлен.
Але, хоч би там як, а старий пердун ще раз урочисто на пленарному засіданні у Сорбонні зажадав ногавиць і сосисок, і піймав цього разу облизня з тієї причини, що він уже, як стало нам відомо, дістав усе від Ґарґантюа. На це софіст заперечив, що це було зроблено gratis[75] завдяки ґойності Ґарґантюа, яка не звільняє університетчиків від даних йому обіцянок. А проте йому було сказано, що з ним поквиталися чесно і йому тепер скрутять дулю з маком.
— Чесно? (гукнув Янотус). Чесність тут і не ночувала! Погань, посміттюхи ви після цього! Земля ще не носила таких паскудників, як ви. Я-бо знаю вас усіх як облуплених, — навіщо ж припадати на ногу перед кульгавим? Адже ми спільники у наших капостях. Божими селезінками свідчуся, от візьму й донесу нашому королю, які страшні надуживання ви чините і замишляєте, і хай мене лепра згризе, як він не звелить спалити живцем вас усіх як педерастів, здрайців, єретиків і лабузників, від яких сам Бог і чеснота відцуралися!
За ці слова його притягли до суду, але він зумів добитися відкладу судового засідання. Словом, справа затяглася і тягнеться й досі. З цієї оказії магістри обреклися не митися, а магістер Янотус та іже з ним поклали зарік не шмаркатися доти, доки не буде ухвалено остаточного вироку.
Щоб виконати свої зароки, вони ще й досі ходять брудні та шмаркаті, бо суд ще не розглянув цієї справи у всіх подробицях. Присуд відбудеться у найближчі грецькі календи, сиріч тоді, як на горі рак свисне. Вам-бо, очевидно, відомо, що судді дужчі за саму природу і навіть за свої власні законоустанови. Скажімо, за паризькими статутами лише Господь Бог має право щось затягти на безрік. Природа сама собою не створює нічого несмертельного, власноруч поклавши сплодженому нею крес і край. Omnia orta cadunt[76] тощо. Але заходами цих суціг заведена нами тяганина стає безкраєю і безсмертною. Отож, вони підтверджують слушність слів Хілона Лакедемонянина, викарбуваних золотими літерами у Дельфах: убозтво — посестра тяганини, і всі, хто позивається, — убогі, бо швидше дійде кінця їхнє життя, ніж дійде кінця початий ними процес.
Розділ XXI
Розклад навчання Ґарґантюа, що склали його напутники софісти
Через кілька днів дзвони було повернуто на місце, і паризійці на віддяку за поступливість Ґарґантюа зголосилися ґодувати й утримувати його кобиляку, на превелику втіху Ґарґантюа, скільки його душа забажає, і

кобилу послано до Б'єрського лісу. До речі, мені здається, ніби там її вже немає.
Отоді-то Ґарґантюа й зохотився сісти за науку під орудою Понократа, але той, на почин, звелів йому дотримуватися колишнього розпорядку, — треба ж було вчителеві збагнути, яким воно світом його попередники все провалили і пошили Ґарґантюа у такого дурла, цимбала і невігласа.
Хлопців час було розподілено так, що прокидався він зазвичай між восьмою і дев'ятою, байдуже, видно було надворі чи ні: так йому приписали богословські регенти, керуючись Давидовою настановою: Vanum est vobis ante lucem surgere.[77]
Потім він дриґав ногами, стрибав і качався у ліжку — для припливу животної енергії, після того зодягався як до сезону, причому найчастіше плечі його окривав широкий і довгий плащ із цупкого фризу на лисицях; далі він зачісувався альменівським гребінцем, сиріч п'ятірнею, бо вихователі знай товкли йому, що зачісуватися інакше, чиститися і митися — це означає димочаділи під небом.
А потім він кляв, цюркав, хрякав, ригав, пердів, позіхав, плював, бухикав, гикав, чхав, шмаркався, не кажи ти архідиякон, і, нарешті, снідав і, рятуючись від роси та протяг-вітру, наминав: смаковиті бебехи, печеню, гарну шинку, козлятину та ще й хтозна-скільки тетері.
Понократ казав йому, що після вставання, перш ніж ото нариватися на їжу, лучче проробити б якісь там вправи.
— Отакої! — заперечив Ґарґантюа. — Хіба я не вправляюся? Перед уставанням я не раз, не два іду в переверти на ліжку. Хіба цього мало? Папа Олександер робив те саме за порадою лікаря-жида і до самої смерти дожив, завидникам на пеню. Мене до цього привчили мої колишні вчителі, — вони казали, що сніданок добре діє на пам'ять, і з цієї причини за сніданком, нікого не дожидаючи, випивали. Від цього я почуваю себе чудово і тільки їм усе усмак. Адже казав мені магістер Тубал (ліценціят у Парижі він здобув перший), що сила не в тім, аби прудко бігати, а в тім, щоб вибігти раніше; стеменнісінько так само, як хто шанується, то не треба хлистати хлись, хлись і хлись, мов той качур, — досить випити зранку. Unde versus:[78]
Вставати зранку важкувато —
А краще зранку випивати.
Добре поснідавши, ішов він до церкви, а за ним у великому коші несено грубезний, у ряднину загорнутий молитовник, вага йому була вкупі зі смальцем на сторінках, клямрами і пергаменом щось із одинадцять квинталів шість фунтів. Вистоював він там від двадцяти шести до тридцяти обідень. Тим часом надходив і хатній священик, у своїй рясі схожий на чубарку, який устигав навиноградитися так, що од нього так і пашіло амбре. Удвох вони відтарабанювали всі літанії, причому в устах священика ці останні вилускувалися так, щоб не зронити на землю жодної бубочки.
При виході з церкви йому підвозили на бідці з воловим запрягом купу рожанців святого Клавдія, причому кожна пацьорка була завбільшки з голову, і, гуляючи по монастирю, галереях чи садку, він бубонів молитов не менше, як шістнадцять разом узятих схимників.
Потім він на якісь мізерні півгодини втуплювався у книгу, але, як казав один кумедіянт, душа його була на кухні.
Набуривши повний уринал, сідав він трапезувати, а що був на вдачу лемеха, то починав із дванадцяти! окостів, задимлених бичачих язиків, ікри, ковбаси та інших перекусок під вино.
Тим часом четверо служників кидали йому один по одному повні лопати муштарди. Потім він, щоб нирки не підвели, за один дух випивав чимало

білого вина. Після чого молодик їв м'ясо, залежно від сезону, їв як не в себе і припиняв їдження тоді, як уже обдимало черево.
Зате пиття не улягало жодній мірі й жодним законам, бо він казав, що межа і грань для того, хто п'є, настає тоді, як корок його пантофель бучавіє на півфута.

Розділ XXII
Ігри Ґарґантюа

Потім Ґарґантюа, плутаючись язиком, харамаркав хвостик пообідньої молитви, випивав стременного на коні і длубався в зубах кабанячою ногою, не перестаючи весело гомоніти з челяддю. Відтак розстелялося зелене сукно, розкладалося безліч карт, безліч костей і до змія шахівниць.
Ґарґантюа гуляв:
у світки, у бідачку,
у приму, у харамижку,
у великий шлем, у не одно двадцять,
у піль, у тридцять одно,
у тріумф, у пари і в кепа,
у пікардійку, у триста,
у памфиля, у побідаху,
у сто, у перекинуту карту,
у неконтентного, у візка,
у ландскнехта, у триктрак,
у рогача, у всі столи,
у говорило-балакало, у відкидні столи,
у піль, над, жок, фор, у свинку,
у мар'яж, у сало дерти,
у гея, у дамки,
ув опилю, у ціці-баби,
у робиш те, роби й теє, у примус, секундус,
у кепа, у вола,
у язичок, у тісну діру,
у тарок, у решітку,
у хто взяв, той програв, у чіт і лишку,
у ніска, ув орла чи решку,
у лави, у куницю,
у храп, у жмикрута,
у глік, у кулі,
ув онери, у шевчика,
у мур-р, у сову,
у шахи, у зайченя,
у лиса, у тірлітантен,
у класи, у порося, паняй,
у корови, у сороку,
у білявку, у ріжки,
у шанс, у гвалтуй-бичка,
у три кості, у кувик-кувік,
у дошки, у смійся, не хочу,
у нікнок, у дзьоб-дзьоб,
у жгута, у розкувати осла,
у різця, у торкай-рушай,
у но-но, у прут,
у сідаю, у льоху,
у бороданя, у пузо на пузо,
у хвильки, у кубики,

у тягни-рожна, у палички,
у хлюст, у кружало,
у кете куме мішечок, у я тут,
у баранячі ядра, у фук,
у тікай, у скраклі,
у марсельські фиги, у другу партію,
у тягни-біду, у дурне сало,
у ключі, у салатовку,
у горе-лучника, у римську палю,
у лиса лупленого, у руш-гівно,
у лови вітра в полі, ув Анжер,
у крок-мадам, у кульку,
у кому овса, у гарпію,
у дмухай-жар, у рурочку,
у панаса, у бий-горщик,
у суддю живого і суддю мертвого, у цур-мое,
у тягни-праски-з-печі, у вертія,
у хрещика, у цяцьки,
у крем'яхи, у куций хвіст,
у горбаня, у дзиґу,
у святого Труве, у горюдуба,
у щипки-дряпки, у пікет,
у грушу, у бабки,
у пімпомпе, у тхора,
у тріорі, у замок,
у вервечку, у грака,
у канавку, у кокантен,
у хрипуна, у Колен маяр,
у ріжок, у мірлімофль,
у ченчика, у слідця,
у темну, у жабу,
у дивацію, у ковіньку,
у аніже, у пістон,
у човничок, у більбоке,
у хлосту, у крижі,
у мітлу, у ремесла,
у поклін тобі святий Космо, у баран-баран-буць,
у жука гнилюка, у піно,
у беру тебе на свид, у тут тобі й хата,
у сьогодні Піст, у щигля,
у розщеп-дуба, у мий чуприну Пані,
у розталь-коня, у белот,
у вовчу зграю, у я просо сіяла,
у бзди-у-носа, у халандруся,
у Ґільмене списа до мене, у млина,
у гойдалку, у цур-мене,
у тринадцятого, у скоки,
у берізку, у копняка під зад,
у муху, у ратая,
у му-му бузимку, у пугача,
у до-речі, у потичку,
у дев'ять рук, у мертвого звіра,
у шапіфу, у вище вище драбино,
у мости, у здохле порося,

у Колен бріде, у солоне седно,
у голубка, у три-гірчицю,
у третього, у свиню,
у циб через кущик, у пікандо,
уперехрест, у крутиголовку,
у не-світи-тілом, у крука,
у сітку, у калитку на заду, у журавля,
у гніздо кані, у карби,
у шкафут, у пштирок,
у фуґу, у жайворонків,
у торохняву, у шуток
Нагулявшися досхочу, провівши, збавивши і просіявши якийсь час, Ґарґантюа відчував потребу випити, — якихось одинадцять жбанів, — і після узливання зараз же простягався на добрій лаві або ж на добрій м'якій постелі і дві-три годинки затинав хропака.
Прокинувшись, продирав кілька хвилин очі. Тим часом йому несено свіжого винця, і він цмулив його усмак.
Понократ доводив йому, що пити спросоння препаскудна звичка.
— Але ж так (заперечував Ґарґантюа) навіть Святі Отці жили. А потім сни сняться мені якісь солоні, після сну я мов після скоромного.
Потім він неохоче брався за уроки і насамперед — за отченаші; набравши чимбільше рожанців, він сідав на старого мула, який перевозив уже дев'ятеро царів, і, мимрячи щось та головою похитуючи, вирушав, аби дістати труся з пастки.
Повернувшись, він заглядав на кухню дізнатися, що там на рожні смажиться. І вечеряв він, ладен вам заприсягнутися, ситненько і залюбки запрошував у почарківці сусідів, вони кушали хмільного й оповідали билиці й небилиці, і давні, і недавні. Домівниками йому доводилися, до речі, сеньйори дю Фу, де Ґурвіль, де Ґріньо і де Маріньї.
Після вечері знов появлялися прегарні дерев'яні Євангелії, себто дамівниці; або різалися у свої козирі, а насамкінець — у банк, а то ще йшли до дамуль і дорогою туди і сюди водили козу. Потім Ґарґантюа спав вісім годин поспіль.
Розділ XXIII
Як завдяки знайденій Понократом методі у Ґарґантюа марно не пропадало жодної години
Побачивши, як безтолково Ґарґантюа живе, Понократ надумав учити його зовсім інакше, хоч попервах заведеного ладу не рушав, знаючи, що без збурення основ природа не терпить раптових змін. Аби справа пішла веселіше, він попросив тодішнього медичного світила, магістра Теодора, спробувати наставити Ґарґантюа на добрий розум, і той магістер, як водиться у таких випадках, приписав йому антикирську чемерицю — зілля, що очистило від усякої погані й уздоровило схибнутий хлопців розум. Цим самим робом Понократ змусив учня ще й забути все, що йому втокмачили попередні вчителі, — достоту так само, як чинив Тимотей із тими своїми вихованцями, які раніше брали уроки в інших музик.
Аби діп'яти свого, він увів хлопця до гурту місцевих учених, змагання з якими мало йому духу піддавати, заохочувати вчитися інакше і відзначатися.
Потім Понократ склав розклад так, щоб Ґарґантюа не втрачав марно ні години, весь його час ішов на науку.
Отож прокидався Ґарґантюа десь о четвертій ранку. Поки його розминали, він слухав кілька сторінок зі Святого Письма, читали йому голосно й виразно, з почуттям, розважливо, спроквола, за читаку був пахолок,

башеєць, на ім'я Анаґност[79]. Читані стихи впливали на Ґарґантюа так, що він переймався святобливістю й любов'ю до Господа, дякував і молився йому, бо Святе Письмо відкривало йому чудородну Божу славу та премудрість.
Потім він ішов до чепурні, аби випорожнитися. Там його вихователь повторював із ним прочитане і тлумачив усе, що йому було ще темне і неприступне.
Повертаючись, вони розглядали небосхил над головою, порівнювали, чи таке було небо учора ввечері, і визначали, під яким зодіяком сходить сонце, а під яким місяць.
Після чого Ґарґантюа одягали, зачісували, кучерявили, чепурили, напахчували і, поки тривало це чепуріння, повторювали з ним завдані напередодні уроки. Він катав їх напам'ять і одразу ж намагався застосувати їх принагідно в житті, тривало це дві-три години і зазвичай припинялося з завершенням його туалету.
Потім три години він слухав читання.
Затим виходили надвір, не перестаючи обговорювати запозичене з книг, вирушали на гімнастику у Брак або ж ішли на луки і там ганяли м'яча, грали в гилку, опуку, у триріжжя: так само уміли гартувати тіло, як щойно гартували дух.
Всі їхні ігри були добровільні, вони кидали партію, коли хотіли, і припиняли гру, спітнівши чи ухоркавшись. Гарненько обтерши насухо все тіло, вони брали сорочки і переваги-ваги чапали дізнатися, чи готовий сніданок. У чеканні на сніданок вони чітко і виразно цитували сентенції, закарбовані в пам'яті після уроку.
Нарешті з'являвся і пан Апетит, і всі у пору сідали до столу.
На початку трапези читалося якусь прецікаву приповість про геройські діяння давнини, аж поки шахварь не подавав на стіл вино.
Потім (як охота) читання йшло далі, а ні, то точилася весела бесіда, причому в перші місяці обговорювалося, чим славиться, чим бере, чим корисне і звідки походить усе, що подавалося на стіл: хліб, вино, вода, сіль, м'ясо, риба, плоди, зілля, коріняки, і як його готувати. Принагідно Ґарґантюа хвацько витовк вибрані місця із Плінія, Атенея, Діоскорида, Юлія Поллукса, Ґалена, Порфирія, Оппіана, Полібія, Геліодора, Арістотеля, Еліана та інших. Для звірки столувальники часто клали перед собою на стіл згаданих письменників. І все це так уїлося в мозок і закарбувалося в пам'яті Ґарґантюа, що не було тоді медика, который знав би бодай половину того, що знав він.
Далі бесіда верталася до вранішнього уроку, а потім після айвового варення на десерт Ґарґантюа чистив зуби стовбуром мастикового дерева, мив руки й очі зимною водою, після чого хвалив Бога в чудових кантах, які звеличували його благостиню та милосердя. Затим приносилося карти, але не для гри, а для втішних і дотепних забавок, побудованих на математиці. Таким чином Ґарґантюа став кохатися в науці чисел і щодня по обіді й вечері показував себе таким завзятим математиком, як раніше костирником чи картярем. І пошився в такі теоретики і практики, що навіть Танстал, англієць, відомий солідними працями математичними, заявив, що супроти Ґарґантюа він знається на математиці не більше, ніж на верхньонімецькій мові.
І не тільки в числах, — Ґарґантюа вражав знаннями і в інших математичних науках, як-от, у геометрії, астрономії та музиці. Поки в їхніх шлунках травилася і засвоювалася їжа, вони креслили безліч химерних фігур геометричних, а заодно вивчали астрономічні закони.

Потім вони співали у чотири чи п'ять голосів або щось солом, приємним для горла.
Що ж до музичних інструментів, то він навчився грати на лютню, на спінет, на арфу, на дев'ятиклапанову флейту німецьку, на віолу і на тромбон.
На музикування йшла сливе година; травлення завершувалося, треба було випорожнитися, а потім Ґарґантюа сідав за головні свої заняття — годин так на три, як не більше, тобто повторював вранішній урок читання, поринав у книгу і вчився правильно писати й гарно виводити старожитні та римські літери.
По завершенні занять вони виходили з оселі вкупі з туренським шляхтичем, стаєнним Гімнастом, який навчав його їздити верхи.
Переодягнувшись, він сідав на огиря, на ваговоза, на румака, на бігунця, на бахмата, гнав коня навзаводи, робив вольтижі, брав із розгону канави, перескакував бар'єри, бігав кружка, повертаючи то праворуч, то ліворуч.
При цьому він не ламав списа; що з того, що хвалиться хвалій: "Я десять списів зламав на турнірі (чи там у бою)" — таке під силу й теслі; насправді славен і хвален той, хто одним списом зламає десятьох ворогів.
Ратище Ґарґантюа, гартоване, незламне, трощило крицевою клюгою браму, пробивало панцер, валило дерева, низало кільця, нахоплювало сідло, панцеранку, рукавицю. Це все він проробляв при повному риштунку.
Але не мав він рівні і в мистецтві хизуватися, вольтижуватися. Сам феррарський штукар-верховець був проти нього звичайний мавпій. Надто ж він наламався перескакувати з коня на коня, у млі ока і землі не торкаючись (такі коні звуться вольтижними) стрибав урізнобіч, зі списом напереваги, не ступаючи у стремена і кинувши повіддя, щоб кінь летів куди хотя. У військовій справі такі штуки вельми цінуються.
Ув інші дні він орудував алебардою, спершу нею мах-мах, а потім руб, і всі його мали за рицаря славуту, рицаря бойового і турнірного.
А ще він разив пікою, обіручим еспадроном, шпагою-батардою, із незмінним щитом, тарчею чи плащем на руці.
Стрільцював він верхи оленів, козуль, ведмедів, ланей, вепрів, зайців, куріпок, фазанів, дрохв. Грав у великого м'яча, гилячи його ногою або ж кулаком. Боровся, бігав, стрибав, але не з розгону, не на одній нозі і не по-німецькій, бо (казав Гімнаст) такі стрибки даремні і на війні не поможуть, він перемахував через рівчаки, перешастував через плоти, збігав на шість ступнів угору по муру і видирався таким самим робом до вікна на списову довгість.
Плавав у плесах на грудях, голічерева, на боці, рухаючись усім тілом або ж ногами; з книжкою перепливав Сену, жодної сторінки не замочивши та ще й у зубах плаща держачи, не кажи ти Юлій Цезар. Ухопившись за облавок однією рукою, залазив на судно, для чого вимагалася неабияка сила, а з облавка кидався сторч головою у воду, діставав дно, досліджував рифи, пірнав у глибини та чорториї. Розвертав корабель на плаву, керував ним, вів його швидко, повільно, за водою, устріть води, зупиняв його посеред шлюзу, вів однією рукою судно, а другою орудував веслищем, ставив вітрила, ліз по вантах на щогли, бігав по реях, наставляв компас, повертав проти вітру вітропуск, тримав міцно стерно.
Вибрівши з води, цупко видирався на гору і так само легко спускався, лазив по деревах, наче кіт, стрибав із дерева на дерево, наче вивірка, ламав гілляки, як другий Мілон. З допомогою двох гартованих кинджалів і двох міцненьких пробійчиків видирався на дах кам'яниці, не кажи ти щур, а при спуску так умів зосередитися, аби при падінні не забитися.
Кидав дротик, прогонич, каменюку, спис, рогатину, алебарду; напинав лука, сам-один заряджав обложний арбалет; прямим націлом мірив самопал; на

сошник гармату ставив; у тирі в підсадку палив, стріляв знизу вгору, згори вниз, уперед, убік і назад, як партяни.
Йому з високої вежі скидали линву, щоб аж до землі звисала, і він по цій линві залазив і злазив на руках, причому так шпарко й моторно, що вам так не проповзти і по рівних луках.
Йому перекидали між двома деревами жердину, і він, руками перебираючи і ногами анітрохи не дриґаючи, лазив туди й назад, та так хутко, що й бігом його не наздогнали б.
Щоб огруддя й легені розвинути, він желіпав, як сто чортів. Одного разу я чув, як він кликав Евдемона, — його репет від застави Святого Віктора аж до Монмартра долітав. Навіть Стенторів голос під час троянської січі не досягав такої моці.
Свої тужні він зміцнював вилитими з олива двома здоровецькими виливанцями, завважки вісім тисяч сімсот квинталів кожний, у нього вони гирями називалися; піднявши з землі, він нерухомо тримав їх над головою, по одному в кожній руці, три чверті години, а то й більше — чим тобі не силач, не моцак.
З найпершими дужаками гуляв він і в бруси: коли його черга надходила, він тримався страх як цупко на ногах і поступався лише зухам над зухами, тим, хто зуміє його з місця зрушити, показуючи себе в цьому Мілоном; як той Мілон, він брав у руки гранат і викликав охочих відняти його в нього.
Після таких грищ його розминали, чистили й переодягали, і він повагом плентав додому; ідучи левадою чи різнотрав'ям, він, бувало, розглядав дерева та рослини і зіставляв їх із тим, що про них писали давні учені, такі як Теофраст, Діоскорид, Марин, Пліній, Никандер, Макр і Ґален; він і його супутники цупили додому цілі оберемки зела, передаючи їх Різотомові, — цей пахолок був ще й начальником над сапками, мотиками, заступами, лопатами та іншим знаряддям, потрібним для виготовлення зільників.
Удома вони, поки вечеря готувалася, повторювали деякі місця із прочитаного, а потім сідали до столу.
Гідне уваги, що за обідом, завжди простим і невибагливим, Ґарґантюа лише задушував комара, зате вечеря була сита і тривала, і їв він уже так, щоб підживити душу і насититися, до чого, власне, й зводиться правдива дієта, доброю і мудрою медициною прописувана, тоді як зграя тупоголових лікарів, на софістиці схибнутих, радять усе навпаки.
За вечерею поновлювався обідній урок, і тривав він, поки була охота, решта часу йшла на вчену розмову, приємну і корисну.
Прочитавши пообідню молитву, співали, грали на музичні інструменти, веселилися і розважалися, ріжучись у карти чи в кості, отож іноді трапеза і гульбища тривали аж до пізніх облягів, а іноді вони ґуртом одвідували товариство учених чи мандрівників, яким довелося побувати на чужій стороні.
Глупої ночі, перед сном, виходили десь на терасу, дивились на небо, спостерігали за кометами, як комети були, або за ходом, розташуванням, протистоянням і збіганням світил.
Потім Ґарґантюа з-пітагорійська, коротко розповідав вихователеві, що він прочитав, побачив, дізнався, зробив і почув протягом дня.
Відтак молилися Господеві Творцеві, били йому поклони, покріплювалися у своїй вірі, славили його незмірну благостиню і, подякувавши йому за минувшину, припоручали себе його милосердю на прийдешність.
А там уже й на боковеньку йшли.

Розділ XXIV

Як Ґарґантюа дощ перебував

У дощ і в сльоту дообідній час проводили як звикле, хіба що на зло негоддю веселий і яскравий вогонь розкладали. Проте по обіді тіловиховні вправи скасовували, усі сиділи вдома і з апотерапічною метою перегрібали сіно, кололи і пиляли дрова, молотили снопи на току; потім малювали чи різьбили або відновлювали старосвітську гру в кості, взоруючись на те, як описав її Леонік і як грає в неї наш славний друзяка Ласкаріс. За грою згадували ті місця з давніх авторів, де є спомин про неї або ж посилання на неї.

А ще ходили дивитися, як топляться метали або відливаються ґармати, ходили до гранярів, золотарів, шліфувальників самоцвітів, до алхіміків та монетників, до килимників, ткачів і шовкопрях, до годинникарів, дзеркальників, друкарів, органістів, фарбарів та всяких інших майстрів і, даючи всім на вино, вивчали ремесла і знайомилися з винаходами в тому чи тому ремеслі.

Ходили на публічні виклади, на урочисті акти, на змагання риторів, на виступи і промови славетних адвокатів та казнодіїв.

Одвідували зали і приміщення для шермицерії, і там він схрещував шпаги з майстрами і наочно показував, що фехтувальник і рубака з нього не згірший, а то ще й ліпший, ніж вони.

Замість гербаризувати, вони відвідували склепи дрогистів, билярів, аптекарів, якнайпильніше розглядали плоди, коріння, листя, живицю, насіння, чуженецькі масті і зараз же метикували, яким способом їх підробити.

Ходили дивитися на линвоскоків, рухлярів і штукарів, причому хлопець стежив за їхніми жестами, вивертами, цибами і дослухався до їхнього балаклійства, особливо подобалися йому пікардійські шонійці — от уже хто вроджені перебенді, от уже хто мастаки верзти на ґалай-балай.

Вернувшись на вечерю, вони їли менше, ніж в інші дні, та ще й м'ясо ніжне і нежирне, аби менше дошкуляло вогке повітря, яким тіло дихає, і щоб без звичної гімнастики не охлянути.

Так виховувався Ґарґантюа і підтримував цей режим день у день, беручи з постійних управ той пожиток, який може взяти вельми кмітливий як на свої роки хлопчина; і хоча ці вправи попервах і здалися йому важкі, одначе з часом зробилися такі приємні, легкі й утішні, що радше скидалися на королівські розваги, ніж на школярську науку.

А проте Понократ, аби допомогти учневі скинути надмірну розумову напругу, обирав раз на місяць якусь ясну та погідну днину, і вони зранку вибиралися за місто: у Жантильї, в Булонь, у Монруж, у Пон-Шарантон, у Ванв або ж у Сен-Клу. Там вони пропадали цілий день, на всю ґубу веселячись: жартували, пустували, чаркували, ґуляли, співали, танцювали, вилежувалися на мураві, дерли ґнізда, ловили перепелів, жаб і раків.

І хоча цього дня не читали, але минав він не марно, бо на прегарних луках вони згадували якісь утішні вірші з Верґілієвих Георгік, з Гесіода, з Поліціанського Рустика, латиною писали пікантні епіґрами і перекладали французькою рондо та балади.

Бенкетуючи, вони з розведеного вина виціджували, за настановами Катона в De re rust.[80] і Плінія, через плющеву цівочку воду: мили вино у шаплику з водою, а потім пропускали його через лійку, переганяли воду з посудини в посудину або ж майстрували маленькі автомати, себто саморушні прилади.

Розділ XXV

Як між лернейськими пекарями і ґарґантюйцями зайшла велика змага, до кривавих чвар призвівши

Під ту пору, на винобрання, з початком осени, місцеві пастухи стерегли виноградники і ганяли, щоб не дзюбали ягоду, шпаків.

А в цей час гостинцем чи то на десяти, чи то на дванадцяти підводах лернейські хлібопеки везли до міста коржі.
От пастухи, звичайненько так, і попросили їх продати за готівку за ринковою ціною коржів. А щоб ви знали, для тих, кому заколодило, виноград, надто піно, ф'єр, мюскадо, бікан або ж фуарар[81], зі свіженькими коржами — то божественна харч; після цього всі бачать, як вони не раз, не два присідають серед лози, за що їх і прозвали виноградними присідателями.
На їхнє прохання пекарі не зглянулися, ба більше, почали їх кобенити на всі заставки: сказали, що вони бидло, щербуни, рудиголови, галабурдники, ломуси, песиголовці, халамидники, махори, дурисвіти, шахруни, бабаки, ласощохлисти, розгамузи, самохвальки, мерзосвітники, довбні, ошусти, похатники, причепи, мартопляси, блазнюки, лежні, гидь, лобурі, бевзі, поторочі, скалозуби, чваньки, ланці, пастуші засранці, гівняна варта, пришивши до цього інші ядучі квітки і додавши, що такі пишні коржі не для їхнього рота і що єдине, що їм треба їсти, це висівки та полову.
У відповідь на такі образи один пастух, на ім'я Фрож'є, чесний і славний молодик, підлазисто мовив:
— З якого дива почали ви так високо нестися? Адже раніше ви продавали нам залюбки, а нині не бажаєте. Це не по-добросусідському, ми так до вас не ставимося, коли ви прибуваєте запастися нашою добірною пшеницею, з якої ви печете коржі й перепічки. А ми ще збиралися дати вам за них винограду на додачу! Ні, присягаю Вседівкою, ви ще потім пошкодуєте! Не зарікайтеся, ви ще матимете з нами до діла, і ми відплатимо вам тією самою монетою, ось побачите!
На сеє Марке, великий жезлоноша пекарівського братства, відказав:
— Щось ти сьогодні надто вже розкокошився! Мабуть, увечері проса переїв. Гаразд, ходи сюди, я тобі дам коржа!
От Фрож'є, у простоті душевній, ступив уперед, дістаючи грошину з череса, щоб купити в Марке коржів; але той натомість так огрів його батурою по ногах, що на шкірі повиступали басамани. Марке спробував зараз же в ноги, але Фрож'є, гукнувши великим голосом пробі, пожбурив у нього довбню, яку завжди носив під пахвою, і влучив у шво лобової кісточки, над правою скроневою артерією, отож Марке без духу брязнув з кобили додолу. І так і зостався на землі лежати, ледь живий і теплий.
Аж тут позбігалися хуторяни, які збивали довгими жердинами горіхи, і нумо молотити хлібопеків, наче свидове жито. Зачувши крик Фрож'є, налетіли зі своїми пращами інші пастухи та пастушки і заходилися обкидати пекарів камінним градом. Зрештою вони наздогнали хлібопеків і забрали у них чотири чи п'ять тузінів коржів, заплативши їм, проте, за звичною ціною і наділивши їх на додаток горіхами та трьома кошами білого винограду.
Пекарі посадили побитого Марке на коня, а потім рушили, але вже не до Перельє, а назад до Лерне, нахваляючись дати доброго пам'яткового сеїським і синейським волопасам, пастухам і хуторянам.
А пастухи й пастушки вволю наїлися коржів та добірного винограду, потім забрели голубливі для вуха козиці, і вони ще раз посміялися з цих задирак пекарів, які так сіли маком, бо не на ту ногу, певне, устали вранці. Зате Фрож'є повелося краще: йому промили виноградним соком басамани на ногах, і він одразу оклигав.

Розділ XXVI

Як лернейці за головою царя Пикрохола[82] підступно на ґарґантюйських пастухів напали

Пекарі, тільки-но вернули додому, зараз же, не пивши, не ївши, подалися до Капітолію і там перед своїм царем Пикрохолем виклали супліку,

показавши потрощені коші, пом'яті ковпаки, драні роби, розчавлені перепічки, а головне — скаліченого Марке. Вони заявили, що ту всю кривду вчинили ґарґантюйські пастухи та хуторяни на сеєнському гостинці. Угнівавшись, під гарячу руч Пикрохол, навіть не цікавлячись причиною, велів уселюдським кликом кликнути, аби кожен, під страхом кари на горло, опівдні явився при зброї на царський плац.
А на потвердження цього заклику він розпорядився бити в бубнила по всьому місту, а сам, поки йому рихтували обід, пішов наказати ставити гармати на гарматеки, розгортати корогви й орифлами і запасатися, хай навіть із гарбом, набоями та харчем.
За обідом цар призначив командирів. За його едиктом сеньйор Мізер очолив авангард, де нараховувалося шістнадцять тисяч чотирнадцять гаркебузників і тридцять п'ять тисяч одинадцять пішаків.
Над гарматним військом поставлено обер-шталмейстером Боюна, пушкарі мали дев'ятсот чотирнадцять важких мосянжових гармат: пушки, двійчасті канони, василиски, серпантини, кулеврини, бомбарди, фальконети, пасволани, спиролі та інші гармати. Ар'єргард доручено лукові Дерію. Головні з'єднання зосталися під рукою самого царя та принців царської крови.
Вишикувавшись у рівні лави, уже перед походом, послали три сотні комонників під орудою отамана Вітрогона на чати, нехай околицю кругом об'їдуть, щоб побачити, чи нема де западні. Одначе ретельні розвідини показали, що всюди панують супокій і тиша і жодної частини не видно на обрії.
Діставши це донесення, Пикрохол звелів усім як стій рушати в похід під його бунчуковим значком.
І тут усі рвонули з копита, безладно, хаптом, мішма, рушили полями-долами, ламаючи, трощачи все на своєму шляху, не щадячи ні бідняка, ні багача, ні святинь, ні осель; займали бугаїв, корів, бичків, телиць, овець, баранів, цапів і кіз, курей, каплунів, курчат, гусенят, гусаків, гусок, свиней, підсвинків; збивали горіхи, обривали виноград, забирали з собою цілі лози, обносили плодові дерева. Розгардіяшу вони наробили чималого, і жодна душа не чинила їм ніякого опору, кожен здавався на ласку переможця і тільки благав пощадити живота, мовляв, гранґузьєнці споконвіку були добрі та приязні сусіди і зроду їх не кривдили, не ображали, а ті, за який тільки гріх, б'ють їх і в хвіст і в гриву, а Бог же на небі є і є Божа кара. Та на всі ці докори лунало у відповідь одне: ось вони їх навчать, як їсти перепічки.

Розділ XXVII

Як ченчик сеїнець перешкодив воріженькам монастирський сад обнести

Так шурабурячи і бешкетуючи, плюндруючи і грабуючи, наїхали вони на Сеї і нумо обдирати чоловіків та жінок, хапаючи все, що трапиться: нічим вони не гребували, нічим не гидували. Хоч іноді в більшості осель лютував мор, вони вдиралися скрізь, грабуючи все підряд, і при цьому ніхто з них не зачумився, — диво та й годі. Адже священики, вікарії, проповідники, лікарі, хірурги та аптекарі, які навідували, лікували, курували, причащали і соборували хворих, геть усі позаражалися і повмирали, а до цих бісових чухраїв та убійників жодна зараза не приставала. Що ж це за притичина, панове? Тут треба піти до голови по розум.
Сплюндрувавши осаду, вони з брязкотом і галасом повернули на абатство, проте абатство було на міцному засуві, тим-то головні сили рушили далі, до Ведського броду, а сім загонів піхоти і дві сотні списоборців зосталися на місці, збираючись, проламавши садовий мур, спустошити виноградники.

Бідолашне чернецтво не знало, якому святому молитися. Про всяк випадок давай воно дзвонити ad capitulum capitulantes[83]. На капітулі ухвалено хресний хід влаштувати, а також молебень із читанням літаній contra hostim insidias[84], і з красними обзивами pro pace.[85]
У той час ув абатстві був чернець на прізвисько Жан Зубарь, чоловік молодий, хваткий, чепуристий, веселий, ручий, сміливий, до того ж зухвалий, високий, сухорлявий, горластий, носатий, мастак часи відбубоніти, обідні відкатати, вигилії учесати, коротше, найправдивіший чернець з усіх, якими чернецтво будь-коли щонайчернецькіш чернечило. Та ще й на Часослові він зуби з'їв.
Тож оцей наш чорноризець, почувши галас, що супостат на виноградниках чинив, вийшов на звіди; узрівши, що вороги у винограднику виноградяться і що прощавай цьогорічне вино монастирське, він зараз дмухнув на клирос, де під той час монахи, як біля розбитого дзвону ливарники, тягли:
— I-im-pe-e-e-t-tu-um i-іпі-і-іті-со-о-о-о-о-о-т-ит…[86]
— Славні ви співуни-пердуни, скарай мене, Боже (мовив він). А чи не ліпше б вам оце заспівати:
Прощайте, коші й винобрання?
Хай мене чорт візьме, як вони уже не в нашім саду, і так же вони хвацько ріжуть лози укупі з гронами, що — Богом свідчуся — нам ще кілька років доведеться самі хвостики підбирати. А бодай тобі! Що ж нам тепер, горопахам, пити? Боже свідче, da mihi potum![87]
На це обізвався пріор:
— Що цьому запивайлові тут треба? Одведіть-но його до цюпи! Як він сміє заважати нам поклонятися Богові?
— Смію (монах на те) поклонятися Богові і скляному богові. Адже ви самі, отче пріоре, як усякий щирий християнин, добре вино любите. Жоден щирий християнин вина не хулитиме: така вже наша монашеська апофтеґма[88]. А ці ваші канти і кондаки, далебі, зараз не начасі! Чому ж тоді в пору жнив і винобрання у нас читаються короткі часи, а протягом зими довгі? Святої пам'яти брат Масе Плос, на що вже блюститель (хай мене чорт візьме, як брешу!) нашої віри, тлумачив мені, наскільки пам'ятаю, це так: уліті й восени ми виноград чавимо і вино робимо, а взимі його споживаємо. Слухайте мене, всі винопитці: з нами Бог, за мною! Хай мене спалить антонів вогонь, як я бодай ковток дозволю хильнути тим із вас, хто не поможе мені виноградник відбити! Матка Боска, та це ж бо церковне добро! Хай би там що, а святий Томас Англійський не побоявся за церковне добро головою накласти. Чорзна-що! Виходить, як я за нього помру, мене теж між святі приєднають? Е ні, умирати я не збираюся, хай краще з моєї ласки інші помиратимуть!
З цим словом скинув реверенду і схопив перечку ясеневого хреста, перечка була довга, як спис, і замашна, мов кулачисько; подекуди на ній були намальовані лілеї, уже майже стерті. Зробивши з своєї реверенди перев'язь, він вийшов у самому підрясникові і, змахнувши перечкою від хреста, нараз порвався на ворогів, якраз коли ті, зламавши шики, без бунчуків, без сурмача і барабанщика, рвали кетяги: хоруижі-бо попритулювали корогви і бунчуки попід мурами, барабанщики продірявили з одного боку барабани, щоб було куди виноград сипати, у сурми теж позапихали грона, — усі йшли попас. Аж це брат Жан, без крику: "Іду на ви!", ударив на них із таким імпетом, що порозкидав їх, мов кошенят, тнучи, як старий рубака, куди-попадя. Одним він по гирі гніздив, іншим руки і ноги ламав, третім в'язи скручував, четвертим крижі крушив, кому носа товк, кому очі підбивав, кому щелепу чавив, кому зуби щербив, кому

лопатки вивертав, тим плюсна плющив, тим стегна викручував, тим маслаки і челенки розм'якшував.
Хто намагався серед ряснолистої лози сховатися, тому він хребет перебивав і кряж переламував, як собаці. Хто хотів накивати п'ятами, тому він колов на друзки черепний чепець, по ломбовитому шву вціляючи.
Хто дерся на дерево, гадаючи, ніби там безпечніше, тому вганяв палю в кутницю.
Як хтось там із давніх знайомців волав:
— Гей, брате Жане, друзяко, здаюся!
— Ба, рятунку (казав він) тобі нема. Здавай заодно всім чортам і свою душу.
І як стій клав його трупом. А тому зухові, який пробував його заломити, він одразу показував силу своїх м'яснів, — крізь середостіння і крізь серце пробивав йому груди. Кого не здолав зачепити за ребро, тому вивертав кендюх, і було вже по всьому. Декотрих він так затинав по пупові, аж тельбухи виверталися. Декотрим протикав калитку і дупельце. Бігме, такого моторошного видовища світ не бачив!
Одні волали: свята Варваро!
Інші: святий Юра!
Ті: свята Недвига-Серцем!
Ті: Кюноська Богодіво! Лоретська! Благовіснице! Ленуйська! Рів'єрська!
Одні сповіряли себе святому Якову.
Інші просилися під покров шамберійської плащаниці, — вона, до речі, через три місяці згоріла дотла, залишився тільки попілець.
Ті — під покров плащаниці кадуїнської.
Ті сповіряли себе Іванові Предтечі Анжелійському.
Ті — святому Евтропію Сентському, святому Месму Шінонському, святому Мартинові Кандському, святому Клавдієві Синейському, жаврезейським реліквіям і мощам дрібніших святих.
Одні умирали, нічого не мовлячи, інші мовили, але не умирали. Одні умирали, говорячи, інші, умираючи, говорили.
Деякі покликали великим голосом: Сповідника! Сповідника! Confiteor! Miserere! In manus![89]
Почувши голосні зойки повалених, пріор з усією монастирською братією поспішився до саду; коли ж вони узріли цих побідах, серед виноградця простертих і на смерть поранених, то кинулися сповідувати декотрих із них. А поки ієромонахи зі сповіддю морочилися, молоді послушники війнулися до брата Жана спитати, чи не можуть вони чимось прислужитися. На це той відповів, що треба дорізати тих, хто валяється на землі. От ці слимаки, розвісивши свої довгополі підрясники на плотах, і заходилися дорізувати і добивати тих, кого він змордував. І знаєте, якою зброєю? Звичайнісінькими різачками, отими ножичками, що наша дітвора лущить зелені горіхи.
Відтак брат Жан став зі своєю перечкою біля проломленого садового муру, кудою супостат удерся. Декотрі слимаки уже встигли по своїх келіях порозтягувати собі на підв'язки бунчуки та корогви. Коли ж ті, кого соборували, спробували у вилім шмигнути, ченчик докінчав їх одного по одному та ще й примовляв:
— Хто сповідався, покаявся і розгрішення дістав, тому прямою путею у Рай, прямою, як серп, як Фейська гора!
Отак завдяки його звазі було вибито до ноги все військо, — а вдерлося у винні лози тринадцять тисяч шістсот двадцять дві душі, не рахуючи, звичайно, жінок і дітей.

Навіть схимник Можіс, про якого у Подвигах чотирьох синів Емонових ідеться, і той, потьопавши зі своєю патерицею на сарацин, такої собі слави не злучив, як наш каптурник, орудуючи проти ворогів перечиною від хреста.

Розділ XXVIII

Як Пикрохол Ларош-Клермо захопив і як убивався і бідкався Ґранґузьє, війну оголошуючи

Поки монах, як уже описувалося, колошкав тих, хто до їхньої обителі вдерся, Пикрохол, алюрою з людьми Ведський брід проскочивши, напав на Ларош-Клермо, і там йому жодного опору не вчинено, а що вже смеркло, то він постановив стати тут постоєм, щоб діяти далі з меншим оприском. Уранці він здобув капоніри і замок, а потім добре укріпив їх і припасами обмислив, аби в разі нападу відсиджуватися саме тут, адже цей замок завдяки штучним і природним фортифікаціям, а також вигідному розташуванню був нездобутний.

Хай він тут і сидить, а ми тим часом повернімося до нашого доброго Ґарґантюа, який у Парижі то впадає за наукою, то за атлетичними вправами, та до батька його, славного Ґранґузьє — старий оце саме повечеряв і гріє свої кості біля веселого, яскравого і жаркого вогню, щось креслячи на коминкові обгорілим краєм палиці, якою кочегарять, і розповідаючи жінці з домівниками про добрі давні часи.

Аж це прибігає до нього пастух Піло, сторож на винограднику, і ну розповідати, як у його землях і маєтках Пикрохол, цар лернейський, злодіячить і дешпетує, як він спустошив, сплюндрував, пожакував цілий край, окрім сеїської обителі, відбитої звагою Жана Зубаря, і як згаданий цар засів тепер у Ларош-Клермо і вкупі зі своєю раттю намагається ще більше його укріпити.

— Ой леле! леле! — скрикнув Ґранґузьє. — Люди добрі, що ж воно таке діється? Мариться це мені чи так усе насправді? Пикрохол, мій давній і щирий друг, мій кревняк і спільник, напав на мене? Хто його на це підбурив? Хто під'юдив? Хто підбив? Хто йому таку пораду дав? Ох, ох, ох, ох, ох! Боже мій, Спасе мій, поможи мені, просвіти мене, підкажи, що його почати! Запевняю тебе, перед Ликом твоїм присягаюся, — будь же тільки до мене прихильний! — що зроду йому не доїдав, людей його не кривдив, земель його не шарпав. Ба, навпаки, я завжди спомагав його вояцтвом, грішми, ласкою та порадою, у скруті намагався йому прислужитися! Але, мабуть, нечистий його підневідив, коли він міг так мене уразити. Пане Боже, ти мою щирість бачиш, ти-бо всевидець! Як він стерявся і ти обрав мене напоумити його, то дай мені власть і хист мирно його вернути під ярмо святої волі твоєї. Ох, ох, ох! Люди добрі, друзі мої і вірні слуги, невже мені доведетьсся кликати вас на визвіл? Лишенько! На старощах праґнув я жити з упокоєм, ба цілий вік старався всіх до згоди приєднати. Та, бачу, мушу і я накладати збрую на бідолашні свої рамена, кволі та змучені, і брати до тремтячих рук копіє і булаву в обороні й убезпеці моїх нетяг підданців. Так мені велить здоровий розум, бо їхньою кривавицею я живу, їхнім потом годуюсь я сам, мої діти і вся моя рідня. А проте я не вдарю на нього перше, ніж усі способи і ярміси перепробую! Така моя постанова.

Потім він скликав чорну раду, і єдиноголосною всіх обрадою і ухвалою було послати до Пикрохола якогось розумника, щоб вивідати, з якого такого дива він нежданo-негадано знавіснів і чинить забіг на край, де ніяких прав не має; до того ж ухвалено покликати Ґарґантюа з людьми, аби вони відборонили волю від лютого ворога і стояли на своїм. Ґранґузьє на все пристав і розпорядився, що кому робити. Зокрема він мерщій послав баска лакейчука до Ґарґантюа і написав синові листа.

Розділ XXIX

Про що Ґранґузьє писав до Ґарґантюа

Ти такий до книжки прикидливий, що я довго ще твого філософського спокою не важився б каламутити, та от лиха година: мої приятелі і мої колишні спільники не пошанували моєї сивини і провезли мені попа в решеті. І як мені вже так судилося, що мене в шори убрали саме ті, кому я вірив найбільше, то я мушу закликати тебе на відборону твоїх підданців і добра, природним правом тобі належного. Бо як будь-яка бронь, коли вона безхатня чи коли в самій хаті нема хазяїна, обертається на непотріб, так само марна всяка наука і всякі постанови, коли їх учасно не застосувати і не перейти до рішучих дій.

Я ж хочу не провокувати, а пацифікувати, не наїжджати, а захищатися, не підбивати, а боронити вірних моїх підданців і мою предківщину, куди ґвалтом, без усякого приводу і підстав удерся Пикрохол і не збирається припиняти свого здобичницького наїзду, люто напастуючи на вільний люд. Маю за свій обов'язок гнів цього самодура поскромити, якомога йому годячи, і вже не раз і не два виряджав до нього дружнє посельство, аби з'ясувати, хто, чим і як його образив, але він одрік мені, що чути нічого не хоче, мовляв, де я, там і моє. Виходить, Предвічний дав йому робити все по своїй уподобі і по своїй волі, а воля його — це сваволя, оскільки тепер він позбавлений Божої благодаті, і щоб вернути йому чуття обов'язку й оханути його, напустив його на мене.

Ось чому, любий мій сину, прочитавши цього листа, мерщій повертайся і підпоможи не мене (хоть і мене ти маєш із природного жалю виручати), а твоїх підданців, бо підсобити і порятувати їх — то ж твоя справа. Цей подвиг ти повинен звершити малою кров'ю. Отож-бо завдяки надійнішим способам, запобіжним заходам і воєнним хитрощам ми врятуємо всі душі і повернемо утікачів додому.

Хай благословить тебе, мій любий сину, Христос, наш Збавитель.

Уклін від мене Понократові, Гімнастові та Евдемонові.

Двадцятого дня місяця септемвря.

Твій батько Ґранґузьє.

Розділ XXX

Як до Пикрохола послано гінцем Ульриха Ґалле

Проказавши й підписавши нашвидку листа, Ґранґузьє звелів своєму діловодові Ульріхові Ґалле, мужеві тямущому й дотепному, перевіреному крючкові, впорядкувавши папери і розглянувши заплутані справи, їхати до Пикрохола і передати йому все, що на обрадах мовилося.

Добряга Ґалле одразу рушив у путь-дорогу і, перебрівши брід, спитав у млинаря, де пробуває Пикрохол; мукомел йому відрік, що вороги обібрали його до нитки, а потім окопалися в Ларош-Клермо і що він, мірошник, не радить йому їхати далі, а то як би не напоротись йому на патруль, ладний завжди на комусь оскому зігнати. Діловод легко повірив тим словам і заночував у млинаря.

Уранці він уже вістив про себе сурмою під замковою брамою і вимагав у варти пустити його до царя, пустити у царевих-таки інтересах.

Слова ці передали його величності, але цар звелів брами у жодному разі не відчиняти, а сам вийшов на башту фортечну і кинув послові:

— Ну, якої ще там хвороби? Що ти хочеш сказати?

Тоді посол виголосив нижченаведену промову.

Розділ XXXI

Промова Ґалле, до Пикрохола звернута

З усіх прикрощів чи не найгірша та, коли муж, який сподівався ласки і благодії, зазнає шваби і афронту. І небезпідставно (хоть, може, і не

зовсім розумно) багато хто у такій принуці, вважаючи за краще вмерти, ніж таку наругу зносити, і бачачи, що тут ні силою, ні якимись викрутами не зарадиш, сам укорочував собі віку.
Чи ж дивина, що цар Ґранґузьє, мій владар, твоїм лютим і ворожим наїздом уражений, обурюється і бентежиться аж до споду душі. Дивина була б, якби його не вразило нечуване безправ'я, тобою і твоїми підданцями в його посілості над його людом чинене, безправ'я, страховите своєю нелюдяністю, таке болюче йому ще й тим, що він так щиро своїх підданців любить, як досі до нього жоден смертний не любив. Але, сказати по щирості, ще дужче болить йому те, що ті всі утиски та лиходійства чиняться саме від тебе і від твоїх вояків, бо ж ти і твої діди й прадіди справіку приятелювали з ним самим і предків'ям його, і приязнь цю, допосі незламну, ви підтримували, берегли і плекали, мов святиню, отож-бо не лише він, а й варварські племена, як-от, пуатевінці, бретонці, мансонці, а також і ті, хто за Канарськими виспами і городом Ізабеллою живе, гадали, що легше небосхил завалити, а пекло до сьомих небес підняти, аніж вашу спілку розбити, таку грізну для всіх їхніх підступних замірів, що ніхто не зважувався підбити, роздратувати чи скривдити когось зі спільників, остерігаючись помсти його приятеля.
Ба більше. Ця свята приязнь так високо попід хмарами буяє, що серед насельників нашого материка та океанських архіпелагів знайдеться негурт тих, хто не мав би за честь пактувати з вами на умовах вам вигідних і хто не пошанував би цілости вашої конфедерації, так само, як цілости власних земель і посілости; отож-бо, ніхто не забув би державця чи гурту державців, що у люті й бундючності своїй зважився б зазіхнути не кажу на ваші землі, а бодай на землі ваших спільників, і якщо з чийогось нерозважного наусту хтось і збирався напасти, то на саме ім'я і назву вашої ліги зараз же свого намислу зрікався.
Що ж тепер укинуло тебе в таку пасію, аж ти, пакт розбивши, приязнь потоптавши, права зламавши, оружно увігнався до його країни, попри те, що ні він сам, ні його люд нічим тебе не скривдили, не допекли, не спровокували? Де ж вірність? Де закон? Де розум? Де людяність? Де страх Божий? Невже ти сподівався від вишніх духів і Вседержителя, який віддає кожному віть за віть, свою зловорожість потаїти? Як ти на це розраховуєш, то помиляєшся, бо цей судія все бачить. Може, так назначено долею або ж такий вплив планет, яким заздро на твої гаразди і супокій? Звичайно, на все єсть вінець і крес, і коли щось минає свій зеніт, воно зараз же хилиться на спад, бо довше триматись у такому стані годі. Такий рішенець усім, хто в пишанні й поспіху забуває шануватися.
Та навіть як це і було задумано наперед і нині вже край твоєму щастю і супокою, то чи ж така вже конечна потреба настирятися моєму цареві, адже саме він уклав тобі берло до рук? Як на дім твій чекає руїна, то чи ж треба, аби при падінні він завалив і житло того, хто твій дім опорядив? Усе це так заходить за край нашої тями і так зі здоровим глуздом розминається, що в людській голові ніяк не вкладається, та й чужинцю воно здасться неймовірним, поки свідчення і твердження не переконають його, що нема нічого святого і святобливого для того, хто, пустившися зовсім берега, Господа і розуму відкинувся.
Коли б ми твоєму людові чи твоїм землям шкоди завдали; коли б ми твоїх ворогів спомагали; коли б ми тебе у твоїх справах не підтримали; коли б ми твоє добре ім'я і твою честь ущербили, або, краще сказати, коли б нечистий, на все злеє тебе під'юджуючи і маревом і маною тебе охмарюючи, оббрехав нас і нашептав тобі, що ми чимось нашу давню приязнь іскаляли, ти мав би насамперед з'ясувати істину, а потім докоряти нам за це, і ми

тобі догодили б так, щоб ти був до шниру вдоволений. Проте, Боже свідче! як же ти вчинив? Невже тобі забандюрилося, підступним тиранам у слід ступаючи, сплюндрувати і пожакувати царство мого володаря? Невже ти мав його за такого ледаща і кепа, невже гадав, ніби в нього не знайдеться людей, грошви, радців, військових стратегів, ніби він не здолає твого навального наступу відбити?
Зараз же забирайся звідси, і щоб узавтра вже вернувся до свого краю, але путею не злодіяч і не ґвалтуй, ба ще й тисячу золотих безантів[90] за шкоду, заподіяну на цих землях, заплати. Половину цих грошенят пришлеш нам узавтра, а половину до найближчих маєвих ід, а тим часом хай поки побудуть у нас закладниками дуки де Верзун, де Курдупель і де Шуя, а також принц де Шолуді і віконт де Вошва.

Розділ XXXII

Як Ґранґузьє для замирення велів перепічки вернути

На сім слові добряка Галле замовк, а Пикрохол на все його угрущання відповів так:
— Прийдіть і візьміть! прийдіть і візьміть! Вони у мене не макухи, а зухи! Вони коржів вам набґають.
От посланець вернувся до Ґранґузьє, коли той, простоволосий, колінкував у куточку свого кабінету і благав Бога, щоб не вдаватися до сили, утишити ґнів Пикрохола й оханути його. Угледівши добряку Ґалле на порозі, цар поспитав:
— Ага, це ти, друже? З чим же ти до мене вернувся?
— Немає (сказав Ґалле) ради! Цей муж із розуму звихнувся і тепера без царя в голові!
— Он як (сказав Ґранґузьє), а чим же він, друже, своє беззаконня виправдує?
— Він і гадки не мав (сказав Ґалле) виправдуватися. Тільки про коржі дві слові буркнув. Хтозна, мо', наші таки натовкли цих пекарів.
— Треба (сказав Ґранґузьє) спершу розшолопати що й до чого, а тоді вже діяти.
Наряджене одразу ж слідство показало, що його хлопці забрали живосилом кільканадцять коржів, та ще й Марке довбнею по ґоловещці вчистили, але за коржі вони, мовляв, розплатилися чесно, а згаданий Марке потягнув пугою Фрож'є по ногах перший. І тоді схожалися всі на раду, і єдиноголосною ухвалою вирішено вдарити з усім імпетом на супостата. А проте Ґранґузьє заявив:
— Як шуря-буря за яких кілька коржів зірвалася, то я спробую вгонобити Пикрохола. Що не кажіть, а війна є війна.
Відтак поцікавився, скільки перепічок забрано, і, з'ясувавши, що п'ять чи шість тузінів, загадав напекти їх за ніч п'ять возів і на один покласти перепічки, на найкращому маслі, на найсвіжіших жовтках, з найліпшим шафраном та іншими ґострими присмаками спечені. До цього частунку для Марке він також доклав сімсот тисяч три філіппи[91], аби з його курувальниками цилюрниками розрахуватися, а крім того, відписував у довічну й безкоштовну обладу йому та його спадкоємцям хутір Помардьєру. Відвезти й передати приноси доручено тому ж таки Ґалле, і вже їдучи солейським шляхом, посол велів нарвати якнайбільше очерету й рогози, заклечати ними вози і дати по стеблині до рук кожному візникові; сам він теж стебло тримав, цим показуючи, що вони на мирову йдуть і прагнуть тільки відвернути сутичку.
Під браму під'їхавши, вони зажадали поговорити з Пикрохолем від імени Ґранґузьє. Пикрохол розпорядився не пускати їх і сам не вийшов на перемовини, переказав тільки, що йому ніколи і що як їм уже так

приспічило, хай побалакають із капітаном Боюном — той саме на валу лаштував до бою гармату. От наш добряка й звернувся до нього з такими словами:
— Сеньйоре! Аби чвари впинити і всяку перешкоду на відновлення нашої спілки усунути, повертаємо ваші коржі, нашого розбрату причину. Лише з самого нашого миролюбства повертаємо вам аж п'ять возів, з яких один призначається для потерпілого Марке, хоча наші взяли у вас тільки п'ять тузинів та ще й за добрі гроші. На додачу, аби Марке до шниру вдовольнити, я вручу йому сімсот тисяч три філіппи, а на вішкодування моральних збитків передам у вічну і безкоштовну обладу йому і його спадкоємцям хутір Помардьєру, даровизний запис у мене в руках. Тим-то, Бога ради, живімо у добрій згоді, а ви рушайте собі веселенько додому і верніть нам сюю цитадель, зазіхати на яку ви, як самі здорові знаєте, не маєте жодного права! Відтепер дружімо, як колись!
Боюн усе до цяти переказав Пикрохолові і додав до жару приску ще й від себе:
— Нагнали ми цьому мугиряччю холоду! П'яндиголова пропащий Ґранґузьє, далебі, обісрався! Це вже тобі не чопа дудлити, а показуй себе на бойовищі. Я собі міркую так: коржі і грошики ми у них візьмемо, а самі мерщій утаборимося, ошанцюємося і знову візьмемося за своє. Не на дурних напали! Хочуть нас перепічками улещати? Бачте, ви милосердували супроти них і трималися запанібрата, отепер у них роги й виросли: не буде пана з хама.
— Правда! правда! — сказав Пикрохол. — Я їм ось дам перегону, святим Яковом свідчуся, дам! Як ти сказав, так і чини.
— Тут є притичина одна, — озвався Боюн. — Харчу в нас обмалкувато буде, із припасом не розженешся. Як Ґранґузьє фортецю обложить, я собі всі зуби повидираю, зоставлю щонайбільше три, та й інші хай повиривають, а то ми струбимо все дочиста.
— Ба ні, — заперечив Пикрохол, — живности у нас подостатком. Та й якого ката сюди ми прийшли: напихатися чи воюватися?
— Таж воюватися, — відповідав Боюн, — але животина — ненаситна дитина, і де царем голод, там сила в неласці.
— Та годі, вже годі! — промовив Пикрохол. — Цупте усе, що вони попривозили.
У млі ока посольство позбулося грошей, коржів, волів та возів, і панам послам без жодної відповіді показано на виступці, попереджено лише, щоб вони під мури не потикалися, а чому — дізнаються взавтра. Так вернулося посольство як непишне, доповіло про все Ґранґузьє і додало від себе, що замиритися з воріженьками годі, тільки й зостається, що воювати до загину.

Розділ XXXIII

Як Пикрохолові напутники необачними порадами наразили царя на велику небезпеку

Щойно коржі було одібрано, перед Пикрохолем постали дук де Шуя, граф Галабурда і капітан Гівняй.
— Сір! — заявили вони. — Сьогодні після Олександра Македонського найщасливішим, найзвитяжнішим цісарем бути вам.
— Капелюхи, капелюхи надіньте! — сказав Пикрохол.
— Красно дякуємо (одказали вони), Сір. Ми своє місце знаємо. Ось наша диспозиція. Залиште тут якогось отамана з невеличким загоном, залога оборонятиме твердиню, нездобутну й так через рельєф та вали, за вашим розказом укріплені. Військо своє розбийте навпіл, як вам заманеться. Одна часть на цього Ґранґузьє з його раттю насяде. Перша ж сутичка завершиться

цілковитим його погромом. Там золота ви зможете гребти лопатою, — цей мужлай тяжко багатий. Він таки мужлай, бо шляхетний цісар завсігди бідний, як церковна миша. Збивати гріш — це ремесло мужлайське. А друга часть рушить на Оні, Сентонж, Анґумуа та Гасконь, а також на Періґор, Медок і Ланди. Міста, замки і фортеці вона візьме без усякого опору. В Байоні, в Сен-Жан-де-Люсі та в Фуентеррабії ви всі кораблі захопите і, тримаючись галісійського і португальського берега, зрабуєте все узмор'я аж до Лісабони, а там ви обмислитесь усім, що завойовникові треба. Гишпанці, кістка їм у горло, здадуться — ці солопії завжди витрішки купують! Перевезетесь через Сивіллину протоку, поставите там два стовпи, ще пишніші за Геркулесові, на вічну пам'ять про себе, і надалі ця протока іменуватиметься Пикрохоловим морем. А пропливете море Пикрохолове, тут вам і Барбаросса скапітулює…
— Я (сказав Пикрохол) помилую його.
— Але не раніше (сказали вони), як його у хрест уведуть. А потім підхилите царства Туніське, Гіппське, Алжирське, Бону, Кирену, всю Барбарію. Відтак перед вами упадуть Майорка, Менорка, Сардинія, Корсика та інші виспи Ліґурійського та Болеарського морів. Тримаючись лівобережжя, здобудете всю Норбоннську Ґаллію, Прованс і Аллоброгів, Геную, Флоренцію, Лукку, а там уже тремти, Риме! Сердега пан папа помре зі страху.
— Небом свідчуся (сказав Пикрохол), я пантофлі йому не цілуватиму!
- Італію до рук прибравши, ви переплюндруєте Неаполь, Калабрію, Апулію, Сицилію, а заодно і Мальту. Хотів би я бачити, як із вами бій сточать оті горопашні лицарюги, колишні родосці, подивився б, як вони обмочаться!
— Я залюбки (сказав Пикрохол) подався б звідти у Лоретто.
— Ба ні (сказали вони), це вже поворітьма. Ми краще візьмемо Крит, Кипр, Родос та Кикладські острови і на Морею насядемо. І ось вона вже наша! Отепер, сто чортів тобі в печінку, начувайся, Єрусалиме, бо далеко до нашої потуги якомусь там султанчикові!
— Я (сказав він). Соломонів храм відбудую.
— Ні (сказали вони), стривайте-но, пождіть. Хапанина у нашій бойовій справі недоречна. Знаєте, що Октавіян Август казав? Festina lente[92]. Ми мусимо спершу скорити Малу Азію, Карію, Лікію, Памфилію, Килікію, Дидію, Фригію, Вифинію, Сарди, Адалію, Самагерію, Кастамун, Лугу, Себасту аж до Євфрату.
— А чи побачимо (спитав Пикрохол) ми Вавилон ще й гору Синайську?
— Ні (відповіли вони), та й навіщо. Хіба мало вам перепливти Гирканське море і дві Вірменії та три Аравії окульбачити?
— Далебі (сказав він), ми збожеволіли! Ой, мій упадоньку!
— Чого це ви? — спитали вони.
— А що ми по тих пустелях питимем? Юліян он Август, кажуть, з усім своїм військом сконав зі спраги.
— Ми (сказали вони) геть усе передбачили. На Сирійському морі у вас дев'ять тисяч великих суден із вантажем найкращого у світі вина. Всі вони до Яфи переходять. Туди ж таки зігнано два мільйони двісті тисяч верблюдів і тисяча шістсот слонів, яких ви займете на ловах під Сиджильмасою, тільки-но вступите до Лівії, та ще й каравани, що йдуть до Мекки, будуть ваші. Невже вони не настачать вам подостатком вина?
— Певне! Але (сказав він) холодного вина ми не матимем.
— Отакої! (гукнули вони). Хай Господь милує!! Герой, завойовник, претендент і кандидат на світове панування не може скрізь мати тільки саму вигоду. Дяка Богові, що ви і ваші вояки дійшли цілі та здорові аж до Тигра!

— А як там (спитав Пикрохол) наше військо, що погромило цього ницого бражника Ґранґузьє?
— Воно не байдикує (сказали вони), ми зараз його наженемо. Воно завоювало для вас Бретань, Нормандію, Фландрію, Ено, Брамант, Артуа, Голландію та Зеландію. Воно форсувало Рейн по трупах швейцарців і ландскнехтів, а часть його підбила Люксембург, Лотарингію, Шампань і Савою аж до Ліона — і тут воно зустрілося з вашими гарнізонами, переможцями морських боїв на Середземномор'ї. Після цього обидва війська з'єдналися в Богемії, гарненько пошарпавши Швабію, Вюртемберг, Баварію, Австрію, Моравію та Штирію. Потім вони спільно вчинили наїзд на Любек, Норвегію, Швецію, Данію, Готланд, Гренландію — аж до Льодовитого океану. Потім вони захопили Оркадські острови й підгорнули собі Шотландію, Англію та Ірландію. Відтак, перехопившись через Піщане море і пройшовши Сарматію, вони погромили Пруссію, Польщу, Литву, Русь, Валахію, Трансільванію, Угорщину, Болгарію, Туреччину і нині оце в Константинополі.
— Гайда і ми туди! (гукнув Пикрохол). Я хочу бути ще й цісарем трапезонтським. І ще одне: чи не поперебивати нам усіх цих собак — турків та бусурманів?
— А чом би в біса (сказали вони) нам цього не зробити? А їхнє добро та землі роздасте тим, хто вам чесно служив.
— Розум (сказав Пикрохол) так і підказує, це буде по справедливості. Дарую вам Карманію, Сирію і всю Палестину.
— О, Сір (сказали вони), які ви щедрі! Уклінно дякуємо! Дай вам Боже гараздувати довіку!
На цій нараді був старий шляхтич, бувалий у бувальцях, справжній боєць, і ось як мовив цей муж, на ім'я Ехефрон[93], усі ці речі вислухавши:
— Я дуже боюся, що цей похід призведе до того самого, що й у випадку з гладипікою молока, коли шевчик збирався забагатіти з її допомогою. Гладишка розбилася, і він лишився без обіду. Чого ви цими славетними звитягами домагаєтеся? Що буде по цих усіх злигоднях та походах?
— Буде те (сказав Пикрохол), що ми, вернувшись, відпочинемо гарненько.
Тоді Ехефрон:
— Ну, а як ви чогось там, бува, не вернетеся? Путь далека і небезпечна. Чи не краще нам відпочити тепер, оцих усіх тулянь уникнувши?
— Ге! (сказав Галабурда), хай тобі грець, оце химерник! Забиваймося тоді в куток, при коминку, і силяймо весь вік із кобітами перло або ж прядімо, не кажи ти Сарданапал! "Хто на небезпеку не наражається, ні коня, ні мула не матиме", — сказав Соломон.
— Хто на занадто велику (сказав Ехефрон) небезпеку наражається, утратить і коня і мула, — відповів йому на ці слова Морольф.
— Годі! (сказав Пикрохол), міркуймо далі. Я побоююся лише отих бісових легіонерів Ґранґузьє. А що, як вони, поки ми будемо в Месопотамії, сядуть нам на хвоста? Який тоді вихід?
— Дуже простий (сказав Гівняй). Ви пошлете москалям коротку і грізну бомагу, і зараз же під вашу корогву стане чотириста п'ятдесят тисяч самого тобі спинкового війська. Ех, послали б туди мене вашим намісником, вони б у мене землю їли! Розтопчу, розшарпаю, рознесу, розтрощу, роздеру, на порох оберну!
— Годі, годі (сказав Пикрохол). Уже ніколи! Всі, хто мене любить, за мною!

Розділ XXXIV

Як Ґарґантюа покинув Париж, аби рідний край рятувати, і як Гімнаст здибався з воріженьками

Ґарґантюа, який після прочитання батькового листа виїхав верхи на кобилиці з Парижа, поминув уже нонеиський міст, а вкупі з Ґарґантюа і Понократ, Евдемон та Гімнаст, що осідлали, аби не пасти задніх, поштових коней. Хура його з книгами та філософськими приладами, як завжди, посувалася звичними переходами.
У Парильє Ґарґантюа від хуторянина Ґуґе довідався, як Пикрохол, у Ларош-Клермо отаборившись, послав із чималим загоном отамана Тріпе захопити ведський та вогодрійський ліси, як ті вояки потоптом пройшли аж до винотоки Більяр і як після їхньої навали лишилися самі димучі руїни та криваві сліди. Переляканий на смерть Ґарґантюа не знав, на яку ступити і що придумати. Аж це Понократ нараяв йому піти до сеньйора де Лавогюйона, щирого приятеля і спільника, і там усе докладніше розвідати, отож вони як стій рушили туди; Лавогюйон залюбки зголосився їм підсобити і сказав, що непогано було б когось на розвідки послати, аби місцевість обстежити і з'ясувати, де ж саме нині ворог, а вже потім, як до обставин, і виступати. Піти на розвідки зголосився і Гімнаст, і зараз же надумали, щоб він для більшого успіху прихопив когось із місцевих, хто добре знав усі шляхи та манівці, річки та урочища.
Отож Гімнаст подався у парі з Мартоплясом, Лавогюйоновим стаєнним, і вдвох вони успішно обнишпорили всі околиці. Тим часом Ґарґантюа зі своїми людьми перепочив і перекусив, а своїй кобиляці звелів дати шаньку оброку, в ту шаньку влізло сімдесят чотири мюїди і три буасо.[94]
А Гімнаст зі своїм товаришем трюхикали і трюхикали, аж поки наскочили на воріженьків, — порозлазившись хто куди, вони шарпали і цупили що попадя. Угледівши здалеку Гімнаста, вони цілою зграєю кинулися його грабувати. Тоді він гукнув їм:
— Панове, я бідний, як біс батька зна хто. Згляньтеся на моє убозтво. Кілька екю в мене ще нашкребеться — і нам буде за що випити, бо це aurum potabile[95], а щоб заплатити вам шляхове, я свого коня продам. Вважайте мене за свого, бо нема такого мужа, щоб він ліпше, ніж я, умів злапати, обідрати, обскубти, вичинити, а потім поласувати. На честь мого щасливого приїзду і в'їзду п'ю до моїх добрих друзяк!
Тут він відкубрив пляшку, перехилив і випив півплесканки. Здобичники торопіли на нього, роззявивши пельки і по-хортячому висолопивши язики в очікуванні, коли можна буде допити послідки, аж це пригнався цікавий отаман Тріпе. Гімнаст подав йому пляшку, кажучи:
— Пийте, пане отамане, пийте, не бійтеся, я вже скуштував: це лафе-монжо.
— Що? (гукнув Тріпе). Цей смішко ще з нас і кепкує! Хто ти єси?
— Я (відповів Гімнаст) бідний чоловік, бідний, як біс батька зна що.
— Ага! (промовив Тріпе). Як біс тебе зна, я пропущу тебе. Бо все бісове кодло ні шляхового, ні мита не платить. Ось тільки я ще зроду не видів, щоб бідні родичі роз'їжджали на таких огирях. Нумо, пане бісе, спішуйся, а я на вашу шкапу сяду, і як не гарцюватиму на ній, то гарцюватиму на вас, пане бісе, бо я страх як люблю, як біс мене носить!
Розділ XXXV
Як Гімнаст поклав трупом отамана Тріпе та інших пикрохолців
Чуючи цю розмову, деякі здобичники затремтіли і з ляку захрестилися обіруч — а що як це біс у перевдязі. А один, на прізвисько Жан Добряга, отаман сільського рушення, витягнув з матні Часослов і гукнув великим голосом:
— Agios ho Theos[96]. Як ти від Бога посланий, тоді речи! А як від Лукавого, то забирайся геть!
Проте Гімнаст забиратися і гадки не мав; прислухаючись до балачок цього вже не дружного гурту, він брав усе на розум.

І, звісно, діяв.
Удав, ніби злазить із коня, до путлиці похилився і спритно, як був, при шпаді, перекинувся у стремені, потім пірнув під коня, злетів угору й обоніж, задом наперед, став на сідло. Відтак сказав:
— Щось не дуже вийшло!
Тож-бо одноніж, із поворотом зліва направо, він зробив пірует, після чого точно прибрав, як улип, своєї попередньої посадки. Тоді Тріпе сказав:
— Гм! Я не збираюся зараз цього проробляти. У мене своя причина.
— От гадство! (гукнув Гімнаст). Дав маху. Спробуймо ще раз.
Тут він, показавши неабияку силу і сприт, зробив такий самий, тільки правий, пірует на нозі. Відтак, ухопившись палюхом правиці за сідельний облук, виважився всім тілом угору, тримаючись силою м'язів та тужня палюха, і тричі перевернувся. Учетверте, вже ні за що не держачись, він пішов кумелем і між кінських вух опинився, потім, усією вагою на палюх лівої руки спираючись, зробив мулінет і, нарешті, ляпнувши долонею правиці по середині сідла, приземлився на крижах, сівши по-дамському. Потім завиграшки задер праву ногу над сідлом і сів охляп на крупі.
— Ні (сказав він), сяду-но я між двома луками.
Упершись двома бецманами у кінські крижі, він перекицьнувся і сів міцною посадкою між луками. Потім одним ривком підхопився і став двома зсунутими ногами між луками. Згорнувши руки на грудях, перекинувся сотні разів поспіль, зичним голосом гукаючи:
— Я біснуюся, біснуюся, біснуюся, бісе! Держіть мене, біси, держіть, держіть!
Поки цей вольтаж відбувався, опришки, нічого не тямлячи, перемовлялися між собою:
— Тьху, тьху! Та це ж перевертень або куць перебраний! Боже, одрятуй нас від Лукавого!
Зрештою порозницею кинулися вони куди-зря тікати та ще й на бігу озираючись, як ото пес, коли гусяче крилятко ухопить.
Аж це Гімнаст, свій верх бачачи, спішився, вихопив шпалу і нумо з одного маху класти тих, що пишніші, і нашаткував їх цілі купи знівечених, поранених і вбитих, причому ніхто з них і не думав боронитися, кожне вірило, що то сам біс та ще й голодний, таким-бо він показав себе вольтижером, не кажучи вже про те, що й Тріпе у розмові з ним узнав його бісовим кодлом; аж це Тріпе зрадливим ударом своєї наймитської рапіри за малим богом голови йому не розчерепив, але Гімнаст завдяки шолому та панцеру відчув тільки міць удару і, крутнувшись, устромив з лету вістря своєї зброї у Тріпе, лише до пояса прикритого, і прохромив йому шлунок, товсту кишку та половину печінки. Тут Тріпе брязнув додолу і, грьопнувшись, випустив із себе більш як четверо горнят зупи, а заодно з зупою і духа.
А Гімнаст шпаду у піхви і притьмом у ноги: йому стрілило, що палиця все-таки на два кінці, тож не треба долі спокушати, і що рицареві краще фортуну шанувати, не докучати їй і не набридати; не вагаючись, іспав він за мить на коня, підострожив його і погнав простісінько до Лавогюйона, а слідом за ним і Мартопляс.

Розділ XXXVI

Як Ґарґантюа зруйнував на Ведському броді замок і як цей брід перебрідали От, повернувшись, і розповів він, у якому вороги стані і на які хитрощі він пішов, аби розправитися одинцем із цілим загоном, запевняючи, що всі вони мародери, здобичники та зарізяки, які пороху і не нюхали, і що можна на них рушати сміло, залишається тільки прийти і вирізати це бидло до ноги.

Тоді Ґарґантюа сів на свою кобиляку, а з ним і весь його супровід і, спіткавши в путі високе та розлоге дерево (колись деревом святого Мартина іменоване, бо виросло воно з патериці, що уштрикнув у землю цей святий), сказав так:
— Оце те, що мені треба. З цього дерева я собі змайструю і патерицю, і списа.
І, вивернувши легесенько його з корінням, обламав і обчухрав собі до вподоби.
Тим часом кобиляка зачала мочити, щоб їй злегчило, і пудила так, аж стався семимильний потоп, і всю сеч до Ведського броду понесло і так спузирило воду, що вся ворожа зграя у страшній паніці потонула, — врятувалися лише ті, хто до згір'я по ліву руку жахнув.
Ґарґантюа до Ведського броду під'їхав, і тут Евдемон попередив його, що в замку сховалися недобитки. От Ґарґантюа, щоб перевірити, і загорлав на всю губу:
— Ви є чи вас нема? Як ви є, то зараз вас не буде, а як не є, то я мовчу, води не сколочу.
Аж це ракло канонір, при бійниці поставлений, вистрелив, і ґарматна куля кресонула Ґарґантюа у праву скроню: проте йому заболіло не більше, ніж коли б у нього поцілили сливовою кісточкою.
— Що це таке? (спитав Ґарґантюа). Виноградинками кидатися? Дорого ж вам це винобрання обійдеться!
Він і справді думав, що ґарматна куля — то бубочка виноградна.
Ті, хто в замку був, гуляли саме в ціці-баби, почувши ґалас, кинулися вони на вежі й бастіони і послали в Ґарґантюа з фальконет і ґаркебузів понад дев'ять тисяч двадцять п'ять набоїв, цілячись йому простісінько в голову, і така пішла стрільба та пальба, що Ґарґантюа ґукнув:
— Понократе, друже! Від цієї мушви у мене аж в очах ряботить! Вламай-но мені вербину, щоб я міг нею відмахуватися.
Він думав, що ґарматний свинець і камінь — це якісь там бурчимухи. Отже Понократ йому розтлумачив, що це овсі не мухи, а ґарматні постріли і що ґатять із замку. Отоді-то й повернуто проти замку величезне дерево, і від його нищівних ударів порозліталися і попадали додолу всі вежі та бастіони. І всіх тих, хто за мурами сидів, перемололо так, що й кісток не позбирали.
Потім Ґарґантюа зі своїми людьми до млинової ґатки над'їхав, глядь, аж весь брід мертвим тілом забитий, перегородило всю млинівку: то були кобилячого сечопотопу потопельники. От вони й задумалися, яким же чином пройти їм таку перепону, як трупи, і на той бік перехопитися. Аж це озвався Гімнаст:
— Біси перейшли, перейду і я.
— Біси (сказав Евдемон) переходили тут, тарганячи душі, на ґеєну огненну приречені.
— Святим Треньяном свідчуся! (озвався Понократ). Гімнаст теж перейде!
— Атож, атож! (сказав Гімнаст). Не застрягну ж я посеред шляху!
І, коня підостроживши, легко перемкнувся на той берег, і кінь його мертвяків не злякався: хазяїн-бо привчив його (Еліановими настановами керуючись) ні мертвих душ, ні мертвих тіл не боятися, — причому, втаємничуючи у свою науку, не вбивав людей, як Діомед фракійців чи Одисей своїх ворогів, — тамтой, за оповідками Ґомера, кидав їхні трупи під ноги коневі своєму, — ні, він заривав у сіно опудало і змушував коня переступати через нього, підмагаючи оброком.
Троє його супутців перехопилося й собі, зате застряг Евдемон: права нога його бігуна по коліно вгрузла в черево дужого і дебелого лотра, навзнак у

воді вивернутого, і кінь ніяк не міг її витягнути; отак він і борсався, аж поки Ґарґантюа краєм своєї патериці притопив вигризки цього латриги; лишень тоді кінь вирвав ногу і (чи ж не диво в гіппіатрії[97]!) наростень на кінській нозі відпав сам собою, відвалився від доторку до бебехів цього тлустого ланця.

Розділ XXXVII

Як Ґарґантюа із чуба гарматні кулі вичісував

Тримаючись берега річки Вед, незабаром вийшли вони до замку Ґранґузьє, який вельми нетерпляче їх виглядав. Одразу по своєму прибутті справили бучний бенкет: пили-гуляли, як рідко хто. Як сказано у Supplementum Supplementi Chronicorum[98], Ґарґамелла на радощах мало духу не спустила. Сам я про це не вельми знаю, мене вона обходить не більше, ніж обходила будь-яка інша.

Свята справда ось яка: Ґарґантюа під час переодягання і чесання своїм гребінцем (завдовжки сто канн[99] із зубцями з суцільних слонячих бивнів) вичісував за один раз не менше як семеро ядер, захряслих у волоссі на бойовищі у Ведському лісі. Ґранґузьє, його отець, на нього дивлячись, подумав, що то воші, і сказав:

— Сину! Як же це ти позаносив аж сюди шуляків із Монтегю? Хіба ти там побував?

Аж це обізветься Понократ:

— Ваша величносте! Не думайте, будь ласка, що я віддав його до цього вошивого колежу, званого Монтегю. Радше я віддав би його нищунам Святих Невиняток, — таке там коїться, я свідок, звірство, таке там скрізь неподобство. Краще живеться каторжникам маврів і татар, убійникам у криміналі, собакам, це вже напевне, у вашому домі, ніж цим нетягам-колежанам у їхньому закладі. Аби я був, хай ти луснеш, королем у Парижі, я б запалив і пустив із димом цей колеж, а за ним і його принципала та регентів за їхнє злобительство і злупотурання.

І, одне ядро піднявши:

— Це гарматні кулі, — провадив він, — якими віроломний ворог у вашого сина стріляв, коли той Веденським лісом пробирався. Правда, вороги за це головою наложили, погибнувши під замковими руїнами, як ті філістимляни від рук премудрого Самсона або як ті вісімнадцятеро, на яких упала башта Силоамі, про що глаголить Лука у голові тринадцятій. От я й думаю: поки фортуна нам погодить, ми не повинні матися ловити ґав, бо у всякої нагоди чуб на лобі: як задляєтеся, вам її вже не злапати: ззаду вона лиса, а лицем більше до вас не повернеться.

— Ні (сказав Ґранґузьє), тільки не зараз. Хочу вам цього вечора шану віддати. Ласкаво просимо!

Тут саме вечеря наспіла, на стіл подали печені чимало: шістнадцять биків, три телички, тридцять два бички, шістдесят три молочних козеняти, дев'яносто п'ять баранів, триста молочних поросят під виноградним суслом, двісті двадцять куріпок, сімсот бекасів, чотириста луденських та корнуельських каплунів, шість тисяч курчат і стільки само голубів, шістсот рябок, тисячу чотириста зайців, триста три дрохви і тисячу сімсот каплунят. Дичини спершу не так-то вже й було подостатком; а втім, абат Тюрпенейський прислав одинадцять вепрів; сеньйор де Ґранмон прислав у дар вісімнадцять туш смухатого звіра; сеньйор Дезесар прислав сто сорок фазанів, та ще набралося кілька десятків дикарів, а також водоплавної птиці, чирят, гуків, куликів, пісочників, гірських тетеруків, білогорлик-гусиків, цибанів, чайок, чернь-головнів, колпиків, чапель, чапленят, водяних курочок, чепур, буслів, хохітви, червоноперих фламінго (чи то

пак, фенікоптерів), гиндичок, крім того, було чимало кускусу і всяких юшок.
Усі ці страви і потрави — обсмокчи, обгризи, оближи — зготував гранґузійський кухар.
Жано, Мікель і Вернет були за чашників.

Розділ XXVIII

Як Ґарґантюа вмаламурив із салатою шістьох прочан

Згадаймо також, і що спіткало шістьох прочан, прибульців із Сен-Себастьєна, що під Нантом, які зі страху перед ворогом заночували на городі під горохвинням, акурат між капустою і латуком.
Ґарґантюа, знесилений спрагою, поспитав, чи нема латука і чи не можна зробити салату; почувши, що тут латук найдобірніший і найрясніший у цілім краю, завбільшки як сливина чи вільшина, він пішов по це добро сам і нарвав, скільки йому заманулося. Укупі з листям прихопив він і шістьох прочан, а ті не сміли і белькнути з переляку.
Салату спершу прополоскали у криниці, і тут прочани зашушукали:
— Що ж його робити? Ми потонемо у цьому листі. Хіба озватися? А озвешся, він ще повбиває нас як вивідачів.
Поки вони отак перемовлялися, Ґарґантюа поклав їх укупі з латуком до салатниці, з ситойську бодню завбільшки, полив олією та оцтом, посолив і, заходившись усе наминати на підвечірок, глимнув п'ятьох прочан. Шостий із них зостався в тарелі, сховавшись під листком, тільки ковінька його витикалася. Помітивши це, Ґранґузьє звернувся до Ґарґантюа:
— Здається, це ріжок равлика, гляди не вкинь його до рота.
— Чому? (сказав Ґарґантюа). Равлики о цій порі така смакота.
І, підчепивши ковіньку, підняв разом з нею прочанина і стеребив його усмак; потім запив страхітливим ковтком піно і вкупі з усіма чекав на вечерю.
Прочани, ось отак живцем поглинені, тільки те й робили, що ухилялися від жорен його зубів, їм здавалося, ніби їх укинули в якусь глибку, а як Ґарґантюа добряче відсьорбнув, то подумали, що втонуть у нього в роті; справді-бо, винний потік мало не потяг їх у безодню його шлунка; а все ж, перескакуючи зі своїми ковіньками з місця на місце, не кажи ти святомихайлівські прочани, вони вибралися до зубної огради. На лихо, один із них, ковінькою наосліп тицяючи, влучив у зуба-дупляка і вразив щелепний нерв так, що Ґарґантюа з пекельного болю зарепетував, як на пуп.
Аби полегшити біль, Ґарґантюа звелів подати йому копирсалку і, підступивши до ліщини, видлубав панів прочан. Одного дістав за ноги, другого за плечі, третього за бесаги, четвертого за сакви, п'ятого за черезплічник, а того сіромаху, який ковінькою його поцілив, за матню; хай би там що, а Ґарґантюа від того виграв, бо прочанин продірявив йому гнійний капшук, що наривав відтоді, як вони минули Ансені.
Видлубані прочани у собачу ристь пустилися тікати через виноградник, а біль у Ґарґантюа одразу вщух.
Саме тоді Евдемон і покликав його вечеряти, бо вечеря була на столі.
— Я тільки (сказав Ґарґантюа) посцю, ачей мені полегшає.
І тут він так циркнув, що урина відрізала шлях прочанам, і вони мусили перехоплюватися через щедрий водоплив. Пробираючись узліссям, усі вони, окрім Фурнільє, попалися на вовчий самолов і виплуталися тільки завдяки приумілості цього останнього, який порвав усе мотуззя та шворки. Ніч зночували вони в халупчині під Кульдре, і тут один із їхнього гурту, на прізвисько Вайло, потішив їх у нещасті добрим словом, доводячи, що їхня пригода передбачена у псальмі Давидовій:

— Коли люди проти нас устали, то живцем проковтнули б нас, — як нас із просоленою салатою з'їли; як запалав гнів їх проти нас, затопили би нас води, — коли він добряче смикнув; рвучі потоки залили б душу нашу, — коли ми перебирались через багатоводний потік; з шумом пронесли б ся буйні води понад душею нашою, як урина перепинила нам путь. Благословен Господь, що не дав нас зубам їх на здобич. Душа наша спаслась, як пташина із сельця птахоловця, — тут треба розуміти вовчий самолов; сельце розірвалось від руки Фернільє, і ми спаслися. Поміч наша… тощо.

Розділ XXXIX

Як Ґарґантюа шанував ченчика і як гарно глаголав ченчик за вечерею

Щойно Ґарґантюа сів до столу і всі трохи під'їли, Ґранґузьє завів мову про початок та причину війни між ним і Пикрохолем і, дійшовши до того моменту, як брат Жан Зубарь узяв гору при обороні монастирського виноградника, предпоклав його подвиг над усі вичини Камілла, Сципіона, Помпея, Цезаря і Темістокла. Тут Ґарґантюа звелів притьмом послати по ченчика, він хотів порадитися з ним щодо того, як діяти далі. По ченця, його волю вволяючи, пішов маршалок і незабаром, раднісінький, вернувся з ним; брат Жан приїхав верхи на мулиці Ґранґузьє, з поперечиною від хреста у руках.

Тисяча вітань, тисяча цілунків, тисяча слав упали на брата Жана при його появі.

— Ге-ге, брате Жане, друзяко! Брате Жане, куме! Брате Жане, хай ти луснеш, ходи в мої обійми!

— Почоломкаємося!

— Скурвий ти сину, ось я тебе задавлю!

А брату Жанові все смішки. Таких миленних і ввічливих людей, як він, не гурт.

— Нумо, нумо (сказав Ґарґантюа), дзиґлика сюди, поставте біля мене.

— Гаразд (сказав ченчик), як вам до вподоби. Пахолку, водички! Лий, хлоню, лий: печінку освіжити! А кете, горлянку прополощу!

— Deposita сарра (сказав Гімнаст). Геть цю рясу!

— Крий Боже! (гукнув ченчик). Ні, вашець, нам не вільно, in statutis Ordinis[100] передбачено окремий розділ.

— До дули (сказав Гімнаст), до дули цей розділ! Ряса обтяжує ваші рамена, скиньте її!

— Друже мій (сказав ченчик), хай вона зостанеться на мені, далебі, в ній краще п'ється: від неї тілу веселіше. Як я її скину, панове пажі нароблять із неї підв'язок, як це вже якось було зі мною в Кулені. Та ще мені, бува, перехочеться їсти. А як я сяду у своєму наряді за стіл, то залюбки вип'ю, присягаю, і до тебе і до твого коня! Нехай буде з вами супокій! Я хоть і підвечеряв, але з'їсти чогось не відмовлюсь, шлунок у мене луджений, порожній, наче чобіт святого Бенуа, і завше роззявлений, мов адвокатські сакви. З усієї риби, окрім линя, найкраще куріпчине крильце або чернушчине стегенце. Наш пріор страх як любить біле каплуняче м'ясце.

— Цим він (сказав Гімнаст) не схожий на лиса. Лис ні за що не стане їсти білого м'ясця ні в каплунів, ні в курей, ні в курчат.

— Чому? — спитав ченчик.

— Бо він (відповів Гімнаст) не має кухарів, аби його варити, а як м'ясце не досить укипить, не досить умліє, воно зостанеться червоним, а не білим. Червоність м'яса — ознака того, що воно добре не уварилося, окрім м'яса омарів та раків, їх, варячи, висвячують на кардиналів.

— Святі всі при нас! (гукнув ченчик). Виходить, у нашого абатського лікаря не добре уварена голова, очі в нього червоні, як вільхова довбня…

Ось оце заяче стегенце якраз для подагрика. Між іншим, чому це стегна у панночок завжди прохолодні?
— Цю проблему (сказав Ґарґантюа) якось знехтували і Арістотель, і Олександер Афродисійський, і Плутарх.
– Є (сказав ченчик) три причини, чому місце природно охолоджується. Primo[101], коли його вода обполіскує, secundo[102], як це місце тіняве, темне, похмуре, куди сонце не досвічує, а по-третє, як воно вітрами обвівається, видутими з-під якихось суточок, сорочок, а надто, гульфиків. Вище голови! Паже, нумо, сип!..
Цок, цок, цок!.. Дяка Богові за таку славну лозу!.. Богом свідчуся, аби я в добу Ісуса Христа жив, я б не дав юдеям схопити його в Оливняку. Хай ти сказишся, я б цим панам апостолам жижки підрізав за те, що вони підло повтікали після пишної вечері, а доброго свого учителя полишили напризволяще. Гірші від всякої трутизни для мене ті, хто дає драла, як треба братися за ножі. Ех, аби ж то мені покоролювати у Франції років вісімдесят, а то й усі сто! Далебі, я кастрував би всіх, хто втік із-під Павії! Щоб їх підняло і гепнуло! Чом вони замість скласти голови кинули свого доброго державця в біді? Чи ж не краще, чи ж не почесніше впасти смертю хоробрих у бою, ніж жити, рятуючись ганебною втечею?.. Цього року нам уже гусками не поласувати… Гей, друзяко, а вріжно мені свининки… Отакої, більше нема сусла: germinavit radix Jesse[103]. Я оживаю, а то вже думав загину од спраги… Незлецьке вино!
А яке вино ви пили у Парижі? Клянуся, мій дім був півроку відкритий для всіх!.. Ви знаєте брата Клода із Верхнього Баруа? Там такий був горілчаний брат! Який же його ґедзь ужалив? Тепер він світу за книгами не бачить. Зате я зовсім не вчуся. Ми в нашому абатстві зовсім не вчимося, боїмося на свинку захворіти. Наш блаженної пам'яти абат казав, що вчений монах — це ірод. Їй-богу, пане брате, magis magnos clericos поп sunt magis magnos sapientes…[104] Аби ви знали: цього року до напасти зайців! Шкода, що я так і не розжився ні на сокола, ні на кречета. Пан де Беллоньєр пообіцяв мені сапсана, аж це написав у листі, що птах став ядушливий. Куріпок сей год видимо-невидимо. Але я не люблю ховатися в бочці, ще застуду схоплю. Як я не бігаю туди-сюди, не кидаюсь на всі боки, мені шкрябає щось під серцем. А тільки почнеш шугати через плоти і кущі, як ряса одразу в дрантя. Завів собі доброго хорта. Чорта з два, такий зайця не проґавить. Лакейчук вів його до пана де Молевр'є, а я його забрав. Зле я вчинив?
— Аж ніяк, брате Жане (відсказав Гімнаст), аж ніяк, сто чортів твоїй мамі, аж ніяк!
— Ну (сказав ченчик), то за чортів, щоб вони не переводилися! Боже свідче, навіщо цьому кутернозі хорт? Подарувати б йому воликів пару, бігме, це його куди більше втішило б.
— Звідки (сказав Понократ) у вас це постійне божкання, брате Жане?
— А щоб красніш (відповів ченчик) і дотепніш було. Це все квіти цицеронівської риторики.

Розділ XL

Чого ченців цураються миряни і чому у них носюри, а не носи

— Вірою християнською присягаю (сказав Евдемон), благочестивість цього ченця наводить мене на глибокі роздуми! Він нас тут усіх розважив. То чому ж тоді монахів женуть з усякої доброї бесіди, узиваючи їх катами веселощів, подібно до того, як женуть бджоли з вуликів трутнів?
Ignavum fucos pecus a presepibus arcent, —
Гонять від вуликів геть трутнів ледачий народ, —
мовить Марон.

На це йому Ґарґантюа відповів так:
— Воно ж таки правда, що ряса і клобук накликають на себе звідусіль огуду, прокляття і хулу, достоту так, як вітер, Цеціасом званий, наганяє хмаровиння. А все тому, що чорноризці жеруть цілосвітнє лайно, чи то пак гріхи, і їм, як гівноїдам, відводять місця на стерчку, а саме монастирі та абатства, приткнуті десь по куточках, як паскудники при людських оселях. А потім, як вам розумно, чому в колі сім'ї беруть на кпини і дражнять мавпу, то до вас іще краще дійде, чому і старе і мале цурається каптурників. Мавпа не стереже, як собака, хати, не тягне, як віл, плуга, не дає, як вівця, молока та вовни, не возить, як кінь, тягарів. Вона тільки скрізь паскудить і все нівечить, за що й дістає від усіх насмішки і товченики. Так само ченчик (я маю на увазі монахів-дармоїдів) не порає, як хлібороб, землі, не захищає, як вояк, вітчизни, не курує, як лікар, недужих, не проповідує і не повчає, як казнодій і вихователь, людей, не постачає, як купець, корисних і потрібних речей для держави. Ось чому всі їх топчуть і зневажають.
— Але ж (сказав Ґранґузьє) вони за нас моляться.
— Де там! (відповів Ґарґантюа). Тільки ріжуть слух доколишніх мешканців балабамканням своїх дзвонів.
— Бачте (сказав ченчик), месу, утреню і вечірню відкалатати — це все одно що наполовину служби відправити.
— Вони вам пробубонять тьму-тьменну житій і псальм без усякої тями, наслебізують безліч отченашів та богородиць, не вдумуючись у них і нічого не розуміючи — як на мене, це богохульба, а не молитва. Дай Боже, як вони моляться за нас, а не думають про свої буханці та жирну юшку. Кожен щирий католик, хоч би хто він і звідки, молиться повсякчас, а Дух Святий в собі молиться і заступається за нього, і Господь дарує йому свою велику ласку. Так чинить і наш добрий брат Жан. Ось чому кожен прагне його товариства. Він не ханжа, не гольтіпака, він честивий, веселий, сміливий, він добрий почарківець. Він працює, оре землю, випрямляє упосліджених, підіймає зажурених, спомагає скривджених, береже абатський сад.
— Я (сказав чернець) ще й не те роблю. Я співаю заутрені та задушниці в хорі, а сам тим часом майструю тятиву для арбалета, вигострюю стріли, плету сіті й самолови на кролів. Я зроду не байдикую. Нумо, цокнемося, почаркуємося! А кете каштанів! Ці каштани з Етроського лісу, от вони й підуть під добре свіженьке винце. Що ж ви задніх пасете? Я, мов поборців кінь, п'ю з кожного потічка, їй-богу!
Ґімнаст йому сказав:
— Брате Жане, у вас на носі крапля!
— Ха-ха! (сказав монах). Виходить, як я по ніс у воді, то зараз і раків наловлю? Дарма, не потону! Qare? Quia[105] з носа вона вискочить, а до носа не вскочить: такий він проспиртований. О, мій друже, якби на зиму пошити чоботи з такої шкіри, можна б у них за іграшку ловити устриць — ніяким би світом такі чоботи не промокли!
— Чому (сказав Ґарґантюа) у брата Жана такий золотий ніс?
— Тому (відповів Ґранґузьє), що так Господь погодив, кожен ніс він кшталтує і ліпить за своїм Божим призволом, як гончар свої горщики.
— Тому (сказав Понократ), що брат Жан прийшов первий на ярмарок носів. От і вибрав найкращого носяру.
— Де там! (сказав монах). За нашою хвилозопією монастирською це тому, що моя мамка мала м'які цицьки. Коли я цмоктав молоко, мій ніс провалювався в них, як у масло, а там він уже сходив і ріс, наче те тісто в діжі. Від тугих цицьок годованці виходять кирпатими. Нумо, звеселіться! Ad formam

nasi cognoscitur ad te levavi…[106] Варення я не їм. Паже, сип, сип! Іще грінків!

Розділ XLI

Як чернець приспав Ґарґантюа, про його часослов і требник

Після вечері погомоніли про справи поточні і домовилися десь опівночі піти на розвідки, аби перевірити, як пильнує і чигає ворог, а поки що вирішили передрімати. Проте Ґарґантюа сон не брав. Нарешті ченчик порадив йому:

— Де мені найкраще спиться, то це на проповіді або на молитві. Прошу пана: почнімо семипсальміє, і, запевняю вас, миттю дасте хропака.

Ґарґантюа залюбки погодився, і на початку первої ж псальми, на вірші Beati quorum[107], обидва заснули сном немовляти. Проте ченчик десь опівночі прокинувся через свою звичку схоплюватися на монастирську утреню. Прокинувшись, він одразу сколошкав усіх, бо завів на всі заводи спів:

Ґей, Реньйо, вставай, чувай,
Ґей, Реньйо, ну, прокидайсь!

Як усі продерли очі, він сказав:

— Панове! Кажуть, утреня починається з кахикання, а вечеря з пиття. Зробімо навпаки: утреню почнемо з пиття, а ввечері перед трапезою покахикаємо вволю.

Обізвався Ґарґантюа:

— Пити спозаранку після сну — це проти приписів медицини. Перш треба очистити шлунок від шлаків та екскрементів.

— Це (сказав монах) надто вже з-медицинська! Сто чортів мені в горлянку, як на світі старих пияків не більше, ніж старих лікарів! Ми з моїм апетитом уклали угоду, за якою він зобов'язується лягати спати разом зі мною, і цілий день я за ним сочу, а прокидаємося ми з ним так само дружно. Ви собі досхочу заживайте проносного, а я братиму блювотне.

— Про яке блювотне (сказав Ґарґантюа) ви мовите?

— Про мій Требник (відказав ченчик). Сокольники, перш ніж соколів нагодувати, змушують їх ногу курячу гризти, це очищує їхній мозок від слизу і збуджує апетит. Ось так і я беру вранці мій веселенький Требник, прочищаю собі легені, і тоді хоч лий за поріг.

— Якого чину (сказав Ґарґантюа) ви пильнуєте, читаючи часи?

— Феканського (відповів каптурник), по три псальми і по три уроки або й зовсім нічого, як неохота. Я себе часами не морочу: часи для людини, а не людина для часів. Я роблю з ними, як зі стременами, вкорочую чи розтягую, по своїй уподобі: brevis oratio penetrat celos, longa potatio evacuat cyphos[108]. Хто це сказав?

— Бігме (сказав Понократ), бахурцю, не знаю. Одначе ти молодчага!

— У вас (сказав монах) удався. А зараз venite apotemus.[109]

Аж це принесено багацько печені, а також бульйон зі скибочками хліба, і ченчик заходився пити від усієї душі. Дехто його підтримав, решта відмовилися. Потім усі зачали в похід споряджатися, уворужилися, натягли силоміць риштунки і на брата Жана, хоть той волів прикривати живота лише рясою, а в руках тримати перечину від хреста. Проте, щоб настрою їм не псувати, він озброївся до зубів, сів верхи на доброго королівського коня, ще й підперезався мечем харалужним. Укупі з ним вирушили Ґарґантюа, Гімнаст, Евдемон і ще двадцять п'ять найбільших одчайдухів Ґранґузьє, усі в повній лицарії, усі верхами й зі списами, мов той святий Юр, кожен маючи в забедри ще й аркебузера.

Розділ XLII

Як ченчик підбадьорював кумпанів і як він повис на дереві

Отож наші зухи рушають пригод шукати, перед походом докладно вмовившись, коли доведеться сточити бій, а коли й ухилитися, як гряне день великої грізної битви. А чернець усе додавав їм отухи:
— Діти мої, не бійтесь і не лякайтесь! Я поведу вас правдивим шляхом. Бог і святий Бенедикт із нами! Аби мені такої сили, як гарту, я б цього супостата, бодай його з корінням вигладило, мов ту качку обскуб! Я не боюся нічого, окрім артилерії. Між іншим, підпаламар нашого абатства дав мені одну молитву, вона береже людину від усякої вогнепальної зброї; але мені до нічого, бо я в неї анітрошечки не вірю. А оцим-о ціпом я намолочу! Бігме, як хто з вас накладе у штани, то хай мене дідько візьме, як я не пострижу його замість себе у ченці та у свою рясу не виряджу — ряса помічна від боягузтва. Чи чули ви коли про такого собі хортища пана де Мерля? Він сплохував як мисливський пес, а пан накинув на нього рясу. Тілом Ісусовим свідчуся, відтоді він уже не пропускав ні лиса, ні зайця, та це ще пусте: він усіх місцевих сучок покрив, а перед цим же був нездолящий de frigidis et maleficiatis.[110]
Ченчик, з оприском ці слова вимовляючи, проїздив солейським шляхом саме під ліщиною і начілком свого шолома нахопився на обламаний штурпак гілляки. З досади брат Жан гордо підострожив коня, і остроги так уп'ялися в боки, що кінь цибнув уперед, а ченчик, силкуючись начілок відчепити, упустив повіддя і вхопився рукою за гілляку якраз у момент, коли кінь вихопився із-під нього. Ось чому монах завис на дереві і став кликати на помогу, кричати пробі і всіх обзивати зрадниками.
Евдемон помітив це перший і звернувся до Ґарґантюа:
— Сір, ось погляньте на цього завислого Абесалома!
Ґарґантюа під'їхав і, побачивши, як чудно завис чорнорижець і в якому він стані, сказав Евдемонові:
— Ви проти істини погрішили, порівнюючи його з Абесаломом. Абесалом завис на чуприні, а цей ченчик гирявий і на вухах гойдається.
— Рятуйте ж бо мене (гукнув каптурник), хай ти сказишся! Знайшли час теревені гнути! Ви мов ті казнодії-декреталісти, які кажуть, що як ближній у небезпеці, то треба під страхом триразової анафеми спершу вмовити його висповідатися і прийняти ласку Духа Святого, а тоді вже рятувати. Що ж, коли котрийсь із них шубовсне переді мною у річку і почне бульбахи пускати, я замість кинутися до нього і подати руку, прочитаю йому довгу казань de contemptu mundi etfuga seculi[111], а коли він уже зовсім заклякне, аж тоді його витягну.
— Не брикайся (сказав Гімнаст), серденько, зараз я тебе зніму, який же ти славний monachus:
Monachus in claustro
Non valet ova duo:
Sed, quando est extra,
Bene valet triginta.
Як у келії чернець,
Він не варт і двох яєць.
А як треба йому йти,
Вартий він і тридцяти.
На своїм віку я бачив понад п'ятсот повішених, але ніхто ще не теліпався на дереві так красно, як оце ти. Аби і я був такий красний, то зголосився б ціле життя отак ногами дриґати.
— Може, ви облишите (гукнув ченчик) свої пророцтва? Рятуйте мене Бога ради, як не хочете рятувати іменем когось іншого! Рясою своєю свідчуся, ви про це ще пошкодуєте tempore et loco prelibatus.[112]

Тоді Гімнаст спішився і, видершись на дерево, однією рукою підхопив ченця під пахви, а другою відчепив начілок від гілляки, і відразу ж — бебех! — чернець гепнув додолу, а за ним і Гімнаст приземлився.
Бебехнувшись, чорноризець як стій скинув із себе усю свою збрую і обладунок по обладунку порозкидав по полю, а потім, підхопивши поперечину від хреста, спав на коня, якого на бігу спинив Евдемон.
Відтак верхівці веселенько покатали далі, правлячись солейським шляхом.

Розділ XLIII

Як Пикрохолові дозорці спіткали Ґарґантюа і як ченчик убив отамана Дмухача, а потім у полон попав

Недобитки від погрому, коли було пошарпано Тріпе, донесли Пикрохолові, що на його людей напали чорти, і ця вість довела Пикрохола до сказу; цілу ніч він раду радив, Боюн і Галабурда запевняли, ніби його потуга така, що він усіх пекельників поб'є, хай-но тільки сікнуться, але Пикрохол і вірив їм і не вірив.
А все ж він послав на розвідини загін під орудою графа Дмухача, тисячу шістсот верхівців, усі святою водою скроплені і кожен для відзнаки перев'язаний патрахиллю — ану ж із чортами здибаються! — бо від григоріанської води і патрахилі всі чорти та біси пропадуть і розточаться. Так вони доскакали аж до Лавоґюйона і Маландрі, але, не спіткавши ні душі, повернули голоблі і, рушивши горішньою дорогою, поблизу Кулдре знайшли чи то в пастушому курені, чи то в хижі п'ятьох прочан, яких вони зараз же скрутили і замотузували, як вивідачів, і хоть як ті лементували, благали і просили, повезли з собою. На спуску до Сеї помітив їх Ґарґантюа і сказав їм так:
— Товариство, ось ворожа рунда, числом більша від нас удесятеро. То що, вдаримо на них?
— А що ж у біса (сказав монах) нам робити? Невже людей цінують за числом, а не за гартом і звагою? — І загорлав: — Ударимо, панове чорти, ударимо!
Почувши гомін, вороги, певно, подумали, що то правдиві чорти, і пороснули врозтіч, попустивши поводдя. Зостався тільки Дмухач, — намірився списа, він щосили кресонув ченця у груди, але, наткнувшись на грізну ченчикову рясу, залізна його клюга притупилася: це було все одно, як би хто тонесенькою свічечкою ударив по ковадлу. Після чого каптурник так упарив його перечиною між шиєю і коміром, якраз по кості акроміон, що той обмер, зомлів і як підтятий упав до ніг коня. Аж тоді зауважив чернець, що за перев'язь йому правила патрахиль.
— Виходить, — сказав він Ґарґантюа, — вони священики: а це ж іно зачатки ченця. Святим Йоаном свідчуся, я чернець зуповний, і я вам переб'ю їх як мух.
Тут він учвал погнав за ними, настиг тих, хто пас задніх, і, гніздячи наліво і направо, змолотив їх в околіт.
Гімнаст негайно спитав Ґарґантюа, чи треба їх переслідувати. На що той відповів:
— Боже борони! За правдивою військовою наукою, ніколи не треба доводити ворога до ручки: якщо він прибитий і знесилений, то розпука додає йому сили і підбадьорює, бо забрати у людей розгублених і змучених усяке сподівання на порятунок — значить наділити їх найспасеннішим засобом. Скільки звитяг вирвали звитяжені з рук звитяжників лише тому, що ці останні, усупереч здоровому глуздові, прагнули цілковитого й остаточного винищення та заглади супротивника, забувши про те, що слід бодай когось зоставити живим, аби було кому вістити про їхні звитяги! Завжди залишайте ворогам брами і дороги відкритими, споруджуйте срібний міст, щоб полегшити відступ.

— Воно то так (сказав Гімнаст), але ж наш добрий чернець уже кинувся в погоню.
— Наш добрий (перепитав Ґарґантюа) чернець? Тоді, честю присягаю, їм не минути лиха! Про всяк випадок, однак же, заждімо трошки, побудьмо поки що тут, скраю.
Поведенція наших ворогів мені добре відома — вони звіряються не на здоровий глузд, а на долю.
Загін іще й досі стояв у ліщанику, а ченчик тим часом тіснив ворога, валячи всіх, кого на шляху здибав, і нікого не милуючи, аж поки наскочив на верхівця, який узяв на забедри одного з горопашних прочан. І той прочанин, як брат Жан замахнувся, гукнув:
— Пане пріоре, коханий! Пане пріоре! Порятуйте мене, благаю вас!
На цей гук вороги обернулись і, побачивши, що тут лютує лише один чернець, заходилися ґамселити його як попадя; але тому аж ніяк це не дошкуляло, навіть як удари влучали по рясі, такий він був твердошкурий. Потому як його зайняли у бран двоє лучників, вороги повернули коней, але не побачили більше нікого, очевидно, Ґарґантюа зі своїми людьми дав драла. От вони й погнали коні скоком на ліщаник наздогін тим, кого так боялися зустріти, покинувши ченчика під охороною двох лучників.
Почувши кінський тупіт і ржання, Ґарґантюа сказав своїм так:
— Товариство! Я чую, як скачуть наші вороги, і вже розрізняю окремих верхівців із тої потуги, що суне. Зімкнімо наші лави, станьмо на шляху щільною заслоною. Так ми зробимо все їм на погибель, а собі на славу.
Розділ XLIV
Як чернець позбувся охоронців і як поліг Пикрохолів дозір
Чернець, побачивши, як покуріли галопом вороги, зрозумів, що вони за Ґарґантюа та його людьми погналися, і тяжко зажурився від своєї незмоги чимось їм допомогти. З того, як поводилися лучники, він переконався, що їм так і свербить кинутися за товаришами, аби й собі щось урвати, вони все позирали в бік долини, куди спускався їхній загін. Він міркував так: "Видно, що ці люди у військовій справі не биті, навіть слова з мене не взяли, що я не втечу, і самосіка не відібрали".
Отож він раптово вихопив цей самосік і, вдаривши правого лучника, перетнув йому під'яремні жили і сфенітидні артерії, а заодно і язичок, аж до двох мигдалин, а другим ударом відкрив між другим і третім хребцями спинний мозок: лучник брязнув мертвий додолу.
Тоді чорноризець, повернувши коня ліворуч, наїхав на другого лучника, який, бачивши, що його кумпан убитий, а чернець насідає, зіпнув з усієї сили:
— Ге, пане пріоре, я здаюся! Пане пріоре, лебеденьку мій, пане пріоре!
А ченчик за своє:
— Пане апріоре, соколику мій, пане апріоре, не проситься так апріорі!
— Ге! (зойкнув лучник). Пане пріоре, коханий мій, пане пріоре, дай вам Боже стати абатом!
— Рясою моєю свідчуся (сказав монах), я вас висвячу на кардинала. Ви з кліриків берете викуп? Ну то нате ось вам червону шапку!
А лучник своє:
— Пане пріоре, пане пріоре, пане майбутній абате, пане кардинале, пане всього чого хочете! Ге! Ге! Ге! Не треба, пане пріоре! Лебеденько мій, пане пріоре, я здаюся!
— А тебе здам (одвітував ченчик) усім дідькам!
І одним ударом розчерепив йому голову — проламав над самою скроневою кісточкою черепний чепчик, розплющив обидві тім'яні кісточки, а з ними і стрілкуватий міст та більшу частину лобової кісточки, до того ж просадив

обидві мозкові оболонки і глибоко вгруз у бічні шлуночки, так що карк, на самій тільки шкірці черепного окістя тримаючись, повис іззаду не кажи ти таким собі докторським ковпаком з чорним верхом і червоним підбоєм. Після чого лучник простятся недвигою на землі.
Уклавши сторожів, чернець підострожив коня і покатав утропі за ворогами, а вороги вже зійшлися з Ґарґантюа та його людьми на гостинці, і лави їхні порідшали, — а все тому, що їх купами клав Ґарґантюа, своїм величезним деревом махаючи, у супрязі з Гімнастом, Понократом, Евдемоном та іншими, і вони почали відступати, нажахані і геть-то розгублені, немовби перед ними стала у своїй власній подобі й образі сама смерть.
Як ото бува вислюк, що його вжалить у зад Юнонин ґедзь чи бурчимуха, імкне, шляху не розбираючи, додолу кладь скидаючи, оброть і повід рвучи, ні разу не відсапнувши і не зупинившись, і збоку невгадно, з якого це дива він так ізґедзився, бо не видно, що ж йому дошкуляє, — так само тікали знавіснілі люди, самі не тямлячи, чого тікають; їх гнав панічний страх, що їхні душі ошанув.
Побачивши каптурник, що їм тільки втеча у голові, спішився, вибрався на великий шляховий прискалок і помахами грізного свого самосіка почав шаткувати втікачів, самого себе не жаліючи і не милуючи. І стількох він посік і поклав трупом, що гартованець його розламався навпіл. Тут йому спало, що різанини і кривавнечі годі, хай недогибки тікають і розносять вість про битву.
Проте він ухопив сокиру забитого, знову зліз на скелю і, як хто з утікачів спинявся перед купою тіл, змушував їх кидати списи, шпади, ратища та пищалі; як хто з них віз ізв'язаних прочан, він вибивав його з сідла, а коней віддавав прочанам, і збирав їх усіх біля себе на узліссі, поряд із полоненим Боюном.

Розділ XLV

Як чернець привів прочан і які чудові слова мовив їм Ґранґузьє

Щойно скінчилася січа, Ґарґантюа зі своїми людьми, окрім ченця, вернувся до Ґранґузьє, а той саме в ліжку благав у Бога рятунку їм і перемоги; коли ж побачив, що всі вони цілі та здорові, почоломкав їх з усієї душі і спитав про ченця. А Ґарґантюа йому на те відповів, що чернець, безперечно, у ворогів.
— Ну то самі вони (сказав Ґранґузьє) будуть не раді.
І тут він як у воду дивився. Недарма ще й досі не перевелося прислів'я: монаха комусь підпустити.
Потім велів челяді накрити стіл, — адже бійцям треба підживитися. Коли все було готове, покликали Ґарґантюа; але той, зажурений зникненням ченця, не хотів ні їсти, ні пити.
Аж це зненацька з'явився чернець і ще з порога низеньких ворітець гукнув:
— Винця холодненького, холодненького винця, Гімнасте, друзяко!
Гімнаст вийшов і побачив, що це справді брат Жан, а з ним п'ятеро прочан і полонений Боюн. Потім назустріч йому вийшов Ґарґантюа і, щиро привітавши його, повів до Ґранґузьє, який спитав його, що йому приключилось. Чорноризець розповів йому про все: як його в полон зайняли, як він одґетькався од лучників, який розлив крови учинив на гостинці, як відбив прочан і полонив отамана Боюна. Після цього почався в них веселий бенкет.
За столом Ґранґузьє спитав у прочан, з яких вони країв і куди путь верстають.
Вайло відповів за всіх:

— Сеньйоре! Я з Сен-Жну і Бері, оцей з Палюо, цей з Онзе, цей з Аржі, цей з Вільбренена. Ходили ми до Сен-Себастьєна, що під Нантом, а теперички вертаємося, невеличкими переходами.
— Так, так (сказав Ґранґузьє). А навіщо ви до Сен-Себастьєна ходили?
— Ходили (відказав Вайло) із приносом проти чуми.
— Отакої! (ґукнув Ґранґузьє). Нетяги, невже ви гадаєте, ніби святий Себастьян чуму насилає?
— Ще й як насилає (відповів Вайло). Ми це знаємо з уст казнодія.
— Що? (ґукнув Ґранґузьє). Ці лжепророки такі забобони сіють? Пащекують на праведників та угодників Божих, обзивають їх дияволами, яким би тільки лихо кувати? Це все одно як у Ґомера на грецьких вояків насилає чуму Аполлон, а інші піїти понавигадували цілі сонмища різних Вейовісів[113] та лихих богів. Достоту так само у Сині якийсь святоха казнодій повчав був, що святий Антоній палить вогнем ноги, святий Евтропій насилає водянку, святий Гільда — божевілля, а святий Жну — подагру. Я його зразково покарав, і хоть він назвав мене схизматиком, проте відтоді жоден оченашник на мої землі ані ногою. І мені дивно, як це ваш цар не заборонить йому оповідати в його царстві сон рябої кобили, таких-бо треба карати ще суворіше, ніж тих, хто чуму насилає силою магії та всякого чаровиння. Чума вбива тіло, а ці самозванці труять душі.
Поки він виґолошував цю промову, твердою і певною ходою увійшов чернець і спитав:
— Ви звідки, сіроми?
– Із Сен-Жну, — відказали вони.
— А як (спитав ченчик) там ся має абат Траншліон, добрий курило? А ченці, що у вас їдять? От поки ви тут на прощу ходите, бігме, вони до ваших жінок підсипаються!
— Гму! Гму! (сказав Вайло). За свою я спокійний, хто її вдень побачить, той не стане карка собі вломлювати, щоб лізти до неї вночі.
— Ну це ще (сказав чернець) невгадно! Хай твоя малжонка почварна, як Прозерпіна, але як неподалік ченці заведуться, то їй просвітку не буде, до того ж, у доброго ремісника кожна річ піде в надобу. Хай мене пранці поб'ють, як удома ви не побачите, що животики в них набубнявіли, бо навіть затінок абатської дзвініци запліднющий.
— Це (сказав Ґарґантюа) мов нільська вода в Єґипті, як пойняти віри Страбонові. А Пліній у книзі сьомій, голова третя, запевняє, ніби це пов'язане із хлібом, одягом і тілом.
Тут озвався Ґранґузьє:
– Ідіть собі з Богом, бідолашечки, хай буде вашим вічним проводирем сам Творець, і більше не мандруйте в такі марні і даремні дороги. Про свої родини дбайте, всяк на своєму полі працюйте, дітей виховуйте і живіть, як наставляє вас святий апостол Павло. І тоді Бог вас милуватиме, янґоли та святі будуть при вас, і ні чума, ні інша напасть вас не вразить.
Потім Ґарґантюа повів їх до їдальні, а прочани не переставали зітхати і приказувати Ґарґантюа:
— Благословен той край, де такий сеньйор панує! Його речі зміцнили нас у вірі й просвітили більше, ніж усі казані, що ми в нашому ґороді чули.
— Ось про це (сказав Ґарґантюа) і мовить Платон у п'ятій книзі De rep. Панства лише тоді будуть щасливі, як царі філософуватимуть, а філософи царюватимуть.
Відтак він звелів наповнити їхні бесаги харчами, а боклаги вином і, щоб їхалося охвітніш, дав кожному коня та кілька каролюсів на їду.

Розділ XLVI
Як людяно обійшовся Ґранґузьє із бранцем Боюном

Боюна привели до Ґранґузьє, і той його спитав, що надумав і почав Пикрохол і яку мету заповзяв цим ґвалтовним наїздом. На це Боюн відповів, що його мета і намір захопити якомога всю країну, за скривджених хліпопеків помщаючись.
— Чи ба який (сказав Ґранґузьє) лицаркуватий: на чужий коровай очей не поривай. Минули вже часи, щоб підбивати царства на шкоду ближньому свому, братові у Христі. Він уступив у слід старожитнім, отим усім Гераклам, Олександрам Македонським, Ганнібалам, Сципіонам, Цезарям та іже з ними, але ж це проти євангельського вчення, за яким треба берегти і боронити наші своєземські країни, правити і володіти ними, а не вдиратися оружною рукою в чужосторонські, тож-бо те, що колись сарацини та варвари називали подвигами, нині ми именуемо злочинством і харциством. Краще домарював би собі, пильнуючи у себе ладу по-царському, а не поганив і не плюндрував дощенту мій дім, бо добре правуючи, він би своє добро примножив, а грабуючи мене, сам себе на руїну прирікає.
Ідіть собі з Богом, шануйтеся, вказуйте вашому цареві на недбальства і не давайте йому порад, аби з них зиск мати, бо з громадським добром гине і власне. Що ж до викупу, то я з вас його не стягну, ба навіть звелю повернути вам зброю і коня.
Отак має бути між сусідами і давніми друзями, тим паче, що наша звада це ще не війна, — он Платон у книзі п'ятій De rep., мовлячи про збройну сутичку греків між собою, називає це не війною, а розрухом, і радить, як біда наскочила, не гарячкувати. А як ви і назвете це війною, то це війна все-таки поверхова, вона не в'їлася нам під шкіру, бо не позбавляє чести нікого, а йдеться лише про те, аби похибку виправити, нашими, себто і нашими і вашими, людьми вчинену і гідну того, аби на неї крізь пучки дивитись, навіть якби ви про неї знали, бо суперечники заслуговують більше на погорду, ніж на увагу, і єдине, що вимагається, це надолужити, як я вже пропонував, утрати. Хай всеправедний Пан-Біг нас розсудить, а я ладен благати його про те, щоб він мені смерть послав і весь мій маєток перед моїми очима зруйнував, аби лиш ні мені, ні моїм підданцям нічим його не прогнівити.
Виголосивши це, Ґранґузьє покликав ченчика і спитав його при всіх:
— Брате Жане, щирий мій друже, це ви полонили приявного тут отамана Боюна?
— Сір (відповів чернець), він перед вами, він дорослий, при розумі, от хай він уста свої й отверзне.
Тоді Боюн обізвався:
— Так, мосьпане, то він мене полонив, і я прямо заявляю, що я полонянин.
— А викупного (спитав у ченця Ґранґузьє) ви за нього не правите?
— Ні (відказав каптурник). Мені до цього байдуже.
— А скільки (спитав Ґранґузьє) ви хочете дістати за його ясирування?
— Нічого, нічогісінько (відповів чернець). Окупу мені не треба.
Тоді Ґранґузьє велів при Боюні відрахувати ченцеві шістдесят дві тисячі салюцій за його зневолення, а наразі Боюнові влаштували частування, і поки той частувався, Ґранґузьє спитав його, хоче він зостатися в нього чи до свого царя вернутися.
Боюн відповів, що вчинить так, як він нарає.
— Тоді (сказав Ґранґузьє) вертайтеся до вашого царя, і хай Бог вас милує! Потім подарував йому прегарну в'єнську шпаду в золотих піхвах, різьбленим виноградам оздоблених, золоте кольє завважки сімсот дві тисячі марок, та ще з самоцвітів на сто шістдесят тисяч дукатів, а також сто тисяч екю готівкою — на знак особливої ласки. Після цієї аудієнції Боюн спав на свого коня. Ґарґантюа дав йому для безпеки тридцять латників і двадцять

шість лучників під орудою Гімнаста і велів провести його, в разі потреби, аж до брами Ларош-Клермо.
Коли той поїхав, каптурник вернув Ґранґузьє подаровані йому шістдесят дві тисячі салюцій, кажучи:
— Сір, зараз такі подарунки не начасі. Почекайте, поки війна закінчиться, бо ще не знати, як усе обернеться, а як війна ведеться без доброго золотого запасу, то держиться вона лише самою мужністю. Побрязкачі — ось дзвін перемог.
— Гаразд (сказав Ґранґузьє), по війні я виплачуся, віддам віть за віть і вам і моїм вірним слугам.
Розділ XLVII
Як Ґранґузьє зібрав свої легіони і як Боюн Шкодороба убив і як потім його вбито самого за Пикрохоловим наказом
Тими днями з Бесе, Марше-В'є, городка Сен-Жак, Трюно, Парільє, Рів'єри, Рош-Сен-Поля, Вобретона, Потіля, Бреемона, Пон-де-Клана, Кравана, Ґранмона, Бурда, Віломера, Юїма, Серже, Юсе, Сен-Луана, Панзу, Кольдро, Верона, Кулена, Шозе, Варена, Бурґея, Іль-Бушара, Круле, Нарсі, Канда, Монсоро та інших поблизьких осад явились посли і довели до відома Ґарґантюа, що вони знають, якої шкоди наробив йому Пикрохол, і що вони правом їхньої давньої ліги надають до його послуг усе, чим багаті, — людей, гроші та бойові припаси.
Всього за домовленістю прислано грошей на суму сто тридцять чотири мільйони два з половиною золотих. Жива сила становила п'ятнадцять тисяч панцерників, тридцять дві тисячі охочекомонників, вісімдесят дев'ять тисяч пищальників, сто сорок тисяч посполитаків, а до них було додано одинадцять тисяч двісті гармат, звичайних і подвійних, василісків та спиролей, та ще виставлено сорок сім тисяч землекопів; заслуженою та провіантом усе це військо забезпечено на шість місяців і чотири дні. На цю пропозицію Ґарґантюа не сказав ні так, ні ні, а висловив послам велику подяку і заявив, що воюватиме так, аби не покласти кістьми стільки люду. Він здобрів тим, що звелів спорядити легіони, які стояли постоєм у Девіньєрі, Шавіньї, Ґраво і Кенкені і які мали дві тисячі п'ятсот панцерників, шістдесят шість тисяч пішаків, двадцять шість тисяч пищальників, двісті важких гармат, двадцять дві тисячі землекопів і шість тисяч охочекомонників, причому жоден загін не потребував ні скарбників, ні маркитантів, ні ковалів, ні зброярів, ні інших майстрів, без яких у поході не обійтися, вояки ж усі до одного так були вимуштровані, так добре озброєні, так добре знали розрізняти корогви своїх загонів, так добре тямили, чого від них старшини вимагають, і так безпереч слухалися, такі легкі були до бігу, такі важкі на руку, такі обачливі у всіх діях, що радше скидалися на зграйний орган або ж на добре налагоджений годинниковий механізм, ніж на армію чи посполите рушення.
Боюн по приїзді заявився до Пикрохола і розповів усе до цяти, що йому трапилося, як він діяв і що бачив. Насамкінець він якнайкрасномовніше почав схиляти Пикрохола до замирення з Ґранґузьє, якого мав за найпорядніщого мужа на крузі земнім, і спробував переконати його, що не гоже кривдити сусідів, від яких вони нічого, крім добра, не бачили, а головне, що вся ця колотнеча завершиться вельми утратно і вельми невигідно для них самих, бо Пикрохолові сили такі, що Ґранґузьє змете їх завиграшки.
Щойно він замовк, як озвався Шкодороб:
— Нещасний державець, у якого на послугах ті, кого легко підкупити, а такий, як видно, Боюн, чий дух так підупав, що він, мабуть, збирався запродати нас, перекинутися до ворога і виступити проти нас, якби

супротивник залишив його у себе. Але як чеснота і в друзів і в недругів цінується і підноситься, так і зловорожість у всіх викликає підозру та зневагу, і хай навіть вороги скористаються їхньою підлотою, лиходії та запроданці ходитимуть із каїновою печаттю.
Обурений цими словами, Боюн вихопив шпалу і продірявив Шкодороба трохи вище лівої пипки, від чого той визівнув духа, а Боюн витяг із тіла бронь і заявив при всіх:
— Так згине всяк, хто на вірного служника клепатиме!
Побачивши закривавлену шпалу і піхви, Пикрохол раптом охижів і гукнув:
— Тобі дали цю шпажку, щоб ти оце перед моїми очима підступно убив мого доброго друга Шкодороба?
Тут він звелів своїм лучникам розшарпати Боюна на клапті, і його наказ було виконано як стій і з такою жорстокістю, що весь покій був заллятий кров'ю; після чого
Шкодоробове тіло поховали з почестями, а Боюнові останки скинули з замкових мурів у фосу.
Новина про це звірство прокотилася про всьому війську, і багато хто уже взявся ремствувати на Пикрохола, отож Задра мусив його остерегти:
— Сеньйоре! Я не знаю, чим обернеться ця вся операція. Бачу одне: ваші люди занепали духом. Вони вважають, що запасів у нас обмаль, а після двох-трьох вилазок лави наші поріділи. Тим часом до супротивника мають підійти свіжі сили. Як нас обложать, то, бачиться, голови нам не знести.
— Дарма! Дарма! — сказав Пикрохол. — Ви нагадуєте мелюнського вугра: кричите ще перед тим, як вас облуплять. Хай-но тільки сікнуться!
Розділ XLVIII
Як Ґарґантюа обложив Пикрохола в Ларош-Клермо і як він Пикрохолове військо погромив
Ґарґантюа проголосив себе полководцем. Батько його зостався у твердині і, підбадьоривши добрими словами вояків, пообіцяв добре винагородити тих, хто в бою відзначиться. Незабаром армія дійшла до Ведського броду і човнами, а також мостами, наведеними нашвидку, перехопилася на той бік. Потім, вивчивши розташування міста, а воно на крутій кручі височіло, головнокомандувач поклав собі за ніч обдумати, як діяти далі. Але Гімнаст сказав йому:
— Сеньйоре! Вдача і натура у французів така, що вони зухи лише попервах. Тут вони за дияволів лютіші, а трохи застояться, і вже бабляться. Я так міркую: щойно ваші люди зберуться на силі й перепочинуть, негайно давайте гасло до штурму.
Цю думку визнано за слушну. Отож розгорнувши своє військо на рівнині, Ґарґантюа залишив за горою залогу. Чернець узяв із собою шість загонів пішаків і двісті панцерників і, пройшовши хутко багнища, виїхав, нижче Пюї, на луденський гостинець.
Штурм тим часом тривав. Пикрохольці вагалися: чи то зробити вилазку і вдатися до ручної боротьби, чи то боронити місто, за мурами відсиджуючись. Та ось розлючений Пикрохол вивів панцерників із фортеці, і тут його привітала й почастувала, по схилах ударивши, гарматна стрілянина, тоді як ґарґантюйці відступили на рівнину, аби своїй артилерії не перебаранчати.
Замчани бились як леви, проте їхні стріли летіли над головами, не завдаючи шкоди. Дехто з них, вибравшися з-під обстрілу, безстрашно кинувся на наших, але безуспішно: їх оточили і посікли на капусту. Інші наважилися відступати, проте чернець уже зайшов їм у тил, і тут почалася панічна і безладна втеча. Деякі з наших хотіли нарядити погоню, але ченчик спинив їх, він боявся, що, погнавшись, вони зламають свої шики, і

тоді обложенці ударять на них. Погаявшись і не дочекавшись нових ґерців, каптурник послав дука Фронтиста[114] сказати Ґарґантюа, щоб той зайняв ліве узбіччя і не дав Пикрохолові піти через ліву браму. Ґарґантюа мерщій послав туди чотири легіони під орудою Себаста[115], але ще на схилі вони зіткнулися з Пикрохолом та його недобитками. Наші прожогом ринули на ворога і зазнали великих утрат, бо з фортечних мурів роєм посипалися ядра та стріли. Побачивши це, Ґарґантюа поклав запомогти їм великою вогневою підтримкою, і тут його гармати обрушили на ту частину фортечних валів такий шквал вогню, що обложенці стяглися туди всю свою потугу.
Монах, примітивши, що вали перед ним уже без людей і гармат, сповнений бойового завзяття, притьмом кинувся з частиною загону туди і виліз нагору, — він думав злякати обложенців не так лобовим приступом, як несподіваною появою. Тим часом він намагався не галасувати, поки на мури не видерлися всі його вояки — двісті панцерників залишилися про всяк випадок унизу. Тоді зикнув страшним зиком, а з ним загорлали і його люди, і, легко перебивши прибрамну варту, обложники відчинили браму і впустили двісті панцерників, залишених по той бік. Потім гунули всі разом до східної брами, де точилася січа, і, вдаривши з тилу, всю ворожу силу змели. Бачачи, що їх звідусіль оточено і що ґарґантюйці уже в місті, обложенці здалися на ласку переможців. Чорноризець звелів їм скласти зброю, як вогнепальну, так і січну, а потім їх усіх загнали до церкви і замкнули, позбиравши поперечини від хрестів і поставивши біля дверей сторожу, щоб вони не повтікали. Відтак, відімкнувши східну браму, ченчик поквапився на допомогу до Ґарґантюа.
А в цей час пихатий Пикрохол уявив, що з міста до нього йде підмога. Отож він попер пробоєм з таким імпетом, що Ґарґантюа заволав:
— Брате Жане, брате Жане, як же ти, друзяко, вчасно!
Аж тоді Пикрохол та його люди втямили, що вже по всьому, і пороснули врозтіч. Ґарґантюа гнав їх до самого Воґодрі, засіюючи землю трупом, а потім дав гасло на відступ.

Розділ XLIX

Як Пикрохол на втеках ускочив у халепу і як повівся Ґарґантюа після битви
Пикрохол із розпуки покатав верхи до Іль-Бушара, але на рів'єрському шляху кінь під ним зашпортався і впав, і це його так роззлостило, що він у нестямі заколов його шпадою. Підміни коневі не було, і Пикрохол хотів пересісти на мірошникового осла з поблизького млина, проте млинарі дали йому поскубеньки і роздягли гольцем, а натомість кинули якесь дрантя. Отак, лиха прикупивши, наш біденний з'їдитель поплуганився далі; а як під Пор-Юо перебрів річку і розповів зустрічній старій химородниці про свою пригоду, то вона йому наворожила, що царство йому вернеться, як рак на горі свисне. Відтоді його і слід запав. Одначе чував я, що він тепер у Ліоні на поденній заробляє, і досі такий самий з'їдитель, і до кожного прибульця в'язне з розпитками: коли ж рак свисне, сподіваючись, у згоді з віщуванням бабиним, вернути своє царство.
Після відходу супостата Ґарґантюа підрахував людей і побачив, що в бою загинуло небагато: кільканадцять пішаків із загону отамана Тольмера[116], та ще пострілом з аркебузи поранило у груди Понократа. Потім Ґарґантюа наказав стати постоєм і відпочити, а скарбничим звелів заплатити городянам харчове і заборонив чинити їм будь-яку кривду, оскільки місто тепер знову під рукою Ґранґузьє. До того ж розпорядився по обіді зібратися воякам на замкову площу — там вони дістануть заслуженину за півроку. Відтак наказав зігнати на цю площу недобитків пикрохольців і обернувся, у присутності принців та капітанів, до них з такими речами.

Розділ L

Ось із якою промовою Ґарґантюа звернувся до переможених
— Незабутні наші батьки, діди та прадіди духом своїм і природою були такі, що після виграної битви на знак тріумфу свого і звитяги воліли зводити трофеї і пам'ятники у серцях переможених, ніж споруджувати архітектурні монументи на землях, ними підбитих, бо живі людські перекази про їхню лагідність важили для них більше, ніж німі написи на колонах, арках і пірамідах, виставлених на поталу негоді та людським заздрощам. Досить згадати, яку людяність виявили вони до бретонців у день битви під Сент-Обен-дю-Корм'є і за руйнації Партене. Ви чули і, чуючи, дивувались, як вони милосердували еспаньольських варварів, що плюндрували, грабували і пустошили гавань Олонь і все Тальмондське узмор'я.
З ваших уст і з уст батьків ваших під небо летіла слава і подяка, коли Альфарбал, цар Канарський, який у жадобі все нові землі призбирувати по-розбишацькому напав на країну Оні і своїми піратськими наскоками шарпав усі арморіцькі острови та суміжні терени, зрештою зазнав поразки у чесному морському бою і опинився у полоні в мого отця, кого оберігав і спомагав сам Господь. І що ж? Тоді як інші царі та цезарі, що йменують себе католиками і водночас мордують бранців, кидають за грати і вимагають викупити з неволі, отець мій потрактував Альфарбала ввічливо і приязно, примістив його у своєму палаці, а потім з великої милости своєї ущедрив його щедротами, базаринками та всякими послугами і відпустив на волю. Що ж потім було з Альфарбалом? Повернувшись додому, він зібрав усіх можновладців і представників свого царства, розповів, як милостиво до нього ставилися у нас, і попросив ухвалити постанову, гідну наслідування, постанову щодо того, як їм відповісти на нашу ґречну ласкавість такою самою ласкавою ґречністю. Тоді було одноголосно декретовано надати у наше повне розпорядження всі їхні землі, маєтки та ціле їхнє царство. Нараз Альфарбал, власною особою, явився до нас і привів із собою дев'ять тисяч тридцять вісім суден, скарбами наладованих, не тільки його власними і царського роду, а й з усіх куточків країни зібраними, бо як судна, вітру вест-норд-ост чекаючи, стояли на пришибі, з юрби кидали туди золото, срібло, персні, клейноди, лагоминки, надіб'я, пахощі, цивет, папуг, пеліканів, мавпочок, генет, їжатців. Усі, хто тільки дбав про свою добру славу, намагалися подарувати якусь дивничку. Прибувши, Альфарбал захотів поцілувати ноги моєму отцеві, але тому здалося це непристойним і непрощенним: він просто обняв Альфарбала. Гість збирався піднести приносини, але отець мій рішуче відмагався, — надто вже щедрими вони виглядали. Гість проголосив себе і своїх нащадків самохітними його невільниками і покірниками, — отець мій це відкинув як щось несправедливе. Гість декретом обранців передавав моєму отцеві всі свої землі та ціле своє царство і вручив йому дарчу, підписану, скріплену і завірену відповідними особами, — отець мій і це навідріз відхилив, а ґрамоти кинув у вогонь. Насамкінець, належно поцінувавши вільний волевияв простих канарців, отець мій розчулився і з жалю до них пустив сльозу, а потім у найгоріших виразах, принагідні вислови наводячи, спробував применшити свою благодію, канарцям явлену: така благодія, мовляв, ламаного шеляга не варта, до них він зовсім не примилявся, — просто відчував потребу так учинити. Але Альфарбал славословив його й далі. На чому ж вони зійшлися? Оскільки ми мали повне право тиранічно вимагати за Альфарбала найбільший, який тільки є, окуп, себто два мільйони екю, та ще заручниками старших його синів у себе залишити, канарці проголосили себе вічними нашими годівниками і зобов'язалися виплачувати нам щороку два мільйони золотих круглячків завважки кожна у двадцять чотири карати. Перший рік вони стільки нам і заплатили, на другий рік доброхіть

заплатили нам мільйон триста тисяч екю, на третій два мільйони шістсот тисяч, на четвертий рівно три мільйони, і так вони з доброї волі все приплачували суму окула, поки ми зовсім від данини не відмовилися. Така сутність вдячности, бо як час усе тлить і вигризає на світі, то благодію він підносить і примножує, бо добро, щедрою рукою зроблене праведникові, безперестань росте заходами шляхетного його розуму і пам'яти.
Я й собі ніяким світом не хочу занедбати нашу родинну добродушність, а отже, звільняю вас і відпускаю, тепер ви всі вільні і незалежні, як давніше. Крім того, на міських заставах ви одержите на тримісячний прожиток гроші, а щоб ви вернулися додому цілі та здорові, я даю вам охорону, шістсот панцерників і вісім тисяч пішаків під орудою мого стайничого Олександра. З ним вам нічого боятися нападу хлопів. Господь з вами!
Шкода, що тут нема Пикрохола, я б йому розтлумачив, що війною пішов не я, не в моїх-бо правилах грабувати і наживатися на чужій біді. Та ба! він як у воду впав, я мушу передати все його царство синові; проте син ще замалий (йому допіро п'ятий рочок минув), отож-бо правити й заряджати всім будуть поштивих літ можновладці та вчені мужі його царства. Зважившись на те, що зубожіле царство може впасти у руїну, як не поскромити жадоби та скнарства правителів, я поставлю над ними Понократа, наділеного повновластю, і він перебуватиме при спадкоємці, поки той спроможеться врядувати і панувати самостійно.
А проте я знаю, що хибна і шкідлива звичка потурати лиходіям і прощати їх заохочує їх, користаючися з цього згубного нахилу милувати всіх поспіль, до нових злочинів.
Знаю, що Мойсей, найсумирніший з усіх, хто тоді жив, муж, нещадно карав баламутів, що під'юджували люд ізраїльський.
Знаю, що навіть Юлій Цезар — цей головнокомандувач — дав Цицеронові привід сказати про себе, що доля нічого не могла долучити до того, що він уже мав, і що найвища його чеснота в тому, що він тільки й думав, як би когось врятувати і помилувати, — іноді завдавав суворої кари підбурювачам.
За їхнім прикладом я вимагаю, аби перед відходом ви мені видали, по-перше, коханого вашого Марке, чиє нерозумне поношения спричинило війну, по-друге, його товаришів — пекарів, які не загладили його вибрику, і, нарешті, всіх радців, отаманів, капітанів та домівників Пикрохола, які йому кадили, які йому радили, які його підбивали пуститися берега і заподіяти нам такого лиха.

Розділ LI

Як звитяжців-ґарґантюйців після битви вдаровано

Щойно Ґарґантюа змовк, йому видано заводіяк, яких він вимагав, окрім Галабурди, Гівняя і Вахлая, бо вони ще за шість годин перед січею втекли, — один до Аньєльського межигір'я, другий до Вірської долини, а третій до Логроньо, втекли без очей, і окрім двох хлібопеків, на бойовищі полеглих, Ґарґантюа карати нікого не став, лише звелів призвідцям стати до пресів у наново відкритій друкарні.
Потім наказав із почестями в Неаретській долині і на Брюльв'єському полі всіх убитих поховати. А поранених загадав перев'язати і до свого найбільшого шпиталю покласти. Відтак, з'ясувавши, скільки збитків було місту і городянам заподіяно, звелів відшкодувати їх, зібравши свідчення під присягою, і розпорядився збудувати фортецю, примістивши в ній залогу і варту, щоб ліпше місто від раптових наскоків боронити.
Перед від'їздом Ґарґантюа висловив подяку легіонерам, учасникам битви, і послав їх зимувати на квартири — всіх, окрім десятого, чільного, легіону,

що того дня собі слави злучив, та деяких отаманів, яких вирішив із собою до Ґранґузьє узяти.
Як же радів добрий цар, коли жовніри явилися до палацу. Він урядив їм учту — там таку пишну, щедру та гойну, якої з часів царя Артаксеркса не бачили. Підвівшись із-за столу, він пороздавав їм весь свій буфетний посуд, що важив вісімнадцять мільйонів чотирнадцять золотих безантів і був колекцією великих античних ваз, великих глеків, великих мисок, великих чаш, пугарів, глечиків, посвітачів, філіжанок, лодій, жардиньєрок, драгоньєрок та іншого начиння, і все зі щирого золота й оздоблене самоцвітами, поливою та різьбою, дорожчими, на загальний присуд, за саме золото. Ба більше, Ґранґузьє загадав зі своїх скринь видати по мільйону двісті тисяч екю на носа, а ще кожен одержав у свою вічну обладу (якщо вони бездітними не вмруть) замок і прилеглі землі, на їхній вибір: Понократу дістався Ларош-Клермо, Гімнастові — Кульдре, Евдемонові — Монпасье, Рево — Тольмеру, Ітиболу — Монсоро, Акамасу — Канд, Варен — Хіронакту, Ґраво — Себасту, Кенкене — Олександрові, Літре — Софрону[117] і так усі осади.
Розділ LII
Як Ґарґантюа звелів для ченців Телемську пустинь[118] збудувати
Залишалося тільки ченчика вдарувати. Ґарґантюа хотів був зробити його сейським абатом, але той відмовився. Тоді Ґарґантюа запропонував йому Бурґейське або Сен-Флорентійське абатство, а як хіть, то й обидва разом, але чорноризець відповів навпростець, що не бажає брати на себе обов'язок над чернецтвом черничити.
— Як я (сказав він) правитиму іншими, коли самим собою правити не годен? А як вам здається, що я вам прислужився і ще прислужусь колись, то дозвольте мені закласти абатство по моїй уподобі.
Така просьба Ґарґантюа сподобалась, і він відвів для цього цілий край Телемський, аж до річки Луари, за дві милі від великого лісу Пор-Юо, після чого ченчик попросив Ґарґантюа заснувати тут пустинь, не схожу на жодну іншу.
— Тоді насамперед (сказав Ґарґантюа) кругом не має бути мурів, бо решта абатств обмуровані.
— Слушно (сказав ченчик), бо що ж воно виходить? — за мурами як у муравлиську, тільки й чути мур-мур, і взагалі хмуро.
— Тим паче (провадив Ґарґантюа), що в деяких кляшторах є така ужанція: як туди ввійде жінка (я маю на увазі жінку чеснотливу і порядну), то в місцях, через які вона пройшла, треба потім провести прибирання, ну, а там буде заведений такий порядок: ретельно прибирати всі ті приміщення, де побували послушник чи послушниця, які випадково туди забредуть. У монастирях усе відміряно, розраховано і розписано по годинах, отож ми, навпаки, подбаємо, щоб там не заводили ні дзиґарів, ні циферблатів, усе робитиметься в разі потреби і в удатну пору, бо лічити години — це звичайнісіньке марнування часу. Яка з цього користь? Це ж просто недоумство уважати на бамкання дзвону, а не на голос сумління й розуму. Item[119], у наш час у ченці стрижуться з жінок самі лише сліпі на одне око, чи кульгаві, горбаті, потворні, незграбні, божевільні, причинні, пришелепуваті та увереджені, а з чоловіків шмаркаті, віскряві, безклепкі, дармоїди…
— До речі (сказав монах), куди дівати жінок простих?
— На постриг, — відповів Ґарґантюа.
— Ага (сказав ченчик).
— Отож у нас, навпаки, туди братимуть таких мужчин і жінок, які гарні з себе, ставні й товариські. Item, до жіночих кляшторів чоловіки

пробираються потаєнці і крадькома, отож декретуйте, що жінкам, навпаки, не вільно цуратися мужчин, а мужчинам жінок. Item, і мужчини і жінки, до монастиря вступивши, мають і мусять після року покути провести в монастирі ціле життя, — натомість, за вашим статутом, і мужчини і жінки, що вступили до вас, можуть піти від вас як-хотя, вільно і безперешкодно. Item, зазвичай ченці дають три обітниці, а саме: цнотливости, бідности і слухнянства, — ось чому ви повинні запровадити, що кожен має право одружитися, забагатіти і бавитися цілковитою волею. Щодо вікового цензу, то при вступі для жіноцтва має бути межа — від десяти до п'ятнадцяти років, а для чоловіцтва — від дванадцяти до вісімнадцяти.

Розділ LIII

Як і на які кошти збудовано Телемську пустинь

На побудову й опорядження абатства Ґарґантюа жалував готівкою два мільйони сімсот тисяч тридцять один довгорунний баран і аж до завершення робіт обіцяв давати щороку під доходи з річки Диви один мільйон шістсот шістдесят дев'ять тисяч екю з зображенням сонця і стільки само з зображенням квочки з курчатами. На заснування й утримання пустині він поклав на рік два мільйони триста шістдесят дев'ять тисяч п'ятсот чотирнадцять нобілів[120] із зображенням троянди, ці гроші гарантувалося земельною рентою, як це підтверджували дві опрічні грамоти.

Сама споруда становила собою шестикутник із високими круглими вежами по кутках, кожна шістдесят ступнів у діаметрі; і формою і розмірами ці вежі були однаковісінькі. Річка Луара плинула на півночі. У її березі бовваніла башта, звана Арктикою; зі східного боку стояла друга башта, іменована Калаерою, ще одна башта називалася Анатолія, ще одна — Месембрина, ще — Гесперія і, нарешті, остання Кріера[121]. Відстань між баштами сягала трьохсот двадцяти ступнів. Будова була семиповерхова, як пивничий поверх уважати за перший. Склепіння другого поверху скидалося на ручки від кошика. Верхні етажі були отиньковані фландрським ґіпсом, фигиреї кшталтом нагадували лампади. Дах був критий тонким сланцем і оздоблений олив'яними фігурками маленьких манекенів та звірючок, гарно вирізьблених і позолочених; розмальовані переполасо золотом і блакитом, між вікнами, відстаючи трохи від стін, спускалися з даху ринви; внизу вони завершувалися широкими жолобами, які, ллючи дощівку під кам'яницю, потім скидали її в річку.

Житло було у сто разів пишніше за Боніве, Шамбор і Шантильї, у ньому було дев'ять тисяч триста тридцять два покої, кожен зі своєю вбиральнею, кабінетом, шатнею і капличкою і кожен із виходом до парадної зали. Між усіма баштами, посередині житлового корпусу, вилися кручені сходи, де приступки були почасти з порфиру, почасти з нумідійського каменю, почасти з мармуру-серпентину, завдовжки двадцять два ступні, заввишки — три пальці, числом дванадцять між кожною площадинкою. Кожну площадинку вінчали дві прегарні античні арки, — пропускаючи сонячне світло, вони вели до ажурних лоджій, завширшки таких, як сходи, а сходи піднімалися аж під дах і завершувалися павільйоном. Звідусіль такими самими сходами можна було потрапити до парадної зали, а з зали до житлових кімнат.

Між баштами Арктикою і Кріерою містилися чудові книгосховища, де зберігалися книжки грецькою, латинською, гебрейською, французькою, тосканською та еспанською мовами, причому на кожному поверсі були зібрані книжки лише однією якоюсь мовою.

Посередині пишалися чудові сходи, куди вхід був знадвору і становив собою арку шість туаз[122] завширшки. Сходи були такі зграбні й широкі, що ними могли братися аж на самий верх шестеро панцерників із сулицями при боці.

Між баштами Анатолією і Месембриною тяглися прегарні просторі ґалереї, розмальовані настінними фресками з зображеннями подвигів давніх ґероїв, історичних подій та всіляких краєвидів. Між ними були такі самі сходи і війстя, як і від річки. А над війстям буйними античними літерами красувався віршований напис.

Розділ LIV

Напис на великій брамі Телемської пустині

Сюди вам зась, дурисвітський народ,
Пустомолот, святий та божий всюди,
Ласощохлист, голінний, наче ґот
Чи остроґот, кривить брехнею рот
І шити от у дурні масу люду.
Ви всі, паскуди, сіячі облуди,
Тут, кривосуди, шушваль ви одна,
Вам не дадуть пускати тумана.
Ваша вся брехня
Душу нам сповня
Щирим гнівом.
Не дала б нам співи
Затягать щодня
Ваша вся брехня.
Сюди вам зась, підсудок лиходій,
Лупій, удаха на шахрайські штуки,
Смикач, що у захланності своїй,
Його не сій, а вродиться як стій,
Завжди готовий взяти на поруки,
Як куку ти даси йому у руку.
Ґеть цю звірюку; ні до чого весь
Ваш здирницький, запроданський процес.
На неправий суд
Місця не дадуть
В вольній цій осаді,
Стане на заваді
Все для цього тут
На неправий суд.
Сюди вам зась, дряпічка-казнокрад,
Гад, перед ким позичник безборонний.
Скупяга висхлий, хто здирати рад
З усіх підряд і не один дукат, —
Нікому, кат, не даючи пардону,
Цей син мамони вже нагріб мільйони
Ще й беззаконно, хай він западе!
У нас він місця не знайде ніде.
Отаке сурло
Щоб сюди прийшло,
Ми б його немило
З ґанку вниз спустили,
Тільки б загуло
Отаке сурло.
Сюди вам зась, патяка, талалай,
Базюн, гай-гай, на розум небагатий.
Муж заздрісний, такий уже вахлай,
Що хоть тікай, не видно сварам край.
І вам, мужлай, у шанкрах пранцюватий,

Кастрат писклятий, стариган проклятий,
Нам дбати, аби шолудь ця від вас
Заразою у нас не розійшлась.
Честь тим і хвала,
Шана немала,
Хто живе в любові,
Тілом хто здоровий.
Щоб завжди була
Честь тим і хвала.
Заходьте, хай вас Бог благословить
В цю мить, шляхетні наші паладини.
Тут вас чекає ласка і привіт,
Щоб міг радіть ваш галасливий рід
Багато літ, веселий і єдиний.
Щоб не давав причини для крушини
Приют невинний, зведений тут вам,
Поштивим, гойним і значним панам.
Витязям бравким,
Лицарям прудким
Підлість невідома;
Добре в нас удома
Чесним і струнким
Витязам бравким.
Заходьте всі, кому Письмо Святе,
Таке просте, підпора і підмога.
Тут не доводять те, відтак не те,
Тут як на те, голів не заплете
І не вросте в вас правда кутернога.
З нас многі бачили увіч живого
Тут Бога, Боже слово помага
Крушити ненависного врага.
Слава божества
Тут не убува,
В місці у святому,
Видно це у всьому,
Тут завжди жива
Слава божества.
Сюди заходьте, найясніші з пань,
Безперестань, вдень і вночі так само.
Заходьте, чистих сповнені бажань,
Який в вас стан, фігура без доган,
Куди не глянь, не описать словами.
Щоб знатній дамі можна було з вами
Тут жить роками, в затишку й теплі,
Державець дав нам гроші чималі.
Злота цілий клад
Цар звелів нам дать,
Щоб жили не вбого.
Славте, люди, того,
Хто нам зволив мать
Злота цілий клад.
Розділ LV
Як убрано селитьбу телемітів

Посеред задвірка стояв чудовий водограй з алебастру; угорі три грації, кожна з рогом достатку, і в кожної з пипок, рота, вух, очей та інших отворів лилася вода. Двірські мури підтримувалися масивними колонами з халцедону і порфіру, увінчаними ладними арками, під якими тяглися прегарні галереї, оздоблені мальовидлами, а також рогами оленів, однорогів, носорогів, гіпопотамів, бивнями слонів та іншими дивоглядами. Помешкання для жінок розташувалися між баштами Арктикою і Месембриною. Решта належала чоловікам. Напроти жіночої половини, між двома першими баштами, обладнано для розваги арену, іподром, театр, басейни і дивовижні триярусні лазні, де не бракувало нічого, а вода була запахуща, олійста. Над річкою заведено для прохідок гарний сад із дивним лабіринтом у центрі. Між двома іншими баштами були майданчики для гри в маленьку опуку і великий м'яч. Коло башти Кріери розкинувся сад з усілякими плодовими деревами, посадженими по косині. Сад переходив у великий парк, де водилося чимало дичини.

Між двома дальшими баштами було стрільбище для лучників, аркебузерів та арбалетників; за баштою Гесперією — надвірні будовання, повітки, пекарні, льодовні, за ними — стайні, а перед придомками — соколиний двір під опікою досвідчених сокольників; туди щороку надходили з Кандії, Венеції, Сарматії добірні особні пташиної породи: орли, кречети, шуліки, балабани, сапсани, соколи, гороб'ятники, кані та інші птахи; приручені й навчені, вони вилітали з замку жиркувати в поле і ловили все, що попадеться. Далі, ближче до парку, розмістилася псарня.

Усі зали, кімнати і кабінети були прикрашені килимами, щораз іншими зі зміною сезонів. Підлогу встеляло зелене сукно. Ліжка — гаптовані ліжники. У кожній вбиральні стояло кришталеве свічадо в усипаній перлами рамі зі щирого золота, таке велике, що відбивало людину на весь зріст. Перед покоями жіночої половини тулилися мешкання для парфумерів та перукарів, через руки яких мали пройти чоловіки перед візитами до жінок. Щоранку парфумери приносили до жіночих віталень рожеву, помаранчеву та миртову воду, а також дорогоцінні кадила і пахощі.

Розділ LVI

Як убиралися телемські сестри і брати

Панії, попервах у новій селитьбі, вдягалися по своїй волі і вподобі. А потім самохіттю провели цілу реформу.

Вони почали носити шарлатні або ж рожеві панчішки, рівно на три пальці над коліном; і цей бережок утворювали мережки та обшивки. Підв'язки були під колір рукавчиків і охоплювали ногу над коліном та під коліном; черевички, босовики, пантофлі шилися з жаркого, червоного чи блакитного оксамиту, з торочкуватими розпірками. Поверх сорочки одягався станик із гарного шовковистого камлоту та кринолін із білої, червоної, брунатної, сірої чи там ще якої тафти. На кринолін надівалася спідниця зі срібної тафти, гаптована щирим золотом і шита низзю, або ж як на погоду і хіть, з саєти, з єдвабу, з бархату, жовтожара, брунатна, зелена, попеляста, блакитна, солом'яна, кармазинова, пурпурова, біла, а про свято — спідниця зі златоглаву, зі срібного краму, у кого канетілою, у кого хрещиком оздоблена.

Плащі носили як до сезону: з золотого краму зі срібним гафтом, з червоної саєти, золотою канетілою вкритої, з білої, блакитної, чорної, брунатної тафти, шовкової саржі, срібної парчі, срібної тканини, золотих ниток, саєти чи оксамиту, розцяцькованого щедро золотом.

Улітку замість плащів часом надівали прегарні марлоти з такого самого краму чи мавританські безрукавки з лілового оксамиту зі срібною канетілою, золотом завлікані, а то ще з золотими шнурами, оздоблені по

шву дрібними індійськими перлами. І завжди султан кольору закарвашів, з безліччю золотих дармовисиків красувався на капелюхах. Узимку носили киреї з тафти згаданих кольорів, на рисях, на чорних генеттах, на калабрійських куницях, на соболях та на інших дорогих хутрах.
Рожанці, наручні, ланцюжки, намисто були з самоцвітів, іскриків, рубінів, баласів, діямантів, шафірів, смарагдів, туркусів, гранатів, агатів, берилів, перел і дрібного жемчугу.
Голову вкривали як на пору року, взимку з-французька, навесні з-еспанська, влітку з-тосканська, про дні святкові й вихідні носили французькі капелюхи, скромніші й зручніші за всі інші.
Чоловіки завели свою моду: панчохи, вовняні чи сукняні, шарлатові, рожеві, білі або чорні; оксамитові плюндри тих самих барв чи дуже близьких до них, із гаптуванням і прорізами на смак кожного; жупани зі златоглаву, срібної парчі, оксамиту, отласу, шовку, тафти, такої самої барви, із прорізами, занизуванням і цяцькованням — просто очі вбирає; шнури шовкові тих самих барв, застібки золоті, з поливою; камізельки і жупани-лудани зі златоглаву, золотої тканини, срібної парчі, оксамиту, прикрашені по своїй волі; плащі, такі самі пишні, як у паній; паси шовкові під колір купини; у кожного при боці шпада, з руків'ям золоченим, ув оксамитових піхвах під колір плюндрів, а вістря філігранної роботи і золоте; такі самі були й запоясники; кресані з чорного оксамиту, заліплені роєм золотих ягід і ґузів; на кресанях стриміла всипана золотими лелітками біла пір'їна, з якої звисали гарні рубіни, смарагди тощо.
Проте між чоловіками і жінками панувала така згода, що і ті і ті красувалися в одежі з одного й того самого краму, однакової барви, а щоб не дати хука, молодики мали щоранку сповіщати чоловіків, в чому вийдуть сьогодні панії, бо всі в пустині догоджали дамам.
Але на те, щоб одягатися так гожо і пишно, чоловіки і жінки не гаяли багато часу. Річ у тім, що вранці уже тримали будь-який одяг напоготові гардеробники, а жінок притьмом уміли вдягти і прибрати з ніг до голови покоївки. А щоб телеміти хороше прибиралися, під Телемським лісом звели велику світлу кам'яницю з півмилі завдовжки і з усіма пристроями, там мешкали ювеліри, гранярі, гаптарі, шевці, золотошвачки, кармазинники, килимники, ткачі, і кожен правив своє ремесло і працював на телемських братів і сестер. Тканини і крам їм постачав сеньйор Навсіклет, відряджаючи щороку до кляштора з Перлових і Канібальських островів сім кораблів із вантажем золотих леліток, шовку-сирцю, перел та самоцвітів. Як перли втрачали із часом свою природну біло-ту, тут відновлювали їхній первісний колір, частуючи ними півнів, на яких це діяло як проносне на соколів.

Розділ LVII

Як жили телеміти

Ціле їхнє життя підхилялося не законам, не статутам і правилам, а їхній власній охоті й добрій волі. Вставали як заманеться, пили, їли, працювали, спали як забажається; ніхто не будив їх, ніхто не приневолював їх пити, їсти чи ще щось робити. Такий лад запровадив Ґарґантюа. Їхнє правило зводилося до однієї клаузули:
РОБИ ЩО ХОЧ,
бо людей вільних, високого коліна, одукованих, належних до порядного товариства, сама природа обдаровує інстинктом і спонукою творити добрі діла і долати нецноту, і це зветься у них честю. Але як їх тисне і гнобить підлий примус і неволення, їхня шляхетна любов до чесноти йде на

те, аби скинути з себе і звалити ярмо рабства. Бо нас завжди вабить до заказаного і ми прагнемо того, в чому нам відмовлено.
Ця вольна воля породила у телемітів хвальне намагання робити гуртом те, чого, очевидячки, бажалося комусь одному. Як хтось із мужчин чи жінок казав: "Випиймо!" — пили всі; як хтось казав: "Зіграймо!" — грали всі; як хтось казав: "Ходімо гуляти в поле!" — йшли всі. Як хтось забалакував про соколині чи ще які лови, жінки з парадних румаків пересідали на добрих шлапаків і саджали гороб'ятника, сапсана або ж каню собі на ґантовану руку; чоловіки брали з собою інших птахів.
Усі ці люди були вельми обізнані, серед них, як чоловіків, так і жінок, не знаходилося жодного, хто б не вмів читати, писати, музичити, говорити п'ятьма-шістьма мовами і кожною з них компонувати і поезійки і прозу. Ніде, як тут, не було таких хоробрих і ґречних кавалерів, таких ходаків і їздців, моцаків, таких дзиґ, удатних так уміло орудувати всякою зброєю; ніде, як тут, не було таких нарядних і таких гожих, завжди веселих паній, чудових майстрих, до всякого шитва рукомесниць, тімах і знах у всякій жіночій шанованій і дозвільній роботі.
Оь чому, як хтось мусив покинути абатство, чи то на вимогу батьків, чи то з іншої якої причини, він забирав із собою і даму, саме ту, яка платила йому взаємністю, і вони одружувалися; вони і в Телемі жили в мирі та згоді, а побравшись, іще краще; покіль віку кохалися вони так само, як у день весілля.
Наведу вам, на незабудь, загадку, знайдену на мідяній таблиці в підмурку абатства. Ось вона.

Розділ LVIII
Пророча загадка

Усяк, хто лиш на щастя упова,
Підбадьорись і слухай ці слова!
Як віриш ти, що можна зрозуміть,
Куди схиля світил небесних хід,
І передбачить здатен чоловік,
Що випаде на куций його вік,
І що іноді з Божої помоги
Ґрядущі відкриває він дороги
І, як доводять мудреців трактати,
Уміє у майбутнє проникати, —
Послухай і до відома візьми,
Що ще цієї ранньої зими
До нас приб'ється плем'я невідоме,
Якому набиватимуть оскому
Веселощі, розваги і гульня,
І от вони відверто, серед дня,
Таку серед людей заварять кашу,
Що зладу ґеть усю підірвуть нашу.
І як комусь умерле закортить
Ступити у недобрий їхній слід,
Ще більше зло посіє він між нами,
Зіткнувши друзів і братів лобами.
І сина не злякає думка ця:
Ножем зарізать рідного отця.
І навіть на всесилого магната
Його ж підданці стануть нападати.
І вирішать, що там про честь і шану,
Як хто згадає, то хіба востаннє,

Що випада усім, як не крутись,
Злітати вгору і котиться вниз.
Це викличе змагання неподобні,
Невпинну колотнечу й ворохобню,
І ужахнеться світ тоді увесь,
Хоч всяких встиг набачитись чудес.
Людей шляхетних у той час багато,
Кого до битви буде поривати
Завзяття легковажне й молоде,
У розквіт свого віку упаде.
І той уже ніяк не вийде з бою,
Хто в його шал поринув з головою,
Нарешті землю аж по самі тучі
Всі сповнять їхні посварки і бучі.
Тоді у нас владатимуть без міри
Не чесні люди, а якісь шальвіри.
І запанує, всім заткавши рота,
Підлота підла і низька низота,
З якої найдурніший правив щоб.
О цей безкраїй і сумний потоп!
Назвать потопом можна колотнечу,
Вона не вщухне, вдовольнившись дечим,
А землю обійме усю, коли
Наринуть торопкі, круті вали
І вояків накриють заодно,
Посеред січі тягнучи на дно,
Так битвою захоплених своєю,
Що не захтять подарувать душею
І німину, чому, бач, цей товар
Більш не богам лягає на вівтар,
А з бебехами йде на те без лишку,
Щоб смертні набивали добре кишку.
Тепер вам видно, як усі ці спори
Ведуть нас непохибно до розору,
Журбу і горе сіючи віднині
На круглім тілі нашої махині.
І навіть ті, кому вона кохана,
Хто не бажа, щоб їй було погано,
Попробують, такі вони неситі,
Уярмити її і підклонити
Так хвацько, що залишиться цій бранці
Аж до Творця звертатись наостанці.
А потім і найбільше лихо буде,
Як небеса замостить тінь усюди,
І сонце не здолає побороти
Глуху, як ніч, як померки, темноту.
І стане тьма між сонцем і землею
І вже не зблисне й іскорки крізь неї,
І в світі запанує пустота,
Та перше, ніж зайде подія та,
Розбурканий він струсом буде знов,
Захитаний ще дужче до основ,
Ніж Етна того дня, як п'ясть Кроніда
Ударом скинула її на титаніда,

І ніж енарського бескеття брили
Тоді, коли повстав Тифон гордливий
І заходивсь швиргать, собі на горе,
Гірські вершини просто в синє море.
Отож земля за лічені хвилини
Зазнає стільки лиха і руїни,
Що ті, хто вже доп'явся до керма,
Віддать його запрагнуть задарма.
Пора тоді перепориться ця:
Привести ці змагання до кінця.
Бо вже тоді наплив морського валу
Примусить всіх давати швидше драла.
Одначе, перш ніж кинутись навтьоки,
Ще всяк устигне вздріти недалеко,
Як полум'я повзе по небозводу,
Щоб висушити цю потопну воду.
Коли ж буремні поминуть ці дні,
Побачать із утіхою одні,
Як обмилує милостями їх
За всі труди подвижницькі Пан-Біг.
А іншому, хто напитав біди,
Ніякого добра уже не жди.
Тепер, коли цей труд дійшов до краю,
Всяк зна, який талан його чекає.
Чи ж нагороди щедрої не варт
Хто силу духу появив і гарт?
Щойно читання цього пергамену дійшло краю, Ґарґантюа глибоко зітхнув і звернувся до присутніх:
— Це ж не від сьогодні гонять людей, вірних вірі євангельській, але щасливий той, хто не поблазниться і йтиме простісінько до мети, що вказав нам Господь устами укоханого свого Сина, йтиме, бажаннями тіла не манячи себе і не ваблячи.
Тоді обізветься чернець:
— Як ви гадаєте, що містить у собі і що означає ця загадка?
— Що? (перепитав Ґарґантюа). Відкриття і утвердження божественної істини.
— Святим Ґодераном свідчуся (сказав монах), я цю загадку тлумачу зовсім не так! Це ж бо пророка Мерліна стиль! Виводьте з неї будь-які алегорії, надавайте їй найглибшого змісту, фантазуйте скільки заманеться — і ви і іже з вами. Я бачу тут лише один сенс, тобто опис гри в опуку, а втім, тумануватий. Зводники людей — це гравці в м'яча, зазвичай вони перебувають у приязних стосунках між собою. Після двох подач один виходить із гри, а другий починає. Вірять першому, хто крикне, як пролетить опука — над чи під мотузкою. Вода — це піт, струни ракетки з баранячих чи козячих кишок, куляста махиня — це опука. Після гри учасники сушаться біля яскравого вогню, беруть сорочки, а потім залюбки сідають до столу, і найвеселіше бенкетують ті, хто виграв. Гуляй душа без кунтуша!
КІНЕЦЬ
Пантаґрюель, цар дипсодськии, як він є з усіма його застрашливими чинами й вичинами,
твір святої пам'яти магістра Алькофрібаса, добувача квінтесенції
Десятивірш метра Гюґа Салеля, присвячений авторові цієї книги
Приємне із корисним поєднати
Уміє лиш кебетливий письмак.
Читач воздасть хвали тобі багато

За те, що ніби жартами отак
Ти книгу втяв, натішившись усмак.
А щодо користи, її нічим не скрить:
Для мене ти сучасний Демокріт,
Який сміється з вад людського роду.
Пиши! А як тебе не визнає цей світ,
На небесі дістанеш нагороду.

Одавторове слово

Преславні і презацні левені, люди вельможні і прості, охотники упадати коло всякої краси і гожости! Ви ж бо уже бачили, читали і вивчали Великий і Незрівнянний Літопис великолюда Ґарґантюа і яко істинно вірні і люди з великим смаком пойняли йому щирої віри, тож і дива нема ніякого, що не раз у товаристві достойних дам і панянок тішили їх, знічев'я, вичитаними з нього веселими і довгими оповідками, за що вам велика хвала і вічна пам'ять!

Хотілося б висловити ось яке побажання: хай усяк облишить свою роботу, махне рукою на клопоти і забуде про справи і все дозвілля присвятить згаданим оповідкам, не дозволяючи мислям ані розтікатися, ані витати деінде, аж поки витовче їх напам'ять, щоб у разі, якби минула мода на друкарство чи загинули всі книги, він міг би переповісти їх дослівно дітям і передати з рук до рук своїм спадкоємцям і нащадкам, як передають релігійну Кабалу. Бо вигоди від них куди більше, ніж собі гадає зграя шолудивих величайків, що тямлять у цих веселих походеньках ще менше, аніж Ракле в Інституціях.

Багато хто з моїх знайомих вельможних сеньйорів влаштовує полювання на великого звіра або лови качок; і ось, як стратить з очей звіра на тропі або як схибить сокіл, йому, як самі розумієте, стає невесело, і тоді згадка про славні Ґарґантюйські подвиги розбиває його журу і звеселяє дух.

А буває на світі ще й таке (це не брехні!): тебе страх болять зуби, ти пробухав усі свої гроші на ліки, і все марно, а найнадійніший засіб таки є: обгорнути Літопис у два шматки ґарячого полотна і прикласти до болючого місця, тільки спершу посипавши ці шматки потовченими какавельками.

А про ходячі пранці та подагриків шкода й мови! Скільки разів ми бачили цих нещасників після старанних розтирань і щедрих змащень! Обличчя у них блищать, мов ті колодки на салницях, зуби дзвонять, ніби клавіші органу чи спінету, коли на них грають, а з рота бризкає піна, як у зацькованого вепра. І що ж вони тоді роблять? Уся їхня втіха — почути кілька сторінок із цієї книги, і як же вони клянуть усіх чортів на світі, коли у той час, поки їх тримають у сінях, лектура їм не допомагає, достоту як породіллям, коли тим читають житіє святої Маргарита.

По-вашому, це жарти? Знайдіть будь-якими язиками, з будь-якої дисципліни чи науки книгу, наділену такими самими чеснотами, особливостями і прерогативами, і я куплю вам півпінти утрібки. Але дзуськи, панове, дзуськи! Пари їй не знайти, вона незрівнянна й унікальна. За таке своє переконання я ладен піти на кострище і вище. А хто піде мені навсупір, той злобитель, зводитель, з'їдитель і змилитель.

Щоправда, деякі твори високого ґатунку, як-от Феспент, Роланд Несамовитий, Роберт-Диявол, Ф'єрабрас, Ґійом Небоюн, Гюон Бордоський, Мандевіль і Матабрюна, хоть і мають таємну магію, але поступаються тій книзі, про яку тут мовиться. Люди добре знають, скільки вигоди й користи дає Ґарґантюйський Літопис: адже за два роки друкарі продали його більше, ніж продали Біблій за дев'ять років.

І ось вам на потіху, я, ваш покірник, пропоную другу книгу в такім самім дусі, хіба що достеменнішу і правдомовнішу, ніж перша. Тільки не думайте (якщо тільки не хочете ошукатися самі), що я міркую в ній про все так, як жиди міркують про Закон. Я родився не на тій планиді, я брехнею не вибріхуюся і не кажу тієї правди, яка щербатенька. Я трактую як ті протобестії, чи то пак протонотарії[123], про любовних страстотерпців і про закоханих великомучеників. Quod vidimus testamur.[124]
Я розповідаю про страшні походи да ходи Пантаґрюелеві: я ж бо служив у нього від молоду аж до теперішніх часів, а нині він пустив мене до мого пастушого краю провідати батьків.
Отож, завершуючи цей вступ, скажу вам так: хай чорти усього їхнього чортячого кодла заберуть моє тіло і душу, кишки і хляки, якщо я бодай малесеньку брехеньку складу в цій усій історії. І хай і вас палить антонів вогонь, хай вас причина кидає, хай вас родимець поб'є, хай від виразок ви скривієте на ногу, хай вас бігачка-кривавиця замучить, хай вас поглине, як Содом і Ґоморру, сірка, вогонь і морська хлань, якщо ви свято не повірите тому, про що я оповім у цьому Літописові!

Розділ I

Про походження і стародавність роду Пантаґрюелевого

Не завадить і не зашкодить, тим паче на дозвіллі, нагадати вам, звідкіля пішло коліно та коріння нашого доброго Пантаґрюеля, адже я бачу, що всі добрі історіографи саме так і зладили свої літописи, і не лише араби, варвари та латиняни, а й греки та погани, ці одвічні бражники.
Гідне уваги, що на зорі світу (маю на увазі давню давнину, себто понад сорок сорока ночей тому, як узяти систему старожитніх друїдів), уже потому як напав Каїн на брата свого Авеля та й убив його, земля, впоєна пролитою кров'ю сього праведника, уродила всякого зела з насінням, яке тільки в її лоні росте, а найбільше дерену, вона уродила його так щедро, що на вічну пам'ять це ім'я за цим роком і лишилося: рік рясного дерену, бо три ягоди тягли на цілий буасо.
Того року з'явилися календи у грецьких молитовниках, у місяці марці не стало Великого говіння, а перша половина серпня припала на травень. На жовтень чи то на вересень (коби тут не поблудити, от чого я дуже боюся) випав такий тиждень, охрещений в анналах тричетверговим (бо на тиждень буває тоді три четверга через високосну аномалію), коли сонце, ніби кутернога, поточилося трохи ліворуч, а місяць міняв свої оберти більше ніж на п'ять туаз, і коли ходив ходором — це бачили всі — нерухомий небосхил, і то так здорово, що середня Плеяда покинула своїх сопутців, шатнувшись до лінії рівноденника, а зірка на ім'я Колос покинула Діву, чалячись до Терезів; то все це були такі грізні явища і для тями горішки такі тверді, що астрологи не здолали їх розгризти, а були вони ще й які зубаті, якщо зубами доп'ялися аж туди!
Аби ви знали: люди наминали цей дерен залюбки, бо виглядав він ласо і дуже смакував; але достоту як Ной, цей святий муж (ось кому ми завдячуємо посадженою лозою, що з неї походить отой божественний, чудовий, нектароподібний, небесний, розвесельний і убожений трунок, іменований брагою), хильнув зайвого, не здогадуючись, який міцний і який хмільний той напій; так само і тодішні чоловіки та жінки допалися до цих гарних і буйних ягід.
Отут-то їх і спіткали численні лиха: їх пообкидало страшними пухлинами, та ще й у різних місцях. Живіт обдимало, аж наче то був уже й не живіт, а здоровецька бута, а на ній напис: Ventrem omnipotentem[125]; то були люди славні, все кумедники веселі, і від цієї породи й родилися святий Барило і Карнавальник.

Ув інших пухли плечі, отож цих горбанів охрестили монтиферами, себто несугорами; вони ще не вивелися й досі серед обох статей різних верств, і з цієї породи пішов Езоп, про чудові діяння і влучні вислови якого ви можете прочитати у книзі.
У ще інших так виганявся і довжився прутень, що його називали пахарем матінки землі, й зрештою вибехувався страх який довжелецький, велетенський, тужавий, товстенний і на додаток ще й зелений-зелений, мов оті античні стояни, отож його оперізували пасом, обмотуючи плоть п'ять-шість разів; а при здибленні за вітру в корму, було таке враження, ніби ці люди тримали свої сулиці на підпорі, щоб поцілити в кентен. Ба ця порода, за словами жінок, перевелася, бо жінки повсякчас нарікають, мовляв,
де ж вони ці ядристі тощо,
а як далі співається, ви знаєте.
У ще інших розростались яйця так буйно, що трійко їх могло заповнити цілу бочку. Вони пішли від лотаринзьких яєць, що ніколи не знали крісел: так і теліпалися десь на дні плюндрів.
У ще інших росли ноги, й, узрівши таких людей, можна було подумати, ніби перед вами чи то журавлі, чи то фламінго, або ж ніби ці люди на дибах, яких спудеї з-письменська називають Переносами.
У ще інших ніс розвинувся в носяру, скидаючись уже на змійовика лембика, весь жилкуватий, обсіяний пухирцями, розплилий, багровий, аж сизий, вугристий, пуп'янистий, ґудзуватий, — такого носюру ви могли бачити у каноніка Панзу або ще в анжерського медика на ім'я Кикоть; з цієї породи дехто прилюбився до ячмінного відвару, але більшість уподобали вересневий сік. З них випали Назон та Овідій, а також усі ті, про кого сказано: "Люблю тільки тебе, мій Боже".
У ще інших росли вуха, і то такі здоровецькі, що з одного вуха люди шили собі і камзол, і плюндри, і військовий плащ, а другим накривались, мов гишпанською киреєю, і подейкують, ніби в Бурбонне ще й досі живе порода вуханів, звідси й пословка: бурбоннезькі вуха.
Інші ж росли і вздовж, і впоперек, саме з них і випали великолюди, а з тамтих — Пантагрюель.
І первий був Шальброт.
Шальброт появив Сараброта,
Сараброт появив Фариброта,
Фариброт появив Гурталі, ласого до супів,
і царював останній за часів потопу,
Гурталі появив Немврода,
Немврод появив Атласа,
що підпирав раменами небо, аби не впало,
Атлас появив Ґоліята,
Ґоліят появив Ерікса, первого штукаря,
Ерікс появив Тита,
Тит появив Еріона,
Еріон появив Поліфема,
Поліфем появив Кака,
Как появив Етіона, первого пранцюватого,
бо Етіон не пив улітку холодненького,
як це свідкує Бартахим,
Етіон появив Енкелада,
Енкелад появив Кея,
Кей появив Тифона,
Тифон появив Алоея,

Алоей появив Ота,
От появив Егеона,
Егеон появив сторукого Бріарея,
Бріарей появив Порфиріона,
Порфиріон появив Адамастора,
Адамастор появив Антея,
Антей появив Агатона,
Агатон появив Пора,
з яким воював Олександер Великий,
Пор появив Аранта,
Арант появив Ґаббару,
який запровадив звичай пити до когось,
Ґаббара появив Ґоліята Секундильського,
Ґоліят появив Оффота,
чий носяра допомагав йому цмулити з бочки,
Оффот появив Артахея,
Артахей появив Оромедона,
Оромедон появив Ґеммаґоґа,
винахідника капців з закандюбленими носаками,
Ґеммаґоґ появив Сізіфа,
Сізіф появив Титанів, з яких випав Ґеркулес,
Ґеркулес появив Еная, умільця вибирати з рук кліщів,
Енай появив Ф'єрабраса,
подужаного правицею Олів'є,
пера Франції, Роландового приятеля,
Ф'єрабрас появив Морґанта, первого на землі,
хто грав у дамки, начепивши окуляри,
Морґант появив Фракаса,
про якого писав Мерлін Коккай,
Фракас появив Ферраґуса,
Ферраґус появив Мухолова, первого,
хто почав задимлювати бичачі язики на багатті,
а доти їх солили, як шинку,
Мухолов появив М'яшкура,
М'яшкур появив Мниху,
Мниха появив Ґайоффа
(з яйцями тополиними, а кабакою горобинною),
Ґайофф появив Ґлитая,
Ґлитай появив Паливоду,
Паливода появив Почуйвітра,
Почуйвітер появив Ґалаада,
винахідника винних пляшок,
Ґалаад появив Мірланґо,
Мірланґо появив Ґалаффра,
Ґалаффр появив Ваговика,
Ваговик появив Робоастра,
Робоастр появив Сортибранта Коїмбрського,
Сортибрант появив Брушанта Момм'єрського,
Брушант появив Брює,
заломленого десницею Ож'є Данця, пера Франції,
Брює появив Мабрена,
Мабрен появив Воюйнеможу,
Воюйнеможу появив Аклебака,
Аклебак появив Недолугу,

Недолуга появив Ґранґузьє,
Ґранґузьє появив Ґарґантюа,
Ґарґантюа появив зацного Пантагрюеля, мого пана.
Певна річ, читаючи цей пасус, ви цілком резонно здивуєтеся і спитаєте: "Що за чудасія? Адже під час потопу загинули всі, окрім Ноя та ще семи душ, узятих на ковчег, одначе серед них згаданий Гурталі не числився?" Запитання, звичайно, доречне, цілком слушне і природне; але моя відповідь, гадаю, вас задовольнить, або тоді мені бракує десятої клепки. На світі мене тоді ще не було, вигадувати я не збираюся, натомість пошлюся на масоретів, цих мудів солоних і гебрейських ґудців, а тамті авторитетно твердять, що згаданий Гурталі сидів не в Ноєвому ковчезі, — як туди влізти такому бардадимові? — а окаряч на ньому, як дітвора на дерев'яних кониках або як дебелий Бернський бик, убитий під Мариньяно, який окульбачив по-їздецькому важку ґармату (з цього звірюки був і тихий шлапак і сягнистий клусак). Отак-то він, після Божого рятунку, вибавив ковчег від кораблетрощі: давав йому розгін ногами, а ступнею, як стерном, повертав його куди-хотя. Ті, хто сидів у трюмі, передавали через димар йому харчі, на віддяку за його послуги, і вряди-годи перемовлялися з ним, наче Ікароменіпп з Юпітером, про що нам повідав Лукіян.
Ну що, ви добре втямкували? Тоді підправте добрий каганець, але не розбавлений, та й випийте самі. Ага, вам щось не віриться, а мені, як у пісні співається, й поготів.

Розділ II

Про уродини грізного Пантаґрюеля

Ґарґантюа, устаршки літами чотириста сорок чотири роки, сплодив сина Пантагрюеля зі своєю дружиною Бадбек[126], дочкою упопійського царя амавротів. Породілля померла, бо дитятко було незвичайно велике та важке і побачило світ, задавивши свою матір.
Для розуміння, чому і навіщо нарекли, хрестом благословляючи, так немовля, візьміть до уваги ось що: того року в Африці стояла велика суша, дощу не було тридцять шість місяців, три тижні, чотири дні, тринадцять годин і ще з гаком, сонце пекло так немилосердно, що вся земля висохла: навіть за Ілії не було такої спекоти, як тоді, бо на всій землі не зосталося жодного деревця, де б уцілів листочок чи квіточка. Трава пожовкла, річки змеженіли, джерела вичерпались; бідолашна риба, від якої відступила вода, тріпалася на піску й жалібно ячала; птахи, позбавлені роси, падали на землю; вовки, лиси, олені, вепри, лані, зайці, кролики, ласиці, куниці, борсуки та інша звірота валялися в полі дохлі, з роззявленою пащею. На людей жаль було дивитися. Вони тинялися, висолопивши язика, наче хорти після шестигодинних ловів; інші кидалися в колодязі, інші, шукаючи затінку, залазили корові в черево, — Гомер зве таких людей алібантами[127]. Все запіщанилося. Годі було без спожалїння дивитися на даремні потуги людей якось порятуватися від страшенної спраги. На превелику силу давалося, скажімо, вберегти у церквах святу воду, аби її не вичерпали. На раді, що скликав Святійший Отець із кардиналами, ухвалено відпускати кожному по ковтку. Проте у церкві завжди впадало в око зо два десятки спраглих, що обступали того, хто роздавав воду, і роззявляли роти, щоб і їм перепала крапелиночка, як отому лихому багатієві, щоб, крий Боже, не пропала вона марно. Блаженний той, хто мав тоді прохолодну і з добрими припасами пивницю!
Один філософ, загадуючись, чому морська вода солона, відповідає на це так: коли Феб дав правувати своєю осяйною колісницею синові своєму Фаетонові, той, у цій справі небитий, не здолавши триматися еклектики, що пролягає між тропіками сонячної сфери, збився на манівці й опинився так

близько від землі, що всі під ним краї посохли, а більша частина неба згоріла, саме та, яку філософи називають Молочним шляхом, а невіголоси дорогою Святого Якова, хоть найславетніші піснетворці запевняють, що це те місце, куди пролилося молоко Юнони, коли вона Геркулеса годувала; отоді-то земля від задухи й упріла, та так рясно, що її піт постікав у море, і воно стало, як усякий піт, солоне. У цьому ви самі легко переконаєтеся, скуштувавши вашого власного поту чи поту перепотілих від ліків пранцюватих — байдуже.
Майже щось таке сталося і того року, бо одної п'ятниці, коли громада зібралася на молебень і справляла службу з силою літаній та гарних псальм, благаючи всесилого Бога зглянутися на їхнє безголов'я, всі нараз ясно побачили, як земля, наче людина випотами, буйними краплями води сочиться. Бідолашний люд зрадів, він думав, що то йому на добро, бо дехто казав, що в повітрі немає ні краплі вологи, і дощу чекати годі, от земля й надолужує цей брак. Інші, вже науковці, мовили, що то в антиподів дощить, посилаючись на четверту книгу Questionum naturalium[128] Сенеки з описом початків та джерел Нілу. Але всі вони помилилися, бо скоро служба завершилася і кожен запраг цієї роси напитися, виявилось, що то ропа, ще гірша і солоніша від води морської.
І саме тому, що Пантагрюель цього дня уродився, батько і дав йому таке ймення, бо панта по-грецькому означає все, а ґрюель агарянською мовою означає спраглий і вказує на те, що в день його народин увесь світ знемагав на спрагу, а батько вже тоді у пророчому прозрінні бачив той день, коли його син стане царем жадаків, у чому його одразу впевнив інший, ще виразніший знак.
Бо як Бадбек розроджувалася і пупорізки приймали дитя, спершу з її утроби вийшло шістдесят вісім погоничів мулів і кожен вів на оброті мула із в'юком соли, потім вийшло дев'ятеро дромадерів, нав'ючених шинкою та задимленими бичачими язиками, потім семеро верблюдів із кладдю вугрів, потім, нарешті, двадцять п'ять возів із пором, часником та цибулею, і ця валка налякала повитух. А втім, деякі з них мовили:
— О, скільки всякої смакоти! А все тому, бо ми п'ємо злецьки, п'ємо по-гельвецьки. Що не кажіть, це добрий знак, від такої харчі тягне на вино.
Отак вони собі гомоніли, коли появився на світ і сам Пантаґрюель, волохатий, наче ведмідь; зобачивши його, одна баба-бранка вирекла:
— Народився він весь у волосі, бути йому чудотворцем, а як житиме, то вже набудеться на світі!

Розділ III

Як скорбів Ґарґантюа, свою жону Бадбек утративши

Коли Пантаґрюель найшовся, хто найбільше був ошелешений і спантеличений? Його батько Ґарґантюа. З одного боку, померла його малжонка Бадбек, а з другого — у нього народився син Пантаґрюель, чудовий і величенький опецьок, от і знай, на яку ступити і що казати; охоплений сумнівом, він вагався, що його робити — оплакувати смерть дружини чи радіти народженню сина. Затиснутий із двох боків лещатами логічних доводів, він, попри вміння розважати in modo et figura[129], не міг вивести кінці, і тільки борсався, як миша у пастці або каня у тенетах.
— Що ж мені, плакати? — питав він себе. — Так. А чому? Наказала довго жити моя супружниця, така, сяка, розтака, розсяка. Ніколи більше я її не побачу, іншої такої зроду не знайду, втрата моя невіджалувана. Господи Боже, чим я тебе прогнівив, за що мене так караєш? Чому не навістив мене раніше, ніж її? Без неї у мене ж бо й життя не життя. Ох, Бадбек, моя миньйона, моя манда (у ній добрих три арпани і дві секстерії), моя шерстинка, моя ширінька, моя туфля без задка, моя пантофля, ніколи я тебе

вже не побачу! О горопашний Пантагрюелю! Не стало в тебе любої нені, лагідної годувальниці, дорогої напутниці! Ох, підступна свашко з косою, ти жорстоко зі мною вчинила, так мене скривдила, одібрала у мене ту, яка мала всі права на безсмертя!
Кажучи ці слова, він ревів коровою, та вже за мить, згадавши про Пантагрюеля, іржав, як жеребець.
— О мій синочку (приказував він), моя гуле, моя довбне, який же ти у мене ловкенький! Дякую тобі, Боже, за те, що ти дарував мені такого гарного сина, такого веселого, такого життєрадісного, такого красного! О, який я радий, о, який радий, о, який радий! Го-го, от ми нацмулимося, вдаримо лихом об землю! Подай найкращого, помий шклянки, постели обрус, нажени собак, розклади вогонь, запали свічку, зачини двері, накрай хліба, подай жебракам і хай собі йдуть! Візьми плащ, я надіну камзол — святкувати наші хрестини.
У цю мить до нього долинув парастас, священики відправляли похорон, і тут він урвав свою рацею і нестямно гукнув:
— Господи! Чи довго мені ще тужити? Сил уже моїх немає. Я не молодий, я старію, погода нездорова, я можу підхопити лихоманку, з розуму спаду. Слово шляхтича — треба менше плакати, більше пити! Моя жінка померла? Ну що ж, далебі (da jurandi)[130], слізьми її не воскресити. Їй тепер добре, вона, мабуть, у Едемі, а то й десь, де ще краще, вона молить за нас Бога, вона раює, вона далека від наших напастей і мізерії. Усі там будемо, а живий про живого думає! Пора мені пошукати собі іншої.
— Ось що, добрі жінки, — звернувся він до повитух (а чи бувають на світі добрі жінки? Щось я їх не бачу), — ви йдіть на погреб, а я вже тут почукикаю синаша, я тяжко засмучений і можу застудитися. Але спершу смикніть по одній, це вам не зашкодить, повірте мені на слово.
Вони послухались його і подались на панахиду і поховання, а побідаха Ґарґантюа зостався удома. І вчистив на могильну плиту таку епітафію:
Пологи вкоротили вік Бадбек,
А я вважав, що це легка робота.
З лиця була — як різьблений ребек,[131]
Швейцарка — животом, гишпанка — плоттю.
І на землі жила вона аж доти,
Не роблячи ніяким людям зла.
Лежить тут плоть, а її душу цнота
У рай на небеса вже вознесла.

Розділ IV

Про дитинство Пантаґрюелеве

На цей світ, як вичитав я в давніх історіографів та віршовників, приходить чимало дивних нарожденців — розповідати, не розповісти. Прочитайте хоча б книгу VII Плінія гулящого, як трапиться часу. Але про таке незвичайне дитинство, як у Пантаґрюеля, ви навряд чи коли чули, бо важко повірити, щоб можна було так вирости і так уматеріти, як він; навіть Геркулес йому не рівня, хоть той і вбив ще у колисці двох гадюк, але ж гадюки були маленькі й кволенькі, натомість Пантагрюель, так само в колисці, вчинив подвиги направду устрашливі.
Я не згадую тут про те, що за кожної трапези він випивав молока з чотирьох тисяч шестисот корів, що пічку варити кашу мурували пічники з анжуйського Сомюра, нормандського Вільдьє та лотаринзького Брамона і що згадану кашу подавали у великому пійлі, — це корито ще й досі зберігається в Бурже, біля палацу, — проте його зуби були такі гострющі й міцні, що він одгриз від пійла чималий шмат, і це по знаку.

Якось уранці закортіло йому подоїти одну зі своїх корів (єдиних, за переказом, його годувальниць), дак він вив'язав одну руку з прив'язі до колиски, схопив корову за ногу і від'їв у неї дві дійки й півживота з печінкою та нирками; і він пожер би її всю до решти, та вона заревіла так, ніби на неї вовки напали; на рев збіглися люди і видерли корову в Пантаґрюеля; але шарпонули так рвучко, що коров'яча нога зосталась у його руках, і він ум'яв її, як уминають сосиску, як же спробували відбити обгризену кістку, він і її проглитнув, як баклан рибку, та ще й давай потім примовляти: "Ум! ум! ум!" — бо ще не навчився добре говорити, а хотілося ж сказати, що йому дуже смакує і він уже ситий. Після цього випадку ті, хто йому прислуговував, прив'язали його до колиски грубезними линвами — схожими на кодоли, що їх сукають у Тені, аби перевозити сіль до Ліона, або на швартови, на які беруть великий корабель Франсуаза у нормандській гавані Гавр.

А як одного дня величезний ведмідь, годованець його батька, вирвався на волю і почав лизати йому личко, бо мамки не втерли як слід йому губенят, він скинув канати з себе так само легко, як Самсон філістимлян, схопив Пана Бурмила і розшарпав його на клапті, немов курча, а потім поласував усмак ведмежиною.

Ґарґантюа, боячись, як би не напитати біди, звелів скувати хлопця чотирма грубими ланцюгами, а над колискою звести надійне склепіння. Один із тих ланцюгів ще й нині можна бачити в Ла-Рошелі, — увечері його підіймають у порту між двома великими вежами, — другий у Ліоні, третій в Анжері, а четвертий забрали чорти, аби скримцювати Люципера, який зумів розкуватися, як на нього бігунка була напала, а дристати він почав через те, що з'їв на сніданок фрикасе з душі якогось крючкодера. От після цього і не вір Миколаю Лірі, що пише про одне місце у Савтирі: Et Og regem Basan[132] — де, мовляв, зазначається, що Ог змалку був такий дужий і міцний, що його в колисці мусили посадити на ретязь. Відтоді Пантагрюель був як шовковий, бо зірватися з тих ланцюгів уже не міг, та й колиска сковувала його рухи.

Аж це його батько Ґарґантюа з приводу якогось великого свята урядив бучний бенкет усім своїм вельможним дворакам. За біганиною челядь, мабуть, зовсім про сердешного Пантагрюеля забула і кинула його напризволяще. І як же він учинив?

Як учинив? А от послухайте, люди добрі.

Він спробував порвати ретязі руками, але не потрапив, надто вже були вони міцні. Тоді він так наддав ногами, що боковина колиски злетіла, а це ж грубенька колода у сім квадратних ампанів[133], послав уперед, скільки міг, ноги, спустив їх і дістав землі; потім нап'яв жили, випростався і так, скутий, і поніс на хребтині колиску, не кажи ти черепаха, що драпкається вгору по муру; дивлячись на нього, можна було подумати, що велика каррака водообсягом п'ятсот тонн здійнялася на гриву хвилі. Отак він упав до бенкетної зали і дивився таким козирем, що наполохав гостей; проте руки в нього були скримцьовані, й він не міг нічим почастуватися, — тільки натужно нахилявся до столу і щось ізлизував язиком. Тоді батько збагнув, що дитятко негодоване, та й звелів ізняти з нього ланцюги, перемовившись попереду із принцами та сеньйорами; своє слово сказали і лікарі: якщо маля довго тримати в колисці, то в нього заведеться каміння у нирках.

Отож дитятко розкували, посадовили до столу і досхочу нагодували, а воно після їди узяло та й розхряпало свою колиску більш як на п'ятсот тисяч кавалків, спересердя гримнувши її кулаком і присягнувши більше в неї не повертатися.

Розділ V
Чини і вичини юного Пантаґрюеля

Отак-то Пантаґрюель день у день дебелів, кремезнів, здоровів, з чого отець у своїй батьківській любові до сина не міг не радіти; Ґарґантюа загадав змайструвати для нього, коли він пішки під стіл ходив, арбалет стріляти у птахів (великий шантельський, як називають тепер, арбалет), потім послав його до школи, щоб навчався там змаленства.

І справді, відданий у науку до Пуатьє, парубчак домігся великих успіхів; і там-таки, побачивши, скільки бурсакам випадає вільного часу і як вони тоді нудяться, він зі щирого спочуття до них відлупав від великої скелі — Буркацької — здоровецьку каменюку, десь із дванадцять квадратних туаз завдовжки і чотирнадцять ампанів завгрубшки, і завиграшки утвердив її на чотирьох палях посеред поля, аби бурсаки знічев'я на цей камінь залазили з добрим припасом пляшок, шинки та пирогів, бенкетували і чепеликом різьбили на його поверхні свої імена: нині він знаний усім як Стоячий камінь. І на пам'ять про цю подію вас не запишуть нині до реєстрів Пуатьєрського університету, поки ви не нап'єтеся з Кінського джерела у Крутілі, не пройдетеся по Буркацькій і не злізете на Стоячий камінь.

Згодом Пантаґрюель, цікавлячись своїм прегарним родоводом, вичитав, що Жофруа де Люзіньян, на прізвисько Жофруа Великозуб, дід брата у других старшої сестри цьоці зятя вуйка невістки його тещі, похований у Маєзе, і здобув відзвіл, аби поклонитися, як достойній людині подоба, його прахові. Він узяв кількох кумпанів і, минаючи Леґуже, де вони візитували преподобного абата Ардильона, а потім — Лузіньян, Сансе, Сель, Колонж, Фонтене-ле-Конт, де віддали чолом ученому Тірако, товариство дісталося врешті до Маєзе й навідало усипальню Жофруа Великозуба; і тут Пантаґрюель трохи перепудився, побачивши його портрет, бо Жофруа на ньому дивився вовком, наполовину витягнувши з піхов меча, і спитав, чому його намалювали, властиво, таким. Місцеві каноніки відрекли, що причина, мовляв, тут ось яка:

Pictoribus atque Poetis[134] і т. д.,

тобто, що малярам і поетам вільно працювати по своїй волі і по своїй уподобі.

Проте Пантагрюель, не вдовольнившись їхньою відповіддю, освідчив:

— Його вдали так не даремно. Гадаю, перед смертю його скривдили, і він вимагає, щоб родичі за нього помстилися. Я цього не подарую і вчиню, як велить мені повинність.

До Пуатьє він не вернувся, а поклав собі одвідати ще й інші французькі університети, тим-то, минаючи Ла-Рошель, сів на судно і приплив до Бордо, і що ж, у цьому місті панували мир та спокій, лише докери різалися на піщаному березі у бріску.

Звідти подався він до Тулузи і там навчився гарно танцювати й фехтувати обіруч, як заведено у спудеїв цього університету; але довго не затримався, побачивши, як вони підсмажують живцем, ніби піддимлювали оселедчики, свою професуру. І перед від'їздом гукнув:

— Хай Бог милує від такої смерти! Я людина й так гаряча, та ще щоб вогнище мене гарячило!

Потім вирушив до Монпельє і знайшов там добірні мірвоські вина та веселе товариство, і збирався вже записатися на медицину, але передумав: ремесло це украй неспокійне і безпросвітне, та й клістирами тхне від тих медиків, як від старих анциболотів.

Спало йому студіювати право; аж це побачив, що правників тут троє голених та один стрижений, і взяв ноги на плечі, проскочив міст Варти і Німську арену за якихось три чверті години, наче не звичайна людина, а якийсь

скороход. В Авіньйоні не пробув він і трьох днів, як утьопався, та й не дивина — у папи на папській землі чималенько паплюг.
От вихователь Епістемон[135] і забрав його якнайдалі від гріха і повіз до дофінського Баланса, але й тут не була в пошані наука, а міські халамидники дубасили спудеїв; Пантаґрюелеві це не сподобалося, і в неділю на народному гулянні, коли шелихвости не дали потанцювати одному спудеєві, він наскочив на них і погнав до Рони і був би потопив їх, якби вони, наче кроти, не гулькнули під землю і не сховались під Роною, за добру півмилю від берега. Нора ця збереглася й допосі.
Після Баланса Пантагрюель, тричі ступивши і разочок цибнувши, опинився в Анжері, і йому там сподобалося, і він запевне погостив би там яку часинку, якби не викурила його чума.
Молодик перебрався до Буржа, довго гриз там граніт юриспруденції і не без успіху; потім він не раз хвалився, що книги з права нагадують йому пишний і нарядний плащ, розцяцькований золотом, але оторочений по краю лайном.
— Далебі, — розводився він, — на всьому світі не знайти такої лепської, такої квітчастої, такої гожої книги, як Пандекти, натомість оздоба її, тобто ґлоси Аккурсія, така брудна, гидка та смердюча, ніби перед тобою які покидьки, яка муть.
З Буржа Пантагрюель повернув на Орлеан, а там ватага шкодливих спудеїв зустріла його з розпростертими обіймами, навчила його грати в гилку, і то так, що він ходив у майстрах, бо спудеї тільки у цю гру й грали. Кілька разів возили його й на острови, де гуляли у скраклі. Але сидіти над книгами, цього Пантагрюель уникав, ще, боронь Боже, зіпсує собі зір, тим паче, що один викладач усе торочив на лекціях, що нема нічого гіршого, як хвороба очей.
Через кілька днів, коли котрийсь із його знайомих спудеїв, не дуже тямущий у науці, зате добрий танцюриста і гравець у гилку, склав іспит на ліценціята права, Пантагрюель скомпонував герб і девіз ліценціятів цього університету; девіз лунав так:
Сунув м'ячик у ширіньку,
Зняв ракетку вгору гінко,
Шапку вдяг і в ту ж хвилинку,
Як до танцю в позу став,
Ти зробився доктор прав.
Розділ VI
Як Пантаґрюель здибав лімузинця, що французчину перековерзував
Якось, не скажу, коли саме, Пантагрюель після вечері гуляв зі своїми товаришами біля застави, кудою їдуть до Парижа. Там на паризькому шляху він здибав гарного собою бурсака і, привітавшись із ним, спитав:
— Звідкіль це ти, друже, о такій порі?
А бурсак у відповідь:
— З альмаматірної, преславної і прехвальної академії, іменованої Лютецією.
— Що це він таке городить? — звернувся Пантагрюель до одного зі своїх попутників.
— Каже, — одповів той, — він із Парижа.
— То ти з Парижа? — спитав у бурсака Пантагрюель. — А як же ви, панове бурсацтво, збавляєте час у тім Парижі?
Бурсак так йому відказав:
— Ми трансфетуємо Секвану на зорі і на спадні, деамбулюємо на розтокусах і на хрещатикусах, говоримо многолатинщиною і, як щирі женолюби, запобігаємо аморів у всесудної, всеформної і всегенної білої челяді. Через певні інтервали візитуємо лупанари і у венерному екстазі

інкулькуємо наші веретри в пенітиссимні рецеси пуденд цих амікабіліссимних меретрикулій, а потім засідаємо в тавернах Соснова шишка, Замок, Мадлена та Мул і наминаємо файні баранусові окостиси, приправлені кум петрушка. У таких випадках, коли гамани нострі зазнають понурії пекунії, або як вони ексгаусні від дзвінкого металу, ми розставамус із нашими кодікусами і чепурними шатусами і суплікуєм посланус від патріотичних ларів і пенатів.
Тут Пантагрюель гуконув:
— Яким це бісовим язиком ти заглаголив? Далебі, ти єретик!
— Сеніоре, ні, — заперечив бурсак, — бо ще й чортис навкулачки не битимуться, як я залюбкіссіме подаюся в єдну з велеліпних святинь, і там, окропившись люстральною аквою, промурмотавши якийсь стихотвір і відкалатавши часи, очищаю і вимітаю свою аніму від вночішньої скверни. Я упанькую олімпікулів, величаю найвищого астропотента, жалую і милосердствую своїх ближніх. Дотримую прописаний декалог і, як на моє посилля, не відступаю від него аніже. Однокорум оскільки за чужус калиткус хапус, а за свою лапус, я в рідкус стежкус спомагаю прошакуса, що з довгою рукоюс ходить.
— Оце купу відклав! (гукнув Пантагрюель). Що верзе цей навіженець? По-моєму, він скував якусь гаспидську тарабарщину і хоче на нас ману напустити.
На це один із його товаришів відказав:
— Сеньйоре! Цей базала силкується за паризійцями малпувати, а насправді дере луба з латини, уявляючи себе піндарівцем; думає — ораторствує по-французькому, зневажаючи нашу людову мову.
— Це правда? — спитав Пантагрюель.
А бурсак на те:
— Синьйоре місере! Генію мому не пристало лубити, як вирік сей препоганий блязускалос, епідермус із галицького нашого вернакула, — віцеверсотив, я сам зі шкурис лізус, чепурячи його, аби зробити латинокудрею.
— На Бога (гукнув Пантагрюель), я навчу тебе говорити по-людському! Але спершу скажи: звідки ти родом?
А бурсак:
— Отці й праотці генеалогують з регіонів Лімузинських, де упочивають стражденіс костіс святителя Марціяла.
— Розумію, — сказав Пантагрюель, — ти лімузинець та й край, а тобі хочеться в паризійці пошитися. Ходи-но сюди, я тобі вуха намну!
Він притис йому горлянку, кажучи:
— Ти дереш латину, а я, святим Іваном Хрестителем свідчуся, змушу тебе драти козла. Я тебе живцем оббілую!
Аж це нетяга лімузинець у крик:
— Ой-йой, паниченьку! Ой, святий Марціяле, пробі! Ох, пусти мене, ради Бога, не займай!
— Оце зараз ти по-людському забалакав! — зауважив Пантагрюель.
Із цим словом він його пустив, бо сердега лімузинець наклав повні плюндри, а задник на його штанях був з вильотами.
— Святий Аліпентине, ну й сморід! — гукнув Пантагрюель. — Клятий ріпоїд — тьху, отак нагівняв!
Отож Пантагрюель відпустив його на волю. Проте лімузинцеві це даром не минулося, і бідоласі, в якого душа пішла у п'яти, не раз марилося, ніби Пантагрюель давить його за горлянку, і через кілька років він помер Роландовою смертю, в чому видно гнів Божий; а ще мав рацію філософ у Авла Ґеллія, закликаючи нас: говоріть зрозумілою мовою і, за висловом

Октавіяна Августа, уникайте темних слів так само старанно, як уникають підводних рифів судноводії.

Розділ VII

Про те, як Пантагрюель прибув до Парижа, та про прегарні книги з бібліотеки Сен-Віктора

Відбувши всі науки в Орлеані, Пантагрюель надумав відвідати ще й великий Паризійський університет. Але перед від'їздом дізнався, що ось уже двісті чотирнадцять років у землі лежить уритий величезний і здоровенний дзвін на честь святого Агніана Орлеанського — дзвін такий масивний, що жодним пристроєм не могли його звідти видлубати, хоть і бралися на всі способи, як свідчать Витрувій у De architectura[136], Альберті у De re aedificatoria[137], Евклід, Теон, Архімед і Герон у De ingeniis[138]; усе було даремно. Отож, охоче відгукнувшись на сумирну супліку громадян і мешканців цього міста, Пантагрюель постановив підняти його на дзвіницю. Тож він підійшов до лежачого дзвона та й підняв його з землі мізинцем — легко, мов який бубонець. Але, перш ніж його на дзвіницю вивершити, Пантаґрюель захтів улаштувати вранішню серенаду і, калатаючи у дзвона, проніс його по всіх вулицях, на радість усім городянам; але це призвело до великої недогоди, бо поки він ніс дзвін і дзвонив, добре орлеанське вино все до останньої краплини зіпсувалося і сквасилося. Люд це помітив тільки ввечері, бо від квасного вина орлеанцям стало зле і їх напала ригачка.

— Усе це від Пантагрюеля, — ремствували вони. — У нас у роті солоний присмак.

Та ось Пантаґрюель прибув зі своїми людьми до Парижа, і назустріч йому висипало надвір усе міщанство, — ви ж бо, самі здорові, знаєте, які паризійці дурні на вдачу, дурні на бекари і на бемолі, то й не дивно, що вони тільки стояли й очима лупали, дивуючись і лякаючись: ану ж як він візьме та й занесе Палац правосуддя до якоїсь глухомані, як забрав був його батько дзвони Нотр-Даму, щоб повісити на шию своїй кобиляці.

Проживши тут якийсь час і опанувавши усі сім вільних наук, Пантаґрюель висловився так: воно-то жити в цьому городі добре, та от умирати погано, бо заволоки на цвинтарі Невинятоk гріють собі зад кістками убієних. А про книгозбірню Сен-Віктора він був високої думки, зокрема про книги, список яких додається, і primo:

Bigua Salutis,
Bragueta juris,
Pantofla Decretorum,
Malogranatum vitiorum,[139]
Клубок богослов'я,
Віничок казнодія, зложений Дармограєм,
Слонячі яйця Одчаюг,
Кабак для єпископів,
Marmotretus De baboinis et cingis, cum commento Dorbellis,
Decretum universitatis Parisiensis super gorgiasitate muliercularum ad placitum,[140]
Видіння святій Ґертруді сестрі Пуасійського монастиря, як та розроджувалася,
Ars honeste petandi in societate, per M. Ortuinum,[141]
Гірчичник спокути,
Камаші, alias Черевики терпцю,
Formicarium Artium,
De brodiorum usu et honestate chopinandi, per Silvestrem Prieratem, Jacospinum.[142]

Суддівська перегречка,
Козубенька нотарів,
Шлюбний пакет,
Гніздо споглядання,
Теревені правників,
Шпори винолюба,
Посмак сиру,
Decrotatorium scholarium,
Tartaretus, De modo cocandi,
Римські паради,
Бріко, De differentiis soupparum,[143]
Хлоста по дулі,
Ляпанці по гузну сумирних,
Тринога добрих дум,
Шаплик великодушности,
Гачечки духівників,
Щиглі для лобів кюре,
Reverendi Patris Fratris Lubini, Provincialis Bavardie, De croquendis lardonibus libri tres,
Pasquilli, Doctoris marmorei, De capreolis cum chardoneta comedentis, tempore Papali ab Ecclesia interdicto,[144]
Знайдення святого Христа, на шість осіб, розігране пройдами,
Окуляри римопрочан,
Майорiс, De modo faciendi boudinos,
Прелатська дудка,
Беда, De optimitate triparum,
Скарга адвокатів на реформи щодо приносів,
Писанина повірених,
Горох у салі, cum commento,
Профіт від індульгенцій,
Praeclarissimi juris utriusque Doctoris Maistre Pilloti Raquedenari, De bobelinandis glosse Accursiane baguenaudis, repetitio enucidiluculidissima,[145]
Strategemata Francarchieri Баньоле,
Franctopinus, De re militari, cumfiguris Tevoti,
De usu et utilitate escoranti equos et equas, aufhore M. nostro de Quebecu,[146]
Панотчики нешугані,
Ростокостоямбеданеса, доктор теології, De moustarda post prandium servienda lib. quatuordecim, apostilati per M. Vaurillonis,
Мздодателі шлюбованці,
Quaestio subtilissima, utrum Chimera in vacuo bombinans possit comedere secundas intentiones, et fuit debatuta per decern hebdomadas in concilio Constantiensi,[147]
Адвокатська хтивість,
Barbouilamenta Scoti,
Про кажанисті перуки в кардиналів,
De calcaribus removendis decades undecim, per M. Albericum de Rosata,
Ejusdem, De castrametandis crinibus, lib. tres,[148]
Про наїзд Антоніо де Лейви на землі бразилійські,
Marforii bacalarii cubantis Rome, De pelendis mascarendisque Cardinalium mulis.
Того самого автора: Відповідь тим, хто твердить, що папський мул їсть у певні години.

Передбачення, que incipit Silvi Triquebille, balata per M. n. Songecruyson,
Boudarini episcopi, De emulgentiarum profectibus enneades novem, сип privilegio papali ad triennium, et postea поп,[149]
Дівочі шури-мури,
Облізла дула в удовичок,
Чернецький каптур,
Молитвобубоніння у братів целестинців,
Перевозне, возове і шляхове у братів нищунів,
Зубоклацання у гольтіпацтва,
Западня у богословів,
Суточки у магістрів наук,
Оккамові кухтики з малою тонзурою,
Доктор богослов'я Облиза De grabellationibus horarum canonicarum lib. quadraginta,
Cullebutatorium confratiarum, incerto aufhore,[150]
Пучини ченчиків жеретіїв,
Гипшанський притхля, що його заломив братчик Іньїґо,
Дрисня у каструльників,
Poiltronismus rerum Italicarum, aufhore magistro Брюльфера,
Реймон Луллій De batisfolagiis principium,
Callibistratorium caffardiae, actore M. Jacobo Hostratem hereticometra,
Бахур De magistro nostrandorum magistro nostratorumque beuvetis lib. octo galantissimi,[151]
Пуки булістів, копіїстів, скрипторів, абревіаторів, референдаріїв і датаріїв, зібрав Регіс,
Неодмінний альманах для подагриків і пранцюватих,
Maneries ramonandi fournellos, per M. Eccium,[152]
Харамижка крамарів,
Переваги чернецького життя,
Раґу із безскоромників,
Історія злих духів,
Старцювання грошовиків,
Визворотки офіціалів,
Золотопромивня скарбників,
Badinatorium Sophistarum,
Antipericatametanaparbeugedamphicribrationes merdicantium,[153]
Равлик віршогонів,
Досліди алхімериків,
Каверзи побірців, із бесагів і тайстри брата Серратіса.
Закови релігії,
Калатала і бринталі дзвонарів,
Бильце старощів,
Намордник для шляхти,
Отченаші собі під носа,
Кайдани побожности,
Чотирисезонний горнець,
Ступа політичного життя,
Віяло схимників,
Капа покутників,
Трик-трак братів паплюжників,
Одоробалос, De vita et honestate braguardorum,
Lyripipii Sorbonici Moralisationes, per M. Lupoldum,[154]
Поранок, передобідок і підвечірок мандрівників,

Пінна для спраглих архіпастирів,
Tarraballationes Doctorum Coloniensium adversus Reuchlin,[155]
Тарахкальця для дам,
Мартингал для слабких на пронос,
Virevoustatorum nacquettorum, per F. Pedebilletis,[156]
Підошви щиросердости,
Маскарад ельфів та гномів,
Жерсон De auferibilitate papae ab Ecclesia,
Сани для дипломників і титульників,
Jo. Dytebrodii, De terribiliditate excommunicationum libellus acephalos,
Ingeniositas invocandi diabolos et diabolas, per M. Guingolfum,[157]
Заміс для молитовних млинків,
Мориска для єретиків,
Ґаетанові костури,
Паць, херувимський доктор, De origine patepelutarum et torticollorum ritibus lib. Septem,[158]
Шістдесят дев'ять замацьканих молитовників,
Боклатість п'яти орденів нищунів,
Шкура і шкіра гіппокритів, узяті з Рудого Чобота, всунутого в Summa angelica,
Чищення сумління,
Череватість голів суду,
Ослячий прутень абатів,
Кравецькус, Adversus quemdam, qui vocaverat eum fripponatorem, et quod fripponatores поп sunt damnati ab Ecclesia,
Cacatorium medicorum,
Астрологічне проносне,
Campi clysteriorum, per S. C.[159]
Вітропуск по-аптекарському,
Всраціддубання по-хірургічному,
Юстиніан: De cagotis tollendis,
Antidotarium animae,
Мерлій Коккай: De patria diabolarum.[160]
Деякі з цих книг уже вийшли друком, а деякі друкуються у славному городі Тюбинґені.

Розділ VIII

Як у Парижі Пантаґрюель одержав від свого батька Ґарґантюа листа, копія якого наводиться нижче

Учився, як ви самі здорові, знаєте, Пантагрюель старанно і добре встигав, бо голова його була набита та ще й добре підбита, а обсяг його пам'яти дорівнював двадцяти бочкам із-під оливкової олії; і ось не де, як у Парижі, отримав він якось від батька такого листа:

Синку мій дорогесенький!

Серед тих дарів, щедрот і переваг, якими Світотворець, Усемогута Пан-Біг ущедрив і прикрасив натуру людську, найбільшою вартістю для мене є надана нам змога, хоть ми і смертні, здобути безсмертя й увічнити в цьому минущому житті своє ймення та насіння, а здійснюється це через нашу паросты, народжену нами в законному шлюбі. Так якоюсь мірою повертається нам те, що забрав гріх наших прародичів, бо їм було сказано, що за непослух заповіді Бога Творця вони помруть і смерть знищить ту прекрасну форму, якої людина набула за своєї появи на світ.

Але завдяки тому, що насіння кільчиться і росте, у дітях воскресне те, що втратили батьки, а в онуках те, що загинуло в дітях, і так триватиме аж до Страшного суду, коли Ісус Христос поверне своє царство батькові,

царство вже мирне, вільне від загроз і плями гріха, бо тоді припиняться всякі народини і всякий підупад, і первістки вирвуться із кола своїх безконечних мутацій, і запанує довгожданий і незворушний мир, і все замре у своєму остаточному ладу.
Тому не без підстав і не без причини складаю я подяку Господові, моєму Промислителеві, бо він дав мені змогу бачити, як моя убілена сіддю старість розквітає у твоїй молодості; і справді, коли волею Того, хто всім розпоряджає і орудує, моя душа покине цю людську скуделю, я весь не умру, а лише перейду з виталища у виталище, з огляду на те, що в тобі і завдяки тобі я домуватиму в цьому світі, не перестаючи жити, усе бачити, обертатися у звичному колі моїх друзів, людей чесних; а нині я живу життям, хоть і не безгрішним, бо всі ми грішники і всі безнастанно молимо Бога простити нам гріхи наші, але, з Божою помогою і Божою ласкою, чесним.
З усім тим, хоть у тобі і пребуде тілесний мій образ, але як твої власні високі прикмети не виявляться у всьому своєму блискові, то тебе не вважатимуть за хранителя і ключаря безсмертя усього нашого роду, і втіха моя тоді потьмариться, бо гірша моя частина, а саме тіло, в тобі зостанеться, а краще, а саме душа, завдяки якій люди могли б наш рід благословляти, змізерніє і зійде на пшик. Усе це я кажу не від невіри у твою чесноту, — я хочу лише надихнути тебе на те, щоб ти гартував свій дух. І ці рядки мої мають на меті не так наставляти тебе на добрий розум, як викликати у тобі втіху на думку, що ти жив і живеш як подоба, і дати тобі отухи на прийдешність.
Для повноти картини хочеться нагадати тобі, що я нічого для тебе не шкодував, ставив тебе на ноги, ніби мав одну-однісіньку втіху — побачити ще за життя, як ти осягнеш досконалосте не лише в чесноті, доброчесності й мудрості, а й у всіх царинах вільної і шляхетної науки, і знати, що ти і по моїй кончині зостанешся ніби зерцалом, де відбивається подоба твого батька, відбивається хай і не так повно й досконало, як мені хотілося б, але принаймні наскільки це від тебе залежить.
І хоча мій святої пам'яти батько Ґранґузьє доклав усіх зусиль, аби я поглиблював політичні знання, і хоча моя горливість та успіхи не лише справдили, а й перевершили його сподівання, одначе, як і тобі розумно, за тих часів мистецтва не пишали так, як тепер, і я не мав таких мудрих вихователів, як ти.
Часи тоді були темні, ще колотили миром ґоти, виполюючи всю добру літературу. Проте, з ласки Божої, науки, за мого життя, знову вбилися в силу і вернули свій престиж, і зайшли такі благодатні зміни, що мене навряд чи прийняли б до початкової школи, тоді як у дійшлому віці мене вважали (цілком слушно) найосвіченішим мужем свого часу.
Кажу це не з гонору, хоть хвалитися я маю цілковите право у листі до тебе, ступаючи у слід Маркові Туллію з його книгою Про старість і Плутарху з книгою Як можна себе хвалити, не викликаючи заздрости, а лиш на те, щоб передати всю мою ніжну любов до тебе.
Наразі предмети відновлено, вивчення язиків запроваджено: греку, без якої годі ученим зватися, гебрейську і халдейську мови, латину; пішло, даючи ошатні і поправні книги, друкарство, винайдене за мого життя з призводу Бога, тоді як артилерія вигадана з наусту Диявола. Скрізь бачимо науковців, вельми одукованих викладачів, величезні книгозбірні, отож мені здається, що навіть за часів Платона, Цицерона і Папаніана вчитися було важче, ніж нині, і скоро на люди буде соромно вийти тим, хто пасе задніх у Мінервиній робітні. Теперішні опришки, кати, найманці і стайничі більші доки, ніж старосвітські доктори і казнодії. Та що казати! Жінки і дівчата

горнуться до книжки, цього джерела слави, цієї манни небесної. Навіть я на старість мушу студіювати греку на відміну від Катона, я не зневажав її й давніше, але в юності не мав часу вивчати, і тепер запоєм читаю Плутархові Моралії, Платонові Діалоги, Павсанієві Описи і Атенієві Старожитності, чекаючи того часу, коли Бог, мій творець, позве мене і накаже покинути цю землю.
Ось чому, сину мій, я закликаю тебе, поки ти молодий, удосконалюватися в науці та чесноті. Ти в Парижі, з тобою вихователь твій Епістемон; цей муж навчить тебе й наставить на розум, а город, подаючи гідний приклад, сформує тебе.
Моя мета і прагнення, аби ти добре опанував язики: по-перше, греку, як це заповідав Квінтиліан, по-друге, латину, потім гебрейську, задля Святого Письма, і нарешті халдейську та арабську, і щоб у грецьких своїх письмових творах ти наслідував Платона, а в латинських — Цицерона. І щоб голови твоєї держалася найменша історична подія — тут тобі стане у пригоді будь-яка космографія.
До вільних наук: геометрії, арифметики і музики я прищепив тобі смак, як ти був ще маленький, у п'ять-шість років; закріпи їх у собі і не забудь вивчити всі закони астрономії, на астрологічну ворожбу і штуку Луллія плюнь, це все до нічого.
З цивільного права визубри напам'ять усі гарні тексти і виклади мені їх з тлумаченням.
Щодо природознавства, то я хочу, щоб ти виявив до нього належну цікавість; щоб ти знав у яких морях, річках і джерелах яка водиться риба; щоб усі птахи небесні, щоб усі древа, кущі та кущики, які трапляються в лісах, усяке зело, на землі ростуще, всі метали, у земних надрах сховані, всі самоцвіти Сходу і Півдня були тобі відомі.
Відтак пильно поперечитуй книги грецьких, арабських і латинських ескулапів, не зневажай і талмудистів та кабалістів, роби більше секції і вівісекції, набувай досконалих знань мікрокосму, тобто людини. Кілька годин денно читай Святе Письмо: спершу пройди грекою Новий Заповіт і Послання апостолів, потім івритом — Ветхий.
Словом, на тебе чекає безодня премудрости. Згодом, як вилюднієш і дійдеш зросту, тобі доведеться урвати свої спокійні мирні заняття і навчитися їздити верхи та орудувати зброєю, аби оборонити мою оселю і прийти на виручку нашим друзям у тому разі, як нападуть на них лиходії.
Я хочу, щоб ти, не відкладаючи, випробував себе, наскільки ти просунувся у знанні, а для цього нема ліпшого, як диспути з усіма і з усіх питань, а також розмови з людьми одукованими, яких у Парижі більше, ніж деінде.
Але, як сказав мудрець Соломон, мудрість у ледачу душу не входить, наука, як ти безсовісний, тільки душу занапастить, а тому шануй, люби і бійся Бога, уповай на нього всіма своїми помислами та надіями, і, пам'ятаючи, що віра без добрих справ мертва, горнись до нього і живи так, аби гріх не розбив вас. Тікай від спокус світу цього. Не впусти до серця свого марноти, бо земне життя минуще, а глагол Божий пребуде вічно. Помагай ближнім своїм і люби їх, як самого себе. Шануй напутників своїх. Цурайся товариства людей, на яких тобі не хотілося б скидатися, і не розміняй на дрібниці дару, що його дав тобі Господь. Коли ж відчуєш, що взяв усе, що тільки можна було взяти у тім краї, то повертайся до мене, аби мені тебе побачити і благословити перед відходом. Амінь.
З Утопії цього сімнадцятого дня місяця марця.
Твій батько Ґарґантюа.
Отримавши і прочитавши цього листа, Пантагрюель збадьорився і запалав жагою вчитися ще краще: отож, бачачи, як він студіює і встигає, ви б

сказали, що розум його пожирає книги, як вогонь пожирає сухий верес, — такий він був невсипущий і невтомний.

Розділ IX

Як Пантаґрюель зустрів Панурґа[161] і полюбив його повік

Якось Пантаґрюель гуляв поза містом біля абатства Святого Антонія, міркуючи й філософуючи із друзями та кількома бурсаками, аж ґульк — суне якийсь чолов'яга, постава струнка і гожий з лиця, але ґеть ізсинений і такий обідраний, що сказав би, що його рвали собаки або що він трусив яблука у Першському краю.

Угледівши його здалеку, Пантаґрюель звернувся до свого оточення:

— Бачите, від Шарантонського мосту іде добродій? Закладаюся, що з нього позбиткувалася тільки дівка Фортуна. А так, якщо судити з фізіономії, Природа його знайшла у багатому і шляхетському домі, а зубожів він і з'їхав на пси через пригоди, які випадають людям цікавим.

Щойно мандрівник порівнявся з ним, Пантаґрюель його озвав:

— Друже мій! Можна вас попросити на хвилину пристати і відповісти мені на питання? Ви не пошкодуєте, бо мені кортить допомогти вам і відкаснути від напасти, — дуже мені вас шкода. Отож, скажіть, мій друже, хто ви такий, звідки й куди йдете, чого шукаєте і як вас звати?

Мандрівник відповів йому по-німецькому:

— Юнкер! Ґотт ґеб ойх Ґлюк унд Ґайль. Цуфор, лібер Юнкер, іх ласс ойх віссен, дас да ір міх фон фраґт, іст айн арм унд ербармліх дінг, унд вер філь дарфон цу заґен, вельхес ойх фердрюсліх цу ґерен, унд мір цу ерцелен вер, віволь ді Поетен унд Ораторе форцайтен ґабен ґезаґт ін ірен Шпрюхен унд Зентенцен, дасс дас Ґедехтніс dec Елендс унд Армут форланґет ерліттен іст айн ґроссер Луст.[162]

Пантаґрюель на це відповів так:

— Друже мій! Я цієї тарабарщини не втну. Як хочете, щоб вас зрозуміли, переходьте на іншу мову.

Тоді мандрівник заглаголав так:

— Аль барільдім ґотфано дех мін алабо дордін фальброт рінґуам альбарас. Нін портзадількін альмукатім мілько прін аль ельмін ентот даль ґебен енсуїм; кутім аль дум алькатім нім брот декот порт мін мікайс ім ендот, прух даль майсолюм ґоль мот данспільрім лупальдас шм вольдемот. Нін ґур д'явост мнарботім даль Туш пальфрапін дух скот прух йалет даль шінон, мін фалькріх аль конін бутатен дот даль прім.[163]

— Ви хоть щось розумієте? — звернувся Пантагрюель до свого оточення.

Епістемон на це сказав:

— По-моєму, це язик антиподів. Тут сам чорт ногу вломить.

А Пантагрюель мовив:

— Куме! Може, оці стіни вас і зрозуміють, а от ми, скільки нас є, нічогісінько не розшолопаємо.

Аж це знов озвався мандрівець:

— Синьйор міо! Вой ведете пер есепмйо ке ля Корнамуза нон суона май, селля нон а іль вентро пйєне; козі ійо паріменте нон ві сапрей контаре ле міє фортуне, се пріма іль трібулато вентре нон а ла соліта рефецьйоне, аль квале є адвізо ке ле мані і лі денті аббіанно персо іл лоро ордіне натурале і дель туто соно аннікіллаті…[164]

Епістемон на те зауважив:

— Два чоботи пара.

Тоді Панурґ заглаголав так:

— Лард! Ґест толб бі суа верчус бі інтеліджснс есс ї боді шал біс бі начурел релівд, толб шуд оф мі петі гев, фор нечур гесс ес еквалі мед;

бат форчун сам ескалтіт ґесс, ен ойс депревт. Нон ю лесс в'юс му верчус депревт енд верчус мен дискрівіс, фор, ене ю лед енд, ісс нон Ґуд.[165]
— Далі в ліс — більше труску, — кинув Пантагрюель.
Тоді Панурґ заглаголав так:
— Йона андіє, ґуауса ґусветан бегар да ерремедіо, бегарде, верзела іссер лан да. Анбатесотойєс наузу, ей несасу ґурай пропозіан ордіне ден. Нон ессна байта фашерія еґабе, ґенгерассі бадія садассу, нуоа ассія. Аран ґондовап ґуальде ейдассу най дассуна. Есту уссік еґуїнан сурі гін, ер дарстура еґуї ґарм, Ґенокія плазар ваду.[166]
— Змилуйся над нами, Ґенікоа! — ґукнув Евдемон.
А Карпалим[167] сказав:
— Святий Треньян! Закладаюсь, ви, мабуть, шотландець!
Тут Панурґ заглаголав так:
— Пруґ фрест стрінеш сорґдманд строхдт дрдс паґ врледанд Ґравот Шавіньї Помад'єр рустпкальдраг Девіньєр біля Не; Бкуй кальмух монах друпп дельмейппеплістрінґ дльрнд додельб уп дрент лох мінк стрзрінквальд ді віс дерс корделіс ґур джокстстзампенардс.[168]
Епістемон же йому сказав:
— Друже мій! Ви говорите язиком людським чи язиком Патленовим? А втім, ні, це мова ліхтарна.
Тоді Панурґ заглаголав так:
— Ґере, ій єн спреке андерс ґеен теле даникерстен теле: мі донкт нохтан, аль єн сеt ій нійт зен вордт, міуен ноот в клерт ґенох ват ій беґлере; ґеест мі оніт бермґерт лліхейт єт вер он ій ґефут мах цунах.[169]
Пантагрюель же йому сказав:
— Ясніше не стало.
Тоді Панурґ заглаголав так:
— Сеньйор! Де танто аблар йо сой кансадо. Нор ке супліко а вуеса реверенсіа ке міре а лес пресептос еванхелікос, пара ке ельос муеван вуеса ревверенсіа а ло ке ес де консьенсіа, і, сі ельос но бастаран пара мовер вуеса реверенсіа а п'єдад, супліко ке міре а ля п'єдад натураль, ла куаль йо крео ке ле мовра, комо ес де расон, і кон есто но діґо мас.[170]
Пантагрюель же на це зауважив:
— Годі-бо, мій друже! Я не сумніваюсь, що ви вільно володієте різними язиками. Тож-бо скажіть нам, як ваша ласка, такою мовою, яку ми зугарні зрозуміти.
Тоді зустрічний заглаголав так:
— Мін ґерре, ендоґ еґ мед інген тунґе таледе, люґесом буен, ок ускуліґ креатур, міне клеебон, ок міне легомема ґергед удвісералліґе кладіґ ґувад тюнд меґ меест бегоф ґіререб, сом ер сандерліх мад ок дрюкке: ґварфор форбарме met омсюдер овермеґ: ок беф ель am ґюффук меґ ноґет; аф ґвількет єґ канд стюре міне ґрендес маґе, люґерус сон манд Церберо єн соппо форсеттр. Соо шаль тус леве ленґ оклюк саліхт.[171]
— Я ґадаю, — ускочив у слово Евстен[172], — що так ґоворили ґоти, і, як Божа на те воля, навчимося глаголати і ми, але тільки задом.
Тоді мандрівник заглаголав так:
— Адоні, шолом леха. Їм ішар ґароб ґаль ґавдека, бемегера тітен лі кікар легем какатуб: "Лаах аль Адонай хонен раль".[173]
Ерістемон же на це зауважив:
— От тепер я зрозумів, — це іврит, і коли він ним ґоворить, то вимовляє слова, наче ритор.
Тоді мандрівець заглаголав так:
— Деспота ті нин панаґате, діаті сі мі ук артодотіс? Горас ґар лімоаналіскоменон еме атліос, ке єн то метаксі ме ук елейс удамос; дзетіс

де пар ему га і хре. Ке гомос філології пантес гомологусі тоте логус те ке ремата перріта гіпархін, гопоте праґма афто пасі делон есті. Ента tap ананкей монон логі ісін, гіиа праґмата (гон пері амфісбетумен, ме просфорос епіфенете.[174]
— А, розумію! — гукнув Пантагрюелів челядник Карпалим. — Це по-грецькому! Як, ти жив у Греції?
Мандрівник же заглаголав так:
— Аґону донь уссіс ву денаґез альгару, ну день фару заміст вус марістон ульбру, фускез ву броль, там бредаґез мупретон ден ґуль густ, даґездаґез ну крупісфост бардуннофліст ну ґру. Агу пастон толь нальприссіс гурту лос екбанатус пру букві броль панігу ден баскру нудус каґуонс ґуль іст тропассу.[175]
— Я нібито зрозумів, — сказав Пантагрюель. — Мабуть, це язик моєї рідної країни Утопії. — Принаймні він нагадує його своїм звучанням.
Він хотів був сказати ще щось, але зустрічний перебив його:
— Ям тотіес вос пер сакра церкве деос деасквe омніс обтестатус сум ут, сі ква вос пієтас пермовет, еґестатем меам соларе́міні, нек гілум профіціо кламанс ет еюланс. Сініте, квезо, сініте, вірі імпіі,
Кво ме фата вокант абіре, нек ультра ваніс вестріс інтерпеллаціонібус обтупдатіс, меморес велтерфс ілліус адаґіі, кво вентер фамелікус аврікуліс карере діцітур.[176]
— Годі, друзяко! — сказав Пантагрюель. — А по-французькому говорити знаєте?
— Ще й як, сеньйоре, знаю! — відповів подорожній. — Дяка Богові, це моя рідна материнська мова, я народився і дійшов зросту в саду Франції — Турені.
— Тоді (озвався Пантагрюель) скажіть нам, як вас звати і звідки ви сюди прибули. Далебі, ви мені полюбилися так, що, як ви цьому не противний, я вас більше нікуди не відпущу, і ми станемо такими достоту нерозлийвода, як Еней і Ахат.
— Сеньйоре! — сказав подорожанин. — Моє хресне і природне ім'я Панурґ, а прибув я з Туреччини, де сидів у неволі після невдалого походу на Мітилену. Мої пригоди ще дивовижніші за Одисеєві, і я б охоче вам про них розповів, але ж ви берете, воля ваша, мене до себе, на що я залюбки пристаю і шлюбую не покинути вас, навіть як ви підете у скитки до всіх чортів, отож ми ще матимемо час побалакати про це на дозвіллі, а зараз мені потрібна тільки з'їжа: зуби клацають, кишка порожня, горлянка пересохла, апетит вовчий, словом, усе напоготові. Якщо хочете поставити мене на ноги, то побачите, як запихається той, хто три дні не їв. Ради Бога, розпорядіться.
От Панурґ звелів вести його до своєї оселі і принести щонайбільше харчу: так і зроблено; Панурґ добряче того дня повечеряв, ліг у ранні обляги з півнями, спав мертвецьким сном, а прокинувся на сніданок і одразу простісінько за стіл.
Розділ X
Як Пантаґрюель розсудив одну ґеть темну і трудну контроверзу — так справедливо, що всі дивом дивувалися його мудрості
Пантагрюель, не спускаючи з думки листа і всіх батькових порад, поклав собі перевірити, які ж у нього знання.
І справді, на всіх міських перехрестях він порозліплював дев'ять тисяч сімсот шістдесят чотири тези, що стосувалися всіх ґалузевих проблем і порушували всі найзаплутаніші питання з будь-якої науки.
Насамперед він виступив на вулиці Фурр проти всієї професури та бурсацтва, а також вільних слухачів — і всіх на слизьке загнав. Потім у

Сорбонні виступив проти всіх теологів і крив їх шість тижнів, від четвертої ранку до шостої вечора, із двогодинною перервою, щоб підживитися і збадьоритися, причому сорбонники вливали в себе на отуху звичні трунки.
Диспут збирав судовиків вищого рангу: доповідачів, голів, радців, членів лічильної палати, секретарів, адвокатів та інших, так само як міських магістратів і викладачів канонічного права. І зауважте: більшість як стій вгризлась у вудила, але, попри їхні еківоки та софізми, він їм сорому завдав і переконливо довів, що вони перед ним телята в тогах.
Про його дивовижні знання разно загомоніли всі, навіть жінота, швалі, посередниці, крамарки розрубаним м'ясом, ножівниці та опрочі, й, угледівши його на вулиці, щоразу казали: "Це він!" Його це тішило, достоту як Демостена, принца грецьких ораторів, коли одна стара горбуля, показавши на нього пальцем, вирекла: "Це той самий!"
Як на те, у суді процесували між собою двоє великих панів: з одного боку месьє Сраколиз, позивач, а з другого месір Пийвино, винуватець. Їхня контроверза із правничого погляду виглядала такою заплутаною і трудною, що парламентський суд плавав у ній, як у давньоверхньогерманському язику. Отож за царським указом зійшовся з чотирьох парламентів на нараду вчений квіт і французький жир, зібралася Найвища Рада і всі університетські світила не лише Франції, а й Англії та Італії, як-от Ясон, Філіпп Децій, Петрус де Петронібус, і ціла шатія-братія спорохнілих рабиністів. Оте все куйовдилося сорок шість тижнів, але так і не розлузало горіха і не зуміло підвести справу під якийсь артикул, і тут засідателів узяла така досада, що вони, на свій сором, уробилися, мов гнойовики.
Та ось один із них, на ім'я Дю Дуе, ученіший, досвідченіший і розважливіший за інших, того дня, коли мозок у всіх кренгувало, заявив:
— Панове! Ми тут давно і тільки пусто-дурно кошти витрачаємо, а у справі нашій і досі не бачимо ні дна, ні берега, і що більше її розбираємо, то менше розуміємо, а отже, нам стид і страм, і, по-моєму, гідно нам із халепи не вискочити, бо всі ми оповідаємо сон рябої кобили. А от мені спало таке: ви, мабуть, чули про великого мужа, про метра Пантагрюеля, ото що його визнали за найбільше учене світило нашої доби під час великих публічних диспутів, які він провадив супроти всіх? Я пропоную закликати його сюди і обговорити з ним цю справу. Якщо і цей муж спасує, тоді пиши пропало.
Усі радці та магістри з дорогою душею на те пристали.
І справді, послали по Пантагрюеля і попросили його розсудити і виснувати цю справу за всіма статтями законодавства. До його рук передали усі досьє та акти, які можна було нав'ючити на чотирьох здоровенних ослів насінників. Пантагрюель спитав:
— А що, месіри, сутяжці сеньйори ще живі?
Йому відповіли ствердно.
— На 'кий біс (мовив він) сунете ви мені під носа оцю всю купу шпаргалля та копій? Чи не ліпше почути, як сперечаються між собою живі людські голоси, аніж читати це все бабуїнство, підшите викрутнями, цеполовими диявольськими каутелами і прямими правопорушеннями? Я певен, що і ви, і всі, чиї пальці тут знати, настругали тьму-тьменну всяких pro і contra, що справа сама собою прозора і легка, а ви навмисне замилили очі: притягли за вуха безглузді й безмозкі докази та всякі нісенітниці Аккурсія, Бальда, Кастро, Імоли, Іполита, Панорми, Бертакіно, Олександра, Курція та решти старих собак, які не прочитали жодного закону з Пандектів, бо щодо знання права були пні пнями, цілковиті ігноранти.

Вони (свята правда) не знали ні греки, ні латини, а тільки язики ґотський і варварський. А тим часом закони запозичено спершу у греків, як нам свідчить Ульпініан у другій книзі De origine juris[177], — тим-то всі вони рясніють грецькими словами та виразами. Потім законодавство викладалося найдобірнішою і найпоправнішою латиною, якої не зустріти навіть у Саллюстія, Варрона, Цицерона, Сенеки, Тита Лівія і Квінтиліана. Як же могли збагнути тексти законів ці старі вар'яти, що ніколи і в очі не бачили доброї книги латиною, як це видно з їхнього стилю, стилю пічників, кухарів та каструльників, а не правників? Ба більше, оскільки закони виведено з лона моральної і натуральної філософії, то як же ті цимбали могли їх уторопати, коли вони тямлять у філософії менше, ніж мій мул? Що ж до культури та знання античности й історії, то вони можуть цим похвалитися так само, як жаба — пір'ям, і вдаються до цього ще частіше, ніж п'янички кладуть хрест на собі, адже будь-яке право тільки це й трактує і без таких знань буде незрозуміле, і я це доведу докладніше в окремому творі.
Отож, як ви хочете ознайомити мене з цим позовом, то, по-перше, спаліть оте все шпаргалля, а по-друге, викличте до мене сюди обох сутяжців шляхтичів, і ось як я їх вислухаю, я вам викладу свою думку навпростець і без усяких обрізків.
Дехто почав був йому перечити, вам-бо відомо, що в кожному товаристві більше дурнів, ніж мудреців, а більша частина завжди бере гору над кращою, як сказав Тит Лівій, мовлячи про картагенян. Проте згаданий Дю Дуе мужньо обстоював своє і доводив, що Пантагрюель має рацію, що оті всі реєстри, анкети, репліки, відводи, самозахист та всяка така чортівня не що інше, як порушення закону і тяганина, і що хай їх усіх біс забере, якщо вони не поведуть процес інакше, з євангельською і філософською доброю вірою.
Словом, усі папери було спалено, а двох шляхтичів викликано до суду. Пантагрюель одразу звернувся до них:
— Це між вами іде велике змагання?
— Так (мовили вони), ласкавий пане.
— Хто з вас позивач?
— Я, — відповів сеньйор Сраколиз.
— Гаразд, мій друже, викладіть мені пункт по пункту вашу справу в повній згоді з істиною; бо, Христова сила з нами, як ви бодай в одному слові збрешете, я здійму вам голову з пліч і тим самим доведу, що на суді й перед правосуддям треба ґоворити тільки правду. Отож, утримайтесь від недомовок та прикрас. Прошу!

Розділ XI
Як сеньйори Сраколиз і Пийвино позивались перед Пантаґрюелем без адвокатів

Отож Сраколиз почав так:
— Пане! Це свята правда, що одна моя челядка пішла на базар яйця продавати…
— Надіньте капелюха, Сраколизе, — сказав Пантагрюель.
— Уклінно дякую, месір, — мовив сеньйор Сраколиз. — Отож вона мала пройти відстань між тропіками до зеніту в шість срібняків і кілька мідяків, бо Рифейські ґори виявили в цьому році цілковиту яловість на чудо-тестикули, яловість, спричинену бунтом базік, який зірвався між баґуїнами та акурсіянами через ребелію швейцарців, які зібралися цілою юрбою, заповнивши цілий б'єф, щоб іти на ґик нового року, першого дня річного краю, аби дати супу бикам і ключі від вугілля дівкам, — хай, мовляв, засиплють оброку псам.

Цілу ніч, не віднімаючи руки від уриналу, вони знай били піші й кінні булли, щоб затримати судна, бо кравці збиралися із крадених клаптиків змайструвати духову рурку і покрити нею море-окиян, чия пучина тоді, на думку косариків, була саме обдута, бо в ній плавав казан борщу, проте медики запевняли, що з морської сечі так само певно можна судити про те, що море наїлося сокир із гірчицею, за якою розпізнають дрохву з її ходи, якщо тільки панове судовики бемольним указом не заборонять пранцям оббирати шовкопрядів і розгулювати під час церковної служби, позаяк голодранець уже гопцює риґодон на свій діапазон, ніжками чеберя, голова іде кудись здря, як примовляв добрий Раґо.
Ге, панове, Бог усе поскромлює по своїй уподобі, а пугою можна мур (стіну) пробити! Це було при поверненні з Бікоки, і тоді ж таки метр Кретин Кретиняка здобув учений ступінь ліценціята вантажомістких наук, як кажуть каноністи: Beati lourdes, quoniam ipsi trebuchaverunt.[178]
А проте, святим Фіакром де Брійським свідчуся, Великий піст у нас шанується тому, що
Зелене Свято
Грошви нам коштує багато;
Дощ крапотить,
Та бурю припиняє вмить.
Даймо, що сержант не поставить зависоко мішень у тирі, а писар не лизатиме круглясто своїх нігтів, опушених жорствою, і буде видно, як кожен набрав у халяви, щоб кидати окулярно косяки на коминок, де вивішено короговку сорокаградусного вина, конечного для двадцяти болючих місць, аби дати вільготу бодай на п'ятирічку. Принаймні, узди не кинь, коли пропав кінь, бо амінем чорта не збудешся. Отож, Боже поможи Тібо Мітену!
Тут Пантагрюель сказав:
— Легше, друзяко, легше, говоріть повільно і не хвилюйтеся. Мені все розумно. Прошу, далі!
— Отож-бо, пане, — сказав Сраколиз, — згадана челядка, зі своїми молитвами ґавдесами і авдіносами, не відіб'є ударом навідліч, підказаним Пречистою, університетських привілеїв, хіба що поринувши в ангельську купіль, накрившись сімкою винової масті й випавши з рапірою саме там, де продають старі стяги, які використовують фламандські малярі, збираючись гарненько блоху підкувати, і мені аж дивно, чому люди не несуться, коли вони так чудово яйця висиджують.
Тут хотів був упасти в слово сеньйор Пийвино, проте Пантагрюель його зацитькав:
— Присягаю черевом святого Антонія, хто тобі дозволив рота розкривати? Мене й так у циганський піт кидає від речей твого оскарженого, а тут ще й ти зі своєю клешнею! Ану цить, сто чортів твоїй мамі, цить! Вибалакається він, тоді й ти розпустиш язика. Вам слово, — звернувся він до Сраколиза, — і можете не поспішати.
— Отож беручи до уваги, — знову озвався Сраколиз, — що у Прагматичній Санкції такої клаузули не передбачено і що папа дав повну волю пускати вітри на всі сторони, і, якщо не рвати плюндрів, якої б біди люд не бідував, лиш би соромітських слів не казали, а вже веселка, саме склепана у Мілані на те, щоб виводити жайворонків, теж дала згоду, щоб челядка заслабла на ішіас за опротестованим векселем ікристих рибок, необхідних тоді для розуміння побудови старих шкарбанів.
Проте Жан Теля, його брат у перших, паросць стосу дров, порадив їй не пхатися збивати пелехи пральної піни, не загалунивши спершу паперу до ступеня пій-над-жокфор, або Non de ponte vadit, qui cum sapientia cadit[179], з огляду на те, що месіри лічильники не відгукнуться на

заклик німецьких флейт, з яких спорудять Окуляри для принців, недавно видрукувані в Антверпені.
Ось, панове, що означає занедбана звітність, а супротивна сторона з цього користає in sacer verbo dotis[180], бо, вволяючи царську волю, я озброївся з голови до п'ят наживітником і пішов подивитись, як мої виноградарі підтинають свої високі ковпаки, аби зручніше було дурника строїти, а під час винобрання нападає свистуха, тому багатьох вільних лучників не долічилося в шиках, хоть димарі у них були височенькі, якраз до міри шанкру та бубонам у нашого приятеля Бодішона.
Отак цього року й уродило на слимаків по всьому Артуа на добрий підживок для панів кошельників, скоро всі, розстебнувши ґудзики на животі і не виймаючи шпади, висмоктували скойки. Мені б хотілося, щоб кожна людина мала ґарний ґолос: тоді ґрали б у ґилку набагато краще, і ті ледве вловні тонкощі, розраховані на етимологізацію черевиків на високих корках, легше буде спускати в Сену при обслуговуванні мосту Мельників, як це передбачено універсалом канарського царя, тим самим, який ще й досі перебуває під арештом у місцевих писарів.
Ось чому, месіре, я вимагаю від вашого сеньйорства висловити, як і належить, із цього приводу свою думку з погашенням судових витрат, утрат і збитків.
Тут Пантагрюель його спитав:
— Ви нічого більше не маєте сказати, мій друже?
— Нічого, месіре, — відповів Сраколиз, — я все вам виклав, аж до tu autem[181], нічого не змінивши, присягаю честю.
— А тепер ви (сказав Пантагрюель), месіре Пийвино, ґоворіть усе, що маєте сказати, по змозі коротше, тільки не випускайте нічого з того, що стане у пригоді для нашого присуду.
Розділ XII
Як сеньйор Пийвино тягався перед Пантаґрюелем
Тоді сеньйор Пийвино почав так:
— Шановний пане і панове, якби кривду можна було так легко побачити і рішуче вказати на неї, як на мух у молоці, світ, чотири бики, не був би так сточений щурами, як оце зараз, і на землі не було б стільки підло обгризених ними вух, бо те все, що відпорна сторона торочить про форму і зміст factum'a[182], вкрите тільки пушком правди, а насправді, мостиві панове, під вазонами із трояндами криються хитрощі, шахрайство, каверза. Чи маю я терпіти, щоб о тій порі, як я їм за номінальною ціною суп, не думаючи і не кажучи нічого поганого, до мене являлись оббирати і ґолову задурювати, змушуючи мене вичеберювати під їхнє примовляння:
Хто ївши суп ще й випива,
Коли душа вже нежива?
Але ж, Пріснодіво, скільки ми знаємо великих отаманів, яким на бойовищі роздавали тички святого хліба братерства, щоб вони пристойніше на те чхали, вахали стегнами, перділи і робили ще всякі там вихиляси!
Але нині всі помішалися розумом на лестерській сукнині: хто бахурує, хто — п'ять, чотири і два, і як Суд не дасть мудрого наказу, доведеться йому в цьому році, а то й у наступному, допивати послідки з чарок. І якщо якийсь побідаха йде до парні, аби йому нашмарували пику кізяком чи щоб купити зимові чоботи, а сержанти чи дозорці дістають декокт із клістирової рурки чи фекалії зі стольчаків із вічками під їхні сраки, то чи це не дає їм права гризти тестони і робити фрикасе з дерев'яних мисок? Крути не крути, а буде так, як Бог дасть, і коли сонце зайшло, весь скот уже під стріхою. І я цьому не повірю, поки мене не підтримають люди серед білого дня.

Тридцять шостого року я придбав німецького коника, високого куцаня, гривастого рудавця, як запевняли золотарі; а проте нотар поставив своє cetera.[183]
Людина я не великовчена, щоб місяць зубами хапати, проте у горщику з маслом, де Вулканове справилля запечатане, пішла поголоска, що солоний бугай знаходив вино і без свічки, і зберігалося воно на дні мішка з вугіллям, у чоботях і прикрите фескою та гетрами, конче потрібними на те, щоб варити бурду, себто баранячу голову. Недарма каже прислів'я: видно добре чорні корови в горілій діброві, надто як ждеш своєї любови. Я радився з цього приводу з ученими світилами, і вони розв'язали цю задачу через а плюс б, а для цього треба лише влітку косити у підвалі, де повно паперу і чорнила, пер і чепеликів з Ліона на Роні, і тарабен і тараба, бо як тільки кінська збруя затхне часником, ржа роз'їсть їй печінку, і тоді вже зостається лише нагодувати товченіками, западаючи в пообідні дрімки. А ви ж думали, чого така дорога сіль!
Не вірте, мостиві панове, що та челядка проковтнула трясихвоста, щоб обдарувати понятого возного, і що утрібка кров'янки потрапила до лихварських калиток і що уберегтися від канібалів можна, узявши пучок цибулі та триста головок ріпи, та трошки телячої почеревини, найвищої проби, яку тільки мають алхіміки, і тим усім обмазати й обпалити їхні пантофлі, муфлен, муфляр, підливши туди грабельного соусу, і сховати в якесь кротовиння, зате кришеники сала приберегти.
І якщо у кості вам випадає лише дубль один-один чи, найбільше, дубль три-три, бережіться туза, покладіть даму на раму, жируйте, поки слуха ця жируха, і пийте донесхочу, depiscando grenoillibus[184] у всіх гарних котурнистих чоботях, це для всіх пуцьвірінків, які грають у фука, поки залізо кується і топиться сургуч для пиворізів.
Щоправда, ці чотири бики, про яких ішлося, пам'ять мали куцу. Щоб гами розучити, тут вони не побоялись ні бакланів, ні савойських крижнів, добрі мої краяни уповали на них, кажучи: ці хлопці стануть вправні в арифметиці, а для нас це буде артикул статуту. Ми не можемо схибити вовка, обгороджуючи того вітряка, про який говорила супротивна сторона. Але гаспиду стало завидки, він узяв німців за дупу, а їх і чорти не переп'ють: "Her, tringue, tringue!"[185] — і шашка в дамках.
Не з руки ж бо нам запевняти, що в Парижі на Малому мосту продають фермерських курей, і хай навіть ці чубатки курки, як болотні дурки, тобто одуди, хай навіть усі пожертвують чорнильні слоїки свіжоспеченим заголовним чи курсивним літерам, мені байдуже, аби лише під палітуркою не завелася черва.
І даймо, що поки спарюються вуличні собаки, дівки сурмлять, що от попалися, перш ніж нотар із допомогою своєї кабалістики вручить акт, але це не означає (на те й суд, щоб усе по справедливості!), що шість арпанів луговини з великим роздоллям дорівнює трьом бочкам добірного атраменту, так, щоб не плювати у криницю, і взявши до уваги, що на похороні короля Карла був повний базар руна, за два третя, тобто, маю на увазі, вовни.
І я бачу в усіх гарних історіях ось що: коли йдуть на лови манком, обмахують тричі димар мітлою і, назвавши себе, грають женилом і наддають у зад, а розпалившись, пхають кий у перебій, щоб —
На їхній лист без мови
Вернули всі корови.
І такий самий вирок ухвалено в Мартингалі одному гуляці з Лузфужруза; суд повинен це врахувати.

Не кажу, що в ім'я справедливості не можна конфіскувати майно тих, хто п'є святу воду, як роблять із ратищем ткача, на яке саджають баламутів: доброму котові добра мишка.
Tunc, месіри, quid juris pro minoribus?[186] Бо звичай як салічний закон: хто первий обламає корові роги, хто висякається під час псальмування або псякування, той має під спів Богородице, радуйся збадьорить свій опалий член мохом, зірваним тоді, як люди мліють на північній відправі, щоб загнуздати білі анжуйські вина, які збрикують, б'ючи під жижки, як бретонські борці.
Закругляючись, домагаюся вернути утрати, збитки і відсотки.
Щойно сеньйор Пийвино закінчив, Пантагрюель сказав сеньйорові Сраколизу:
— Як ви збираєтеся відперти закид, друже мій?
Той йому у відповідь:
— Ба ні, мосьпане, зовсім не збираюся. Я говорив тут лише правду, а тепер, на Бога, покладімо край суперечці, бо наш процес ускочив уже в копієчку.
Розділ XIII
Як Пантаґрюель розв'язав позов двох сеньйорів
Тоді Пантагрюель підвівся і сказав усім зібраним головам, радцям і докторам:
— Отож, мостиві панове, ви почули докази сутяжців vive vocis oraculo[187]. Що ви на це скажете?
А ті у відповідь:
— Чути ми, звісно, чули, але нічогісінько не збагнули. Тим-то й просимо вас una voce[188] і благаємо: виголосіть присуд, який тільки вам заманеться, і ex nunc prout ex tunc[189], ми його схвалимо і затвердимо, як одно серце.
— Гаразд, панове, — сказав Пантагрюель, — я вволю вашу волю. Мені ця справа не вбачається такою важкою, як вам. Ваш параграф Caton, закон Frater, закон Gallus, закон Quinque pedum, закон Vinum, закон Si dominus, закон Mater, закон Mulier bona, закон Si quis, закон Pomponius, закон Fundi, закон Emptor, закон Pretor, закон Venditor[190] і багато інших, як на мене, куди важчих.
Сказавши це, він пройшовся раз-другий по залі, видно було, що він глибоко задумався, і в задумі своїй скімлив, як у тугих попругах віслюк, а думав він, як удобрухати обидві сторони, не предкладаючи одної над другою; потім сів і виголосив такий вирок:
— Розглянувши, заслухавши і зваживши позов між сеньйорами Сраколизом і Пийвином, суд постановляє:
Враховуючи скрайню дратливість кажана через його хвацький ухил від літнього сонцестояння з метою женихання до придибенцій, які поставили шах і мат пішаком завдяки лихим образам світлобоязних костокрилих, замешканих у римському підсонні, й присілої окаряч мавпулі, що здиблює свою пульку виханням стегон, позивач мав цілковите право проконопатити галіон, надмуханий челядкою, одна нога взута, а друга гола, метаючи йому, без усякого сорому, стільки чечевичин, скільки шерстинок у вісімнадцяти корів, і стільки ж — гаптувальникові.
Так само суд не бачить складу злочину у гівнячках, а цей злочин йому приписували тому, що він не міг сповна відкласти, як це доводить пара рукавичок, напахчених пальбою горіхової свічки, з тих, якими користуються в Мірбалі, попустивши вітропуск із допомогою бронзових ядер, ось чому стайничі змішують по-оберштальмейстерському свою нав'ючену Луарою городину з шуліковими балабончиками, розцяцькованими угорським мереживом, які його шваґер ніс урочисто у лімітрофному козубі з ґербами морд, увінчаних

трьома шевронами на вже ветхому полотні, в засідку до куреня, звідки стріляють перами в червоподібного папугу.
Що ж до оскаржень до позваного, ніби він був черевичником, сироїдом і смоліем мумій, то цього при копанні не встановлено, як довів переконливо позваний, тож на цій підставі суд засуджує його на три склянки кисляку, приправленого, розбавленого, перерозпряженого, як заведено в цьому краю, і ці склянки згаданий винуватець і заплатить у майській середині серпня. Проте винуватець береться доставити сіно і клоччя затикати капкани в горлянці, обгорнуті в чернечі богородиці, протереблені крізь решето на коліщатках.
Зоставайтеся друзями, без оплати витрат, і на цьому засідання закривається.
Після оголошення присуду сутяжці розійшлися, обидва задоволені постановою, і це річ була невиданська, такого-бо не траплялося з часів потопу, і ще тринадцять ювілеїв не станеться, щоб супротивні сторони були однаково задоволені остаточним вироком.
Що ж до присутніх радців та докторів, то вони цілі три години були в екстазі й цілковитому захваті від просто-таки нелюдської мудрости Пантагрюеля, появленої на очі тим, як він розв'язав цю морочливу і закручувату справу, і ще довго вони б умлівали, аж це принесено чимало винця і рожевої водиці, і принесене швидко вернуло їх до тями і до звичного розумування, і слава Богу, що так.

Розділ XIV

Панурґ оповідає, як він вирвався із турецьких лабет

Пантагрюелів присуд був оприлюднений і почутий, розмножений на друкарських верстатах і переданий до судових архівів, отож усі гомоніли:
— Соломон, передаючи з простого домислу дитину матері, зроду не являв такої мудрости, як Пантаґрюель. Як добре, що він живе поміж нами.
Його навіть запрошували на доповідача і голову суду, але він, уклінно подякувавши, відмовився.
— Ця посада (сказав він) тримає людину в неволі, й тим, хто її обіймає, дуже важко спастися, якщо зважити на людське розпоганення. Я міркую так: якщо стольці, звільнені грішними янголами, обсядуть лише такі людці, то й через тридцять сім ювілеїв не настане Страшного суду, а Миколай Кузанський буде лжепророком. Мій обов'язок попередити вас про це загодя. Але як у вас знайдеться кілька барилець доброго вина, я залюбки візьму їх у дар.
І вони залюбки так і вчинили: послали йому найкращого вина з міських пивниць, і він випив повну. Зате нетяга Панург перебрав міру, бо був сухий, як тараня. Біта у нього стала легесенька, як у захлялого кота. Коли він шелепнув за одним замахом півпугара рубінового вина, хтось йому кинув:
— Куме, легше! Надто ви вже щируєте!
— Геть ік лихій годині! (гукнув він). Це тобі не паризійські перепійчики, які чаркують, мов букивчаки, і дзьобають лише тоді, як їх, наче горобчиків, ляпнуть по хвостику. Ех, кумпане! Аби ж я вмів так швидко злинати, як я лигаю, я б уже ширяв понад місячною сферою з Емпедоклом! Але що за чортівня? Мені невтямки: вино міцненьке і добірне, а що більше його п'ю, то дужча в мене жадота. Мабуть, тінь монсеньйора Пантагрюеля викликає спрагу, як місяць застуду.
Товариство зайшлося реготом. Бачачи теє, Пантагрюель поспитав:
— Панурже, чого це на вас смішки напали?

— Сеньйоре (сказав той). Я їм розповідав, які ці бісові турки нещасні — вина в рота не беруть. Якби Магометів Алькоран не містив у собі іншого лиха, то й тоді я б ніяким світом не перекинувся в їхню віру.
— Але скажіть мені (спитав Пантагрюель), як вам пощастило вирватися?
— Присяйбогу, сеньйоре (сказав Панурґ), розповісти, не повірите. Турки, бусурмани, посадили мене на рожен, нашпигавши салом, наче кролика, бо я був такий худий, що інакше мене б не вгризли. І давай смажити мене живцем. От смажать вони мене, а я думкою на ласку Божу себе сповіряю, доброго святого Лаврентія згадую і все уповаю, що Бог вирятує мене від цих тортур, і що ж, порятунок прийшов воістину дивом дивним. А було це так. Припоручив я, отже, себе ревно Господу і знай лелесаю: "Боже, поможи мені! Боже, спаси мене! Боже, порятуй мене від муки, якої я зазнаю від цих невірних собак, бо я твого закону не кидаюсь!" А мій підпікач чи пришмалювач саме здрімнув, чи то з Божої волі, чи то з волі якогось доброго Меркурія, що хитрощами приспав стоокого Арґуса.
Відчув я, що він більше не крутить рожна, глядь, аж він хропака затинає. Тоді зубами схопив я за необгорілий кінець головешку і кидиць її у пах моєму підпікачеві, а другу здолав пожбурити під польову койку, де лежав солом'яник пана пришмалювача, поставлену біля пічки. Солома так і пихнула, полум'я перекинулося з соломи на койку, з койки на стелю, сосновими дошками обшиту. Та це ще нічого! Головешка, кинута в пах моєму клятому мучителеві, підпалила йому все лобове волосся, і в нього зашкварчали яйця, якби вони в нього не були такі смердючі, він би й до ранку не похопився, а так він підскочив, як гірський цап, висунувся у вікно і завопіяв несвітським гласом: "Даль борот! Даль борот!", що означає: "Горим! Горим!" Потім накинувся на мене, збираючись шпурнути мене в огонь; він різав мотуззя, яким були зв'язані мої руки, і вже почав різати вірьовки на ногах.
Аж це господар дому, почувши крики на пожар і відчувши дим на вулиці, де він гуляв із цілим гуртом пашів і муфтіїв, притьма кинувся гасити вогонь і рятувати своє добро.
Надбігши, він схопив рожен, на який мене насадили, і вдарив ним, поклавши трупом мого підпікача, чи то через брак швидкої допомоги, чи то з іншої причини, — господар увігнав йому рожен трохи вище пупа, праворуч, прошив третю долю печінки, а відтак гостряк, ідучи вгору, пропоров діяфрагму, а вийшов через осердя у плечовому поясі, між хребтом і лівим окостом. Щоправда, коли господар витяг із мене рожен, я бебехнув біля жаровні, але забився тільки ледь-ледь, — удар послабило сало.
А мій паша, бачачи, що непереливки, що домів'я не врятувати і що пиши пропало, крикнув пробі до всіх дияволів і, між іншим, до Ґрильґота, Астарота, Рапалла і Ґрибуйля, зовучи кожного по дев'ять разів.
Тут я ізвомпив не на жарт і сказав собі з ляком: дияволи зараз нагрянуть сюди із цим шаленяком, а що як, не доведи Господи, вони ще й мене злапають? А я і так уже напівспечений. І сало мене погубить, позаяк біси великі салоїди, як про це прямо мовить філософ Ямвлих, а також Мюрмель у своїй апології De bossutis et contrefactis pro Magistros nostros[191]. А проте я перехрестився, гукнув: Agyos athanatos, ho Theos![192] — і жоден чорт так і не явився.
Бачивши теє, окаянний баша надумав зробити кінець собі — прохромити своє серце моїм рожном. Справді, він уже притулив його до грудей, але рожен далі не пішов, бо був не досить гострий; і як турчин не пхав, у нього нічого не вийшло.
Аж це я підійшов до нього та й кажу:

— Місере мугиряко! Ти марно гаєш час, так ти себе зроду не вб'єш, а лише покалічиш, і потім тебе аж до судної дошки мучитимуть цирульники; як хоч, я тебе покладу на місці, що ти й не кавкнеш. Я вже багатьох таким робом на той світ спровадив, повір мені, і нічого, зосталися задоволені.
— О, мій друже (сказав він), я тебе благаю! Я подарую тобі за це мій черес. На, візьми! У ньому шістсот серафів та ще й кілька діямантів і рубінів чистої води.
— А де ж вони? — спитав Епістемон.
— Клянуся святим Іоанном, — відповів Панурґ, — далеченько, як вони ще є. А де, скажіть, торішній сніг?[193]
Це найбільше хвилювало Війона, паризійського поета.
— Доказуй (сказав Пантагрюель), будь ласка, це ж нам цікаво, як ти розправився зі своїм башею.
— Слово порядної людини (сказав Панурґ), я не брешу. Я обмотав його напівобгорілими підгузами, знайденими там, потім зв'язав по-хлопському руки й ноги, щоб він не ворухнув навіть лабою, потім устромив йому рожен у горлянку і підвісив рожен на дві грубі закрючки, на яких трималися галябарди, а внизу роздмухав добрий вогонь, і тут мій мілорд продимів, як оселедець у курні. Ну, а я схопив його черес, зірвав із гачечка списа і дав дропака. Один Бог знає, як від мене тхнуло козлом!
Вискочив я на вулицю, дивлюсь, аж усі біжать на пожар і тарганять воду. Побачивши, що я наполовину обгорів, турки, природно, пожаліли мене і вилили на мене всю воду, це мене добряче відсвіжило і справило полегшу. Потім вони дали мені трохи підживитись, але я в рота нічого не брав, адже турки, як у них заведено, принесли самої води, аби запивати. Більше вони нічого лихого мені не зробили, хіба що один клятий потурнак із горбом ісперед спробував нишком поцупити в мене сало, але я так лулуснув його списом по пальцях, що він удруге вже не пхався. А одна дівка коринтянка, яка принесла мені їхнього улюбленого афродіястичного варення, все лупала очима на мою нещасну цюцюрку, ошелешена аж надто жалюгідним її виглядом: уся скоцюрблена від вогню, вона теліпалася, сягаючи лише колін. І от яка дивовижа: опік зовсім зцілив мене від запалення сідничого нерва, від якого я терпів цілі сім років, на тім самім боці, який смажився, поки мій підпікач спав.
Поки отак турки морочилися мною, вогонь пойняв, хто-зна вже як, понад дві тисячі домів, аж нарешті один турчин, укмітивши це, зіпонув: "На черево Магоме, все місто горить, а ми тут панькаємося!" І кожен кинувся до своєї халупчини.
А я подався до застави. Піднімаюсь я на перегорок, обертаюся назад, як жінка Лотова, і бачу — весь город ув огні, і зрадів у цю хвилю так, аж мало у штани не наклав із тої радости. Але Бог мене покарав.
— Як саме? — спитав Пантагрюель.
— А ось як (відказав Панурґ). Дивлюсь я веселенько на омахи полум'я та ще й шкилюю: "Ох, горопашні блішки! Ох, горопашні мишки! На вас чекає сувора зимівля — вогонь добрався до ваших нірок". Як на те, з міста, від вогню тікаючи, вибігло шістсот, та де там шістсот, понад тисячу триста одинадцять собацюг, здорових і дрібних. І посунули просто на мене, відчувши дух моєї грішної, підсмаженої плоті, і розшарпали б мене в одну помлу очей, якби мій янгол не підказав мені, що є чудовий засіб проти зубного болю.
— А з якого побиту (спитав Пантаґрюель) тобі було боятися зубного болю? Адже від ревматизму ти вилікувався?
— Хай тобі крашанки і писанки! (гукнув Панурґ). Хіба то не пекельний біль зубний, коли тебе собаки ловлять за ноги? Аж це я згадав про сало і ну

кидати його собачні, а та одразу ж за ці кришеники й перегризлась. Завдяки цьому вони від мене відстали, а я відстав од них. Отак вони мене к животу зболили, радого та щасливого, на славу всім харчевням!

Розділ XV

Як Панурґ навчав найновішого способу зводити паризькі мури

Якось Пантаґрюель, щоб від студій одпочити, подався до передмістя Сен-Марсо, бажаючи оглянути Фолі-Гобелен. Йому товаришив Панурґ, із припасеними, як завжди, під плащем флягою та шматком шинки: він ніколи не забував їх прихопити, узиваючи їх своїми драбантами. Зброї він не носив, і коли Пантаґрюель збирався подарувати йому шпаду, він відповів, що вона ще йому перегріє косу, тобто селезінь.

— Але ж (сказав Епістемон) як ти відбиватимешся в разі нападу?

— Налягаючи на ноги, — відповів Панурґ, — аби лиш колюща бронь була заборонена.

Повертаючись, Панурґ після огляду паризійських мурів сказав ущипливим тоном:

— Дивіться, які гарні мури. Міцненькі мури, для оборони пуцьвірінків нема кращих. Але, бородою свідчусь, такому городу, як оцей, вони стануть у поганій пригоді. Та тут корова пукне і понад шість брасів[194] такого муру обвалиться.

— Друже мій (сказав Пантаґрюель), знаєш, що відповів Агесилай, коли його спитали, чому велике місто лакедемонське не обмуроване муром? Отож-бо, показавши на його мешканців і громадян, у військовій справі битих, дужих і добре озброєних: "Ось (гукнув він) мури міста!" Тим він хотів сказати, що наймічніший мур — це тверда кістка і що міста й осади не мають надійнішої і міцнішої твердині, ніж звага їхніх мешканців та резидентів. Так само і цей город сильний завдяки своїй численній і загорілій людності й іншого передмур'я не потребує. І якби захотіли обмурувати його як Страсбург, Орлеан або Феррару, їм би з цим не повелося, завеликі вийшли б витрати і видатки.

— Хай і так (погодився Панурґ). А все ж непогано було б надіти таку собі кам'яну подобизну, коли підступає ворог, хоча б на те, щоб він загадався: "Хто там?" А щодо ваших слів про великі кошти на мурування, то хай тільки отці міста поставлять мені вина, а я вже навчу найновішого і найдешевшого способу зводити мури.

— Якого б то? — спитав Пантагрюель.

— Тільки нікому нічичирк (відповів Панурґ), як я вам його відкрию. Я вже спостеріг, що жіночі шмонді тут дешевші за каміння. Ось з них і треба стіну городити, розмістивши їх за архітектурною симетрією, так щоб найбільші виставити на перший план, а потім положисто, як ослячі спини, викласти середні й нарешті маленькі, і попротикати подібно до шпичастих діямантів, як на масивній вежі в Бурже, отими тужавими булавами, які домують у монастирських матнях.

Який же диявол зруйнує такі мури? Метал і той не такий відпорний на удари. І якщо туди ткнеться гаківниця, ви одразу побачите (присяйбогу!), як закапає з цього благодатного пранцюватого плоду, просто періщитиме, хай тобі абищо! І блискавка в них ні разу не шваркне. А чому? Бо вони святі і благословенні.

Тут є лиш одна недогода.

— Хо-хо! Ха-ха-ха! (сказав Пантагрюель). Яка ж?

— Та ось мухи вельми вже ласі на ці плоди. Злітаються роєм і паскудять: на таку гидь уже не повабишся! А втім, і проти цього знайдеться засіб: треба їх прикрасити гарними лисячими хвостами або ж здоровецькими кабаками провансальських вислюків. І в цьому зв'язку хочу навести вам

(саме до вечері) оповідку Frater Lubinus, libro De compotationibus mendicantium.[195]
У ту добу, коли звірі говорили (а це було давно), бідолашний лев, ідучи Б'єврським лісом і бурмочучи пообідні молитви, пройшов під деревом, на яке зліз селянин-вугляр, щоб зрубати гілляку; селянин, побачивши лева, кинув у нього сокиру і глибоко зранив йому стегно. Лихо, та й годі! Лев побіг, кульгаючи, і довгенько блукав лісом, шукаючи допомоги, поки здибав теслю, який зохотився рану його оглянути; от тесля почистив її, як тільки міг, і заткав мохом, порадивши левові обмахувати рану, щоб її мухи не засиділи, поки він сам шукатиме деревію.
Ось лев, одужавши, гуляє лісом, аж це столітня баба ріже і згрібає хмиз; побачивши лева, вона з переляку беркицьнула додолу, вивернувшись так, що вітер задубив їй плаття, спідницю та сорочку аж до плечей. Помітивши це, лев із жалю підбіг до неї глянути, чи не потовклася вона, і з уваги на її теє то як його… питає:
— О бідолашна жінко, хто ж це так тебе поранив?
Не встиг цар звірів це промовити, як добачив лиса, от він підкликав його та й каже:
— Гей, куме лисе, сюди, сюди, швидше, тут нещастя!
Коли лис підійшов, лев сказав йому:
— Куме, друже мій, у цієї доброї жінки дуже погана рана між ногами, добре видно її розрив. Дивись, яка вона велика: від заду аж до пупа, завбільшки чотири, а то й п'ять із половиною ампанів. Це від удару сокирою; боюся тільки, що рана вже задавнена. Отож, щоб мухи туди не добралися, гарненько, я прошу тебе, обмахуй її від мух уздовж і впоперек. Хвіст у тебе пухнастий і довгий: обмахуй, мій друже, обмахуй від мух, благаю тебе; а я тим часом піду по мох, щоб прикласти до рани, бо тільки так ми можемо виручити ближнього і допомогти одне одному. Обмахуй гарненько; отак, мій друже, обмахуй від мух, інакше буде пацієнтці зле. Обмахуй же як слід, куме, обмахуй! Бог обдарував тебе хвостом; великим і товстим, усім на завидки; обмахуй гарненько і без упину. Добрий обмахувач, а обмах має бути безперервний, обмахуй своїм обмахалом, щоб ніколи мухи не обмушили. Обмахуй від мух, друзяко, обмахуй, доглядаче! Я скоро вернусь!
Горопашний лис обмахує наліво і направо, туди і сюди: але стара карга бздить і пердить, смердюча як сто чортів. Бідашному лисові кругом почало плавати, бо він не знає, як повернутися, щоб уникнути бабиного бзда; і так, крутячи головою, помічає він, що на заду в неї є ще одна дірка, не така велика, як та, яку він од мух обмахує, і звідки стругають ці смердючі й отруйні вітри.
Нарешті вертає лев, цуплячи моху більше як вісімнадцять пак, і починає пхати його принесеною ломакою в рану; от він упер туди вже шістнадцять із половиною пак та й дивується:
— Хай йому біс! Ну й глибока ж оця рана, туди може влізти понад два вози моху!
А лис його попереджує:
— О, куме леве, мій друже, благаю тебе, не клади всього моху туди; залиш його тріньки, бо ззаду осьосьо є ще одна маленька дучка, смердюча як п'ятсот чортів. Я отруївся її газом, там такий отруйний, що Господи, та й годі.
— Що ж, доведеться оберігати ці мушині мури і поставити там найманих обмахувачів.
Тут обізветься Пантагрюель:
— Звідки тобі відомо, що жіночі соромітні органи такі дешеві? Адже в цьому місті чимало неблазних жінок і чистих дівчат.

— Et ubi prenus[196]? — спитав Панурґ. — Я вдовольняюся не якимись чутками, а лише твердою і певною істиною. Похвалитися, що я багатьох почустрив, відколи в цьому місті (я тут лише дев'ять днів), я не похвалюся, але цього ранку попався мені один славний чолов'яга, який у саквах, подібних до Езопових, ніс двох дівчаток двох-трьох років, не більше, одну спереду, другу ззаду. От він просить у мене милостині, а я йому відповідаю, що в мене більше яєць, ніж деньє, а потім його запитую: "Чоловіче добрий, оті двоє дівчаток — незайманиці?" — "Брате, — відповідає він, — два роки я ношу їх отак, і оця, що спереду, завжди перед очима у мене, то, по-моєму, вона незаймана; а проте я не дав би спалити за це руку. Що ж до тієї, що ззаду, то я аж ніяк не ручуся".
— Свята правда, — озвався Пантагрюель. — Який же ти славний хлопчина! Я велю тебе вбрати у мої ліврейні барви.
І він одягнув Панурґа за останньою модою; а що Панурґ захотів, аби матня його плюндрів була три фути завдовжки, але не кругла, а чотирикутна, то йому так і зробили, і Панурґ аж очі на себе вбирав. І сам Панурґ часто казав, що людство ще не здогадується про переваги і користь довгої матні, але незабаром до нього це дійде, бо всі пожиточні речі винаходять свого часу.
— Хай Бог береже того (казав він), кому довга матня врятувала життя! Хай Бог береже того, кому довга матня принесла одного дня сто шістдесят тисяч і дев'ять екю! Хай береже Бог того, хто завдяки своїй довгій матні врятував цілий город від голодної смерти! І, далебі, я таки напишу книгу Про вигоду довгої матні, щойно тільки випаде більше дозвілля.
І справді, він зладив гарну і велику книгу з ілюстраціями, проте вона так і не вийшла друком, оскільки я знаю.

Розділ XVI

Про норови та звичаї Панурґові

Панурґ був середньої статури, ані високий, ані низький, і ніс мав крюкастий, схожий на колодочку від бритви; на свої тридцять п'ять чи десь так років був не надто талановитий, живий образ гречности, хіба що трохи паливода і з пупка слабий на хворобу, про яку тоді казали так: Найбільший біль — це безгрошів'я.
А проте він знав шістдесят три ярміси ходити на роздобутки, з яких найчеснішим і найпосполитішим були хапанці, у Парижі він був шурубура, махляр, гульвіса, гультіпака і плутько.
А власне, на землі найкращий син.
Любив наробити розгардіяшу сержантам і дозорцям. Збере трьох-чотирьох драбуг, напоїть їх надвечір, як храмовників; потім веде їх до церкви Святої Женев'єви чи до Наваррського колежу, саме перед обходом чати, про її наближення він дізнавався, поклавши шпаду на брук і припавши вухом до землі: якщо шпада дзвеніла, то це непомильна ознака, що чата близько. Тоді він із компаньйонами брав тачку, розгойдував її і пускав щосили просто під ноги чаті, від чого нетяги солдати гепали додолу, як свині, а бешкетники тікали у другий бік; бо ще й двох днів не минуло, як Панурґ знав уже всі паризійські вулиці, завулки і переходи, як свій Deus det.[197]
Іноді насипав у такому місці, якого нічному обходові не минути, гарматного пороху, відтак, побачивши чату, підпалював і втішно спостерігав, як тікають навзаводи доглядачі, переконані, що ноги їм палить вогонь святого Антонія.
Найбільше від нього перепадало бідолашним магістрам і теологам. Здибає когось на вулиці, і втне якусь каверзу: кому вкине калу за валик

капелюха, кому начепить іззаду лисячого хвоста чи заячі вуха, або вигадає ще якесь мерзенство.
Одного дня, коли вчені мужі збиралися на вулиці Фуар, він скапарив так зване бурбонське вариво, наколотивши часнику, гальбануму, асафетиди, кастореуму та теплого гною, змастив те все сукровицею із шанкрових бубонів і спозаранку густо нашмарував цією ропою всі бруківки так, щоб самому чортові замермеділо. І вже як почали ці добрі люди кидати з себе, так усе й заблювали. Душ десятеро-дванадцятеро сконало потім на чуму, чотирнадцятеро відпровадили до лепрозорію, вісімнадцятеро стали подагриками, а двадцять семеро схопили пранці.
А Панурґові й байдуже. Він завів звичку носити під полою прута і давав гарячих пахолкам, щоб вони швидше несли вино своїм панам.
У його купині було понад двадцять шість кишеньок і карманців, завжди туго натоптаних:
в одному лежала олив'яна гральна кість і гострий, як у кушніра, ножик, яким він зрізав гаманці;
у другому — слоїк кислого соку з незрілого винограду, яким він бризкав ув очі переходням;
у третьому — зрадзілля, опушене півнячими і гусячими пір'їнками, — аби саджати добрим людям на плащ або ж на капелюх; а ще він присобачував людям роги, з якими тамті ходили по цілому місту, а іноді й ціле життя; жінкам він теж їх чіпляв іззаду до брилика — у подобі чоловічого причандалу;
у четвертому — купа ріжків із нужею та блошнею, — він збирав їх у жебраків на цвинтарі Невиняток, а потім із допомогою очеретинок чи пишучих пер струшував їх на комірці найбільшим манірницям, переважно у церкві, він ніколи не залазив на хори, а зоставався у бабинці — байдуже, за обіднею, вечірнею чи на проповіді;
у п'ятому — сила гачків та гачечків, якими він любив зчіпляти чоловіків і жінок, зібраних тісною юрмою, надто тих жінок, які ходили у платті з тонкої тафти, — трохи сіпнуться, і платтю швах;
у шостому — бляшанка із губкою, кресалом, крем'яхом та всяким таким справиллям;
у сьомому — двоє-троє запалющих скелець, якими він доводив до нестями чоловіків та жінок і вони аж казилися в церкві; недарма він казав так: як жінка яріє в костелі, то жінка яріє і в постелі;
у восьмому — запас ниток і голок, із допомогою яких чого він тільки не витинав.
Якось у великій залі суду, перед тим як Кордильєр збирався правити службу, Панурґ допомагав йому прибратися і надіти шати; однак, зодягаючи його, він примудрився пришити білий стихар до ряси та сорочки, а потім дав хода, коли панове судді посідали, щоб слухати обідню. Та ось як дійшло до Ite missa est[198] і сарака frater[199] заходився скидати із себе стихаря, то заодно стягнув і рясу з сорочкою, бо те все було міцно зшите докупи, і, заголившись по плечі, показав усім свої струменти, а були вони здоровецькі. І що завзятіше frater те все із себе цупив, то більше оголявся, поки нарешті один судовик покликнув: "Що ж це, кат його мамі, таке? Чи не думає чесний отець, що ми на приносини дарів цілуватимем його в зад? Чи й не так! Хай ліпше вогонь святого Антонія таким робом знаменується!" Відтоді бідолашним чесним отцям велено було розбиратися лише у себе в ризниці, а при всіх — ніяким світом, надто ж при жінках, щоб не підкусити їх на гріх. Коли ж хтось цікавився, чому це у фратрів такі довгі яйця, Панурґ щоразу блискуче розв'язував проблему.

— У віслюків тому довгі вуха, — казав він, — бо їхні матінки, як засвідчує Де Аліако у своїх Suppositiones[200], не надівають їм на голови очіпків.
Так само і яйця бідолашних блаженних отців — вони такі довгі тому, бо їхні плюндри не мають матні, тож горопашний пуцвірок гуляє собі як-хотя і знай брякає по їхніх колінах, як вервечки при поясі в жінок. От вони й робляться такого великого розміру: під час отого брякання рідини людського тіла спускаються до згаданого пуцвірка, бо, за твердженням законників, постійне хвилювання і рух породжують жаду.
Item[201] одна його кишеня була набита квасцями, і ті квасці він сипав вичепуреним дамам за ковнір, тому декотрі мусили при всіх роздягатися, а інші танцювали, як когутик на жаринах, а ще інші били дрібушки, мов палички по бубону, а ще гасали по вулицях, і він біг за ними і, яко зальотник поштивий і галантний, накидав тим із них, що роздягалися, плаща на спину.
Item ще в одному кармані зберігалася фляшка зі згірклою олією, і, розминаючись із ошатно вбраною жінкою чи там чоловіком, він заяложував і бруднив найкращі місця на одязі, вдаючи, ніби мацає крам, і примовляв: "О, яке добре сукно, яка добра саєта, яка гарна тафта, мадам! Дай вам Боже все, що вашій душі заманеться — обнови, нового друга! Хай вас Бог береже!" З цим словом він посилав свою руку їй до коміра. І незмивна масна пляма, посаджена там, так міцно в'їдалася потім у душу, в тіло і в її добре ім'я, що сам анциболот її б не вибавив. А він казав на прощання: "Мадам, вважайте не впадіть, попереду он велика брудна баюра".
Ще в одній кишені був розтертий у порошок молочай, і туди ж таки він засовував тонкої роботи гарний носовичок, який на галантерейному кружґанку поцупив у гожої білошвейки, коли знімав у неї з грудей вошу, впущену туди, між іншим, його ж таки рукою. Обертаючись у товаристві бонтонних дам, він щоразу забалакував про шитво, клав руку їм на перса і питав: "Ці мережки фламандські чи валенсійські?" Потім діставав свій носовичок. "Помилуйтесь, помилуйтесь, оце робота! — казав він. — Чи то зі Сциниьяну, чи то з Дриснісони!" І струшував, хляпаючи, хустинкою перед їхнім носом, і тоді чотири години поспіль тільки й чулося апчхи та апчхи. А сам він під той час бздів, як жеребчик, і жінки з реготом питали:
— Ви що, Панурже, пукаєте?
— Перепрошую, пані (казав він), я добираю супровід під ту мелодію, що ви її виводите носом.
Ще в одній кишені лежали викрутки, відмикачки, обценьки та всяке таке знаряддя, проти якого всі двері й усі скрині капітулювали.
Ще одина кишеня містила цяцьки, і грався він ними віртуозно, бо пальці мав гнучкі, як у Мінерви чи в Арахни, а колись він навіть фіґлював і, як міняв тестон[202] чи там іншу яку грошину, то, хоч би міняйло за самого Муша був шамкіший, у нього все одно звітріло б п'ять або шість великих монет, як би не лупав він очима; операція відбувалася так прудко і моторно, що міняйло чув лише повів вітерця.
Розділ XVII
Як Панурґ здобував індульгенції, як одружував бабів і як провадив процеси у Парижі
Одного дня, зобачивши Панурґа набурмосеного і мовчазного, я подумав, що він сидить на бобах, і сказав йому так:
— Судячи з вашої міни, Панурже, ви заслабли, і я знаю, що вам болить: ваш біль — охляліcть гаманця. Але менше з тим. У мене вціліло шість су і кілька півшагів, це очевидні підкидьки, гадаю, вони для вас будуть не зайві.

А Панурґ у відповідь:
— К бісу цю грошву! Скоро її в мене кури не клюватимуть, бо я маю філософський камінь, він притягує до себе монету з чужих калиток, як магнет — залізо. А може, ви хочете купити індульгенцію? — спитав він.
— Даю вам слово (сказав я), не такий я вже грішитель на цьому світі; і ще не знати, як поведеться мені на тому. Ну, гаразд, для годиться, я ладен брязнути одним деньє, ні більше ні менше.
— Тоді (сказав він) позичте мені один деньє за відсоток.
— Ні, ні (сказав я). Я вам даю від щирого серця.
— Gratis vobis, Dominos[203], — сказав він.
Ми почали зі святого Гервасія, я придбав там індульгенції біля першої карнавки, бо задовольняюся з малого; потім прочитав свої молитви та молитви святій Бригітті; зате Панурґ купував індульгенції біля всіх карнавок і щоразу давав гроші прохачам.
Потім ми обійшли Нотр-Дам, Святого Івана, Святого Антонія та решту церков, де були ляди з індульгенціями. Сам я не придбав жодної, а він біля всіх карнавок цілував мощі і щоразу платив. Дорогою назад він завів мене до шинку Замок і показав мені чи то десять, чи то дванадцять своїх кишень: вони були напхані грішми. Я перехрестився і спитав:
— Як це ви за такий короткий час набрали стільки грошей?
Він мені відповів, що узяв із тарелей, де лежать індульгенції.
— Коли я клав на таріль перший деньє (мовив він), у мене це так спритно вийшло, що можна було подумати, ніби я поклав велику монету. Потім я одною рукою підхопив тузінь деньє, а може, і тузінь ліарів чи навіть дублонів, а другою цілих три чи чотири тузінів, і так у всіх церквах, куди ми заходили.
— Але ж ви (сказав я) прирікаєте себе, як змій, на прокляття. Ви злодій і святокрадець.
— По-вашому (сказав він), це так, а по-моєму ні. Бо ж продавці індульгенцій самі дають мені ці гроші, вони пропонують поцілувати мощі й кажуть: Centuplum accipies[204]. Це означає, що за один деньє я можу взяти сто, адже слово воздаешься тут слід розуміти так, як його тлумачать жиди, вживаючи замість наказового способу майбутній час. Можу вам навести приклад із закону: Diliges Dominum і dilige[205]. Тому коли індульгенщик мовить мені: Centuplum accipies, то цим він хоче сказати: Centuplum accipe[206], і в такому дусі тлумачать ці слова рабі Кимхи і рабі Абен Езра, усілякі там масорети і міркує ibi[207] Бартол. Та й потім сам папа Сікст дав мені ренту і півтори тисячі франків із церковних доходів за те, що я зцілив його від злоякісної пухлини, яка так його мучила, що він боявся зостатися кульгавим увесь свій вік Отож-бо я сам собі, своїми руками, і виплачую цю ренту з церковних доходів.
— Ох, мій друже (сказав він). Якби ви знали, як нагрів я руки на Хрестовому поході, ви б охнули з подиву! Я заробив на ньому понад шість тисяч флоринів.
— Де ж вони в бісового батька поділися? (спитав я). Адже у вас нема й півшага.
— Поділись туди, звідки й прийшли (сказав він); змінили хазяїна, та й квит. Принаймні три тисячі пішли на шлюби, але не молодих дівчат, у них і так женихів не відженешся, а ветхих беззубих бабів, бо я міркував так "Ці славні стариці замолоду дарма часу не гаяли, добре пограли своїми дулами, ставали всім батькам невісткою, поки вже самі кавалери не почали ними бридитися, то нехай же, сто чортів, перед смертю ще раз побрикаються". З цією метою я одній давав сто флоринів, другій сто двадцять, третій триста, залежно від того, наскільки вони були огидні, потворні й

мерзенні, бо що страшніші й бридкіші були бабеги, то більше доводилося давати їм грошей, а то б і сам біс на них не зазіхнув. Потім я ішов до якогось дужого і дебелого носія й укладав шлюбну оборудку; але перш ніж показувати молоду, я показував йому екю і казав: "Куме, якщо ти зголосишся поюрзатися, то це все буде твоє". І відтоді бездольники шморгалися, як старі мули. Потім я ставив добре частування, найкращі вина і чим-більше прянощів, аби розпалити і розтроюдити бабів. Завдяки цьому вони працювали не згірш за інших, тільки найбільшим із них страшидлам і потворам закривали, за моїм наказом, обличчя мішком.
А крім того, я чимало протряс на суди.
— Які ще суди? (спитав я). Адже у вас ні кілка, ні дрючка.
— Друже мій (сказав він), з наусту диявола панночки городянки винайшли високі ковніри, такі глухі на грудях, що туди руки не просунеш, ззаду застібка, а спереду панцир, а це бідолашним коханцям, зітхальникам та споглядальникам прийшлося не до шмиґи. Одного чудового вівторка я подав позов на тих дівчат і в своїй супліці зазначив, як страшенно це вадить моїм інтересам, і попередив, що я на цій самій підставі пришию у своїх плюндрах матню ззаду, якщо суд не закличе їх до порядку. Словом, дівчата об'єднались, виставили свої аргументи і доручили вести справи своєму оборонцеві. Проте я не дав собі в кашу наплювати, і, зрештою, суд заборонив дівчатам носити високі ковніри, якщо вони не залишатимуть спереду невеличкого викоту.
А ще я мав дуже брудний і вельми несмачний процес із магістром Фіфі та його клевретами: я висунув вимогу, щоб вони не читали нишком ночами ні Бочки золота, ні Енциклопудії, хай, мовляв, читають серед білого дня в аудиторіях на вулиці Фуар, у присутності інших софістів; а суд стягнув із мене пеню за те, що я не формалізував своїх стосунків із возним.
Іншим разом я заявив на мулів голів, радців та інших осіб і зажадав, щоб радці пошили їм слинявчики, а то вони обслинили увесь двір при суді, куди їх ставлять гризти вудила, і через це пахолки судовиків не можуть розсідатися любісінько на брукованому дворі й грати у кості чи там у чортихавку, не боячись зіпсувати плюндри на колінах. Я цю справу виграв, але коштувала вона мені немало.
А потім прикиньте, у що мені влітають щоденні частування тих-таки пахолків.
— А навіщо ви це робите? — спитав я.
— Друже мій! (сказав Панурґ). Вони не мають ніяких розваг, а в мене їх більше, ніж у самого короля. Приставайте до мене, ото ми навитворяємо тоді витворок!
— Ні, ні (сказав я). Клянуся святим Зашморгіоном, колись тебе повісять!
— А тебе колись поховають (сказав Панурґ). А що, скажи, почесніше: повітря чи земля? Ех, селюче! Поки пахолки бенкетують, я за їхніми мулами пантрую і двом-трьом підрізаю троки так, щоб лиш на ниточці трималися. Потім якийсь кабанкуватий радця чи інший який черевань спаде на мула, аж це, глядь, уже й валяється, наче свиня, усі на нього баньки луплять, і сміху тут буває більше, ніж на сто франків. А я сміюся гірше за всіх, бо як радця вернеться додому, то він звелить молотити пана пахолка в околіт, як свидове жито. Ось чому я ніколи не шкодую, що витратився на частування.
Зрештою, Панурґ знав не лише (як я мовив вище) шістдесят три ярміси ходити на роздобутки, а й цілих двісті чотирнадцять способів тринькати здобуте, поминаючи витрат на те, щоб комара задушити.

Розділ XVIII

Як англійське вчене світило зголосилося дебатувати з Пантаґрюелем і як його подолав Панурґ

У ці дні один великий учений на ім'я Таумаст[208], до якого дійшла чутка та слава про незрівнянну вченість Пантаґрюелеву, прибув з Англії лиш на те, щоб зобачити Пантаґрюеля, зазнайомитися з ним і досвідчити, чи ж його ученість саме така, як про неї ґудуть. І ось по прибутті до Парижа він подався до житла Пантаґрюеля, а той мешкав у заїзді Сен-Дені і саме ґуляв тоді з Панурґом у саду, філософуючи на взір перипатетиків. У першу мить Таумаст перепудився, побачивши, який Пантагрюель височенець і кремез, потім віддав йому чемненько чолом і сказав:

– І справді, як сказав Платон, принц філософів, якби образ науки і мудрости став тілесний і зримий для очей людських, він би викликав захват усього світу. Бо досить було б поголосці про мудрість розлетітися і сягнути до вух усіх любомудрів, себто філософів, щоб вони миттю втратили сон та спокій, так непереможно пориває їх і вабить до мужа, в якому наука знесла свій храм і чиїми устами глаголить. Як це нам засвідчила цариця Савська, прибула із кресів Сходу і моря Перського побачити домів'я мудреця Соломона і послухати мудрости його, а також

Анахархіс, прибулий зі Скитії до Атен, щоб побачити Солона;

Пітагор, що відвідав віщунів мемфіських;

Платон, що прийшов побачити волхвів єгипетських і Архита Таренського;

Аполлоній Тиянський, що добрався до Кавказьких гір, пройшов землі скитів, масаґетів, індусів, проплив велику ріку Фисон аж до брахманів, аби побачити Ґіарха, минув Вавилонію, Халдею, Мизію, Ассирію, Партію, Сирію, Финікію, Аравію, Палестину, Олександрію, аж до Етіопії, аби узріти ґімнософістів.

Те саме було і з Титом Лівієм: щоб побачити його і послухати, чимало вчених прибували до Рима з найглухіших куточків Франції та Еспанії. Залічити себе до ґурту і розбору людей таких досконалих я не смію, моя амбіція — це бути людиною допитливою і другом не лише науки, а й науковців.

І ось, щойно до мене докотилася чутка про безцінні твої знання, я покинув свою країну, батьків та дім і прибув сюди, не побоявшись довгої дороги, втомливої плавби, невідомої землі, з єдиною метою побачити тебе і побалакати про деякі сторони філософії, ґеомантії та кабали, досі темні й неприступні для мого розуму; якщо ти потрафиш їх розв'язати, я зараз же стану твоїм рабом, я і всі мої нащадки, бо нічим іншим не зможу тобі ґідно віддячитися.

Я викладу їх письмово і завтра оповіщу всіх місцевих учених, щоб ми дискутували публічно при них.

А дискусію можна повести так. Дискутувати pro і contra, як це роблять недоумки софісти тут і деінде, я не хочу. Так само не хочу дискутувати ні декламацією в академічній манері, ні з допомогою чисел, як це робив Пітагор і збирався робити Піко делла Мірандола в Римі; я хочу дискутувати лише знаками, мовчки, бо ці питання настільки пекучі, що слів людських замало, аби передати хід моїх думок.

Отож хай Твоя Магніфіценція рачить явитися на дискусію. Вона відбуватиметься в Актовому залі Наваррського колежу о сьомій ґодині ранку.

Вислухавши його мову, Пантагрюель поважно відповів так:

— Мостивий пане! Я охоче ділюся тими благами, якими ущедрив мене Господь, бо всяке добро йде від нього і йому вгодно, аби це добро множилося серед людей, які на нього заслуговують і здатні сприйняти манну небесну, звану високим знанням; а нині, остільки мені відомо, ти посідаєш серед них

перве місце, отож я, щоб ти знав, ладен коли завгодно, мірою своїх скромних сил, удовольнити будь-який твій виклик, хоча не ти у мене, а я у тебе повинен учитися; але оскільки ти сам мене запросив, то ми розберемо разом якісь для тебе темні сторони і пошукаємо їхнього розв'язання на дні того невичерпного джерела премудрости, де, за Гераклітом, таїться істина. І я цілком пристаю на запропонований тобою спосіб дискутувати з допомогою знаків, мовчки; бо ми й так порозуміємось і уникнемо оплесків, до яких удаються дурнолобці софісти, почувши під час диспуту якийсь вузлуватий доказ.
Отож завтра я буду на місці у зазначену годину, але з такою умовою, щоб не було ніякої гніванки чи лайки поміж нами, бо ми шукатимем не хвали і не оплесків, а йно істини.
На це Таумаст відповів так:
— Мостивий пане! Хай Бог сподобляє тебе своєю ласкою, а я вдячний тобі за те, що Твоя висока Магніфіценція звалилася спуститись до такої мізерії, як я. З Богом, до завтрього!
— З Богом! — відповів Пантагрюель.
Ласкавий мій читачу! Ти навіть не уявляєш, як високо заносилися цілу ніч у своїх думках і які гнали химери Таумаст і Пантагрюель. Зрештою цей Таумаст сказав консьєржеві заїзду Клюні, де він зупинився, що ніколи він так не знемагав на спрагу, як тієї ночі.
— Мені все мариться (сказав він), ніби Пантагрюель стає мені в горлі руба. На Бога, звеліть подати мені вина та свіжої водички, щоб горлянку прополоскати.
Пантагрюеля, того теж розворушило, як ніколи, і цілісіньку ніч він усе гортав:
Книгу Беди De Numeris et Signis,[209]
Книгу Плотіна De Inenarrabilibus,[210]
Книгу Прокла De Magia,[211]
Книгу Артемідора Per onirocriticon,[212]
Анаксагора Peri Semion,[213]
Інарія Peri Aphaton,[214]
Книги Філістимона,
Гіппонакса Peri Anecphoneton,[215]
а також безліч інших, поки нарешті Панурґ не сказав:
— Сеньйоре, викиньте все зі своєї голови і лягайте спати. Ви надто збуджені, боюсь, як би ви не перемудрили і не довели себе до мозкової огневиці. Але спершу келепніть дзвінко разів двадцять п'ять-триддять, та й пухніть собі, а вранці на диспуті з добродієм англійцем виступлю я, і як я не доведу його ad metan non loqui[216], можете мене проклясти.
— Бачиш (сказав Пантагрюель), Панурже, мій друже! Це ж найдивовижніше учене світило: чи ж ти здужаєш із ним тягатися?
— Ще й як здужаю, — мовив Панурґ. — Годі балачок, покладіться на мене. Хто ученіший за біса?
— Ніхто (відповів Пантагрюель), окрім тих, хто сподоблений Божої ласки.
— А проте (сказав Панурґ) я не раз виступав проти їхнього кодла і всіх їх поклав на обидві лопатки і загнав на слизьке. Отож будьте певні, що завтра ваш панята англієць прилюдно обкакається.
Панурґ усеньку нічку пиячив із пахолками і гуляв із ними у примус і секундус і в цурки, а розплачувався защіпками від плюндрів. А як умовна пора наспіла, він подався зі своїм паном до вказаного місця, а там уже зібрались, можете мені повірити, всі паризійці, і старе, і мале.

Хоть цей бісів Пантагрюель (думали вони) заткнув за пояс усіх базік та жовторотих софістиків, та цього разу йому натруситься, адже цей англієць справжній чортяка з Вовера. Побачимо, хто кого.
Усі вже зібралися, Таумаст їх виглядав, і коли Пантагрюель із Панурґом упали до зали, всі бурсаки, спудеї, бакаляри і делегати заляпали в долоні, з дурної своєї завички. Аж це Пантагрюель покликнув товстим голосом, так ніби з двійчастої гармати пальнув:
— Тихше, сто чортів твоїй мамі, тихше! Їй-богу, падлюки, як мене роздрочать тут, я всім вам голови позриваю.
На ці слова присутні завмерли з жаху і більше й не кавкнули, буцім кожен проковтнув п'ятнадцять фунтів пір'я, і від цього гарикання їм так захотілося пити, що вони на півфута повисолоплювали свої язики, ніби Пантаґрюель сипнув їм соли до рота.
Тут озвався уже Панурґ, звертаючись до англійця:
— Мостивий пане! Ти прийшов сюди змагатися у змажці на запропоновані тобою питання чи вчитися і пізнати істину?
На що Таумаст відповів:
— Мостивий пане! Мене привело сюди високе бажання повчитися і пізнати те, в чому я цілий вік сумнився, бо досі жодна книга і жодна людина не могли розвіяти моєї зневіри. Змагатися в якійсь там змажці я не збираюся; заняття це недостойне, отож полишім його шельмам софістам, які шукають у диспутах не істини, а суперечносте і незгоди.
— Отож (сказав Панурґ), я, сумирний учень свого вихователя, пана Пантагрюеля, вдовольню й уконтентую тебе всім у всьому, а отже нема чого клопотати його самого. Хай він ліпше візьме на себе обов'язки голови і розсудить нас, а в разі, як тобі здасться, ніби я не впорався, сам удовольнить твою допитливість.
— Ну що ж (сказав Таумаст), добре придумано. Починай!
Гідне уваги, що в Панурґа наприкінці довгої матні красувалася китичка червоного, білого, зеленого і блакитного шовку, і туди він засунув ще й чималеньку помаранчу.
Розділ XIX
Як Панурґ заткнув за пояс англійця, що дискутував знаками
Отож, поки зібрання нашорошило в тиші вуха, англієць підніс високо одну руку, потім другу, склав пучки пальців курячим, як кажуть шінончі, куприком і вдарив нігтями їх чотири рази, потім розвів пальці й долонями дзвінко ляпнув одна об одну. Потім знову з'єднав руки, як і перше, двічі вдарив пальцями і чотири рази розводив їх; потім знову склав руки і підніс їх угору, ніби в ревнивій молитві Богові.
Панурґ зараз же підніс правицю, застромив її пучак у ніздрю з того самого боку, а інші чотири пальці стис і випростав уздовж крила носа; ліве око ґеть заплющив, а праве примружив, низько опустивши і брову, і повіку; потім високо підніс лівицю, міцно стис і випростав чотири пальці, а бецмана підняв, його рука утворила прямий кут із правою, на відстані півтора ліктя між ними. Після цього в цій самій поставі він опустив обидві руки на землю, а потів склав їх докупи, націлившись просто в носа англійцеві.
— Але якщо Меркурій… — озвався англієць.
Одначе Панурґ урвав його:
— Маско, ви заговорили!
Тоді англієць показав на мигах ось що: високо підніс розчепірену лівицю, стис у кулак чотири пальці цієї руки, а палюх випростав і приставив до кінчика носа. Потім швидко підняв розчепірену правицю і так розчепіреною опустив, приставив палюх до того місця, де відходив мізинець лівиці, а

рештою чотирма пальцями цієї руки повільно заворушив, потім навпаки — правицею зробив те, то проробив лівицею, а лівицею те, що проробив правицею.
Панурґ не знітився, лівицею підніс догори свою неосяжну матню, а правицею дістав звідти уламок бичачого ребра та дві палички однакової форми, одну ебенову, другу з бразилійського акажу, симетрично втулив їх між пальцями і, б'ючи одну об одну, заторохтів так, як бретонські прокажені своїми тарахкальцями, хіба що лункіше і для вуха приємніше, та ще й давай клацати язиком, пасучи поглядом англійця.
Богослови, медики та хірурги із цього знаку здогадалися, що англієць хворий на лепру.
Натомість радці, законники і каноністи з цього вивели, що лепрявий може бути по-своєму щасливий, як колись це відкрив нам Пан-Біг.
Англієць нітрохи не спантеличився: він підніс обидві руки, троє ґоловних пальців стис у п'ястук, потім пропустив пучаки між указівцями та середніми, а мізинці випростав у всю довж і підніс до лиця Пантагрюелеві, а потім з'єднав руки так, що бецман правиці торкався бецмана лівиці, мізинець лівиці — мізинця правиці.
Панурґ мовчки підніс руки і зробив такий знак: зсунув докупи ніготь вказівця лівиці й ніготь палюха тієї самої руки, утворивши посередині колечко, а всі пальці правиці, окрім указівця, стис у кулак, указівець же він то стромляв у те колечко, то виймав. Потім випростав указівець та середній палець правиці, розвів їх скільки міг і наставив на Таумаста. Потім притулив бецмана лівиці до краєчка лівого ока, випроставши всю руку як пташине крило або як риб'яче перо, і легенько заворушив нею туди-сюди, потім те саме проробив правицею, притуливши пальця до краєчка правого ока.
Таумаст зблід, затремтів і зробив такий знак: середнім пальцем ударив по м'язистій основі пучака, а потім указівець правиці встромив у колечко, утворивши його за Панурґовим прикладом на лівиці, але тільки у верх колечка, а не в низ, як це робив Панурґ.
Панурґ же ляпнув у долоні і свиснув у кулак. Потім устромив указівець правиці в колечко лівиці і шпарко заворушив ним. Відтак випнув підборіддя і укняпився в Таумаста.
Досі глядачі в цих знаках не розуміли нічогісінько, але тут до них дійшло, що Панурґ ставить Туамастові німе запитання:
— Що ви на це скажете?
Таумаст упрів, піт із чола так і лився, і здавався тепер людиною, що поринула у споглядання. Нараз йому сяйнуло, він стулив нігті лівиці й нігті правиці докупи, потім розвів пальці півколом і якнайвище підніс догори обидві руки.
На те Панурґ підпер щелепу пучаком правиці, а мізинець тієї самої руки встромив у кільце лівиці й мелодійно задзвонив зубами.
Таумаст, ухнувши, звівся на рівні, але при цьому так перднув, аж вихор зірвався, він усцявся і набздів так, як усе чортяче кодло. Аудиторія почала затикати носа, бо він ще й усрався з хвилювання. Потім підніс правицю і стулив докупи пучки пальців, а лівицю приклав до ґрудей.
Тут Панурґ потяг за свою довгу матню з китичкою, розтяг її на півтора ліктя і лівицею потримав її отак; правицею ж дістав помаранчу і, сім разів підкинувши її, восьмим разом стис овоч у п'ястуку правиці й безмовно підніс руку догори; потім затряс ґарною своєю матнею, показуючи її Таумастові.
Таумаст тоді надув щоки, мов ґудець, і випустив повітря, ніби надимав свиняче пуздро.

На те Панурґ устромив пальця лівиці собі у паністару, а ротом утяг повітря із присвистом, буцім висисав устрицю з черепашки або ж сьорбав юшку; потім розхилив рота і долонею правиці ляснув себе по ґубах, глибоко і голосно зітхнувши, так ніби те зітхання з поверхні діяфрагми пройшло через його трахею, і повторив він це шістнадцять разів.
А Таумаст тим часом сапав, як ґусак.
Тоді Панурґ запхав указівця правиці собі в рота і міцно його затис, напруживши ротові м'язи, а потім витяг із ляскотом, ніби бухнула цяцькова ґарматка, з якої дітвора стріляє редькою, і проробив це дев'ять разів поспіль.
Аж це Таумаст ґукнув:
— Ага, панове, я збаґнув, у чому секрет! Попав пальцем у небо!
Він вихопив свого запоясника і якийсь час тримав його вістрям донизу.
На те Панурґ узяв за край свою довґу матню і затряс її над стеґнами; потім поклав руки, схрещені ґребенем, на голову, висолопивши якомога язика і закотивши очі, мов коза під час конання.
— А, розумію, — сказав Таумаст. — Ну, а це?
І він приставив держак запоясника до ґрудей, а до вістря підніс долоню з підібґаними пальцями.
На те Панурґ наґнув ґолову ліворуч, приставив середнього пальця до правого вуха, а бецмана підніс догори. Потім скрижував руки на ґрудях, п'ять разів кахикнув, а за п'ятим разом ще й ногою тупнув. Потім підніс лівицю і, стиснувши пальці в кулак, приставив щиколодку пучака до чола, а правицею бухнув шість разів себе у ґруди.
Таумаст, очевидно, не вдоволений, приставив бецмана лівиці до кінчика носа, а решту пальців тієї самої руки стис у кулак.
Тоді Панурґ притулив два ґоловні пальці до кутика рота, якомога його розтяг і вищирив зуби, а потім палюхами добряче надавив на повіки і скривив, як здалося ґлядачам, досить шкарадну ґримасу.

Розділ XX

Як Таумаст вихваляв Панурґові чесноти та вченість

Та ось Таумаст устав і, скинувши шапочку, подякував Панурґові за люб'язність; а потім ґолосно звернувся до всієї аудиторії:
— Мостиві панове! Я хочу нагадати вам євангельські слова: Et ecce plus quant Salomon hic[217]. Перед вами — безцінний скарб, я маю на увазі пана Пантаґрюеля, чия слава принадила мене сюди з ґлибини Англії, бо я праґнув побалакати з ним про цікаві для мене нерозв'язні проблеми маґії, алхімії, кабали, ґеомантії, астрології, а також філософії.
Зараз я сердитий на його славу, мені здається, їй завидки до нього, бо вона не відповідає і тисячній частці того, що є насправді.
Ви бачили, як його учень, самотужки, уконтентував мене і повідав мені більше, ніж я його питав; до того ж звів мені на очі й зараз же розвіяв інші темні місця, які я проочив. Запевняю вас, що він відкрив мені справжнє джерело і безодню енциклопедичних знань та ще й таким робом, про який ніхто на крузі земнім ще й ґадки не має, я мовлю про наш диспут, який ми вели знаками, не допомаґаючи собі жодним словом. Тож-бо я викладу письмово те, що ми обговорювали і розв'язали, аби люди не думали, що то все смішки, а тоді видрукую, аби кожному, як мені, це стало за науку, та вже нині ви можете судити, як би ґлаґолав учитель, якщо навіть учень домігся таких пруесів, бо Non est discipulus super magistrum.[218]
Отож, хвалімо Бога, а я теж уклінно дякую вам за появлену мені честь. Хай Бог не помине вас своєю ласкою!
Так само красно подякував усім слухащим і Пантаґрюель, після чого повів Таумаста до себе снідати, і, будьте певні, вони пили на розстебнутий

живіт, — бо в ту добу животи застібали на всі ґудзики, як нині комірці, — і допивалися до того, що питали одне в одного: "А з ким маю честь?.." Пречиста Діво, як же вони хлистали й дули, як фляшки гуляли і як самі вони горлали:
— Сип!
— Подавай!
— Пахолку, вина!
— Лий, хай тобі грець, лий!
На носа припало не менше двадцяти п'яти-тридцяти бочок, і знаєте, як вони пили? Sicut terra sine aqua[219], бо стояла спека і змагала спрага. Що ж до засад, від Таумаста висунутих, а також знаків, яких диспутанти уживали, то я міг би те все вам викласти за їхніми ж власними розповідями, але до мене дійшло, що Таумаст зладив про це велику книгу й оприлюднив у Лондоні, висвітливши все там до цяти. Тому я наразі утримуюсь.

Розділ XXI

Як Панурґ залюбився у великосвітню пані паризійку

Ім'я Панурґове завдяки звитязі над англійцем прогуло на весь город Париж; отож він віддав належне своїй матні і звелів вигаптувати її за римською модою. Панурґа всюди величали, навіть пісню про нього склали, якої виспівувала дітвора, ідучи до школи, він став бажаним гостем у товаристві пань та панночок і через це так запаношився, що замислив смалити литки до однієї великосвітньої пані.
І справді, нехтуючи всякі церемонії та антимонії, до яких удаються замріяні стогни-душі, постувальники і безскоромники, він якось узяв та їй і ляпнув:
— Пані! Було б украй пожиточно для панства, любо для вас, почесно для вашого роду, а для мене просто надоба, щоб ви од мене понесли. Я маху не дам — самі побачите на ділі.
На таку його мову пані на сто льє турнула його від себе зі словами:
— Отакецький нахаба! Розпускати отак губу — як ви смієте? Ви що, не знаєте, з ким гуторите? Геть із-перед моїх очей і щоб духу вашого не було! Бо як сунетесь, я звелю вам руки й ноги відрубати.
— Та я (сказав він) пожертвую вже відрубаними і руками і ногами, якщо ми з вами пожируємо, помахаємося, бо осьо (показав він на свою довгу матню) панята Соловей Юрливий, він вас затанцює так, що дійме до самого шниру. Він такий ґалантний любусь, перш ніж допекти до живого, обнишпорить найдрібніші закапелочки і найчарівніші гарненькі жирові згортки, а після його перебування доведеться тільки підвихнути.
На те у відповідь пані:
— Геть, зухвальцю, геть! Ще одне слово, і я покличу людей — вони на болото вас зіб'ють.
— Го! (сказав Панурґ). То ви така сердита на словах, або мене ваше личко ошукує. Радше земля злине в небо, а небо спаде в тартар і вся натура розіпсіє, ніж у такої вроди і гожости, як ви, знайдеться крапля жовчі чи підступности. Недарма кажуть, що, на жаль,
Жінка, якщо вродливиця,
Завжди козирем дивиться.
Але тут ідеться про грубу красу. А ваша врода така пишна, така дивовижна, така небесна, що мимоволі думаєш: ця врода дана вам як взірець, аби ми бачили, що вона може вчинити, появивши всю свою потугу та вмілість. Ви — мед, ви — сахарь, ви — манна небесна.

То вам Парис мав золоту путівочку віддати, а не Венері, не Юноні і не Мінерві; ніколи-бо не було такої величі у Юноні, такої мудрости у Мінерві й такої гожости у Венері.
О небесні боги і богині! Блаженний той, кому ви дозволите обняти таку жінку, поцілувати її і почовгати своїм салом об її сало. І, далебі, це буду я — я бачу, що вона нетямиться від мене. Так мені прирекли феї, я це знаю і йду за їхнім віщуванням. Отож не марнуймо часу, ваше кубельце, мій ґоробчик!
Він хотів її лапнути, але вона вдала, ніби кидається до вікна сусідів на ґвалт ґукати.
Тут Панурґ узяв ноги на плечі й, тікаючи, крикнув:
— Пані! Стривайте, не хапайтеся звати, я сам збігаю по них!
Отак він пішов собі на виступці, піймавши облизня, і не дуже цим журився. Назавтра він застав пані в церкві, куди вона прийшла на обідню. На вході він подав їй святої води й низесенько вклонився; відтак уклякнув біля неї і сказав:
— Пані! Я так закохався у вас, що перестав мочитися й ходити до вітру. Аби ви тільки знали, яке це жахіття. Якщо мені стане зле, хто буде винний?
– Ідіть (сказала вона), ідіть, мене це не обходить! Не заважайте мені молитися.
— Спершу (сказав він) доберіть риму до слова мамуля.
— Не хочу, — відповіла вона.
— Це дуже просто (сказав він), диви, яка в мене мамула. А тепер попросіть у Бога, аби він дав мені те, чого ваша висока душа прагне, і дайте, прошу, мені ці рожанці.
— Нате (сказала вона), тільки відчепіться.
Вона вже знімала свої цестринові вервечки з буйними золотими пацьорками, але Панурґ вихопив один зі своїх ножичків і махом зрізав їх, збираючись віднести до скупника краденого.
— Хочете ножичка? — спитав він.
— Ні, ні! — відповіла вона.
— Але ж ножик (сказав він), цілком до ваших послуг, з усіма своїми пристроями, з усіма своїми кишками і потрухами.
Проте пані захвилювалася за свої рожанці, тим паче, що в церкві почувалася без них, як без рук. "У цього мелуна, мабуть, чи не вітер у ґолові, — думала вона. — До того ж він ще й чужинець. Не бачити мені більше рожанців. А що скаже муж? Він на мене розсердиться. Я йому скажу, що в мене їх зрізав злодій у церкві, і він легко цьому повірить, побачивши на поясі обривок стрічки".
Після сніданку Панурґ подався до пані, засунувши до рукава велику калитку, повну фальшивих судових екю та жетонів. І почав з питання:
— Хто з нас двох більше кохає: ви мене чи я вас?
А вона у відповідь:
— Про себе можу сказати, що я на вас лихим духом не дихаю. За Божою заповіддю, я всіх людей люблю.
— А може (спитав він), ви в мене таки закохані?
— Я скільки вам торочила (сказала вона), щоб ви не зверталися до мене з такими речами. Якщо ви ще зі мною про це заговорите, я вам покажу, як вести зі мною нескромні розмови. Ідіть ґеть, але спершу верніть мені вервечки, а то муж іще кинеться, де вони.
— Як це, пані (сказав він), вернути вервечки? Я вам їх не верну, присяйбогу, не верну. А знаєте що, давайте мінька. Які вам більше подобаються? Золоті з емаллю у вигляді великих куль чи любовних тенет, а

чи масивні, як виливанці? Може, вам хочеться з ебену, чи з буйних гіацинтів, з буйних добре шліхтованих гранатів із пацьорками щирого туркусу, або з чудових топазів упереміж із кульками чистої води шафірів, або з ладних рубінів-баласів із буйними перлинами у двадцять вісім каратів кожний?
Ні, ні, це все не те. Я можу дати вам чудові рожанці з чистого смарагду із пацьорками з сірого бурштину та з буйною перською перлиною завбільшки як помаранча у вигляді клямри. Коштують вони всього двадцять п'ять тисяч дукатів. Я хочу вам їх подарувати, грошей у мене доста.
Те все він говорив, дзвонячи жетонами, ніби то були екю.
— А то, може, хочете штуку оксамиту лілового, малинового, барви шарлату, штуку саєти вишитої чи багряної? Чи не треба вам ланцюжків, золотих виробів, головних пов'язок, перстеників? Досить вам тільки сказати.
П'ятдесят тисяч дукатів — це для мене не сума.
На ті слова у пані покотилася слинка, та все ж вона сказала:
— Ні, дякую, від вас я нічого не хочу.
— Ну, а я (сказав він) від вас хочу, далебі. І вам це стане задурно, вас від цього не убуде. Рекомендую (він показав на свою довгу матню), це панята Соловей Юрливий, він проситься на постій.
Тут він спробував обняти її, але вона скрикнула, а втім, не дуже голосно.
Тоді Панург лукаво бликнув на неї і сказав:
— Чи ти ба, яка нечіпаха! Ну й дідько з вами! Відтепер про добро чи якусь шану від мене забудьте. От я влаштую вам собачу свайбу — це вже як Бог свят!
Із цим словом він, боячись духопеликів, цілком ним заслужених, дав ногам волю.
Розділ XXII
Як Панург зробив паризійській дамі фиґля, який аж ніяк її не скрасив
Щоб ви знали, на завтра припадало свято Тіла Господня, ради якого вся біла челядь любить чепуритися, і цього дня наша дама наділа прегарну сукню із малинової саєти та камзол з дуже дорогого білого оксамиту.
Напередодні Панург шукав, шукав і нарешті знайшов левретку в тічці, прив'язав її до свого паска, привів до хати і цілісінький день і ніч добре годував. Вранці він її убив, випустив із неї те, про що правлять грецькі геоманти, покраяв на дрібнесенькі кавалки і поніс це м'ясце, добре приховане, з собою; відтак подався туди, де мала пройти з процесією пані за звичаєм того свята; коли вона переступила поріг, Панург подав їй святої водички, ґречно віддав чолом, а трохи згодом, як вона помолилась, підсів до неї на лаву і вручив їй рондо у такій редакції:
РОНДО
Цього разу надіюсь я, синьйоро,
Що ви мене з самої перекори
З-перед очей не проженете знову,
Як того дня, коли своєму рабові,
Плохутці, німаку, ви надто скоро
Безжальну кару винесли суворо
І не схотіли на полегшу горя
Мені шепнуть: нам не зійтись в любові
Цього разу.
Болить і скніє моє серце хворе
І палу, і жалю ніяк не зборе
По тій, хто вроду має пречудову,
І вже не пережить мені відмови,
Як не здолаю з бою взяти гору

Цього разу.
А поки вона розгортала й читала папірця, Панурґ моторно сипнув їй своєї утрібки в різні місця, надто у зборки на рукавах та згортки плаття, а потім сказав:
— Панусю! Бідолашним закоханцям усміхається щастя не завжди. Що ж до мене, то я маю надію, що безсонні ночі, гризоти і переживання, спричинені коханням, зарахуються за покару в чистці. Принаймні моліть Бога, щоб він дав силу мені терпіти.
Панурґ ще не добалакав, як церковні пси набігли на пані звідусіль, принаджені запахом утрібки, якою її обсипано. Маленькі й великі, гладкі й худі, всі зібралися тут і, виставивши свої цюцюрки, обнюхували пані й обсцикали. Світ не бачив такої бридоти і гидоти.
Панурґ відганяв їх, потім, уклонившись пані, зашився у капличку і став сочити за цією розвагою, а вразькі собаки обісцяли пані все плаття, а один хортище зумів насикати навіть ш на голову, інші — на рукави, ще інші — на клуби, а найменші шавки пудили на черевики, отож дамині сусідки зі шкури пнулися, рятуючи її.
Панурґ реготав і, звертаючись до одного вельможного городянина, сказав:
— Не інакше, як у цієї пані тічка або її недавно якийсь хорт покрив.
Переконавшися, що в собачні гризня за даму, наче за суку в тічці, Панурґ пішов по Пантаґрюеля.
Кожному зустрічному псюсі він відважував копняка і приказував:
— Чого ж ти не йдеш на весілля? Твої товариші вже там. Швидше, швидше, сто чортів, швидше!
Прийшовши додому, він сказав Пантаґрюелеві:
— Пане! До одної дами, першої красуні міста, збіглися звідусіль пси і хочуть її чухрати.
Пантаґрюель зголосився піти і, подивившись, сказав, що видовище цеє прегарне і досі небачене.
Але найкумедніше було ще попереду: під час процеси дами вчепилося понад шістсот тисяч чотирнадцять псів, завдаючи їй тьми-тьменної прикрощів, і хоч би куди вона повертала, пси наступали їй на п'яти, сцикаючи на те місце, яке вона черкнула своєю сукнею.
Вистава ця зібрала до гибелі люду, і всі зорили, як собаки стрибали на неї, доскакуючи аж до шиї, і нівечили ш пишне вбрання, тож дамі нічого не лишалось, як піти додому; собаки гналися за нею, вона тікала, а челядь реготала.
А коли вона влетіла до хати і прибила двері, вся собачня, що збіглася сюди з околиці, так обісцяла їй двері, що з її сечі зібрався струмок, де вільно могли плавати качки; той струмок і нині плине біля святого Віктора, і в ньому гобелен, завдяки специфіці собачої сечі, виявленій ще трудами метра Орібуса, фарбує в шарлат матерію.
На такому струмку з Божої помоги хоть млина-водяка став, але, звісно, не такого, як Базакльський водяк у Тулузі.
Розділ XXIII
Як Пантаґрюель на звістку про наїзд дипсодів[220] у край амавротів Париж покинув і чом у Франції такі короткі милі
Трохи згодом Пантагрюель отримав звістку, що батька його Ґарґантюа занесла Морґанія до краю Фей, як занесла в оні дні Ож'є та Артура, і що, почувши про це, дипсоди перейшли кордони, сплюндрували великий край Утопію й обложили столицю амавротів. Отож він покинув Париж, ні з ким не попрощавшись, бо зволікати було годі, й прибув до Руана.
Переконавшися дорогою Пантагрюель, що французькі милі справді коротші проти миль інших країв, запитав у Панурґа, чому це так і звідки, і Панурґ

розповів йому історію, що монах Маротус дю Лак виклав у Діяннях царів Канарійських. Ось вона:
У давню давнину краї не мірялись ні льє, ні милями, ні міліаріями, ні стадіями, ні верствами, ні парасангами[221], поки нарешті цар Фарамонд не запровадив такого поділу, і то в такий спосіб: одібрав у Парижі сто гарних і ставних молодиків, не з боязких, і сто гожих дівчаток-пікардійок, тиждень на них хухав і дмухав, а потім закликав до себе, кожному юнакові дав по юнці, дав гроші на видатки і звелів їхати врізнобіч і там, де вони полоскочуть своїх юнок, класти камінь, оце й буде миля.
Отак попутники і попутниці рушили у веселу путь і знічев'я, бо сила у них грала, жирували на кожній межі, — тим-то французькі милі такі короткі. Але потім, коли відмахали добрі гони і здорожилися, як чорти, а олії у їхніх посвітачах поменшало, вони вже не жартували так часто й обмежувались (я маю на оці чоловіків) одною жалюгідною і вимученою ходкою. Ось звідки у Бретані, в Ландах, у Німеччині та інших відлегліших краях такі милі довгі.
Є ще й інші пояснення, але це мені здається найправдивішим.
Пантагрюель теж на нього цілком пристав.
З Руана вони подалися до Онфлера, і там Пантагрюель, Панурґ, Епістемон, Евстен і Карпалим сіли на судно.
Поки вони шпаклювали корабель і ходового вітру виглядали, Пантагрюель дістав від паризійської дами (його давньої утриманки) листа з такою адресою:
Улюбленцю красунь і невірнику серед усіх одчаюг
П.Н.Т.Ґ.Р.Л.
Розділ XXIV
Лист, якого привіз Пантаґрюелеві паризійчин гонець, і тлумачення слів, на золотій каблучці карбованих
Коли Пантаґрюель прочитав адресу, то здивувався великим дивом; спитавши у гінця, як звати пересильницю, він одкрив листа і тільки там і знайшов, що золоту каблучку з діямантом. Тоді він нагукав Панурґа і показав листа. Панурґ розтлумачив, що на аркушику паперу щось написано, але в такий химерний спосіб, що годі щось розібрати.
Щоб перевірити це, він підніс папірця до вогню: ану ж листа написано на салом'яку.
Потім він опустив папірця у воду: ану ж листа написано соком молочаю.
Потім підніс його до свічки: ану ж листа написано цибулячим соком.
Потім потер його горіховою олією: ану ж листа написано водою з попелом від смоковниці.
Потім натер його молоком матері, що годувала свою первістку: ану ж листа написано жаб'ячою кров'ю.
Потім натер один його ріжок попелом від ластів'ячого гнізда: а раптом листа написано соком жидівських груш або міхунки.
Потім натер другий його ріжок сіркою з вуха: ану ж листа написано воронячою жовчю.
Потім умочив його в оцет: ану ж листа написано молоком рай-дерева.
Потім змастив його кажанячим лоєм: ану ж листа написано китовою спермою, так званою сірою амброю.
Потім обережно занурив його в мідницю з холодною водою і одразу вийняв: ану ж листа написано квасцями.
Нарешті, нічого не з'ясувавши, він гукнув гінця і спитав:
— А що, соколику, чи не дала тобі дама, яка тебе послала, якоїсь палиці?

Панурґ гадав, що тут не обійшлося без тих самих хитрощів, про які мовиться в Авла Ґеллія.
— Ні, пане, — відповів гонець.
Панурґ захотів був обголити його, аби переконатися, чи не написала дама свого послання спеціальним атраментом на його черепі, але, побачивши, який патлатий гонець, передумав: навряд щоб волосся відросло за такий короткий час.
Тоді він звернувся до Пантаґрюеля:
— Клянуся Богом, метре, я не знаю, що робити і що сказати. Аби перевірити, написано щось на цьому папірці чи ні, я вдався до певних ярмісів месіра Франческо ді Ньянто, тосканця, який описав способи читання тайнопису, я скористався з того, що згадує з цього приводу Зороастр у Peri grammato acriton[222] і Кальфурній Бас у De Uteris illegibilibus[223], але нічогісінько не виявив і гадаю, що вся заковика в каблучці. Отож погляньмо.
Оглянувши каблучку, вони знайшли на внутрішньому боці напис івритом:
ЛАМА САВАХТАНІ[224]
Тоді вони покликали Епістемона і спитали, що це означає.
Епістемон відповів, що ці слова гебрейські й означають вони: Чом мене покинув ecu?
Панурґ як стій зметикував:
— Розумію, в чому річ. Бачите цей діямант? Він фальшивий. От вам і розгадка того, що хоче сказати ця дама:
Невірнику! Чом мене покинув ecu?
Пантагрюель одразу зміркував: він згадав, як перед від'їздом не встиг попрощатися зі своєю дамою, і це його зажурило; він ладен був вернутися до Парижа лиш на те, щоб помиритися з нею.
Проте Епістемон нагадав йому прощання Енея з Дідоною, а також пораду Геракліта Тарантського: коли судно стоїть на котвиці, а піднімати її вже пізно, краще линву рубати, ніж гаяти час на розв'язування, а тому хай викине це з голови і поквапиться до рідного міста, над яким нависла небезпека.
І справді, за годину схопився вітер, норд-норд-вест, судно під усіма вітрилами вийшло в море і через кілька днів, поминувши Порто-Санто і Мадейру, причалило до Канарських островів.
Відпливши звідти, вони пройшли повз Капо-Бланко, Сенегал, Зелений Ріг, Гамбію, ріг Сагрес, Меллі і ріг Доброї Надії та й пристали до царства Меліндського.
Рушивши звідти, наші мореплавці, гнані трамонтаною, минули Меден, Уті, Удем, Ґеласим, острови Фей і царство Ахорії[225]; нарешті ввійшли до гавані Утопії, що за три милі з гаком від столиці амавротів.
Після невеликого відпочинку на суходолі Пантагрюель сказав:
— Хлопці! Город звідси недалечко. Але, перш ніж іти далі, порадьмося, як нам бути, ми ж не атенці, аби спершу діяти, а потім раду радити. Чи згодні ви жити й померти зі мною?
— Так, пане (сказали всі), будьте у нас певні, як у своїх власних пальцях.
— Тоді (сказав він) зостається лише одне, що мене бентежить і непутить: я не знаю ні розташування, ні чисельносте ворогів, що облягли місто. А знаття — це більша певність. От і подумаймо разом, як би все з'ясувати.
Усі йому відповіли устами одними:
— Пошліть нас на звіди, а самі чекайте тут. Сьогодні ж ми вам доставимо точні дані.

— Я (сказав Пантагрюель) проберусь до їхнього табору, поминувши варту і чати, та ще погуляю і подрочуся з ними, так що вони мене й не познають, огляну артилерію, шатра усіх капітанів, пущу ману комбраттям, і ніхто не здогадається, що я за один. Диявол, і той мене не розкусить, бо я коліна Зопирового.
— Я (сказав Епістемон) знаю всі стратегії та пруеси старочасних одчаюг отаманів і ватажків, усі хитрощі й тонкощі військової науки. Я піду до ворогів і, як вони мене навіть викриють і піймають, я здолаю викрутитися, та ще й розповім про вас усе, що прибандюриться, і вони повірять мені, бо я коліна Силонового.
— Я (сказав Евстен) перелізу через їхні шанці, попри сторожу й охорону, я пройдусь по їхніх черевах і поперебиваю руки-ноги, хай вони і з чорта дужі, бо я коліна Геркулесового.
— Я (сказав Карпалим) пролізу туди, куди лише птахи залітають. Тілом я такий легесенький, що перешелесну через траншеї і пройду увесь їхній стан; не боюсь я ні списа, ні стріли, ні румака, хай навіть це пегас Персея чи Паколе, я втечу від них цілий і здоровий. Під моєю стопою не примнеться на лужку і на полі ні билинка, ні колосочок, бо я амазонки Камілли коліна.

Розділ XXV

Як Панурґ, Карпалим, Евстен та Епістемон, комбраття Пантаґрюелеві, от уже проворяки, поклали трупом шістсот шістдесят лицарів

Не встиг Карпалим це виректи, аж глядь — скачуть учвал шістсот шістдесят лицарів, а спали вони на своїх легких коників, аби довідатись, чиє ж то судно прибилось до гавані, й поспішали при нагоді голіруч захопити прибульців.
Тут Пантагрюель сказав:
— Хлопці, ховайтесь на кораблі. Бачите, підходить загін наших ворогів, але я повбиваю їх, як бидло, навіть якби їх було і вдесятеро більше. А ви тим часом ховайтесь і приємно проведіть своє дозвілля.
Панурґ на це й обізветься:
— Ні, сеньйоре, так не гоже. Навпаки: ідіть на судно ви, та ще й інших із собою візьміть, а я сам-один їх знешкоджу, тільки не баріться. Гайда, гайда!
Решта підхопили:
— Сеньйоре, він має рацію. Сховайтесь, а ми дамо підсобки Панурґові. І ви побачите, які ми зухи.
І Пантагрюель відповів:
— Гаразд, хай буде так, але як супостат притисне, я вас вирятую.
Тоді Панурґ зняв із ковчега дві грубі кодоли і прив'язав їх до чардачного барана, кинув кінці на землю, а з кінців зробив два зашморги, один більший, другий, усередині першого, менший.
- Ідіть на судно, — сказав він Епістемонові, — і на мій знак крутіть хутчій баран і тягніть до себе дві кодоли.
Потім звернувся до Евстена і Карпалима:
— А ви, хлопці, стійте тут, зустрінете супостата на місці, підкоритесь йому і вдасте, ніби здаєтесь. Тільки не ступіть у канатні зашморги, тримайтесь чимдалі.
Недовго думаючи, він збігав на судно і, прихопивши пасмо соломи та барильце з гарматним порохом, насипав пороху в канатні зашморги, а сам із ґнотом у руці став біля них.
Лицарі доскакали галопом, перша лава опинилась перед судном, але в березі було слизько, і сорок чотири верхівці зі своїми коньми грьопнули на

землю. Наїхали інші вершники, гадаючи, ніби їм чинять опір. Аж це обізветься до них Панурґ:
— Мостиві панове! Ви, мабуть, потовклися. Даруйте вже, але то не наша провина, винна тут слизота морської води, такої, самі здорові знаєте, оліїстої. Ми здаємося на ласку переможців.
Це підтвердили і його два комбрати та Епістемон, що стояли на чардаку. Тим часом Панурґ відійшов і, бачачи, що вершники всередині канатних зашморгів, а його товариші відступили перед натовпом цікавих побачити ковчег і команду, зненацька гукнув Епістемонові:
— Тягни! Тягни!
Епістемон закрутив барана, і обидві кодоли обмотались круг коней і легко перекинули їх заодно з верхівцями; верхівці повихоплювали мечі й збиралися рубати чалки, проте Панурґ підпалив ґнотом порох, і всі опинились, мов окаянні душі, у вогненному кільці. Ніхто не врятувався, ні люди, ні коні, хіба що один лицар вирвався на арабському румаку. Одначе Карпалим цього не проочив і кинувся навздогін зі своєю звичною прудкістю й легкістю і вже через сто ступнів наздогнав, скочив у забедри, обхопив ззаду вершника і погнав коня до судна.
Що вже радів Пантагрюель, такий погром угледівши, до небес вихваляв він винахідливість свого комбраття і звелів їм відпочити і підживитися в березі, весело бенкетуючи; бранця вони теж пригостили, але нетяга боявся, як би його не проковтнув з усіма тельбухами Пантагрюель, і не даремно, горлянка у тамтого була така широка, що він глимнув би вас, як ту шротинку, і в роті в нього бранець посів би місця не більше, ніж просинка в ослячій пащеці.
Розділ XXVI
Як Пантаґрюелеві та його комбраттям онавісніла солонина і як Карпалим пішов полювати на дичину
Поки бенкетували бенкетарі, Карпалим сказав:
— Черевом святого Жерія свідчуся, невже дичиною ми так і не посмакуємо? Після солонини я ніяк не відіп'юся. От я принесу окоста з коників, що ми підсмажили, ото буде печеня!
Тільки він сікнувся, аж це на узлісся вибігла велика і гарна косуля — не інакше, як її розгнічена Панурґом ватра привабила.
Карпалим, недовго думаючи, гайнув за нею — стріла з арбалета так не летить. Ув одну помлу очей її наздогнав, та ще й у цьому гоні перейняв на льоту руками:
Чотирьох великих дрохв,
Сімох хохітв,
Двадцять шість сірих куріпок,
Тридцять дві червоні,
Шістнадцять фазанів,
Дев'ять бекасів,
Дев'ятнадцять чапель,
Тридцять два припутні,
а ногами забив:
Десяток, а то й цілий тузінь чи то зайців, чи то трусів, тільки з нори,
Вісімнадцять пар хоростільників,
П'ятнадцять веприків,
Двоє борсуків,
Трьох великих лисів.
Молоснув косулю кривулею по голові, убив, завдав собі на плечі, підібрав зайців, хоростілей і веприків і, підступивши на відстань голосу, гукнув:
— Панурже, друзяко, оцту, оцту!

Добрий Пантагрюель подумав, що його канудить, і велів приготувати оцту. Проте Панурґ притьмом збагнув, що пахне заятиною, і справді, за мить він уже показував зацному Пантагрюелю, яку косулю двигає Карпалим на плечах і скількома зайцями обвішаний його пас.
Епістемон іменем Дев'яти муз негайно змайстрував дев'ять дерев'яних рожнів за античним модлом. Евстен заходився білувати, Панурґ дві лицарські кульбаки пустив під жаровні, кухарем призначено бранця, і він спік дичину на тому самому вогні, який засмажив лицарів.
І загуляли на всю губу! Їли як не в себе! От уже були добрі теребії!
Тут озветься Пантагрюель:
— Підв'язати б оце кожному до бороди по дві пари бубонців, а мені дзвони з пнутьєрської, рейнської, турської і камбрейської дзвініць, от би баламкання ми зчинили, працюючи щелепами!
— Але (сказав Панурґ) побалакаймо ліпше про те, як нам воріженьків заломити.
– І то правда, — мовив Пантагрюель і, звертаючись до полоненика:
— От що, соколику, — сказав, — признайся, як на сповіді, не збрехавши ні словом, а то я з тебе шкуру спущу, бо я живцем дітей ковтаю. Розкажи мені все, що тобі відомо про розташування, чисельність і потугу вашого війська.
А полоненик у відповідь:
— От вам, сеньйоре, вся правда. У нашому війську числиться триста обрів, закутих у камінні панцирі, таких великанських, що страх, а втім із вами їм не помірятися, окрім одного, їхнього отамана, Вовкулаки, за обладунки в якого ковадла циклопів; сто шістдесят три тисячі пішаків, у латах з упирячої шкури, всі зухи наголо; одинадцять тисяч чотириста панцерників і теляжників, три тисячі шістсот подвійних гармат і сто п'ятдесят тисяч мандрьох, гарних, як богині…
— Оце вже мені до вподоби! — гукнув Панурґ.
— Серед них є амазонки, ліонки, паризійки, туренки, анжуйки, пуатійки, є нормандки, німкені, словом, заступниці всіх країв і всіх язиків.
— Он як (сказав Пантагрюель), а цар же з ними?
— Авжеж, сір (сказав полоненик), власною персоною, ми титулуємо його Анархом, царем дипсодів, тобто жадаків, ви ще не бачили, щоб хтось так жадав і так пив, як ми, а його шатро охороняють великолюди.
— Годі (сказав Пантагрюель). Ну що, хлопці, підете зі мною на них?
А Панурґ у відповідь:
— Хай Пан-Біг поб'є того, хто вас кине! Я надумав, як мені перебити їх, наче свиней. А щоб там когось дарувати душею — це вже дзуськи! Одне мене непутить…
— Що саме? — спитав Пантагрюель.
— Як мені (сказав Панурґ) переткнутися з усіма стрибухами і щоб ні одна не ухилилась, поки я не нагопцююся з нею.
— Ха-ха-ха! — засміявся Пантагрюель.
А Карпалим сказав:
— А наїй би ся грани! Я б теж не проти якусь умастити!
— А я (сказав Евстен) гірший, абощо? Я від самого Руана говію, але ж стрілка у мене дострілювала і до десяти і до одинадцяти, та й ниньки ще дерзка і тужава, як сто чортів.
— Ну тоді (сказав Панурґ) тобі дістануться пухкі й відгодовані.
— Як? (сказав Епістемон) Усі гарцюватимуть, а я осла водитиму? Еге, нема дурних! Я діятиму правом війни: Qui potest capere capiat.[226]
— Ба ні (сказав Панурґ). Осла прив'яжи і гарцюй, як усі.
Добрий Пантагрюель засміявся і сказав:

— Наставляй ширше, а то, бач, нікуди сипать. Боюся, ще й не смеркне, як вам пропаде хіть стругати, і по вас самих погопцюють списи та ратища.
— Баста! (сказав Епістемон). Я їх вам прижену, а ви їх смаліть, парте, робіть із них фрикасе, начиняйте. Їх менше, ніж мав Ксеркс, бо його військо нараховувало, якщо вірити Геродотові та Помпеєві Трогу, триста тисяч вояків, а проте Темістокл із горсткою людей погромив Ксеркса. Отож, на Бога, не журіться!
— Господь з ними! (сказав Панурґ). Я один своєю матнею змету з лику землі всіх мужчин, а святий Баллетру, що домує у цій матні, пошкромадить усіх жінок.
— Нумо, хлопці (сказав Пантагрюель), у похід!

Розділ XXVII

Як Пантаґрюель звів трофей на честь своїх пруесів, а Панурґ — інший на честь своїх зайчат, як із Пантаґрюелевих пуків уродились чоловічки, а з його бзда — жіночки, і як Панурґ зламав палицю на двох склянках

Перш ніж рушити звідси, — проголосив Пантаґрюель, — я хочу на честь пруесів, що ми допіру звершили, звести тут чималенький трофей. Тут усі, радощами радіючи і сільських пісень співаючи, поставили високу палю і до неї причепили: вояцьку кульбаку, начілку, кінський плюмаж, стремена, остроги, панцеранку, зуповні крицеві риштунки, сокиру, рапіру, залізну рукавицю, тиляги, наколінники, нашийницю і всю зброю, потрібну для зведення тріумфальної арки чи трофею.
Відтак, на вічну пам'ять, Пантагрюель написав таку звитяжну пісню:

Тут билися чотири одчайдухи,
І, ніби Фабій там чи Сципіон,
Не зброєю звитяживши, а духом,
Забрали супостата у полон,
Хоть був то чималенький ескадрон,
Шістсот і шістдесят рубак сиділо,
А скільки ще фігур дрібніших он!
Мужнім будь,
Як поклав здобуть
Перемогу.
Ставши на цю путь,
Здайся на могуть
Ти благого Бога.
Вона приходить лиш до того,
Кому розумно, в чому суть:
Лиш віра в Господа благого
Приводить до вершин славут.

Поки Пантагрюель компонував ці вірші, Панурґ настромив на високу палю косулячі роги, шкуру і передню праву ногу; потім вуха трьох зайчат, трусячу спинку, щелепи великого зайця, крила дрохвячої пари, лапки чотирьох припутнів, слоїк із оцтом, ріжок, куди вони сіль клали, дерев'яний рожен, списик, старий дірявий казан, соусник, череп'яну сільничку і бовезький кубок.
І, наслідуючи Пантаґрюелеві вірші та трофей, і собі зладив:

Тут горло чотирьом не дерло сухо,
Пили вони нахильці в унісон
І їли, аж лящало їм за вухом,
В честь Бахуса врядили випивон.
І зайцем, так що вирвався прокльон,
Вони вже кишку доверха набили.
Налиганим без жодних перепон,

їм пики від захоплення скривило.
П'яним будь,
Як поклав смикнуть
Скільки мога.
Ставши на цю путь,
Відчувай могуть
Ти скляного бога.
А їсти зайця і до нього
Щоб це винця та не ковтнуть.
Вино — потіха і підмога:
Ось вам девіз на незабудь.
Тут озветься Пантагрюель:
— Пора, хлопці, чаркували ми з вами, а воно ж великих гультяїв на великі подвиги і не подвигаєш. Нема як тіні від корогви, нема як пари від коня, нема як дзвону лат.
На ці слова Епістемон посміхнувся і сказав:
— Нема як тіні від кухні, нема як пари від пирога, нема як дзвону коряка.
А Панурґ на це:
— Нема як тіні від намету, нема як пари від цицьок, нема як дзвону яєць.
З цим словом він підхопився, перднув, підскочив, свиснув і весело покликнув товстим голосом:
— Хай живе Пантагрюель!
Бачивши теє, Пантагрюель і собі напшотів, але від його пуку затрусилась земля на десять миль довкруж, а заодно з газом із нього вийшло понад п'ятдесят тисяч чоловічків, карлів і виродків, а з пущеного бзда вродилась безліченна безліч скоцюрблених жіночок, то хвилястих, мов коров'ячі хвости, то круглястих, мов лімузинська ріпа.
— Отакої! — гукнув Панурґ. — Невже ваше бздо таке плодюче? Ач які гарні чоловічі бобурки і жіночі мисі! Їх треба переженити, наплодять бурчимух!
Пантагрюель так і зробив; назвав їх пігмеями та й послав жити на поблизький острів, після чого їх там намножилось, як гною, і хоч журавлі ведуть із ними невпинну війну, вони хоробро відбиваються, бо ці людські вигризки (шкоти їх називають "ручками від шкребниці"), як щось не по-їхньому, впадають у пасію. Та воно через фізіологію й зрозуміло: серце у них мало не на гівні розміщене.
Тим часом Панурґ узяв дві склянки однакової величини, наповнив водою по вінця, поставив кожну на окремий дзиґлик, на відстані п'яти футів одна від одної, потім узяв списа п'ять із половиною фута завдовжки і поклав його на склянки так, щоб краї списа лежали на вінцях.
Потім узяв замашненьку коляку і, звертаючись до Пантагрюеля та його комбраття, сказав:
— Гляньте, панове, як легко ми переважимо ворожу силу. Достоту так само, як я оце прямо на склянках списа зламаю, не розсадивши їх і не розбивши, ба навіть крапелини не проливши, ми провалимо голови дипсодам, самі не поранившись і без усяких утрат. А щоб ви не думали, ніби це якесь чаромуття, нате, — звернувся він до Евстена, — самі ударте щосили колякою посередині.
Евстен ударив і перебив списа навпіл, і жодної краплі води не пролилося.
Потім сказав:
— Я ще й не таке вмію! Гайда! Хай нас тепер бояться!
Розділ XXVIII
Як Пантаґрюель, схистившись, узяв гору над дипсодами та великолюдами
Після всіх цих розмов Пантагрюель покликав бранця і відпустив його, кажучи:

– Іди до свого царя у табір, повідом про усе, що ти тут бачив, і перекажи, щоб завтра опівдні він частував мене хлібом-сіллю; бо як тільки причалять мої ґалери, а це буде завтра вранці, не пізніше, я доведу йому, з мільйоном вісімсот тисяч комбраття і сімома тисячами височенців, усі ще вищі за мене, як нерозумно й необачно він учинив, удершись отак на мої землі.
Про морську підмогу Пантагрюель, звичайно, вигадав.
Полоненик відповів, що відтепер він його вірний раб, що був би радніший не лише не вертатися до своїх, а ще й битися проти них на боці Пантагрюеля, аби ж його дозвіл.
Пантагрюель не погодився, велів негайно йти, куди послано, дав йому банку з молочаєм та вимоченими в горілці перчинами і наказав віднести її цареві і сказати так: якщо цар із'їсть бодай унцію цього узварцю, не запиваючи, то може сміливо стати з Пантагрюелем на герць.
Але бранець почав його благати, молитовно склавши руки так, як просив під час битви. Пантаґрюель йому одвітував:
— Перекажи цареві те, що я тобі звелів, а потім уповай тільки на Бога, і він тебе не покине. Ось я, хоть який, як бачиш, могута, і вояцтва у мене без ліку, а проте не покладаюся ні на потугу, ні на вмілість мою, а вся моя віра в Господа, мого заступника, бо він ніколи не відвернеться від тих, хто звертає свої помисли і сподівання до нього.
Почувши ці слова, полоненик зачав просити узяти з нього розумний окуп.
Пантаґрюель відповів, що його мета не грабувати і не лупити, а, навпаки, збагачувати і відпускати на волю.
– Іди (сказав він) з Богом і цурайся лихих людей, а то ускочиш у халепу.
Коли бранець пішов, Пантаґрюель так сказав своїм комбраттям:
— Хлопці, я набалакав цьому бранцеві, що ми чекаємо морської підмоги і що нападемо на них не раніше, ніж завтра ополудні, це на те, щоб вони, великого наїзду побоявшись, цілу ніч готувалися до відсічі й укріплювали табір. Але мій справжній намір полягає в тім, щоб напасти на них у перші обляги.
Одначе полишімо Пантаґрюеля з його апостолами і поговорімо про царя Анарха та його бойову дружину.
Полоненик, повернувшись, явився до царя і розповів про те, як прийшов височенний височенець на ймення Пантаґрюель, як він розшарпав і підсмалив шістсот п'ятдесят дев'ять лицарів, і лише він один урятувався, аби повідати про все цареві, до того ж, цей великолюд звелів передати цареві, щоб той завтра опівдні чекав його на обід, бо Пантаґрюель постановив на нього напасти.
Потім бранець передав цареві банку з узварцем. Але тільки-но цар проковтнув одну ложку, як горло йому обпалило вогнем, на язичку вискочив чиряк, а язик облупився, і якого помічного йому не давали, не полегшало, він тільки нив без краю, а ледь відірве кубок від рота, язик знову пече і горить. Довелося без упину лити йому в горлянку через лійку вино.
На нього дивлячись, капітани, баші і сердюки теж наважились покушати цього зілля, аби перевірити, чи справді воно викликає таку спрагу, але і їм сталося те, що й цареві. І вони так добряче нарізалися, що по всьому табору пішла чутка: хтось, мовляв, вернувся з полону і сказав, що завтра вранці треба чекати нападу, а тому цар і його отамани ґотуються до бою і все перекидають і перекидають чарку. А за ними і вся рать нализалась, налигалась і наликалась. Перепилися так, що повалилися посеред табору спати, як свині.
А тепер повернімося до доброго Пантагрюеля й оповімо про те, як він поводився далі.

Пішовши з того місця, де стояв їхній трофей, він узяв, як патерицю, щоглу зі свого судна, наладував на марс двісті тридцять сім барилець анжуйського білого вина, привезеного з Руана, прив'язав до паса бочку з сіллю, понісши її так само легко, як подружки ландскнехтів кошички, і рушив у путь зі своїм комбраттям.
На підході до ворожого табору Панурґ сказав Пантагрюелеві:
— Хочете, сеньйоре, добро вчинити? Зніміть із марса анжуйське біле і випиймо його по-бретонському.
Пантагрюель залюбки погодився, і вони стільки укутали вина, що у всіх двісті тридцяти семи барильцях жодної крапелиночки не зосталось, якщо не рахувати фляги з турської вивареної шкури, що її Панурґ налив про запас (він охрестив її Vade mecum[227]), та ще на денці бузи для оцту.
Потому як вони набуцались, Панурґ дав Пантаґрюелеві якоїсь диявольської приправи — суміш літонтрипона, нефрокатартикона, айвового повидла з майками та інших сечогонів. Нарешті Пантагрюель сказав Карпалимові:
– Ідіть у місто, стеребкайтесь, як щур, по муру, вам це завиграшки, і закликайте городян зараз же виступити і вдарити на ворога, а потім спустіться, візьміть запалену походню і підпаліть усі таборові намети і шатра. Відтак зарепетуйте своїм несвітським репетом і тікайте.
— Гаразд (сказав Карпалим), а що як я ще й усі гармати їм заклепаю?
— Ні, ні (сказав Пантагрюель), ліпше пустіть із димом їхні порохівні.
Послухавшись наказу, Карпалим негайно пішов, зробив усе, що йому звелів Пантагрюель, і комбраття, яке було там, виступило з города.
Підпалюючи намети і шатра, Карпалим так обережненько ступав по тілах, що ніхто й не ворухнувсь, усі хропли собі любісінько і пухли. Опинившись там, де стояли гармати, він підніс ґнота до їхнього припасу, і це замалим не вийшло на лихе. Полум'я спалахнуло так швидко, що сіромаха Карпалим ледь не згорів, і, не був би він такий побігущий, спікся б, наче підсвинок; він рвонув звідти щодуху, як стріла з арбалета не зривається. Перескочивши шанці, він зіпонув і желіпнув так, що можна було подумати, ніби то чорти зірвалися з цепу. Від його лементу прокинулися вороги, але знаєте як? Вони прочнулись очманілі, ніби їх збудив дзвін до утрені, у люсонців, так у тих цей дзвін називається почухай яйця.
Тим часом Пантагрюель розсипав із бочки сіль, а що вороги спали з розтуленими і роззявленими ротами, то він забив їм сіллю горлянки, і горопахи запирхали, як барани, і завопіяли:
— Ох, Пантагрюелю, нащо ти розкидаєшся головешками!
Нараз Пантагрюелеві приспічило одлити (давалося взнаки Панурґове зілля), і він набурив так щедро і рясно у їхньому стані, що всі табірники потонули, потоп затопив десять миль довкружжя, і, як свідчить літопис, якби тут була ще й батькова кобиляка і нацюркала стільки само, то потоп був би ще страшніший, ніж за Девкаліона, бо щоразу, як кобила сечила, розливалася річка, більша за Рону і Дунай.
Угледівши теє, вихідні з города сказали:
— Вони загинули лютою смертю, гляньте, кров так і цебенить.
Проте, узявши Пантагрюелеву урину за вражу кров, вони обманулися, обмарені відсвітом палахкотючих шатер і блідим місячним сяйвом.
Вороги ж, продерши очі й бачачи з одного боку пожежу, а з другого повінь і сечопотоп, не знали, що сказати і що подумати. Которі гомоніли, що настав кінець світу і Судний день і що все пожере вогонь, которі — що морські божества, такі як Нептун, Протей, Тритон та прочая, переслідують їх і що це насправді солона морська вода.
О, хто міг би тепер оповісти, як Пантагрюель потрактував отих триста велетнів! О моя Музо, моя Калліопо, моя Таліє! Надихни мене, покріпи мій

дух, бо де мені взяти слів для опису цієї грізної битви? Ось вона, притичина, для суворого логіка, ось він, капканище, ось вона, труднація, де сам чорт ногу зламає!
Мені б тепер келих найкращого вина, яке будь-коли пили ті, хто цю правдомовну історію читатиме!

Розділ XXIX

Як Пантаґрюель побив триста велетнів, закутих у камінні лати, та їхнього отамана Вовкулаку

Бачивши велетні, що їхній стан затоплений, обачненько винесли на раменах царя Анарха з фортеці, достоту як син Еней свого батька Анхіза з підпаленої Трої.
Панурґ, угледівши їх, сказав Пантагрюелеві:
— А он, сеньйоре, і велетні йдуть. Упарте їх щоглою, ведлуг нашої давньої герцівницької регули, пора показати їм звагу, а ми теж не відстанемо, присягаюсь, я кластиму їх покотом. А що? Давид он завиграшки укландав Ґоліята. А потім цей дебелий курваль Евстен, сили в нього, як у чотирьох биків, теж не буде церемонитись. Мужайтеся, бийте їх чим-попадя!
А Пантагрюель у відповідь:
— Мужности у мене стільки, що можу ще й продати. Та бач, сам Геркулес не важився йти супроти двох.
— Оце перднули (сказав Панурґ) мені в носа. Порівнювати себе з Геркулесом! На Бога, та у вас у зубах більше сили, а в гузні більше тями, ніж у Геркулеса у цілому тилиську і в душі! Людина варта стільки, у скільки себе сама ставить.
Поки точилася між ними ця розмова, підійшов Вовкулака з усіма своїми великолюдами, глядь, аж Пантагрюель однісінький, от і повзяв він зухвалий і необачний помисел убити цього чоловічка. Звертаючись до своїх побратимів височенців, він сказав так:
— Гей ви, бахурі бездольники! Клянусь Магометом, як хто з вас сікнеться заломити он отого, ви у мене вмрете злою смертю. Хай я з ним поміряюся сам, зате вам буде цікаво нас зорити.
Тут усі височенці відступили вкупі з царем ближче до пляшок, так само і Панурґ зі своїми товаришами відійшов; Панурґ почав строїти з себе пранцюватого; рот і пальці в нього скорчилися, і він захрипів:
— Друзяки, ми вже з вами не воюємо — мир-миром. Дозвольте нам підживитися в гурті з вами, поки наші ватаги моцуватимуться.
Цар і велети охоче пригостили їх. За трапезою Панурґ заходився оповідати легенди Турпіна, перекази про дива святителя Миколая та казку про Лелелика.
Тим часом Вовкулака вийшов на Пантаґрюеля з довбнею халибської криці; важила ця довбня дев'ять тисяч сімсот квинталів і два квартерони[228] і вивершувалася тринадцятьма алмазними гостряками, з яких найменший масою дорівнював старшому дзвонові Нотр-Даму, а як і була в нього менша маса, то хіба що на нігтик, або принаймні, аби не збрехати, на спинку ножика, званого ухорізом, оце вже напевне! І була ця довбня зачарована, отож зламати її було годі, навпаки, вона сама ламала все, до чого торкалася.
І ось як Вовкулака насунувся з лютим ощиром, Пантагрюель, звівши очі до неба, всією душею звірився на Бога і склав урочисту обітницю:
— Господи Боже, заступнику мій і спасителю! Ти бачиш мою притугу. Мене привела сюди природна горливість, бо ти сам заповів нам захищати і спомагати себе, своїх жінок, дітей, отчизну і родину в усьому, окрім того, що стосується тільки тебе самого, тобто віри; бо в цій царині ти не хочеш приймати жодної помоги, а приймаєш тільки визнання віри католицької та вірність твоєму слову, і ти забороняєш нам пускати в хід будь-яку

зброю та оборонні засоби, бо ти Всемогутній, і коли ходить про твою справу, коли важаться на твоє право, ти сам себе борониш так, що краще годі й бажати, ти, під ким тисячі тисячі сотень мільйонів вояцтва небесного, адже найменший твій янгол може вигубити все людство і зрушити небо і землю з твого призволу, з якого твоєї кари зазнав на собі Сеннахарибів табір! Якщо тобі буде вгодно зараз вирятувати мене, бо на тебе одного покладаю і всі сподівання мої і всі надії, то обіцяю тобі, що у всіх краях, як в Утопії, так і в інших землях, які я підгорну й опаную, я звелю вістити твою пресвяту Євангелію так, щоб вона доходила у всій щирості, простоті й повноті, а схизма папистів і лжепророків, які отруїли своїми людськими управами і перекрученими новаціями цілий світ, у мене буде виполена, як бур'ян.
Тоді з неба почувся голос: Hoc fac et vinces, себто: Роби так і переможеш.
Бачачи Пантагрюель, що Вовкулака з роззявленою пащекою суне на нього, кинувся назустріч йому і, гадаючи, що диким репетом нажахає його, як навчали лакедемоняни, зикнув з усієї моци:
— Смерть тобі, поганцю, смерть!
І тут із бочки, почепленої в нього на паску, він сипонув на Вовкулаку вісімнадцять із гаком барилець і одну бодню соли, і сіль набилась Вовкулакові в рота, у горлянку, в носа та в очі.
Охижівши, Вовкулака змахнув довбнею, збираючись розчерепити суперникові голову. Але Пантагрюель був ого який викрутень, винозорий і прудконогий. Лівою ногою він на крок відступив назад, і вчасно, — удар поцілив у барило, розтрощивши його на чотири тисячі вісімдесят шість кусників, і рештки соли всіяли землю.
У відповідь Пантагрюель розвів гарненько руки і, як сокирник, товстим краєм своєї щогли кольнув Вовкулаку під груди і, шатнувшись ліворуч, завдав січного удару між шиєю і ковніром. Потім, випавши правою ногою, талапнув йому в яйця гострим кінцем щогли; від удару марс розскочився, і з трьох-чотирьох бочок, що там лишалися, бурхнуло вино, отож Вовкулака подумав, що то його сечового міхура прохромлено, узявши розлите вино за власну сечу.
Пантаґрюель, одначе, тим не здобрів, він збирався свій успіх підперти; але Вовкулака з піднятою довбнею вже пер на нього, наміряючись садонути нею Пантагрюеля. І справді, він завдав такого бурінного удару, що якби доброму Пантаґрюелеві не поміг сам Пан-Біг, Вовкулака розполовинив би його від маківки до селезінки, але удар поцілив правіше, бо Пантаґрюель устиг ухилитись, і Вовкулакова довбня пішла на сімдесят три фути в землю, ввігнавшись у велику скелю, а з скелі шугнуло полум'я, на обмах як дев'ять тисяч шість бодень.
Бачивши Пантаґрюель, що супротивник зі своєю довбнею момсається і ніяк не витягне її з бескеття, налетів на нього і мало не зніс йому голови з плечей, але, як на те, щогла його найшла на держак Вовкулакової довбні, а довбня, як згадано вище, була зачарована.
Тим-то щогла переламалась за три пальці від того місця, за яке він тримав її, і Пантаґрюель, не кажи ти ливарник біля розбитих черепків, гукнув:
— Гей, Панурже, де ти єси?
Почувши крик, Панург звернувся до царя та його велетів:
— На Бога, треба їх розборонити, а то замордують одне одного.
Проте великолюди веселились собі любісінько, як на весіллі.
Карпалим кинувся був підпомогти свому панові, але височенець зупинив його:

— Клянусь Ґольфарином[229], Магометовим небожем, якщо ти сунешся далі, я застромлю тебе у спід моїх плюндрів замість свічки. Мені саме заколодило, і я як відкладаю, то не інакше, як зі скреготом зубовним.
Тим часом Пантаґрюель, своєї зброї позбувшись, ухопив уламок щогли і ну гніздити велетня, проте велетню боліло не дужче, ніж ковадлу, якби ви дали йому щигля.
А Вовкулака тягнув, тягнув і нарешті таки витягнув довбню та й давай замахуватися нею на Пантагрюеля, Пантаґрюель же, рухливий і ворушкий, спритно уникав його ударів, а як Вовкулака насварився на нього:
"Начувайся, чухраю, зараз я тебе пошаткую на капусту! Годі тобі насилати спрагу на бідолашних людей!" — Пантаґрюель дав йому такого замашного копняка у живіт, що Вовкулака брязнув голічерева, та ще й проїхався, обдираючи шкіру, на гузні на відстань кинутої з лука стріли.
Вовкулака, ригаючи кров'ю, заволав:
— Магоме! Магоме! Магоме!
На цей крик усі велетні схопились на рівні, проте Панурґ зупинив їх:
— Не йдіть, панове! Повірте мені: наш отаман із глузду скрутився і тне наосліп, куди-попадя. Вам від нього не буде добра.
Проте височенці не послухались: вони бачили, що Пантагрюель уже без щогли.
Уздрівши велетнів, Пантагрюель схопив Вовкулаку за ноги, підніс над головою, як списа, його тіло, закуте в кувадла, і, орудуючи ним як зброєю, заходився окладати великолюдів у камінних латах; так він і потовк їх усіх, мов каменяр, готуючи груз мостити дорогу, камінні риштунки кололися, здіймаючи гуркотняву таку грізну, аж мені згадалося, як у Сент-Етьєні де Буржі розтала на сонці велика Масляна вежа.
Панурґ, Карпалим та Евстен дорізували упалих. Ощадку не було нікому. Пантагрюель скидався на косаря, який своєю косою (сиріч Вовкулакою) косить лучну траву (сиріч великанів). І в цій шермицерії Вовкулака наклав головою. Сталося це, коли Пантагрюель телехнув ним обра на ім'я Ріфландуй у пісковиковій лицарії, і скалка цієї броні розпанахала від вуха до вуха горло Епістемонові, бо більшість великолюдів носили легші обладунки, хто туфові, хто шиферні.
Нарешті, бачачи, що всім ворогам саксаган, Пантагрюель розмахнувся щосили і пошпурив Вовкулачине тіло аж у город, і впав Вовкулака у середмістя, бебехнувши, мов жаба, і розчавив собою обгорілого кота, мокру кицьку, обскубану качку та гусака у загнузді.

Розділ XXX

Як уміло Панурґ ізцілив Епістемона, хай і безголового, і як знов об'явились гемони і пекельники

Після переможного завершення гігантомахії Пантагрюель підступив до пляшок і гукнув Панурґа та решту; всі стали перед ним цілі і здорові, окрім Евстена, якому височенець роздряпав лице, поки він чикав йому горло, та Епістемона, який не показався на очі; Пантагрюель так зажурився, що хотів собі смерть заподіяти. Але Панурґ сказав йому:
— Годі, сеньйоре, ось ми пошукаємо його серед мерляків і побачимо, що з ним.
Пошукали і таки знайшли: геть мертвий, а в руках кривава своя голова.
Естен гукнув:
— О лиха смерте! Ти забрала у нас найкращого з людей!
На ці слова Пантагрюель, сама скорб, скорботнішої ще на світі не було, підвівся і сказав Панурґові:
— Ох, мій друже! Віщування ваших двох склянок і списа обмануло нас!
А Панурґ на теє:

— Хлопці, не плачте! Він ще теплий. Я його вилікую і верну таким здоровим, яким він ще зроду не був.
З цим словом він узяв голову і поклав її собі на матню, щоб не охолола на вітрі. Евстен і Карпалим віднесли тіло туди, де вони чаркували, не тим, що живили якісь надії, а щоб показати Пантагрюелеві. Проте Панурґ їх підбадьорив:
— Голову даю на відруб, я його вилікую. (Звичний заклад усіх божевільців!) Годі ревти, краще б мені підсобили!
Він вишарував ґарним білим вином шию, потім ґолову, посипав їх діадермічним вітамінізованим порошком, який завжди носив десь у кишеньці, відтак змастив якоюсь там мастю і, прицілившись, насунув голову на шию, з такою точністю, щоб жила проти жили, нерв проти нерва, хребець проти хребця, а то не доведи Господи, вийде ще кривов'яз (таких він духом не переносив). Скінчивши це, він наметав круг шиї десять-п'ятнадцять стібків, аби голова не відпадала; а по цьому шву намазав ще й так званою воскресною олійкою.
Нараз Епістемон зітхнув, потім розплющив очі, потім позіхнув, потім чмихнув, потім що є моци пукнув. Обізветься тоді Панурґ:
— Отепер він здоровий як дзвін!
І дав Епістемонові келішек деручого білого винця з солодким сухариком. Отак дотепно було вилікувано Епістемона, він лише хрипів потому тижнів зо три з ґаком, та ще надсадно бухикав, але й це бухикання минуло завдяки чаркуванню.
Епістемон зараз же забалакав, розповідаючи, що бачив ґемонів і підснідав, підобідав і підвечеряв у пеклі та на Єлисейських полях; і при всіх назвав чортяк файними хлопами. Що ж до пекельників, то він висловив жаль, що Панурґ зарано вернув його до життя.
— Мені було страх цікаво (сказав він) кинути на них оком.
— Зцапів! — ґукнув Пантагрюель.
- Їх трактовано (сказав Епістемон) не так уже й зле, як вам уявляється, ось тільки їхній статус ґеть одмінився: я бачив, як Олександер Великий латав старі плюндри, кривавим потом заробляючи на хліб.
Ксеркс торгує у ятці муштардою,
Ромул — сіллю,
Нума — цвяхами,
Тарквиній скнарує,
Пізон рільничить,
Сулла — перевізник,
Кір — скотар,
Темістокл — скляр,
Епамінонд — дзеркальник,
Брут і Касій — землеміри,
Демостен — винар,
Цицерон — кочегар,
Фабій — низальник луток,
Артаксеркс — мотузник,
Еней — млинар,
Ахіл — шолудивець,
Агамемнон — лизоблюд,
Уліс — косар,
Нестор — ґірник,
Дарій — золотар,
Анк Марцій — шпакляр,
Камілл — дерев'янко,

Марцелл — лущильник бобів,
Друз — лускунчик мигдалю,
Сципіон Африканський торгує на вулиці винною бузою,
Ґаздрубал — ліхтарями,
Ганнібал — торгівець-гуртовик яйцями,
Пріам — тандитник,
Ланцелот Озерний лупить шкури з дохлих коней,
Усі Рицарі Круглого Столу — убогі поденники, наймаються веслувальниками на переправах через Коцит, Флегетон, Стикс, Ахерон та Лету і катають панів гемонів, коротко, вони за таких собі ліонських човникарів або ж венецьких гондольєрів, тільки й того, що за перевіз їм належиться щиголь по носі, а ввечері — черства партика хліба.
Траян ловить жаб,
Антонин — льокай,
Коммод виготовляє біжутерію,
Пертинакс трусить горіхи,
Лукулл — кухар,
Юстиніан — цяцькар,
Ґектор — помийник,
Паріс — голодрабець,
Ахілл згрібає сіно,
Камбиз — погонич мулів,
Артаксеркс — біляр,
Нерон — скрипаль, а Ф'єрабрас його служник і робить йому капості: годує глевким хлібом, напуває кислощами, а не вином, а сам їсть і п'є те, що найліпше,
Юлій Цезар і Помпей смолять кораблі,
Валенти і Орсон обслуговують пекельні парильні й чистять личини,
Ґіґлен і Ґовен — свинопаси,
Жофруа Великозуб торгує кресалами,
Ґодфрид Бульйонський — кутюр'є доміно,
Ясон — дзвонар,
Дон Педро Кастільський торгує реліквіями,
Морґант — бровар,
Гюон Бордоський — бондар,
Пірр — посудник,
Антиох — сажотрус,
Ромул — черевичник,
Октавіян підчищає папери,
Нерва — конюх,
Папа Юлій торгує з лотка пиріжками і вже не той дрімучий бородань, як колись,
Жан Паризький чистить черевики,
Артур Бретонський вибавляє плями на капелюхах,
Персфоре — носій,
Папа Боніфацій Восьмий — фарфолиз,
Папа Миколай Третій — папірник,
Папа Олександер — щуролов,
Папа Сикст курує пранцюватих.
— Як? (сказав Пантагрюель). Там теж лютують пранці?
— Авжеж (сказав Епістемон). Такої сили пранцюватих я ще зроду не бачив. Їх там сто з гаком мільйонів, хто не мав пранців на цьому світі, того наділять ними на тому світі.

— Хвалити Бога (сказав Панурґ), мене це не обходить, бо я побував уже і в Гібралтарській щілі, куйовдився в Геркулесових протоках і мене вже чавило більше, ніж моропжу!
— Ож'є Данець торгує збруєю,
Цар Тигран — бляхар,
Ґальєн Відбудовник — кротолов,
Четверо синів Емонових — зубодери,
Папа Каліст голить рудки,
Папа Урбан — похлібець,
Мелюзина — посудниця,
Матабрюна — праля,
Клеопатра торгує цибулею,
Гелена влаштовує покоївок,
Семираміда ськає клошарам,
Дідона торгує підсливками,
Пентесілея — крес-салатою,
Лукреція — доглядачка,
Гортензія — пряха,
Лівія виготовляє ярмідянку.
Отож ті, хто був великою цяцею на цьому світі, поневіряються і животіють у мізерії на тому. І навпаки, філософи і всі, хто на цьому світі каланив, на тому пошилися у велике панство.
Я бачив, як Діоген бісив своєю пурпуровою тогою і берлом у руці Олександра Великого і як філософ віддрючкував його за те, що той погано полатав йому плюндри.
Я бачив Епіктета, гожо за французькою модою вбраного, під купою дерев, оточеного гуртом панянок, усміхненого, хмільного, танцюристого, щедрого і гостинного, і біля нього лежала купа екю з зображенням сонця. Над трельяжем красувалися написані за гасло йому такі вірші:
Стрибати, танчить, жартувать,
Червоні й білі вина пити,
А на дозвіллі, то вже й, м'ать,
Побрязкачі свої лічити.
Угледівши мене, він ґречно запросив мене випити, я погодився з дорогою душею, і ми з ним колупнули по-богословському. Аж це йде до нього Кір і просить, ради Меркурія, один деньє на цибульку, а то нема чим підвечеряти.
"Ба ні, — на те Епіктет. — Деньє не подаю. Ось тобі, шельмо, екю і пора тобі вилюдніти".
Зрадів Кір такому добутку, але всякі інші халамидники з потужників, що там вакуються, як-от Олександер Великий, Дарій та іже з ними, вночі пограбували його.
Я бачив, як Патлен, Радамантів скарбник, прицінявся до пиріжків, якими торгував папа Юлій:
"Почім десяток?"
"Три бланки" — відповів папа.
"А хоч (сказав Патлен) три удари палицею? Кете сюди пиріжки, паскуднику, а сам неси ще".
Бідолашний папа заплакав і пішов. Він сказав хазяїну-пиріжечникові, що в нього пиріжки забрали, а той так дав йому в шкуру, що тамта потім навіть на козицю не годилась.
Я бачив, як метр Жан Лемер, із себе папу строївши, змушував усіх колишніх царів та пап цілувати йому ногу, а потім, пишаючись як кіт на глині, благословляв їх і примовляв:

"Купуйте індульґенції, гультяйське гультяйство, купуйте, гараще дешеві. Розгрішую вас від вина та грінок, чи то пак від вини та гріхів, і дозволяю вам лишатися мізерією поки віку".
Відтак він нагукав Каєта і Трібуле, кажучи:
"Панове кардинали! Дайте їм по буллі — кожному торохніть колякою під зад!"
Що й було зроблено як стій.
Я чув, як метр Франсуа Війон питав Ксеркса:
"Почім муштарда?"
"Один деньє", — відповів Ксеркс.
А Війон йому на теє:
"Геть ік лихій годині, потолоч! Такої ціни тут нема. Ти нам набиваєш ціну на харч!" І взяв та й сцикнув у шерітвас, як це роблять муштардники у Парижі.
Я бачив Вільного Лучника з Баньйоле — він інквізитор над єретиками. Він застукав Персфоре тоді, як той обсцикав мур, де було намальовано антонів вогонь. Лучник оголосив його схизматиком і був би спалив живцем, якби Морґан не підніс йому в рахунок профіциту та інших дрібних поборів дев'ять бочок пива.
Тут у слово вскочив Пантагрюель:
— Ну, розкажеш усі ці придибенції іншим разом. А зараз ось що скажи: як там трактують лихварів?
— Я бачив, — сказав Епістемон, — як вони по риштаках іржаві шпильки та старі цвяхи виловлювали, достоту, як у нашому світі жебраки, але за квинтал цього брухту дають заледве скибку хліба, да ще й відпускають видавцем. Тим-то ці побідаші іноді по три тижні у роті ріски не мають, а гнуть спину від зорі до зорі й усе сподіваються, що і в їхнє віконце засвітить сонце. Але вони там такі трудяги і такі двожильні, що про своє бідування забувають, ладні зі шкури вилізти за той мозолений гріш.
— А зараз віддамо належне (сказав Пантагрюель) їді. І закликаю вас, хлопці, промочити горло — нам доведеться киснути у вині цілий місяць.
Тут вони виставили батареї пляшок і справили бенкет із табірних припасів, але бідолашний цар Анарх так і не звеселився, і Панурґ зауважив:
— Якому ж ремеслу навчати тепер його царську величність? Треба, щоб він був добре підкований ще до того, як доведеться йому піти к нечистому.
— Справді (сказав Пантагрюель). Роби з ним що хоч, я тобі його дарую.
— Уклінно дякую (сказав Панурґ). Я від дарунків не відмовляюсь, а від вашого й поготів.
Розділ XXXI
Як Пантаґрюель вступив до столиці амавротів і як Панурґ женив царя Анарха і зробив його продавцем зеленого соусу
Після цієї блискучої звитяги Пантагрюель послав Карпалима до столиці амавротів оповістити, що царя Анарха взято в полон і що всі їхні вороги розбиті. Оповіщені цією новиною городяни струнками лавами вийшли назустріч переможцю і з великою помпою і радісним тріумфом ввели його до міста, а в місті сяяли веселі вогні і на вулицях стояли круглі столи, угинаючись від потрав. Здавалося, що повернулась доба Сатурна, — з такою великою учтою і бучністю справляли свято.
На віче Пантагрюель заявив так:
— Панове! Коваль клепле, поки тепле. Тому, поки ми кріпко не заюрили, я хочу взяти штурмом усе Царство Дипсодів. Рушати в похід я поклав завтра після гулів, отож хай усі охочі йти зі мною на цей час будуть готові. Не те щоб мені бракувало людей, аби підбити країну, я своїми силами обійдусь, але я бачу тут таке многолюддя, на вулицях не протовпитися. Ось

я й хочу взяти колоністів до Дипсодії і дати їм увесь цей край, наймальовничіший, найблагодатніший, найбагатший у світі, хто там був, може це підтвердити.
Чутка про цю постанову облетіла весь город, і назавтра на головному плацу зібралося мільйон вісімсот п'ятдесят шість тисяч одинадцять душ, не рахуючи жінок і дітей. І всі посунули просто на Дипсодію таким ладком, що їх можна було порівняти з синами Ізраїлевими, коли ті, вийшовши з Єгипту, переходили Червоне море.
Але перш ніж описувати цю виправу, я хочу сказати про те, як Панурґ повівся з полоненіком, царем Анархом. Панурґ згадав розповідь Епістемонову щодо того, як на Єлисейських полях трактують колишніх царів та багатирів і як ті царі та багатирі заробляють хліб якимсь-то сороміцьким і ницим ремеслом.
І от одного дня він вирядив царя в полотняну синю купину, як звичайного чоловіка, та в морського крою плюндри, зоставивши босим, бо взуття, за його словами, тільки подобу псує, а ще він надів на царя синю шапочку з великою каплуновою трепіткою, ба ні, даруйте, здається, не з одною трепіткою, а з двома, і голубий, переполаса зелений, пас, кажучи, що така лівpея йому саме враз, бо він тепер обертає.
Убраного так Панурґ привів його до Пантагрюеля та й питає:
— Вам знайомий цей бамбула?
— Уперше бачу, — відповів Пантагрюель.
— Перед вами цар-сподар. Я хочу зробити з нього порядну людину. Ці царі-псарі всі лежні та подушкоспали, нічого не знають, ні до чого не голінні, тільки й уміють, що горопашним підданцям лихо кувати та світ ґвалтувати війнами, ради своїх прибаг і витребасів. Хочу, щоб він у мене приломився дещо робити — навчу його торгувати зеленим соусом. Ось-ну, кричи: "Кому соусу зеленого?"
Нетяга прокричав.
— Занизько береш, — сказав Панурґ і, піймавши його за вухо, почав утокмачувати. — Тягни вище: соль-ре-до! Оце так, соколику! Горлянка у тебе незлецька! Щасливе життя почнеться для тебе віднині, як ти перестав царювати.
І Пантагрюель тішився від усієї душі. Смію вас запевнити, що він був найдобріша тут, на відстань досягу шпади, людина.
Отак-то Анарх і пошився в непоганого продавця зеленого соусу.
Через два дні Панурґ оженив його зі старою потіпахою і сам урядив весілля з баранячими головами, смаженою свининою з гірчицею і битим-різаним із часником, причому п'ять возів цих наїдків Панурґ послав Пантаґрюелеві, і той упер усе, ще й облизувався, а з трунків там була грушівка і горобинівка, танцювали ж під музику найнятого від Панурґа сліпого скрипаля.
Після сніданку Панурґ повів подружжя до палацу, відрекомендував його Пантаґрюелеві й зауважив, показуючи на молоду:
— Вона боїться тепер бздіти.
— Чого б то? — вразився Пантагрюель.
— Бо вона (сказав Панурґ) уже надгризена.
— Що ти таке гомониш? — допитувався Пантагрюель.
— Бачиш (сказав Панурґ), коли смажать каштани, вони страшенно бздять; і от, щоб уникнути цього бзда, їх надгризають. Оскільки ця новоженка добряче надгризена знизу, вона більше не бздить.
Пантагрюель подарував молодятам хатинку в глухому завулку та ще камінну ступку, щоб соус готувати. Отак і зажили вони у власній господі, і з царя вийшов чи не найбідовіший з усіх продавців зеленого соусу, які водилися в

Утопії. А втім, до мене докотилася поголоска, що малжонка дає йому затвору, а горопашний бевзь навіть не борониться.

Розділ XXXII

Як Пантаґрюель накрив язиком усе військо і що автор узрів у його роті

Коли Пантагрюель ступив із вояцтвом на землю дипсодську, дипсоди зраділи і поспішили здатися; самі йому при підході підносили ключі від усіх міст. Лише альмироди[230] на пню стали і відповіли його окличникам, що здадуться не інакше, як на почесних умовах.

— Як? (сказав Пантаґрюель). Домагатися ще чогось, коли зостається змирщину пити? Ну що ж, гайда! Доб'ємо в їхньому лігві!

Стали у шики, налаштувавшись наступати. У поході чистим полем їх заскочила злива, усі затрусилися з дюді і ну тулитись одне до одного. Тоді через отаманів Пантагрюель заявив, що це пусте, йому, понад хмарами, видно, що це мряка, ба навіть мжичка, хай військо вишикується, і він його накриє. Тут усі вишикувались зімкнутими колонами, Пантагрюель висолопив язика лише наполовину і накрив усіх, не кажи ти квочка курчат.

Тим часом я, повідач правдомовних цих оповідок, сховався під лопушиною, зарівно лопухатою, як арка Мантрибльського мосту. Коли ж побачив, як добре вони притаковилися, то рушив до їхнього укриття, але влізти туди не зміг, забагато там напхалося люду. Як той казав: довгий був би жупан, якби поли не короткі. Тоді я спробував забратися вище і, протарабанившись дві милі по язику, зрештою опинився в роті.

Але, боги й богині, що я там завидів! Хай поб'є мене Юпітер-гримій своїм перуном-тризубом, як брешу! Я ходив там, як по святій Софії у Константинополі, і бачив скелі, високі, як данські гори, надісь, це зуби, просторі луки, непрохідні дебрі та великі укріплені міста, як от Ліон чи Пуатьє.

Первий, кого я здибав, був добродій, що саджав капусту. Неабияк уражений, я спитав:

— Що ти, друзяко, тут робиш?

— Саджаю (сказав він) капусту.

— З якого дива? — спитав я.

— Ох, пане (сказав він), не в кожного в яйцях сила і не всім бути багатим. Це мій заріб, я ношу капусту на базар он у той город, що ззаду.

– Ісусехристе! (сказав я). Тут цілий новий світ!

— Ба ні (сказав він), не новий. Гомонять, що нова земля десь неподалік із сонцем та місяцем і що на ній великі справи вершаться, а наш світ давніший.

— А як, друзяко (сказав я), називається той город, куди ти носиш капусту продавати?

— Город називається (сказав він) Асфараґ, там мешкають християни, люди славні, вони будуть вам раді.

Словом, я поклав собі туди сходити.

Дорогою я спіткав хлопчину, що ловив голубів, та й питаю його:

— Друзяко, звідки тут голуби?

— Сір (сказав він), із того світу.

От мені й уявилось, що коли Пантагрюель позіхає, голуби зграями влітають до його горлянки, узявши її за голубник.

Потім я ввійшов до міста, воно здалося мені гарним, заможним і чистим; але, на мій превеликий подив, варта на заставі зажадала посвідки про стан мого здоров'я.

— Панове (озвавсь я), у вас що, тут чумна пошесть?

— О, сеньйоре! (сказали вони). У нас мре стільки людей, що не встигають відвозити трупи.

— Господи! (сказав я). А де ж це?
А це, відповіли вони, у Ларинзі й Фаринзі[231], двох великих торгових містах, як-от Руан і Нант, а розсадники чуми — смердючі й заразні сопухи, які визівають із хлані, погубивши за один тиждень два мільйони двісті шістдесят тисяч шістнадцять із гаком душ.
Я замислився, прикинув у думці і здогадався, що сморід цей іде з Пантагрюелевого шлунка, бо він, як уже згадувалося, наївся соусу з часником.
Далі шлях лежав серед бескеття, себто зубів, і я заліз на одне з них, і воно здалося мені найкраснішим місцем у світі, я побачив чудові манежі для гри в опуку, галереї, луки, великі виноградники та численні вілли в італійському стилі, розкидані серед гарних полів, і тут я провів чотири місяці, і ніде ще так не ласував, як у цьому краю.
Відтак, спускаючись по кутняках, добрався я до спідньої губи, але мене перейняли опришки і пограбували в чорному лісі, що тягнувся аж до вух.
Ще далі я набрів на осаду на узбіччі гори, шкода, назву її забув, їв і пив я там ще краще, ніж досі, та ще приробив трохи грошей. А знаєте чим? Спанням. Тут наймають людей спати за поденне, плата п'ять-шість су, а ті, що затинають хропака, заробляють до семи з половиною су. Я розповів сенаторам, як мене облупили, а вони мені сказали, що потойбіч справді водяться лиходії і зарізяки, отож я зрозумів: як у нас кажуть згір'я і загір'я, так і тут є зуб'я і зазуб'я, і в зуб'ї живеться привільніше і повітря чистіше.
От мені й подумалося: має рацію той, хто каже, що одна половина людства не знає, як живе друга, жоден землепроходець не описав ще цих країв, а тут же понад двадцять п'ять населених панств, не рахуючи пустель і великої протоки; згодом я все-таки зладив книгу під титулом Історія горлачів, як назвав я аборигенів, позаяк вони живуть у горлі мого володаря Пантагрюеля.
Зрештою мені захотілося вернутись, і, спустившись по бороді, я скочив йому на рамена, звідти скотився додолу і впав до його ніг.
Помітивши мене, він спитав:
— Звідки прийшов єси, Алькофрібасе?
Я відповів:
— З вашої горлянки, месір!
- І скільки часу ти там пробув? — спитав він.
— А відтоді (сказав я), як ви рушили на альмиродів.
— Виходить (сказав він), більше як півроку. Чим же ти харчився? Що пив?
Я відповів:
— Сеньйоре, тим самим, що й ви. Я брав собі в'їзне з найласіших шматочків, що проходили через вашу горлянку.
— Ну (сказав він), а куди ж дівалося твоє гівно?
— У вашій пельці, пане, — відповів я.
— Ха-ха-ха! Жартун із тебе! (сказав він). А ми з Божою помогою підхилили весь край дисподський. Тобі я дарую кастелянство Сальмі.
— Вельми вдячний (сказав я), мосьпане. Такої ласки я нічим не заслужив.

Розділ XXXIII

Як Пантаґрюель занедужав і як вилікувався

От по короткім часі добрий Пантагрюель заслаб: на живіт кородиться, ні пити, ні їсти не годен, а що біда біду тягне, то в нього ще пішла гаряча сеча, і так йому боліло, що ви не уявляєте; проте лікарі йому допомогли, і завдяки проносному і сечогінному він почав мочитися безболісно.
Урина в нього була така гаряча, що й допосі ще не вичахла. І там, де вона струміла, у Франції виникли так звані гарячі джерела, а саме:

У Котре,
У Ліму,
У Даксі,
У Баларюці,
У Нері,
У Бурбон Лансі та деінде.
Ув Італії:
У Монто-Ґротто,
У Абано,
У Сан-П'єтро Монтаньйоне,
У Сант-Елені,
У Казанові,
У Санто-Бартоломео.
У графстві Болонському:
У Поретті
та в багатьох інших місцях.
На мій превеликий подив, чимало навісних філософів і біснуватих лікарів гають час на суперечки, звідки у воді ця теплінь, роздебендюють про те, що тут винне — бура, сірка, квасці чи селітра з рудні, тоді як робити так, означає гонити химери, та й годі, — коли не знаєш такої простісінької речі, як те, що ці купелі нагріті гарячою сечею доброго Пантаґрюеля, то й нічого лізти зі своїми козами на торг.
Отож повідомляю: від головної своєї недуги він зцілився ось як. Щоб очистити шлунок, він узяв:
чотири квинтали колофонської скаммонії,
сто тридцять вісім возів касії,
одинадцять тисяч дев'ятсот фунтів ревеню,
не рахуючи іншого зілля.
Хай буде вам відомо: на лікарському консиліумі постановили очистити шлунок, щоб у ньому не лишилося того, від чого канудило. Тим-то було виготовлено шістнадцять великих мідяних куль, більших за ті, що оздоблюють шпиль Верґілія в Римі, з дверцятами на пружині, що відчинялися зсередини.
До одної такої кулі вліз служник із ліхтарем і палахтючим смолоскипом, і Пантаґрюель ковтнув її, як пігулку.
До п'яти інших куль сіло троє хлопів, кожен несучи лопату на плечі.
До семи інших куль сіли п'ятеро кошельників, несучи на плечах кошелі, і всіх їх було поглинено, як пігулки.
Опустившись у шлунок, усі натиснули на пружину і вийшли зі своїх куренів, спершу той, хто ніс ліхтар, і таким чином опинилися на дні моторошного півторамильного вертепу, ще сопушнішого і заразнішого, ніж Мефіта, болото Камаріни та смердюче Сорбоннське озеро, що описав Страбон, отож якби не скористалися вони з покріплювального для серця і шлунка та зі збана для вина (так називають ту макітру або кабак, що на плечах), то задушились би і сконали від цих страшних визівів. От коли б отаким ароматичним надіб'ям і пахощем та опаскудити вуалетки наших баламуток і зводительок!
Лізучи вилапцем і нюшачи, вони підступили до калу і розкладеної фляґми, цілої купи нечистот. Тоді першопрохідники заходились розбирати, а інші лопатами накладали кошелі; розчистивши все, кожен відступив до своєї кулі. Потому Пантагрюель постарався відригнутися і завиграшки вернув їх (бо вони в його горлянці відчувалися не більше, ніж надха у вашій), і вони веселенько повиходили зі своїх пігулок, нагадавши мені, як греки вийшли із троянського коня. Завдяки цьому Пантагрюель вилікувався й уздоровів.

На одну з таких мідяних пігулок ви можете ще й нині помилуватися в Орлеані на дзвініці церкви Хреста Господнього.

Розділ XXXIV

Кінець з одавторовими перепросинами

Отож-бо, панове, ви прослухали початок устрашливої історії мого пана і сеньйора Пантагрюеля.

Я ставлю крапку в цій першій книзі про нього; голову мені трохи ломить, від цього вересневого соку в моєму мозку нелад.

Дальший тяг історії матимете на найближчих Франкфуртських контрактах і тоді довідаєтесь: як Панург женився і як його в медовий місяць зробили рогачем; як Пантагрюель відкрив філософський камінь і яким робом цей камінь знаходять і використовують; як Пантагрюель перехопився через гори Каспійські; як плавав ув Атлантичному океані, як побив канібалів і завоював Перлові острови; як пошлюбив доньку царя індійського, іменованого пресвітером Іваном; як бився з чортами, пустив з димом п'ять пекельних палат, сплюндрував головну чорну палату, кинув Прозерпіну в огонь, вибив Люциперові чотири зуби і зламав у нього ріг на заду; як одвідав місячні розлоги, аби з'ясувати, чи ж справді місяць не повня, бо три його кватирі в жінок у голові, а також вашій увазі буде запропоновано тисячі інших цілком правдомовних придибашок. Лектура, що й казати, розкішна.

До побачення, панове. Pardonnante ту[232] і не зважайте на мої помилки, як не зважаєте ви, звичайно, на свої.

Якщо ви скажете мені: "Метре! Мабуть, у вас небагато олії в голові, як ви пропонуєте нашій увазі такі бенелюки і побреханьки", то я вам відповім, що у вас цієї олії саме настільки, щоб дістати від них утіху.

Принаймні ви, що читаєте їх для розваги, і я, що для розваги їх мережив, ми з вами заслуговуємо милости куди більше, аніж ціла тічка божкарів, пустомолів, крутихвостів, безличників, обмовників, безскоромників, святох, випивох, а також представників усіх інших сект, що маскуються тільки на те, щоб людей дурити.

Переконуючи люд, що вони усе споглядають та моляться, говіють та плоть усмиряють, а їдять лиш на те, щоб була якась сустенція для кволого тіла, насправді вони не знати як там обтріскуються, Et Curios simulant, sed bоccanalia vivunt.[233]

Усе це заголовними і буйними літерами написано на їхніх багрових пиках і кабанистих черевах, хоч би як вони обкурювалися сіркою.

І всі їхні розумові запити зводяться до читання пантагрюелистих книжок, але читають їх вони не так на те, аби розважитися, як на те, щоб нагидити і напаскудити, всі вони вишкребки, вишкварки, вилупки, вигризки, вигребки. Цим вони скидаються на тих злиднів із перцем, які в пору дозрівання вишень і черешень порпаються і длубаються в дитячому гівенці і знайдені кісточки продають аптекарям, що добувають із них махалебову олійку.

Тікайте від них, мерзітесь ними і зневажайте їх, як зневажаю я, і, як охота вам бути добрими пантагрюелістами (себто жити в мирі, радості, здоров'ї, пити та гуляти), ніколи не йміть віри тим, хто підглядає у замкову шпару.

КІНЕЦЬ

літопису Пантаґрюеля, царя дипсодського, виведеного так,
як він є, з усіма його застрашливими чинами й вичинами,
написаними святої пам'яти магістром Алькофрібасом,
добувачем квінтесенції

Книга третя

ґеройських походів да ходів доброго Пантаґрюеля
Зладив метр Франсуа Рабле, доктор медицини. Переглянута і виправлена автором за вимогами допотопної цензури. Автор дуже просить ласкавих читальників до сімдесят восьмої книги сміятися тільки в кулак
Франсуа Рабле
Духу королеви Наваррської
Шляхетний духу, благосний і строгий,
Що рвешся до небес, де є твій дім,
Що жмти не знаходиш тут спромоги,
Скоряючись едиктам лиш твоїм,
Коли верстаєш ці земні дороги.
Такій байдужій у завзятті свому,
Невже тобі бажання невідоме
Зійти хоч раз з надґоряних осель
І почитати, що у третім томі
Спроворить добрий наш Пантаґрюель.
Переднє слово автора, метра Франсуа Рабле, до третьої книги ґеройських походів да ходів доброго Пантаґрюеля
Люди добрі, славути-мочеморди, і ви, чесні подагрики, чи бачили ви коли-небудь Діоґена, філософа-циніка? Якщо бачили, то, мабуть, не посліпли, бо тоді б я справді загнався на манівці і відбився глузду. Як же то любо — коли твої очі сліпить ясота (у вині чи в дублоні) сонця! Пошлюся в цьому на сліпонародженого, всім відомого з пресвятих Біблій: він дістав право, за велінням Уседержителя, чиє слово закон, просити все, що заманеться, і запраґнув лише одного: бачити.
Ви вже не молоді, що ж, тоді можна визнати, що ви придатні до винного, а не безвинного, причащання, та ще й з-метафізична філософувати і бути на послугах у Бахуса, аби, цмулячи, розправляти про склад, колір, букет, запах, добірність, міцність, кріпкість, властивість, особливість, цілющість, деручість і хмільність благословенної й улюбленої пінної.
Якщо ж ви його не бачили (чому я вірю охоче), то принаймні чули про нього. Бо по широкому етеру і всіх небесах гримить його слава, і його ім'я й досі пам'ятне і голосне, а потім усі ви (як я не обмиляюсь) з фригійської крови, і хоча ви не маєте дублонів, як мав їх Мідас, зате вам дісталося від нього щось таке, що перси вельми цінували в усіх своїх отакустів[234], чого так домаґався цезар Антонін і що здобула згодом Роганська серпантина, охрещена Довґими Вухами.
Якщо ж ви нічого про нього не чули, то я зараз під пиття-гуляння (нумо, плесніть!) і під мудрування (нумо, слухайте!) оповім вам одну пов'язану з ним оповідку, і передусім знайте (аби ви з сердечної простоти не сплохували, як ті невірні), що то був найдивніший і найвеселіший філософ, якого тільки земля породила. А якщо він чимось хибив, то ті хиби маєте і ви, а зарівно і ми. Безгрішний тільки Пан-Біг. Сам Олександер Великий, дарма що мав за наставника і домочадця Арістотеля, велико його ставив і признавався, що не був би він Олександром, то бажав би бути Діоґеном Синопським.
Коли Філіпп, король македонський, надумав обложити і зруйнувати Коринт, коринтяни, попереджені своїми вивідачами, що він іде на них з численним військом і з великим спорядженням, звичайно, перестрашились і негайно розібралися, де кому стати і що робити, щоб відбивати оружний наїзд і відборонити своє місто.
Одні підвозили з піль до фортеці начиння, скотину, збіжжя, вина, овочі, харч і необхідну живність.

Інші зміцнювали мури, зводили бастіони, скругляли кути равелінів, копали фоси, пробивали контрміни, нарощували тури, оновлювали пускові установки, розчищали каземати, трамбували запасні вали, споруджували тераси, знов підкопували контрескарпи, штукатурили куртини, ставили вартівні, зрізували навкось парапети, врізали стрільниці, сталили машикулі, ремонтували сарацинські опускні ґрати і катаракти, ставили чати і варту. Кожен калавурив, кожен озброївся. Одні полірували тиляги, лакували панцер, чистили кінські риштунки, лати, начілки, обержони, бриґандини, салади, бав'єри, капори, піки, каски, шишаки, мисюрки, напотиличники, броні, наручні, набедреники, ластки, збрую, пластрони, бляшки, кольчуги, щити, тарчі, каліги, наколінники, поножі, остроги.
Інші ґотували луки, пращі, арбалети, кулі, катапульти, запалющі стріли, ґранати, бомби, вогнемети, балісти, скорпіони та інше знаряддя для відбиття і нищення ґелеполідів.
Ґострили ратища, списи, ґаки, ґалебарди, карлючки, різаки, палаші, асаґаї, вила, протазани, кийки, сокири, дротики, дрітки, списи, копія, напівсписи, рогатини.
Точили турецькі кривулі, шаблюки, бадлери, пафю, шпаги, раніри, запоясники, віролети, даґи, мечі, криві тесаки, ножаки, клинки, еспадрони. Кожен хапався за булат, кожен чистив свій ріжок. Не було такої чеснотливої чи там старшої жінки, яка б не драїла до блиску своє справилля, а вам же відомо, що предковіцькі коринтянки були хоробрі войовниці.
Діоген, бачачи, як кипить усе в них у руках, а його самого магістрати нікуди не кликали і не ставили, кілька днів тільки мовчки стежив за цим поранням. Потім, ніби сповнившись войовничого духу, підперезав свою кирею, закасав до ліктів рукави, підіткнув поли, як збирач яблук, припоручив давньому своєму кумпану бесаги, книжки і таблички, наглянув за містом у напрямку Краніі (так називається пагорб і мис під Коринтом) ґарну місцинку, прикотив туди бочку, де переховувався в негоду й мешкав, і, давши волю рукам, узявся до роботи, крутив її, вертів, тяв, бруднив, наливав, виливав, запорожнював, випорожнював, пхав, штовхав, хитав, хилитав, хибав, глобив, паклював, мшив, шпаклював, скромадив, тер, протирав, витирав, шарував, шліхтував, тіпав, тряс, бухав, закріплював, заплішував, товк, тузив, затинав, торгав, тручав, висував, перебирав, пересипав, мостив, садив, качав, бґав, місив, лагодив, рехтував, налаштовував, обмислював, виправляв, виряджав, строїв, ладкував, опоряджав, окладав, підіймав, обіймав, випарював, вимочував, випалював, трусив, стріпував, потряхав, стругав, тесав, ґемблював, перечищав, протеріблював, карбував, клейнив, таврував, штемпував, котив і скидав з ґори, а відтак знову котив на Кранію, не кажи ти Сізіф свою каменюку, замалим вона не зосталася безденна і тоді прийшлося б її переднити. Бачивши теє, хтось із його друзів спитав, що спонукає його тіло і душу возитися як кіт з салом з тою бочкою. Філософ відповів, що він, не демобілізований республікою, борсується з цією бочкою, не бажаючи сам-один гультяювати і байдикувати тоді, коли люд ґарує і працює рук не покладаючи.
І от я, хоча й не люблю ворохобні, не збираюся сидіти в кущах, я теж рвуся звершити якесь славне діло, надто тепер, коли всі підданці презацного королівства Франції, по цей бік і по той бік ґір, стали як один і самовіддано трудяться, той на укріпленнях і на обороні вітчизни, той на перейманні і переслідуванні ворога, і все це так дружно, так злагоджено, так корисно для майбуття (бо досить Франції зміцнити свої кордони, як французи заживуть спокійним життям), що я зґоден пристати до

думки доброго Геракліта, певного, що війна — рідна мати всіх благ і що війну латиною називають belle (гарна) не з приповісти, як твердять деякі колупайли старих латинських звалищ, бо їм не видно всієї краси війни, а з тієї простої і єдиної причини, що під час війни проявляється все високе і гарне, а все погане й ледаче зриває з себе личину. Ось чому велемудрий і миролюбний цар Соломон, аби ми ліпше уявляли собі невимовну велич божественної Мудрости, порівняв її з грізним військом під стягом.
Тим-то я, не покликаний і не зачислений до нашого передового загону, якому я здався недолужним і крихкотілим, не дістав я призначення і в лінії оборони, а роботи там і для мене не мало, от хоть би загрібати кало, цупити коші, взявши на коркоші, бо сором виторопні ловити, коли хоробрі, дотепні і самовіддані люди розігрують перед очима цілої Европи славне дійство і трагічну комедію, сором не помоцюватися і собі і не віддати тієї малости, — а її вже кіт наплакав, — що мені зосталася. Бо не багато, я гадаю, пожнуть лаврів ті, хто тільки очима глипає і не береться за холодну воду, напихає кишеню, ховає грошики, чухається в голові одним пальцем, як знуджений святоха, позіхає від мух, як десятинний воляка, пряде ушима, як аркадський вислюк на співи музик, і мімікою, не пустивши пари з уст, показує, що нехай так, нехай з гречки буде мак.
Вибравши отак і добравши, я вирішив відмовитися від марної і даремної затії котити мою діогенисту бочку, яка єдина вціліла мені після того, як я зазнав аварії біля маяка Безщасного. Як по-вашому, чого я домагаюся з цими бочкокітьками? Присягаюся Вседівою, що задублює пелену, я ще не знаю. Стривайте, ось я сьорбну з бутельки: це мій правдивий і єдиний Гелікон, мій живець Гіпокрена, моє джерело натхнення. Тільки п'ючи його, я міркую, розважаю, ухвалюю, висновую. Потім сміюся, пишу, мережу, цмулю. Енній писав випиваючи і пишучи випивав. Есхіл (якщо вірити Плутарховим Symposiaca[235]) компонуючи випивав і випиваючи компонував. Гомер зроду не писав натщесерце. Катон писав лише після узливання. Отож не кажіть, що я не ступив у слід мужів високохвальних і вельми поважаних. Вино у мене добре і холодненьке, як кажуть, на початку другого градуса, дяка Богу, доброму Господу Саваофу (тобто його воїнству небесному) нині і прісно і вовіки віків. Якщо ви спотайна разочок-другий клюкнете, а то й вихилите душком, я нічого негожого в цьому не побачу, тільки не забувайте хоть тіль-тіль похвалити нашого Бога.
І якщо вже такі мій талан і моя доля (бо не всім випало попасти до Коринта і тут осісти), то я хочу підсобити і тим і тим, а не сидіти згорнувши руки. Я ходитиму коло землекопів, каменярів і мулярів, робитиму те, що за Лаомедона робили у Трої Нептун та Аполлон, що робив у свої останні дні Рено де Монтобан: подаватиму мулярам, варитиму мулярам, а після обіду буду у свою дмухавку дмухати на дмухання дмухарів. Так Амфіон, бринькаючи на лірі, заснував, збудував і підніс велике і славне місто Теби. Для вояків я знову просвердлю свою бочку. І надточу їм (а надточене уже знайоме вам з попередніх двох книг, якщо тільки друкарі нічого там не перекрутили і не сфальшували), надточу з хмелю моїх пообідніх грищ презацну Третю книгу, а відтак і веселу Четверту — Сентенцій пантаґрюелистих (можете їх звати і діогенистими). І от я, хай не бойовий побратим, стану їм за вірного архітриклина[236], що примочує по змозі їхнє повернення з походів, і за невтомного оспівувача їхніх славних чинів і вичинів. Клянусь терновим вінцем Ісусовим, я і на слизькому не спотикнуся, радше у Марса не буде говіння, але цей капосник свого не проґавить.
А проте, пам'ятаю, я читав, що Птоломей, Лагів син, показав єгиптянам у театрі серед іншого лупу і трофеїв своїх звитяг чорного двогорбого

верблюда і рябого невільника, який мав одну половину тіла чорну, а другу білу, поділений не поземо по діяфрагмі, як присвячена Венері індуска, яку тіянський філософ зустрів між річкою Гідаспом і Кавказьким хребтом, а сторч, дивовижа та й годі; він сподівався, показуючи ці чудасії, викликати у люду ще більшу любов до себе. А чого ж він цим домігся? При появі верблюда всі перепудились і вжахнулися; побачивши рябого чоловіка, одні кпили, інші гидилися цим страшним виродком, явною помилкою природи. Словом, цар хотів догодити єгиптянам і підігріти прихильність, цілком природну у підданців, але тільки вхопив шилом патоки. Аж ось коли до нього дійшло, що куди більше чарує і вабить людей щось гарне, гоже й довершене, а не смішне і виродливе. Відтоді він зненавидів і невільника і верблюда, і невдовзі і той і той, занедбані і занехаяні, ноги задерли. Згадка про цей приклад кидає мене між страхом і надією, бо я боюся замість очікуваної втіхи здобути огиду, замість скарбу — присок, замість кралі — двійку, замість догодити моїм читальникам — роздратувати їх, замість розвеселити — образити, замість сподобатися — осоружитися, і дійде ця справа до того, чим закінчилася вона в Евкліонового півня, оспіваного Плавтом у Горнці і Авзонієм у Грифоні та ще деінде: цей самий когутик розгріб скарб, за теє його ток-ток у лобок і в торбу. А станеться таке, сам винен. А як ставалося вже колись, то може статися ще раз. Але не бути цьому, бий мене Геркулес! Я вірю, що всі вони такого особливого робу та своєрідного зробу, який у предків називався пантаґрюелізмом; завдяки цьому робу і зробу вони не зрозуміють зле того, що вилилося з душі щирої і нелукавої. Я не раз був свідком, коли вони, наткнувшись на порожні кишені, здобріли тим, що брали за дзвінку монету добрий намір.
А зараз повертаюся до своєї бочки. Нумо, дружки, шелепнемо! По повній, по повній, хлопці! Не смакує, не пийте. Я не з тих непритоpенних п'яндиголів, які силують, приневолюють і силоміць змушують горілчаних братів і кумпанів сьорбати і сьорбати, та ще й за одним замахом, та ще й намонятися усмерть, а це вже казна-що. Хай усі чесні мочеморди, всі чесні подагрики, всі, в кого жадота, приходять до моєї бочки, і як не хочуть, не п'ють, а як хочуть і як вино смакує їхньому Вельможному Вельможеству, хай п'ють щиро, вільно, невимушено, нічого не платячи і не кремпуючись. Такий мій декрет. І не бійтесь, що вина забракне, як це сталося на весіллі в Кані Галілейській. Щоразу для вас розчоплюючи, я не забуватиму доточувати в дучку. Отож моя бочка буде бездонна. В ній грає живчик, невичерпне джерело. Такий був трунок у Танталовому кубку, чий образ шанувався серед мудреців-брахманів; така була в Іберії соляна гора, прославлена Катоном; така була золота віть, присвячена богині підземного царства й оспівана Вергілієм. Це був правдивий ріг достатку, повний веселощів і пустощів. І хоть іноді вам здасться, ніби вина тільки і є, що насподі, але денце ніколи не буде сухе. На дні її, як у Пандориній сулії, живе Надія, а не Безнадія, як у бочці Данаїд.
Затямте гаразд усе сказане тут і кого саме я запрошую, бо (щоб ніхто не купився), за прикладом Луцилія, який прямо заявив, що пише тільки для тарентян і консентинян, я розчоплюю її для вас, добрі люди, перепійці первого розливу, подагрики другої руки. А суціги-хабаролюбці з їхніми кендюхами, як лантухами, з їхніми дупельцями, як дуплами, хай не турбуються, не на їхній плащ дощик.
Про голови у квадратних шапках і всяких зоїлів теж не згадуйте, благаю вас, іменем чотирьох половинок, що вас породили, і благовісних щиколодок, що тоді їх парували. А ще менше про безскоромників, дарма що вони добрячі бражники, дарма що всі коростії, бо ніколи не висихають і знай тільки жують. Чому про них анітелень? А тому, що виросли вони не на добрі, а на

злі, на тому злі, від якого ми просимо Господа нас визволити, хоть іноді перебираються на старців. Старій мавпі ґарної міни не скроїти.
Агій на вас, собаки! Геть з-перед очей моїх, геть з-перед мого Сонця, балахонники бісові! Явились, сраки, обмовляти моє вино й артикули гнути на мою бочку? Ось бачите ціпуру Діогена — це він заповів після його смерті покласти її біля нього, аби він міг відганяти й періщити тогосвітних упиряк, псяюх-церберів. Ану геть, святенники! До вівців, вовкодави! Геть, оченашники, к бісу вас, ґаджга! Ви все ще тут? Я ладен зректися свого куточка в Папоманії, аби тільки мені вас запопасти. Киш-киш-киш! Гайда звідси! Чи заберетеся ви геть? Щоб вам не дристати без хлости, щоб вам сцяти тільки на дибі, щоб яритися тільки під палкуванням.
Розділ I
Як Пантаґрюель пересилав до Дипсодії колонію утопійців
Пантаґрюель, підхиливши під себе всю Дипсодію, перевів туди колонію утопійців числом, і це без жіноцтва та дітлашні, 9 876 543 210 душ, усіляких ремісників і викладачів усіх вільних наук, — так йому захотілося відродити, заселити і прикрасити цей досі малолюдний і переважно пустельний край. А їхнє переведення було викликане не стільки перенаселенням Утопії, де чоловіки й жінки плодилися, як сарана (ви самі здорові знаєте, що утопійці мали таких плодючих породителів, а в утопійок були утроби такі просторі, невситимі, міцні і так добре скроєні, що наприкінці кожного дев'ятого місяця щонайменше семеро дитяток, як чоловічої, так і жіночої статі, народжувалося в кожній родині, за прикладом народу юдейського в Єгипті, — якщо тільки Ліра не марить); а робилося це переселення не через родючість землі, цілющість підсоння чи інших благ Дипсодії, а щоб край чинив обов'язок і послух, взоруючись на прибульців, давніх і вірних його підданців, які цілий вік знати не знали, не визнавали і не шанували когось іншого, окрім нього, і які з пупка і з первомолоду, вкупі з материнським молоком усмоктали лагідність і доброту його панування, виплекані й вигартувані саме в цьому дусі; отож це утверджувало його в певності, що вони радше накладуть головою, ніж відмовляться коритися в усьому законному своєму державцеві, і хоч би куди закинула їх доля, не тільки вони самі і їхні одне під одним їхнього ложа діти житимуть так само, а ще й прищеплять свою вірність і свій послух племенам, приєднаним до їхнього царства.
Так воно й сталося, і він не омилився на своїх надіях. Якщо утопійці, ще як на селище прийшли, славилися відданістю і вдячністю, то дипсоди за кілька днів спілкування з ними переважили їх: бо люди, як їм щось до мислі, завжди беруться до нового діла з великим завзяттям. Вони тільки нарікали, беручи у свідки небеса і всі сили небесні, що абиж-то їм та почути про доброго Пантаґрюеля хоч трошки раніше.
Так ось, зарубайте, мочеморди, собі на носі: утримують і держать у шорах знов завойований край не тим (як хибно думають деякі тиранічні уми на згубу собі і ганьбу), що плюндрують, ґвалтують, топчуть, кривдять, гнітять і женуть племена залізними прутами; коротко, їдять і пожирають людей, як той цар, якого Гомер прозвав демовором, тобто владарем-людожером. Не стану в цьому притягувати за вуха давньої історії, а лише нагадаю те, що бачили ваші батьки та й ви самі, якщо тільки не були недолітками. Як того новорожденця, їх треба годувати, чукикати, тішити. Як того саджанця, їх треба підпирати, зміцнювати, захищати від усяких борвіїв, шкоди чи напасти. Як того виздоровника після тривалої і тяжкої немочі, їх треба плекати, берегти, підживляти. Хай у них самих визріє переконання, що нема на світі такого царя чи зверхника, якого вони менше б хотіли бачити ворогом і більше б прагнули мати другом. Власне: Озірис,

великий цар єгипетський, підбив увесь край не так оружною рукою, як полегшенням податків, привчанням до здорового і праведного життя, запровадженням справедливих законів, своїми милостями і щедротами. Ось чому світ його охрестив великим царем Еверґетом (себто благодійником) — так Юпітер прозвав таку собі Памілу.
Гесіод, той у своїй Ієрархії ставить добрих демонів (або, як хочте, ангелів чи духів), як посередників чи зв'язківців між богами і людьми, над людьми, але під богами. А що небесні дари і багатства ідуть через них і вони наші одвічні доброчинці і проти всякого лиха заступники, то Гесіод прирівнює їх до царів, бо робити завше добро і ніколи зло — це суто царський промисел. Так Александер Македонський став світовим повелителем. Так Геркулес заволодів усім континентом, визволяючи землю від чудовиськ, гніту, бешкету і тиранії; він панував, ставлячись добре до підданців, дбаючи про рівність і справедливість, даруючи правний лад і закони, відповідні до умов у провінціях; поповнював те, чого бракувало, цінував те, що процвітало, не поминав лихом минуле, пускав у непам'ять усі попередні кривди; словом, діяв у дусі атенської амністії, об'явленої тоді, як одвагою і хитрощами Трасибула були винищені тирани (у Римі про цю амністію розповів Цицерон, а надав їй чинности цісар Авреліан).
Ось якими чар-зіллям, ворожбою, приворотами можна мирно утримувати те, що завойоване великими боями. Завойовник, байдуже, король він, князь чи філософ, пануватиме щасливо, якщо над Звагою поставить Справедливість. Звагу він показав у боях і перемогах, а його справедливість виявиться тоді, коли народною волею і прагненням запровадить закони, оприлюднить едикти, збудує храми і дасть права усім, як великий поет Марон пише про Октавіяна Августа:
Подужані уже без ремства, он,
Виконують подужника закон.
Ось чому Гомер у своїй Іліаді називає добрих владарів і великих царів ?????????? ????, тобто народовпорядниками. Так само підходив і Нума Помпілій, другий римський цезар, справедливий володар, добрий політик і мудрець: вряджаючи на честь бога Терміна свято, прозване Терміналіями, він заборонив правити жертви, привчаючи нас до того, щоб ми пильнували й охороняли терміни, границі й аннекси мирно, по-дружньому й лагідно, не вмочаючи руки у крові і не плюндруючи. А хто робить не так, той не тільки утратить набуте, а ще й знеславить себе і зганьбить, бо воно в нього нахапане, до того ж, це нахапане і легко спливе у нього крізь пальці; нечисто нажите ніколи не вдержиться. А як він і не випустить його до смерти, то спустять потім спадкоємці, і все окошиться на небіжчикові, і проклянуть його як загарбника беззаконника. Вам же відоме прислів'я: "З неправдою прийшло — з вітром пішло".
А ще затямте собі, зашкарублі подагрики, що таким робом Пантагрюель з одного анґела зробив двох, а от Карло Великий, навпаки, з одного зробив двох бісів, переселивши саксонців до Фландрії, а фламандців до Саксонії. Тримати під рукою приєднаних до його імперії саксонців було несила, бо ті з його від'їздом до Еспанії чи до інших далеких країв щоразу зривали бунт, ось чому він переселив їх на свою, власну, землю, тобто у Фландрію. А своїх природних підданців фламандців та геннегаунян переселив до Саксонії, не сумніваючись у їхній лояльності і в чужій для них країні. А вийшло так, що саксонці не кинули бунтувати й бришкати, зате фламандці, мешкаючи в Саксонії, пройнялися саксонським духом бунтарства.
Розділ II
Як Панурґ пошився в сеньйори Сальмі у Дипсодії і як він теребив хліб ще в накоренку

Створивши вседипсодійський уряд, Пантагрюель відписав Панурґові сеньйорію Сальмі, з річним доходом 6 789 106 789 реалів, не рахуючи прибутку від хрущів та равликів, що за рік набігав більш-менш до 2 435 768 — 2 435 769 довгорунних баранів. Урожайного на равлики та хрущі року прибуток сягав 1 234 554 321 серафа. Але це бувало не щороку, і пан новий замчанин хазяйнував так ощадливо й обачно, що за два тижні промантачив трирічний фіксований і випадковий доход від свого маєтку. І проциндрив він, як ви могли подумати, не на закладання монастирів, зведення храмів, будову колегіумів і шпиталів, або там сиплячи і гатячи грішми. Ні, він просвистів їх на гуляннячко та випивачку, відкриваючи двері усім (переважно добрим гульвісам, красулям і хорошулям), валячи ліси, палячи грубезні дерева ради продажу попелу, витрачаючи завдатки, купуючи утридорога, продешевлюючи і тереблячи хліб на пню.
Пантагрюель, відаючи те все, не вкидався у гнів, пасію чи досаду. Я ж вам казав і кажу ще раз: він був найкращий з тих малих і великих добродзеїв, хто носив кривулю на шабельтасі: у всьому бачив лише добре, кожен учинок у добрий бік тлумачив. Ніщо його не смутило, ніщо не обурювало. А втім, якби він журився і хнюпився, з нього ніколи б не вийшло скуделі божого ума, бо всі скарби, які є під сонцем чи в землі криються, в усіх їхніх вимірах — у висоту, у глибину, у ширину чи у довжину, не варті того, щоб хвилювати наші серця чи баламутити наші чуття і розум.
Пантагрюель тільки відвів Панурґа набік і лагідно зауважив: якщо той житиме так і далі і краще не ґаздуватиме, то навряд, а то й зроду не стане багатим.
— Багатим? — озвався Панурґ. — Так ось ви над чим сушите голову? Берете на себе такий клопіт — зробити мене на цім світі багатим? Богом, людьми, всіма праведниками свідчуся, подумайте про те, як би весело жити! Хай жодна інша турба, жодна інша журба не вкрадається до святої святих вашого небесного мозку. Хай погідности його ніколи не охмарюють мислі, підшиті горем і гризотою. Живіть весело, з легким серцем, у доброму гуморі — оце і буде моє багатство. Кругом тільки й чути: "Гріш копи стереже!" Але про копу правлять саме ті, хто не тямить у цьому ні бе, ні ме. Порадилися б зі мною! А щодо мене наразі можу сказати одне: мене лають за те, що наслідую Паризійський університет і парламент, цих два правдивих і живих джерела пантеологічної істини, як і всякої справедливости. І єретик той, хто в цьому сумнівається, хто твердо в це не вірить. Адже ці люди одного дня з'їдають єпископа, чи то пак доход з єпископства (а це те саме) за рік, а то й іноді за два: це буває того дня, коли єпископ прибуває до єпархії. И уникнути цього годі, під страхом бути одразу каменованим.
До того ж, я живу за чотирма головними чеснотами.
Обачности: гроші на бочку, бо не відомо, хто клюне, а хто брикнеться. Хто знає, простоїть світ ще бодай три роки чи ні? А як світ навіть простоїть довше, чи ж вискіпається такий навіжений, який ручиться, що проживе три роки і він?
Ніколи нам боги не говорили,
Що не зійдемо завтра ми в могили.
Справедливости — комутативної, купую дорого (тобто набір), а продаю дешево (тобто готівкою). Ось що стверджує у своїй Економії Катон: треба (каже він), щоб батько сімейства був завжди продавцем. Таким робом він зрештою забагатіє, якщо не вичерпається запас. Дистрибутивної: я підгодовую добрих (зазначте, добрих) і люб'язних приятелів, яких, наче Одисея, Доля закинула на скелю доброго апетиту, а в роті ні ріски, і милих (зазначте, милих) і юних дівчаток (зазначте, юних, бо за Гіппократом, юність постувати не вміє, надто як ця юність жвава, весела,

метка, моторна, просто буря). Ці самі дівчатка залюбки і з дорогою душею потішають порядних людей, бо вони палкі шанувальниці Платона й Цицерона і вважають, що народилися не лише для самих себе, а й повинні поділитися з батьківщиною і своїми друзями.
Сили: я, не кажи ти Мілон, валю грубі дерева, рубаю дикі пущі, притулок вовків, вепрів і лисиць, гніздовище чухраїв і лиходіїв, пристановище зарізяк, робітні фальшивомонетників, прихисток єретиків, і рівняю їх у ясні галявини і верескові пустовщини, граю на сопілках і жоломійках і готую з пеньків сидіння для ночі Страшного суду.
Здержливости: тереблю хліб ще в накоренку, пустельникую, живучи салатами і коренями, вгоноблюю сласні потяги і таким чином лишаю дещо на вигоду калік і нуждарів. Адже я не витрачаюсь на сапувальників, а сапання влітає в копійку, на женців, а які жнива без вина, та ще й не розбавленого, на збирачів колосків, а їм подавай коржі, на молотників, а вони, за свідченням Верґілієвої Тестилліди, обносять на городах цибулю, часник і цибулю-шалот; на мірошників, а де на млині чесні люди, і, нарешті, на пекарів, а пекарі від мірошників не кращі. Чи ж можна тут щось заощадити, а це ж ще не списуючи на мишву, пересушку, довгоносика і яблучного риляка?
З хліба на пню ви можете приготувати добру зелену підливу, вона швидко засвоюється, легко травиться, збадьорюючи цим мозок, жене по тілу животні токи, поліпшує зір, збуджує апетит, приємна на смак, піднімає тонус, лоскоче язик, рум'янить церу, зміцнює м'язи, гартує кров, попускає діяфрагму, освіжає печінку, розвантажує косу, полегшує нирки, заспокоює крижі, розминає хребет, спорожняє сечник, відпружує сім'япровід, скорочує кремастери, очищує міхур, надимає природження, розпростує припутаю, змушує тужавіти смик, уставати дрин, завдяки підливі у вас добре працює шлунок, ви добре зригуєте, пускаєте вітри і гази, випорожнюєтесь, мочитесь, чхаєте, схлипуєте, гикаєте, кашляєте, плюєте, блюєте, позіхаєте, сякаєтеся, дихаєте, вдихаєте, видихаєте, хропите, пітнієте, наставляєте вушки і робите ще чимало корисного.
— Річ ясна (сказав Пантагрюель): ви переконані, що голови макоцвітні не здолають за короткий час спустити багато. Не ви перший пристали до цієї єреси. Її дотримувався Нерон, і серед людей найбільше він захоплювався вуйком Гаєм Каліґулою, який за кілька днів, дивезною вигадливістю своєю, протесав статок, полишений йому Тиберієм. Отож замість пильнувати і додержувати законів проти лакомства і розкошів, законів римлян Орхія, Фанія, Дідія, Ліцинія, Корнелія, Лепіда, Антія, і коринтян, за яким суворо заборонялося будь-кому витрачати за рік більше, ніж дозволяє його доход, ви вчинили протервію — тобто жертву, яка у римлян нагадувала пасхальне ягня юдейське. Усе їстівне прописувалося з'їдати, а рештки кидати в огонь і нічого не відкладати назавтра. Я можу цілком слушно сказати це про вас, достоту як Катон сказав те саме про Альбідая, який розкидався грішми і врешті проїв усе своє майно; коли в нього зостався лише дім, він підпалив його, аби мати змогу сказати: Consummatum est[237], так само згодом висловився і Тома Аквінський, з'ївши всю миногу. Але це між іншим.

Розділ III

Як Панурґ хвалив боргувальників і боржників

— А коли ж це (спитав Пантагрюель) покриєте ви борги?
— До грецьких календ, — відповів Панурґ, — як тільки всі вдовольняться, а ви залишитеся спадкоємцями самих себе. Хай Бог мене милує виплачуватися з боргів! Та мені тоді ніхто й шеляга не позичить. Хто звечора не припасе дріжджі, в того на ранок тісто не зійде вгору. Не бійтеся позичати.

Позичальник повсякчас молитиметься, щоб Господь послав вам тихого, довгого і щасливого віку, боячись утратити свої гроші, у будь-якому товаристві мовитиме про вас тільки гарне, шукатиме для вас нових вірителів, щоб ви могли відслужити і чужою землею загребти його яму. Во время оно в Ґаллії, за друїдськими звичаями, невільників, челядь і службу спалювали живцем на похороні і погребі їхніх панів і сеньйорів, то як же за життя своїх панів і сеньйорів їм було не потерпати? Бо вмирати доводилося їм за компанію. Хіба вони повсякчас не молилися своєму головному богові Меркурію, а заодно і Дітові, золотому батькові, за здоров'я свого панства? Хіба вони, прислужуючи, не хухали і не дмухали на них? Бо вкупі з ними вони могли прожити, принаймні, аж до судної дошки. Будьте певні, що позичники ваші проситимуть у Бога подовжити вам віку і боятимуться, щоб ви не вмерли, тим паче, що даяння їм миліше від руки давця, а ґаманець миліший за життя. Свідками можуть бути ландеруські лихварі, які мало не вдавилися, побачивши, що ціни на збіжжя і вино падають і що за негодою приходить поліття.
Пантагрюель не пустив пари з уст, і Панурґ роздебендював далі:
— Якщо добре подумати, то, витикаючи мені борги і боргувальників, ви, далебі, плюєте мені в кашу. Хай мені те та се! Саме боржником я став величним, шанованим і грізним і, всупереч думці всіх філософів (які кажуть, що з нічого нічого й не вийде), пошився у творці і працівники, хоч не мав ніякої сировини.
Кого ж я сотворив? Безліч чудових і добрих кредиторів. А кредитори (і я ладен піднятися за це аж на кострище і вище) — творіння чудові і добрі. Хто не дає в позику, тоді він творіння потворне й лихе, останній падлюка, пекельна проява.
І що ж я наробив? Заборгував! Яка дивовижа, яка чудасія! Борги, кажу я, перевищують число складів, зведених докупи шелестівок і голосівок, число колись підбите і підраховане славним Ксенократом. Якщо з кількости боргувальників ви судитимете про високі прикмети їхніх боржників, ви не обмилитесь проти такої арифметики.
Ви навіть не уявляєте, як любо, коли тебе щоранку обступає юрма смиренних, догідливих і шанобливих кредиторів і коли ти помічаєш, що досить ласкавіше на когось глянути чи озватися привітніше, як цьому плюгавцеві вже мариться, ніби я вконтентую його першого, ніби перший у черзі він, і тому він бере мою усмішку за щире золото. І тоді мені здається, що я граю, у цих сомюрських Страстях, ролю Господа Бога з цілим почтом янголів та херувимів. Це мої висуванці, мої лизуни, мої величальники, мої вранішні чолобитники, ревні мої мольці.
І тоді ці борги уявляються мені як гора ґеройських чеснот, описана Ґесіодом (я його читав на першому році ліценціяту), гора, до якої тягне і вабить рід людський, хоча мало хто видирається її крутими схилами, адже я бачу, як усі аж регнуть улізти в борги і наплодити боргувальників. Одначе не всяк, попри хотіння, боржник, не всяк, попри хотіння, боргувальник. А вам ще заманулося зірвати з мене ці пишні шати? Ви ще допитуєтесь, коли я виплачуся з боргів?
Так ось: присягаю святим Баболеном, цим святим приподобником, я цілий вік уважав борги за таку собі злуку, за зв'язку між небом і землею, як єдиний спосіб виживання людства, без якого уже було б по всьому. Може, це і є велика світова душа, яка, за твердженням академіків, вдихає в усе духу живого.
На підтвердження цього, уявіть собі ідеальну форму якогось світу (візьміть бодай тридцятий світ, зображений філософом Метродором, або ж сімдесят восьмий Петроновий), але світ позбавлений винуватців і

позичальників: світ без боргів. Світила одразу б пішли урозтіч. Замість плавного ходу — безлад, та й годі. Юпітер, не визнаючи себе винуватцем Сатурна, позбавить його сфери і своїм гомеричним ланцюгом скує всі уми, всіх богів, небеса, демонів, духів, героїв, бісів, землю, море, всі стихії. Сатурн об'єднається з Марсом, і тоді все піде шкереберть. Меркурій не захоче більше відслужувати іншим, перестане бути їм за Камілла, як його узивали етруски, адже він нікому не винуватий. Венеру більше не шануватимуть, бо вона нікому не позичить. Місяць набіжить кров'ю і стемніє: з якого дива сонце вділятиме йому свого світла? Воно йому не сват і не брат. Сонце перестане освітлювати землю. Світила перестануть позичати їй свою добру силу, бо земля більше не постачатиме їм своїх випарів і визівів, живлячи цим, як казав Геракліт, як доводили стоїки і як повторював Цицерон, зірки. Між стихіями урветься всяка взаємодія, притягання, перетворення: жодне не вважатиме себе чимось зобов'язане іншому, ніяких позичок не було. З землі не битиме вода, вода не зміниться у повітря, з повітря не зродиться вогонь, вогонь не зігріє землі. Земля нічого не сплодить, хіба що почвар, титанів, алоадів, великолюдів. Дощ не дощитиме, світло не світитиме, вітер не віятиме, не буде ні літа, ні осени. Люципер зірветься з кутіїх пут і, вибравшись укупі з фуріями, ериніями та чортами рогатими з пресподниці, шугоне з неба усіх, які тільки є, богів великих і малих народів.
З цього безпозичкового світу вийде якесь непуття, коверзні і каверзи, ще підступніші, ніж на виборах Паризійського ректора, таке чортів'я, де сам чорт ногу вломить, як на виставах у Дуе. Люди перестануть одне одного рятувати. Кричи тоді, не кричи: "Пробі! Горим! Тону!" — рятівник так і не появиться. Чому? Бо він нікому не позичив, ніхто йому не винен. Хай він горить живцем, хай іде на дно, хай банкрутує, хай конає — байдуже! Ти нікому не давав, то й тобі ніхто не дасть.
Словом, з такого світу будуть банітовані Віра, Надія, Милосердя, бо ж люди народжуються, аби інших спомагати й підтримувати. А заступлять їх Недовіра, Зневага, Лихопомність з цілою когортою всяких напастей, проклять і злигоднів. Вам ще примариться, що це Пандора вилила на ваші голови свою пляшку. Як Лікаон, Беллерофонт і Навуходоносор, люди перекинуться вовками, вовкулаками і домовиками, людорізами, убійниками, отруйниками, харцизяками, лиходумами, злостивцями, ненавидниками, кожний постане проти всіх, як Ісмаїл, Метаб, Тимон Атенський, прозваний за це мізантропом. Отож-бо природі легше було б годувати рибу у повітрі і пасти оленів на дні морському, ніж переносити цей скнарий світ, де ніхто не позичає. Цур йому, такому світу!
І якщо ви за образом цього нужденного, тужного і безпозичкового світу уявите собі світик, тобто людину, то ви там знайдете страшенний розгардіяш. Голова не захоче позичать очей, щоб порядкувати ногами й руками. Ноги відмовляться носити голову. Руки перестануть працювати на неї. Серцю набридне бути живчиком для інших членів, і воно їх не підживить. Легені відмовляться давати йому повітря. Печінка не посилатиме живлющу для нього кров. Міхур перестане служити ниркам: жди застою сечі. Мозок, відчувши це розладнання, скрутиться і позбавить нерви чутливости, а м'язи руху. Коротко, у такому схибнутому світі, де нічого не боргують, не позичають і не дають у кредит, ви побачите бунт ще небезпечніший, ніж описаний Езопом у його притчі. І світ цей, ясна річ, загине, загине не колись, а скоро, хай цим світом був би сам Ескулап. Тіло його згниє як стій, а обурена до краю душа полетить до всіх чортів, заодно з моєю грошвою.
Розділ IV

Дальший тяг Панурґової похвали боргувальникам і боржникам
І навпаки, уявіть собі інший світ, де кожен дає набір, кожен бере в борг, де всі позичники і всі позичкодавці.
Яка запанує в розміреному русі небес гармонія! Я нібито зараз чую її, так виразно, як чув колись Платон. Яке сутолосся між стихіями! І як пишатиметься Природа з своїх трудів і плодів! Церера, обтяжена пашницею! Бахус — винами! Флора — квітками! Помона — овочами! Юнона в своєму етері, погідна, живодавча, усміхнена! Очі мої розбігаються: зрити між людьми мир, любов, доброзичливість, вірність, згоду, бенкети, свята, радість, щастя, золото, срібло, дрібні грошини, ретязі, персні і товари, передані з рук до рук. Ні позову, ні війни, ні розбрату; жодного лихваря, жодного скнари, жодного відмовника. Ісусехристе, хіба це буде не "золотий вік", не Сатурнове царство? не стеменнісінький взір олімпійських виталищ, де над усіма чеснотами стоїть Милосердя, всепанівне, всевладне, всепереможне, всемогутнє? Всі будуть добряги, всі будуть прекрасники, всі будуть праведники. О світе щасливий! О люди цього щасливого світу! О тричі, четверо блаженні! Мені вже мариться, що і я тут. Свідчуся Голоправдою: якби в цьому світі (райському світі, де кожен ладен давати і виручати) завівся папа, обліплений кардиналами й оточений священним капітулом, то невдовзі ви б там побачили стільки найкріпкіших, найчудородніших святих, стільки часів, стільки обітниць, стільки патериць і стільки свічок, яких не знайдеться у всіх дев'яти біскупствах Бретані. Єдиний, хто б їх переважив, то це святий їв.
Згадайте-но, як зацний Патлен, бажаючи убожити й божественною хвалою піднести отця Ґійома Жусольма до третього неба, висловився так:
От мав хто душу щиру —
Крам відпускав на віру.
Золотії слова!
Ось за оцим зліпком уявіть собі мікрокосм, id est[238] наш світик, чи то пак — людину, в якої кожен член буде і даха, буде і браха, тобто у своєму природному стані. Бо сама Природа на те людину і створила, щоб вона боргувала кому і боргувала в кого. Небесна гармонія, і та никне перед тією, що правує її організмом. Замисел Творця цього мікрокосму було вдмухнути туди душу, щоб вона домувала там як гостя, так само як і життя. Життя підтримується кров'ю. Кров — обитель душі. Тим-то цей світ дбає лише про одне — кує повсякчас кров. У цій кузні всі органи наділені своїми функціями, і їхня ієрархія в тім, щоб одне в одного позичати, одне в одного брати, одне в одного боргувати. Речовина і метал, здатні ставати кров'ю, постачаються нам Природою: Хліб і Вино. У цих двох продуктах міститься вся, яка є на землі, харч, тобто все, що називається з-ланґедоцька компанаж. Щоби знайти її, приготувати і зварити, працюють руки;
ходять ноги й утримують усю цю машину;
очі все скеровують;
апетит у шлунковій ямці, збуджений дещицею кислуватої жовчі, що надходить з коси, нагадує, що пора перекусити;
язик куштує;
зуби трощать;
шлунок приймає, травить і перетворює у хилус: жили брижі всмоктують найсмачніше і найпоживніше, лишаючи екскременти, які, зусиллям випихача, евакуюються відхідником, а решта надходить до печінки — там усе трансформується у кров.
Уявіть, яку радість відчувають ці трудяги, побачивши цей золотий струмок, цього єдиного свого ресторатора! Навіть радість алхіміків, і та не буває

більшою, коли після тривалих трудів, великих зусиль і затрат вони бачать, як у їхніх печах перетворюються метали.
Отож кожен орган готується і силкується знову очистити і виділити свій скарб. Нирки своїми жилами витягують з нього рідину, так звану сечу, і уретрами виливають її вниз. Унизу є особливий приймальник, сечовий міхур, який, при потребі, викидає її геть. Коса виділяє з крови земняк і осад, так звану чорну жовч. Жовчний міхур витягує надмір жовчі. Потому кров переноситься, для ще ліпшої очистки, до іншої фабрики, себто серця. А те дистолою і систолою розріджує її і підпалює, поліпшуючи її ще більше у правому шлуночку, і жилами нагнітає її до всіх органів; кожен орган притягує її до себе і живиться своїм богом: ноги, руки, очі, все, і, отже, ті, що були колись боржниками, стають боргувальниками. У лівому шлуночку кров робиться такою рідкою, що її можна назвати парою, і через артерії надходить до всіх членів, розігріваючи і провітрюючи іншу кров, синьожильну. Легені, своїми дольками і міхами, не припиняють її освіжати. З подяки за цю благодію серце дає їм найкращу кров через артеріяльну жилу. Нарешті в чудовій мережі кров очищується аж так, що з неї повстають животні духи, завдяки яким душа уявляє, міркує, судить, аналізує, дискутує, вирішує і згадує.
Далебі, я тону, я гублюсь, я торопію, поринаючи в бездонні глибини цього світу, де будеш і дахар, будеш і взяхар. Запевняю вас: позичати — справа боговгодна, боргувати — лицарський учинок. І це ще не все. Цей світ, де будеш і дахар, будеш і взяхар, такий добрий, що наситившись, він уже думає про те, як би дати ще ненародженим і цим вкладом увічнити себе, як випаде така нагода, і розмножитися в таких самих істотах (себто діточках).
Ось чому кожен орган уриває і заощаджує якісь порційки з маси найкоштовнішої своєї поживи і надсилає їх униз. А там Природа уже нарихтувала відповідні вази і приймища, якими, спускаючись усякими манівцями і звивинами до дітородних органів, пожива прибирає належного кшталту і відшукує підхожі місця, як у чоловіків, так і в жінок, аби людському роду не було переводу. І все це діється через взаємне давання і віддавання: ось звідки вираз шлюбний обов'язок.
Для відмовника Природа передбачає неабияку кару — сильне ятрення у всіх органах і розладнання почуттів, зате дахар дістає нагороду — втіху, радість і млість.

Розділ V

Як Панурґ лаяв боржників і боргувальників

— Зрозуміло (відповів Пантагрюель), ви, як на мене, добрий і запальний ритор у обстоюванні свого. Проте якби ви провіщали і красномовили аж до Зелених свят, то й тоді б, на свій подив, не переконали мене і вашою проречистістю не пошили б мене у боржники. "Нікому ж нічим не задовжуйтесь (глаголить Послання), тільки любов'ю один одному".
Ви вживаєте тут чудові графиди і діатипози, і мені вони до вподоби, та тільки я ось що скажу: уявіть собі, як якийсь нахабний самозванець і причепливий позичник знов присурганиться в місто, де знають його норов, — його поява перестрашила б і перепудила городян не менше, ніж об'явлення мору у тій самій подобі, в якій його узрів тиянський філософ ув Ефесі. На мій суд, перси цілком слушно вважали, що брехати — це другий гріх, тоді як перший — задовжуватись, бо ж борг і брехня зазвичай обіймаються між собою.
Цим я не хочу сказати, що ніколи не задовжуйтесь, ніколи не позичайте. Який би багач не був, він іноді комусь та боргує. Який би не був бідак, а й він комусь та дає. Про такі випадки згадує Платон у своїх Законах, коли

дозволяє брати воду у сусіда, якщо ти вже перерив і перелопатив свої власні лужки, шукаючи шару землі, званого глинищем (себто гончарищем), і не спіткавши ні джерела, ні підземного живця. Бо ця земля, така масна, міцна, гладенька й тужава своїм складом, утримує вогкість, не даючи їй легко сочитися чи випаровуватися.
Отож це сором, ганьба позичати у кожен слід, де-попадя, тут і там замість працювати і зарібкувати. Давати в позику (на мій суд) слід лише тоді, коли труждар не може заробити кривавицею на прожиток або коли він зненацька через стихійне лихо втрачає своє добро.
Одначе годі про це. Надалі не зв'язуйтеся з цими вірителями. І обтрусіть порох з ніг своїх.
— Тільки й лишається мені (сказав Панурґ), що дякувати вам. І якщо дяка має дорівнювати ласці наших добродійників, то моя дяка вам безкрая і безмежна, бо та любов, яку ви рачите мені явити, не має ціни: вона перевищує будь-яку вагу, число і міру, вона безбережна і вічна. Але якщо дяка має відповідати розміру благодії і втісі обблагодіяних, то тут я пас. Ви ущедряєте мене ласкою, і то куди більшою, ніж я заслужив, більшою, ніж я, скажу по щирості, її вартий. А втім, не так багато, як ви це, мабуть, думаєте.
Проте не це мене в'ялить, не це пече і гризе. Бо надалі, поквитавшись, куди мені голову прихилити? Повірте, в перші місяці я буду не в своїй тарілці, адже я не так вимуштруваний, не так привчений. Страхів'я, та й годі.
Як на те, як тільки хто бздикне в Сальмі, то неодмінно мені в носа. Ці всьогосвітні бздуни, бздючи, ще й приказують: "Ось вам, хто поквитався!" Мені вже, бачу, рясту не топтати. Замовляю вам епітафію. І сконаю я від цих бздиків. Якщо жінок хапатимуть завійниці і вітрогонний лік їм не поможе, хай лікарі приписують їм перевірений на практиці засіб: висушену мумію мого нещасного забдзюханого тіла. Хоч би якими мізерними даваннями призначати, від цього засобу вони бздітимуть, на подив самим лікарям.
Ось чому уклінно благаю вас: лишіть за мною якусь добру сотку боргів за взірцем короля Людовіка XI, який був звільнив свого суперечника Міля д'Ільє, єпископа Шартрського, але той упросив його зоставити бодай один позов — для вправи. Радше я віддав би їм усю мою слимачню, а заодно і хрущівню, аби тільки не чіпати мого істото, моєї готівки.
— Годі (сказав Пантагрюель) товкти, як я вже вас просив, воду в ступі.

Розділ VI

Чому новоженців не затягують до війська

— А яким же це законом (спитав Панурґ) проголошено і запроваджено, що молоді виноградарі, будівничі нової оселі і новоженці не підлягають рекрутчині?
— Законом Мойсеєвим, — відповів Пантагрюель.
— Але чому саме новоженці? — допитувався Панурґ. — Хто лозу там садить, байдуже, я для цього старий; зате мене обходять ті, що збирають; і новобудівничі з мертвого каміння теж не вписані до моєї книги буття. Я будую каміння живе: людей.
— На мій суд (відповів Пантагрюель), ось чому: перший рік хай вони втішаються досхочу своїм коханням, сплодять нащадків і придбають спадкоємців. Отож-бо, якщо навіть на другий рік їх убивали на війні, їхні імена і герби переходили до дітей. А заодно з'ясовували, нероди їхні жінки чи родючі (річного досвіду було достатньо, бо вони віддавалися, уматерівши), з тим, щоб потім, по смерті перших чоловіків, дружити їх удруге: плодовиті йшли за тих, хто хотів примножити своє коліно, нероди

за тих, хто не прагнув діток, а брав малжонку за її чесноти, тяму, привабу, тільки задля хатнього затишку й утримування родинного вогнища.
— Вареннські казнодії, — озвався Панурґ, — клянуть друге заміжжя, для них це безум і ганьба.
— Від нього їх тіпає, — відповів Пантагрюель, — б'є і трусить, наче перемінна пропасниця.
— Авжеж, — підхопив Панурґ, — навіть для брата Перегона. Коли він казнодіяв у Парильї і кляв друге заміжжя, то урвав проповідь і почав присягатися і нечисту силу згадувати, що краще сотню дівчат справичити, ніж накинутися на одну вдовицю.
Ваш аргумент здається мені слушним і розумним. Але, як на мене, ця вільгота давалася ось з якої причини: протягом усього першого року шлюбованці нажируються вволю своєю любовною новиною (а це ж їхнє право і їхня повинність) і вицідять свої сіменники так, що зостануться ґеть знесилені, виснажені, охлялі, заморені, і коли гряде день битви, вони воліють пірнути, як качки, радше до обозників, ніж до бійців і зухів, туди, де б'ється Еніо і де роздають удари, і під Марсовими корогвами у них ніяк не виходить достойного удару, бо всі замашні удари були завдані під куртиною Марсової приятельки Венери.
І ось доказ: ще й нині, серед інших пережитків і слідів старосвітчини, ми бачимо у всіх порядних домах, як молодят, по кількох там днях, посилають провідати вуйка, аби відірвати від їхніх жінок, аби вони перепочили якийсь час і підсилилися, а потім, повернувшись, ще завзятіше могли моцюватися, хоча здебільшого вони не мають ні вуйка, ні тітки. Таким самим робом цар Пердун після битви з рогоносцями, власне кажучи, не розрахував нас, а взяв і послав Підпадьома і мене додому підживатися. Підпадьом так досі додому й не прибився. Хрещена мого дідуся, коли я був малий, казала:
Молитви й Часослов читать
Не заборонено нікому.
Дудар, йдучи на сіножать,
Удвічі дужчий, ніж потому.
А підтверджує мою цю думку те, що виноградарі їдять виноград чи п'ють власне вино лише згодом; та й будівничі перший рік не живуть у своїх нових оселях, бо можуть задихнутися від спертого повітря, як це переконливо доводить у книзі другій Про стиски у грудях Ґален.
Спитав же я вас про це не без причинної причини і не без резонного резону. Не майте мені цього за зле.

Розділ VII

Як у Панурґа завелася у вусі блоха і він перестав носити свого пишного гульфика

Назавтра Панурґ велів з-юдейська проткнути собі праве вухо і начепити золотого перстеника з посадженою в оправу блохою. І була ця блоха чорна (щоб уникнути зайвих розпитів, бо все-таки приємно бути в курсі всього) і її сустенція коштувала, як підраховано чорним по білому, принаймні не більше, ніж обходилося весілля однієї гірканської тигриці, себто десь 600 000 мараведі у триместр. Такі надмірні видатки, потому як її господар поквитався, дуже його засмутили, і він поклав собі її поїти тим самим, чим напиваються тирани та адвокати, себто потом і кров'ю підневолених. Він узяв три ліктя сукнини, пошив собі довгу, простого крою ґуню, скинув плюндри і начепив на ковпак окуляри.
Ось у такому перевдязі поставився він перед Пантагрюелем, і той вирячився на таке личкування, надто як помітив брак гарного і пишного гульфика,

який, на взір старшої котвиці, правив йому за останній порятунок від розбиття і напасті.
Добрий Пантагрюель, безсилий зглибити цю таємницю, спитав його, що означає це химерне машкарадне вбрання.
— У мене (відповів Панурґ) блоха в усі: хочу женитися.
— В час добрий (сказав Пантагрюель), я дуже радий. Вірю вам на слово, навіть готовий за це спалити руку в огні. Але хіба так ходять закохані: зі спущеною матнею або з сорочкою до колін, зовсім безштаньками, у довжелецькій гуні та ще такої ядучої барви — навряд щоб чесні й достойні люди взяли її на плащ.
Якщо єретики і сектанти колись так убирались, то цим вони живим до Бога лізли, криводушили і баламутили низоту. А проте я їх за це не ганю і не вимагаю драконівського осуду.
Кожен діє своїм богом, надто у справах дрібних, поверхових і байдужих, самих собою ні добрих, ні лихих, не підказаних ні нашим серцем, ні розумом, цими кузнями добра і зла, добра, як відрух добрий і як його подвигає чистий дух, і зла, як відрух під впливом духу лукавого збивається з дороги. Мені лише не до вподоби ця екстраваґантність і зневага до звичаїв.
— Барва (відповів Панурґ) терпка, як урина в урильниках. А сукнину цю я обрав тому, що люблю класти всі мої справи під сукно. А що я розквитався, то тепер стану таким вовкуватим, що хай Бог милує.
А мої окуляри? Побачивши мене здалеку, ви скажете — викапаний брат Жан Буржуа. Я певен, що наступного року я знов закликатиму до Хрестового походу. Хай тільки Господь береже від ушкоди мої яйця!
А цю сукнину бачите? То знайте: вона наділена таємною силою, мало кому відомою. Надів я її оце вранці, а вже ярію, паленію, аж шкварчу женитися, щоб добряче виграти свою жінку, хай мене в цей час бебехами годували б. Та й чоловік з мене вийде не плохий! Як умру, то тіло моє удостоїться кремації, а попіл зберігатиметься в урні на пам'ять про зразкового мужа. Достолиха! з такою сукниною, як у мене, мій скарбничий закругляти нулі не наважиться, бо з'їсть тоді чимало лящів!
Гляньте на мене з лиця, а потім зі спини: чим вам не тога, давнє одіння патриція мирного часу. Кроєм вона в мене така, як на Трояновій колоні у Римі і як на Тріумфальній арці Септемія Севера. Навоювався я, увірилися мені сагуми і козакини. Від панцеру плечі гудуть. Геть зброю, хай живе тога! Принаймні на весь новий рік, якщо я одружусь — тут Мойсеїв закон, ухвалений вами учора, мені на руку ковінька.
Що ж до плюндрів, то ще бозна-коли моя бабуся в перших Лоранса казала, що їх шиють для гульфика. Я розумію це так, як зацний штукар Ґален у кн. 9 Про призначення наших членів написав, що голова зроблена для очей. Природа намірялася утвердити голову на колінах або ж на ліктях, проте, давши нам очі, щоб дивитися у даль, вона примостила їх на голові, як галку на ціпку, на вершку тіла; достоту так маяки і високі вежі зводяться над морськими гаванями, аби ліхтар світив здалеку.
А що охота мені якусь там часину, принаймні рік, відпочити від ратної справи, тобто женитися, то я більше не ношу гульфика, а отже, і плюндрів. Бо гульфик — головна броня вояцька. І ладен піти на кострище (і вище), запевняючи, що турки озброєні зле, бо носити гульфики у них забороняє закон.
Розділ VIII
Чому гульфик — головна броня вояцька

— По-вашому (сказав Пантагрюель), гульфик — це головна зброя вояцька? Теорія ця дуже парадоксальна і революційна, бо ж відомо: з острог починається узброєння.
— Авжеж, я це стверджую, — озвався Панурґ, — і стверджую неспроста. Гляньте-но, як Природа, виводячи дерева, кущі, билля травне і зоофіти, побажала утвердити і зберегти їх так, аби жоден рід не пропав, аби особні не переводилися, старанно озброїла їх зародками і насінням, де саме й криється ця сама їхня довговічність, опанцерувала і напрочуд вигадливо вкрила їх стручками, піхвами, скойками, гранками, плисками, шкаралущою, колючками, пушком, корою і шпичаками — чим вам не гарні й міцні, природні гульфики. За приклад можуть правити горох, боби, квасоля, горіхи, персики, вовна, колоквинт, пашня, мак, цитрини, каштани — огулом усі рослини, бо зразу видно, що зародок і насіння у них прикриті, захищені й озброєні ліпше, ніж щось інше. Про виживання роду людського Природа подбала менше. Людину вона створила голою, ніжною, крихкою, беззбройною — ні напасти, ні оборонитися, створила в пору невинности, ще в "золотому віці", зробила з людину істоту живу, але не рослину. Істоту живу, кажу я, народжену для миру, а не війни, народжену вкушати всякий дивний овощ і зело на харч, народжену мирно панувати над усяким звірем.
Коли серед людей, після "залізного віку" і царства Юпітерового, поширилося зло, земля почала родити кропиву, будяки, терня та всякі остюки — так зело бунтувало проти людини; як на те, майже все звір'я, волею долі, вирвалося з-під людської руки і мовчки змовилося не лише не служити більше і не коритися, а ще й чинити опір і в міру сили і змоги шкодити людській потузі.
Тоді людина, прагнучи, як досі, насолоджуватися й панувати, але не вміючи обійтися без послуг звір'я, мусила уворужитися.
— Святим Гусаком свідчуся! (гукнув Пантагрюель) після останніх дощів ти пошився в кубрії, себто в любомудри!
— Зважте на те (мовив Панурґ), як природа підказала нам озброїтися і з якої частини тіла почали ми своє озброєння. Початок, хай тобі те і се, дали яйця.
Пріап зробився дуже ласий,
Сподобившись цієї окраси.
Так нам свідчить юдейський отаман і філософ Мойсей, стверджуючи, що людина озброїлася гарним і гожим гульфиком, зробленим (оце-то винахід!) з фиґового листя, що своєю твердістю, губчастістю, гнучкістю, гладкістю, величиною, барвою, запахом, живосилою і властивістю дуже зручно самою природою пристосоване прикривати і захищати яйця.
Ось хіба що, даруйте, виняток вийшов з грізними лотаринзькими яйцями, здатними теліпатися як-хотя в матні плюндрів, привченими будь-що уникати тісноти гульфиків і будь-якого пристойного ладу: я сам свідок того, як першого травня у Нансі зацний Віардьєр, король Валантен, от уже чепурун, чистив свої яйця, розстеливши їх, як гишпанський плащ, на столі.
Отож, коли посилають на війну пішака, не кажіть йому:
Побережи, Тіво, макітру —
(себто голову), а:
Побережи, Тіво, горнятко —
чи то пак, хай ти у пекло з усіма чортами западешся, яйця. Без голови гине тільки одна душа, а без яєць кінець усьому людському родові.
Ось чому цей ґалант Ґален у кн. 1 De spermate[239] сміливо виснував, що ліпше (менше зло) бути без серця, ніж без природження. Бо воно містить у собі, ніби в дароносиці, насіння, плодюще людство. Я ставлю сто франків,

що це і є те саме каміння, завдяки якому Девкаліон і Шрра відродили людство, вигублене не біблійним, а поетичним потопом.
Ось чому доблесний Юстиніан у кн. 4 De cagotis tollendis[240] гадав summum bonum in braguibus et braguetis.[241]
З тієї самої, а заодно і з інших причин, коли сеньйор де Мервіль, ідучи зі своїм королем на війну, приміряв нові риштунки (бо власні вже не підходили, старі й узяті іржею відтоді, як за останні роки шкура його живота помітно відбігла від крижів), його малжонка по глибоких роздумах вирішила, що він не дбає про шлюбний ворочок і совгач, ледве прикриті самою кольчугою, і цілком слушно нараяла йому добре убезпечити їх і відгородити великим турнірним шоломом, який припадав пилом у комірчині. Про гульфик є такі вірші у третій книзі Каверзів дівуль:
Побачивши, як муж при латах всіх,
Але без гульфика, іде на ратне діло,
Жона: "Дивись, щоб те не скалічіло,
Що є для мене втіхою з утіх".
Невже давать таку пораду гріх?
Ні! Як же нам тут не бояться,
Коли для мене і подруг моїх
Та пропаде така весела цяця!
Отож, чи треба дивуватися на мій новий наряд?
Розділ IX
Як Панурґ радився з Пантаґрюелем, женитися йому чи не женитися
Не діждавшись від Пантагрюеля відповіді, Панурґ глибоко зітхнув і провадив далі:
— Як ви вже зрозуміли, вашець, я маю намір женитись, якщо лише, на моє безголов'я, не будуть заткані, забиті, зашпаровані всі щілки. Благаю вас в ім'я вашої давньої любови, скажіть мені, що ви про се думаєте?
— Оскільки (відповів Пантагрюель) ви вже кинули кості, поставили перед очима мету і утвердилися у своєму намірі, то годі розмов, нічого іншого не лишається, як братися до виконання.
— Воно то так (озвався Панурґ), але мені не хотілося б це виконати без вашої поради і згоди.
— Згоду (мовив Пантагрюель) я даю і раджу вам женитися.
— Але (заперечив Панурґ), якщо ви вважаєте, що мені ліпше зоставатися при своїх і нічого не міняти, то я волів би не одружуватися.
— Ну, то й не одружуйтесь, — відгукнувся Пантагрюель.
— Як же це так (заперечив Панурґ), ви хочете, щоб я цілий вік микався без супутниці життя? Ви ж знаєте, як Святе Письмо глаголить: Горе ж одинокому. Безженцю не дано тієї втіхи, як шлюбованцям.
— Тоді з Богом, жeніться! — озвався Пантагрюель.
— Але (сказав Панурґ) якщо жінка наставить мені роги (а вам відомо, що цей рік урожайний), я ж тоді сіктиму й рубатиму. Я люблю рогоносців, маю їх за людей порядних, спілкуюся з ними, але поповнювати їхні лави — ні, краще смерть. Ось що вбилося цвяшком мені в голову.
— Гаразд, не женіться, — відповів Пантагрюель, — бо Сенекова сентенція слушна і виїмків не попускає: як з іншими чинив ти сам, так, будь певен, і з тобою чинитимуть.
— Кажете (промовив Панурґ), вона виїмків не попускає?
— Сенека виїмку не дає, — відповів Пантагрюель.
— Го-го! (гукнув Панурґ). Сто чортів йому в пельку! Про який же світ він говорить: про цей чи про той? Але якщо я все-таки не можу обійтися без жінки, як незрячий без палиці (бо тлучок-то тлукається, інакше що це за життя?), чи не краще мені взяти в подруги якусь чесну і чеснотливу жінку,

ніж щодня міняти і боятися, що схопиш макогона або ще гірше — пранці? Порядними жінками, хай дарують мені їхні чоловіки, я досі не цікавився.
— Отже, жениться собі з Богом, — відповів Пантагрюель.
— Але (сказав Панурґ) якщо з призволу Божого трапиться так, що я пошлюблю порядну жінку, а вона даватиме мені типцю, то я стану плохішим від самого Йова, хіба що роззлощуся. Я чув, що жінки порядні — це з'їдительки і гризюки, що і в родині вони — ого, з перцем! А я ще лихіший, я її переганятиму через росу: убиватиму і по руках і по ногах, і по голові, і в легені, і в печінку, і в косу, все, що на ній, подеру в лахмани, — хай найстарший Дідько сочить її окаянну душу на порозі. От би пожити бодай рік без цієї звади, а то й узагалі не сваритися.
— Через це не жениться, — промовив Пантагрюель.
— Так, але якщо (заперечив Панурґ) я зостануся при своїх, квитаним і неодруженим (зважте, що я поквитався на свою ж голову, бо мої віритслі подбали б про моїх нащадків), а так, до квитаного і неодруженого, не огрітого домашнім затишком, до мене усім байдуже. А заслабни я, всі стануть мені робити насупереки. Мудрець сказав: де жінки нема, я маю на увазі матір сімейства і законну дружину, там хворий у скруті. І це я побачив на прикладі пап, леґатів, кардиналів, біскупів, абатів, пріорів, священиків і монахів. Отож-бо я…
— Під вінець, під вінець, з Богом! — промовив Пантагрюель.
— Але якщо (сказав Панурґ) я занедужаю і не зможу шлюбного обов'язку виконувати, а жінка, обурена моєю недолугістю, знюхається з іншим, і не тільки не глядітиме мене, а ще й кпитиме з моєї імпотенції і (що найгірше) обдере мене як липку, як я не раз і не два це бачив, тоді пропав ні за собаку, іди лабзюкати хліб під вікном.
— Ну, то не жениться, — відповів Пантагрюель.
— Усе це так (сказав Панурґ), але тоді я зроду не заведу синів і дочок, щоб я міг увічнити в них моє ім'я і ґерб, відписати їм свій спадок і свої набутки (а що я колись їх набуду, за це ручаюся, о, я вийду у великі рантьє), та ще й міг розважатися з ними, якщо душу щось в'ялитиме, як щодня розважаються з вами ваш любий, добрий батько і як розважаються всі порядні люди в родинному колі. А ось як я, квитаний і неодружений, від чогось зажурюся, то ви замість утішити мене, візьмете на глузи мою біду.
— То жениться собі з Богом! — відповів Пантагрюель.

Розділ X

Як Пантаґрюель доводив Панурґові, що радити щось про мар'яж — штука морочлива, і про ворожбу за Гомером та Верґілієм

— Ваша порада (сказав Панурґ), крім того що хибна, нагадує пісеньку про Рікошета. Самі сарказми, кпини і все між собою накриво і насторч. Одне з одним розбігається. Не знаєш, брати цабе чи цоб.
— Так само (відповів Пантагрюель) й у ваших твердженнях стільки цих якщо і але, що годі щось на них сперти чи бодай з них що-небудь вивести. Адже ви кріпитеся, як диня на морозі! Ось у цьому і заковика: решту вже визначає доля і небесні скрижалі.
Ми знаємо чимало людей, ущасливлених від цієї події, ніби в їхньому шлюбі сталося справдження вічного раювання. Інших мар'яж унещасливлює настільки, що бісам, які спокушають печерників у пустелях Тебаїди і Монсеррата, і то ведеться краще. Якщо ви вже зважились на цей крок, то зав'яжіть очі, голову нахиліть, поцілуйте землю і з Богом — гайда, вперед! Жодної поруки я вам не дам.
Зрештою, можна, як побажаєте, зробити ось яку спробу. Принесіть-но Верґілієві твори, тричі розгорніть книгу нігтем, і ми звідаємо, за числом вірша (домовившись, як рахувати, загодя), яким вийде у вас шлюб.

Так само й гомеричні ворожіння не одному підказували його долю, як свідчить Сократ; коли йому у глибці прочитали рядки з Ахіллової промови (Іліада, пісня 9):
????? ??? ?????? ????? ???????? ???????…
В плодючу Фтію випада мені,
Не гаючись, попасти за три дні, —
він здогадався, що помре за три дні, і запевнив у цьому Есхіна, як про це сповіщає Платон у Крітоні, Цицерон на початку De divinatione[242] і Діоген Лаертський;
як свідчить Опілій Макрін; він прагнув знати, чи стане римським цезарем, і йому випала така сентенція (Іліада, пісня 8):
? ?????, ? ???? ?? ?? ???? ???????? ???????,
?? ?? ??? ???????, ??????? ?? ?? ????? ??????…
? діду, вояки напропале
Тебе затисли, молоді, але
Боротися тобі уже несила,
Бо старість непомітно підкосила.
І справді: він був уже старий і посів імператорський трон лише на рік і два місяці, а потім його скинув і вбив молодий і завзятий Геліогабал;
як свідчить Брут; він захотів довідатись, чим закінчиться Фарсальська битва, в якій він наклав головою, загинув за рядком вірша з Патроклової промови (Іліада, пісня 16):
???? ?? ???? ???? ??? ?????? ??????? ????.
Парка нитку мою перерізала то,
Загибаю від рук я сина Лето.
Саме Аполлон був у цій битві бойовим гаслом.
Так само і ворожба за Верґілієм у старосвітчину була дуже відома і віщувала всі незвичайні випадки і великі події, тобто за тронування нового цезаря, як це було з Олександром Севером, чию долю підказав такий вірш (Енеїда, книга 6):
Tu regere imperio populos, Romane, memento
Як поведеш, римлянине, народи,
Царюй, щоб не порушувати згоди.
А через кілька років він і справді став римським цезарем.
А римський цезар Адріан, катуючись незнанням, як до нього ставиться Траян, заглянув у Верґілієві віщування і натрапив на такі вірші (Енеїда, книга 6):
Quis procul Ше autem, ramis insignis olivae
Sacra ferens? Nosco crines, insanaque menta
Regis Romani…
Хто ж то, узявши у руку велику
Гілку оливи, так урочисто іде?
Сива його борода і начиння святе
В ньому вже видають Рима владику.
Скоро його всиновив Траян, і він заступив його на престолі.
Щодо преславного Клавдія Другого, римського цезаря, то йому доля послала такий вірш (Енеїда, книга 1):
Tertia dum Latio legnantem vident aestas.
Тричі повинно його володарем літо
У латинян на престолі зустріти.
І справді: він панував лише два роки.
Той самий цезар, збираючись передати владу своєму братові ІСвинтилу, наткнувся на такий вірш (Енеїда, книга 6):
Ostendent terris hune tantum fata.

Довго пробути йому світ не дозволить.
Так воно й склалося, бо того вбито через сімнадцять днів після приходу до влади.
Те саме нещастя зуспіло і цезаря Гордіана Молодшого.
Клавдію Альбіну, цікавому, яка ж буде його доля, випало ось що (Енеїда, книга 6):
Hic rem Romanum magno turbante tumultu
Sistet eques, etc…
Цей вершник, як бунти колись прийдуть,
Зуміє знов скріпить свою могуть.
Щоб проти Рима більш не повставали,
Пунійці будуть карані і галли.
Щодо боговитого цезаря Клавдія, Аврелієвого попередника, то йому, на питання про його нащадків, вийшло таке (Енеїда, книга 1):
Hic ego nec metas rerum, nec temporia ponо.
їм не кладу я певних меж,
Не значу, скільки їм владати, теж.
І справді: він заклав довгий рід нащадків.
Що ж до пана П'єра Амі, то він з'ясовував, чи здолає врятуватися від гномів та ельфів, і наткнувся на такий вірш (Енеїда, книга 3):
Heu! Fugo crudeles tenas, fugo littus avarum.
Геть з цього дикого, скупого краю,
Геть з узбережжя, звідки все тікає.
Він утік від гномів та ельфів, цілий і здоровий.
І ще можна навести безліч випадків — ось тільки довго розповідати, — коли справдилося все напророчене у віршах.
Одначе, аби ви не розчарувалися, я не стану вас переконувати, що таке ворожбитство непохибне.
Розділ XI
Як Пантаґрюель доводив осудність ворожби на костях
— Кинути три кості (сказав Панурґ) — було б куди ліпше і замашніше.
— Ні, — відповів Пантаґрюель. — Таке ворожбитство облудне, незаконне і геть-то неподобне. Ніколи не ворожіть. Богоненавидну книгу Як ворожать на костях скапарив во время оно ворог і триворог, сам сатана в Ахаї, що біля Бури, і перед статуєю Геркулеса Бурського непутив колись, як скрізь непутить і нині, безліч простаків, ловлячи їх у тенета. Ви самі здорові знаєте, як Ґарґантюа, мій отець, заборонив її в усьому своєму королівстві, спалив її, вкупі з гравюрами і дошками, знищив, викорінив і виполов, як дуже небезпечну заразу.
Усе, що я сказав про кості, можна сказати і про паці. Ворожба на пацях теж облуда. І не згадуйте про те, як Тиберій вправно кидав паці до Апонської криниці Геронового оракула. На ці гачки надить лукавий простацтво на його вічну згубу.
І все ж, коли вам так приспічило, хай буде по-вашому: киньте три кості на цьому самому столі. На сторінці, яку ви розгорнете, ми візьмемо вірші відповідно до суми набраних очок. Кості маєте?
— Повний черес, — відповів Панурґ. — Це ж бо бісовий листок, за твердженням, яке дає Мерлін Коккай у книзі другій De patria Diabolorum. Якщо біс побачить, що при мені нема костей, то це все одно як ніби я не мав би при собі зеленого листка.
Панурґ дістав і кинув кості, і йому випало п'ять, шість, п'ять.
— Всього шістнадцять (сказав Панурґ). Візьмемо на розгорнутій сторінці вірш шістнадцятий. Число мені подобається, я певен, що мене чекає щось гарне. От я врубаюся в купу чортів, як вганяється куля в лаву скраклів

або ядро в піхотний батальйон. Присягаюся, бісове кодло: першої шлюбної ночі стільки ж разів я шпокну мою майбутню жінку!
— Я в цьому не сумніваюся (відповів Пантаґрюель). Тільки ця клятьба на одчай душі зовсім даремна. При першому невдалому кидку ці п'ятнадцять очок дістануться противнику. А як до п'ятнадцяти додати ще одне очко, то вийде криша.
— Ага, то це ви (сказав Панурґ) так думаєте? Щоб це такого ляпсусу допустився той зух, якого приставлено чувати в моєму підчерев'ї? Невже ви бачили мене у братстві невдах? Та я зроду, зроду туди ногою не потикався. Звіть мене отцем, звіть братчиком, але не звіть невдахою. Ґей, гравці, сюди!
На цім слові принесено книгу Верґілія.
Перш ніж її розгорнути, Панурґ звернувся до Пантаґрюеля:
— Серце у мене тіпається, як птах у сильці. Ось звідайте живчика на лівій руці. Судячи з його частоти і наповнення, ви скажете, що на мене ґримають на кандидуванні в Сорбонні. Як ви ґадаєте: перш ніж ворожити, може, нам викликати Ґеркулеса і богинь Теніт, які, за чутками, головують у Ворожильній палаті?
— Викликати (заперечив Пантаґрюель) не треба нікого. Розгорніть-но нігтем книгу.
Розділ XII
Як Пантаґрюель визначив, за Верґілієвими віщуваннями, який буде шлюб у Панурґа
Отож, розґорнувши книгу, Панурґ натрапив на такий вірш у шістнадцятому рядку:
Nec Deus hunc mensa, Dea nec dignata cubili est.
Як з Богом сидіти йому неґоже,
Так і ділити з Богинею ложе.
— Отакої (сказав Пантаґрюель). За віршем виходить, що ваша жінка буде хвойда, а ви пошиєтесь у рогоносці.
Богиня, яка до вас неприхильна, — це Мінерва, зух-діва, богиня всесила, перунодержиця, ворогиня рогоносців і перелесників, перелюбниць і розпусниць, які зраджують чоловіків і віддаються іншим. Бог — це Юпітер-ґромобій.
Бачте, за наукою давніх етрусків, манубії (так називалися вулканічні перуни) постають лише від Мінерви (про це свідчить пожар на кораблях Аякса Оїліда) і від Юпітера, її головного отця. Іншим богам Олімпу кидати огнем-блискавицею зась: тим-то людям вони не такі страшні.
Скажу вам більше, і хай це буде для вас екстракт давезної міфології. Коли титани повстали проти богів, боги спершу збиткувалися зі своїх ворогів і казали, що з такими, як вони, завиграшки і їхні джури впораються. Одначе побачивши, як титани нагромадили гору Оссу на гору Пеліон, а гору Олімп розхитали, аби скинути її аж на шпиль, перепудилися. Тоді Юпітер скликав раду. І на ній постановили, що боги, всі як один, мужньо стануть до оборони. А що битви, як це підказував досвід, не раз програвалися через жінок, які супроводжували військо, то вирішено наразі зігнати з небес до Єгипту і до верхів'їв Нілу усіх безличниць-богинь, перекинених на ласиць, куниць, кажанів, жаб та на іншу живність. Зоставили лише саму Мінерву, щоб вергати перуни вкупі з Юпітером, як богиню наук і війни, поради і чину, богиню оружонароджену, богиню пострах на небі, у повітрі, у морі і на суходолі.
— Хрест мене вбий! (ґукнув Панурґ). То це я той Вулкан, про якого сказав поет? Дарма! Я не шкандиба, не фальшивомонетник і не коваль. Трохи щастя, і я матиму жінку таку саму ґарненьку і таку саму апетитну, як Венера;

тільки що моя жінка не буде ледащицею, як вона, а я рогоносцем, як він. Адже цей капосний Хромолаба перед зібранням усіх богів назвався і домагався утвердити його рогоносцем. Ось чому беріть усе навпаки. Віщування означає, що жінка моя буде скромниця, цнотливиця і вірниця, а не воїтелька, верхоумка без десятої клепки в голові, вибрудок якогось мозку, як Паллада, а цей хорошунчик Юпітер у мене її не перелюбить і не вмочатиме свій хліб у мою юшку, коли ми навіть за один стіл сядемо. Зверніть увагу на його походи да славетні ходи. Такого плюгавого бахура, такого мерзосвітнього корд… чи то пак бордельєра світ не бачив. Хтивий мов той кнур. Недарма його на острові Кандії, на горі Дикті, як Агатокл Вавилонянин не бреше, вигодувала льоха. Будь-якого Цапа цапіший. А ще, за чутками, його поїла молоком коза Амалтея. Ахеронтом свідчуся, одного дня це баранище поперло на третю частину світу, на звірів і людей, на ріки і гори: так вийшла Европа. За це збараніння аммонійці звеліли його удати у вигляді збаранілого, рогатого баранища.
Але хто-хто, а я знаю, як уберегтися від цього рогоносця. Я йому не кеп Амфитріон, не бевзь Арґус з сотнею пар окулярів, не страхополох Акрисій, не мрійник Лик, теб'янин, не роззява Агенор, не шмарколиз Асоп, не патлоніг Лікаон, не моня тосканець Корит, не довгань Атлант. Хай хоч сто разів перекидається Лебедем, Бугаєм, Сатиром, Золотом, Зозулею (як це зробив, ґвалтуючи свою сестру Юнону), Орлом, Бараном, Голубом, як учинив, закохавшись у діву Фтію, замешкану в Егіоні, Вогнем, Змієм, ба навіть Блохою, Епікурейськими Атомами, або, з-магістронастральна, шануючи слухи ваші, вторинними інтенціями. Я йому вкручу хвоста. Знаєте, що я з ним зроблю? Трясця його матері! Те саме, що зробив Сатурн зі своїм батьком Ураном (Сенека мені це звістив, а Лактанцій підтвердив); те саме, що зробила Рея з Атисом: відчикрижу з усією калиткою яйця і шерстинки не залишу на розплід. Що-що, а на папу йому зроду вже не вийти, бо testicules non habet.[243]
— Годі, годі, мій пахолку (сказав Пантагрюель). Розгорніть удруге.
Випав такий вірш:
Membra quatit, gelidusque cot formidine sanguis.
Ось ламають йому кості й тіло,
З жаху вся в жилах кров зціпеніла.
— Це знак (сказав Пантагрюель), що жінка битиме вас і в хвіст і в гриву.
— Навпаки (відповів Панурґ), він пророчить, що я їй полатаю боки, як вона мене дістане. Поїздить вона в мене на паличці. А не буде на трапку палички, то хай мене Дідько згламає, як я не згламаю її живцем, як згламав свою Комблет цар лідійський.
— Та ви (сказав Пантагрюель) зух! Геркулес, і той не зважився б з вами зчепитися, як під гарячу руч підскоче. Як мовиться: Жан вартий двох, а Геркулес битися проти двох не хотів.
— А хіба ж я Жан? — спитав Панурґ.
— Ні, ні, — відповів Пантагрюель. — Я мав на увазі гру в трик-трак.
Утретє вийшов йому такий вірш:
Faemineo praedae et spoliorum ardebat amore.
І розгорілось жіноче бажання у неї —
Вкрасти і захопити збройні трофеї.
— Це свідчення (сказав Пантаґрюель), що жінка вас оббере. Ось на що б'ють усі три віщування: бути вам рогатому, бути вам битому і бути вам обібраному.
— Навпаки (відповів Панурґ), це свідчення, що вона й дух за мною ронитиме. Сатирик, той не брехав, кажучи, що жінці, розпаленій вогнем

кохання, іноді хочеться щось украсти у милодана. Вгадайте — що саме? Рукавичку, пряжку — хай пошукає. Дрібничку, якусь цяцьку.
Ось так і маленькі змажки і незгоди, набігаючи між коханцями, стимулюють і підсичують кохання. Ви ж бачили, як гострій іноді молотить по крем'яхах, щоб залізо не тупилося.
Тим-то я певен, що ці три пророкування мені на руку ковінька. Інакше я заапелюю.
— Апеляції (сказав Пантагрюель) присуди Фортуни і Долі не підлягають — так свідчать давні законники і славетний Бальд (L. ult. C. de leg.).[244] Річ у тім, що Фортуна не визнає над собою вищої інстанції, куди можна апелювати на неї саму і на її віщування. Тим-то всі, хто їй підвладний, не можуть зберігати недоторканність, як про це ясно проголошується в законі: "претор мовить", параграф останній, про менших".

Розділ XIII

Як Пантаґрюель радив Панурґові передбачити, вдало чи невдало він одружиться, через сновидіння

— Ну, як ворожба за Верґілієм розвела нас уроздіч, спробуймо інший ярміс угадувати.
— Який? (спитав Панурґ).
— Добрий (відповів Пантагрюель), античний і автентичний — сни. Бо, бачачи сни так, як їх описує Гіппократ у книзі ???? ????????[245], Платон, Плотин, Ямвлих, Синесій, Арістотель, Ксенофонт, Ґален, Плутарх, Артемідор Дальдійський, Герофіл, Квинт Калабрійський, Теокрит, Пліній, Атеней та інші, душа часто вгадує пришлість.
Доводити це вам докладно навряд чи треба. Ось вам простий приклад: коли діти вимиті, нагодовані й напоєні, вони сплять товстим сном, і ви бачите, як годувальниці любісінько ідуть розважатися, їм воля робити що хотя, бо нема чого сидіти при колисці. Ось так, поки тіло спить, а травлення в усіх куточках завмирає, наша душа, оскільки до пробудку нічим не зв'язана, гуляє і рветься буяти у своїй колисці — небесах. Там вона сподобляється шани свого первісного божистого походження і, споглядаючи безвічну духовну сферу, чий центр у кожній точці всесвіту, а кружина ніде (а це і є Бог, за вченням Гермеса Трисмегіста[246]), де нічого не стається, нічого не відбувається, нічого не минає, нічого не занепадає, де всі часи теперішні, душа відзначає лише те, що вже в земному світі звершилося, а заодно й що буде, і передає це своєму тілу; розкриваючи це через змисли і тілесні органи своїм доброхотам, вона робиться ясновидою і пророчицею.
Щоправда, бачене нею не зовсім відповідає переданому, і виною тут недосконаліть і крихкість тілесних чуттів: так місяць, приймаючи соняшне світло, віддає його нам не таким яскравим, чистим, сильним і сліпучим, як його позичає. Ось чому ці марення вимагають умілого, мудрого, тямовитого, досвідченого, розумного і бездоганного тлумача, або ж, як його називали греки, онікрита і оніропола.
Ось чому Геракліт казав, що сни нічого самі собою нам ні відкривають, ні затаюють, вони лише знамено, ознака, що має бути, що має прийти, на наше щастя чи нещастя, на щастя чи нещастя інших. Про це мовить Святе Письмо, про це саме свідчать і мирські історії, де аж роїться від випадків, які наскочили саме так, як примарилися сплячому чи іншій особі.
Атлантидці і ті, хто мешкає на острові Тасос, Цикладського архіпелагу, цієї вигоди позбавлені: у їхніх краях ніхто не снить. Це саме лихо спіткало і Клеона Давлійського і Трасимеда, а в наші дні — француза, вченого Віллановануса: їм зроду нічого не снилося.

Отож-бо завтра, тієї доби, як радісна рожевоперста Аврора розвіє вночішню пітьму, успіться твердим сном. На цей час позбудьтеся всіх людських пристрастей: любови, ненависти, надії і страху.
Як колись великий ворожбит Протей, стаючись і перекидаючись вогнем, водою, тигром, драконом чи іншими подобами, не міг угадати будучини і мусив вернутися до себе, природного, так і людина здатна з Божого навіяння сповниться віщого духу, лише як найбоговитіша її частина (тобто ???? і Mens[247]), погідна, спокійна і сумирна, і ніщо її не хвилює і не баламутить — ні пристрасті, ні земна марнота.
— Гаразд, — сказав Панург. — А як же мені оце вечеряти: цупко чи не цупко? Я питаю не просто так. Бо без ситої і щедрої вечері і сон мені буде не сон. Самі лише марні мрії, такі самі порожні, як і мій шлунок.
— А ви не вечеряйте (відповів Пантагрюель). Так буде краще, якщо зважити на ваш гарний вигляд і вашу комплекцію. Амфіарій, давній оракул, хотів, аби ті, хто діставав пророцтва уві сні, того дня не брали ріски в рота і три дні перед тим не пили вина. Проте ми не будемо так надмірно і суворо постувати.
Правда, я переконаний, що охотникам добре поїсти і попити вість про речі духовні сприймати нелегко, однак я не поділяю думку тих, хто гадає, що Велике говіння прямо приводить до споглядання вишніх виталиськ.
Згадайте хоча б, як Ґарґантюа, мій отець (ім'я його для мене святе), завжди казав, що писання схимників і безскоромників такі самі хиренні, хирляві й отруйною слиною розбавлені, як і їхня плоть, та й хіба підтримаєш здоровий і погідний дух, як тіло охляло, а тим часом філософи і медики стверджують, що токи животні законюються, зароджуються і діють завдяки артеріяльній крові, очищеній у чудовій мережі, під шлуночками мозку. Батько наводив приклад одного філософа, який усамітнювався і цурався людей, аби краще медитувати, розважати і писати. А вийшло навпаки: довкола нього брехали собаки, вили вовки, рикали леви, ржали коні, ревіли слони, сичали гадюки, репетували осли, дзвеніли цикади, аврукали горлиці; коротше, це йому дошкуляло дужче, ніж ґамір Фонтенейського чи Ніортського ярмарку, бо тіло його мліло голодом, і шлунок, жертий їстовцем, вив, ув очах темніло, синьожили помпували з м'ясистих членів субстанцію, отож неприкаяний дух, занедбавши свого годованця і природного пана, себто тіло, опинявся десь унизу; так птах хоче злетіти з рукавиці, а повід його тягне у діл.
Можна ще покластися на авторитет Ґомера, батька всіх наук; так ось, греки перестали оплакувати Патрокла, щирого друга Ахіллового, тільки-но зголодніли і шлунки відмовилися постачати їх слізьми, бо тілу, охлялому від постування, не було чим плакати і сльозитися.
Міра завжди похвальна, тож міру й знайте. На вечерю не їжте бобів, зайчатини чи іншого м'ясива, молюсків (так званих поліпів), капусти та іншої їжі, здатної збуджувати і каламутити ваші токи животні. Як дзеркало не може відбити вміщених напроти нього речей, коли скло помутніло від подиху чи туману, так само дух безсилий бачити віщий сон, як тіло збурюють і дошкуляють випари і запахи від щойно спожитих страв, бо тіло і дух нерозривно злиті між собою.
З'їжте добрих груш, крустеменів і бергамотів, яблуко капандю, турських слив, вишень з мого саду. І не бійтесь, що сни через це будуть у вас темні, облудні чи непевні, якими у перипатетиків були осінні сни, оскільки восени люди споживають плодів більше, ніж іншого сезону. В цьому нас несамохіть переконують давні пророки і поети, кажучи, що порожні й облудні сни облітають і ховаються під купами опалого листя, бо падолист буває восени. Справді, цей природний хміль, що шумує у первоплоді і через

пару свого шумування легко передається животним частинам (так виникає сусло), уже давно видихнувся й розчинився. Тож випийте ґожої водиці з моєї криниці.
— Ваші умови (сказав Панурґ) для мене труднуваті. Але я на них пристаю: варта шкурка за вчинку, тільки нехай подадуть мені сніданок раненько, одразу по моєму сновидству. Опроче, я себе сповіряю обом Ґомеровим брамам, Морфею, Ікелу, Фантасу і Фобетору. Як вони мені підсоблять, я їм поставлю веселий вівтар з тонкого пуху. Аби я втрапив до лаконського храму Іно, між Етилом і Таламом, богиня розв'язала б моє спантеличення, наславши на мене сон, сповнений ґарних і радісних видінь.
Відтак він спитав у Пантагрюеля:
— Чи не покласти мені під подушку лаврових ґалузок?
— Не варто (заперечив Пантагрюель). Це звичайнісінький забобон, а все, що писали Серапіон Аскалонський, Антифон, Філохор, Артемон і Фульґенцій Планціад, — містифікація. Те саме можна сказати і про ліве плече крокодила та хамелеона, не ображаючи старого Демокріта; і про бактрійський камінь, названий евметридом, і про Амонів ріґ: так називають етіопи золотистого кольору самоцвіт у вигляді баранячого рогу, схожого на ріґ Юпітера-Амона; за їхніми твердженнями, сни тих, хто його носить, так само правдиві і непохибні, як оракули.
А ось що пишуть Ґомер і Верґілій про дві брами сну, на які ви сповіряєтеся. Одна брама з слонівки; крізь неї проходять сни безладні, облудні й оманні, бо через слонівку, хоч вона й тонка, ґоді щось розгледіти, щільний і непроникний матеріял перепиняє зорові токи і заслоняє живі образи. Друґа брама з рогу. Крізь неї переходять сни надійні, правдиві і непохибні, бо крізь ріґ, завдяки його прозорому й легкому матеріялу, всі образи постають ясні й чіткі.
— Ви хочете сказати (озвався брат Жан), що сни рогатих рогоносців, в які пошиється, через Бога і через жінку, Панурґ, завжди правдиві і непохибні.
Розділ XIV
Панурґів сон і його тлумачення
Вранці, десь о сьомій, явився Панурґ до Пантагрюеля; там уже були, серед інших, Епістемон, брат Жан Зубарь, Понократ, Ендемон, Карпалим; на появу Панурґа Пантагрюель сказав їм:
— От сновидець той і йде.
— Ці слова (сказав Епістемон) колись вийшли не дешево, бо відпокутували за них сини Якова.
Тут обізветься Панурґ:
— Я оце як той сновидець Ґійо. Щось мені таке снилося, але я не утнув ні цяти. Приверзлося мені, ніби я мав жінку, молоду, ґожу, ґарну, як намальовану, і ніби вона ґається і жирує зі мною, як з дитятком. А я радію, радісінький, як ніколи. Що вже вона мене і пестила, і лоскотала, і лапала, і цілувала, і обіймала, і тулила, для розваги, до мого чола пару ґарненьких ріжок. А я, на сміх, почав умовляти її притулити ріжки мені під очі, аби ліпше бачити, куди її буцати, бо Мом, той вважав би це місце невдале і вимагав би їх переставити, як колись бичачі роги. Проте верхоумка, попри всі мої умовляння, знай тулила їх усе вище й вище. При цьому — ото дивина! — я не відчував ніякого болю.
Трохи згодом, не знаю вже як, мені примарилося, ніби я перекинувся бубоном, а вона совою. Аж це сон мій урвався, і я нараз прокинувся, невдоволений, розгублений і сердитий. От вам добра таріль снів, призволяйтеся досхочу і розповідайте, що тут і до чого. Ходімо, Карпалиме, снідати!

— Ну, це ось до чого (сказав Пантагрюель), як тільки я щось тямлю у сонникові. Ваша жінка не наставить вам явних і справжніх рогів, як їх носять сатири, але скакатиме у гречку і зчинятиме перелюбки з іншими. І ви пошиєтесь у рогоносці. Про це Артемідор говорить, як і я, просто з моста.
Так само не перекинетесь ви й бубоном, але жінка битиме вас, як б'ють у весільний бубон. Не перекинеться совою і вона, а просто візьме і вас оббере, як воно у сов ведеться. Як бачите, сни підтверджують ворожбу за Верґілієм: бути вам рогатим, бути вам битим і бути вам обібраним.
Аж це ускочив у слово брат Жан.
— Далебі! — гукнув він. — Бути тобі, соколику, рогатим, присягаюсь, гарні ріжки тебе прикрасять. Го-го-го, метре Рогалю, хай Бог тебе милує! Скажи нам куценьку казань, а я піду з карнавкою до парафіян.
— Навпаки (сказав Панурґ), сон мій віщує, що у шлюбі на мене посиплються всі добра, як з рогу достатку.
Ви кажете, що роги ці будуть, як у сатира. Amen, amen, fiat! fiatur! ad differentiam parae[248]. Отож, тлучок мій ніколи не в'янутиме, як у сатирів. Усі цього прагнуть, та лише одиниці уміють виблагати це у неба. Отже, рогатим мені не бути, оскільки єдиною і безпосередньою причиною рогів у мужів є те, що їм такого тлучка бракує.
Що змушує плутяг старцювати? Те, що їм удома нема чим торбу набити. Що змушує вовка вибрести з лісу? Брак м'ясця. Що змушує жінок волочитися? Це й так розумно. Здамся в цьому на панів магістратів, на панів суддів, радців, адвокатів, прокурорів та інших глашатаїв шанованої рубрики de frigidis et maleficiatis.[249]
Ви явно (даруйте, спасибі вам, як помиляюсь) даєте хука, розуміючи під рогами рогоносця. Діана носить роги на голові у вигляді місяця молодика. То що — вона рогата? Як же вона збіса може бути рогата, коли так і не була мужньою жоною? На Бога, балакайте, та не забалакуйтесь, а то вона зробить з вами те, що зробила з Актеоном.
Добрий Бахус, той теж носить роги, і Пан, і Юпітер-Амон, і ще багато хто. То хіба вони рогаті? Хіба Юнона мандрьоха? Хоча за риторичною фігурою металепсис саме так і виходить. Якщо назвати дитину, при батькові-матері, найдою чи байстрюком, це значить натякнути на те, що батько рогач, а мати посмітюха.
Уточнімо. Роги, які мені тулила жінка, це роги достатку, достатку всіх благ земних. Повірте на слово. Зрештою, я буду веселий, як весільний бубон, буду дзвенючий, гримучий, гудючий і пердючий. Я розкошуватиму, запевняю вас, як ніколи. Жінка моя буде гарна і гожа, не кажи ти совенятко. А як не віриш,
тоді на шибеницю, в ад
і не вертай уже назад.
— Я беру (сказав Пантагрюель) кінець вашого сну і порівнюю з початком. Спершу ви раювали уві сні. А прокинулися ви зненацька, невдоволений, розгублений і сердитий.
— Бачте (сказав Панурґ). Я не мав ріски в роті.
— До добра це, як я передчуваю, не доведе. Коли сон раптово уривається і сновидець зостається невдоволеним і сердитим, то це або означає або віщує лихо.
Як це означає лихо, то треба боятися якоїсь поганої, злосливої, підступної, прихованої, загнаної хвороби, і от ця хвороба, зріючи всередині тіла, починає уві сні, як навчає медицина, даватися взнаки і виходити на поверхню. Від цього грізного процесу порушується спокій і

збуджується-збурюється чуттєвий нерв. Це все одно, що, за прислів'ям, дрочити шершнів, кинути камінь у Камарину чи розбуркати кота.
Як це віщує лихо, то треба чекати, після сонного видіння душі, якогось безголов'я, приготованого нам долею, і це безголов'я не за горами.
Ось приклад: сон і тривожне пробудження Гекуби, сон Евридіки, Орфеєвої дружини. Обидві вони, за свідченням Еннія, прокинулися раптово і з моторошним почуттям. І на тобі. Незабаром перед Гекубиними очима загинули її муж Пріам, її діти, її батьківщина. І Евридіка теж страшною смертю вмерла.
Еней, той уві сні розмовляв з небіжчиком Гектором і раптово прокинувся. І на тобі. Тієї ночі була сплюндрована і спалена Троя. Іншого разу, побачивши уві сні своїх домових богів та пенатів, він з жахом прокинувся і того ж таки дня зазнав у морі страшної хвищі.
Турна, того уві сні під'юджувала пекельна Фурія піти війною на Енея, і спересердя він раптово прокинувся; потім, битий не раз лихою годиною, він поліг від руки того ж таки Енея. Таких прикладів тьма-тьменна.
А сам Еней, за свідченням Фабія Піктора, хай би що там задумував, що зачинав, хай би що йому діялось, усе це перед тим привиджувалося йому уві сні.
Приклади ці не позбавлені глузду. Бо якщо сон і спочив — це дар і окрема ласка богів, як утверджують філософи і як свідчать поети:
Був саме час, коли, впавши з небесного краю,
Сон, милим гостем, знеможений люд огортає, —
то такий дар може викликати пересердя і гнів лише тоді, як загрожує якась велика напасть. Інакше спочив — не спочив і дар — не дар, і посилають його не прихильні боги, а зловорожі гаспиди, за відомою приказкою: ?????? ????? ????.[250]
Уявіть собі, як за багатим столом сидить господар і їсть усмак, аж це на початку обіду він з жахом зривається на рівні. Тих, хто не знає причини, це вразить непомалу. Що за чудасія? А все тому, що він почув крик челяді: "Горить!", або крик служниць: "Грабують!", або крик дітей: "Вбивають!" І господар мусить кинути їжу і йти на помогу, на порятунок.
Справді, я пригадую, що кабалісти та масорети, тлумачники Святого Письма, пояснюючи, як його визначити, який ангел нам явився (сам-бо сатана прикидається ангелом світлим), бачать ріжницю між ними в тім, що добрий ангел, утішник, являючись людині, спершу наганяє на неї холод, а потім утішає й залишає її радісною й щасливою, тоді як злий ангел, спокусник, спершу радує людину, а наскінчу залишає її збентеженою, невдоволеною і розгубленою.

Розділ XV

Панурґові визворотки і виклад монастирської кабали щодо солонини

— Хай Бог (сказав Панурґ) милує від зла того, хто добре бачить, але нічого не чує! Бачити я бачу вас добре, але я вас не чую і не розумію, що ви там прорекли. Голодне черево глухе. Їй-богу, хочеться аж-аж. Адже я охляв з великої праці. Сам метр Муш і той не згодиться в цьому році наслати на мене ще раз такого кошмару.
Не вечеряти, хай тобі біс? Дзуськи! Брате Жане, ходімо снідати. Як я гарненько поснідаю і шлунок мій напханий сіном-оброком, то обійдуся, в разі потреби і скруту, і без обіду. Але не вечеряти? Дзуськи! Це злочин. Це ґвалт над самою природою.
Природа сотворила день, аби усяк виявляв активність, працював і порався коло якогось діла. А щоб нам було замашніше, вона дала нам свічку (чи то пак ясне і радісне світло сонця). Ввечері вона потроху у нас його забирає і безсловесно мовить нам: "Дітки! Ви люд хороший! Годі працювати! Уже

смеркає: пора шабашити, пора підживлятися добрим хлібом, добрим вином, добрими стравами, а потім, трохи пожирувавши, лягайте і спочивайте, аби назавтра, зі свіжими силами, стати до роботи".
Так чинять сокольники. Вони не випускають птахів зараз же по годівлі, птахи травлять їжу на сідалі. Це напрочуд добре розумів той папа, що запровадив говіння. Він звелів постувати до третьої пополудні; решту дня поживляй душу як-хотя. Колись мало хто обідав; про ченців та каноників не згадую (вони тільки й знають, що всі дні свято справляти; монастирський закон суворий: de missa ad mensum[251]; за стіл сідають, не дочекавшись настоятеля; чекати вони ладні скільки завгодно не інакше, як наминаючи, аж за вухами лящить). Зате вечеряти вечеряли всі, як один, хіба крім якихось там соньків, недарма латиною вечеря — соепа, тобто сукупна.
Тобі це, брате Жане, відомо. Ходімо, голубе, хай тобі те та се, гайда! З голоду черево моє виє, мов той пес. Всипимо йому в пельку тетері, як Сивілла Церберові, от воно й стихне. Тобі смакує тетеря на перше, а я волію зайчатину, а закусити можна солоним орачем на дев'яте.
— Зрозуміло (відповів брат Жан). Ти добув цю метафору з монастирського казана. Орач — це віл, яким орють, а на дев'яте — виходить, як уже добре вкипілий.
У мої часи чесні отці, за давезним кабалістичним правом, не писаним, а усним, прокинувшись, перш ніж іти на ранню службу, бралися до важливого приготування: срали у сральниці, сцяли у стяльниці, плювали у плювальниці, мелодійно харкали у харкальниці, позіхали у позіхальниці, а все, щоб не принести на відправу чогось нечистого. Потому вони побожно сунули до святої каплиці (так їхнім волапюком іменувалася монастирська кухня) і ревно дбали про те, аби воловина на снідання братам у Христі як стій ставилася на вогонь. Зчаста вони навіть самі його розпалювали.
І як заутреня була з дев'яти часів, вони раненько вставали, бо по тому довгому псальмоголосінню апетит і спрага підсичувалися ще сильніше, ніж після скигління на утрені з двох-трьох часів. І що раніше вони вставали, у відповідності зі згаданою кабалою, то раніше воловина ставилася на вогонь, а що довше вона стояла, то більше упрівала, більше умлівала, роблячись для зубів ніжніша, для піднебіння солодша, для шлунка споживніша, для ченчиків ситніша і наїдкуватіша. Ось така і є єдина мета і перша спонука чернеччини: каптурники, щоб ви знали, їдять не на те, щоб жити, вони живуть на те, щоб їсти: до цього і зводиться для них увесь сенс буття на цьому світі. Ходімо, Панурґ!
— Аж ось коли (сказав Панурґ) я розкусив тебе, курвалю мій кармазиннику, курвалю кляшторський, курвалю кабалістичний! Кабала для чорноризців аж ніяк не кабальна. Я ладен брязнути капшуком, ладен озолотити тебе за те, що ти з таким свистом виклав мені особливий розділ кулінарно-монастирської кабали. Ходімо, Карпалиме! Брате Жане, мій соколику, ходімо! Чолом вам, панове! Наснилося мені, наверзлося, можна тепер і гріха вкусити — смикнути. Гайда!
Панурґ ще не договорив, як Епістемон товстим голосом:
— Це ж, — гукнув, — світова у людей річ: збагнути, передбачити, виявити і провістити чуже безголов'я. Проте зовсім небуденна річ — передбачити, виявити, провістити і збагнути безголов'я власне. Езоп у своїх Притчах знайшов глибокий образ: людина приходить у цей світ із саквами через плече: в передній шаньці сховані гріхи і напасті чужі, їх видно всі без винятку, а в задній шаньці — власні гріхи і напасті, і їх бачать і розуміють лише ті, кому потурає небо.
Розділ XVI
Як Пантаґрюель порадив Панурґові удатися до панзуйської сивілли

Невдовзі Пантагрюель покликав до себе Панурґа і сказав так:
— Моя любов до вас, з роками все сильніша, змушує мене піклуватися про ваше добро і про вашу вигоду. Ось що я намислив. Подейкують, у Панзу, що біля Круле, мешкає іменита сивілла, яка непомильно пророчить майбутнє. Візьміть з собою Епістемона, рушайте до неї і послухайте, що вона скаже вам.
— Не інакше (сказав Епістемон) це якась Кандія чи Саґана, ворожка і чарівниця. А міркую я так, бо ті місця мають погану славу: там тих ворожок до гибелі, куди більше, ніж у Тесалії. Іти туди невільно — Мойсеїв закон забороняє.
— А ми (сказав Пантагрюель) не жиди, а що вона ворожка — це ще баба надвоє гадала. По вашому поверненні ми все це гарненько просіємо і переточимо.
Звідки нам знати — а що як це одинадцята сивілла чи друга Кассандра? Даймо навіть, вона ніяка не сивілла і титла сивілли не заслуговує, то що, з вас шапка спаде абощо, як ви попросите її розвіяти ваші вагання? Тим паче що про неї така пославка, ніби вона знає і розуміє більше за всіх у тім краю і за всіх жінок на крузі земному. Хіба це гріх завжди учитися і завжди набиратися учености, хоча б від дурня, від горщика, від черепка, від рукавиці, від капця?
Згадайте, як Александер Македонський після звитяги над царем Дарієм під Арбелами відмовився при його сатрапах прийняти одного чоловіка, а потім безліч разів у цьому каявся, та було вже пізно. До Персії він вступив переможцем, але опинився ґеть-то далеко від Македонії, свого спадкового царства, і йому дуже боліло, що новини звідти до нього не доходять, бо відстань далека, а потім ці країни відокремлюють великі ріки і розмежовують пустелі та гори. І ось у цій притузі і в цьому клопоті, клопоті чималому (бо його царство і панство могли загарбати і посадити там нового царя і створити нову державу, перш ніж він дістав би звістку і встиг щось зробити), до нього явився сидонець, ручий і тямущий купчик, але одягнутий убого і з себе непоказний; а прийшов він заявити і сказати цареві, що готовий показати, яким шляхом і робом можна звістити його країну про його звитяги в Індії і самому дізнатися про становище в Македонії та Єгипті. Александрові ця пропозиція здалася безглуздою й несвітською, і він відмовився купчика вислухати чи допустити до себе. А проте хіба цареві було важко допустити його і з'ясувати, що ж купець знайшов? Хіба Олександрові уйняло б чести, хіба б вийшло на якусь її поруху, якби він довідався, який хід, який ярміс збирався вказати йому сидонець?
Природа, гадаю, немарно обдарувала нас відкритими вухами, не поставивши ні дверцят, ні затули, як це зробила для очей, язика та інших тілесних вустів. А зробила це, по-моєму, на те, аби ми могли повсякчас, навіть уночі, завше чути і через слух щось дізнаватися, бо з усіх чуттів слух найпохопливіший. І, може, той чолов'яга був ангел, чи то пак вісник Ґосподень, як, скажімо, Рафаїл, посланий до Товита. Надто швидко цар його прогнав, надто пізно потім розкаявся.
— Ваша правда (сказав Епістемон), а проте ви мене не переконали, що заслуговувала б уваги порада і попередження жінки, та ще такої жінки, та ще з такого краю.
— А от мені (сказав Панурґ) поради жінок, надто старих жінок, корисні. Завдяки їхнім порадам я завиграшки випорожнююся, іноді двічі на день. Друже мій! Це ж бо справжні лягаві суки, це вказівні персти. Недарма їх охрестили химородницями, бо вони й справді химородять і їхні химороди впливають на наше майбутнє. А ще я їх називаю обачницями, бачницями і

передбачницями, як величали латиняни Юнону, бо їхні передбачення і завбачення і спасенні і благі. От порадьтеся з Штагором, Сократом, Емпедоклом та нашим метром Ортуїном.
А ще я хвалю до небес давній звичай германців, які на вагу сикля[252] цінували і шанували поради бабів: їхні завбачання і відповіді ощасливлювали їх тією мірою, якою їм ставало мудрости слухати їх. Свідки цього: стара Авринія і матуся Велледа, що жили за Веспасіана.
Як на мене, стара жінка вже тому сивілла, що посивіла. Ну, ходімо з Богом! На Бога, ходімо! Чолом, брате Жане! Візьми на прощання мій гульфик!
— Гаразд (сказав Епістемон), піду і я, але попереджаю: почне вона щось пророкати й чарувати, я вас кину на порозі, і поминай як звали.

Розділ XVII

Як Панурґ розмовляв з панзуйською сивіллою

Три дні забрала дорога. На третій день їм показали дім віщовниці — він тулився на узбіччі гори, під крислатим каштаном. Вони без перешкод упали в халупу, під солом'яною стріхою, похилу, порожню, закурену.
— Ба! — сказав Епістемон. — Геракліт, великий скотист і темний філософ, нітрохи не здивувався, впавши в таку оселю, а своїм вихованцям та учням пояснив при цьому, що боги домують тут не гірше, ніж у препишних палатах. І мені здається, що сама така хатчина була у преславної Гекали, де вона приймала юного Тесея; такою була й хижка Прея чи Енопіона, куди не погордували зайти підживитися й заночувати Юпітер, Нептун та Меркурій і де вони, на спілку, скували Оріона, відливши зі своїх горнців.
У кутку біля печі побачили вони бабцю.
— Та це ж (гукнув Епістемон) сивілла, ота стара баба в Гомера: ?? ???????.[253]
Бабуня була хирюща, у лахах, сама снасть, беззуба, з каправими очима, шмарката горбачка, аж тлінна, і варила юшку з зеленої капусти, кинувши туди жовтий кришеник сала і стару шпикову кістку.
— От гадство! (мовив Епістемон) Сіли ми маком. Жодної відповіді ми з неї не виб'ємо. Ми не взяли з собою золотого обушка.
— А я (озвався Панурґ) дечого прихопив. У бесагах у мене є такий золотий обушок: кілька дзвінких побрязкачів.
З цим словом Панурґ віддав чолом бабі, підніс їй шість копчених бичачих язиків, повний горщик кускуса, боклагу з трунком і баранячу калитку, напхану новенькими бренькачами, ще раз віддав чолом, а відтак надів на підмізинець гарного золотого перстеника, пречудово оправленого баським жабником. Потім коротко пояснив їй, чому прийшов, уклінно просячи її почаклувати і сказати, який буде його шлюб.
Баба якийсь час мовчала, задумано жуючи пеньками, далі присіла на днище перекинутої бодні, взяла три старих веретена й заходилася крутити-вертіти їх туди-сюди; потім лапнула за їхні вістря, вибрала найгостріше, а два інших поклала під ступку на просо.
Після чого взяла самопрядку і повернула її дев'ять разів: на дев'ятому колі кинула її і вже тільки стежила, не торкаючись, за нею доти, доки коловроток не зупинився.
Далі я побачив, як вона скинула з ноги одну з дерев'янок (званих у нас сабо), накинула на голову хвартушок, наче піп свій нарамник перед тим, як правити обідню, і підв'язала його під шиєю ветхою, рябою, смугастою шматкою. Отак убравшись, вона добре ковтнула з боклаги, дістала з баранячої калитки три грошини, засунула їх у три горіхові шкаралупи, а шкаралупи поклала на денце перекинутого горщика з-під пташиних пер і тричі обмахнула мітлою піч, відтак кинула у вогонь півв'язанки вересу й

суху лаврову ґалузку. Потім мовчки стала дивитись, як усе це палає, і скоро переконалась, що дрова ґорять без тріску і пуку.
Тоді вона зарепетувала як на пуп, вигукуючи якісь варварські слова, що дивно якось кінчались, аж Панурґ несамохіть сказав Епістемону:
— Достолиха, мене вже тіпає! Боюсь, що це якесь характерство. Вона мовить не по-християнському. Дивіться, та вона виросла на чотири ампана, як цим хвартушком накрилась. Чого це вона так жвакає щелепами? Навіщо поводить плечима? Чому мляскає варґами, наче та мавпа, трощачи раків. У мене в ушах дзвенить. Це, не кажи ти, завиває Прозерпіна. Чого доброго, з'явиться чортівня. Тьху, бридота! Тікаймо! Хай ти западешся, я вмираю зі страху! Не люблю нечистої сили. Вона мене дратує, вона мені ґидка. Тікаймо! Бувайте, пані, красно вам дякую! Я не женюся! Нема дурних!
Тут Панурґ шаснув з хати, але бабця його випередила, вискочивши з веретеном у руці у присадок. Там росло фиґове дерево. Стара тричі поспіль труснула його, а потім веретенцем на восьми опалих листочках написала кілька коротких віршиків. Відтак пустила листочки за вітром і мовила:
— Хочте, шукайте, зможете, найдіть: там написано, який шлюб вам суджений.
З цим словом рушила до своєї барлоги, стала на порозі і, піднявши сукню, нижню спідницю й сорочку аж під пахви, заголила паністару. Узрівши теє, сказав Панурґ Епістемону:
— Ненько моя рідненька! От воно, сивіллине лігво!
Аж це прибила за собою двері і більше не показувалась.
Тут вони кинулися шукати листочків і відшукали їх на превелику силу, бо вітер порозкидав їх по кущах усієї долини. Порозкладавши листя до ладу, вони прочитали таке римоване віщування:
Вона й честь погубить
Під ґабою.
Ходитиме в тебе ґруба,
Та не тобою.
Ріжка смоктатиме твого,
Така огниста.
Тебе оббілує живого,
Але не дочиста.
Розділ XVIII
Як Пантаґрюель і Панурґ по-різному тлумачили вірші панзуйської сивілли
Підібравши листя, Епістемон і Панурґ вернулися до двору Пантаґрюеля чи то радісні, чи то непишні. Радісні тим, що вернулися додому, а непишні від важкої дороги, нерівної, кам'янистої і незручної. Дуже докладно розповіли вони Пантаґрюелеві про свою подорож і про те, яка з себе сивілла. Насамкінець вручили йому фиґові листочки і показали віршований напис. Пантаґрюель, прочитавши віщування, зітхнув і сказав Панурґові:
— Розумію ваш настрій. Пророкування сивілли прямо викладає те саме, що нам уже вказала ворожба за Верґілієм, а заодно і ваші власні сни, а саме: що жінка вас зганьбить, що наставить вам роги, бо зійдеться з іншим і від нього зайде в тяж, що оббере вас до нитки, що лупитиме і дратиме шкуру з вас живого і надіб'є якогось там вашого бебеха.
— Ви тямите (озвався Панурґ) в принесених нами передбаченнях, як свиня в ласощах. Даруйте, що так висловився, але це спересердя. Сприймайте все навпаки. Ось вислухайте ґарненько.
Стара мовить: достоту як щось приховане не витягнеш на люди, так само чесноти мої і високі прикмети марнуватимуться доти, поки я не женюся. Я не раз від вас же чув, що високий уряд і посада зриває з людини всі покрови, виказує всі її таємниці. Коротко, досить людині почати чимось заправляти, як ви дізнаєтесь напевне, що вона за одна і чого варта. Отож

поки людина житиме своїм життям, вона для вас зоставатиметься схованою під габою. Ось що означає перший двовірш. Адже не станете ви доводити, що честь і добра слава добропорядної людини висять на голій у самодайки? Другий вірш мовить: малжонка моя ходитиме груба (а це ж і є найвище блаженство всякого шлюбу), та не мною. Хай тобі грець, я думаю! Вона понесе гарнесенького опецька. Я вже зараз кохаю його безтямно, впадаю коло нього всією душею. Ох, це козя! Тільки-но його побачу, тільки-но почую його белькотання, де й подінуться всі найбільші і найгризькіші гризоти! Дяка цій бабусі! Далебі, я їй покладу з моїх сальмійських доходів добру ренту, тільки не поточну, як у цих прицюцькуватих, забитих зубрінням бурсаків, а консолідовану, як у цієї шанованої професури на університетських катедрах. Бо, по-вашому, виходить, що малжонка моя носитиме мене в утробі, що вона мене зачне і сплодить і що про мене казатимуть: "Панург — другий Бахус. Він двічі народився. Він воскрес, як Іполит, як Протей, сплоджений вперше Тетидою, а вдруге матір'ю філософа Аполлонія, як обидва Палики, народжені у Сицилії, над річкою Симета. Його дружина була ним вагітна. Він оновив старезну мегарську полінтокію і Демокрітів палінгенез? Дурниця! Не хочу і слухати!
Третій двовірш мовить: малжонка смоктатиме мого ріжка. Ну, й на здоров'я! Ви, звісно, здогадалися, що це той дрин із припонцем, який почеплений у мене між ногами. Присягаюсь і прирікаю — дрин цей буде завжди у мене сочитися і стояти. Вона так легко його не висмокче. Я його завжди щедро настачу, на голодній пайці у мене він не сидітиме. Зате ви побачили тут якусь алегорію і тлумачите її як злодійство і крадіжку. Сам я на таке пояснення пристаю, воно мені до вподоби, ось тільки розумію його інакше. Либонь, з доброзичливости до мене ви тлумачите все так, як мені не з руки, а звідси і натяжки: люди вчені, ті кажуть, що кохання дуже сором'язливе і що любов, не любов, як вона не боїться. Одначе (по-моєму) у цьому злодіяцтві, як доводять многі давні латинські письменники, солодкий плід любощів, і зривати його треба, на вимогу Венери, спотиньга і крадькоємці. Ви поцікавитесь, чому? Бо жирувати треба потай, десь між дверми, на сходах, за килимом, тишком-нишком, на розв'язаному снопі, на догоду кипрській богині (і тут не відперти її закид), та тільки не на сонці, за словами циніків, не під ліжковим наметом, не під коштовним балдахином, не з перепочивком і на привіллі: з пурпуровим єдвабним обмахалом, з султаном з гиндичих пер від мух, і щоб любаска при цьому не копирсалася в зубах соломинкою, висмикнутою з сінника.
А ви, отже, гадаєте, що вона мене облигає і висмокче, як висмоктують устриць зі скойки і як килійські жінки (свідок Діоскорид) збирають дубові кислички? Помиляєтесь. Хто збирає, той не смокче, а хапає, не до рота стромляє, а до кишені, тягне та цупить.
Четвертий двовірш мовить: малжонка мене оббілує живцем, але не всього. Сказано чудово! Зате ви тлумачите це як побої і скаліченння. Зловили куцого за хвіст. Благаю вас, спустіть з думки усе земне і піднесіть зір до споглядання чудес Природи, і ви самі осудите свої помилки і визнаєте, як же ви кривотлумачили віщання боговитої сивілли.
Даймо (та тільки ніяким світом не попускаймо і не потураймо цьому), моя малжонка, з наусту пекельника, захоче і спробує пошуткувати наді мною, зганьбити мене, прикрасити мою голову гіллястими рогами, облупити мене і скривдити. А все ж її бажання і намір не дійде до скутку.
Доказ, який у цій думці мене утверджує, опирається на міцному підмурку і добутий із закамарків монастирської пантеології. А просвітив мене брат Артур Дула: діялося це в понеділок уранці, коли ми з ним удвох укутали

ціле буасо свинячої потрібки, саме, пам'ятаю, дощило, — дай йому Боже здоров'я!
Жінота, з нащаду світу, а то й давніше, змовилась між собою дерти шкуру з живих чоловіків, бо ті прагнули верховодити над нею. І змовниці, щоб ствердити це, врочисто шлюбували і заприсяглися святою блакитною кров'ю. Але — о марното жіночих передузять, о слабосте білої челяді! Вони обдирали чи, за Катулловим висловом, білували мужчин, починаючи з тої частини, що давала їм найбільшої втіхи, себто з тужавої, порожнистої жили, і возяться вже шість тисяч років, а проте досі зуміли обдерти лише припутня. Ось чому, з великого пересердя, жиди самі запровадили обрізання й обрізають її собі, оголюючи припонця: хай їх обрізанцями і залупленими марранами називають, зате їх не оббілують жінки, як це робиться в інших племенах. Моя малжонка — яблуко від яблуні недалеко падає — обдере мене, я це дозволю їй залюбки, тільки не дам обідрати всього дочиста. Запевняю вас, добрий мій царю.
— Але ви (сказав Епістемон) не пояснили, чому стара втупилася в огонь, а потім дико і страшно заволала, і чому лаврова гілка горіла без тріску і пуку. Ви самі здорові знаєте, що це погане передвістя і дуже грізна ознака, як це атестують Проперцій, Тибулл, Порфирій, от уже мудрий філософ, Євстахій у своїх примітках до Гомерової Іліади та інші.
— Ото ще (відповів Панурґ), знайшли авторитетних ослів! Вони ж такі самі божевільці, як поети, і чудії, як хвилозопи, як і все їхнє своємудрие, чи то пак любомудрие!
Розділ XIX
Як Панурґ хвалив поради німтурів
На ці слова Пантагрюель довго справляв мовчанку, нібито щось обмірковуючи. Потім сказав Панурґові:
— Не інакше, як вас лукавий баламутить. Але слухайте-но сюди. Я читав, що колись найправдивіші і найпевніші оракули були не ті, хто віщував з-письменська чи там з-усна. Не раз помилялися саме ті, кого мали за тонких і премудрих, як через двоїстість, двозначність і словесну темноту, так і через лаконічність вислову. Ось чому Аполлон, бог пророцтва, іменувався ??????[254]. Віщування, передані жестами і знаками, вважалися за найдостотніші і найдостеменніші. Такого погляду додержував Геракліт. І саме так угадував Юпітер-Амон, так вістив у асирійців Аполлон. Тим-то вони й удавали його бородатим, уже старим мудрецем, а не голим, безбородим юнаком, як це робили греки. Ходімо цим побитом і ми: попросіть якогось німаня, щоб він на митах мовчки дав нам пораду.
— Згода (озвався Панурґ).
— Та тільки (сказав Пантагрюель), аби цей німтур був глухий зроду і саме через це німий. Адже найщирісінький безріка саме той, хто не чує зроду.
— Як це (спитав Панурґ) треба вас розуміти? Якщо той, хто зроду не чує, як говорять інші, сам теж не говорить, то логічно я можу вивести з цього такі кінці, що сам чорт ногу зламає. Ну, та дарма. Отже, ви не вірите Геродотовій оповіді про двох дітей, яких тримали, волею Псамметиха, царя єгипетського, в халупі й виховували, граючи в мовчуна, і які через певний час вимовили слово бек, що по-фригійському значить хліб?
— Аніскілечки (відповів Пантагрюель). Це неправда, що ми нібито маємо якусь природну мову. Всі язики куються сваволею і згодою розмаїтих народів. Самі собою слова, як кажуть діалектики, як щось і значать, то лише те, що ми в них укладаємо. Все це я кажу вам недарма. Бартол (l. prima de verb, oblig.[255]) розповідає, що в його часи жив у Губбіо такий собі мессер Нелло де Ґабріеліс. Оглух він випадково, але розумів будь-якого італійця, навіть як той говорив стиха, єдино з його жестів і руху

губів. А ще я вичитав у цього одукованого й гожого письменника, що Тирідат, цар вірменський, у добу Нерона прибув до Рима, і зустріли його там з належною шанобою й помпою, аби здружити його вічною дружбою з сенатом і римським народом. У всьому місті не зосталося такої пам'ятки, якої б йому не запропонували оглянути і не показали. Перед його від'їздом цезар підніс йому великі й щедрі дари, а потім запропонував обрати, що йому найбільше сподобалося в Римі, заприсягшись не відмовити йому ні в чому, чого б не побажав. Гість попросив собі лише одного штукаря (він бачив його в театрі і хоч не розумів, що саме той говорив, розумів усе, що показував на мигах), виправдуючись тим, що під його рукою різномовні племена, і, щоб відповідати їм і говорити з ними, йому треба багато драгоманів, а цей, сам-один, заступить усіх, бо так уміло передає все на мигах, ніби пальці його мовлять. Ось чому вам слід обрати глухонімого зроду, аби жести його і знаки були достеменно віщими, а не вигаданими, присмаченими чи фальшивими. Зостається лише з'ясувати, до кого б ви хотіли удатися за порадою — до чоловіка чи жінки.
— Я (відповів Панург) охоче удався б до жінки, але боюся двох речей. По-перше, жінкам, хай би що вони бачили, неодмінно уявиться, здумається, примариться щось дотичне до священного фалоса. Хоч би які жести і знаки робилися і хоч би які пози прибиралися в них перед очима, вони все пов'язують лише з одним і бачать у всьому саме совгання. Отже, ми сядемо маком, бо жінки подумають, що всі наші миги — це шури-мури. Згадайте, що сталося в Римі через двісті шістдесят років по його заснуванні. Молодий патрицій зустрів на горі Целії римську матрону на ім'я Верона, глухоніму зроду, і спитав її, жестикулюючи з-італійська і про її глухоту нічого не відаючи, хто з сенаторів трапився їй на узвозі. Та, не втямивши сказаного, подумала, що йдеться про те, що в неї завжди на умислі і з чим молодик, природно, міг озватися до жінки. Тоді вона на мигах (а в амурних справах миги куди звабливіші, діющіші і промовистіші за всі слова) поманила до своєї вілли і на мигах показала, що ця гра їй до вподоби. Зрештою, не пустивши пари з уст, вони досхочу нажирувались.
А ще я боюсь, що жінки замість відповіді на наші мити впадуть одразу на спину: мовляв, вони згодні удобрухати наше мовчазне прохання. А як вони й собі озвуться до нас на мигах, то ці мити вийдуть такі зальотні й такі кумедні, аж ми самі витолкуємо їхні думки у Венериному дусі. Вам бо відомо, як у Крокиньольському скиті сестра Гепа понесла від юного слимака Махая, і абатиса, дізнавшись про це, викликала її на капітул і звинуватила в інцесті, сестра ж виправдувалась тим, що брат Махай узяв її силоміць і зґвалтував. Абатиса обурилася і сказала: "Паскуднице! Це ж було в дортуарі, чому ж ти не закричала пробі? Ми б усі кинулися тебе рятувати". Та відповіла, що не посміла кричати, бо в дортуарі має завжди панувати тиша. "Але чому ж ти (сказала абатиса), паскудниця ти одна, чому не подала сусідкам по кімнаті знаку?" — "Я (відповіла Гепа) щосили подавала їм знаки задом, проте ніхто мене не порятував". — "Але чого ж ти (спитала абатиса), не прибігла, паскуднице, мерщій до мене і не розповіла, щоб ми могли формально його запізвати? Аби мені таке сталося, я б так і зробила і тим довела свою безневинність". — "Я (відповіла Гепа) ось чого боялася: а що як я нагло умру, а гріх і прокляття на мені так і залишаться? Ось чому, перш ніж він пішов з кімнати, я в нього сповідалася і він завдав мені таку спокуту: нікому нічого не розповідати і не розголошувати. Розкрити тайну сповіді — це був би надто великий гріх, Бог і ангели такому гріху не попустять. Чого доброго, небесний вогонь спопелив би все наше абатство, а нас скинув би до пресподниці, як Датана та Авирона".

— Мене ви (сказав Пантагрюель) цим не здивували. Ченцям, тим, знаю, не так страшно порушити Божі заповіді, як монастирський статут. Гаразд, зверніться до мужчини. По-моєму, підійде Цапоніс. Він глухонімий зроду.

Розділ XX

Як Цапоніс відповідав Панурґові на мигах

Послано по Цапоноса, і той назавтра прибув. Панург дав прибульцеві тлустого телятка, півсвині, два барильці вина, мірку зерна і тридцять франків дрібняками; потім привів його до Пантагрюеля і в присутності двораків показав таке на мигах: довго позіхав і, позіхаючи, водив біля рота палюхом правиці, вдаючи грецьку літеру тау, і так робив кілька разів. Відтак звів очі до неба і почав микуляти ними, ніби коза під час уровища; при цьому він кашляв і глибоко зітхав. Після чого показав, що гульфика в нього немає, далі добув обіруч з-під сорочки запоясника і мелодійно помузичив ним між стегнами; насамкінець приклякнув на ліве коліно і скрижував на грудях руки.

Цапоніс пильно дивився на нього, потім підняв ліву руку і стиснув у п'ястук усі пальці, окрім бецмана і вказівця: їх він стулив так, щоб нігті майже зійшлися.

— Я зрозумів (сказав Пантагрюель), що означає в нього цей знак, по-перше, мар'яж, а про-друге, як учать пітагорійці, число тридцять. Ви женитесь.

— Красно дякую (мовив Панурґ, обертаючись до Цапоноса), мій архітрикліне, мій капрале, мій альгвазиле, мій сбіре, мій бригадире!

Тоді той ще вище задер ліву руку, простягти всю п'ятірню і розчепіркуючи якомога пальці.

— Зараз (мовив Пантагрюель) п'ятірнею він ще ширше показує, що ви женитесь. На тому не край, що ви будете женихом, дружиною і малжонком, ви будете щасливі і в родинному житті. Бачте, Пітагор прозвав число п'ять шлюбним — без шлюбу й весілля вже не обійтися, — бо це число складається з Тріади, первого числа, непарного, і з Діади, первого числа, парного, у відповідності з паруванням жіночого і мужчинського. Справді, в давньому Римі, у день весілля, запалювали п'ять смолоскипів, і не вільно було запалити ні більше (навіть як весілля найбагатше), ні менше (навіть як весілля найбідніше). До того ж, у старосвіччину погани молилися за шлюбованців п'яти богам або ж одному богові, наділеному п'ятьма різними благодіями: Юпітерові, сватачеві, Юноні, весільній розпорядниці, Венері, вродниці, Пейто, богині вмови і проречистости, і Діані, повитусі.

— Ох (гукнув Панурґ), голубе Цапоносе! Я йому подарую хутір під Сіне і вітряк у Мірбале.

Аж це німтур, крутнувшись ліворуч, оглушливо чхнув, аж його струсонуло.

— Трясця твоїй матері! (скрикнув Пантагрюель). Що це таке? Не буде добра, ой, не буде! Він натякає, що ваш мар'яж буде під знаком лиха. Чхання, як свідчить Терпсіон, це Сократовий демон. Чхання праворуч означає, що можна впевнено і сміливо робити задумане і домагатися свого, тоді як чхання ліворуч означає все навпаки.

— Ви (сказав Панурґ) витолковуєте все песимістично, та ще й сієте паніку, як раб Дав. А я цьому не вірю. Цей ваш базграч Терпсіон брехун усесвітній.

— Але (мовив Пантагрюель) Цицерон теж мовить щось подібне у другій книзі De divinatione.

Аж це Панурґ обернувся до Цапоноса і подав такий знак: вивернув повіки, зазіпав щелепами справа наліво і висолопив наполовину язика. Потім розтулив ліву руку, але пучак при цьому наставив сторчма до долоні й опустив його проти гульфика; правицю ж стиснув у п'ястук, а відставлений пучак просунув під праву пахву і приставив над крижами до того місця, що

в арабів зветься альхатим[256]. Відтак зараз же перемінив руки: правиці надав постави лівої і приставив проти ґульфика, а лівій — постави правиці і приставив до альхатиму. Цю переміну рук він повторив дев'ять разів. Після дев'ятого разу вернув повіки до їхнього натурального стану, так само щелепи і язика, потім кинув косяка на Цапоноса і пожував губами, як мавпа, ухоркавшись, або ж як трусь, хрупаючи овес на пню.
Тоді Цапоніс задер ґеть розтулену правицю, потім устромив до першої щиколодки бецмана між середнім і підмізинним пальцями, міцно затиснувши його суставами цих пальців, а вказівець і мізинець витяґнув. Порозставлявши отак пальці, він поклав руку Панурґові на пупа і почав рухати бецманом, спираючись, як на ніжки, на мізинця і вказівця. Потроху рука його піднімалася дедалі вище, повзучи по Панурґовому животі, шлункові, ґрудях і шиї; нарешті торкнулася підборіддя і забралася бецманом до рота, потім почухала ніс, а добравшись до очей, вдала, ніби виймає їх. Тут Панурґ розґнівався і спробував вирватися й утекти від німтура. Та Цапоніс знай тер бецманом йому то очі, то чоло, то криси капелюха. Зрештою Панурґ зарепетував:
— На Бога, пане причинний! Приберіть руки, а то я вас поб'ю! Як ви не перестанете мене дратувати, я з вашої паскудної мацапури маску зроблю.
— Він же (сказав і собі брат Жан) ґлухий. Він не чує, що ти йому ґовориш, лопух! Дай йому в пику — ось цей знак він дотумкає.
— Якого біса (сказав Панурґ) в'язне до мене цей метр Аліборон? Потовк мені очі на олію! Достолиха, клянусь, я вас зараз почастую подвійними мордасами, пересипаними потичками!
І тут, відскочивши від нього, пукнув ґубами.
Німань, бачачи, як Панурґ задкує, рвонув уперед, учепився в нього і зробив такий знак: опустив правицю у всю довж, аж до коліна, і, стуливши пальці в кулак, просунув бецмана між середнім і вказівним пальцями; потім лівою рукою почав терти правицю над ліктем і, тручи, то повільно піднімав цю руку на висоту ліктя і вище, то раптово її опускав; і так він навперемін то піднімав руку, то опускав і показував її Панурґові.
Панурґ, розсердившись, замахнувся на німтура п'ястуком, але з пошани до Пантаґрюеля стримався.
Тоді Пантаґрюель сказав:
— Коли вас знаки так дратують, то як же ви уґніваєтесь, узнавши, що вони значать! Усяка правда тяґнеться до іншої правди. Безріка показує, що ви будете одружені, рогаті, биті й обчищені.
— Мар'яж (сказав Панурґ), це я цілком допускаю. Про все інше і чути не хочу. І вже ви, спасибі вам, повірте мені: жодному смертному не щастило так, як мені, на жінок і коней.

Розділ XXI

Як Панурґ радився з досугим французьким піїтою на ймення Коцький

— От уже не думав (сказав Панурґ) зустріти людину з такими зашкарублими поглядами, як у вас. А все ж, щоб ваші сумніви розбити, я ладен і ґору покотити. Слухайте сюди. Лебеді, ці присвячені Аполлонові птахи, відчуваючи близьку смерть, співають, передусім це буває на річці Меандр у Фриґії (я уточнюю це, бо Еліан та Олександер Миндський пишуть, ніби вони деінде бачили, як умирають лебеді, але співу не чули). Отож-бо лебедина пісня — це певна ознака близької смерти, і лебідь не вмре, не проспівавши її. Ось так і поети, під Аполлоновим захистком перебуваючи, перед смертю робляться пророками і, натхнені Аполлоном, віщують піснями прийдешність. Ба більше, я чув не раз, що кожен дід збуйвік, як на тонку пряде, легко вгадує, що нас чекає. От мені пам'ятається, Арістофан, не в одній комедії, величає старих сивіллами:

О ?? ????? ????????.
Старий, він вже сивілла.
Коли ми з берега бачимо у чистому морі судно з моряками і пасажирами, ми тільки мовчки стежимо за ними і молимося, щоб вони щасливо причалили, та тільки вони ввійдуть у порт, як ми вже словами і жестами вітаємо їх і віншуємо з тим, що вони досягли гавані, захищеної від бур, і нині знову з нами; саме так, за доктриною платоників, ангели, герої та добрі духи, вгледівши тих із нас, хто наближається до смерти, як до надійного і рятівного причалу, причалу відпочинку і супокою, вже поза земними турботами і клопотами, вітають їх, утішають, розмовляють з ними і починають навчати умінню волхвування.
Я не покликатимусь на давезні приклади Ісаака, Якова, Патрокла, що пророкував Гектору, Гектора, що пророкував Ахіллу, Полімнестора, що пророкував Агамемнону та Гекубі, такого собі родосця, прославленого Посидонієм, індійця Калана, що пророкував Олександрові Великому, Орода, що пророкував Мезенцію, та інших; хочу нагадати вам лише про одукованого і доблесного рицаря Ґійома дю Белле, покійного сеньйора де Ланже, який помер на горі Тарар 10 січня у похилих літах, за нашим літочисленням, року 1543-го, як узяти римський календар. Години за три-чотири перед відходом він ще виголошував наснажені, спокійні і погідні речі, провіщаючи нам те, що почасти потім збулося і чому ще судилося збутися, хоча тоді його віщування здавалися нам дивними і геть неймовірними, оскільки ніщо не заповідало слушности його пророцтв.
Недалеко звідси, під Вілломером, мешкає досугий піїт, такий собі Коцький, той, хто узяв другим шлюбом велику Пранцю і сплодив з нею вродницю Базош. Я чув, що йому три чисниці до смерти. Ідіть до нього і послухайте його пісні. Може, ви почуєте від нього бажану відповідь і його устами Аполлон ваші сумніви розмає.
— Гаразд (сказав Панурґ). Але гайда, гайда, Епістемоне, а то ще зі смертю нам не збігтися. А ти, брате Жане, підеш із нами?
— Гаразд (відповів брат Жан). З любови до тебе піду, паскудо, з дорогою душею. Адже я кохаю тебе всією печінкою.
Не зволікаючи, рушили вони в дорогу і, вступивши до дому муз, застали доброго старуха вже в агонії, проте він не втрачав веселого духу, лице його дихало спокоєм, а очі блищали.
Панурґ, привітавшись, надів йому в дар на підмізинця лівої руки золоту каблучку зі східним шафіром, гарним і буйним; потім, наслідуючи Сократа, підніс йому пишного білого півня; когут як стій скочив на ліжко, задер голову, бодренно залопотів крильми і дуже гучно кукурікнув. Після чого Панурґ, чемненько так, попросив піїта сказати і викласти його суд щодо сумнівів, пов'язаних з Панурґовим наміром женитись.
Добрий старух звелів принести каламар, перо і папір. Усе це було одразу подано. Тоді він написав такий вірш:
Жонатим, нежонатим будь.
Як женишся, потрапиш в рай.
Не женишся, ну що ж, нехай.
Зостанеться однака суть.
Спіши і не спіши у путь.
Вперед, а то назад здавай.
Женись чи ні.
Погладшаєш, щоб зразу схуд.
Направив щось, тоді ламай.
Поламане знов направляй.
Хай буде їй і щастя й скрут.

Женись чи ні.
Вірші він передав завітальникам і сказав:
– Ідіть собі, діти, з Богом і не в'язніть до мене більше ні з якими справами. Сьогодні, цього останнього мого і останнього маєвого дня, я вже й так, на превелику силу і висилу, витурив звідси цілу череду мерзенних, нечистих і смердючих тварюк, та все чорної, перістої, білої, попелястої, рябої масті, які своїми підступними укусами, гарпійними дряпками, шершневими щипками, зажерливістю і неситістю не давали мені мирно відійти, відривали мене від тихих дум, в які я поринув, споглядаючи, бачачи, вже передчуваючи і смакуючи наперед щастя і блаженство, уготоване Паном-Богом для вірних та обранців у житті іншому, вічному. Не ступайте їм услід, не наслідуйте їх, не докучайте мені більше й дайте мені спокій, молю вас, благаю!
Розділ XXII
Як Панурґ захищав закон братів-нищунів
Вийшовши з світлиці Коцького, Панурґ сказав з переляком:
– Їй-богу, по-моєму, він єретик, або хай мене чорти вхоплять! Він лає чесних отців-нищунів, кордельєрів та яковитів, а це ж дві півкулі хрещеного світу: завдяки ґірогномічній циркумбилівагинації цих внебовзятих противаг, вся ментальна астенія перифрастичної римської Церкви, коли їй відбиває памороки якийсь несосвітенно-ґаліматійський заблуд або ж єресь, гомоцентрикально ходить ходором. Але, хай йому біс, що йому в біса зробили капуцини та мінорити? Чи ж вони, чорти, не сіромахи? Чи вони, чорти, не бездольники? Хіба вони, як оті горюхи-оченашники Іхтіофагії[257], не поневірялися, не перегорювали, не випили повну? А зараз скажи мені, брате Жане, по щирості: чи він спасеться? Та він так і загримить, цей зміюка окаянний, до всіх чортів у пекло! Так кобенити добрих і надійних стовпів Церкви! Ви це називаєте поетичним натхненням? Теж мені виправдання. Він грішник, яких мало! Він блюзнить! Я обурений до краю!
— Мені (сказав брат Жан) байдуже. Ченці самі пащекують про всіх, а як усі пащекують про них, мені начхати. Погляньмо, що він написав.
Прочитавши уважненько писання доброго старуха, Панурґ сказав:
— Він марить, горе-запивайло. А все ж я його прощаю. Бачу, що бас йому урвався. Скомпонуймо йому епітафію! Від його відповіді я так порозумнішав, що тепер не дам собі в кашу наплювати. Епістемоне, моя ти бодня, послухай! Як ти вважаєш, можна на його відповідь покластися? Далебі, цей сіпака, цей суціга, цей смикач — стеменнісінький софіст. Голову даю на відруб, це агарянин, бусурман. Який він обачний у словах, цур йому й пек! Думка думку побиває. Ріже правду у вічі, але так, щоб з правдою розминатися. Бач, який викрутень! Сант-Яго Бресюїрський, де ще такого ви знайдете?
— Так само (озвався Епістемон) пророкував великий чародій Тересій. На початку віщування він навпростець заявляв тим, хто просив його поради: "Те, що я вам скажу, або збудеться, або ж не збудеться". В такому дусі глаголють усі волхви.
— А проте (сказав Панурґ) Юнона очі йому повиймала.
— Авжеж (озвався Епістемон), спересердя, що він краще відповів на питання, проставлене Юпітером.
— Але (сказав Панурґ) який же біс вселився в метра Коцького, коли він з доброго дива ганьбить чесних отців, усіх цих сердешних яковитів, міноритів і мінімитів? Я шокований, повірте, і не можу мовчати. Він вкусив великого гріха. Його душа горітиме в пекельному полум'ї!

— Не розумію вас (відповів Епістемон). Шокуєте мене саме ви, чесного пііта обмовляючи, буцімто він під чорними, бурими і всякими іншими тварюками розумів братів-нищунів.
Як на мене, він і не думав удаватися до такої софістичної і фантастичної алегорії. Він мовить просто і певно про бліх, блощиць, кліщів, мух, комарів і про всяких інших комах, а комахи бувають і чорні, і бурі, і попелясті, і брунатні, і смагляві, і всі вони докучливі, в'їдливі, осоружні — осоружні не тільки хворим, а й людям здоровим і сильним. Може, в нього глистюки, солітери й черви. Може, руки і ноги в нього згризені (як це часто зазвичай буває в Єгипті і на узбережжі Еритрейського моря) укусами цієї черви, відомої в арабів під назвою меден.
Перекручуючи його слова, ви чините зле. Вішаєте собак на чесного пііта, клепаючи на нього, і вішаєте собак на згаданих братів. Наші ближні заслуговують тільки доброго слова.
— Не вчіть вченого (сказав Панурґ) їсти хліба печеного! Він, кажу як на духу, єретик! І не просто єретик, а єретик запеклий, непоправний, нерозкаяний — пускай з димом, як ловкенькі дзиґарі. Його душа загримить просто в пекло. І знаєте, куди саме? Далебі, друже мій, простісінько під дірявий стульчак Прозерпіни, у найпекельніший відхідник, куди вона дрискає після клістирів, ліворуч від великого казана, за три туази від Люциперових пазурів, цілячись у чорну камеру Демігоргона. У, падлюка!
Розділ XXIII
Як Панурґ роздебендював, вертатися йому до Коцького чи ні
— Вернімося назад (вів далі Панурґ) і вмовимо його спасатися. Гайда, на Бога, гайда, на милість Божу! Зробимо добру справу: хоть тіло його і життя згине, зате душі не занапастить.
Ми змусимо його сповідати гріх і попросити прощення у Святих Отців, як присутніх, так і відсутніх — а ми це засвідчимо, щоб по його відході вони не об'явили його єретиком і не прокляли, як це вчинили ґноми й ельфи з орлеанською судихою, — а на покриття шкоди хай він відпише монастирям краю силу приносів і замовить по собі силу парастасів і панахид; і хай на річницю його кончини чесним інокам видається п'ятиразова пайка, і великий кубок з найдобірнішим вином гуляє по столах і хай з нього п'ють усі: як клирошани і молошні брати й побірці, так само ієромонахи і настоятелі, як слимаки, так і постриги. Ось так ми й угрущимо його Богом.
Йой, що це я верзу, що я плещу? Хай мене на дрюччі винесуть, як я туди піду! Боже свідче! кімната його і так повна чортів. Я вже чую, як чубляться і скубуться чорти за те, кому першому згребти душу Коцького і з рук до рук передати її месіру Люциперу. Далій звідти! Ноги моєї там не буде. Хай мене біс ухопить, як я туди поткнуся. Звідки мені знати, що не вклепаються і замість Коцького не злапають сердегу Панурґа, саме як він поквитався. От коли я був у боргах, як у реп'яхах, вони тільки облизувались. Далій звідти! Ноги моєї там не буде. Далебі, з жаху я ґиґну. Опинитися серед голодних чортів, серед чортів, що вийшли на здобитки, серед чортів при ділі? Далій звідти! Закладаюся, що з цієї непевности на потреб до нього не прийдуть ні яковити, ні кордельєри, ні кармеліти, ні капуцини, ні театини, ні мінімити. І будуть молодчаги! Тим паче, що він нічого їм не відписав у духівниці. Хай мене біс ухопить, як я до нього поткнуся. Якщо його викленуть, то це йому на безголов'я! Навіщо було злорічити на чесних отців? Навіщо було турити їх зі світлиці, коли він найбільше потребував їхньої запомоги, їхніх святих молитов, їхніх побожних угрущань? Ну що б заповісти їм якісь там крихти, якусь убогу пайку, якоїсь там поживи для голодного кутка, адже у цих бідаків на цій землі нема жодних благ, окрім життя!

Хай до нього йде хто-хотя. А мене хай біс ухопить, як я до нього поткнуся. Як я до нього рипнуся, чорт мене неодмінно візьме. Дзуськи! Далій звідти!
Брате Жане! Ти хочеш, щоб чорти навпрошки спровадили тебе до пекла? Ну, то, по-перше, кете мені твою калитку, бо хрест на монетах розбиває чари, інакше тебе спіткає те, що спіткало недавнечко на Ведському броді Жана Додена, кудрейського митаря, коли вояки розібрали кладку. Цей паскудник здибав на березі брата Адама Кускойля, кордельєра з обителі Мірбо, і пообіцяв йому рясу, як той перенесе його через брід на коркошах. Такому здоровилу це завиграшки. Перебили руки. Брат Кускойль підтикає поли до яєць і, не кажи ти святий Христофор, теж богатир, тільки маленький, завдає собі на спину, на прохання цього ж святого, нашого Додена. Ніс він його веселенько, як Еней батька свого Анхиза, з охопленої вогнем Трої, співаючи Ave maris Stella[258]. Коли вони опинилися на глибині, над млиновим колом, кордельєр запитав митаря, чи він при грошах. Доден відповів, що грошей у нього повен черес і що про рясу турбуватися нема чого. "Як! — гукнув брат Кускойль. — Ти ж знаєш, що окремим артикулом нашого статуту носити з собою гроші суворо заборонено? Сірома ти сірома, через тебе я став порушником закону. Чому ти не зоставив черес мірошникові? Тепер тобі не уникнути неминучої кари. Як ти колись завітаєш у наш скит Мірбо, тебе почастують органною трубою від Miserere до vitulos[259]". Тут він скинув з себе свою ношу і шубовснув Додена сторч головою у воду.
Отож-бо, брате Жане, мій любий соколику, аби чортам було способніш тебе цупити, кете мені твій черес, а то носити з собою хрещаті побрязкачі не випадає. Чорти зіграють тобою навбитки зі скелею, як орли з черепахою, аби вона розбилася, як про це свідчить і гиря голомозька Есхіла, і тобі болітиме, голубе мій, а я по тобі тужитиму, або ж вони скинуть тебе в якесь далеке море, невідоме де, і ти утонеш, як Ікар. І море через це назвуть Зубаревим.
По-друге, квитуйся, бо чорти дуже люблять квитаних. Я це добре звідав на собі. Ця наволоч тепер переді мною листом стелиться і лабузниться до мене, а коли в мене боргів було більш, як волосся в бороді, вони й не думали до мене підшиватися. Душа заборгованця хиренна і ледаченька. Який чортам з неї наїдок.
По-третє, до Коцького іди просто так, у рясі з богородицею на котах. А як тебе в такому вигляді не потягнуть до пресподниці чорти, то я обіцяю поставити тобі вино і заїдок. А як ти, собі на обезпеку, кумпана шукатимеш, на мене не сподівайся, ні, так і знай. Далій, далій звідси! Ноги моєї там не буде. Хай мене чорти вхоплять, як я туди поткнуся!
— З самосіком у руці (озвався брат Жан) мені боятися нема чого.
— Молодець (сказав Панург), що береш його з собою. Зразу видно доку і дойду. Коли я навчався в толедській школі, його превелебність, брат у дияволі Пікатріс, ректор сатанинського факультету, казав нам, що чорти з природи своєї бояться відлисків шабель, як сонячних блищиків. І справді: Геркулес, зійшовши у лев'ячій шкурі і з довбнею до пекла, не так налякав бісів, як Еней ув осяйній лицарії і з мечем, начищеним, за порадою сивілли, до блиску. Може, саме тому сеньйор Джованні Джакомо Тривільці, помираючи у Шартрі, зажадав шпаги і так і сконав з голою шпагою у руках, фехтуючи довкола своєї постелі, як подоба доблесному витязю, і цією піермицерією розганяючи нечисту силу, яка чигала на його душу. Коли у масоретів і кабалістів питають, чому демони ніколи не потикаються до земного раю, вони пояснюють це тим, що на порозі стоїть херувим з огненним мечем. Бо говорячи так, як щирий толедський дияволог, я визнаю,

що чорти справді не гинуть від ударів меча, але, за тією ж таки диявологією, стверджую, що удари можуть викликати відсічі, схожі на ті, які виходять, коли ти січеш мечем стовп полум'я або ж густе й темне курище диму. І, відчувши цей відсіч, біси деруться не своїм голосом, бо їм збіса боляче.
Невже ти, убоїще, гадаєш, що як ото сходяться два війська, то цей великий і грізний гамір на цілі гони зчиняють людський гомін, дзвін обладунків, брязкіт збруї, грюк булав, скрегіт ратищ, ляскіт списів, зойки поранених, гупання бубонів і рев сурем, іржання коней, грім пищалей і гармат? Визнаймо, що це й справді щось потужне. Проте великий переполох зчиняють і страшний гармидер знімають своїм зойкотанням і завиванням біси, чигаючи там і сям на бідолашні душі поранених, шаблі раз у раз тнуть навідліг бісів, і в їхніх зітканих з повітря і невидимих тілах утворюються відсічі; таке враження, ніби кухтики крадуть з рожна сало, а кухар Нечупара б'є їх за те палицею по пальцях. Желіпають вони тоді і репетують як чорти, як Марс, коли його під Троєю поранив Діомед, Гомер говорить, що він горлав і зіпав так несамовито і дико, що його і десять тисяч людей не перекричали б.
Ну, та що це я? Ми тут роздебендюєм про надраяну збрую і про осяйні мечі, але ж твій кінчак не такий. Через те, що він давно не гуляв і не шаткував голів на капусту, він поржавів ще дужче, ніж колодка на старій комірчині. Отож роби щось одне: або відчисти його гарненько, щоб він блищав, або хай і далі ржавіє, але тоді не потикайся до Коцького. Сам я туди більше не рипнуся. Хай біс мене вхопить, як я до нього піду!
Розділ XXIV
Як Панург просив поради в Епістемона
Пішовши з Веломера і вертаючись до Пантагрюеля, Панург дорогою звернувся до Епістемона і сказав так:
— Куме, друже мій давній, ви бачите моє шаленствування. Вам відомо стільки добрих способів. Чи не підсобите мені?
Епістемон дав йому перегону, витикаючи, як він усіх насмішив своїм перевдягом, і порадив йому зажити трохи чемериці, щоб очиститися від шкідливих шлаків, і переодягтися по-людському.
— Та я (сказав Панург), куме мій Епістемоне, женитися надумав. Ось тільки боюся, що мені наставлять роги і що шлюб мій буде невдалий. Тим-то я обрікся обітом святому Франциску Молодшому (шанованому у Плессі-ле-Тур усіма жінками, бо це він фундатор добрих молодців, до яких їх, звичайно, надить) носити окуляри на ковпаку і обходитися без гульфика, поки я не втишу моє серце шалене.
— Оце-то обрікся! (мовив Епістемон). Дивуюсь я вам, як це ви не оханетесь і не приведете свої розшарпані почуття до звичного стану спокою. Як тут не згадати, слухаючи вас, патлатих аргивян, що, програвши лакедемонянам битву за Тирею, зареклися носити чуба на голові, поки не відвоюють свою честь і свою землю, а також кумедну обітницю гишпанця Мігеля де Оріса, який так і носив на нозі уламок наколінника.
Я не знаю, хто більше заслуговує і хто достойніший носити жовто-зелений ковпак з заячими вухами — чи цей зух над зухами, чи Анґеран, здатний довго, розлого й нудно про нього оповідати, зневажаючи хист і письмацтво, заповідані нам від самосатського філософа. Бо, читаючи цю розволіклу повість, думаєш, що це тільки почин і зав'язок кривавої війни, і жди падіння цілого ряду царств; і що ж, насамкінець ідуть смішки з чужої лемішки, попадають в анацію і недоумкуватий зух над зухами, і англієць, що кинув йому рукавичку, і Анґеран, сам їхній писальник, що так нюні розпустив. Це ж така сама кумедія, як Горацієва гора, яка лементувала і

кричала як на пуп, не кажи ти поліжниця. На її лемент і крик збіглося все довкілля подивитися на чудні й химерні пологи, а воно, гора зайшла в тяж, а породила мишу.
– І сміх (сказав Панурґ), і гріх. Як би самому в діру не впасти. Ні, я робитиму так, як обрікся. Ось ми вже давно, присягаюся вірою і дружбою, посланою нам від Юпітера-Філіоса, з вами нерозлий-вода. Скажіть мені свою думку. Женитися мені чи не женитися?
— Воно то (озвався Епістемон) в цьому ділі або пан або пропав, сказати тут щось певне я не зугарен. І як слова старого Гіппократа Коського: судження трудне щось значать для медицини, то в даному випадку вони найслушніші. У мене є дещо на думці, таке, що могло б, мабуть, вирвати вас з халепи, а проте мене це не цілком удовольняє.
Деякі платоники запевняють: хто зуміє побачити свого генія, той зможе узнати свою долю. Я не вельми на їхньому вченню розуміюся і не рвуся до того, щоб ви ступили у їхній слід. Там багато злуди. А переконав мене в цьому приклад одного сумлінного і поважного шляхтича з Естрангури. Це одне.
А потім, друге. Якби ще й досі панували оракули Юпітера-Амона, Аполлона в Ливадії, Дельфах, Делосі, Кіррі, Патарі, Тегірі, Апенесті, Лікії, Колофоні, у Кастальському джерелі, біля Антиохії в Сирії, Бахуса в Додоні між Бранхідами, Меркурія у Фарах біля Патраса, Алиса в Єгипті, Сераписа в Канопі, Фавна в Менальських горах і в Альбуні біля Тиволі, Тиресія в Орхомені, Мопса в Килікії, Орфея на Лесбосі і Трифонія на Левкадії, я б вирішив (а може, й не вирішив би) піти до них послухати, якої вони думки про ваше передузяття.
Одначе ви, самі здорові, знаєте, що вони стали німі як риба відтоді, як прийшов Цар, наш Спаситель, за якого пішли на дно всі оракули і всі пророцтва, десь так, у ясному світлі сонця зникають домовики, ламії, лемури, вовкулаки, ґноми і всякі духи тьми. А втім, якби вони навіть панували, я б усе одно відраяв вас вірити їм. На цьому обпікся вже не один.
До того ж, я згадую, як Агрипина лаяла Лоллію Прекрасну, навіщо та спитала в оракула Аполлона Найяснішого, чи побереться вона з цезарем Клавдієм. За це її було банітовано, а потім скатовано.
— Ми (сказав Панурґ) зробимо краще. Огигійські острови, вони розташовані недалеко від порту Сен-Мало. От ми й подамося туди, як відпросимося в нашого царя. На одному з цих чотирьох островів, як я вичитав у добрих і давніх письменників, мешкає чимало чаклунів, волхвів і магів, а на золотій скелі лежить у золотих заковах Сатурн, годований амброзією і божистим нектаром, які йому щодня щедро приносять з неба якісь там птахи (може, це ті самі круки, що харчили у пустелі святого Павла, первого схимника), і точно віщує охочим їхню долю, їхній талан і те, що їх чекає. Хай би що там напряли Парки, хай би що там надумався і вирішив Юпітер, усе це добрий Отець узнає уві сні. Послухаємо, що він у моїй притузі порадить, та й нам буде менше мороки.
— Та це ж (сказав Епістемон) надто видима облуда і надто баєчна баєчка.

Розділ XXV

Як Панурґ радився з Гер Тріппою

— Бачте (провадив Епістемон), як ви мені довіряєте, перш ніж вернутися до нашого царя, зробімо ось що. Тут, недалечко від Іль-Бушара, живе Гер Тріппа. А він, ви ж бо знаєте, завдяки астрології, ґеомантії, хіромантії, метомантії та іншим фиґлям-миґлям пророкує, що має бути. Розважмо про вашу справу з ним.

— Про це я (відповів Панурґ) не знаю, що й сказати. Знаю лише, що колись, поки він розводився перед великим Царем про небесне і трансцендентне, двірські лакеї на сходах, між дверми, чухрали його малжонку, а вона була собі нічогенька. І він, хто бачив усе, що діялося в етері і на землі, хто розглядав усі події, як минулі, так і теперішні, і передбачав будущину, він не бачив, як товкли його половину, і так ніколи про це й не дізнався. Гаразд! Ходімо, як хочте. Ума набиратися ніколи не пізно.
Назавтра наблизилися до оселі Гер Тріппи. Панурґ підніс йому кожуха вовчого — вовки, замашного золоченого самобійця двосічного, в оксамитових піхвах, і півсотні дзвінких грошин-янгеликів; потім навпростець виклав йому свою справу.
Гер Тріппа глянув йому в живі очі і сказав, не роздумуючи:
— У тебе метопоскопія[260] і фізіономія рогача, і не просто рогача, а рогача зганьбленого й знеславленого.
Потім обдивився звідусіль Панурґову праву долоню і сказав:
— Ось оця ледача лінія над горбами Юпітера буває лише в рогачів.
Відтак писалом шпарко поставив кілька цяток, з'єднав їх, за правилами геомантії, і мовив:
— Направду і воістину ти пошиєшся в рогачі одразу по одруженні.
Потім спитав у Панурґа, який його немовлячий гороскоп. Діставши відповідь, негайно побудував його небесну камеру з усіма її кутками і, вивчивши її положення і трикутні аспекти, глибоко зітхнув і вирік:
— Я тобі сказав без обрізків, що ти будеш рогатий, хоч круть, хоч верть. А зараз у мене про це дуже надійна вість, і запевняю тебе — ти будеш рогатий. Та ще й жінка битиме тебе і оббиратиме. В сьомому кутку аспекти геть усі зловісні: тут сходяться у фокус усі рогоносні знаки, такі, як Овен, Тілець, Козоріг та інші. В четвертому кутку Юпітер ущербний, а тетрагонний аспект Сатурна тулиться до Меркурія. Ти набереш повні халяви, мій лебедочку!
— А я (озвався Панурґ) нашлю на тебе трясучку, старий нетяма, бевзь ти, мацапура! Коли всі рогачі зберуться, ти понесеш прапор. Але скажи мені, звідки у тебе цей кліщак між пальцями?
З цим словом він простягнув Геру Тріппу два пальці ріжками, стуливши інші в кулак. Потім звернувся до Епістемона:
— Ось вам правдивий марціяловий Олл, захоплений у житті єдиною справою — спостерігати і вивчати чуже лихо і безголов'я. А дружина його тим часом бахурувала. Наш порадник бідніший за самого Іра, але красується він, козириться і паношиться, мов сімнадцять чортів, коротше, ??????????[261], як старожитні цілком слушно охрестили цих псяюх.
Ходімо від цього цимбала, від цього божевільця, від цього біснуватого, хай слухають цю п'яну маячню його дружки — чорти. Такому шарлоті чорти раді прислужитися, це вже напевне. Він навіть азів філософії не знає, а саме: пізнай самого себе, він гадає, ніби бачить сучок ув очах ближнього свого, але не помічає, що в нього самого стирчить у кожному оці по колоді. Це прямий Поліпрагмон, описаний Плутархом. Це друга Ламія, яка в чужих будинках, на людях, при всіх, мала рисячий зір, а у своєму власному була сліпоока, мов кріт; у себе вона нічого не бачила, бо, вертаючись звідкись знічев'я, знімала очі, мов окуляри, і ховала їх до черевика, почепленого за дверми.
При цих словах Гер Тріппа узяв гілочку тамариску.
— Так і треба (сказав Гер Тріппа). Никандр називає це дерево віщим.
— Як тобі хочеться (спитав Гер Тріппа) дізнатися правду дрібніше: за допомогою піромантії[262], аеромантії[263] або ж леканомантії[264], яку так шанували асирійці і яку запровадив у практику Гермолай Варвар? Ось у

мідниці з водою я покажу тобі, як два парубійки твою малжонку смалитимуть.
— Коли (сказав Панурґ) пхатимеш до мого заду носюру, не забудь скинути окуляри.
— Або, може, за допомогою катоптромантії[265]? (провадив Гер Тріппа), саме так Дідій Юліан, римський цезар, передбачив усе, що його чекало. Тоді окуляри тобі не знадобляться. Ти побачиш у дзеркалі, як кудовчать твою жінку, так ясно, буцім я тобі її показав у криниці храму Мінерви, під Патрасом. Чи, може, за допомогою коскиномантії[266], яку так шанували римляни, під час урочистих відправ? Візьми решето і кліщі, і ти побачиш чортів і дива. Може, за допомогою альфитомантії, яку згадує Теокрит у своїй Фармацевтиці, або ж алевромантії[267], змішуючи пашницю з борошном? За допомогою астрагаломантії[268]? Дошку для костей завжди можна розкласти. За допомогою тиромантії[269]? Що-що, а бреемонтський сир у мене напохваті. За допомогою гіромантії? Круги у мене крутитимеш ти, і, будь певен, усі вони впадуть по ліву руку. За допомогою стерномантії[270]? Гай-гай, груди ж у тебе курячі. За допомогою лібаномантії[271]? Тоді треба розжитися хоч дрібкою ладану. За допомогою гастромантії[272]? До цього способу вдавалася довго у Феррарі така собі дама Якоба Родиджина, черевомовниця. За допомогою кафалеономантії[273]? Таку звичку мала німчура, смажачи на розпечених жаринах ослячу голову. За допомогою керомантії[274]? Ну, то налий у воду розтопленого воску і побачиш і свою жінку і її дерунів. За допомогою капномантії? Поклади у жар макове і сезамове зерня — яка розкіш! За допомогою аксиномантії[275]? Роздобудь лише товкач і гагат, який ти кинеш потім у жаровню. Таким ось дотепним робом Гомер усе дізнався про Пенелопиних женихів. За допомогою онімантії[276]? Візьмімо олії і воску. За допомогою тефрамантії[277]? Ти узриш, як з попелу постає постать твоєї дружини, та ще й так розкидаючись. За допомогою ботаномантії[278]? Недарма я припас шальвієвий листочок. О, божиста штука ворожіння на фиґових листочках! За допомогою іхтіомантії[279], колись шанованої і практикованої Тиресієм і Полідамантом, з ревністю не меншою, ніж у обрядах у фосі Діна, у гаю, присвяченому Аполлонові, на землях лікіян? За допомогою хіромантії[280]? Тоді збирай більше поросят, щоб мати сечовий міхур. За допомогою клеромантії[281], щоб мати змогу знайти біб, як угадники в пирогу на голодну кутю? За допомогою антропомантії[282], якої вживав Геліогабал, римський цезар?
Спосіб цей трохи відразливий, але ти його одтерпиш, адже тобі на роду написано бути рогачем. За допомогою сивіллиної стихомантії[283]? За допомогою ономатомантії[284]? Як тебе нарекли?
— Гімноїдом, — відповів Панурґ.
— Або ж алектріомантії[285]? Я обведу тут кругленьке коло і розіб'ю його перед твоїми очима на двадцять чотири рівні частинки. В кожну впишу літеру за абеткою, на кожну літерку покладу пшеничину, а відтак упущу туди молодого, ще дівича півника. Ось побачите, він подзьобає зерна, покладені на літери Б, У, Д, Е, Ш, Р, О, Г, А, Ч, Е, М і, отже, покаже себе таким самим віщуном, як передбачливий і алектріомантичний когут, який за цезаря Валенте, цікавого знати ім'я свого наступника, склював зерна на літерах Ф, Е, О, Д.
А може, ви більше покладаєтеся на штуку ґаруспиції? екстиспиції[286]? на ознаки, пов'язані з летом птахів, зі співом птахів віщих, з годівлею качок?
— На какавелькиспицію, — відповів Панурґ.

— Або ж на некромантію[287]? Як той Аполлон Тиянський оживив Ахілла, як питониха ворожила перед Саулом, так і я б як стій воскресив би когось із небіжчиків, аби він виклав нам усе не згірш, ніж покійник, котрого вичаклувала Ерихто, провістив Помпеєві перебіг і кінець Фарсальської битви. Як же ви, як усі рогоносці, боїтеся мерців, то я вдамся лише до скіомантії.[288]
– Іди ти (ґукнув Панурґ) к бісу, мудю солоний, іди псуй усіх албанців, накриєшся ґостроверхим шличком. Ти б ще, ґаспид, порадив мені підкласти під язика смарагд чи камінь гієни, запастися язиками одудів або ж серцями зелених рахавок, з'їсти серце і печінку якогось ґада, аби з ячання і співу лебедів та інших птахів здобути хист, як колись араби Месопотамії, угадувати свою долю.
Забирайся під три чорти, рогоносцю, рогаче, вихресте, бісів чорнокнижнику, антихристовий химороднику!
Ходімо до вашого царя! Я певен, що він не погладить нас по ґолові, як дізнається, що ми побували у кипілі цього біса довґопологого. Каюся, що я ходив туди, і залюбки виклав би сто нобілів і чотирнадцять плебеїв лише за те, щоб той, хто колись дмухав мені в зад, оздобив би зараз своїм плювком йому вуса. Бігме, як же він заморочив мене своїми теревенями, чортівнею, волхвуванням і ворожбитством! Хай його дідько візьме! Кажіть амінь і ґайда вип'ємо. Тепер мені днів два, а то й чотири ходити понурою.
Розділ XXVI
Як Панурґ радився з братом Зубарем
Наскучивши речами Гера Тріппа, Панурґ минув осаду Гюїм і, затинаючись і чухаючи ліве вухо, сказав братові Жану:
— Звесели мене, барило! Забив мені памороки цей причинуватий глупак. Послухай, убоїще блудне,
убоїще облудне, убоїще неосудне, убоїще славетне, убоїще раритетне,
убоїще щире, убоїще сіре, убоїще патлате, убоїще косате,
убоїще полив'яне, убоїще олив'яне, убоїще повстяне, убоїще рядняне,
убоїще карбоване, убоїще коване, убоїще муроване, убоїще тиньковане,
убоїще з фресками, убоїще з арабесками,
убоїще пропечене, убоїще підперчене, убоїще луджене, убоїще споруджене,
убоїще тавроване, убоїще нашпиговане, убоїще збите, убоїще склепане,
убоїще застраховане, убоїще ґарантоване, убоїще ґартоване,
убоїще облицьоване, убоїще обкладене,
убоїще зернисте, убоїще наживлене, убоїще намахане, убоїще ґудронне,
убоїще жупанне, убоїще доброзичливе,
убоїще відложне, убоїще обшарпане, убоїще лаковане, убоїще ебенове,
убоїще магоневе, убоїще букшпанове, убоїще мелодійне,
убоїще латинське, убоїще пасбульове, убоїще ґакисте,
убоїще шпагасте, убоїще дике, убоїще нестямне,
убоїще палке, убоїще спесиве, убоїще спочутливе,
убоїще надуте, убоїще ґречне, убоїще ґоже,
убоїще оприскливе, убоїще палахке, убоїще думне,
убоїще примітивне, убоїще активне, убоїще семимильне,
убоїще колосальне, убоїще вітальне, убоїще клавстральне,
убоїще монахальне, убоїще семижильне, убоїще субтильне,
убоїще не начасі, убоїще в запасі, убоїще вакаційне,
убоїще сварливе, убоїще хтиве, убоїще женихливе,
убоїще руче, убоїще злюче, убоїще ґолінне,
убоїще абсолютне, убоїще резолютне, убоїще тілисте,
убоїще головате, убоїще багате, убоїще одважне,
убоїще куртуазне, убоїще жеребець, убоїще хай тобі ґрець,

убоїще блискуче, убоїще свистюче, убоїще суче,
убоїще шмаркате, убоїще шармантне, убоїще пікантне,
убоїще прудке, убоїще просте, убоїще ні те ні се,
убоїще сороміцьке, убоїще несвітське, убоїще ласе,
убоїще щасливе, убоїще брехливе, убоїще макоцвітне,
убоїще боєць, убоїще молодець, убоїще на дуду грець,
убоїще вріж поли, убоїще хоч куди, убоїще Господь не приведи,
убоїще товстогузне, убоїще дебеле, убоїще дрин горющий,
убоїще рафське, убоїще гвельфське, убоїще орсинське,
убоїще сію, убоїще вію, убоїще повіваю,
убоїще каботажне, убоїще кухонне, убоїще родоначальне,
убоїще лялькове, убоїще осине,
убоїще алідадичне, убоїще альгамаличне, убоїще алгебричне,
убоїще здоровенне, убоїще благословенне, убоїще проїстливе,
убоїще некрушиме, убоїще непогамовне, убоїще невгавне,
убоїще сумирне, убоїще покірне, убоїще скірне,
убоїще дотикальне, убоїще мускулате, убоїще жилаве,
убоїще трагічне, убоїще сатиричне, убоїще підсобне,
убоїще печатне, убоїще можеське, убоїще лепетливе,
убоїще мурмотливе, убоїще перунне, убоїще молотливе,
убоїще пишне, убоїще вишнє, убоїще пахтюче,
убоїще дзвінке, убоїще лунке, убоїще ярливе,
убоїще дмухливе, убоїще хропливе, убоїще скріпне,
убоїще гульливе, убоїще грабливе, убоїще жартливе,
убоїще шпорне, убоїще каблучне, убоїще незручне,
убоїще недоносок, убоїще вишкребок, убоїще вибрудок,
убоїще вимазане, убоїще порхавок, убоїще кульбіт,
убоїще куля, убоїще дуля, брате Жане, друже мій, я тебе шаную, як нікого, а тому приощадив тебе на десерт. Скажи мені, як ти гадаєш: женитися мені чи не женитися?

Брат Жан, уже в веселому гуморі, відповів йому:

— Женись, трясця твоїй матері, женись, та дивись, потім не журись. Коротше, ти тут ханьки не мни. Ниньки ж увечері щоб і викликали вас молодих. На Бога, чого ти моняєшся? Хіба ти не знаєш, що кінець світу не за горами? Сьогодні ми стали на два трабюти[289] і півтуази до нього ближче, ніж були позавчора. Антихрист, як я вже чув, народився. Щоправда, він лише дряпає мамку і няньок і поки не вивалює своїх скарбів, бо ще малий. Crescite, nos qui vivimus, multiplicamini[290] (так написано у Требнику), адже лантух зерна коштує у нас три патаки[291], а барильце вина — шість бланків. Ти що, і на Страшний суд, dum venerit judicare[292], хочеш явитися повноязчним?

— У тебе (сказав Панурґ) розум ясний і погідний, брате Жане, цілосвітнє убоїще, і мовиш ти до пуття. Саме про це, пливучи через Геллеспонт з Азії до Европи, у Сест, до своєї любаски Геро, благав Нептуна і всіх богів морських Леандр Абидоський:

Як досі був я з вами заодно,
То і тепер я не піду на дно.

Дуже йому вже не хотілося гинути повноязчним.

І ось моя постанова: віднині у всьому моєму Сальмі кожному смертникові перед стратою дозволятиметься день-два пожирувати досхочу, аби в сім'янику він не мав чим зобразити літеру ігрек. Така многоцінна річ не повинна марнуватися! Може, він когось ще сплодить. Так він помре спокійно, лишивши жити за себе другого.

Розділ XXVII

Як весело наставляв Панурґа брат Жан

— Святим Раґоме свідчуся (сказав брат Жан), я, друже мій щирий, не нараю тобі нічого такого, чого б бувши тобою сам не зробив. Тільки зважі пильнуй, щоб ти як пужив, то пужив рівно і невтомно. А пристанеш, тоді, побідахо, тобі каюк. Станеться тобі те саме, що мамкам: відлучать дитину, і молока катма. Якщо мантула твоя вакуватиме, вона теж утратить молочко і тільки сечу ганятиме. Яйця теж у тебе марно в калитці теліпатимуться. Отож краще тебе про це попередити, друже мій. Я знаю багатьох, хто вже не міг, коли хотів, бо не робив, коли ще міг. Так само втрачаються, за свідченнями фахівців, всі привілеї, як ними не користуватися. Тим-то, синашу, змушуй цих прихованих, маленьких троглодитів вічно працювати. Заборони їм поводитися, як шляхті — жити на ренту, байдикуючи.

— Гаразд (відповів Панурґ), брате Жане, моє ліве убоїще, я тобі вірю. Ти береш бика за роги. Без обрізків та околясів ти остаточно розбив страх, який тільки міг закрастися до моєї душі. І хай тобі поможе небо за теє ніколи не мазати. Отож, за твоєю порадою, я женюсь. І тут я не схиблю. А що у мене заведуться гарненькі покоївки, то ти до мене прийдеш і станеш ласкавцем сестринства. Це на першу частину твоєї казані.

— Послухай (сказав брат Жан) оракула вареннських дзвонів. Що кажуть вони?

— Я зрозумів (відповів Панурґ). Їхній передзвін, їй-бочку, здається мені ще доленоснішим, ніж дзвін котлів Юпітера Додонського. Слухай:

Женись, женило, женись, женило,
женись, женило.
І ти побачиш, як це мило, як це мило,
женись, женило.

Присягаюся, я женюсь: мене до цього кличуть чотири стихії. Хай буде моє слово міцніше за мідний мур!

А ось що я скажу на другу частину. Мені здається, що Моє Батьківство викликає в тобі якісь сумніви, породжує зневіру через те, що дебелий бог садів мені, по-твоєму, не дуже потурає. Зроби ласку, повір мені, прошу тебе: він у мене циба і добрий ходільник, легкий, бігкий, імкливий, ніколи не підводить. Досить попустити смича, тобто повідка, показати йому здобич і сказати: піль, бровко!

А як навіть майбутня моя жона у венериних радощах яритиметься так, як колись Мессаліна чи англійська маркіза Винчестерська, то, повір мені, вгонобляючи її, мого палу не убуде.

Мені відомо, що сказав Соломон, а він як-не-як у цій справі був битий жак. Після нього Арістотель заявив, що біла челядь з натури своєї невситима, я ж і собі, хай усі знають, маю причандал такого самого калібру, та ще й разуразний.

Тільки, прошу тебе, не станови мені за взірець таких легендарних блядунів, як Геркулес, Прокул, Цезар і Магомет, який в Алькорані хвалиться, що у своїй чоловічій сназі збіжить з шістдесятьма шпаклярами. Бреше, подляк!

Не становіть мені за взірець індійця, про якого роздзвонили Теофраст, Пліній та Атеней, нібито завдяки якомусь зіллю він зробив за день сімдесят ходок. Я цьому не вірю. Цифра взята зі стелі. І тебе прошу не вірити. Але я прошу тебе вірити і вважати за правду, що мій природний атрибут, мій священний Ітифаллус, мессір Котале Альбінга — первый у світі.

Слухай-но сюди, убоїще! Чи бачив ти колись рясу каїрського ченчика? Коли її вносили до чийогось житла, відкрито чи потаєнці, нараз, через якусь її моторошну силу, усі мешканці і підсусідки, тварини і люди, чоловіки і

жінки, геть усі, аж до котів і пацюків, казилися. Присягаюсь, я не раз і не два переконувався, що в моєму гульфику грає енергія ще дивовижніша. Я не збираюся з тобою теревені-вені, галу-балу правити, та якось на Страстях, розігруваних у Сен-Максені, входжу я до вертепу і бачу, як завдяки його добрій силі і потаємній питоменності нараз усі, і лицедії, і глядачі, так страшенно спокусилися, що не було жодного янгола, людини, чорта або ж чортиці, кому б не закортіло пожирувати. Суфлер кинув свого зшитка, той, хто архангела Михаїла вдавав, спустився на кін, як бог з машини, дияволи повискакували з пекла і замели всіх сердешних молодичок, навіть Люципер і той рвався, як собака на ретязі.
Отож, збентежений цим рейвахом, я дав дмухача з вертепу, не кажи ти цензор Катон, — той, побачивши, яку колотнечу спричинила на Флораліях його поява, мерщій ретирувався.

Розділ XXVIII

Як брат Жан переконував Панурґа, що рогоносіння йому не вадить

— Воно то так (сказав брат Жак), але все гризе зуб часу. Нема такого мармуру і такого порфіру, який би не крушився і не занепадав. Нині ти ще на силі, але через кілька років ти признаєшся мені, що в тебе замість живчика якийсь дармовисик. Уже бач сідь проростає. Борода і сірими, і білими, і бурими, і чорними нитками засіялася, уподібнившись до такої собі мапи півкуль земних. Диви: ось Азія, це Тигр і Євфрат; ось Африка, це Місячна гора. Бачиш Нільські болота? А там он — Европа. Бачиш Телем? Осьсьо пасмо, геть біле, це гори Гіперборейські. Їй-бочку, друже мій, коли гори засніжені, я маю на увазі голову і підборіддя, то в гульфикових долах спекоти не діждешся.
— А, щоб тебе в німі дошки положили! (скрикнув Панурґ). Ти не знаєш топики. Коли в горах сніг, то в долах грімниці, блискавки, громові стріли, хлюща, червоні іскри, перуни, буря і всі чорти. Тобі треба доказів? Їдь до Швейцарії і оглянь озеро Вундерберліх, за чотири льє від Берна, на Сіонську сторону. Ти мені сідь витикаєш, а згадайно про пор, за примхою природи, в цієї цибулі голівка біла, а хвіст зелений, прямий і тужавий.
Щоправда, я теж у собі підмітив деякі симптоми старощів, сказати б, старощів бодренних, але про це мовчок, хай це буде між нами. А все тому, що я до доброго винця прилюбився, як ніколи; і, як ніколи, боюсь наскочити на кепське вино. В цьому відчувається щось близьке до занепаду, тобто уже з півдня звернуло.
Дарма! Почарківець я доброго, як і колись, розливу. Старощів я не боюсь, хрест мене вбий! Не це мене непутить. Я боюсь, що під час довгих відлучок нашого царя Пантаґрюеля, якому я вірний попутник, навіть у чорта на рогах, малжонка моя зробить і мене рогатим. Це слово тне мене наповал! Бо всі, з ким я тільки про це забалакував, лякають мене і вбивають у голову, що так мені небеса присудили.
— Не всяк (мовив брат Жан) охочий рогач. Якщо ти рогач, ergo[293] твоя жінка буде гарна, ergo вона добре ставитиметься до тебе, ergo ти матимеш багато друзів, ergo ти спасешся. Така чернеча топика. Бо це ж тобі на краще, гріховоде! Ти зазнаєш раювання. Ущербку це тобі не принесе. Зате добра тобі прибільшає.
І якщо тобі так написано, навіщо проти рожна перти?
Скажи, убоїще мляве, убоїще хиренне,
убоїще благе, убоїще старе, убоїще ветхе,
убоїще занепаде, убоїще тряхле, убоїще замшіле,
убоїще мокре, убоїще знівечене, убоїще розм'якшене,
убоїще розбите, убоїще побите, убоїще розслаблене,

убоїще безвільне, убоїще всохле, убоїще здохле,
убоїще виснажене, убоїще вичавлене, убоїще висилине,
убоїще вимите, убоїще виточене, убоїще кволе,
убоїще мелене, убоїще шатковане, убоїще перекручене,
убоїще сонне, убоїще звалене, убоїще впале,
убоїще порожнисте, убоїще голе, убоїще куце,
убоїще кальне, убоїще рідке, убоїще дрисливе,
убоїще макушливе, убоїще мішкувате, убоїще оприскливе,
убоїще луб'яне, убоїще показне, убоїще паношне,
убоїще брижувате, убоїще бабкувате, убоїще зморшкувате,
убоїще блудливе, убоїще червиве, убоїще спесиве,
убоїще заміркувате, убоїще дірчасте, убоїще морхле,
убоїще мітрасте, убоїще шапкасте, убоїще помпасте,
убоїще сопливе, убоїще шмаркате, убоїще нечисте,
убоїще умазане, убоїще занечищене, убоїще нехарне,
убоїще пузириcте, убоїще морщисте, убоїще паскудне,
убоїще понуре, убоїще вихудле, убоїще спощене,
убоїще захарчоване, убоїще спрацьоване, убоїще струджене,
убоїще зірване, убоїще мертвородне, убоїще червиве,
убоїще побіденне, убоїще горопашне, убоїще репнуте,
убоїще спущене, убоїще розхряпане, убоїще розклепане,
убоїще викладене, убоїще скаплунене, убоїще вихолощене,
убоїще виложене, убоїще зглечене, убоїще кастроване,
убоїще язвенне, убоїще варікозне, убоїще гангренозне,
убоїще розгвинчене, убоїще золотушне, убоїще скупердяйливе,
убоїще пріле, убоїще легле, убоїще заваляще,
убоїще куксувате, убоїще безпале, убоїще пропале,
убоїще зморене, убоїще замліле, убоїще розшарпане,
убоїще трепановане, убоїще смагляве, убоїще заманіжене,
убоїще хиряве, убоїще миршаве, убоїще захляле,
убоїще змарніле, убоїще занепале, убоїще оспале,
убоїще улещене, убоїще приголублене, убоїще обласкане,
убоїще вичавлене, убоїще розчленоване, убоїще вительбушене,
убоїще законене, убоїще зачате, убоїще вичорнене,
убоїще поточене, убоїще згризене, убоїще синкоповане,
убоїще корковане, убоїще п'явковане, убоїще хоровите,
убоїще розбите, убоїще розпороте, убоїще почикрижене,
убоїще прозірчасте, убоїще щербате, убоїще облуплене,
убоїще запалене, убоїще дихавичне, убоїще пакосливе,
убоїще ти бісове, Панурґ, мій друже, як тобі це уготовано наперед, невже ти кинешся планети назуспіт повертати? Всі сфери небесні переплутувати? У рушіях Фатума дошукуватися похибок? Затуплювати веретена, обмовляти мотовила, оббрехати бобини, зганити шпулі, обгудити нитки, порозпускати нитки Парок? Та ти здурів, убоїще! Ти гірший за тих Гігантів. Послухай, убоїще. Що тобі краще: бути ревнивцем безпричинно чи стати рогатим, сам того не відаючи?

— Я б не хотів (відповів Панурґ) ні того, ні того. Та як я одного дня помічу, що став тим або тим, то дам лад, аби тільки дубці не перевелися. Далебі, брате Жане, ліпше мені не женитися. Послухай, що мені мовлять дзвони, тепер вони зовсім близько:

Від жінки краще утікай,
Вай, вай, вай, вай.
А женишся, і тобі край,
Вай, вай, вай, вай.

Бо будеш ти, хоч сядь і плач,
Таки рогач.
Ісусехристе! Я вже не знаю, на яку ступити. Чому ж тоді ви, голови у богородицях, не вигадали якогось засобу проти цього? Невже одружених чоловіків так покривдила природа, що їм годі прожити на цьому світі, не скотившись у провалля і вовчі ями рогоносіння?
— Я можу (сказав брат Жан) навчити тебе хитрощам, завдяки яким твоя жінка ніколи не наставить тобі роги, як ти цього не допустиш сам.
— Спасибі тобі (відгукнувся Панурґ), убоїще оксамитове. Ну, то я слухаю, друже мій.
— Замов собі (сказав брат Жан) персня у Ганса Каруеля, великого ювеліра царя Мелінда.
Ганс Каруель був чоловік учений, досвідчений, одукований, був чоловік почтивий, добрий, справедливий, великодушний, милосердний, до того ж щедрий даритель, філософ, але з веселунів, добрий товариш і балясник, яких мало; ходив з черевцем, похитуючи головою, і вдався трохи вайлуватий. Уже на схилку свого віку одружився з донькою бальї Конкордата, жінкою молодою, гарною, звабливою, гожою, зальотною, дуже грайливою з сусідами і служниками. Ось чому і кількох тижнів не минуло, як він став ревнивим, як тигр, і запідозрив її в походеньках на стороні. З метою запобігти цьому почав він її частувати казочками про страшні напасті, спричинені перелюбом; зчаста читав їй переказ про цнотливих жінок; розводився про сором'язливість; подарував їй книгу Похвала подружній вірності, останніми словами проклинаючи підступність заміжніх жінок перелюбниць; а ще підніс їй гарний ґердан, східними шафірами обсаджений. Попри все, вона не переставала загравати і пускати бісики сусідам, тільки збільшуючи цим його ревнощі.
Одної ночі, коли він лежав біля неї, мучений гризотами, йому приснилося, що він зустрівся з Дияволом і розповів тому про свою біду. Диявол його потішив і надів йому на підмізинець каблучку, кажучи: "Дарую тобі цю каблучку; поки перстень буде в тебе на пальці, твоя жінка не зійдеться з іншим без того, щоб ти не знав і не дав на це згоду". — "Красно дякую (сказав Ганс Каруель), пане Дияволе! Я радше Магомета зречуся, ніж дозволю зняти його з пальця". З цим Диявол і згинув. Ганс Каруель, сповнений радости, прокинувся і усвідомив, що він устромив пальця у теє як його? своєї жінки. Ага, я забув сказати, що жінка його, відчувши це, відсунула свій зад, ніби кажучи: "Ба ні, не це треба туди пхати"; і тоді Гансу Каруелю здалося, ніби в нього хочуть украсти його каблучку.
Ну що, чим це не надійний засіб? Беручи це за приклад, подбай, як ти мені віриш, про те, щоб каблучка твоєї жінки зоставалася постійно на пальці. Тут завершилася їхня розмова і завершилася їхня виправа.
Розділ XXIX
Як Пантаґрюель скликав на раду богослова, лікаря, законника і філософа, аби вирвати Панурґа з халепи
Прийшовши до палацу, розповіли вони Пантагрюелю про свою виправу і показали йому вірш Коцького. Пантагрюель, прочитавши його й перечитавши, сказав:
— Ця відповідь мені так до подоби, як ні одна досі. І означає вона ось що: кожен з нас, женихаючись, має бути суддею власних замірів і радитися лише з самим собою. Я завше такої думки тримався і висловив її попервах, тільки-но про це зайшла мова. Одначе в душі, пригадується, ви кпили тоді з мене, і ось ваша самонадія і самолюбство і збили вас на манівці. Вчинімо інакше. Отож, усе, чим ми є і що маємо, зводиться до трьох речей: душі, плоті і нашого маєтку. І пильнувати за всім цим приставлено трьох

категорій людей: до душі — теологів, до плоті — медиків, до маєтку — правників. Тим-то пропоную запросити на недільний обід теолога, медика і юриста. Гуртом ми й розглянемо ваш амбараш.
— Святим Піко свідчуся (озвався Панурґ), нічого путнього з цього не вийде, наперед знаю. Бачте, як у цьому світі погано влаштовано: пасти наші душі довіряємо попівству, хоть більшість із них єретики, тіло — ескулапам, хоть самі вони зневажають ліки і ніяких засобів не прописують, а наш статок — адвокатам, хоть судові заступники між собою не процесуються.
— Це міркування дворака (сказав Пантагрюель). Але перший ваш пункт я спростовую, бо головне, чи то пак — єдине і виняткове заняття добрих отців у тім і полягає, аби вчинками, словами і писаннями скоренити заблуди та єресі (навряд щоб при цьому самі вони з'єретичилися) і глибоко вщепити в людське серце живу і щиру віру католицьку.
Другий пункт я конфірмую, бо добрі лікарі більше вдаються, як ходить про власне здоров'я, до профілактичних та запобіжних заходів і тому терапії і фармакології не потребують.
Третій пункт теж мене влаштовує, бо добрі адвокати з шкури пнуться, боронячи і відстоюючи чужі права, і в них не залишається ні часу, ні дозвілля про свої права дбати.
А проте наступної неділі ми закликаємо від попів отця Гіппотадея, від медиків — магістра Рондибіліса[294], а від правників — нашого друга Брідуа.[295]
Окрім того, я ґадаю, що нам слід дотримуватися питагорійської тетради, а тому четвертим співбесідником пропоную запросити нашого покірника, філософа Труйоґана[296], бо такий іменитий філософ, як Труйоґан, розлущує дуже просто всі каверзні питання. Карпалиме, подбайте, щоб зібрати у неділю всіх чотирьох за обіднім столом.
— По-моєму (сказав Епістемон), ви обрали найкращих у нашій батьківщині людей. Одне, що кожен із них у своїй царині дока (це безперечно), а друге, що Рондибіліс нині жонатий, а до того не був, Гіппотадей ніколи не був жонатий, ні давніше, ні тепер, Брідуа колись був жонатий, а тепер ні, а Труйоґан завжди був жонатий: і давніше, і тепер. Від одного обов'язку я Карпалима звільняю: як ви не проти, я сам беруся закликати Брідуа, це мій давній знайомий, і мені цікаво знати про успіхи і кар'єру його великорозумного й ученого сина, який слухає в Тулузі лекції вельми ученого і шанованого Буасоне.
— Чиніть (сказав Пантагрюель) на ваш розсуд. І з'ясуйте, чи не зможу я чимось прислужитися його синові і премудрому панові Буасоне, якого я люблю і шаную як найкваліфікованішого у своїй царині науковця. Для них я, кров з носа, а все, що можу, зроблю.
Розділ XXX
Як богослов Гіппотадей давав Панурґові поради щодо женихання
Обід наступної неділі ще не був готовий, а гості вже прийшли, окрім Брідуа, фонбетонського поручника. Коли подано другу страву, Панурґ, віддавши поклін, промовив так:
— Панове! Ходить лише про одне: женитися мені чи не женитися. Як ви не розв'яжете мого заклопотання, то я матиму його за таке саме нерозв'язне, як Алліакові Insolubilia[297]. Бо ви, кожний у своїй царині, люди обрані, відібрані і перепущені, як добірний горох крізь решето.
Отець Гіппотадей на запит Панурґа і поклони всіх присутніх промовив напродиво скромно:
— Друже мій! Ви питаєте поради у нас, але насамперед слід порадитися з самим собою. Чи бажання тіла вас сильно діймає?

— Дуже сильно (відповів Панурґ), даруйте вже мені, панотче.
— Нічого (мовив Гіппотадей), мій друже. Але, бачивши ваші тарапати, Пан-Біг, мабуть, і посилає вам дар і благодать повздержливости?
— По правді сказати, ні, — відповів Панурґ.
— Тоді, мій друже, женіться (сказав Гіппотадей). Бо краще женитись, ніж горіти в огні сласноти.
— Ось що значить (скрикнув Панурґ) говорити діло, не ццркумбілівагінуючи довкола горшка. Дуже вам вдячний, ваша превелебносте. Тепер я твердо поклав женитись, і то невдовзі. Запрошую вас на весілля. Трясця твоїй матері, ну й гульнемо ми з вами! Дістанете весільну стрічку, а потім ми скуштуємо, чорти б його батька нівечили, гусочки, якої жінка нам не засмажить. А що я вас ще проситиму: відкрийте бал і потанцюйте з якоюсь дівицею, зробіть мені таку ласку і таку честь. Лишається ще одна заковика, зовсім маленька, маніпусенька: чи буду я рогатий?
— Аж ніяк, мій друже (відповів Гіппотадей), як захоче Бог.
— Святі всі при нас! (вигукнув Панурґ). Куди ви мене посилаєте, люди добрі? До аби да коби, а від них же в діалектиці і всі ці розбіжності і нісенітниці. Якби мій заальпійський вислюк літав, то мій заальпійський вислюк мав би крила. Як Бог захоче, я не буду рогатий, зате я буду рогатий, як Бог цього схоче.
Отакої! Аби ж це був такий варунок, що надається до подолання, я б так не побивався. Але ви мене посилаєте до таємної ради Господа, до його потішної палати. А як же туди стежку знайти нам, французам? Ваша превелебносте! Здається, на весілля до мене вам краще не йти. Галас і репет весільчан вам памороки заб'ють. А ви ж кохаєтеся в супокої, тиші, самоті. Я думаю, ви не прийдете. Та й танцюриста з вас ніякий, ще осоромитесь, бал відкриваючи. Ліпше я пришлю до вашої келії шкварок, а заодно і весільну стрічку. Там і вип'єте, спасибі вам, за наше здоров'я.
— Друже мій (сказав Гіппотадей), зрозумійте мене, прошу вас, правильно. Коли я кажу: як Бог захоче, хіба ж це ураза для вас? Хіба це погано сказано? Хіба ця умова блюзнірська або зневажлива? Адже я цим славлю Господа, нашого Творця, Промислителя і Спасителя. Адже тільки в ньому єдиному я визнаю щедреця всякого добра. Адже я цим декларую, що всім ми завдячуємо його благостині, без нього ми ніщо, нічого не варті і ні до чого не вдатні, поки він не осінить нас своєю святою благодаттю. І всі почини наші підлягають канонічному законові, отож людина замишляє, а Бог управляє, і на все його свята воля, як на небі, так і на землі. Адже я щиро зохваляв благословенне його ім'я.
Друже мій, як Бог захоче, ви не будете рогатим. Не побивайтесь, гадаючи, ніби знати його волю у цьому питанні годі і, щоб узнати її, треба удатися до його таємної ради і блукати по палаті його пресвятих управ. Бог дарував нам велику ласку, він нам їх відкрив, звістив, витолкував і ясно для всіх накреслив у Святому Письмі.
У ньому ви й прочитаєте, що ніколи не будете рогатим, тобто що ваша жінка ніколи не бахуруватиме, як візьмете її з доброї родини, виховану чесною і честивою, привчену знатися і водитися з людьми високої моралі, любити і боятися Бога, годити йому вірою і дотриманням пресвятих його заповідей, боятися прогнівити його і втратити його ласку через свою маловіру або через ламання закону Божого, що суворо забороняє перелюб і приписує горнутися до мужа свого, його єдиного вгонобляти, йому єдиному служити і його єдиного, після Бога, кохати.
Аби їй у цих правилах укріпитися, ви і собі вщедряйте її подружньою ласкою, наставляйте її на добру путь, показуйте їй благий приклад, самі у вашому шлюбі плекайте скромність, чистоту і чесноту, щоб і вона їх

плекала, бо не те дзеркало прекрасне і бездоганне, що багатшою позолотою й самоцвітами оздоблене, а те, що вірно відбиває речі, — достоту так і жінка заслуговує більшої поваги не та, що пишає багатством, вродою, гожістю чи блакитною кров'ю, а та, що найпаче, з Божої помоги, шанується і в доброзвичайності мужеві підпора.
Бачте, цариця-Місяцівна позичає світло не від Меркурія, не від Юпітера, не від Марса і не від одної іншої планети чи там зірки; вона дістає світло не від кого іншого, як від свого малжонка — Сонця, і дістає аж стільки, скільки сонце здатне випромінювати, залежно від свого положення. Станьте ж і ви для своєї половини зерцалом і зоровзором цноти і чести. І повсякчас моліть Бога, щоб він завжди милосердував про вас.
— Виходить (сказав Панург, покручуючи вус), що мені треба взяти ту мудру жінку, яку оспівав Соломон? Та її вже давно немає на світі, повірте мені. Я її зроду, скільки знаю, у живовидячки не бачив, хай Бог мене милує. А все ж велика вам дяка, панотченьку. З'їжте ось цей кусничок марципану: травленню допомагає, і запийте кларетом на кориці — для шлунка корисно. А ми продовжимо.
Розділ XXXI
Як давав пораду Панурґові лікар Рондибіліс
Панург повів річ далі, мовлячи:
— Перше, що сказав холощій сосиньяцьких монахів, потому як кастрував брата Шодорея, було: "Хто далі?" Так само і я скажу: "Хто далі?" Отож, пане магістре Рондибіліс, зовсім коротко: женитися мені чи не женитися?
— Мулом-виноходом (озвався Рондибіліс) присягаю, не знаю, що вам на це й відповісти. Ви самі кажете, що бруд ваш піднімає вушка. На медичному факультеті мене навчали (а підказали нам це ще давні платоніки), що плоть можна усмиряти п'ятьма способами. На першому місці — вино.
— Авжеж (сказав брат Жан). Коли я п'яний, мені б тільки лягти і пухнути.
— Зрозуміло (мовив Рондибіліс), надмірне винопиття. Справді, пияцтво спричиняє в людському організмі охолодження крови, розшарпання нервів, непродуктивне розчинення сімени, притуплення чуттів і безладність рухів, а все це перебаранчає актові запліднення. Направду, ви ж бачите, як Бахуса, бога п'яндиголів, малюють безбородьком, у жіночій одежі, істотою жінкуватою, євнухом і кастратом. Інша річ, як п'єш вино до міри. Про це свідчить давнє прислів'я, де мовиться, що Венера ніжки б ознобила, якби не було при ній Церери і Бахуса. На думку старожитніх, як воно викладено у Діодора Сицилійського, а також на думку лампсакійців, як указує Павсаній, мессір Приап був сином Бахуса і Венери.
На другому — деяке зілля і рослини, які роблять людину фриґідною, причинуватою і яловою. Саме такі, як це перевірено, nymphaea heraclia[298], америна, верба, конопля, жимолость, тамариск, вітекс, мандрагора, цикута, зозулинець, шкіра гіпопотамова та інші, що, в організмі людини, завдяки своїй елементарній силі, а також завдяки специфічній дії, заморожують і вбивають життєдайне сім'я або ж розбивають токи, що приваджені доставляти його до місць, передбачених Природою, або ж заснічувати шляхи і ходи, якими воно стікає. І навпаки, ми маємо ті засоби, що людину роз'ярюють і збуджують і схиляють до шморгання.
— Мені це ні до чого (сказав Панург), дяка Богові. А от як ви, пане магістре? Тільки не майте мені цього за зле. Я вам лиха не зичу.
— На третьому (сказав Рондибіліс) — завзята праця. Бо тоді стається великий відлив у тілі, кров, розтікаючись по ньому, аби живити кожен член, не має ні часу, ні дозвілля, ні змоги на цю сім'янисту і залишкову після третього травлення секрецію. Природа не розтрачується, вважаючи важливішим підтримування життя індивідальности, ніж розмноження свого

роду і людства. Ось чому Діана, названа цнотливицею, вічно полює. Ось чому castra[299] походить від casta[300], бо в таборі невтомно поралися атлети і воїни. Ось чому Гіппократ у книзі De aere, aqua et locis[301] пише, що певні скитські народи в любовних іграх кволилися, мов ті євнухи, бо вони завжди були на конях і завжди у бою, тоді як, на думку філософів, Неробство — мати Пещоти.
Коли Овідія спитали, чому Егіст блудствує, він відповів, що тільки з гультяйства і що, як гультяйство скоренити, то штука Купідона згине. Лук, сагайдак і стріли стануть йому за тягар: він уже не підстрелить нікого. Бо з нього не такий уже добрий лучник, щоб уразити стрілою журавля в небі чи вистеженого у лісі оленя (як колись парфяни), тобто як люд непогамовний і ручий. А Купідонові подавай вайлів, лежебок, сибаритів. Недарма Теофраст на запитання, що це за звір, що це за штука — романсування, відповів, що це поривання гулящих умів. Діоген теж сказав, що гулі це робота для людей не робочих. Тим-то і в Канаха, сницаря сикіонського, переконаного, що Безділля, Ледарство, Порожнювання — це пахолки Розпусти, Венера сидить, а не стоїть, як у всіх його попередників.
На четвертому — пильне студіювання, бо тоді відбувається неймовірне розкладення токів, таке, що немає чим пропхнути до відповідних органів цю плідну секрецію і роздути порожнисту жилу, призначену викидати її для продовження роду людського.
Справді, гляньте на людину, поглинуту розумовою роботою: бачте, як напнуті всі артерії її мозку, не кажи ти тятива арбалета, з тим щоб швидше постачати його токами, здатними наповнити шлуночки, що відають здоровим глуздом, уявою і тямою, метикуванням і судженням, пам'яттю і спогадом, і щоб легко їх переганяти від одного до іншого ходами, чітко відведеними анатомією на краю чудової мережі, де закінчуються артерії, беручи свій початок у лівому сердечному закамарку, і куди, зрештою, виходять, проблукавши довгими манівцями, жизняні токи, аби стати токами животними. Отож-бо у такої зайнятої людини всі природні потреби зависають, усі зовнішні відчуття відключаються, коротко, вам здається, ніби вона не живе сама по собі, а витає поза собою в екстазі, і ви скажете, що мав якусь рацію Сократ, стверджуючи, що філософія не що інше, як наука про смерть.
Може, через це Демокріт себе потемнив: він вважав, що осліплення не таке небезпечне, як поверхове самоспоглядання, бо зосередитися заважає, як йому здавалося, неуважний зір.
Ось чому не розповиває свого віночка Паллада, богиня мудрости і заступниця науковців. Ось чому неблазні Музи. Ось чому вічні невиннятка Харити. І, пригадується, я читав, як Купідонова матір, Венера, допитувалася сина, чому він Муз не чіпає, а він на те: Музи такі гарні, такі чисті, такі честиві, такі цнотливі і такі клопотливі: та зорює, та вичисляє, та вимірює, та риторствує, та віршує, та музикує, і от він при підході до них, стидаючись і боячись нашкодити, опускає лука, замикає сагайдак і гасить смолоскип. А потім знімає з очей пов'язку, щоб ліпше їх роздивитися і послухати солодкі співи й оди. І знай собі тішиться, не натішиться, зачарований їхньою красою і гожістю, поки його ця гармонія не присипляє. Де вже йому щось починати чи перебаранчати їм у заняттях.
Ось коли до мене дійшло, чому Гіппократ у вже згаданій книзі, пишучи про скитів, і в книзі під титулом De geniture[302] мовить, що всі люди стають безплідні, як їм перерізати паротидні артерії (тобто привушні), з причини, наведеної вже мною, як я говорив про розкладання токів і про

одухотворену кров, що тече в жилах; а ще він доводить, що дітородний апарат зв'язаний з мозком та хребтом.
На п'ятому — злягання.
— Аж ось діждався і я (сказав Панурґ). Цей засіб саме для мене. А інші хай як собі хочуть.
— Ось його (сказав брат Жан) брат Росцелін, пріор марсельської обителі Святого Віктора, називає умертвінням плоті. Зате я дотримуюся думки схимника зі скиту Святої Радеґунди, що під Шінооном. Він казав, що тебаїдські пустельники краще б замість умертвляти свою плоть поскромили хіть і приборкали ярливість, повторюючи це двадцять п'ять-тридцять разів на день.
— Панурґ (сказав Рондибіліс) — ставний постаттю, поміркованої вдачі, до того ж чоловік у соку, первої молодости, якраз на порі, і прагнення його женитися цілком законне. Досить йому знайти жінку ярливу, і вони сплодять дітей, достойних запанувати на будь-якій заморській території. І що швидше, то й краще, як він хоче дітей вивести в люди.
— Пане магістре (сказав Панурґ), це буде дуже скоро, запевняю. Під час вашої вченої промови блоха, що в моїм вусі сидить, ніколи ще мене так не лоскотала. Ви в списку весільчан. Ми з вами гульнемо на всі заставки, обіцяю вам. Сподіваюся побачити і вашу дружину і, звісно, її сусідок. Ставки відкриті!
Розділ XXXII
Як Рондибіліс оповістив, що роги — це природний додаток до шлюбу
— Зостається (провадив Панурґ) з'ясувати ще одну деталь. Ви бачили на римській корогві напис СШР? То це означає не сенат і народ римський, а сіреньке і ніяке розумування. Чи буду я рогатий?
— Достолиха! (покликнув Рондибіліс). Знайшли про що питати! Чи будете ви рогаті? Друже мій, я одружений, і вас чекає Гіменей. Ну, то запишіть у своєму мозку залізним стилосом ось що: кожен жонатий чоловік наражається на небезпеку носити роги. Роги — це природний додаток до шлюбу. Тінь не йде так вірно утропі за тілом, як за жонатим роги. І, як ви почуєте, що про когось кажуть: "Він одружений", і подумаєте: "Отже він має або мав, або матиме роги", вам ніхто не закине, що у вас кульгає логіка.
— Гіпохондрик ви бісовий! (гукнув Панурґ). Оце сказонули!
— Друже мій! (відповів Рондибіліс). Гіппократ, вирушаючи з Коса до Абдери, одвідати філософа Демокріта, написав до Діоніса, свого давнього друга, листа і попросив відвести його жінку до її вітця-неньки, людей достойних і шанованих, бо йому не хотілося, щоб вона залишалася вдома сама, та ще велів пильно сочити за нею, куди вона ходить і хто вчащає до її батьків. "Не те (писав він) щоб я вагався щодо її невинности і скромности, ні, такі чесноти, як я переконався, за нею водяться, але вона — жінка, та й край".
Друже мій! Місяць — ось що втілює жіночу натуру, і огулом, і зокрема: жінки теж ховаються, стидаються і прикидаються перед очима своїх мужів. А тільки-но відвихнуться мужі, як вони зовсім берега пускаються: казяться, розважаються, жирують, зривають з себе машкару і являють справжній свій лик. Так само і місяць, при сходинах із сонцем, його не видно ні на небі, ні на землі, а при розбіганню, опинившись далеко від сонця, він міниться ясотою і постає повнявою, звісно, нічною добою. Ось такі і всі жінки, сказано — бабота.
Мовлячи жінка, я розумію слабку, мінливу, несталу і недосконалу білу челядь, і Природа, як мені здається (не кладіть на мене за цю правду гніву), створюючи жінку, скрутилася з того здорового глузду, яким позначено все створене і зліплене нею. Я стільки разів ходив до голови по

розум і так ні до чого і не додумався; мабуть, куючи жінку, вона дбала про вдоволення чоловічої потреби у спілкуванні і про тривання роду людського, а не про жіночність кожної жінки. Навіть сам Платон губився, куди жінку віднести: до тварин, обдарованих розумом, чи до звичайного бидла. Бо Природа вмістила їм у тіло, в потаємне нутро такий собі живчик, такі собі втори, їх нема у мужчин, і вони чим тільки не сочаться: сіллю, їдцю, селітрою, квасцем, квасом, кислотою, такими терпкими, їдкими, гризучими, щипучими, і це шпигання і штрикання (адже втори дуже чутливі і легко дрочаться) вкидають все їхнє тіло у трепет, пориваючи з собою всі змисли, загострюючи всі відчуття і плутаючи всі думки. Добре, що Природа помазала їм чоло єлеєм сорому, а то б вони бігали б, як оглашенні, за аксельбантами в такій нестямі, якої не знали претіди, мималоніди і вакхичні тіади[303] навіть у дні вакханалій, бо ці страшні втори пов'язані з головними частинами тіла, як добре показує нам анатомія.
Я називаю їх животніми слідом за академіками та перипатетиками, або якщо саморух, як пише Арістотель, це певна ознака живої істоти, і все, що рухається саме, називається животнім, то тоді Платон має право іменувати животнім і ці втори, наділені здатністю рухатися самі собою, чи то пак, скорочуватися, випинатися, зморщуватися, дрочитися, і то так брутально, аж у жінок часто завмирають всі інші чуття і рухи, як при зомлінні, комі, падучій, апоплексії і безпам'ятстві. Ба більше, ми бачимо, що ці втори вміють розрізняти запахи, — ось чому жінки уникають смороду і люблять пахноту.
Ґален, як мені відомо, силкувався довести, ніби цей рух не самовільний і не самостійний, а геть випадковий, а деякі його учні намагалися встановити, що втори не те що розрізняють запахи, а просто по-різному реагують на них, залежно від різних пахучих речовин. Проте після пильного розгляду і зважування на терезах Критолая їхніх аргументів і розважань можна виснувати, що вони у цій матерії, як і в багатьох інших, діяли легковажно, охоплені радше бажанням переплюнути своїх навчителів, ніж любов'ю до істини. Я не заходитиму далеко в цьому диспуті; скажу лише, що як жінка чесна, як живе скромно і праведно й уміє урозумляти цього дикого звіра, то вона заслуговує немалої хвали. Насамкінець скажу ось що: тільки-но цей звір насичується (хоть він і ненатлий), нагодований тією поживою, яку припасла в мужчині Природа, всі його корчі вщухають, всі його апетити вгамовуються, всі його пристрасті вгасають. Чи ж дивина, що ми повсякчас наражаємося на небезпеку стати рогачами, адже ми не завжди готові вгонобити і добре потішити жінку.
— Щоб його підняло і гепнуло! (гукнув Панурґ). Невже ваше курування не знає жодного засобу?
— Знає, друже, ще й яке (відповів Рондибіліс). Я сам його вживаю, його згадує, ще вісімнадцять віків тому, один іменитий автор. Слухайте.
— Зевсом свідчуся (сказав Панурґ), ви чудова людина, я вас кохаю від щирого серця! Ось вам пиріжок з дичками, завдяки в'язким властивостям вони заткнуть шийку шлунка і допоможуть першій стадії травлення. Та що це я, вчу вчених їсти хліб печений! Стривайте, я вам зараз піднесу ось оцей Нестерів келих. А може вам охота скуштувати білого Гіппократа? Не бійтеся, коклюш вам не загрожує. Тут немає ні скинанті, ні імберця, ні перця. Це суміш добірної кориці, рафінованого цукру і доброго білого девіньєрського вина, з виноградника, що під високою горобиною, трохи вище Гайворонячої ліщини.

Розділ XXXIII
Як Рондибіліс, лікар, приписував засіб від рогів

— Спрежду (сказав Рондибіліс), коли Юпітер упорядковував свій олімпійський дім і коли складав календар усіх богів і богинь, завівши для кожного свою пору року і своє храмування, приписавши місця для оракулів і для прочан, встановивши, яку кому приносити офіру…
— Може, він робив (спитав Панурґ), як Дентевіль, єпископ Осерський? Зацний цей прелат любив добре вино, як і кожна порядна людина. Тим-то надто ростив і плекав винну лозу, прародительку Бахусову. Та ось, на превеликий його жаль, кілька років поспіль виноград у нього гинув чи то від зазимків, чи то від дощу, чи то від туманів, чи то від ожеледі, чи то від досвітку, чи то від граду і від усякого іншого стихійного лиха, і саме на храм святого Юра, Марка, Виталія, Евтропія, Пилипа, на Здвиження Хреста, на Вшестя і прочая, що припадають на пору, коли сонце вступає у знак Тільця. От звідси превелебний владика виснував, що згадані мною святі то святі градокидачі, стужарі і лозогубителі. Тоді він поклав перенести їхні свята на зиму, між Різдвом і Орданю, поштиво і побожно даючи посилати в цей час градобій і морози скільки їм улізе, бо в цю пору року для лози мороз не тільки не шкідливий, а, навпаки, корисний. А натомість він велів святкувати храм святого Христофора, святого Івана Голосіки, святої Магдалини, святої Анни, святого Домініка, святого Лаврентія, тобто переніс середину серпня на травень, бо тоді нема чого боятися зазимків, і для виробників свіжих напоїв, сироварів, альтаноспорудників і прохолодників вина просто рай.
— Юпітер (сказав Рондибіліс) забув про нетягу Рогача, якого тоді не було. Під ту пору Рогач був у Парижі, гнучи у суді карлючки проти одного зі своїх орендарів-половинників і васалів. Вагаюся сказати, коли до нього дійшло, що його взули, та тільки-но він припинив позиватись, як його заклопотала нова справа: а що як його викреслять зі списку, і, явившись перед ясні очі Юпітера, він почав нагадувати про свої заслуги, послуги і милості, зроблені йому колись, і слізно просив не залишати його без храму, без офір і пошанівки. Юпітер розводив руками, мовляв, усі бенефіції уже роздані і список складений. Проте Рогач сліпицею в вічі ліз, і зрештою Юпітер заніс його до списку і до каталогу і запровадив на землі його храм, жертвоприносини і поклоніння.
Його храм (бо вільних і вакантних місць у календарі більше не зосталося) збігся з днем богині Заздрости. Він відводився для одружених, зокрема одружених з красунями; жертви призначалися такі: підозра, недовіра, сварка, нагляд, стеження і шпигунство за дружинами; ба більше, суворий припис кожному жонатому любити і шанувати свого бога, відзначати його храм вельми ревно і приносити йому всі згадані приноси під страхом і загрозою відпасти його ласки; а хто йому не поклонятиметься, тих месір Рогач позбавить своєї помоги й опіки, перестане про них дбати, перестане їх навідувати, цуратиметься їхнього товариства, хай би як його закликали, завжди кидатиме їх на поталу власних жінок, не посилаючи їм жодного суперника, і тікатиме від них як від єретиків і кощунників, як інші боги, які ставляться так до тих, хто їм не б'є чолом, а саме: Бахус — до виноградарів, Церера — до гречкосіїв, Помона — до садівників, Нептун — до моряків, Вулкан — до ковалів тощо. Зате було дано нерушиму обіцянку: ті, хто (за приписом) уриватиме роботу перед його храмом, хто махне рукою на все і занедбає свої справи лиш на те, аби сочити свою жінку, тримати її під замком і мучити її своєю ревністю, згідно з обрядом жертвоприносин, тішитимуться його ласкою; тих він любитиме, одвідуватиме їх, днюватиме й ночуватиме у їхньому домі і буде з ними нерозлучно. Ось так.
— Го-го-го! (засміявся Карпалим). Оце-то засіб, ще простіший, ніж Ганса Каруелова каблучка! Як же йому не повірити, сто чортів! Бабота така і є.

Блискавка трощить і палить матерію лише тверду, міцну і гартовану, і обминає речовину м'яку, порожнисту й податливу: вона вам спалить крицевий меч, а оксамитових піхов не пошкодить, спопелить кістки, а плоть на них не зачепить, — ось так і жінки легко пускаються на всі визворотки і ніби граючись ідуть напролом і наперекір, якщо їм кудись зась.
— Авжеж (сказав Гіппотадей), як твердять наші вчені голови, перва жінка на землі, та сама, яку юдеї назвали Евою, навряд чи на овоч пізнання понадилася б, якби він не був заказаний. І справді, згадайте, як хитрий змій з першого слова бив на його заказність, ніби цим натякаючи: "Саме тому, що тобі це заказано, ти й мусиш його їсти, або ти не жінка".

Розділ XXXIV

Як жінки зазвичай тягнуться до всього заказаного

— Спрежду (сказав Карпалим), коли я броїв ув Орлеані, найдієвішою риторикою і найпереконливішим доказом, які я припас для дамуль, аби заманити їх у любовні сіті і злюбитися з ними, було відкрити їм очі на те, що їхні мужі страшенні ревнивці. Вигадав це не я. Про це написано у книгах, це підтверджує щоденний досвід, свідчать усілякі максими, приклади, закони. А вже як засяде їм у голові така думка, вони зроблять усе, щоб наставити чоловікам роги (небом не присягаю, але повірте й так), навіть якби їм довелося для цього ступити у слід Семираміді, Пасифії, Егесті, мешканкам острова Мандеса у Єгипті, яких освятили Геродот і Страбон, та іншим подібним левреткам.
— Справді (сказав Понократ). Я чув, що одного разу до папи Івана XXII, прибулого до абатства Коньофон, звернулися абатиса і старші сестри, прохаючи дозволу сповідатися одна одній; вони стверджували, що жінки, у черниці пострижені, мають прогріхи, але їм соромно признаватися в них сповідникам-чоловікам, а одна одній вони, мовляв, під тайною сповіді каятимуться вільніше і простіше.
"Я залюбки (відповів папа) дозволив би вам, аби не одна незручність. Треба дотримуватися тайни сповіді, а ви, жінки, берегти її не вмієте". — "Ба, вміємо (відказали вони). Ще краще за чоловіків".
Того ж дня понтифік довірив їм на зберігання шкатулу, посадивши туди коноплянку, і попросив сховати її в надійній криївці; якщо вони збережуть секрет, то він обіцяє, даючи папське слово, їхню просьбу виконати; проте відкривати її ні в якому разі не вільно, під страхом анафеми і вилучення з церкви. Не встиг він вимовити своєї заборони, як сестричкам уже страшенно закортіло подивитися, що ж там усередині, вони тільки й ждали, щоб папа швидше пішов, аби кинутися до шкатулки. Благословивши їх, Святійший Отець рушив до себе. Ще й на три кроки не відійшов він від абатства, як добрі жіночки гуртом шатнулися відкривати заказану шкатулку і розглядати, що ж там таке. Назавтра папа знов одвідав їх, з наміром (як вони сподівалися) дати їм папську грамоту. Але той зажадав спершу принести йому шкатулу. Шкатулу принесено, але пташки там не було. Тоді папа сказав, що черницям буде важко зберігати тайну сповіді, з огляду на те, що вони так недовго зберігали тайну довіреної їм шкатули.
— Пане магістре! Рад вас бачити! Слухав я вас з великою втіхою і вдячний за все Богові. Ми з вами не бачилися відтоді, як ми з нашими давніми друзями, Антуаном Сапортою, Ґі Буґ є, Бальтазаром Нуає, Толе, Жаном Кантеном, Франсуа Робіне, Жаном Пердріє і Франсуа Рабле, грали у Монпельє Мораліте про того, хто німкеню узяв.
— Я бачив його (сказав Епістемон). Люблячий муж хотів, щоб жінка заговорила. Вона і справді заговорила завдяки умінню лікаря й хірурга, які підтяли їй під'язичну зв'язку. Але, відзискавши дар мови, вона заходилася так язиком калатати, що чоловік знову побіг до лікаря просити

засобу, аби її зацитькати. Лікар відповів, що до його послуг є чимало засобів, аби змусити жінку заговорити, але нема жодного, щоб зацитькати її; єдиний, мовляв, засіб від безперервної жіночої балакні — це глухота мужева. Медики щось там почаклували, і цей сірома оглух. Жінка, побачивши, що йому позакладало і вона говорить на вітер, розсатаніла. Лікар зажадав гонорару, а муж сказав, що йому справді позакладало і він не чує, про що його просять. Тоді лікар нишком підсипав чоловікові якийсь порошок, і чоловік здурів. Здурілий муж і навісна жінка одностайно кинулися з кулаками на лікаря і хірурга і на болото побили їх. Зроду в житті я так не реготав, як над цією блазнею у дусі Патлена.
— Вернімось до наших баранів (сказав Панурґ). Ваші слова в перекладі з тарабарщини на французчину означають, що я можу сміливо женитись, а про роги не думати. Ну, та це вилами по воді писано. Пане навчителю! Я дуже боюсь, що ви через наплив пацієнтів у мене на весіллі не погуляєте. Але я на вас не ображусь.
Кал та урина — медикам страва первинна;
Іншим солома воно, їм це добірне зерно.
— Ви цитуєте неправильно (сказав Рондибіліс), другий вірш читається так:
Нам-бо на груди зірки, вам — самі гімняки.
— Як жона моя занедужає…
— Я подивлюся (сказав Рондибіліс) її урину, звідаю пульсу і обмацаю підчерев'я і пупове кільце, як приписує Гіппократ, Афоризми, книга II, 35.
— Ні, ні (сказав Панурґ), це ні до чого. Се стосується тільки нас, законників, у нас передбачена рубрика De ventre inspiciendo[304]. Я б їй гарненьке промивання зробив.
Словом, ви не матимете промитої години. Ліпше я вам шкварок додому пришлю, і ви будете вічним нашим другом.
Тут Панурґ підступив до Рондибіліса і мовчки тицьнув йому в руку чотири нобілі з зображенням троянди.
Рондибіліс узяв монети без усякого сорому, а потім удав, ніби збентежений і обурений.
— Ге, ге, ге, пане, це ви даремно! — сказав він. — А втім, вельми вам вдячний. З людей поганих я нічого не беру, зате добрим ні в чому не відмовляю. Завше до ваших послуг.
— За плату, — мовив Панурґ.
— Авжеж, — відгукнувся Рондибіліс.

Розділ XXXV

Як філософ Труйоґан толкував, чим шлюбне життя трудне

Після цього Пантагрюель звернувся до філософа Труйоґана:
— Тепер, щирий наш друже, походня передається до ваших рук. Ваша черга відповідати. Жениться Панурґ чи не жениться?
- І те, і те заразом, — відповів Труйоґан.
— Що це ви кажете? — спитав Панурґ.
— Те, що чули, — відповів Труйоґан.
— А що я чув? — спитав Панурґ.
— Те, що я сказав, — відповів Труйоґан.
— Га-га! — сказав Панурґ. — Отже, я пас? Ну, то як же, женитись мені чи ні?
— Ні те, ні те, — відповів Труйоґан.
— Отуди к бісу! (сказав Панурґ). У мене глузд за розум завертає! Стривайте, ось я закладу окуляри на ліве вухо, так буде краще чути.

Аж це укмітив Пантагрюель, як до зальних дверей підбіг песик Ґарґантюа, якого той назвав Кином, бо така була окличка Товитового собаки. Тоді він ознаймив усім до слуху:
— Наш цар іде. Встаньмо!
Не встиг Пантагрюель це вимовити, як до бенкетної зали вступив Ґарґантюа. Всі повставали і віддали чолом. Ласкаво до всіх привітавшись, Ґарґантюа сказав:
— Любі друзі, зробіть мені втіху, спасибі вам, не покидайте своїх місць і не уривайте бесіди. Присуньте моє кріселко ось до цього краю столу. Вина мені насипте. Ну що, п'ю до всього товариства. Будьмо! А тепер скажіть: про що мова?
Пантагрюель відповів йому так: за другою стравою Панург запропонував розв'язати проблему, мусить він женитися чи не мусить, і отець Гіппотадей та магістр Рондибіліс уже відповідь дали, а перед тим, як царю сюди ввійти, відповідь давав його підданець Труйоґан. І спершу, коли Панург задав йому питання: "Женитися мені чи не женитися?", він відповів: "І те, і те заразом", а вдруге промовив: "Ні те, ні те".
Панург поремствував на каверзні й плутані відповіді і заявив, що для нього це темний ліс.
— А я (сказав Ґарґантюа), здається, його зрозумів. Це мені нагадало відповідь давнього філософа, якого запитали, чи мав він жінку, ту, яку йому назвали. "Я її — так, — сказав він, — а вона мене — ніяк. Я її був посідач, а вона мене не посідачка".
— Так само, — сказав Пантагрюель, — відповіла одна служниця у Спарті. Її спитали, чи зналася вона з мужчинами. Вона відповіла, що — ні, ніколи, хоть мужчини з нею іноді зналися.
— Отож (сказав Рондибіліс), будемо нейтральні у медицині і серединку-наполовинку у філософії, поєднуючи ту і другу крайність, відкидаючи ту і другу крайність і нарівно поділяючи час між тією і другою крайністю.
— Святий Посланник (сказав Гіппотадей), по-моєму, висловився куди ясніше, кажучи: "Щоб жонаті були, наче не жонаті, щоб ті, хто має жінку, були наче не мають".
— Я толкую (сказав Пантагрюель) оце мати і не мати жінку ось як: мати жінку — це означає визнавати за нею те, до чого її Природа створила, себто бути помічницею, відрадою і супутницею мужевою; не мати жінки — це значить не бабитися з нею, не поганити ради неї щирої і високої любови, якою чоловік до Бога пройнявся, не забувати своєї повинности перед отечеством, панством і друзями і на догоду малжонці своїх трудів і занять не занедбувати. Отже, як вираз, мати чи не мати жону, ми сприймемо саме так, то він не здасться нам ні каверзним, ні плутаним.

Розділ XXXVI

Дальший тяг відповідей Труйоґана, філософа ефектичного і пиронійського

— На словах ви, як на цимбалах (відповів Панург). А в мене таке враження, ніби я спустився на дно тієї темної криниці, де, за Гераклітом, таїться істина. Нічогісінько не бачу, нічого не чую, всі мої чуття заніміли, мене ніби зурочено. Спробую іншу мову. Щирий наш друже, сидіть на місці; не лапайте кишені. Кинемо кості інакше, годі розділювальними фразами говорити; вам уже, я бачу, ці роз'єднані члени у печінках.
Отож, на Бога, женитися мені чи не женитися?
Труйоґан. Либонь.
Панург. А як я не женюсь?
Труйоґан. Ніякого лиха в цьому не бачу.
Панург. Не бачите?
Труйоґан. Ні, як мене очі не підводять.

Панурґ. Ая бачу понад п'ятсот.
Труйоґан. Перерахуйте.
Панурґ. Десь так, як замінити відоме число невідомим, певне — непевним… загалом, чимало.
Труйоґан. Я вас слухаю.
Панурґ. Я не можу обійтися без малжонки, сто чортів!
Труйоґан. Не згадуйте цих паскудних тварюк.
Панурґ. На Бога, будь ласка! Мешканці мого Сальмі кажуть, що спати одному, без жінки, не мед, і на те саме нарікала у своїх лементах Дідона.
Труйоґан. На ваш розсуд.
Панурґ. Достолиха! За мною не заржавіє. Ну як, женитись мені?
Труйоґан. Можливо.
Панурґ. І мені буде добре?
Труйоґан. Яку здибаєте.
Панурґ. А як, з Божою помогою, здибаю добру, буду я щасливий?
Труйоґан. Якоюсь мірою.
Панурґ. Зайдімо з другого кінця. А як лиху?
Труйоґан. Я за це не відповідаю.
Панурґ. Але порадьте мені, благаю вас. Що мені робити?
Труйоґан. Усе, що заманеться.
Панурґ. А, враг би тебе взяв!
Труйоґан. Не викликайте марюк, прошу вас.
Панурґ. Будь ласка — Бога ради! Я вчиню саме так, як ви нараєте. Що ви мені раєте?
Труйоґан. Нічого.
Панурґ. Женитись мені?
Труйоґан. Я тут ні при чому.
Панурґ. Тоді я не женюсь.
Труйоґан. Я умиваю руки.
Панурґ. Як я не женюсь, то, отже, ніколи не буду рогатий?
Труйоґан. Саме так.
Панурґ. Даймо, я все-таки жонатий.
Труйоґан. Кому даймо?
Панурґ. Я кажу: припустімо, я жонатий.
Труйоґан. Припустити можна все.
Панурґ. Ускочив я по халяви! Ех, аби ж то вилаятися крізь зуби, все б на душі полегшало! Дарма, терпіння! Отже, як я женюсь, то буду рогатий?
Труйоґан. Кажуть, буває.
Панурґ. Ну, а як жінка попадеться мені скромна і честива, то я не буду рогатий?
Труйоґан. Буцімто так.
Панурґ. Послухайте!
Труйоґан. Слухаю, слухаю.
Панурґ. Але чи буде вона скромна і честива. Ось у чім заковика!
Труйоґан. Навряд.
Панурґ. Але ж ви її в очі не бачили?
Труйоґан. Наскільки мені відомо.
Панурґ. Як же ви можете сумніватися в тому, чого не знаєте?
Труйоґан. Маю підстави.
Панурґ. А якби ви її знали?
Труйоґан. Я б сумнівався ще більше.
Панурґ. Гей, пахолку, серце моє, маєш, на — дарую тобі мого ковпака, тільки без окулярів, а ти піди на задвірок і полайся там з півгодини за мене! Я теж за тебе колись полаюся. Ага, а хто саме наставить мені роги?

Труйоґан. Хтось.
Панурґ. Щоб вам те та се! А я наб'ю вас ось, пане-брате хтось!
Труйоґан. Ваш клопіт.
Панурґ. Хай мене забере червоноокий пекельник, як я не замикатиму на жінці берґамської колодки, виходячи зі свого сералю.
Труйоґан. Добирайте слова.
Панурґ. Скільки можна дристати? Пора зважитись на щось.
Труйоґан. Я не проти.
Панурґ. Стривайте. Звідси спускати вам кров я вже не можу, то я відкрию вам іншу жилу. Самі ви жонаті чи нежонаті?
Труйоґан. Ні те, ні се, і все заразом.
Панурґ. Царице Небесна! Мене піт пройняв, хай йому грець, і в кишках усе похололо. Всі мої фрагми, метафрагми і діяфрагми стали рогом у ворочку моєї тями, тужачись на ваші висловлювання і відповіді.
Труйоґан. Мене це не бентежить.
Панурґ. Но! Но! Поганяй на всю витягу! То що, щирий наш друже, ви жонаті?
Труйоґан. Так мені здається.
Панурґ. Жонаті вдруге?
Труйоґан. Можливо, що й так.
Панурґ. А в першому шлюбі були щасливі?
Труйоґан. У цім нема нічого неможливого.
Панурґ. А вдруге як маєтеся?
Труйоґан. Так, як мені суджено.
Панурґ. Але як саме? Щиро — ви щасливі?
Труйоґан. Надісь.
Панурґ. Ісусехристе! Ношею святого Христофора свідчуся, легше з дохлого осла бздо витягти, ніж з вас якийсь висновок. Але я не дам собі в кашу наплювати. Отож, щирий наш друже, докопаємось, князеві пітьми на зло, до істини. Чи ви ходили в рогачах? Звертаючись до вас, я маю на увазі, що ви тут, а не десь там, за грою в гилки.
Труйоґан. Ні, як того не захотіла доля.
Панурґ. Плоттю присягаю, я відступаю, кров'ю присягаю, я зарікаюсь, тілом присягаю, я здаюсь! Він невловний.
При цих словах Ґарґантюа підвівся і сказав так:
— Хвала трудам Господнім! Бачу, світ до зросту доходить відтоді, як відкрився мені вперше. Як ми повилюднювали! Отже, найученіші і наймудріші філософи повходили нині у фронтистерію[305] і в школи пироністів, апоретиків[306], скептиків та ефектиків[307]. Дяка Богові! Далебі, тепер легше буде злапати левів за гриву, биків за роги, буйволів за морду, вовків за хвоста, цапів за бороду, птахів за лапу, та вже таких от філософів ніхто на слові не піймає. Бувайте, любі друзі!
З цим словом він покинув товариство. Пантагрюель та інші поривалися його провести, але він зупинив їх.
Коли Ґарґантюа пішов, Пантагрюель звернувся до гостей:
— У Платона в Тимеї учасників рахували на початку зборів; зате ми, навпаки, порахуємо наприкінці. Один, два, три… А де ж четвертий? Де наш друг Брідуа?
Епістемон сказав, що він був у нього, але не застав удома. Возний мирлензького парламенту в Мирлензі прийшов по нього і заявив, що сенатори вимагають від нього пояснень щодо ухваленого ним вироку. Ось чому він вирушив напередодні, щоб явитися вчасно й уникнути кари за неявку.
— Цікаво (сказав Панурґ) мені знати, про що тут ідеться. Ось уже понад сорок років, як він суддя у Фонбетоні. За цей період він вирік понад дев'ять тисяч остаточних присудів. Верховний суд мирлензького парламенту

розглядав апеляції на дві тисячі триста дев'ять ухвалених ним вироків. Усі його постанови після розгляду у вищій інстанції були ратифіковані, схвалені і конфірмовані. Скаргам не дано ходу. І ось як нині його, на схилку віку, викликають особисто, його, хто в минулому так свято пильнував своїх обов'язків, виходить, він у халепу вскочив. Щоб правда кривду перемогла, я хочу стати йому до порятунку. Знаю, що зло у світі підводить нині голову, треба будь-що відстоювати справедливість, а тому, щоб уникнути всяких сюрпризів, я маю намір узяти цю справу на пильну увагу.

Тут усі повставали з-за столу. Пантагрюель підніс гостям коштовні й почесні дари: каблучки, клейноди і посуд, як золотий, так і срібний, і, сердечно подякувавши їм, пішов собі до своїх апартаментів.

Розділ XXXVII

Як Пантаґрюель намовляв Панурґа порадитися з дурником

Ідучи до себе, помітив Пантагрюель, що в галереї стоїть у позі мрійника Панурґ та ще й головою мрійливо мотає.

— Ви мені нагадуєте (сказав Пантагрюель) влізлу у смолу мишу. Що більше силкується вона відліпитися, то глибше угрузає. Так і ви: що більше борсаєтесь, виплутуючись з тенет розгубленості, то гірше заплутуєтесь. Я знаю лише один засіб. Послухайте. Я часто чув народне прислів'я: дехто з дурнів розумного навчить. Відповіді людей розумних, бачу, вас розчарували, ну то зверніться до якогось дурника. Може, розмова з ним удовольнить вас повніше. Вам же відомо, скільки принців, королів і навіть цілих панств було врятовано завдяки порадам, думкам і передбаченням дурників, скільки битв вони допомогли виграти, скільки сумнівів перебороти.

Приклади навряд чи потрібно наводити. Ви й так пристанете на мою думку; справді, хто сам порається коло свого приватного і домашнього діла, хто пильнує за своєю господою, хто мається на бачності, хто не втрачає нагоди примножити благ і скарбів, хто вміє завжди вибитися з нужди, того ви називаєте премудрим світа сього, хоча у Бога він дурний; бо для того, щоб у Бога бути мудрим, тобто мудрим і передбачливим з Божого навіяння і здатним сподобитися благодаті, треба забути про себе, вийти з себе, звільнити свої почуття від усіх земних страстей, очистити свій розум від усіх людських клопотів і ні про що не дбати, а таке поводження, за переконанням усіх, спричиняється безумом.

Ось чому великий віщун Фавн, син латинського царя Піка, дістав у низоти наймення Фатуального.

Ось чому при розподілі у комедіантів ролей ролі простака і блазня неодмінно дістаються найдосвідченішим і найздібнішим лицедіям.

Ось чому астрологи твердять, що у царів і фіглярів однаковий гороскоп, і зазвичай посилаються на Енея і Кореба, якого Евфоріон вважав за дурника: і той, і той гороскоп мали однаковий.

Тут я дозволю собі нагадати, що розповідали Джованні Андреа у своєму коментарі до канону папського послання мерові й ларошельцям, а після нього Панорміта в цьому самому каноні, Барбацій у заувагах до Пандектів, і недавно Ясон у своїх Порадах, про сіра Жоана, славетного паризького блазня, Каєтового прадіда. Ось ця історія:

У Парижі, перед харчевнею у Пті-Шатле, вантажник, спинившись біля деки, їв напахчений духом печені і від цього ще смачніший хліб. Харчевник його не чіпав. Коли вантажник уперезав увесь свій хліб, харчевник злапав його за барки і зажадав заплатити за дух його печені. Накладач доводив, що він нічим його харчу не зашкодив, нічого в нього не брав і нічого не заборгував. Адже цей запах усе одно йде надвір і тане там у повітрі; де ж

це чувано, щоб у Парижі торгували вуличними запахами. Харчевник відповідав, що він не мусить харчити вантажників духом своєї печені, і поклявся, що забере у нього чіп'я, як той не заплатить.
Накладач дістав дрюка і налаштувався відбиватись. Почалася запекла тасканина. Звідусіль позбігалися паризькі роззяви. В юрбу затесався і блазень сір Жоан, паризький міщанин. Угледівши його, харчевник сказав вантажникові: "Хочеш, щоб у сварці нас розсудив шляхетний сір Жоан?" — "Авжеж, лихо твоїй мамі", — відповів накладач.
Дізнавшись, за яку онучу збито бучу, сір Жоан звелів вантажникові дістати з череса срібну грошину. Вантажник дав йому турський філіпп. Сір Жоан узяв монету і поклав собі на ліве плече, ніби на те, щоб зважити; потім побряжчав нею на лівій долоні, ніби щоб почути її дзвін; відтак підніс її аж до зінки правого ока, ніби на те, щоб роздивитися її карб. Увесь цей час роззяви німували, харчевник терпеливо чекав, а вантажник стояв як непишний. Нарешті сір Жоан подзвонив кілька разів грошиною об шинквас. Після чого, стискаючи в кулаці калатальце, наче це було берло, з суддівським маєстатом, начолив свого ковпака на роблених з мавпи куницях, з паперовими вухами і мереживними брижами, разів два-три кахикнув і ознаймив голосно, для вселюдного слухання: "Суд визнав, що вантажник, з'ївши пропахчений печенею хліб, заплатив сповна харчевникові дзвоном монети. На цій підставі суд ухвалює постанову таку: відпустити кожного до свого смітнику, не покладаючи на них суддівських утрат. Та й по всьому".
Присуд цей паризького блазня здався вищепойменованим ученим напродиво і напрочуд справедливим, і вони погодились, що якби ця справа розглядалася у паризькому парламенті, або ж у римській курії, або ж, нарешті, в аеропазі, то навряд чи вони вирекли б з погляду закону справедливіший присуд. Отож, чи не хочете ви порадитися з якимсь шутяком.

Розділ XXXVIII

Як Пантаґрюель і Панурґ зохвалювали Трібуле

— Душею моєю свідчуся (відповів Панурґ), бажаю! По-моєму, мою кишку оце попустило; а її ж було затисло і заколодило. А як ми вже постановили звернутися до розуму сили, то хай це буде не просто верхоум, а верхоум верховний.
— Трібуле (сказав Пантагрюель) — верхоум, як на мене, безумовний і зуповний.
А Панурґ підхопив:
— Верхоум, що вже заум.
Пантаґрюель
Верхоум фатальний,
верхоум натуральний,
верхоум небесний,
верхоум жовіяльний,
верхоум меркуріяльний,
верхоум лунатичний,
верхоум ератичний,
верхоум екцентричний,
верхоум етерний і юноновий,
верхоум арктичний,
верхоум геройський,
верхоум геніальний,
верхоум первинний,
верхоум августіший,
верхоум цезарський,
верхоум імперський,

верхоум королівський,
верхоум патріарший,
верхоум монарший,
верхоум лояльний,
верхоум дукальний,
верхоум хорунжий,
верхоум сеньйоральний,
верхоум палатинський,
верхоум засадничий,
верхоум преторіяльний,
верхоум отонзурений,
верхоум махальний,
верхоум навіжденний,
верхоум сутрапезний,
верхоум перворозпусний,
верхоум хвостовий,
верхоум побожний,
верхоум побічний,
верхоум півбокалуплений,
верхоум простакуватий,
верхоум мандрівний,
верхоум жовтодзьобий,
верхоум неуважний,
верхоум елітний,
верхоум плямистий,
верхоум мародерний,
верхоум новохвостий,
верхоум дикий,
верхоум пустопорожній,
верхоум недоуздий,
верхоум бомбастичний,
верхоум кумедіянський,
верхоум вінцюватий,
верхоум левантійський,
верхоум високий,
верхоум шарлатовий,
верхоум густочервоний,
верхоум міщанський,
верхоум мітелковий,
верхоум затокарений,
верхоум модальний,
верхоум другоінтенційний,
верхоум альманашний,
верхоум гетероклітичний,
верхоум сомістський,
верхоум абревіятор,
верхоум моріскний,
верхоум живототанечний,
верхоум мандатарний,
верхоум капюшонарний,
верхоум титулярний,
верхоум блазнуватий,
верхоум понурий,
верхоум гарноментальний,

верхоум кволоногий,
верхоум бахуристий,
верхоум писун,
верхоум провітрений,
верхоум кулінарний,
верхоум соснокорабельний,
верхоум рожнокрутильний,
верхоум казанковий,
верхоум катаральний,
верхоум поставний,
верхоум двадцятичотирьохкаратний,
верхоум химерний,
верхоум пришелепуватий,
верхоум маргинальний,
верхоум паличковий,
верхоум калатальцевий,
верхоум карамбольний,
верхоум спотикливий,
верхоум здоровецький,
верхоум череватий,
верхоум вичепурений,
верхоум виряджений,
верхоум здоровило,
верхоум ребус,
верхоум шаблонний,
верхоум шапкастий,
верхоум крислатий,
верхоум демаскований,
верхоум інкрустований,
верхоум орієнтальний,
верхоум баритональний,
верхоум крапчатий,
верхоум гаківничний.
Панург
Верхоум високогамний,
верхоум бекарний
і бемольний,
верхоум земний,
верхоум бодренний
і пустотливий,
верхоум гожий і занудливий,
верхоум помпончиковий,
верхоум фестончиковий,
верхоум бубонцевий,
верхоум усміхнений
і венеровірний,
верхоум оденний,
верхоум гнічений,
верхоум первочанний,
верхоум бродильний,
верхоум щирий,
верхоум папський,
верхоум конституторський,
верхоум конклавистський,

верхоум буллістський,
верхоум синодальний,
верхоум епіскопальний,
верхоум докторальний,
верхоум чернечий,
верхоум фіскальний,
верхоум екстраваґантний,
верхоум стальковий,
верхоум кутасовий,
верхоум тотальний,
верхоум обраний,
верхоум куріяльний,
верхоум значковий,
верхоум тріумфальний,
верхоум вульґарний,
верхоум домашній,
верхоум взірцевий,
верхоум рідкісний
і перелітний,
верхоум двірський,
верхоум цивільний,
верхоум популярний,
верхоум рідний,
верхоум достойний,
верхоум фаворитний,
верхоум латинський,
верхоум звичайний,
верхоум грізний,
верхоум трансцендентний,
верхоум суверенний,
верхоум специфічний,
верхоум метафізичний,
верхоум екстатичний,
верхоум категоричний,
верхоум предикатний,
верхоум десятикратний,
верхоум послужливий,
верхоум перспективний,
верхоум алгоритмний,
верхоум алґебричний,
верхоум кабалістичний,
верхоум талмудичний,
верхоум амальґамний,
верхоум компендійний,
верхоум абревіяційний,
верхоум гіперболічний,
верхоум антономічний,
верхоум алегоричний,
верхоум тропологічний,
верхоум плеоназмічний,
верхоум головний,
верхоум церебральний,
верхоум сердечний,
верхоум кишковий,

верхоум гепатичний,
верхоум спленетичний,
верхоум бздливий,
верхоум легітимний,
верхоум азимутний,
верхоум алмікантаратний,
верхоум доладний,
верхоум архітравний,
верхоум п'єдестальний,
верхоум взірцевий,
верхоум славний,
верхоум веселий,
верхоум урочистий,
верхоум однолітній,
верхоум фестивальний,
верхоум рекреативний,
верхоум задерикуватий,
верхоум рустикальний,
верхоум звичайний,
верхоум усечасний,
верхоум діяпазонний,
верхоум рішучий,
верхоум ієрогліфічний,
верхоум автентичний,
верхоум цінний,
верхоум коштовний,
верхоум фанатичний,
верхоум фантастичний,
верхоум лімфатичний,
верхоум панічний,
верхоум аламбічний,
верхоум криходерний,
Пантаґрюель. У Римі колись називали святом дурнів Квіріналії, от і у Франції можна запровадити Трібулетиналії.
Панурґ. Якби всі дурні та підхвістя носили, то їм би гузно добряче пошмугляло.
Пантаґрюель. Якби він був Фатуальним, як ви казали, богом, богині Фатуї малжонком, то батьком його був би Бонадіес, а бабусею Бонадеа.
Панурґ. Якби дурні однохіддю йшли, то він обійшов би їх, попри свої криві ноги, на цілі гони. Гайда до нього, не гаючись. Вірю, що ми підіб'ємо його на гарне рішення.
— Я (сказав Пантагрюель) хочу бути на розгляді справи Брідуа. Сам я вирушу до Мирленга, города на тому березі Луари, а Карпалима пошлю до Блуа по Трібуле.
Карпалим одразу виправився в дорогу, а Пантагрюель з челядниками, Панурґ, Епістемон, Понократ, брат Жан, Гімнаст, Різотом[308] та інші рушили мирлензьким шляхом.
Розділ XXXIX
Як Пантаґрюель був на розгляді справи судді Брідуа, який вирікав присуди, кидаючи кості
Назавтра, в годину виклику до суду, Пантагрюель прибув до Мирленга. Голова, сенатори і радці запросили його ввійти до зали з ними і послухати, на якій підставі Брідуа засудив депутата Тушронда, оскільки центумвиральному суду цей вирок здається не цілком справедливим.

Пантаґрюель охоче ввійшов і побачив Брідуа, — той виступав перед працівниками прокуратури і за пояснення та оправдання в нього було лише те, що він уже старий, що став недобачати, що в старості не спекаєшся лиха, халепи, які not. per Archid. D. LXXXVI, C. tanta[309]; тим-то він не так чітко розрізняє вічка на костях, як колись, і цілком могло статися, що так само, як старий і підсліпуватий Ісаак узяв Якова за Ісава, він при ухвалі згаданої постанови міг узяти чотири за п'ять, тим паче, що того дня уживав маленькі кості і що, згідно з законом, тілесні вади не привинюють, як це застережено в ff. de re milit. I. qui cum uno, ff. de reg. jur. I. fere ff. de edil. ed. per totum, ff. de term. mo. I. Divus Adrianus resolu, per Lud. Ro. in. I. si vero, ff. sob. matri.[310] А хто інакше розсудить, той не людину оскаржить, а саму Природу, як це випливає з /. maximum vitium, C. de lib. praeter.[311]

— Про які кості (спитав Тринда, старший голова суду), друже мій, ви говорите?

— Про кості (відповів Брідуа) судові, alea juditorum, про які йдеться у doct. 26 q. II Sors, I. пес emptio. ff. de contrah. empt. I. quod debetur. ff. de pecul. et ibi Barthol.[312]

Кості, якими ви, панове, зазвичай користуєтеся у вашому верховному суді, так само як інші судді користуються ними у судочинстві, дотримуючись указівок метра Генріха Феранди, et по. gl. in c. fin. de sortil. et I. sed cum ambo. ff. de judi. Ubi doct.[313] свідчать, що кидати жереб спосіб вельми похвальний, шляхетний і потрібний, аби швидше здихатись позви і процесу. Ще відвертіше говорять про це Бальд, Бартол та Олександер, C. communia, de l. si duo.[314]

- І як же ви (спитав Тринда), друже мій, чините?

— Я (відказав Брідуа) відповім коротко, згідно з l. atpliorem, § in refutatoriis, c. de appella, а так само і Gl. I.I ff. quod met eau. Gaudent brevitate moderni.[315]

Я чиню так, як ви, панове, в судовому порядку, як цього й вимагають наші закони: ut по. extra, de consuet. c. ex Uteris, et ibi Innoc.[316] Пильно переглядаю, продивляюся, читаю, перечитую, перегортаю, переворушую скарги, повістки, доручення, розпорядження, свідкування, твердження, інтердикти і контрдикти, розслідування, опитування, репліки, дублікати, триблікати, прохання, заяви, претензії, протекції, описи, очні ставки, зводини, пасквілі, заклики, апеляції, королівські грамоти, архівні довідки, відмови, попередження, нагадування, послання, відсилання, висновки, кінці в воду, згоди, відозви, признання, постанови і всякі інші троянди та колючки сутяжних сторін, як і подоба доброму судді і як нам приписують Spec, de ordinario §III, et tit. de offi. omn. ju.§ fi, et de rescriptis praesenta. § 1.[317]

Відсаджую на край столу у своїм кабінеті всі мішки винуватця і вирішую його долю киданням кості, так само, панове, як і ви, et est not. I. Favorabiliores ff. de reg. jur. et c. cum sunt, eod. tit. lib. VI, де сказано: Cum sunt partium jura obscura, reo favendum est potius quam actori.[318]

Потім я, так само, панове, як і ви, відсаджую на другий край столу мішки позивача, візаві, бо opposita juxta se posita, magis elucescunt, ut not. in l.I, § videamus, ff. de his qui sunt sui vel alie. jur. et in I. munerumj mixta ff. de muner. et honor.[319]

А сам я в цей час знов кидаю кості.

— Ну (спитав Тринда), друже мій, з чого ви вгадуєте, в кого справа важча — в позивача чи винуватця?

— Так само, панове, як і ви (відповів Брідуа). Що важча справа, то більше в якоїсь із процесових сторін мішків. Тоді я кидаю маленькі кості, так само, панове, як і ви, згідно з законом: Semper in stipulationibus, ff. de reg. jur., а також згідно з основним законом, заримованим так, q. eod. tit.[320]
Semper in obscuris quod minimurn est sequimur,
Меншу часть обирай у справі сумнівній,
і канонізованим in c. in obscuris eod. tit. lib. VI[321]. Більші кості, гарні і замашні, я вживаю, панове, як і ви, коли справа легша, тобто коли менше мішків.
— Як же ви (спитав Тринда), друже мій, ухвалюєте присуди?
— Так само, панове, як і ви, — відповів Брідуа. — Вирішую справу на користь того, кому більше пощастить з судовими, трибунними, преторіяльними костями. Так нам приписують норми: ff. qui po. in pig. I. potior, leg. creditor. C. de consul. I. I Et de reg. jur. in VI. Qui prior est tempore potior est jure.[322]
Розділ XL
Як Брідуа пояснював, чому спершу він вивчає справу, а вже потім вирішує її киданням костей
— Воно то так (промовив Тринда), друже мій, але як ви жеребом і киданням костей розсуджуєте, то чому ж не розігруєте тиражу того самого дня і години, коли суперечники постають перед вами, без довгого воловодіння? На кий біс вам усе це шпаргалля і все це листування, що в мішках?
— На те, панове, що й вам (відповів Брідуа). Усе це у пригоді мені на діло спасенне, неодмінне і стеменне.
По-перше, для форми; недодержання форми позбавляє рішення сили, як це свідчить Spec. tit. de instr. edi. et. tit. de rescrip. praesent[323]. Окрім того, ви самі добре знаєте, що в юридичних процедурах формальності нерідко нищать зміст та істоту справи, бо forma mutata, mutatur substantia, ff. ad. exhib. I. Julianus ff. ad leg. falcid. I. Si is qui quadringenta. Et extra, de deci. c ad audientiam, et de celebra, miss. c. in quadam.[324]
По-друге, так само, панове, як і для вас, вони правлять для мене за достойні і корисні вправи. Святої пам'яти доктор Отоман Вадар, медичне світило, як це вам видно у C. de сотії, et archi. lib. XII[325], не раз казав мені, що занехаяння тілесних вправ єдина причина хирявости і недовговічности нас із вами, панове, та всіх правників. Це переконливо довів Бартол in I. j. C. de senten. quae pro eo quod.[326]
А тому, панове, ви собі і нам, quia accessorium naturam sequitur principalis, de reg. jur. lib. VI, et I. cum principalis, et I. nihil dolo.ff eod. titu.ff de fide jusso. I. fidejussor, et extra de offic. de leg. c j[327], дозвольте певні повчальні, честиві й веселі забави, ff. de al. lus. et aleat. I. soient, et autent. ut omnes obediant, in princ. coll. vij etff. de praescript. verb. I. si gratiutam et l. j. C. de spect. lib. XI[328]. і така думка доктора Томи, in secunda secundae quaest. clxviij[329], вельми доречно наведена доктором Альбериком де Розатою, який fuit magnus practicus[330] і незрівняним ученим, як про нього відгукується Барбацій in prin. consil.[331]; обгрунтовано це per gl. praemio. ff. § ne autem tertii:[332]
Interpone tuis interdum gaudia curis.
Не забувай за трудами і про розваги.
І справді, 1489 року мав я грошові справи з Палатою Панів Генеральних Скарбників, і от якось, діставши від швейцара платний дозвіл туди ввійти, бо вам, панове, як і нам, відомо, що pecuniae obediunt omnia[333], і

Бальд те саме говорить in I. Singularia, ff. si cerium pet. et Salic, in I. recepticia. C. de constit. pecun. et Card, in Cle.j. de baptis[334], я побачив, як усі судовики гуляють у муху, бо гра ця дуже корисна для здоров'я, байдуже, перед їдою вона чи після, нота бене — гра в муху — гра пристойна, корисна, старосвітська і дозволена, a Musco inventore de quo. C. de petit, haered. I. si post motam. et Muscarii. i.[335] і гуляти в муху законом не заборонено.

l. I. C. de excus. artif. lib. X.[336]

А мухою був тоді, як пригадується, метр Тільман Піке; і він кпив собі з панів згаданої Палати за те, що вони пообивали об його плечі усі свої шапки, і тепер, повернувшись до своєї палати, уже не зможуть виправдатися перед жінками, зважаючи на c. I. extra de praesump. et ibi gl[337]. Словом, resolutorie loquendo[338], я скажу, так само, панове, як і ви, що в цьому світику Палати нема кращого, як спорожнювати мішки, ритися в паперах, нумерувати зшитки, наповнювати кошики і ходити у суд, ex Bart. et Jo. de Pra. in I. falsa de condit. et demon, ff.[339]

По-третє, я, так само, панове, як і ви, вважаю, що час усьому дає дорости, з плином часу все прояснюється, час — батько істини, gl. in I. j. C. de servit, autent, de restit. et ea quae pa. et Spec. tit. de requis, cons.[340]

Ось чому я так само, панове, як і ви, відсуваю, відстрочую і відкладаю суд доти, доки процес, добре провентильований, вилущений і продебатований, з бігом часу не дійде розвитку, і тоді жереб, що випаде на долю покривдженої сторони, сприймається нею куди спокійніше, як по. glo. ff. de excu. tut. I. Tria onera:[341]

Portatur leviter, quod portat quisque libenter.

Легкий той тягар, як нести його добровільно.

Якщо суддя шорсткий, зелений і початківець, бійся тієї небезпеки, яка, за словами медиків, загрожує тоді, як прорвати недозрілий абсцес або прочищати людське тіло від шлаків, перш ніж вони перетравляться. Бо, як сказано in Autent. haec constit. in Inno. const, prin. і як підтверджує gl. in c. Caeterum. extra de jura, calum.:[342]

Quod medicamenta morbis exhibent, hoc jura negotiis.

Що для хвороби лік, те для процесу присуд.

Як на те Природа навчає нас рвати і їсти лише зрілі овочі, Instit. de re. di § is ad quern, et ff. de acti. empt. I. Julianus[343], видавати заміж лише зрілих дівчат, ff. de donat. int. vir. et uxo. I. cim hic status. § si quia sponsa. et 27, q. j. c sicut проголошує gl.:[344]

Jam matura thoris plenis adoleverat annis
Virginitas,
Гожість її на порі для шлюбного
Ложа.

І все звершується з досягненням зрілости, XXIII, q. II §ult. et XXXIII d. q. ult.[345]

Розділ XLI

Як Брідуа розповідав історію про мировика

— До речі, ось що мені згадалося (провадив Брідуа). У ту добу, як я право студіював у Пуатьє, під ферулою законника Брокадія, у Смарві жив такий собі Перен Данден, чоловік почтивий, добрий пахар, добрий бас при поставці, вельмишанований і вже літній муж, куди старший за всіх вас, панове, він казав, що бачив живовидячки здоровила на ймення Латранський Вселенський у червоному шапиську та даму його серця Прагматичну Санкцію у просторій хламиді перського атласу і з буйними гагатовими пацьорками.

Ось оцей-о лагодливий чоловік допоміг укласти мирових більше, ніж та Пуатьєрська палата, Монмориньйонський магістрат і роз'ємчий суд у Партені-Старому, заживши пошани серед усіх кутчан. Усі суперечки, позви і чвари у Шовіньї, Нуає, Крутелі, Енє, Ліґаже, Ламотті, Люзіньяні, Вівонні, Мезо, Етавлі та поблизьких околицях він припиняв не згірш від верховного судді, дарма що був не суддею, а лише доброю людиною. Arg. in I. sed si unius. ff. de jureju. et de verb, oblig. I. continuus.[346]
Заколють свиню в околиці, і вже несуть йому смаженину і кров'янку. І кожен божий день кличуть його на бенкет, на фестини, на весілля, на хрестини, на похрестини або ж до шиночка когось згоджати, а він, бачте, ніколи не єднав людей без того, щоб змирщини не пити на мир, на цілковиту згоду і обопільну радість, ut. no. per doct. ff. de peri. et. comm. rei vend. I. I.[347]
І мав він сина, Тіно Дандена, хлопака хоч куди та ще й кавалера, не приведи Господи! От він теж захотів, наслідуючи батька, пошитися в посередники, ви ж бо знаєте, що
Saepe solet similis filius esse patri,
Et sequitur leviter filia matres iter.
Часто юначі повадки дуже нагадують батька,
Доньки риси дрібненькі їй дістаються від неньки.
Ut ait gl. vj. q. j, c. Si quis. g. de cons. d. v. c. j. fi. et est no, per doct. C. de impu. et aliis. subst. I. ult. et l. legitimae. ff. de stat. hom. gl. in l. quod si nolit. ff. de edil. ?d. I. quis. C. ad le. Jul. majest. Excipio f?lios a moniali susceptos ex monacho, per gl. in c. Impudicas. XXVII. q. I[348]. І в паперах він так і йменувався: мировий посередник.
І в цьому він виявив надзвичайну запопадливість і пильність, бо vigilantibus jura subveniunt, ex. I. pupillus. ff. quae in fraud, cred. et ibid. I. non enim. et Instit. In proaemio[349], і щойно, бувало, зачує, ut.ff si quad. pau. fec. I. Agaso. gl. in verbo. olfecit. i. nasum. ad culum posuit[350], і тільки почує, що десь позиваються чи гризуться, він уже тут як тут, поспішає добитися полюбовної згоди.
Сказано:
Qui non laborat, non manige ducat.
Хто не хоче робити діла, нехай і не їсть,
те саме мовить gl. ff de dam. infect. I. quamvis, et currere.[351]
Vetulum compellit egestas
Гонять злидні бабусю.
gl. ff. lib. agnos. I. Si quis. pro qua facit. I. Si phires. C. de cond. incer.[352]
Проте йому так не таланило, що він якусь зовсім пусту справу і то не умів залагодити; замість поєднати суперечників, він дратував і знемилосерджував їх ще більше. Ви ж бо, панове, знаєте, що
Sermo datur cunctis, animi sapientia paucis.
Всі уміють балакать, а думають одиниці.
gl. ff. de alie, ju. ти. caus. fa. 1. ij[353]. А смарвські харчевники казали, що при ньому вони й за цілий рік не продають стільки мирового вина (так у них іменується добре вино ліґюжейське), скільки продавали при його батькові за півгодини.
Якось він поскаржився батькові, пояснюючи своє безталання перверзією своїх сучасників і кажучи йому без обрізків, що якби колись люди були такі ледащі, такі крючки, такі крутії і лиходії, як нині, то гоноровий титул мировика міг би йому й не дістатися. Цією заявою Тено ламав закон, за яким дітям не вільно докоряти своїм батькам, per gl. et Bar., I. III.

§ si quis. ff. de condi. ob caus. et Autent. De пир., § sed quod sancitum coll. IV.[354]
"Треба б (відповів Перен) діяти тобі, Дандене, синашу, інакше. Адже
Коли закон вступає в дію,
Все котиться як на олії.
gl. C. de appell, l. eos etiam[355]. Не тут собака заритий. Тобі ніколи не щастить перевести сварку на мир. А чому? Бо ти берешся за діло, як воно ще не вкипіло. А я мирю всіх. Чому? Бо беруся за діло, як воно вже дозріло; так проголошує ґлоса:
Dulcior est fructus post multa pericula ductus.
Він ще більше кортить, потом добутий плід.
I non morituras. C. de contrait, et comit. stip.[356]
Хіба не чув ти приказки: щасливий той лікар, якого кличуть, як хворий одужує? Лікар ще не втручався, а хвороба після зламу вже попустила. Так само і мої сутяжці, їхня суперечка вже вщухає, бо їхні капшуки спорожніли; вони самі перестали процеситися; у них забракло побрязкачів на сутяжництво;
Deficiente pecu, deficit omne, nia.
Як посієш гро, то посієш і ші.
І тут нам бракувало лише паранімфа[357] і посередника, який первий забалакав би про злагоду і тим самим позбавив би і ту і ту сторони від пліток: "Цей первий капітулював, первий заблагав миру; первий не витримав; чує кицька, чиє сало з'їла; знав, що зазнає поразки". Ось тут я і нагоджуюсь, на ловця звір біжить: це мій талан, моє щастя, моя фортуна. І ось що я тобі, Дандене, скажу, таким робом я міг би до згоди привернути чи, принаймні, до замирення великого короля і венеційців, імператора і швейцарців, англійців і шкотів, папу і феррарців. Та що я кажу? З Божої помоги я б замирив султана турецького з перським шахом, татар з москалями.
Зрозумій мене гарненько. Я б узявся за них тоді, коли вони уже навоювалися, коли скрині у них спорожніли, а з гаманців у своїх підданців вони вже все повитягали, коли вони пустили з молотка свої маєтки, позакладали землі, а харч і провіянт у них вичерпується. Ось тоді, Богом і Божою Матір'ю клянусь, їм хоч-не-хоч довелося б перепочити і звірства свої впинити. Є така норма in gl. XXXVII d. c. Si quando:[358]
Odero si potero, si non, invitus amabo.
Я ненависть візьму, а кохатиму тільки з принуки.
Розділ XLII
Як виникають і визрівають позови
— Ось чому (провадив Брідуа) я, так само, панове, як і ви, зволікаю і очікую, поки діло дійде зрілости й досконалости у всіх свої членах, а саме, в актах і в мішках. Arg. in l. si major. C. сотти. Divi. et de cons. d. j, c. Solennitates, et ibi gl.[359]
Процес, з найперших своїх зародків, уявляється мені, панове, як і вам, неформним і недосконалим. Він нагадує новонароджене ведмежатко; воно нібито безноге, безруке, ґолошкуре, безшерсте, безголове, це грубий і неоковирний кавелок м'яса; та от ведмедиця його облизує, і зразу стає видно всі його окремі члени, ut по. doct.ff. ad leg. Aquil. I. II. in fi.[360]
Ось так само, панове, мені, як і вам, законюючись, процес попервах уявляється неоковирним і незграбним. Він теж має всього лише один-два папери; це звірючка-вирод. Але коли папери добре натопчуться у мішок, насиплються, накладуться, ось тоді справді можна сказати, що процес тепер набрав тіла скільки треба, бо forma dat esse rei. I. si is qui. ff ad.

leg. Falci. in c. cum dilecta extra de rescrip. Barbatia consil. 12 lib. 2, а ще раніше Bald, in c ulti. extra de consue. et I. Julianus. ff. ad exhib. et I. quaesitum. ff. de lega. III. Відсилаю вас до gl. p. q. I. c. Paulus.[361]
Debile principium melior fortuna sequetur.
Як не скромненький почин, а успіх його завершає.
Так само, панове, як і ви, судові виконавці, возні, сторожі, сутяги, прокурори, комісари, адвокати, слідчі, діловоди, нотарі, писарі і сільські судді, de quibus tit. est lib. III Cod.[362], витягають без упину ґаманці у суперечників, через що у процесу ростуть ґолова, ноги, пазурі, дзьоб, зуби, руки, жили, артерії, нерви, м'язи, лімфи; це і є мішки; gl. de cons. d. IV. c. accepisti.[363]
Qualis vestit erit, talia corda gerit.
Шати являють очам, схильне до чого серце.
Нота бене, в цій матерії сутяжні щасливіші за міністрів справедливости, бо
Beatius est dare quam accipere,
Більше щастя давати, ніж приймати,
ff. comm. I. iij. et extra de celebra. Miss. c. cum Marthae. et 24. q.j. c Odi. gl.[364]
Affectum dantis pensat censura tonantis.
Варта пожертва твоя дозволу Гримія.
Так процес удосконалюється, шліфується і формується, як це проголошує ґлоса канону:
Accipe, sume, cape sunt verba placentia papae
Дар, подарунок, принос — любо що татові ось
і як це мовить навпростець Альберик де Розата щодо Рима:
Roma manus rodit, quas rodere non valet, odit.
Dantes custodit, non dantes spernit et odit.
Риму все жерти б і жерти, любі йому лише жертви.
Хто не потрапить на зуби, той йому вже нелюбий.
Питання — чому?
Ad praesens ova, eras pullis sunt meliora,
Краще синиця в жмені, ніж журавель у небі,
ut est glo. in I. quum hi. ff. de transac. Невигоди протилежного способу подані in gl. C. de allu. I. fi.[365]
Cum labor in damno est, crescit mortalis egestas.
Як занехаяв роботу, будеш біду бідувати.
Так само слово "процес" походить від слова "проціджування", отож нам треба проціджувати крізь зуби всіх, не даючи нікому спуску. У зв'язку з цим нагадаю такий дотеп:
Litigando jura crescunt.
Litigando jus aquiritur.
Позвами квітнуть права.
Позвами дужча закон.
Item gl. in c. Illud ext. de praesumpt. et C. de prob. I. instrumenta. L. non epistolis. I. non nudis,[366]
Et cum non prosunt singula, multa juvant.
Де малина не здола, виручить многість.
— Воно то так (озвався Тринда), друже мій, а як же ви беретесь за карні справи, коли винуватців спіймано на ґарячому?
— Так само, панове, як і ви (відповів Брідуа), позивачеві особливим наказом я дозволяю добре виспатися перед судом, а потім прийти до мене і

подати докладне і оперте на знанні законів справоздання про все, що йому приснилося, у відповідності з gl. 32. q. VII. c. Si quis cum,[367]
Quandoque bonus dormitat Homerus.
Буває, що й добрий Гомер дрімає.[368]
Цей акт учиняє якийсь інший член; від якого народжується третій, з хати по нитці — сироті свитина. Нарешті процес здається мені добре сформований інформацією і досконалим у всіх своїх членах. Тоді я вдаюся до костей і таке доповнення робиться мною не без причини і не без перевіреного вже досвіду.
Пригадується, як у стокгольмському таборі ґасконець, на ім'я Грасіяно, родом з Сен-Севера, спустив усі свої гроші і вельми тим журився, ви ж бо знаєте, що ресипіа est alter sanguis, ut ait Anto. de Butrio. in c. accedens. II extra ut. lit. non contest, et Bald, in l. si tuis. C. de op. Ii per no. et l. advocati C. de advo, diu. jud. Ресипіа est vita hominis et optimus fidejussor in necessitatibus[369], і ось, як гра завершилась, він голосно сказав, звертаючись до приятелів: "Pao cap de bious, hillotz, que таи de pipe bous tresbyre, ares que pergudes sont les mies bingt et quouatte buguettes, ta pla donnerien picz, trucz et potacz. Sey degun de bous aulx qui boille truquar ambe iou a belz embiz[370]?"
Охочих не було: тоді він рушив до табору Стопудовиків і звернувся до них з тими самими словами. Проте ландскнехти сказали: "Der guascongner thut schich usz mitt eim jeden ze schlagen, aber er is geneigter zu staelen; darumb, lieben, frauen, hend serg zu inuerm hausraut".[371]
Тоді ґасконець подався до табору французьких найманців, звернувся до них з такою самою мовою і сміливо викликав їх на герць, витворяючи при цьому всякі ґасконські витворки. Анітелень.
Після чого ґасконець ліг край поля, біля наметів опеця Кристияна, лицаря де Кріссе, і заснув.
Під ту пору певен наймит-вояк, що теж усі кишені видмухав, вийшов надвір зі шпагою, з думкою пофехтувати з ґасконцем, оскільки і той промантачився:
Ploratur lachrymis amissa pecunia veris,
Гроші пробухавши, тепер умиваються слізьми,
мовить glos. de paenitent. dist. 3, c. sunt plures[372]. Шукав його, шукав у полі, аж бачить — спить. От він йому й каже: "Гей, ти, дідько б тебе мордував, вставай! Ми з тобою обидва програлись. Зведімо бій по-чоловіцьки, розтрусимо своє сало. Ось мій верден, від твого клинка не куціший".
А ґасконець, геть заспаний, йому на те: "Cap de Sainct Arnault, quau seystu, qui me rebeillez? Que таи de taoverne te gyre! Ho sainct Siobe, cap de Guascoigne, ta pla dormie iou, quand aquoest taquain me bingut estee".[373]
Наймит-вояк знов закликає його битися, а ґасконець відповідає: "Не paouret, iou te esquinerie ares que son pla reposat. Vayne un pauc qui te posar comme iou, puesse truqueren".[374]
Про свою втрату ґасконець уже встиг забути, і йому розхотілося битися. Словом, замість битися та ще й, гляди, порішити одне одного, вони надумали закласти свої шпаги і разом випити. Ось вам доброчинна дія сну: вояки лихим духом дихали, а сон їх утишив.
При цій нагоді вельми доречні золоті слова Джованні Андреа in c. ult. de sent, et rejudic. libro sexto:[375]
Sedendo et quiescendo f?t anima prudens.
В тиші й сумирі мудрішає наша душа.
Розділ XLIII

Як Пантаґрюель виправдував Брідуа за його присуди киданням костей
Тут Брідуа замовк. Тринда попросив його покинути судову залу, і той пішов собі. Тоді Тринда звернувся до Пантагрюеля:
— Найясніший принце! Не лише на віддяку за многі щедроти, якими ви наш парламент і весь Мирлензький маркізат ущедрили, а й з огляду на ваш ясний розум, розважливість і велику вченість, що ними обдарував вас усемогутній Господь, усіх благ обмислитель, ми передаємо на ваш розсуд цю дивовижну, парадоксальну і химерну справу Брідуа, який перед вами, і ви це бачили і чули, признався, що він ухвалює вироки, кидаючи кості. От ми і просимо вас цю справу справедливим і правним робом розсудити.
На це відповів Пантагрюель так:
— Панове! Становище моє не вповажнює мене творити якийсь суд, і ви це знаєте. Та оскільки ви робите мені таку честь, то я ладен виступити не суддею, а судовим захисником.
Я бачу у Брідуа чимало таких прикмет, завдяки яким він заслуговує оправдання. По-перше, я враховую його старість, по-друге, його простакуватість, а ви знаєте не згірш за мене, що наші права і наші закони поблажливі до гріхів стариків і простаків; по-третє, правосилою наших законів є ще дві обставини, що промовляють на руч Брідуа: цей його єдиний промах має бути скасований, забутий і втоплений у безкрайому морі тих справедливих вироків, які він ухвалив у минулому, а потім, як ми вже бачили, за сорок років служби він не допустився жодного вартого догани вчинку. Адже як я впущу в русло Луари краплю морської води, то ця крапля розчиниться безслідно, і від цього річка не стане солоною.
Як на мене, у тім, що верховний суд схвалив усі його колишні присуди, винесені киданням костей, видно перст Божий, а Бог, як ви знаєте, нерідко хоче, щоб його слава виявлялася в осоромленні премудрих, у поваленні сильних і в піднесенні простих і смиренних.
Проте я б'ю навіть не на це. Я прошу вас цього разу, не з удячности до нашого дому, менше з цим, а в ім'я тої щирої прихильности, яку ми, луарчани і залуарчани, ваше звання і гонор шануючи, здавна почуваємо до вас, дати йому прощення, і то під двома умовами: по-перше, хай він задовольнить чи пообіцяє задовольнити покривджену ним сторону, а я вже подбаю, щоб ця клаузула була виконана, а по-друге, дайте йому на підмогу якогось молодого, обачного, досвідченого і честивого радцю, на чию думку він у юридичних процедурах віднині зважатиме.
Якщо ж ви захочете зняти його з посади, то я прошу вас віддати його під мою руку. В моєму царстві знайдеться чимало місць і посад, щоб його затруднити. Відтак я благаю Бога, нашого Творця, Промислителя і давця усякого добра, щоб ласка Духа Святого не обминала вас.
З цим словом Пантагрюель віддав чолом суддям і покинув залу засідань. На ґанку його чекали Панурґ, Епістемон, брат Жан та інші. Вони посідали на коней і поскакали до Ґарґантюа.
Дорогою Пантагрюель розповів усе до цяти, як судили Брідуа.
Брат Жан пригадав, що знав Перена Дандена в ту пору, як той мешкав у Фонтен-ле-Конті, за ігуменування зацного абата Ардійона.
Гімнаст сказав, що він був у наметі опеця Кристияна, лицаря де Крісе, коли ґасконець сперечався з шукай-бідою.
Панурґ не вірив, щоб справи можна було розв'язувати жеребом та ще тривалий час.
А Епістемон сказав Пантагрюелю:
— Щось подейкують у такому дусі і про монлерійського судовика. Але ж кості — це все на галай-балай, це не могло не вилізти судді боком. Судити

там раз чи два навмання ще можна, та й то як справа заплутана, складна і темна.

Розділ XLIV

Як Пантаґрюель розповідав химерну історію про хиткість людських суджень

— Так само було (сказав Пантагрюель) і з суперечкою, веденою у Гнея Долабелли, проконсула в Азії. Справа була така.

Одна жінка у Смирі мала від першого чоловіка дитину на ім'я Абеве. Овдовівши, невдовзі вона знов одружилась і від другого чоловіка народила сина на ім'я Геде. Сталося так (а ви знаєте, як рідко вітчими, свекри, свекрухи і мачухи люблять дітей від перших батьків і матерів), що другий чоловік і його син Геде нишком, по-зраднецьки, з-за рогу вбили Абеде. Жінка, дізнавшись про їхню підступність і лиходійство, постановила не залишати цього злочину безкарним і отруїла чоловіка і сина, помщаючись за убивство свого первістка, її схопили і привели до Гнея Долабелли. Вона йому призналася у злодійстві, лише наполягала, що мала право і підстави убити їх обох. Така суть процесу.

У цій обосічній справі суддя не знав, на чий бік стати. Злочин жінки був великий: вона отруїла свого другого чоловіка і сина. Але мотив убивства здавався йому природний і ніби підкріплений правом народів (обидва вони убили її первістка, убили з таємної змови, підступно, з-за рогу, не бувши скривджені чи зневажені, а тільки з хоті прибрати до рук його спадщину), і Долабелла, перш ніж ухвалити рішення, вирядив до атенського аеропагу посланця, щоб довідатися, як там це сприймуть і що присудять.

Аеропаг постановив позвати до суду суперечників через сто років, щоб потім вони відповіли на певні запитання, поза протоколом. Отже, аеропаг не знав, на яку ступити, не знав, як вибратися на якусь стежку в цьому темному лісі.

А от якби він згадав про ґральні кості, то ні за що б не вклепався. Засудив би жінку, вона такої кари заслужила б, бо стала месником сама, підміняючи собою правосуддя. Досить поважний мотив мав аеропаг і для оправдального присуду: важке ґоре цієї жінки.

— Але ж цей Брідуа, просто в ґолові не вкладається, як він міг судити навмання стільки років.

— Навряд (мовив Епістемон), чи здатний я категорично відповісти вам на цей запит. Наважусь висловити лише здогад. Ґіпотетично я приписую цей талан до присудів сприятливому розташуванню світил і прихильності верховних духів. Духи ці, зважаючи на наївність і простодушність судді Брідуа, зважаючи на те, що він перестав довіряти своєму досвіду і компетенції, визнав антиномію і суперечність законів, едиктів, указів та ордонансів, збагнув і хитрощі інфернального Клепача — бачте, демон часто маскується під посланця світла з допомогою своїх клевретів, куплених адвокатів, радців, прокурорів та інших посіпак такого штибу, які кажуть на чорне біле і переконують кожну сторону в її правоті (а вам добре відомо, що навіть для нечесного діла оборона знайдеться, а то б не позивалися люди). Отож-бо Брідуа смиренно уповав на Бога, цього праведного судію, покладався на Божу ласку і, свідомий випадковости й хиткости остаточних присудів, кидав жереб, вручаючи себе Духу Святому, вгадуючи його веління і волевияв, звані у нас вироками суду; духи ці рушали й перекидали кості так, щоб вони випадали щасливо для того, хто домагався від правосуддя задоволення його справедливої скарги, а ми знаємо думку талмудистів, що в киданні жеребу нема нічого поганого і що воля Божа, зглянувшись на неспокій і непевність людей, проявляється саме в жеребі.

Я не хотів би думати чи говорити (а втім, я і не вірю, за страшенного лицемірства й очевидної корупції тих, хто творить суд у цьому мирлензькому парламенті Мирленга), що розв'язувати справу метанням костей навмання гірше, ніж віддавати її до кривавих і загребущих рук цих людей. Надто як зважити, що весь їхній кримінальний кодекс запустив такий собі Трибоніана, нехрист, невіра, варвар, людина лиха, підступна, брутальна і несправедлива, він гендлював законами, едиктами, статутами та ордонансами, нумо, хто переб'є ціну, і для цього покраяв їх на шматочки, і це і є ті клаптики й зразки законів, що у нас в узанції, а всю решту, те, що надавало законові цілости, скасував і позносив, боячись, що як закон, книги старожитніх правників, а також Дванадцять Таблиць та едикти преторів уціліють, то всі побачать його підлоту.
Ось чому для сутяжників було б краще попасти в капкан (принаймні, це завдало б їм менше лиха), ніж опинитися похованими під купою судових висновків і присудів, недарма Катон хотів колись і радив мостити судове подвір'я капканами.

Розділ XLV
Як Панурґ радився з Трібуле

Через шість днів Панурґ повернувся додому о тій годині, коли з Блуа прибув водою Трібуле.
Панурґ подарував йому туго надутий свинячий пузир, у нутрі якого дзвеніли горошинки, гарно золочену шпагу дерев'яну, ягдташ, зроблений з келепянового черепка, оплетену балцанку, повну бретонського вина, і квартерон яблук бландюро.
— А що (сказав Карпалим), він справді дурний, як оця затичка?
Трібуле надів шпагу і ягдташ, узяв пузир, з'їв частину яблук і випив усе вино.
Панурґ, який пас його поглядом, сказав так:
— Зроду не бачив дурня, а надивився я їх більше ніж на десять тисяч франків, який пив би неохоче і не до дна.
Потім пояснив йому суть своєї справи, високомовно і квітчасто.
Він ще до кінця не добалакав, як Трібуле добре впарив його кулаком межи плечі, тицьнув у руку йому балцанку, дав по носюрі пузирем і замість відповіді сказав, мотнувши головою:
— Цур тобі, цур, дурню, ума тронутий! Начувайся, чернушечко, дудцю на бюзансейську козу!
З цим словом Трібуле відвихнувся і почав гратися з пузирем, звеселяючи слух приємним дзвоном горошин. Більше від нього не можна було добитися жодного слова. Панурґ хотів був задати йому ще кілька питань, але Трібуле грізно змахнув дерев'яною шпагою.
— Отакої! (гукнув Панурґ). Оце то надумали! Що він дурень, видно й так, але ще дурніший той, хто його сюди привів, а я вже дурень над дурнями, коли почав з ним щирувати.
— Це (озвався Карпалим) мені пришили квітку.
— Спокійно, спокійно (сказав Пантагрюель), розгляньмо всі його жести і слова. Мені в них відкрились бездонні тайнощі, і я вже не дивуюсь, що турки шанують як мусафі і пророків таких-от дурників. Ви зауважили, як він, перш ніж заговорити, тряс і мотав головою? Вчення старожитніх філософів, ритуали магів і спостереження правників підказують нам, що ці рухи викликаються під надихом і з навіяння пророчого духу, і дух, входячи у кволу й маленьку субстанцію (бо малій голівці, як ви знаєте, не вмістити великого мозку), так її трясе, що всі члени тіла людського, за твердженням медиків, просто тіпаються: одне, що дається взнаки тягота і переклажа прийнятої ноші, а друге, що орган носити таку вагу нездатний.

Ось вам наочний приклад: коли ми натщесерце піднімаємо келих вина, руки не в одного трясуться.
Прообраз цього ми маємо у Пітії віщунки, колись, перш ніж заговорити, вона трясла своїм лавром.
Або ще: Лампридій розповідає, що цезар Геліогабал, видаючи себе за волхва, на святі на честь свого головного ідола, оточений євнухами фанатиками, привселюдно мотав головою.
Або ще: Плавт у своїх Ослах пише, що Саврій ідучи тряс головою, як навіжений, як навісноголовий, жахаючи переходнів, а в іншому творі Плавт, мовлячи, чому мотав головою Хармід, пояснює це екстазом.
Або ще: у Катулла в Атисі та Берекинтії менади, вакханки, Вакхові жриці, трясуть у віщому трансі головами, несучи плюшеве гілля. Так само поводилися, пильнуючи своїх обрядів, злеґчені ґалли, Кибелені жерці. Саме звідси, за словами давніх теологів, походить ім'я цієї богині, бо ???????? означає крутити, вертіти, трясти головою, вдавати з себе кривов'яза.
Або ще: Тит Лівій пише: на римських вакханаліях чоловіки і жінки прикидалися, ніби вони набули пророчого хисту, бо все тіло у них тіпалося і корчилося. Справді, на одностайну опінію філософів та на думку посполитого люду, пророцький надих, дарований згори, супроводжується нестямою і тіпанням усього тіла, а дриґотить тіло і трясеться не лише тоді, як приймає навіювання, а й тоді, як воно його виявляє і передає.
Ось чому Юліан, іменитий законник, на питання, чи можна вважати здоровим невільника, який, опинившись серед несамовитих фанатиків, раптом почав би пророкувати і трясти головою, відповів ствердно.
Або ще: ми бачимо, як нині вихователі і педагоги трясуть голови своїм учням (наче горщик за ручки), хапаючи їх руками і піднімаючи за вуха (бо вуха, за вченням єгипетських жерців, це священний орган пам'яти), з метою ошанути їхній розум, охоплений якимись сторонніми думками і ніби прибитий нечестивими химерами, і повернути до благої філософської науки. Про це свідчить і Верґілій, признавшись, як Аполлон Кинтій скубнув його за вухо.

Розділ XLVI

Як Пантаґрюель і Панурґ по-різному тлумачили слова Трібуле

— Він мовить, що ви дурень. Але дурень який? Дурень, ума тронутий, який на схилі свого віку хоче світ собі зав'язати шлюбними путами. Він попереджає вас: "Начувайся, чернушечко!" Честю присягаю, що вам начепить роги саме якийсь каптурник. Бачите, я честю закладаюся, а я дорожив би нею не більше, якби був мирним самодержцем Европи, Африки та Азії. Запевняю — я вельми шаную нашого морософа[376] Трібуле. Всі інші оракули й радники дружно зійшлися на тому, що бути рогачем вам на роду написано, проте жодний з них не уточнив, хто вашу жінку підманить, а вам наставить роги. Зацний Трібуле відкрив вам очі. Ганебні будуть ці роги, не роги, а срамота! Ви домагаєтесь, щоб ваше шлюбне ложе споганив і осквернив якийсь калугер?
А ще він казав, що ви нагадуватимете дудця на бюзансейську козу, а це означає, що вийти вам, як стій, на доброго рогача, роговида, рогобраза. І, достоту як він сам, бажаючи випрохати у короля Людовіка Дванадцятого соляну посесію в Бюзансі для свого брата, випрохав козу, ви, прагнучи пошлюбити жінку порядну й чесну, візьмете за себе гульливу, губату, горлату і ротату бабу, доїдливу, як скиглення козиці.
А ще згадайте, як він ляснув вам по носюрі пузирем і дав кулаком у карк. А це заповідь того, що жінка вас битиме, водитиме за ніс і оббиратиме стеменнісінько так, як ви вобретонських дітваків зрабували, украВши у них свиняче пуздро.

— Навпаки (відповів Панурґ). У мене не вистачить нахабства заперечувати, що це не Боже карання, а своє дурування. Я таки безклепкий і прицуцуватий. Та й увесь світ прибитий на цвіту. Дурні всі, Соломон он каже, що число дурнів безконечником, а від безконечника нічого не уріжеш і нічого не додаси до нього, як це ще Арістотель довів. А от намаханим дурнем я був би тоді, як бувши б дурнем, не визнавав би себе за такого. Число божевільців і маньяків справді безконечником. Авіценна пише, що люди на чому тільки не схиблюються.
Що ж до інших слів і жестів Трібуле, то всі вони на мою руч промовляють. Він про мою жінку сказав "Начувайся, чернушечко!" Це ж горобчику вона завдавала втіхи, як тішила Лесбія Катулла, а потім він летів ловити мухи і збавляв час так весело, як колись мухолуп Доміціан.
Потім він сказав, що я візьму селючку, там таку втішну, як голосок сольєльської чи бюзансейської козиці. Трібуле, щира душа, знає мою натуру і мої потаємні вподобання. Признаюся, що веселі розпиняні пастушки, в яких гола пахне чебрецем, мені більше до мислі, аніж двірські дами з їхніми пишними уборами та ароматами, просяклими тею, як його, живицею. Звуки сільської козиці голублять мій слух ще ніжніше, ніж двірські лютні, ребеки та скрипки.
Він садонув мені кулаком у мій жінкуватий горб? Ради Бога, нехай, менше мені випаде мучитися в Чистилищі. Він ні на кого не злостує, просто узяв мене за пахолка. Ні, з нього добрий дурень, нічогенький, слово даю, гріх про нього думати погано. Я прощаю його від щирого серця.
Він луснув мене по носі — чим вам не ті вибрики, які зайдуть між мною і жінкою, знайомі усім новоженцям.
Розділ XLVII
Як Пантаґрюель і Панурґ замислили звернутися до оракула Божої Сулії
– Є ще одна околичність, яку досі ми нехтували. А це начало начал.
Трібуле сунув мені в руку пляшку. Як це розуміти? Що він хотів сказати?
— Напевне (відповів Пантагрюель), це означає, що ваша жінка буде п'яничка.
— Ба ні (сказав Панурґ), пляшка була порожня. Хребтиною святого Фіакрія Брійського свідчуся, наш морсоф, унікум, ні, лунатик Трібуле посилає мене до пляшки, і я ще раз нагадую про давню мою обітницю і Стиксом та Ахероном оце при вас присягаю, що носитиму на ковпаку окуляри, а гульфика на плюндрах не носитиму, поки не дістану щодо мого задуму відповіді від Божої Сулії.
Один шанований муж, мій приятель, знає те місце, край і закуток, де знаходиться її храм та оракул. Він приведе нас туди безпомильно. Рушаймо гуртом! Благаю, не відмовляйтесь! Я буду вам за Ахата, Дамида, за вірного вашого попутника. Мені давно відомо, що ви великий землепроходець, цікавий усе знати і все бачити. І ми узримо чимало чудес, можу вам побожитися.
— Залюбки (відгукнувся Пантагрюель). Але перш ніж піти в далекі мандри, повні сюрпризів, повні грізних небезпек…
— Яких небезпек? (ускочив у слово Панурґ). Небезпеки втікають за сім миль від мене, хоч би де я з'явився — ось так з появою принца відступає магістрат, з появою сонця зникають тіні, а прибуття до Канда мощів святого Мартина розігнало хвороби.
— До речі (сказав Пантагрюель), пускатися в дорогу ще рано, треба дещо залагодити. По-перше, відправмо Трібуле назад до Блуа (так і зробили, причому Пантагрюель подарував йому златоглав). По-друге, ми мусимо спитати дозволу і згоди у мого батька-короля, а потім слід знайти якусь сивіллу, щоб була нам за гіда і тлумача.

Панурґ йому відповів, що для цього може стати в пригоді його друг Ксеноман, а крім того, він має думку побувати проїздом у країні Ліхтарії і там придбати якогось вченого і корисного Ліхтаря, який у мандрах прислужиться їм, як прислужилася Сивілла Енеєві, коли той спустився в поля Єлисейські.
Карпалим, проходячи мимо з Трібуле, почув цю репліку і ґукнув:
— Агов, Панурґ, пане квитаний, візьми у Кале Мілорда Депутата, він ґуд фелоу, і не забудь і світичі, тобто ліхтарі. Ти теж матимеш світич і ліхтарі.
— У мене передчуття (сказав Пантагрюель), що дорогою ми не скучатимем, даю слово. Шкода тільки, що я зле балакаю по-ліхтарному.
— Я (озвався Панурґ) говоритиму за всіх. Для мене ця говірка все одно що рідна, я нею так і чешу.
Брисмарк д'альґотбрик нубсцне з ос,
Ісквебфз пруск альборльз кринкс закбак.
Місбе дільбарлькз морп нип станкз бос.
Стромбц, Панкге вальмап квост ґруфз бак.
— Нумо, Епістемоне, що я сказав?
— Це (відповів Епістемон) імена чортів бродячих, чортів ходячих і чортів повзючих.
— Так воно і є (сказав Панурґ), соколику. Це двірська ліхтарна ґовірка. Дорогою я укладу тобі пословника, і він буде в потребі тобі доти, доки ти нових черевиків не стопчеш; хіснуватись ним ти навчишся, перш ніж сонце зійде. У переспіві з ліхтарної на нашу людову мову це співається так:
Як довелось мені кохати,
Я тільки й знав, що пив ґірку.
Щасливіші ті, хто жонатий —
Панурґ леліє мисль таку.
— Зостається лише (сказав Пантаґрюель) узнати волю мого батька-короля і відпроситися в нього.
Розділ XLVIII
Як Ґарґантюа доводив, що женитися дітям без відома і згоди отця-неньки не подоба
Вступив Пантаґрюель до головної замкової зали, аж це назустріч іде з наради добрий Ґарґантюа, от він і розповів йому про їхні пригоди, поділився своїм задумом і попросив у батька дозволу і благословення його здійснити.
Добряга Ґарґантюа тримав у руках два грубих пакети з суплiками — на одні він відповів, а на інші збирався відповісти; пакети він передав Ульріхові Ґалле, своєму давньому розпорядникові чолобитних, відвів Пантагрюеля набік і з лицем веселішим, ніж звикле, сказав:
— Сину мій любий, я хвалю Бога за те, що подвигнув вас на таке спасенне діло. Я благословляю вас на цю подорож, але мені б хотілося, щоб і у вас з'явився намір і бажання самому одружитися. Мені здається, що ви саме на порі. Панурґ добре попрацював, розчищаючи собі шлях, тепер слово за вами.
— Батечку мій! (відповів Пантаґрюель). Я ще про це не думав. У цій справі спускаюсь я на вашу добру волю і батьківський розказ. Хай я радше, на ваш превеликий жаль, упаду мертвим біля ваших ніг, ніж живим одружуся без вашого благословення. Наскільки я знаю, ні святі, ні мирські, ні варварські закони не дозволяють дітям одружуватися без волі, згоди і призволу їхніх батьків, матерів та близьких родичів. Усі законники наголо забирають це право у дітей і передають на розсуд породителям. У мою добу був на континенті такий край, де жили кротоподібні пастофори, шлюбоненависники (подібні до жерців фригійської Кибели, які були

каплунами, а не хтивими і плотолюбними півнями) і законодавці для шлюбованців. Далебі, не знаю, що тут паскудіше: тиранічна сваволя моторошних цих кертиць, яким не силиться за ґратками їхніх таємничих храмів і вони сунуть носа до чужого проса, чи дурні забобони шлюбованців, які ці нелюдські і варварські закони визнають, сліпо їм вірять і не бачать (хоть це за зорю світову ясніше), наскільки їхня покірність вигідна мистам і наскільки вона шкідлива і згубна для самих шлюбованців, а це вже неабияка причина запідозрити в цих законах кривду і шахрайство. Щоб помститись за образу, шлюбованці і собі могли б запровадити закони для мистів щодо чинопослідування і Святих Дарів, з огляду на те, що ті від'їдають від їхніх дібр і від зароблено ними кривавицею, відбирають собі десятину, щоб обжиратися, тим паче, що й тоді, як на мене, ці закони були б не такі протиприродні і безсоромні, як мистівські закони. Бо (як ви цілком слушно сказали) споконвіку не було такого закону, що уповажнював би дітей женитися без відома, згоди і призволу отця-неньки. Завдяки цим законам, про які я веду мову, кожен бахур, лиходій, шибеник, вонючка, смердюк, прокажений, зарізяка, злодюга, шахрай може викрасти з отчого дому, з рук матері, проти волі рідних будь-яку дівчину, найродовитішу, найвродливішу, найбагатшу, найчестивішу, найскромнішу, які тільки є, якщо цей паплюжник злигався з якимсь мистом і пає з ним свій луп.

Ґоти, скити, масаґети, і ті безчинствували у взятому штурмом з великою кров'ю місті не так брутально і жорстоко, як вони. А як побиваються батьки і матері, коли якийсь заволока, заброда, варвар, добичник, пранцюватий, шолудивий, напівживий, убогий, хиренний, умикає з родинного гнізда красуню-доньку, пещену, багату, здорову, а вони так ревно виховували її в добрих звичаях і вчили шануватися, мріючи одружити її з сином своїх сусідів і давніх друзів, вихованим і навченим у такому самому дусі, і влаштувати такий щасливий шлюб, і радіти тому, як нащадки успадкують і примножать дідичну рухомість і нерухомість, а заодно і добропорядність батьків! Перед такою бідою хіба їм серце не порветься? Навряд щоб римський народ та його спільники вболівали більше, про смерть Германіка Друза дізнавшись.

Навряд щоб лакедемоняни журилися глибше потому, як троянський чужоложник грекиню Гелену викрав.

Навряд щоб ті, про кого мовиться, бідкалися й охали менше, ніж Церера по викраденні доньки Прозерпіни, ніж Ізида після втрати Озіриса, ніж Венера по смерті Адоніса, ніж Геркулес після зникнення Гила, ніж Гекуба, довідавшись про викрадення Поліксени.

Але їхній страх перед Демоном і забобон такий сильний, що вони бояться писнути, коли приходить кертиця й укладає шлюбний контракт. І потім зостаються самі в опустілих домах, де нема вже їхніх коханих дочок, і от батьки клянуть той день і годину, коли вони женилися, а матері шкодують, що вони народили, а не скинули дитину, і так у сльозах і лементі доживають свого віку, але ж вони заслуговували кращої долі: тішитися удома щастям зі своїми дітьми укупі.

Дехто з них позбувається розуму, навісніє і з туги та з горя топиться, вішається, труїться, не в силі такого гадства перетерпіти.

Інші, твердішого гарту, за прикладом синів Якова, месників за викрадення їхньої сестри Діни, злапавши паплюжника і його посіпаку-кертицю, розтлінників і спокусників їхньої дочки, чинять над ними скору і криваву розправу: січуть їх на капусту і трупи кидають у полі, хижим звірам на з'їжу. Цей мужній і лицарський акт жахає кротоподібних симистів[377], і вони знімають страшенний галас, шкрябають мерзенні скарги, безсоромно

закидають світську владу і цивільні відомства вимогами і закликами покарати винуватців так, щоб іншим не кортіло.
Але ж ні в природному законі, ні у правах людей, ні в якомусь викладі римського права нема такої рубрики, параграфа, артикулу чи розділу, що приписував би за таке діяння певну кару чи тортури, бо цьому супротивиться розум та й сама Природа повстає. Бо нема у світі такої чеснотливої людини, яка б на звістку про викрадення, ганьбу і неславу його дочки не розпачувала б — така людська вдача — більше, ніж на звістку про її смерть. Усяк, хто застукає на гарячому убійника, що підступно, з-за рогу напав на його дочку, може, бо так підказує розум, і навіть повинен, бо так і природа велить, убити того на місці, і його за це не судитимуть. Ось чому, знайшовши паплюжника, який підманув і повіз геть, хай і з її згоди, його доньку, та ще й з підсобки кертиці, може і навіть повинен скарати і паплюжника і спільника горлом, а їхні тіла кинути на жир вовкам і гайворонню, бо не може бути їм пухом наша велика годувальниця, Земля.
Любий мій сину! Стежте за тим, щоб по моєму сконі таких законів у моєму царстві не запровадили, а поки я живий і ще дихаю, я видам, з Божої помоги, грізний указ. Що ж до вашого одруження, згода. Я це беру на себе. Рихтуйтеся з Панурґом у дорогу. Візьміть з собою Епістемона, брата Жана та інших, кого захочете. Мої гроші витрачайте на ваш розсуд, на все я даю вам своє добро. У моєму Талаському арсеналі запасіться всім потрібним спорядженням, прихопіть з собою лоцманів, стерничих і драгоманів і вперед, з ходовим вітром, на всіх парусах, з Богом.
А за небутности вашої я постараюся підшукати вам наречену і злагодити все для весілля, а згуляємо ми його так, що небу буде жарко.
Розділ XLIX
Як Пантаґрюель на плавбу по морю виряджався і про зілля — пантаґрюеліон[378]
Через кілька днів Пантагрюель, попрощавшись з добрим Ґарґантюа, який за щасливу синову подорож помолився, прибув до порту Таласа, біля Сен-Мало, в супроводі Панурґа, Епістемона, брата Жана Зубаря, абата Телемського та інших його зацних домочадців, зокрема Ксеномана — сей великий мандрівник і землепроходець явився на вимогу Панурґа, бо голдував якимсь чином каштелянству Сальмі.
По прибутті заходився Пантагрюель наряджати флотилію не меншу, ніж з Саламіна вивів колись під час походу греків на Трою Аякс. Моряків, лоцманів, веслярів, драгоманів, майстрів, вояків, припасів, артилерії, амуніції, одежі, монет та іншого вантажу він узяв і наладував стільки, скільки довга й небезпечна плавба вимагала. Між іншим, я бачив, як вантажили на його розказ чимало зілля пантагрюеліон, як зеленого й сирого, так сушеного й обробленого.
Корінь у зілля пантагрюеліон маленький, міцненький, кругленький, з тупим кінцем, білого кольору, не дуже вузлуватий і вривається він у землю десь на лікоть. Від кореня йде одне-єдине стебло, кругле, на стебло ферули схоже, зверху зелене, а всередині білясте, порожнисте, як стебло smyrnium olusatrum[379], бобів та гентіани, деревисте, рівне, крихке, з канелюрами, як на ледь рифленій колоні, і волокнисте (волокна в цьому зіллі найцінніше), надто у частині, іменованій mesa, тобто у середній частині, а заодно і в так званій mylasea.
Заввишки пантагрюеліон від п'яти до шести футів; іноді він виганяється на висоту списа (проте це на грунті м'якому, багнистому, пухкому, вогкому, але не холодному, як, скажімо, в Олоні або ж у Розеї, біля Пренести, в Сабінії, і коли дощить аж до свят рибалок і до літнього сонцестояння). А

ще перевищуючи дерево, він дістав у нас, слідом за Теофрастом, назву дендромалах, проте це зілля з кожним роком мізерніє, тоді як у дерева цупкіші і корінь, і стовбур, і конар, і гілля, і воно все буйніше пароститься.
А листя в нього утричі більше завдовжки, ніж завширшки, вічнозелене, цупке, як у рум'янки, тверде, з зубчатими серпастими краями, як у буквиці, а кінчики їхні нагадують македонську копію або ж хірургічне пущадло.
Будовою листя пантагрюеліона мало чим різниться від листя ясеня і парила, дуже схоже на листя сідача, — отож чимало билярів, які назвали пантагрюеліон рослиною домашньою, називають сідач диким пантагрюеліоном, — і обсідають стебло кожне саме по собі шерегами, в кожній шерезі по п'ять-сім листочків. Природа дуже вподобала його, давши листя йому непарне число, число божисте і таємниче. Запах його дуже міцний і просто шибає в делікатні ніздрі.
Сім'я законюється вгорі стебла і лише тропіки внизу. Пантагрюеліон рясніє ним, як і всяке інше зілля, сім'я це кулясте, довгасте, ромбовидне, брунатне, ба навіть буре, тужаве, вкрите легким покривом, це чудова пожива для всіх співочих птахів, таких, як коноплянка, щиглик, жайвір, чиж, канарка та інші, але воно може зробити людину безплідною. А от греки колись з нього пекли фрікасе, пироги і коржі, їли їх на десерт і вважали за найкращу заїдку до вина, а проте засвоюється він погано, псує шлунок, псує кров, дуже розпаляє мозок і наповнює голову шкідливими і руйнівними випарами.
І так само як дві двоснасті рослини, наділені чоловічою і жіночою квіткою, як-от, скажімо, лавр, пальма, дуб, падуб, асфодель, мандрагора, папороть, гриб, аристолохія, кипарис, терпентин, м'ята, піон та інші, це зілля має чоловічу квітку, що зроду не цвіте, зате сім'яниста, і жіночу, вкриту дрібнесеньким білястим цвітом, порожнім і геть-то яловим; як у інших рослин цього ґатунку, жіноча квітка пантагрюеліона має листя ширше і м'якше, ніж листя чоловічої, зате він не такий гінкий.
Сіють пантагрюеліон, як ластівки прилітають, а збирають, як замовкає дзвін цикад.

Розділ L

Як треба препарувати і вживати пантаґрюеліон

Обробляють пантагрюеліон у пору осіннього рівнодення у відповідності з народною фантазією і краєвою відміною.
Первісна обробка полягає в тім, що чухрають стебло від листя і сімени, а потім у стоячій нетечі п'ять день вимочують, як погода суха і як вода тепла, і дев'ять-дванадцять день, як погода хмарна і вода холодна; відтак він сушиться на сонці, потім його облуплюють зі шкури і деруть волокна (а в волокні, як ми вже казали, весь його пожиток і вся його цінність) з деревистої частини, придатної лише на виготовлення посвітачів, на паливо та на свинячі, надмухані дітям на забаву, пуздра. Деякі розкішники нишком користуються нею як сифоном і цмулять молоде винце, цідячи ротом з отвору в бочці.
Деякі молодопантагрюелісти, замість дерти волокно вручну, застосовують різальний струмент, схожий на стулені пальці гнівної Юнони, налаштованої завадити Алкмені привести на світ Геркулеса. Цей різак чавить, трощить і відкидає геть, звільняючи волокна, деревисту частину. Такою первісною обробкою вдовольняються лише ті, хто всьому людству наперекір і на зло всім філософам кидається в хліб, задкуючи.
А ті, хто бажає, собі на пожиток, зробити його ще ціннішим, віддаються тому, чому, згадайте, віддавалися на дозвіллі три сестри Парки, чим

розважалася ночами великославна Цирцея і чим рятувалася Пенелопа від домагання женихів за відсутносте мужа свого Одисея.
Ось так пантагрюеліон і набуває своїх безцінних переваг, частину яких я вам зараз наведу (навести всі годі), але спершу розтлумачу його назву. Рослини, як мені здається, дістають свою назву по-всякому. Деякі названі за іменами тих, хто відкрив їх, вивчив, спопуляризував, виростив, розвів, насадив: так, скажімо, меркуріал походить від Меркурія, панакея від Панакеї, доньки Ескулапової, артемізія від Артеміди, чи то пак від Діани, евпаторій від царя Евпатора, телефій від Телефа, евфорбій від Евфорба, лікаря царя Юби, климен від Климена, алківіяд від Алківіяда, гентіан від Гентія, царя славонського. І привілей цей давати своє ім'я відкритому тобою зіллю ставився так високо, і так само як Нептун і Паллада сперечалися про те, чиїм іменем має називатися земля, відкрита ними обома (земля названа потім Атенами від Атени, тобто від Мінерви), і Лінк, цар скитський, підступно зробив замах на життя молодого Триптолема, посланого Церерою показати людям пшеницю, тоді ще невідому нікому, щоб після його загибелі дати їй своє ім'я і присвоїти собі честь і несмертельну славу відкриття такої поживної і потрібної для людського життя пашні, Церера ж за таку зраду перекинула Лінка в рись чи вовкулаку. Ось так довго й запекло воювали між собою каппадокійські царі лише через те, в імені кого з них має називатися зілля, аж поки через цю колотнечу зілля дістало назву полемонії, себто воїтельки.
Інші рослини названо за місцевостями, звідки їх завезено: мідійські яблука — то цитрини з Мідії; пунічні яблука — то гранати, привезені з Пуніції, тобто з Картаґіни; ліґустик — то любисток, вивезений з Ліґурії (генуезьке узбережжя); рабарб, як свідчить Аммінар, названий так за іменем річки Ра; це саме підтверджує і сантоник, грецьке сіно, каштани, персики, сабіна, стехад з моїх Перських островів, колись званих Стехедами, кельтський нард тощо.
Деякі діставали назву за алегорією чи противенством, як, скажімо, абсинтій — за алегорією з пинтієм, бо це огидний на смак напій; голостеон означає костовитий, а проте в рослинному царстві не знайти ще такої ніжної і ламучої трави.
Деякі названі за їхньою властивістю і за їхньою дією: така аристолохія, помічна при пологах; лишайник, що гоїть болячки з такою самою назвою; мальва — вона розм'якшує; каллітрихум, що зміцнює волосся; алісум, ефемерум, бекіум, настурціум, або крес-салат, гіоскіам, ганебан тощо.
Деякі дістали назву за підміченими в них чудовими прикметами, такі геліотроп, тобто той, що за сонцем іде, бо розпускається на схід сонця; як сонце підбивається вгору, тягнеться туди і він; як сонце повечоріє, він хилить голівку; як сонце сідає, він і собі закривається; адіантум, бо він, хоч росте біля води, вологи не затримує, навіть надовго у воду занурений; гієкарія, еринґій тощо.
Деякі названі за іменами чоловіків і жінок, які були перекинуті ними, як-от: дафна (себто лавр) — від Дафни, мирт — від Мирсіни, питіс — від Питії, кинара (артишок), нарцис, шафран, смілака тощо.
Деякі — за подобизною, як-от: гіпурид (хвощ), бо скидається на кінського хвоста, алопекур, до лисячого хвоста подібний; псилій, схожий на блоху; дельфініум — на дельфіна; буґлос — на бичачий язик; ірис — своєю барвистістю — на веселку; міосота — на мишаче вушко; коронопус — на ґав'ячу лапу тощо.
І навпаки, такі фамилії, як Фабій, пішли від боба, Пізон — від гороху, Лентул — від сочевиці, Цицерон — від турецького гороху.

За аналогією уже поетичнішою названі венерин пуп, венерине волосся, венерин чан, юпітерова борода, юпітереве око, марсова кров, меркурієві пальці (гермодактил) тощо.
Деякі за їхньою формою, як-от: троєзілля, що має три листочки, пентафіліон, що має тих листочків уже п'ять, серпілум, повзучий по землі, гельксин, петасит, миробалан, в арабів відомий під назвою беен, бо він скидається на жолудя і дуже олійний.

Розділ LI

Чому це зілля пантаґрюеліоном назване і про його чудодійну силу

З тих самих мотивів (за винятком міфічного, бо не погодив нам Господь тулити міф до цієї правдомовної історії) це зілля назване пантагрюеліоном, бо відкрив його Пантагрюель, і відкривач він не самої рослини, а того, як її уживати, ось чому для чухраїв з великої дороги вона стала бридкішою і ненависнішою, шкідливіїпою і згубнішою, ніж мушва і повитиця для льону, ніж очерет для папороті, ніж хвощ для косарів, ніж турецький біб для турецького ж гороху, овес сійний для ячменю, секурідака для сочевиці, антраній для бобів, кукіль для пшениці, ненюфар, nympheaea heraclia, для бахуруватих каптурників, ферула і береза для наваррських школярів, капуста для винограду, часник для магніта, цибуля для очей, насіння папороті для череватих жінок, насіння верби для порочних сестричок, затінок тису для тих, хто спить під ним, аконіт для барсів і вовків, запах фиґи для роздрочених бугаїв, цикута для гусенят, верблюжка для зубів, а олія для дерев. Бо, як ми бачили, чимало тих, хто скуштував пантагрюеліон, пішли притьмом по-циганській угору, як-от Филіда, цариця тракійська, Боноз, цезар римський, Амата, царя Латина жінка, Іфіс, Автоліка, Лікамб, Арахна, Федра, Леда, Ахей, цар лідійський, та решта, — ніякої іншої болячки вони не мали, а сконали тому, що пантагрюеліон заткнув їм лаз, звідки вихоплюються дотепи і куди провалюються ласі шматки.
А ще ми своїми вухами чули, що дехто саме тоді, як нитку їхнього життя Атропос обрізала, плакалися і жалкувалися, що Пантагрюель держить їх за горло, але то був зовсім не Пантагрюель, Пантагрюель зроду не був катом: це пантагрюеліон відбував замість мотузка і брав їх у зашморг; отож вони обмилились і допустились солецизму, а може, й синекдохи, взявши сам винахід за винахідника, десь так, як Церера згадується замість хліба, Бахус — замість вина. Присягаю вам усіма гострими слівцями, які всередині пляшчини, що охолоджується он у тім чані, що зацний Пантагрюель бере за горло лише тих, хто забуває спрагу гамувати.
А ще назва пантагрюеліон пояснюється подібністю, бо Пантагрюель прийшов на світ таким же високим, як наше зілля, зміряти його було легко, бо він народився у пору спраги, саме як цю траву косять і як Ікарів собака, гавкаючи на сонце, перекидає всіх троглодитами і заганяє в льохи і глибки.
Інша причина назви пантагрюеліона — його цілюща сила. Бо як сам Пантагрюель втілює у собі ідею та ідеал самої веселости (гадаю, що ніхто з вас, опияків, у цім не сумниться), то і в пантаґрюеліоні мені бачиться стільки моці, стільки снаги, стільки досконалосте, стільки чудових ефектів, що якби про його прикмети знали тоді, як дерева, за словами пророка, обирали собі царя, щоб він верховодив і радив над ними, пантагрюеліон зібрав би голосів найбільше.
Ба більше, якби Оксил, син Орія, породив з його сестрою Гамандрією це зілля, то воно потішило б його більше, ніж усі його восьмеро діток, яких так звеличили міфологи й увічнили їхні імена. Найстарша сестра дістала ім'я Лоза, а народжений пізніше син — ім'я Смоква, потім ідуть Ліщина,

Дуб, Горобина, Каркас, Тополя і, нарешті, останній Берест, у свій час неабиякий хірург.
Про те, як сок пантагрюеліона, вичавлений і влитий до вуха, убиває всіх паразитів, породжених лепом, і огулом усе живе, що туди заповзло, я не оповідатиму.
Як ви налляте цього соку у цебро з водою, то вона зсядеться перед вашими очима, як молоко, — так сильно він діє; така зсіла вода помічна для коней, яких мучать кольки і обдимає.
Зварений у воді його корінь випростує стягнуте сухожилля, зведені суглоби, помагає від застарілої подагри і калічливого ревматизму.
Як вам треба притьмом гоїти опік, від окропу чи від вогню, то візьміть сирого пантагрюеліона, прямо з городу, і частіше його міняйте, аби він не присихав до рани, а про якісь апретури чи ліки забудьте.
Без нього жодна кухня не смакуватиме, жоден стіл не вабитиме, хоча б він вгинався від вишуканих страв, жодне ложе не тішитиме, хоча б воно сяяло золотом, сріблом, амброю, слонівкою і порфиром.
Без нього як би возили мірошники на млина зерно, а з нього привозили мливо? Без нього як би адвокати подавали позови до суду? Як би доставлявся гіпс до робітні? Без нього як би добувалася вода з колодязя? Без нього що б робили діловоди, копіїсти, секретарі і писарі? Хіба без нього не пішли б прахом хартії і папери ренти? Не припинилася б шляхетна штука книговидання? З чого б робилися підрамники? Як би бамкали дзвони? В нього вбираються ізіяки, в нього рядяться пастофори, весь рід людський передусім прикривається ним. Усі шерстисті дерева серів, бавовнярі острова Тилоса у Перському морі, арабська кіна, мальтійська лоза не одягли б стільки людей, скільки одна ця рослина. Вона краще за шкіру захищає вояків від холоду й дощу, прикриває театри й амфітеатри від спеки, опасує ліси і гаї на радість мисливцям; занурюється у воду, як річкову, так і морську, на користь рибалкам. Завдяки їй увійшли в ужиток усякі чобітки, полуботки, чоботи, камаші, черевики, патинки, пантофлі, сованці, капці. Завдяки їй натягуються луки й арбалети, виготовляються пращі. І, як буцім то була б рослина священна, вербенова, шанована манами і лемурами, без неї тіла померлих не ховають у сиру землю.
Скажу навіть більше. Істоти невидимі робляться завдяки цій рослині зримими, вловленими, захопленими, затриманими і нібито ув'язненими; як тільки вони вловлені і затримані, одразу величезні і важкі жорна починають легко крутитися на пожиток роду людському. Та ось що мене дивує: як це давні філософи за цілі віки не додумалися до такого дуже вигідного способу, тоді як на тодішніх мукомельнях мірошники просто надривалися.
З допомогою цієї ж рослини, уловлювача вітру, величезні оркади, просторі таламеги, могутні галієни, хіліандри і міріандри[380] знімаються з якоря і пливуть з волі стерничих.
Завдяки цьому ж таки зіллю невідомі нам давніше народи, з якими ми через природні умови, здавалось, вічно будемо роз'єднані й порізнені, тепер їздять до нас, а ми до них, а це ж навіть птахам зась, попри все їхнє легесеньке пір'я і вміння в повітрі ширяти, надане їм Природою. Тапробана побачила Лапландію; Ява узріла гори Рифейські; Фебол побачить Телем; ісландці та гренландці нап'ються з Євфрату; завдяки йому Борей бачив виталище Австрове; Евр одвідав Зефіра. Духи небесні, морські і земні божества — всі вразилися, силою благословенного пантаґрюеліона побачивши, як арктичні племена перед очима антарктичних перепливли Атлантику, поминули обидва тропіки, обпливли жаркий пояс, виміряли цілий зодіяк і перетнули екватор, бачачи перед собою на обрії обидва бігуни.

І вони вжахнулися, боги-олімпійці, і гукнули:
"Це Пантагрюель, дією свого зілля, навіює нам важкі думи, яких не навіювали нам навіть алоади. Він ось-ось жениться, заведе дітей. Змінити його долю нам годі, бо вона пройшла через руки і веретена фатальних сестер, дочок Потреби. Може, його діти (а чом би й ні?) відкриють іншу рослину, такої самої моці, і з її помоги люди доберуться до ширини граду, до дощових водометів і до кузні блискавок, вдеруться в розлоги Місяця, ступлять на терени небесних тіл і там осядуть, хто на Золотому Орлі, хто на Овні, хто на Короні, хто на Лірі, хто на Леві, сядуть з нами за стіл, пошлюблять наших богинь і таким робом самі стануть богами".
Зрештою боги надумали зібрати раду й поміркувати, як цьому зарадати.

Розділ LII

Як деякі гатунки пантаґрюеліона вогонь не бере

Розказане мною, як бачите, це щось неймовірне й дивовижне; і як ви дасте віру ще одній божистій силі священного пантаґрюеліона, то я оповім і про неї. А втім, повірите ви чи не повірите, байдуже; мені важливо сказати одну істину. Цю істину я вам і скажу. Однак, перш ніж до неї добратися, а шлях до неї кремнистий і крутий, я поставляю вам одне питання: як я у пляшку наллю два котили вина й одну котилу води і все це гарненько змішаю, чи здолаєте ви потім їх відокремити? Здолаєте ви порізнити їх так, аби у воді не було вина, а у вині води й аби збереглася така сама міра і того і того?
Або так: якщо підводчики і моряки, доставляючи вам додому певну кількість барил, піп і бусарів гравського, орлеанського, бонського і мірвоського вина, дорогою відкупорять їх, половину вип'ють і доллють водою, як ті лімузинці, що возять аржентонське та сенготьєрське вино, то чи пощастить вам потім відцідити всю воду? Пощастить вам очистити вино?
Знаю, ви мені скажете про лійку з плюща. Про це вже писали, ваша правда, це підтверджено численними дослідами. Але хто нічого про лійку не чув і зроду її не бачив, тому це здасться не до віри. Ходімо далі.
Якби жили ми за Сулли, Марія, Цезаря та інших отаманів римських або ж у добу друїдів, що спалювали трупи своїх родичів та магнатів, і закортіло б вам хильнути доброго білого вина, на попелі ваших жінок і породителів настояного, як це зробила Артемізія з тліном свого малжонка Мавзола, або ж зберегти попіл цілим в урні чи в ковчезці, то як би ви відокремили попіл небіжчика від попелу багаття? Відповідайте! Достолиха, ви б ускочили в халепу! А я вас з халепи вирву. Ось що я вам скажу: візьміть цього райського пантаґрюеліона — десь так, щоб тіло небіжчика покрити, вгорніть гарненько в нього тіло. Вогонь крізь пантагрюеліон тіло і кості спалить і спопелить, сам же пантагрюеліон не стліє, не згорить, не втратить жодного атома з попелу, що всередині нього, і не пропустить жодного атома з попелу ватрового, і вийде він зрештою з вогню ще гарніший, ще біліший, ще чистіший, ніж коли ви його кидали в багаття. Ось чому назвали його асбестом[381]. Його хоч греблю гати в Карпазії і під Діясиєною, і там він дуже дешевий. Річ нечувана, дивовижна річ! Всежерущий, всезгубний, всепальний вогонь очищує і тільки вибілює карпазійський асбест-пантагрюеліон. Як ви мені не вірите і, мов ті жиди та недовірки, зажадаєте потверджень і наочних доказів, то візьміть сире яйце й загорніть його в божистий пантагрюеліон. У цій обгортці покладіть його в велике і палахке полум'я. Протримайте там його скільки заманеться. Зрештою яйце звариться, спечеться і згорить, а священний пантагрюеліон залишиться цілий і неушкоджений і навіть не нагріється. На цей досвід у вас піде десь п'ятдесят тисяч бордоських екю, без однієї дванадцятої частки піти.[382]

Не порівнюйте пантагрюеліон з саламандрою — це помилка. Я визнаю, що солом'яний вогонь може її веселити. Але в великій печі, овва, вона, як усяка звірючка, задихнеться і згорить. Це ми бачили на досвіді. Ґален давно довів це і обґрунтував у кн. III De Temperamentis[383], і такої ж думки Діоскорид (кн. II).
Не нагадуйте про ґалун і про піренейську дерев'яну вежу, що її ніяк не міг спалити Луцій Сулла, бо Архелай, царя Митридата намісник, звелів усю її натерти ґалуном.
Не порівнюйте її і з тим деревом, яке Олександер Корнелій назвав еоном і в якому побачив схожість з обвішаним омелою дубом, бо воно, мовляв, і в воді не тоне і в огні не горить, достоту як омела на дубі, і з нього було збудоване і споруджене славетне судно Арґо. Розповідайте це комусь ще, а мене увільніть.
Не порівнюйте його і з чудодійним деревом, що в горах Бріянсона та Амбрена росте; з кореня цього дерева виходить чудова ґубка, зі стовбура — прегарна живиця, яку Ґален не вагається прирівняти до терпантину; на ґожому його листі збирається ніжний мед, воістину манна небесна, ґумувата і оліювата, але відпорна на вогонь. Грекою і латиною це дерево називається larryx[384]; ув альпійських мешканців воно називається мельзою; ув антеноридів та венеційців лареґом, звідки пішла назва п'ємонтської фортеці Лариґнум, що ошукала Юлія Цезаря, коли він рушив на ґаллів.
Юлій Цезар віддав наказ усім мешканцям Альп та П'ємонта підвезти спорядження і харчі до привалів на воєнному шляху, яким ішло його військо. Цього його наказу послухались усі, окрім ларигнійців, — розраховуючи на неприступність своєї місцевости, вони не захотіли виконувати контрибуцію. Щоб покарати їх за відмову, Цезар рушив своє військо на фортецю. Перед брамою стояла вежа, збудована з грубих ларикових колод, складених кратами, як дрова у стосі, і така висока, що з бійниць вельми зручно було скидати бруси і каміння на напасників. Цезар, дізнавшись, що обложенці не мали чим оборонятись, крім брусів і каміння, що вони могли їх докинути не далі апрошів, звелів воякам навалити круг вежі в'язанки хмизу й підпалити. Наказа виконано негайно. Хмиз загорівся, високе полум'я так і шугнуло вґору, накривши всю фортецю. Римляни ґадали, що вежа скоро згорить і обвалиться. Коли ж спалили увесь хмиз і полум'я вщухло, вежа була цілісінька, без найменшої шкоди. Тоді Цезар розпорядився провести довкола фортеці лінію фос і траншей на безпечній від каміння відстані. Після чого ларигнійці здалися. З їхніх оповідей Цезар дізнався про чудові властивості дерева: воно не ґорить, не палає і не звуглюється.
За таку якість його слід було поставити поряд зі справжнім пантагрюеліоном, тим паче, що Пантагрюель наказав зробити з цього дерева всі хвіртки, двері, рами, ринви, жолоби і обшивку для Телема; а ще він звелів був обшити ним прову, корму, камбуз, верхній чардак, поздовжній прохід і башти своїх великих каррак[385], суден, ґалер, ґаліонів, бригантин, шхун та інших кораблів у Талаському порту, але потім виявилось, що ларик, куди вогнетривкіший, ніж інші деревні породи, зрештою все ж від вогню псується і розсипається, немов каміння у випалювальні. Один лише асбест-пантагрюеліон не так змінюється і псується, як оновлюється й очищається. Отож,
Індуси, сабіняни, маври, ґоді
Свій ладан, мирру і алой хвалить.
Вродило зілля в нашому ґороді —
Прийдіть узяти сім'я на розплід.

Як забуя у вас воно в господі,
Подяк пошліть до неба міліон.
І вдячні будьте Франції відтоді,
Де виріс був пантагрюеліон.
КІНЕЦЬ
третій книзі геройських походів
да ходів доброго Пантаґрюеля
Четверта книга геройських походів да ходів доброго Пантаґрюеля
Зладив метр Франсуа Рабле, доктор медицини
Преславному принцові і превелебному монсеньйорові Оде, кардиналові
Шатильйонському
Вам добре відомо, преславний принце, скільки значних осіб просять мене, умовляють і схиляють виводити далі нитку пантаґрюелівських сторійок і посилаються на те, що люди журливого десятку, хворі або ж іще чимось терпенні і зболені, мою книгу читаючи, розбивають тугу, весело збавляють час і черпають із неї радість і нову втіху. На це я зазвичай відповідаю, що, компонуючи її для розваги, на славу чи там на хвалу не важив; єдине, на що я сподівався і бив, це щоб оповідки мої принесли якусь полегшу невідомим мені страдникам і недужникам, подібно до того як я охоче гою тих, хто мого курування і лікарських послуг потребує.
Я їм іноді докладно розповідаю, як Гіппократ у багатьох працях і зокрема у шостій книзі Про епідемії, з настановами для своїх учнів, а також: Соран Ефеський, Орібазій, Кл. Ґален, Алі-Аббас та інші автори показали, які мають бути у лікаря рухи, постава, погляд, манери, гідність, ясність обличчя, одяг, борода, зачіска, руки, рот і навіть не забули нігтів, буцімто лікар має чи то ролю закоханого або зітхальника в якійсь класичній комедії грати, чи то на арену бою з якимсь потужним герцівником вийти. І справді, Гіппократ дуже влучно порівнює лікарську практику з битвою і з фарсом, де виступають троє дійовців: хворий, лікар і хвороба. Не раз, цей портрет лікаря читаючи, я згадував, що сказала Юлія батькові своєму Октавіянові Августу. Одного дня вона постала перед ним у шатах пишних, відвертих і непристойних, йому це прийшлося не до шмиґи, але він і уст не розтулив. Назавтра вона перебралася і вдяглася, як тоді доброчесним римлянкам личило, скромно. У такому вбранні вона знов з'явилась перед очі батькові. Він же, хто напередодні нічим свого обурення не показав, коли вона приходила в нескромному наряді, не стримав своєї втіхи від такої переміни і сказав їй: "О, наскільки цей одяг пристойніший і похвальніший для доньки Августа!" Вона одразу здобулася на слово і відповіла: "Сьогодні я вбралася, щоб помилувати зір моєму батькові. Зате вчора я вбралася, щоб догодити моєму мужеві".
Так само і лікар, пещений і чепурний, виряджений, як носили тоді, у стрій із чотирма рукавами, пишний і ошатний, званий philonium, за свідченням Петра Олександрійського in VI, Epid.[386], міг би відповісти тим, кого дивував такий химерний перевдяг: "Я вбрався так не для параду і хизування, а щоб розважити пацієнта, якого одвідую, бо хочу бути йому до вподоби, нічим його не дратувати і нічим не дошкуляти".
Ба більше. Наведений уривок із книги високошановного Гіппократа вкидає нас у піт: чи ж справді лікар з міною понурою, похнюпою, бридливою, катонівською, непривітною, насупленою, лихою, вовкуватою засмучує хворого, натомість лікар з видом веселим, безжурним, привітним, щирим, усміхненим радує його. Проте все це річ доведена і цілком певна. Ось тільки б знати, залежить веселість або прикрість від враження хворого, який вивчає міну свого лікаря і з неї вгадує, чим обернеться його недуга: як міна весела, то й розв'язання сподівайся веселого і бажаного, а як

похмура, то й розв'язання чекай похмурого і страшного; або ж вони залежать від того, які від лікаря йдуть до хворого токи: чисті чи каламутні, повітряні чи землисті, радісні чи журні; саме такої думки дотримуються Платон та Аверроес.
Принаймні, згадані автори звертають особливу увагу лікаря на те, які мають бути його слова, речі, розмови та бесіди біля койки пацієнта, до якого його покликано. Всі бесіди повинні бити на одне: підбадьорювати слабого, не прогнівляючи, одначе, Бога, і ніяким світом не засмучувати. Скажімо, Герофіл дуже сварить лікаря Калліанакса за те, що той на поставлене і задане запитання: "Чи вмру я?" — цинічно відповів:
Кращий від тебе Патрокл був набагато,
Вмер же, і довелось його в землю ховати.
Іншому хворому, який хотів знати про перебіг своєї хвороби і спитав, мов той хоробрий Патлен:
Хіба не каже вам моя урина,
Що я помру?
він відповів уже зовсім по-дурному:
"Не каже в тому разі, якщо ти ложа Латони, матері двох чудових дітей, Феба і Діани".
Так само Кл. Ґален, lib. TV, Comment, in VI, Epidemi[387], неабияк шпетить Квінта, свого учителя в медицині, за те, що той слабому, мостивому римлянинові на звернені до нього слова: "Ви снідали, докторе, від вас вином пахне", — грубо відрізав: "А від тебе — лихоманкою. То чий дух і запах приємніший — лихоманки чи вина?"
Проте пеня, що канібали, мізантропи та аґеласти[388] на мене волочили, була така гидосвітна і нахабна, що терпець мені урвався і я зламав перо. Серед наклепів на мене найлегший зводився до того, що мої книги повні схизми (а втім, жодним прикладом це не підперто) і сміховинної блазні. Блазні у них, але блазні не богоненавидної і не протимонархічної, таки чимало, бо це їхня єдина тема і єдиний сюжет; схизми ж у них зовсім нема, якщо тільки, усупереч здоровому глуздові і світовому слововжитку, не навісити на мене того, чого я в голові не покладав би під страхом тисячу разів умерти, якщо таке можливе: це все одно, що називати хліб каменем, рибу — змією, а яйце — скорпіоном. Я вашмосці якось поскаржився і сказав просто з моста: якби я самого себе ставив не за щирого християнина, а за такого, яким вони мене квачем мажуть, і коли б я у своєму житті, у своїх писаннях, рацеях і навіть помислах виявив бодай іскру єресі, не попалися б вони так ганебно у сіті Духа лихомовника, себто Диявола, що з їхньою підмогою таку на мене дармицю натягає, я б тоді сам розіклав, не кажи ти Фенікс, огнище та й спалив би себе.
Ви мені тоді сказали, що покійний король Франциск, вічна йому пам'ять, з їхніми набалачками обізнаний, пильно прослухав мої книги (я підкреслюю — мої, бо мені злосливо приписали чиїсь підроблені й плюгаві), а читав уголос йому дуже виразно й чітко найученіший і найсумлінніший читака у всьому нашому королівстві, і ніякої скверни у них не знайшов та ще й обурився тим, що якийсь гадючий виплодок ославив мене небезпечним єретиком лише на тій підставі, що з недогляду і недбальства книгопечатників туди груба друкарська помилка уклюнулася.
Так само і син його, найдобріший і найзацніший, благословенний король Генріх (хай подовжить Господь йому віку) доручив і надав виняткового права вашмосці захищати мене від обмовників. Цю добру звістку про ваше доброзичливе ставлення до мене ви підтвердили мені в Парижі, а потім при відвідинах монсеньйора кардинала дю Белле, який після довгої і тяжкої хвороби поїхав до Сен-Мора, краю, чи краще сказати, райського куточка, що

обіцяє зцілення, спочив, погідність, благоврем'я, насолоду і всі добродайні втіхи хліборобства і сільського побуту.
Тим-то, монсеньйоре, уже без остороги, йду напростець, сподіваючись, що ви, мій зичливець, будете мені від паплюжників нібито другим Геркулесом Галльським, мудрим і проречистим, другим Алексікакосом, доброчесним, потужним і владущим, я ж з усією щирістю можу сказати про вашмосць те саме, що й про Мойсея, великого пророка і верховоду ізраїльського, сказав мудрий цар Соломон (Екклезіаст, 45): богобоязливець і боголюб любий усьому роду людському, від Бога і людей укоханий, і пам'ять про нього світла. Господь на хвалу йому уподобив його дужим і на страх ворогам звеличив. Ради нього звершив він славні й страшні чини та вичини, прославив його перед ликом царів; устами його вістив він народу волю свою і через нього сяйво своє явив. За віру його та милосердя Господь обрав його і од усіх людей порізнив. Устами його Господь побажав благовістити, а тим, хто в мороці, закон животворчого знання дати.
А ще я шлюбую вашмосці: хто б не віншував мене за мої веселі вигадки, я всіх їх закликатиму, щоб вони складали шану і дяку за все тільки вам і молили Бога вашу велич берегти і примножувати, а мені віддавали належне лише за безоглядну покору і добровільний послух перед вашими добрими настановами. Справді-бо, своїм шляхетним усовіщанням ви мене заохотили і надихнули, а без вашеці я б духом звонпився, і джерело моїх животних токів вичерпалося б. Хай окриє вас благодать Божа!
У Парижі, цього 28 дня генваря року Божого 1552.
Ваш відданий і вірний покірник,
Франсуа Рабле, лікар.
Передмова автора, метра Франсуа Рабле до четвертої книти геройських походів да ходів Пантаґрюеля
До ласкавих читальників!
Люди добрі! Бережи і милуй вас Боже! Де ви єсьте? Щось не бачу вас. Стривайте, ось начеплю окуляри. А-а, здоровенькі були! Зараз я вас бачу. Як ся маєте? Нахмелювались ви, як мені відомо, добряче. Але я вас не ганю. Ви знайшли чудовий засіб проти всякої спраги. Це велике діло. Чи ж усі ви здорові, ви самі, ваші супружниці, ваші діточки, ваші родичі й домівники? Гаразд, добре, радий за вас. Дяка Богові, Пану-Богові повік, і, як буде на те його свята воля, хай пошле він вам здоров'я на довгий вік!
Ну, а я, з ласки Божої, ось перед вами, і засвідчую вам свою шану. Завдяки корху пантаґрюелізму (а під цим розумійте веселечність і вічно втішний настрій, сповнений життєвого гарту), я здоровий і веселий, і не проти випити, якщо хочете. Ви спитаєте, добрі люди, чому я здоровий? Ось вам вичерпна відповідь: такий призвіл найласкавішого і всемічного Бога, якому я слухняний і чию благу вість, сиріч Євангелію, шаную, де з такою саркастичною ядучістю і глумливою ущипливістю мовиться (від св. Луки, IV) про лікаря, який не шанує свого власного здоров'я: "Лікарю, вилічи себе самого!"
Клавдій Ґален шанував своє здоров'я не з цієї приповісти, хоть якесь уявлення про Святе Письмо мав, хоть знав і відвідував святих і християн тієї доби, як свідкують lib. II, De usu partium, lib. 2, De differentiis pulsuum, cap. 3, et ibidem, lib. 3, et lib. De rerum affectibus[389] (якщо вона справді Галенові належить), а з побоювання на грубі й гризькі кпини наразитися, як, скажімо,
?????? ?????, ???? ? ?????? ?????.
Як можеш ти опікуватись нами,
Коли обкидало самого чиряками.

Він хвалиться і собі за заслугу ставить, що з двадцяти восьми літ і аж до старощів добре ся мав, якщо не рахувати кількох коротких пропасниць, хоть насправді був не такий уже й кріпкий, на шлунок йому вадило. "Навряд (мовить він, lib. 5. De sanit. tuenda[390]), щоб лікар добре дбав про здоров'я інших, коли своє власне занедбує".
Лікар Асклепіад, той хизувався ще більше: буцімто він уклав з Фортуною пакт стосовно того, що не бути йому медичним світилом, якщо відтоді, як він почав практикувати, і до похилого віку свого заслабне бодай разочок, і що ж, дожив до благих літ цілий і бодренний і його був верх.
Якщо, на лихо, здоров'я ваших вельможеств кудись закривилось: угору, вниз, уперед, назад, праворуч, ліворуч, усередину, назовні, далеко чи близько від ваших теренів, спробуйте з помогою нашого благословенного Спасителя випрямити його. Вчасно перейнявши, ви його як стій злапаєте, знов залигаєте, схопите і знов ним заволодієте. Закони вам це дозволяють, король цьому не перешкоджає, я вам це раджу. Не хто, як давні законники, давали панові право знов залигати свого раба тікача, хоч би де він його впіймав. Боже милосердний і ви, добрі люди! Хіба не було накреслено і заведено у нашому славному, давезному, гарному, квітучому і багатому королівстві французькому, що мертвий хапає живого? Знайте, як про це недавно сказав добрий, одукований, мудрий, людяний, лагідний і справедливий Андре Тірако, радця великого, звитяжного і нездоланного короля Генріха Другого, у грізному судищі Паризького парламенту.
Здоров'я, це наше життя, як про це гарно висловився Арифрон Сикіонський. У безздоров'ї життя не життя, не життя живе (авіос віос, віос авіотос — ?????, ????, ???? ???????). У безздоров'ї життя лише душевна нудьга, лише подоба смерти. Так ось, як ви утратите здоров'я, тобто будете мертві, хапайте живе, хапайте життя, тобто здоров'я.
Маю надію, що Господь, бачачи, з якою несхитною вірою ми до нього звертаємося, наші молитви почує і вволить наше бажання, тим паче що це бажання помірне. Помірність старожитні мудреці називали золотою, себто мноцінною, всехвальною і всюди однаково відрадною. Перечитайте від дошки до дошки Святе Письмо, ви побачите, що молитви тих, хто дотримувався у просьбі помірности, не були відкинуті. За взірець може правити недомірок Закхей (мусафі з Сент-Іла, що під Орлеаном, хваляться, що мощі його й останки спочивають у них, і називають його святим Сільвеном). Єдине, чого прагнув Закхей, це побачити благословенного Спасителя нашого при вході його до Єрусалима. Бажання помірне, воно могло б виникнути у кожного. Але він був надто маленький і за людьми нічого не побачив. Уже він і з ноги на ногу переступає, і навшпиньки стає і щосили тягнеться, забігає вперед і залазить на фиґове дерево. Всеблагий Господь угадав щире його і помірне бажання. Він відкрив його зору, давши йому змогу не тільки бачити, а й чути себе, дім його одвідав і його родину благословив.
Один із синів пророків ізраїльських рубав деревину на березі річки Йордань, і сталось так, що сокира з його топорища у воду впала (як про це розказано у 4 Книзі Царів, голова 6). Він помолився Богові, щоб сокира вернулась. Бажання його було помірне. І ось із непохитною вірою і упованням він кинув у воду не топорище, як обурливо перекрутили бісові цензори, а саму сокиру, як цілком правильно читаєте ви. Тоді приключилося два дива зразу. Сокира сплила і сама на топорище насадилась. А ось якби цей чоловік побажав на вогненній колісниці в небо злинути, не кажи ти Ілія, побажав, аби рід його так само примножився, як рід Авраамів, побажав бути дужим, як Самсон, гарним, як Абесалом, — чи виблагав би це він? Хтозна.

Щодо помірних бажань на предмет сокири (скажете, коли вам закортить випити), я вам розповім один з апологів мудрого Езопа французького, тобто Фригійського і Троянського, як запевняє Максим Плануд: лицарські французи випали саме з цього племени, за свідченням вартих цілковитої довіри хроністів. Еліан писав, що Езоп фракієць; Агатій, слідом за Геродотом, доводить, що він самосець; але мене це не обходить.
У його добу жив собі убогий чубрій родом з Ґраво, на ім'я Шиндокора, дроворуб і рубач, і в цій своїй мізерії ледве зводив кінці з кінцями. Якось згубив він десь на просіці свою сокиру. Хто ж через це побивався і гнівався? Хто ж, як не він сам, бо від сокири залежав його добробут і життя, завдяки сокирі його шанували і визнавали всі багаті дровники. І от смерть, здибавши через тиждень його безсокирного, мало не скосила його своєю косою і не виполола з цього світу.
У таких тарапатах він, звівши очі до неба, уклякнувши, скинувши шапку, здійнявши руки і пальці розчепіривши, став кричати, голосити, просити, благати Юпітера, обернувшись до нього з усією вимовністю слова (а ви ж знаєте, що Пророчність винайшла Нужда), приказуючи після кожної просьби як приспів на ввесь голос і без угаву: "Сокири! Сокири! Нічого мені не треба, Юпітере, тільки сокири, яку я згубив на просіці, або ж кілька деньє на купівлю іншої. Лишенько, бідна моя сокира!" Юпітер під той час радився в якихось пильних справах і саме щось доводив чи то старій Кибелі, чи то юному і ясноликому Фебу. І от ревище Шиндокори оглушило, до ушей долетівши, консиліум і консисторію Богів.
— Отуди к бісу! (гукнув Юпітер). Хто се там унизу престрашенно репетує? Клянуся Стиксом, нам нема коли вгору глянути, ми і зараз важливі і суперечливі справи залагоджуємо! Ми впинили чвари між пресвітером Іваном, царем перським, і султаном Сулейманом, цісарем константинопольським. Розвели татар і москалів. Задовольнили супліку Шерифа марокканського. Прислухалися до прохання Драґута-Раїса. Статус Парми визначено, так само як Магдебурга, Мірандоли й Африки (так називають цей город на Середземному морі смертні, а ми іменуємо його Афродисій). Триполі сплоха перейшов до інших рук. Долю його вирішено. А тут ще ці покутники ґасконці просять їм повернути дзвони. А там саксонці, ганзейці, остґоти і ґерманці, народ колись непереможний, а нині aberkeids[391], улеглий горбатому чоловічку. Вони закликають нас помститися, допомогти їм і колишні привілеї і давні вольності вернути. А що нам робити з Рамусом і Ґалланом, які під прикриттям своїх кухтиків, підмагачів і клевретів баламутять усю Паризьку академію? Я став ні в сих ні в тих. Досі ще не прирозумів, за ким руку тягнути. Обидва здаються мені добрими музиками до вина і до жінок. Один має екю з зображенням сонця, блискучі бренькачі, другий тільки хотів би мати. Один щось та знає, і другий не кругом невіголос. Один любить маєтних людей, а другий люблений заможниками. Один — хитрий і промітний лис, а другий чорти його батька знають що балабонить, ґрамузляє і ґавкає проти давезних любомудрів, яко пес. Якої ти про це думки, скажи-но, Пріапе, ти здоровецька стриженина осляча? Я не раз переконувався, що твої поради і суди слушні і толкові et habet tua mentula mentem.[392]
— Царю Юпітере (відповів Пріап, зсунувши відлогу і червоним, розкішним і становчим своїм видом жахтіючи), оскільки ви одного порівнюєте з ґавкучим псом, а другого з хитрим лисом, мені набігла думка, що, коби вам більше не гніватися і не побиватися, з ними слід учинити так само, як із псом та з лисом.
— Як? — спитав Юпітер. — Коли? Хто вони такі були? Де це діялось?

— О, я пам'яткий! — вигукнув Пріап. — Хвальний отець Бахус, ось він червонопикий, аби помститися над теб'янами, завів чародійного лиса, і що лис тільки не броїв і не шурубурив, жоден звір його не займав і не огризався. А зацний Вулкан скував із монезійської бронзи пса і надимав він його живого і жвавого. Віддав він його вам, а ви віддали його Європі, вашій міньйоні. Європа віддала його Міносу, Мінос — Прокриді; нарешті Прокрида віддала його Кефалу. Пес теж був чародійний і, як оце нинішні крючкодери, хапав усіх не розбираючи, ніхто не міг випорснути. Та ось лис і пес таки здибалися. Що їм було робити? Пес, за судьбиною, мав упіймати лиса, а лис, за судьбиною, не мав бути пійманим.
Цю оказію передано на ваш розсуд. Ви заявили, що хай діється, як судилося. Призначення ж були суперечливі. Справжнє розв'язання цих двох суперечностей, суттю своєю нерозв'язних, знайти й досягти було годі. Ви навіть упріли. З поту вашого, що лився на землю, виросла капуста. Наша чесна консисторія, до певної ухвали так і не дійшовши, просто знемагала на спрагу, і ми випили на цьому вічі сімдесят вісім бусарів нектару. На мою пропозицію ви перекинули пса і лиса в камені, і тут усі ожили душею, і весь великий Олімп оголосив, що не хоче більше пити. А сталося це в рік мокрих яєць біля Тевмеса, між Тебами і Халкидою.
На підставі цього я пропоную і цих пса і лиса скаменити. Така метаморфоза не нова. І того і того звати Петро. І от, за лімузинським прислів'ям, на челюсті печі три камені треба, приєднайте ви їх до Петра Наріжного, якого ми самі з тієї ж причини скаменили. Хай ці три мертвих камені стоять таким собі рівностороннім трикутником у головному паризькому храмі або ж посеред паперті і хай служать для того, щоб гасити носом, ніби у грі у фука, запалені лойові і воскові свічі і свічки, смолоскипи і посвітачі, а то за життя вони, хамлюги, вогонь чвар, зненависти, бахурних сект і схизми межи гультяїв-бурсаків розпалювали. Ось цих дрібних, паршивих себелюбців не карайте, а краще зганьбіть навік. Я сказав.
— Ви їм фаворизуєте (сказав Юпітер), як бачу я, любий месіре Пріапе. А ви ж не з усіма такий ласкавий. Якщо вони аж регнули імена свої і пам'ять увічнити, то для них куди краще бути оберненими у мармур некрушимий, ніж у персть і тлін. А зараз огляніться і окиньте зором Тірренське море та околиці Апеннін, бачите, які лиха там скоїлися з вини пастофорів? Хвища цяя ще жбухатиме, яко печі лімузинські, а потім ущухне, але не так скоро. Нудитися там нам не доведеться. Та ось недогода: перунів у нас один, другий, та й край, а все тому, що ви, мої суботи, виданий мною запас перевели на Нову Антиохію, пустивши його на грище. Потім за вашим прикладом шкодороби, фортецю Динденарію зголосившись боронити, витратили бойовий запас, по горобцях стріляючи; ворог підступав, а відбиватися нема чим, і вони нічого ліпшого не придумали, як здати фортецю і самим здатися, тоді як супостат у безсилій люті мало з ганьбою облоги не зняв, і думав він о тій порі лише про те, як би ноги за пояс узяти.
Розпорядіться ж, сину мій Вулкане, збудіть соньків циклопів: Астеропа, Бронта, Арга, Поліфема, Стеропа і Пиракмона, засадіть їх за роботу і дайте їм купражити гарненько. Феєрверкерам вина не шкодувати. Ну, а зараз займемося цим горлаєм, що внизу голосить. Меркурію, з'ясуйте, хто се, й узнайте, чого йому треба.
Меркурій визирнув у небесну ляду, якою боги слухають, про що там гомонять на землі (точна копія люку корабельного; Ікароменіппу, тому вона нагадувала колодязний отвір); побачивши, що то Шиндокора вимагає повернути сокиру, на просіці ним загублену, доповів про це зібранню.
— Цього ще (сказав Юпітер) бракувало! Тільки нам і турбот, що загублені сокири розшукувати? А проте сокиру треба йому вернути. Це написано у

книзі долі — розумієте? — так само як визначений льос дука Міланського. Справді, сокира для нього такий самий скарб і така вартість, як для царя його царство. Так, так, знайти йому сокиру! Без зайвих розмов. Вирішимо тяганину ландеруського клеру з кротовинням. На чому ми зупинились?
Пріап у цей час грівся біля коминка. Вислухавши Меркурієве донесення, він сказав чемненько і з-юпітерськи гідно:
— Царю Юпітере! Як я колись, за вашим іменним розпорядженням, садівникував на землі, я помітив, що слово прогоня має двозначний сенс. Воно означає проруб, просіку, провилку у лісі. А ще означає (принаймні означало в оні дні) баберу нівроку, на яку частенько гопскікскачуть. Уявляєте, всі хлопці називали своїх любок — моя прогоня. І справді, ось оцим причандалом (тут він вивалив свою кияку завдовжки півліктя) вони так гордо і сміло засокирюють свої сокирища, щоб чого доброго не сполохати жіноцьку породу, бо та ж знає, що їхні топорища, понеже ніяких клинців немає, звисають з низу живота аж до п'ят; мені теж згадується (бо я маю мантулу, тобто я хочу сказати пам'ять, тугеньку і дебеленьку, щоб заповнити горщик маслом), як було колись, у день Тібулюстра, у майське свято цього доброго Вулкана, я слухав, як Жоакін Депре, Океґем, Обрехт, Аґрікола, Брумель, Камелін, Віґоріс, Делафаж, Брюйєр, Пріоріс, Сеґен, Деларю, Міді, Молю, Мутон, Гасконь, Лойзет Кампер, Пене, Февен, Рузе, Рішарфор, Руссо, Консей, Костанцо Феста, Жак Берхем такої пісні пекли:
Тібо, от гаспидський бабій,
І з ним нова якась.
У нього в любій хвилі цій
І довбня десь взялась.
Пита вона: нащо для вас
Оцей здоровий кий?
— А вас чекає бій!
— Кийок придасться вам навряд.
Он Жан, дружочок мій,
Мене куйовдив лиш у зад.
Дев'ять Олімпіад і ще один рік додатковий, о моя тугенька мантуло! (чи то пак, пам'яте, бо я часто плутаюся в цих двох словах), я чув, як Адрієн Віллаерт, Ґомбер, Жаннекен, Аркадельт, Клоден, Сертон, Маншікур, Осер, Вільєр, Сандрен, Соєр, Гесден, Моралес, Пасеро, Майль, Маяр, Жакотен, Ертер, Вердело, Карпантрас, Лерітьєр, Кадеак, Дубле, Вермон, Бутеє, Лупі, Паньє, Міле, Дюмулен, Алер, Маро, Морпен, Жандр і множество інших веселих музиченьків, у саду потаємному, в альтані, зелом заклечаній, зібравшись довкола купи пляшок, окостів, паштетів та всіляких перепілок у капелюшках, так файно горлали:
Без топорища топірцю ніззя,
Бо вже не служить інструментом щиро.
А як один ув одного вліза,
То сокирище я, а ти сокира.
Отож-бо не зле було б з'ясувати, на якій саме прогоні згубив свою сокиру горлай Шиндокора.
На ці слова мостиві боги і богині розляглися сміхом, ніби мухи задзижчали під стелею. Навіть кулявий Вулкан і той, своїй любці на забаву, скрутив два-три колінця.
— Ось що (сказав Юпітер Меркурію), спустіться притьмом униз і киньте до ніг Шиндокорі три сокири: його ж таки власну, іншу золоту і третю срібну, замашні і всі однакового розміру. Запропонуйте на вибір, і як він візьме свою і цим здобріє, дайте йому і дві інші. А як візьме не свою сокиру,

здійміть йому голову його власною. І віднині робіть так з усіма сокирогубителями.
З цим словом Юпітер закрутив головою, не кажи ти мавпій, пігулки ковтаючи, а потім почав такі грізні міни виробляти, аж увесь великий Олімп затрепетав.
Меркурій, як був, у шпичастій шапочці, у шоломі, у сандалях з задками і з кадуцеєм, через небесну ляду шугнув на воздусі, легко приземлився, кинув до ніг Шиндокорі три сокири і сказав:
— Годі тобі горлянку дерти! Юпітер на твої благання зглянувся. Подивись, яка з цих трьох сокир твоя, і бери її собі.
Шиндокора підняв золоту сокиру, оглянув, виважив у руці — ого, важезна, і сказав Меркурію:
— Хай мені всячина, сокира не моя! Не треба мені її.
Те саме він зробив і з срібною сокирою і сказав:
- І це не моя. Нате.
Потім узяв сокиру з дерев'яним сокирищем, угледів на краю свою ознаку, затремтів увесь на радощах, немов лис, заблудлих курей здибавши, і, посміхнувшись, промовив:
— Нехай за мною заклекоче, як ця сокира не моя! Якщо ви мені її віддасте, я вам в майські іди (себто п'ятнадцятого числа) величезний горщик суниць піднесу.
— Чоловіче добрий (сказав Меркурій), маєш сокиру, бери її. А за те, що ти, сокиру вибираючи, виявив помірність бажання, я тобі, така воля Юпітерова, віддаю і дві інші сокири. Це цілий скарб. Гляди тільки, шануйся.
Шиндокора чемненько подякував Меркурію, просив віддати великому Юпітерові поклін од нього, прив'язав стару свою сокиру до шкіряного паса, як у дзвонаря на дзвіниці, а дві інші, важчі, собі на плече завдав. І так собі посунув радо краєм родимим, бровою накивуючи землякам і сусідам і з Патленовою приказкою до них обертаючись: "А ось, що я маю!" Назавтра, білим хвартухом підперезаний, узяв він на рамена дві сокири коштовні і подався до Шінона, города славетного, города зацного, города старезного, коротко, первого у світі, ведлуг суду і висновку найучеміших масоретів. У Шіноні за срібну сокиру йому заплатили дзвінкими тестонами та іншою срібною монетою, а за золоту — дзвінкими салю, дзвінкими довгорунними баранами, дзвінкими риддами, дзвінкими руайо і дзвінкими екю з сонцем. На ці гроші він накупив силу ферм, силу фільварків, силу хутірців, силу обійсть, силу маєтків, силу окономій, силу підварків, силу садиб, силу миз, силу масів, силу загумінків, силу застянків, сіножатей, виноградників, лісів, орної землі, пасовищ, ставків, млинів, садів, вербняку, биків, корів, овець, баранів, кіз, свиней, кнурів, ослів, коней, курей, півнів, каплунів, курчат, гусок, гусаків, качок, селезнів та іншого дробу. І невдовзі на першого в усій окрузі богатиря вискочив, за кульгавого Молеврієе ще багатшого.
Земляцтво і ріжнеє там простацтво, про щасливу Шиндокорову знахідку дізнавшись, з дива не могло вийти, і спожаління і спочуття, що колись неборака Шиндокора у них викликав, змінилося в завидки до його величезного і несподіваного багатства. От вони забігали, закуйовдились, загадались, зацікавились, яким робом, в якому місці, якого дня, якої пори, як саме і з якої нетечі таке щастя йому накотило. Їм розтлумачено, що щастя Шиндокору присунуло тому, що він сокиру свою згубив.
— Еге-ге! (сказали вони). То це, як ми загубимо сокиру, то й ми забагатіємо? Оце так просто і так легкобитом? Виходить, таке нині зволення небес, розташування світил і парад планет: хтось там загубить

сокиру, і він уже багатій? Хе-хе-хе! Присяй-богу, топірці, хоч-не-хоч, а ми вас десь та посіємо.
І тут усі свої сокири порозгублювали. Жодного сокирника! К бісу тих, хто сокирою дорожить! Не знайшлося такого доброго батька сина, який би сокири не позбувся. Через цей упадок жодного дерева під сокиру не лягло.
Далі в Езоповій байці мовиться, як деякі панки, підпанки і полупанки, що продали Шиндокору сіножать і млинок, аби на параді похизуватися, дізнавшись, як і яким ярмісом він забагатів, продали шпаги, аби купити, а потім загубити сокири, як їх загубили хлопи, і через цю утрату лопатою греби золото й срібло. Можна було подумати, що ці бідолашні прочани тут щось продають, а там у когось позичають, аби лиш якнайбільше індульгенцій у новообраного папи накупити. А скільки галасу, голосінь, волань і звернень до Юпітера:
— Юпітере, мою сокиру, мою сокиру! Де ж вона, моя сокира? Де моя сокира? Ох-ох! ух-ух! Юпітере! Сокиру мою, сокиру!
Від зойків і лементу сокирогубителів кругом повітря бриніло.
Меркурій зараз же приносив сокири і кожному на вибір давав: одна його власна, загублена, друга золота, а третя срібна. Усі вибирали золоту і зносили дяку до Юпітера, великого обмислителя; але тієї самої миті, коли вони нахилялись і нагинались, щоб її підняти, Меркурій, за вказівкою Юпітеровою, здіймав їм голови з плечей. Отож кількість здійнятих голів дорівнювала і відповідала кількості загублених сокир. От як справа стояла. От як винагороджують тих, хто і в бажанні своєму, і в виборі помірність виявляє.
Взоруйтеся на цього рубача і ви, загумінкові ланці, котрі запевняєте, що й за десять тисяч франків ренти ви зі своїми бажаннями не розлучитесь, і щоб я більше не чув від вас таких нахабних слів: "Ех, послав би мені Господь сто сімдесят вісім мільйонів золотом! От би я зрадів!" А, щоб вам п'яти відморозити! А що тоді залишається бажати королю, цісареві, папі? Ви на своїй шкурі мали б, як-не-як, знати, що за такі от домагання вам чухачка і пранці посилаються, а в калитку — ні ламаного шеляга. І таку саму віддяку дістали ті двоє дурисвітів, що кохалися з-паризька у мріях. Один марив, щоб у нього не менше тих брязкучих з сонцем екю завелося, ніж у Парижі було витрачено, продано й куплено відтоді, як місто тіль-тіль закладалося, і до сьогодні, та щоб неодмінно за найвищим курсом і номіналом, який лиш за всі ці роки панував. Може ж таке прибандюриться! Бач як запишався, як закозирився! З розкошів, сказати б, навісніє! Другий цілий собор Паризької Богоматері від плит і до найвищого склепіння завалити гострими голочками заповзявся, а щоб у нього водилося екю з зображенням сонця не менше, ніж могло б уміститися у стількох мішках, скільки можна було б усіма цими голками нашити, поки вони не зламаються і не притупляться. Оце бажаннячко! Як вам це подобається? Що з цього всього витанцювалося? Увечері того самого дня в обох з'явились виразки на п'ятах,
болячка на губах,
нариви на руках,
ломота у грудях,
зади — всі у чиряках, і бодай макова росинка в роті!
Отож, хай будуть ваші бажання помірні, і помірність вам віддячиться, надто як будете трудитись, а не байдикувати. "Воно то так, — скажете ви. — Але Бог завиграшки міг би послати мені сімдесят вісім тисяч, як і тринадцяту частку півшага. Адже він такий всемогутній! Для нього все одно: що мільйон золотом, що обол". Еге-ге! Хто ж це вас, нужденники,

навчив про потугу й управу Божу так губи розпускати? Цитьте! Чш! Чш! Чш! Схиліться перед його святим ликом і визнайте свою недосконалість.
Ось на що, подагрики, я уповаю, і я твердо вірю: як Пан-Біг захоче, він пошле вам здоров'я, якщо тільки, окрім здоров'я, ви нічого в нього не просите. Почекайте ще трішечки, ще лишень на півунції терпцю! Генуезці, ті чинять інакше: вранці у своїх бюрах і конторах, обговоривши, обміркувавши й ухваливши про того чи тих, у кого збираються кишеню витрусити, на кому хочуть нагріти руки, з чужого воза брати, а на свій ховати, виходять потім надвір і, вітаючись, примовляють: Sanita etguandain, messer[393]. Їм мало лишень здоров'я, вони зичать одне одному Геденіного баришу й багатства. І часто при цьому втрачають і те, і те. Отож-бо, на добре здоровля, кахикніть гарненько, випийте за трьох, наставте, як вам охота, вуха, і ви почуєте дива про лицарського і доброго Пантаґрюеля.

Розділ I

Як виплив Пантаґрюель у море, щоб боговитої Бакбук[394] оракула одвідати У червці, на храм Весталок, того самого дня, як Брут Гишпанію підбив і гишпанців поневолив і як каптій Крас був партянами переможений і розбитий, Пантаґрюель попрощався з добрим отцем своїм Ґарґантюа, після молебства, похвальним звичаєм первих християн відправленого за щасливу плавбу сина з усім його почтом, вийшов з Таласького порту в супроводі Панурґа, брата Жана Зубаря, Епістемона, Гімнаста, Евстена, Ризотома, Карпалима та іншої челяді і домівників, а також і Ксеномана, великого мандрівника і дослідника небезпечних виправ, за Панурґовим розпорядженням прибулого за кілька днів до відплиття. Ксеномон, добрими намірами спонукуваний, накреслив на морській ґарґантюйській мапі їхню майбутню путь до оракула боговитої сулії Бакбук.
Скільки пливло суден, я вам уже у третій книзі говорив, з ескортом трирем, раубардж[395], галліонів і лібурн[396], добре наряджених, добре прошпакльованих, добре обмислених, у тім числі й пантаґрюеліоном. Уся старшина, драгомани, лоцмани, капітани, стерники, юнги, веслярі і матроси зібралися на борту Таламеги. Так називалося найбільше і найголовніше Пантаґрюелеве судно, на кормі якого замість стяга красувався великий і місткий бутель, наполовину з гладенького полірованого срібла, наполовину з золота з густочервоною емаллю, натяк на те, що поєднання білі з шарлатом — то барви наших мореплавців і що пливуть вони до Пляшки її ворожбу послухати.
На кормі другого корабля був піднятий старовинний ліхтар, штудерно з прозорого каменю зроблений, — знак того, що їм доведеться Ліхтарію проходити.
На корму третього був виставлений гарний і вбирущий порцеляновий кубок.
На кормі четвертого — золотий глечик із двома ручками, схожий на урну античну.
На кормі п'ятого — чудова ваза, жемчугом обсипана.
На кормі шостого — чернецький кухоль, зі стопу чотирьох металів зроблений.
На кормі сьомого — ебенова лійка з золотою інкрустацією.
На кормі восьмого — многоцінний золотий келих дамаського карбу.
На кормі дев'ятого — жбан найщирішого золота, на вогні гартованого.
На кормі десятого — чаша з ароматного райського дерева (званого ще й алое) в оправі з кипрського золота перської роботи.
На кормі одинадцятого — золотий, з мозаїчною оздобою, кіш на виноград.
На кормі дванадцятого — барилко матового злота з віньєткою буйних індійських перел.

Отож-бо, жодна душа, як би не була вона хмура, зниділа, заклопотана, сумовита, хай вона навіть сам квисля Геракліт, не могла не зрадіти, не усмішкуватися широкою усмішкою, побачивши цю славну флотилію з такими гаслами, і не сказати, що морехідці всі гульвіси наголо, молодці хоч куди, і не передбачити напевне, що їхнє плавання в обидва кінці пройде весело і щасливо.
Отож на Таламезі зібрались усі. Пантагрюель зробив коротке і честиве усовіщування, на цитати з Святого Письма рясне, де про мореплавбу мовиться. Потім відбувався молебень, молилися голосно і виразно, і кожне слово долітало до вух таласців, цікавих із молу подивитись, як на кораблі сідатимуть.
Після молитви всі зграйно затягли царя Давидову псальму Як виходив Ізраїль з Єгипту… Відтак на палубі порозставляли столи і впрожог принесено їду. Таласці підпрягалися й собі, коли морехідці псальму співали, а тепер звеліли з дому принести якомога більше харчів і напоїв. Усі випили за навігаторів, а навігатори випили за всіх. Тим-то жоден член екіпажу під час переходу морською хворобою не хворів, за живіт нікого не брало і голова не боліла, а проте їм би так легко не минути халепи, якби вони перед відплиттям кілька днів поспіль пили морську воду, байдуже — чисту чи з вином змішану, їли б айву, помаранчеву шкурку смоктали, цмулили кисло-солодкий гранатовий сік, дотримувалися довгої дієти, обкладали собі живіт папером або ж заживали ще якийсь антидот, що його дурнолобі медики усім, хто виходить у море, прописують.
Після всіх цих пий і налий усі нарешті по своїх суднах розійшлися і в добрий час розвернули вітрила під східний грецький вітер, за яким лоцман Жаме Бреє проклав маршрут і стрілки всіх бусолей поставив. Він і Ксеноман так ухвалили: понеже оракул Божистої Бакбук знаходиться біля Катая, у верхній Індії, то їм не підходить звичний шлях португальців, які, минувши жаркий пояс, мис Доброї Надії і полудневий край Африки за екватором, гублять з очей Північний бігун і забираються кудись галай-світа; краще їм якомога ближче триматися паралелі Індії й обійти Північний бігун з заходу і, пливучи під цим бігуном, бути на тій самій широті, що й Олонські Піски, але ближче ніяким світом не підходити, щоб не потрапити до Льодовитого моря і там не застрягти. І от як іти цим кружним шляхом по цій самій паралелі, бігун появиться у них праворуч, на схід, тим часом як при відплитті він появлявся ліворуч. Отож маршрут було обрано напрочуд удало.
І справді, не зазнавши розбиття, на небезпеку не наражаючись, і без усяких утрат, за тиші морської (поминаючи день, біля острова макреонців проведений), зробили вони за три з гаком місяця ту саму подорож, яку португальці роблять за три роки, та ще для них море небезпечне стоїть. І я сміливо можу сказати, що цим самим надійним шляхом ішли індіяни, правлячись на Германію і сподобившись теплого прийняття у шведського короля в ту добу, коли проконсулом у Ґаллії був Квінт Метелл Целер, як про це свідкує Корнелій Непот, Помпоній Мела, а після них і Пліній.

Розділ II

Як ПантаҐрюель на острові Медамоті[397] силу гарних речей накупив

Ні того дня, ні другого, ні третього вони не бачили землі чи чогось нового, бо цю путь вони вже переміряли раніше. Четвертого дня їм заманячів острів під назвою Медамоті, ваблячи і зір голублячи множеством маяків і вежовців мармурових, які прикрашали все його узмор'я, таке ж порізане, як і канадійське.
Пантаґрюель поцікавився, під чиєю рукою цей острів, і дізнався, що він під рукою царя Філофана[398], наразі відсутнього через весілля брата

свого Філотеамона[399] з інфантою царства Енгіс[400]. Отож він зійшов на пристань і, поки човни прісною водою ладовано, милувався преріжними картинами, преріжними звірами, преріжними рибами, птахами та іншим екзотичним і чужоземським крамом, на молу та на пришибі виставленим. То був третій день галасливого і людного місцевого ярмарку, куди щороку найбагатші і найзначніші африканські й азійські крамарі з'їжджалися. Брат Жан купив дві рідкісні й цінні картини; на одній був намальований сутяжник у суді, а друга подавала портрет лакея, що шукає пана, причому обидві постаті були вдані вельми мальовничо, це видно було в їхніх жестах, у манері поводитися, звичках, рисах і мінах на обличчі; портретист був метр Шарль Шармуа, двірський маляр царя Мегіста; а заплатив Жан, як кажуть, деревним листям.
Панурґ купив велике полотно, копію з вишиванки, де колись Філомела удала і представила своїй сестрі Прокне, як зять Філомел її справичив, а потім відрізав їй язика, сліди цього злочину замітаючи. Клянусь стрижнем цього ґвалтівника, мальовидло було прегарне. Тільки не думайте, що там зображено, як він дівчину ґвалтує. Це було б брутально й несмачно. Картина була іншого робу і куди тонша. Ви можете бачити її в Телемі,— як увійти до горішньої галереї, одразу праворуч.
Епістемон теж купив полотно, там дуже натурально вдано ідеї Платона й атоми Епікура. Ризотом придбав ще одну з зображенням німфи Ехо так, як вона є.
Пантаґрюель попросив Гімнаста купити житіє і подвиги Ахілла, удані на сімдесяти восьми килимах, кожен чотири туази завдовжки і три завширшки, з фригійського шовку ґаптованих і золотом та сріблом розшитих. Спершу подавалося весілля Пелея й Тетиди, потім народження Ахілла, його юність, як її описав Стацій Папіній, чини його і вичини, Гомером оспівані, його смерть і похорон, як їх Овідій і Квін Калабрійський описали, і завершувалося все появою його тіні і закланням Поліксени, як це виклав Еврипід. Гімнаст купив ще й трьох ґарних молодих однорожців — рудого, аж темного, самця і двох сірих у яблуках самичок. А ще сторгував у скита з краю ґелонів таранда.
Таранд — звір завбільшки з бичка. Голова в нього оленяча, хіба що більша, з чудовими гіллястими рогами, ратиці роздвоєні, шерсть довга, як у великого ведмедя, шкіра трохи м'якша від тієї, що на лати йде. Гелонець казав, що у Скитії трапляється він рідко, бо міняє масть залежно від місцевосте, де пасеться і водиться. Він прибирає покрасі трави, дерев, кущів, квітів, довкілля, пасовищ, скель, загалом усього, куди потрапить. Цим він схожий на морських спрутів (або поліпів), на тоїв, на індійських лікаонів, на хамелеонів, цього виду ящірок настільки цікавих, що Демокріт присвятив їм цілу книгу з описом їхньої анатомії, чудодійних властивостей та особливостей. Та я бачив і сам, як таранд міняє масть, не лише до пофарбованих предметів наближаючись, а й самотужки, улягаючи страху чи іншим сильним почуттям. Я бачив, як він на зеленому килимі зеленів, як потім, посидівши якийсь час, жовтів, синів, бурів, ліловів, достоту як ґребінь гиндика в перебігу різних емоцій. Найбільше нас уразило у таранді, що не лише морда його та шкура прибирала покрасі поблизьких предметів. Біля Панурґа в чернечій тозі і вся його шерсть сіріла. Біля Пантагрюеля в шарлатній мантії шерсть і шкура його червоніли; біля лоцмана, убраного, як єгипетські жерці Анубіса, шерсть його здавалася сніжистобілою; між іншим, за хамелеоном такої покрасі не помічається. Коли таранд нічого не боїться і спокійний, то він зберігає натуральну свою масть, таку, як у мензьких ослів.
Розділ III

Як Пантаґрюель отримав листа від свого батька Ґарґантюа і про химерний спосіб діставати швидкі вісті з ненаських і далеких країв

Пантагрюель ще торгував дивоглядних звірів, аж це на молу ревонули десятьма залпами барси і фальконети у супроводі голосної і радісної яси корабельників. Обернувшись до пристані, Пантагрюель побачив швидкохідний корабель свого батька Ґарґантюа, Хелідоном[401] найменований, бо на його кормі бовваніла морська ластівка, різьблена з коринтської бронзи. Морська ластівка — це риба з луарського яльця завбільшки, дуже м'ясиста, безлуска і з хрящуватими, як кажанячі крила, плавцями, довжелезними й широкими, завдяки яким вона стрілою, я сам свідок, пролітає над водою на цілу туазу. Марсельці її називають ландоль. Так ось це суденце було легке, мов ластівка, і, як подивитись, не пливло, а летіло над морем. На борту його перебував дворак Ґарґантюа Малікорн, якого той послав вістовим дізнатися про справи і здоров'я свого сина, доброго Пантагрюеля, і передати йому вірчі грамоти.

Відклонившись Малікорну і почоломкавшись із ним, Пантагрюель, перш ніж відкрити листа, спершу спитав:

— Чи ж із вами ґозал[402], вісник небесний?

— Так (відповів він), у клітці у цій козубеньці.

Була то голубка з ґарґантюйського ґолубника, у неї вилупилися саме до відплиття пуцьвірінки. Якби Пантагрюель лиха доскочив, до її лапок прив'язали б чорний ремінець, а що все сприятливим ходом і робом ішло, то він дістав її з козуба, прив'язав до її лапок стьожечку з білої тафти і, часу марно не ґаючи, притьмом випустив на волю. Ґолубка, краючи повітря з неймовірною прудкістю, цілком зрозумілою у бистрокрилої ґолубки, коли у неї пуцьвірінки або кладка яєць, миттю зникла з очей, скоряючись своєму закладеною самою природою турботливому інстинкту оберігати і стерегти своїх ґолуб'ят. Отак, менше ніж за дві ґодини, вона здолала повітрям величезні розлоги, тоді як швидкохідне суденце, біжучи на веслах і під вітрилами, з ходовим вітром, прудкіше вже нікуди, покрило ту саму відстань за три дні і три ночі. Люди бачили, як вона до ґолубника влетіла, до своїх пташенят, і вість про те, що на ній біла стьожка, заспокоїла і врадувала славного Ґарґантюа — його синові добре повелося в морі.

Така була у завзятих Ґарґантюа і Пантаґрюеля ужанція: щоразу, як їм не терпілося узнати про щось важливе або хвильне для душі, про закінчення битви, морської або сухопутної, взяття чи оборону фортеці, прикоськання якихось серйозних чвар, щасливі або нещасливі пологи в цариці або фрейліни, смерть чи одужання заслаблих друзів або родичів тощо. Вони брали ґозала і веліли гінцям передавати його з рук до рук до того самого місця, звідки вістки чекали. Ґозал приносив чорну або білу стьожку, залежно від подій та випадку, і виводив їх із невідання, пролетівши за одну ґодину по небу далі, ніж пробігали по землі тридцять гінців, один одного заступаючи, за один день. Так вигадувався і вигравався час. І повірте мені: у їхніх сільських голубниках ґолубки висиджували яйця й вирощували пуцьвірінків кожної пори. А втім, на пташарні з допомогою селітри і священного зела вербени цього легко досягти.

Випустивши голубку, Пантагрюель прочитав послання батька свого Ґарґантюа, ось воно:

"Любий мій синочку! Отецьке прихилля до укоханого сина, таке в усіх природне, озивається в мені найпаче, коли я бачу, скількома щедротами ущедрило тебе Провидіння, і нині, після твого від'їзду, одне не йде мені з голови; страшне побоювання за те, як би ваш вихід у море не приніс якогось безголов'я чи лиха, посіялося в моєму серці. Глибока і щира

любов, як тобі відомо, одвічна супутниця страху. А що, за Гесіодом, почин чогось — то вже цілого половина, і, за відомим прислів'ям, що посієш, те й збереш, я, щоб тугу мою розмаяти, послав гінцем Малікорна добути для мене вість, як тобі випали перші дні подорожі; якщо плавання почалося щасливо, як я тобі й зичив, то мені легше буде передбачити дальший його перебіг.
Я запасся кількома веселими книжками, посилаю тобі з листоподавцем. Прочитай їх на дозвіллі. Давець сього докладно тобі розповість про новини нашого двору. Хай буде над тобою благословення Передвічного. Кланяйся Панурґу, братові Жану, Епістемону, Ксеноману, Гімнастові та іншим твоїм служникам, а моїм добрим приятелям. Писано в отчому домі твоєму, юня тринадцятого дня.
Твій батько і друг
Ґарґантюа".

Розділ IV

Як Пантаґрюель написав батькові своєму Ґарґантюа і послав йому чимало ґарних і рідкісних речей

Прочитавши цього листа, Пантагрюель довго ґомонів із вірником Малікорном і пробув з ним так довго, аж Панург урвав його, спитавши:
— А коли ж ви вип'єте? Коли вип'ємо ми? Коли ж вип'є пан вірник? Чи не досить балачок і чи не пора випити?
— Як в око вліпив (відповів Пантагрюель). Звеліть стіл застелити в сусідній корчмі, он у тій, де над дверима висить фігурка сатира на коні.
Відтак для листоноші вірника написав він до Ґарґантюа такого листа:
"Добрійший мій батьку! Будь-які несподівані нагоди і пригоди цього куцого життя стрясають наші почуття і наші вітальні сили ще тяжче й згубніше (аж іноді душа розлучається з тілом, дарма що ґвалтовні вісті сприятливі і бажані), ніж коли б ми загодя до них подумки приготувалися; ось чому приїзд сюрпризом вірника вашого Малікорна збурив і сколошкав мене непомалу. Адже я не сподівався побачити когось із ваших челядників і мати від вас вісточку аж до самого кінця наших мандрів. А впокоїло мене те, що любий спомин про вашу найяснішу величність, врізаний, чи краще сказати, вкарбований, вибитий у задньому шлуночку мого мозку, мріє, світить і жевріє непогасно.
А що ви мене своєю благодією перебігли, такого зичливого листа пославши і свідченнями вірника про здоров'я і ґаразд ваші і всього королівського роду духа мого піднявши, я мушу до того, що досі робив самохіть, а саме: по-перше, хвалити благословенного Спасителя нашого, чиїй
Божій ласці завдячуємо ми те, що Ви такий довгий вік при здоров'ї маєтеся; по-друге, вічно дякувати вам за ту палку і незмінну любов, яку ви плекаєте до свого недостойного сина і недбалого служника. За часів старожитніх такий собі римлянин на ймення Фурній сказав Цезарю Авґусту, який простив і помилував його батька, учасника змови Антонія: "Даруваши мені таку велику ласку, ти зганьбив мене навік, бо я не можу за неї віддячитися, і мені випадає жити й померти з тавром невдячника". Ось і я можу сказати, що ваше безмірне отецьке прив'язання обрікає мене жити і померти невдячником. Хіба що спробувати виправдатися, згадавши стоїків, які бачили у благодії три сторони: давця, одержувача і віддячника; одержувач віддячується давцеві, якщо охоче його благодію приймає і пам'ять про неї повік зберігає, і навпаки: одержувач, згордувавши і забувши зроблену йому благодію, стає цілосвітнім невдячником.
Отож, незмірною вагою зобов'язань пригнічений, спричиненою вашою добрістю, і віддячитися ґеть-то безсилий, я принаймні хочу відвести від себе пеню про те, що пам'ять про вас зникне; до того ж, язик мій не

втомиться признаватися і глаголати, що віддячитися вам достойно мені не вистачить ні сил, ні можливостей.
А втім, я покладаюся на милосердя і помогу Творця і маю надію, що кінець нашої подорожі буде суголосний із початком, і ми повернемося додому веселі й здорові. Якихось коментарів та ефемерид про наше плавання не посилатиму; про все ви дістанете звіт по нашому поверненні.
Тут мені трапився скитський таранд, звір дивоглядний і чудернацький, він змінює покрась своєї шкіри та шерсти залежно від сусідніх із ним предметів. Нас він тішить. Він сумирний і невибагливий, наче ягнятко. А ще я вам посилаю трьох молодих одноріжців, — кошенята, і ті не такі ручні й домашні. Я розтлумачив вірникові, як до них ставитися. Пастися попаски вони не можуть — довгий ріг на лобі заважає. Вони самі зривають із дерева овощ або ж треба насипати їм плодів до коритчат, або ще годувати з рук травою, колосками, яблуками, грушами, ячменем, житом, гречкою, словом, усяким овощем і плодом. Аж дивно, чому такими дикими, лютими, підступними старожитні письмаки їх уважали і казали, що живими їх навіч не бачили. Якщо хочете, візьміть їх на спиток, і ви переконаєтесь назопак: таких добрих тварин на світі не знайдеш, якщо тільки їх не кривдити.
А ще посилаю вам життя і подвиги Ахілла, на чудових і химерно гаптованих килимах уданих. Усі чудородії і дивізії, що тільки мені навинуться під руку серед тварин, птахів і каміння під час нашого мандрування, обіцяю вам привезти, а нашого Пана-Бога прошу берегти вас під своїм святим омофором.
Писано на острові Медамоті, юня п'ятнадцятого дня. Панурґ, брат Жан, Епістемон, Ксеноман, Гімнаст, Евстен, Ризотом і Карпалим шанобливо вам руки цілують і тисячу разів чолом б'ють.
Ваш покірний син і служник
Пантаґрюель".
Поки Пантаґрюель цього листа мережив, Малікорна гратулювали, віншували і в обіймах мало не задушили. Годі списати, як усі святкували і які тільки не виголошувалися заздоровні слова. Дописавши листа, Пантаґрюель ковтнув із вірником і подарував йому масивний золотий ланцюжок вартістю вісімсот екю, в який були всаджені, в кожну сьому ланку, буйні діяманти, рубіни, смарагди, перлини, а всім ватажкам його роздав по п'ятсот екю з сонцем. Батькові своєму Ґарґантюа послав він таранда під саєтовим, золотошитим чапраком, килими, де було гаптоване життя і подвиги Ахілла, і трьох одноріжців під златоглавими попонами. Нарешті Малікорн відчалив від острова Медамоті, аби до Ґарґантюа повернутися, а Пантаґрюель, щоб верстати путь далі. У чистому морі він попрохав Епістемона почитати вголос книги, вірником привезені. Книги трапилися веселі й цікаві, і якщо ви гарненько попросите, я залюбки подарую вам копії.

Розділ V

Як Пантаґрюель зустрів судно з мандрівцями, що з Ліхтарії поверталися

П'ятого дня, обпливати бігун почавши і від рівноденника віддалятися, ми помітили торговий корабель: він ішов назустріч, розпустивши вітрила, лівим галсом до нас. Серця у всіх звеселилися, і в нас, і в купців, у нас тим, що прагнули вістей про море, у них тим, що чекали новин про суходіл. Зійшовшись, ми дізналися, що це французи, сентонжани. Пантаґрюель до них обізвався, о, та вони пливуть із Ліхтарії. Це наробило ще більше радости та веселости, почалися розпити про те, що за люд ліхтарський і якого звичаю, виявляється, наприкінці липця там скликається з'їзд усіх ліхтарів, і як ми прибудемо впору (а це нам було завиграшки), то побачимо чудове, статечне і веселе товариство ліхтарів; приготування у самому розпалі, ліхтарювати, то вже на всю губу. А ще нам сказано так: як повз

велике царство Гіборим[403] пливтимемо, то цар Охабе[404], тих земельок владар, зустріне і пригостить нас по-царськи, і сам він і його підданці говорять по-французькому, туреньським суржиком.
Поки нам усі ці новини викладали, Панурґ уже за онучу збив бучу з тайбурзьким купчиком на прізвисько Гиндича. А погарикалися вони ось за що. Гиндича, помітивши, що Панурґ не при гульфику, а окуляри на ковпак начеплені, сказав своїм товаришкам:
— Чим не рогоносець!
Панурґ, завдяки окулярам, був уже не такий глушко. Отож почувши ці слова, він спитав у купця:
— Який же я у біса рогоносець, як я ще парубок? А ось тебе вже, певне, окрутили, якщо судити з твоєї не вельми симпатичної пики.
— Атож (відповів купець), окрутили. Але я не проміняю своєї жінки за всі окуляри Европи і за всі скельця Африки. Бо я одружений, не ображаючи нікого скажу, з найгожішою, найчестивішою, найцнотливішою з усіх сентонжанок Я везу їй коляду: гілку червоного корала, гарну, в одинадцять цалів завдовжки. А тобі чого треба від мене? Чого до мене в'язнеш? Хто ти такий єси? Відповідай, антихристе окулярнику, відповідай, як у Бога віриш!
— А я тебе питаю (сказав Панурґ). Що, як я, з дозволу і призволу всіх стихій, уже дравіщераздравідрав цю твою щонайгожішу, щонайчестивішу і щонайцнотливішу жону? А що, як дерзкий бог садів Пріап, який у мене на волі теліпається, а не сидить у матні під замком, як уштрикнеться в неї, то вже потім, помилуй Боже, і не виштрикнеться і зостанеться там заштрикнутий навік, хоч зубами тягни? Що ти робитимеш? Так там і залишиш? Чи зубами тягтимеш? Відповідай, Магомете баранячий, сто чортів тобі в печінку!
— А ось я дам (відповів купчик) по окуляристих твоїх вухах шпагою і заколю як барана! — З цим словом він схопився за шпагу, але вона застрягла у піхвах, — ви ж, самі здорові, знаєте, у морі всяка зброя легко ржавіє через надмірну сирість та азотистість. Панурґ покликав на поміч Пантаґрюеля. Брат Жан вихопив свій свіжогартований кінчак, і тут була б купчику секимбашка, якби судновласник і всі пасажири не стали благати Пантаґрюеля, аби він побою не допустив. Отож сварку впинили, Панурґ і купець подали один одному руку і на знак цілковитого примирення хлеснули добре-таки винця.

Розділ VI

Як по замиренню Панурґ торгував у Гиндичати барана

Владнавши сварку, Панурґ шепнув Епістемону і братові Жану:
— Відійдіть набік, побачите втішне видовище. Посмикаються маріонетки, якщо тільки нитки не порвуться.
Потім він обернувся до купця і знов підніс заздоровну чару доброго ліхтарного вина. Купець ґречно і чемненько віншував здоров'ям його. Відтак Панурґ попросив його зробити одну ласку — продати йому барана. Купчик відповів так:
— Ге-ге, куме, сусіде, вмієте ви підвезти візка бідним людям! Ич, який покупець вирискався! Гуртоправ нівроку! Далебі, ви більше нагадуєте хіпесника, ніж гуртовика! Святим Миколаєм свідчуся, друже, той, хто біля вас із добре набганим капшуком стоїть, тому не дай Боже заґавитися! Ге-ге, з вами оглядайся на задні колеса, а то ви до голого тіла облупите. Гляньте, люди добрі, чим вам не історіограф?
— Стривайте (сказав Панурґ). Я прошу вас про одну послугу: продайте мені барана. Скільки вам за нього?

— А як ви (відповів купець) самі гадаєте, куме, сусіде? Мої барани довгорунні. Це ж із них Ясон золоте руно знімав. Від них орден бургундського дому походить. Це барани східні, барани росляві, барани тлусті.
— Хай і так (сказав Панурґ). Але, будь пан ласкав, продайте мені одного, та й квит. А я як стій розплачуся дзвінкою монетою, низькорослою і нетлустою. Скільки ви правите?
— Сусіде, куме (відповів купчик), послухайте ще трошки другим вухом.
Панурґ. До ваших послуг.
Купець. Ви на Ліхтарію правитесь?
Панурґ. Авжеж.
Купець. Світ побачити?
Панурґ. Саме так.
Купець. Розважитися?
Панурґ. Атож.
Купець. А звати, часом, вас не Робер-Баран?
Панурґ. Як вам подобається.
Купець. Ви тільки не ображайтесь.
Панурґ. Та я й не ображаюсь.
Купець. Ви, звісно, царський блазень.
Панурґ. Авжеж.
Купець. Ну, то по руках! Ха-ха-ха! Отже, ви їдете світ побачити, ви — царський блазень, і звати вас Робен-Баран? Робен, Робен, Робен! Бе-е-е-е! Ач, який ґарний ґолос!
Панурґ. Дуже ґарний, такий приємний!
Купець. То вкладаймо угоду, сусіде, куме! Ви, Робен-Баран, станете на одну шальку терезів, а мій баран Робен — на другу. Ставлю сотню бюських устриць, що вагою, добротністю і ціною він підкине вас іще вище і швидше, ніж того дня, коли ви підете вгору по-циганській.
— Стривайте (сказав Панурґ). Але ж ви оталаните і мене, і своїх нащадків, продавши мені цього барана або якогось іншого, не такого годованого. Прошу вас, мосьпане!
— Куме (відповів купець), сусіде! Але ж з вовни моїх баранів вийде добротне руанське сукно, проти якого лейстерські сукна — лише волос на набивку. А з їхньої шкіри виробляється чудовий сап'ян, і він легко зійде за турецький, за монтелімарський або ж, у ґіршому разі, за ґишпанський. Кишки підуть на струни для скрипок та арф, і ціна їм буде не менша, ніж мюнхенським чи там аквілейським. Що ви на це скажете?
— Будь ласка (сказав Панурґ), продайте мені одного. А я вже вам прислужусь, будьте певні! Скільки звелите?
З цим словом він показав купчикові капшука, брязкучими Ґенріхами начиненого.
Розділ VII
Панурґ і Ґиндича все ще торґуються
— Куме (мовив купець), сусіде! Та це ж царів і князів харча. М'ясо у них ніжне, сочисте, а смак — пальчики оближеш. Я везу їх із такого краю, де навіть кнурів (прости Господи) мірабеллю відгодовують. А супоросам, шануючи слухи ваші, дають помаранчеві квіточки.
— Але (сказав Пантаґрюель) продайте мені одного барана. Я заплачу вам по-царському, слово пішої-пішаниці! Скільки?
— Куме (відповів купець), сусіде! Мої ж бо барани походять від того, який переніс Фрікса і Геллу через море, назване Геллеспонт.
— Сучий сину! (казав Панурґ). Та хто ви такий єсте: clericus vel adiscens?[405]

— Ita — це капуста (відповів купець), vere[406] — пор. Ні, лучче так: бир-бир, бир-бир.
Робен, Робен, бир-бир! Ну, та вам ця мова невтямки. До речі: де тільки мої барани не помочаться, на тих нивах так уродить, ніби сам Пан-Біг там помочився. Ніякого рухляка, ніякого гною не треба. Ба більше! З їхньої сечі хіміки дістають найкращу селітру. Їхніми, не про вас згадуючи, буруб'яшками наші лікарі зціляють від сімдесяти восьми різних недугів, з яких найлегша — хвороба Евтропія Сентського, крий Боже і боронь нас Боже! Що ви на це скажете, сусіде, куме? Тому і гроші чималі!
— Я не поскуплюся (відповів Панурґ). Продайте ж мені одного — ви не програєте.
— Куме (сказав купчик), сусіде! Подумайте лишень, які дива природи в цих баранах закладені, жодного непотрібного члена вам у них не знайти. Візьміть бодай роги, потовчіть їх залізним, а то й дерев'яним товкачем — байдуже, закопайте десь на осонні, жменьку, дві, скільки хочете, а потім тільки поливайте частіше. За кілька місяців ви побачите, як з них виростуть найкращі шпараґи. З ними можуть конкурувати хіба що равенські. От і питаю я вас, панове рогоносці, чи мають ваші роги такі високі кондиції і такі чудодійні властивості?
— Дарма! — відповів Панурґ.
— Не знаю (сказав купець), вчена ви людина чи ні. Я чимало вчених людей бачив, найучеміших, найрогатіших. Бог свідок! А як ви людина вчена, то маєте знати, що в нижніх кінцівках цих боговитих тварин, сиріч у ногах, є така кісточка, чи то пак, п'ята або, як волієте, астрагал[407], і ось цією кісточкою — саме від барана, та хіба ще від індійського осла та лівійської газелі, — в оні дні гуляли в царську гру тали[408]: в ці тали цісар Октавіян Август за один вечір виграв понад п'ятдесят тисяч екю. Ану ж ви, рогоносці, спробуйте стільки виграти!
— Дарма! (відповів Панурґ). Ближче до діла!
— А де (сказав купець) узяти мені, куме, сусіде, слів, аби гідно оспівати всі головні їхні члени? Лопатки, сідловину, стегна, окіст, грудинку, печінку, косу, бандури, пуздро, яким грають, як опукою, ребра, з яких у Пігмейському краю роблять самостріли, щоб вишневими кісточками у журавлів стріляти, голову, яку варять із дрібкою сірки, чудодійний декокт якої собакам від запертя дають?
— Тринди-ринди (сказав купцеві судновласник), годі патякати! Хоч — продай, а не хоч, так не плети йому сухого дуба.
— Хочу (відповів купчик), але тільки з поваги до вас. Хай викладає три турських ліври і вибирає будь-якого.
— Дорого (сказав Панурґ). У нас за таку суму мені продали б п'ять, а то й шість баранів. Глядіть, як би вам не зарватись. На моїх очах не ви перший, жадібний, як от ви, наживи і поживи, зубожів та ще й в'язи собі скрутив.
— Трясця твоїй матері (гукнув купець), дурню один! Реліквією Шару присягаю, найменший із цих баранів дорожчий за найкращого з тих, яких кораксіяни в землі гишпанській Турдетанії колись продавали по золотому талану за голову. Як ти гадаєш, повноважний телепню, скільки тоді коштував золотий талан?
— Мостивий пане! (сказав Панурґ). Бачу, ви хильнули зайвого. Ну, та гаразд, нате вам три ліври.
З купцем розрахувавшись і з усієї отари гарного і великого барана вибравши, Панурґ поніс його, як не кричав той і не бекав, і решта баранів, почувши бек, теж забекали і вирячились у той бік, куди їхнього товариша потягли. Купець тим часом казав своїм баранярам:

— Е, та цей покупець зумів-таки вибрати! Ні, він дещо маракує, мерзенник! Далебі, далебі що так, я приберігав його для сеньйора Канкальського, мені ж бо добре відомі вподобання цього чоловіка. Як він на радощах мліє і ввесь аж світиться, коли баранячу лопатку запопаде, таку замашну і тугу, наче ракетка для волана, а гострою ножакою креше, не кажи ти фехтувальник!

Розділ VIII

Як Панурґ купчика і баранів у морі втопив

Нараз, не знаю вже, як воно лучилось, не в тямку мені — Панурґ, не пустивши пари з уст, швиргонув крикливого і мекетливого барана просто в море. Всі інші барани і собі, влад йому кричачи і мекаючи, почали стрибати й кидатися, по одному, у воду. Зчинився тиск — кожен цахав першим скочити слідом за товаришем. Утримати їх було годі, ви ж знаєте натуру і валахів і авряків: куди один, туди і всі. Недарма Арістотель, lib. IX, de Histo. animal[409], називає барана найдурнішою і найбезклепкішою твариною.

Купчик, жахнувшись, що барани у нього перед очима тонуть і щезають, силкувався скільки мога перейняти їх і спинити. Леле! Падоньку мій! Барани один по одному стрибали в море і гинули. Нарешті на чардаку він злапав за руно великого, вгодованого барана, — так він сподівався не лише його самого втримати, а й усю решту врятувати. Баранище, одначе, був такий сильнющий, аж і купчика з собою в море потягнув, і купець наловив раків; десь таким робом барани Поліфема, циклопа однозора, винесли з печери Одисея та його товаришів. Пастухи і баранярі теж узялися до діла: хто за роги, хто за ноги, хто за вовну хапали баранів. Дарма. Вся турма опинилася в морі і втонула непочесно.

Панурґ, біля камбуза, з веслом у руці, налаштований не підсоблять, а не давати пастухам видертися на судно і від розбиття врятуватись, виголошував квітчасту казань, мов якийсь брат Олів'є Маяр або брат Жан Буржуа, б'ючи на скорботи сього світу і на втіху й щастя життя вічного, доводячи, що тогосвітнім живеться ліпше, ніж у цьому падолі сліз, і обіцяючи звести кожному з них на шпилі гори Сени почесний кенотаф і гробівець, після повернення з Ліхтарії, а тим, кому ще не остогидло між людей жити і йти на дно не дуже хочеться, він зичив, щоб їм пощастило натрапити на кита, який на третій день виверґнув би їх, як Йону, цілими і здоровими в якомусь Атласному краю.

Як судно від купця і баранів очистилось:

— Чи ж осталась тут (сказав Панурґ) бодай одна жива бараняча душа? Де тепер отара Тібо Ягнятка? Або ж турма Реньо Баранця, що саме тоді тирлувалась, як інші стада паслися? Не знаю. Це давні хитрощі вояцькі. Що ти на це скажеш, брате Жане?

— Замашно ти бив (відповів брат Жан). Я нічого лихого в цьому не бачу, скажу лиш, що в давнину на війні перед битвою або ж перед атакою жолдакам обіцяли того дня подвійну заслуженину; як вони брали гору, то діставали грошей подостатком, як поступалися, то й плату соромились правити, як посоромилися втікачі-грюєри після Серизольської битви; ось і тобі пождати б розплачуватися, тоді і гріш кишені не покинув би.

— Та мені (сказав Панурґ) чхати на ці гроші! Присяй-богу, як уже я втішався і навтішався на п'ятдесят тисяч франків, не менше! Отож рушаймо, вітер ходовий! Бачиш, брате Жане, нема людини, яка зробила мені щось приємне, а я б їй не віддячився, чи, принаймні, не подякував. Але нема й такої людини, яка б мені якусь капость скоїла і яка б згодом не розкаялася — не на цьому світі, то на тому. Зі мною шутки-шутки, а хвіст набік.

— Занапастиш (сказав брат Жан) ти свою душу, чортяка. Сказано-бо у нашому Требнику: Mihi vindictam[410] тощо.

Розділ IX

Як Пантаґрюель на острів Безносків прибув і яке там химерне покревенство

Дув свіжий зефір укупі з леготом ґарбіно, і впродовж цілого дня ми землі не бачили. На третій день плавби, з-полудня, перед очима нам заманячів острів-триріг, обрисами і розпологою на Сицилію подібний. Називався він островом Покревенства. Аборигени скидалися на червоних пуатевінців, хіба що всі, чоловіки, жінки і діти, носа мали у вигляді жирового туза. Ось чому у давній давнині острів цей називався островом Безносків. І всі там зріднилися, породичалися і посвоячилися і неабияк своїм родом і плодом пишалися, а місцевий подеста заявив нам навпростець:

— Ви, іншого світу люди, чудуєтесь, як це з одного коліна римського (йдеться про Фабіїв), одного й того самого дня (це діялося тринадцятого лютого), з однієї й тієї самої брами (була то Карментальська брама, у стін Капитолія, межи Карпейською скелею та Тибром, пізніше перейменована у Злодійські Ворота), проти ворогів Рима (були то етруски) виступило триста шість вояків, усі між собою покревнені, а з ними ще п'ять тисяч затяжців, їхніх васалів, і всі головою наложили (сталося теє біля річки Кремери, що витікає з Бакканського озера). А з нашої землі в разі потреби виступить водночас понад триста тисяч, і всі вони будуть родичі і з одного дому.

Але їхнє родичівство і свояцтво було вельми химерне: бо хоть вони між собою родичі і свояки, проте ніхто з них нікому не доводився ні батьком, ні матір'ю, ні братом, ні сестрою, ні вуйком, ні тіткою, ні кузеном, ні небожем, ні шваґером, ні невісткою, ні нанашком, ні хрещеною матір'ю, хоч правда, щоб не брехати, одне старе бухикало, я це чув сам, називав дівчинку трьох-чотирьох років татусем, а вона його — донькою. Спорідненість і свояцтво проявлялися, скажімо, в тім, що один чоловік називав жінку — моя каракатиця, а жінка його — мій косатка.

— Уявіть (сказав брат Жан), які жмури здіймаються, як ці рибчини своїм салом труться.

Хтось, до чепурухи моргнувши, сказав: "Здорова, моя лощинко!" А вона, відклонившись, мовила: "Здоров, лощило моє!"

— Ха-ха-ха! (засміявся Панурґ). Якщо вони такі лощинуваті лощильники, тоді довго ж їм лощити, налощувати і вилощувати!

А ще один зі своєю миньйоною почоломкався і сказав: "Прощавай, мій протокольчику!" А вона йому: "Прощавай, моє сукно!"

— Святим Треньяном свідчуся (сказав Гімнаст), цей протокольчик і досі під сукном лежить.

Ще хтось назвав якусь жінку "моя мазурка", а вона його — "мій мазурик".

— Та цьому мазурику (сказав Естен) тільки цю мазурку й мазурчити!

Ще там хтось, до своєї родички озиваючись, сказав: "Здорова, моя сокира!" А вона йому: "Здоров, мій сокирище!"

— Хай воно стеряється! (скрикнув Карпалим). Виходить, цей сокирище сокиру засокорить? Пригадується, і римські куртизанки все про сокирників сокоріли. Та і як сокирі без сокирища обійтися?

Я пішов далі і почув, як один бахур, вітаючись до своєї родички, назвав її — мій матрасик, а вона його — мій коцик. Справді, він чимось на важкий коц скидався. Хтось назвав свою — моя піч, а вона його — моя кочерга. Хтось назвав свою подругу — мій м'якуш, а вона його — моя шкуринка. Хтось назвав свою — моя пантофля, а вона його — мій чобіток. Хтось озвався до неї — моя сованка, а вона до нього — мій черевик. Хтось озвався до своєї: моя мітенка, а вона до нього — моя рукавичка. Хтось озвався до своєї:

свиняча шкіра, а вона до нього — сальце. І було між ними таке споріднення, як між шкірою і салом.
Тим самим правом спорідненосте один назвав свою любаску "моя яєшня", а та охрестила його "моє яйце", і вони були злиті між собою водно, як яйце з яєшнею. На цій підставі ще хтось називав свою амантку "моя вірьовочка", а вона його — "мій оберем". І так нам зосталося невтямки, як вони, за нашими уявленнями, покревнені й посвоєні, близько, не близько, прямо чи побічно, а може, через дорогу навприсядки, ми чули одне: "Вона, мовляв, цьому оберему вірьовка". Хтось озвався до своєї амантки: "Привіт, моя раковинко!" А вона відповіла: "Привіт, моя устрице!"
— Вони між собою (сказав Карпалим), як устриця в раковині!
Хтось побажав своїй: "Многія літа тобі, мій стручок!" А вона відповіла: "І тобі те саме зичу, моя горошино!"
— Вони між собою (сказав Гімнаст), як горошина у стручку.
Якийсь паскудний халамидник, у високі дерев'янки взутий, здибавши присадкувату, дебелу, кремезну діваху, гукнув їй: "Доброго здоров'я, мій коточку, мій клубочку, моя дзижко!" А вона йому згорда у відповідь: "Доброго здоров'я, мій кнуте!"
— Хай ти западешся! (гукнув Ксеноман). Чи ж цьому кнутові таку дзиґу поганяти?
Якийсь мудь учений, вилизаний лиза, після розмови з поважною панночкою сказав на прощання: "Красно вам дякую, весела міна!" — "А я (відповіла вона) — вам, погана гра!"
— Весела міна (сказав Пантагрюель), коли погана гра, спілка не така вже й злецька.
Матерний бакаляр, проходячи мимо, сказав юнці: "Чиба! Давно не бачив вас, козо!" — "Вас (відповіла вона) мені завжди приємно бачити, дудцю!"
— Спаруйте їх (сказав Панурґ) і дмухайте їм у зад: от вам і на козу дудець.
Хтось назвав свою любаску: моя льоха, а вона його — моя солома. Тут я несамохіть помислив, що льоха любить на цій соломі барложитися.
Хтось озвався до своєї подруги і сказав: "Будь здорова, мій сосуде!" А вона йому: "Щасливо, моє холодило!"
— Уявляю (сказав Понократ), який славний прохолодливий сосуд у них виходить!
Хтось розкланявся зі своєю і сказав: "Прощавай, моя линьба!" А вона йому: "Прощавай, моє гусеня!"
— Очевидно (сказав Понократ), це гусеня все линяє і перо скидає.
Не-минай-корчма, озвавшись до хвойди, сказав їй: "Як справи, бздичко?" — "Непогано, пуку!" — відповіла вона.
- І це (сказав подесті Пантагрюель) розмова між двома родичами? Якщо він узиває її бздиком, то, по-моєму, вони вороги, а не свояки. У моєму краю обізвати так жінку — смертельна образа.
— Люди добрі з іншого світу (відповів подеста), ближчих і рідніших кревняків, як ці Пук і Бздик, вам не знайти. На світ вони з'явились так, що ніхто й не побачив, дружно удвох, з тієї самої дірки і в ту саму мить водночас.
— Шмалій-вітер (сказав Панурґ), значить, їхню матір шмальнув?
— Яку матір (відповів подеста) ви маєте на увазі? Це у вашому світі батьки. У них нема ні отця, ні матері. Так тільки у вашого заморського люду ведеться, в яких грошики готовенькі в кубушечках у схові.
Добрий Пантагрюель цікаво на все дивився і всіх слухав, але такі балачки його врешті спантеличили.

Пильно оглянувши острова розпологу і з правами безносків ознайомившись, ми завітали до шиночка смикнути по одній. Там саме за місцевим обрядом весілля справляли. Бенкет ішов на всю губу. При нас вінчали грушу, дівку нівроку (а втім, хто її щупав, казали, що вона мнякенька), з молодим сиром при борідці рудуватій. Про такі весілля я і раніше чув, бучно грають їх і деінде. Недарма у нашій глухій глушині кажуть, що нема як грушу і сир оженити. У другій залі справляли весіллячко старого чобота і молоденької красовитої патинки. Як пояснили Пантагрюелю, молодесенька патиночка за старого чобота пішла тому, що він зручний, міцний і сидітиме на ній, як улитий. Внизу грали весілля ходака і старої пантофлі. І як нам пояснили, ходак узяв її не за красу і не за честивість, а через захланність свою і жадібність, бо вона вся в золоті.

Розділ X

Як Пантаґрюель виладувався на острові Мирному, яким цар святий Бухан заряджав

Ґарбіно дув нам просто в корму, як ми, не вельми привабливих шлюбованців покинувши, вийшли у чисте море. А вже на спаді причалили до острова Мирного, острова чималого, тучного, багатого і людного, де правив цар — св. Бухан. Цар виїхав зі своїми синами і двораками зустріти Пантагрюеля у гавані і відвіз його до замку. При вході в донжон їх вітала цариця з доньками і фрейлінами. Бухан побажав, аби і вона, і весь її почет розцілували Пантагрюеля та його супутників. Так у тій країні звичай приписував. Усі почоломкалися, опріч брата Жана, який утік і до юрмища царедворців пришився. Бухан умовляв Пантагрюеля пробути тут цей день і завтрашній. Пантагрюель відмагався тим, що зараз стоїть на годині і вітер погожий, а ці обставини, для морехідців такі пожадані, випадають нестак часто, отож треба з них користати, щоб не сидіти потім біля моря і погоди виглядати. Доказ переконливий, і, потому як підняли двадцять п'ять чи тридцять заздоровниць, Бухан їх нарешті відпустив.

До пристані повернувшись і не побачивши брата Жана, Пантагрюель спитав, де він запропастився і чому від гурту відбився. Панурґ не знав, що сказати, і наставився бігти до замку по брата Жана, аж це появився радісний брат Жан і гукнув з усієї своєї розвеселеної душі:

— Многая літа зацному Бухану! Кончиною дикого буга-яки свідчуся, він усім хвоста вкрутить своєю кухнею. Я просто звідти, там стіни від страв угинаються. Я, звісно, обрепався, за нашим монастирським законом і статутом.

— Ох, мій друже (сказав Пантагрюель), тобі тільки й світу, що кухня!

— Тельбухами свідчусь (відповів брат Жан), у кухняних церемоніях та антимоніях я тямлю лучче, ніж у тих жениханнях, залицяннях, зальотах, у тих остогидлих фіґлях-міглях, у тих уклонах, відклонах, напівпоклонах, у тих чоломканнях, обіймах, лапаннях, цьоманнях, цілую ручку вашій милості, вашій величності, ви ж бо така, мня-мня-мня-мня! Саме сюсюкання і шепеляння! Срати і сцяти я на них хотів! Чорт, я не одхрещуюся, я теж досхочу і без гримасувань вином душу обавив, я теж уміло позов учиняв. Але всі ці гівняні реверанси — це мені, горопашному іноку, така сама нуда, як велике говення, чи то пак велике говіння. У святого Бенедикта не розговієшся. Ви кажете: цьомати дам. Клянуся моєю годною і священною рясою, я від цього тікаю, боячись, як би мені не сталось того, що синьйорові Ґершаруа.

— А що таке? (спитав Пантагрюель). Я його знаю, це один з найщиріших моїх друзів.

— Його теж (сказав брат Жан) на бучний і пишний пир до свого кума й сусіди кликано; та й уся тамтешня шляхта з жінками та доньками явилась.

Поки він туди їхав, дами вистроїли своїх пахолків, перебравши їх як на весілля панночками. Пожіночені отак пахолки вітали його на звідному мості. Він же, що вже чемний чемник, усіх їх попереціловував і всім низенько чолом віддав. Нарешті дами, які в галереї чекали, зареготали і дали пахолкам знак скинути жіночі строї. Але тут добрий сеньйор із сорому і пересердя відмовився уже з правдивими паніями і панночками цілуватися: щойно з перебраними пажами вклепався, то хто йому, враг візьми, ручиться, що перед ним не лакеї, в ще мудрованішому перевдязі?
Господи-Боже мій, da jurandi[411], чом би нашим бренним тілам та не перенестися до якоїсь божественної кухні? А там, чом би та не подивитись, як рожна крутяться, послухати, як поліна тріщать, подивитись, як нашпіковують, як зупу засмачують, як готують солодке, як вином обносять? Сказано-бо у Требнику: Beati immaculati in via.[412]

Розділ XI

Чому ченчики люблять на кухні тертися

— Оце (сказав Епістемон) мовлено щиро по-чернецьки. Я розумію черця чернецького, а не черця почорнечeного. Справді, ви нагадали мені те, що я бачив і чув у Флоренції близько двадцяти років тому. У нас тоді добрий гурт збився, люди питливі, завзяті мандрівці, ходаки до ерудитів, почитувачі антиків та увагавартостей італійських. І ми милувалися на середмістя і красоти Флоренції, на архітектуру її собору, на пишні храми та величні палаци і навіть між собою змагались, хто вмілішої мови добере, аби її якнайгідніше славити, аж це один ам'єнський чорноризець на ім'я Бернард Прожер оприскливо й роздратовано гукнув: "Не розумію, якого дідька ви все тут так вихваляєте? Я оглянув город так само пильно, як і ви, і мені ще не повилазило. І що ж? Гарні кам'янички, та й уже. Але, хай буде Бог і святий Бернар, мій заступник, при нас, я ще жодної харчевні не бачив, хоть я, мов той визнавчик, прийшов на підгляди і визирки, мені все кортіло полічити й порахувати, скільки тут харчевницьких харчевень праворуч і скільки ліворуч і на якому боці більше. Та в Ам'єні ми пройшли б учетверо, утроє менше, ніж оце тут проплуганилися, і я б уже вам показав півтора десятка старих харчевень, де так смачно харчать. Не розумію, що за уподоба торопіти на левів та африканів (так, по-моєму, у вас вони звуться, а тут їх іменують тиграми) або ж на їжатців та струсів у палаці сеньйора Філіппо Строцці. Їй-бо, я волів би, синки мої, побачити гарного і тлустого гусенятка на рожні. Ці порфири, ці мармури, хай і так, чудові. Не сперечаюся, але ам'єнські пиріжки мені смакують більше. Ці античні статуї, нехай і так, тесані гарно. Вірю вам на слово, але, святим Фереолом Аббевільським свідчусь, наші юні легковажниці в тисячу разів любіші".

— А чим же і як (сказав брат Жан) пояснити, що монахів ви завжди побачите на кухні, а королів, пап і цісарів — зроду?

— А чи нема (озвався Ризотом) у казанах і рожнах якихось таємних особливостей і специфічних властивостей, які, мов той магнет залізо, монахів так і притягують, а цісарів, пап і королів — ні? А може, це інстинкт, природний нахил, рясам і клобукам притаманний, і цей інстинкт сам підтручує і приводить чесних іноків до кухні, дарма що вони і не прагнули і не мислили туди іти?

— А це означає (підхопив Епістемон), що форми невіддільні від матерії. Це довів Аверроес.

— От-от, — сказав брат Жан.

— Що я докину (озвався Пантагрюель), то це щоб прибрехати, а не питання розв'язати, воно таки трохи колюче, торкнися його, то й поколешся. Пригадується, я читав, що Антигон, цар македонський, заглянув якось до

свого таборового шатра і, побачивши, як піїта Антагор смажить там мурену і сам топить кабицю, спитав його задерикувато: "Хіба Гомер смажив морських вугрів, коли оспівував Агамемнонові подвиги?" — "А як (відповів Антагор), о царю, ти гадаєш, — коли Агамемнон вершив свої подвиги, він теж підглядав, хто в його таборі вугрів смажить?" Цареві здалося непристойним, що піснетворець сам готував печеню в нього на кухні. А поет йому натякнув, що цареві заглядати на кухню і геть-то не личить.
— Це що! (сказав Панурґ). А от я вам розповім, як Бретон Вілландрі якось відрізав монсеньйорові дуку де Ґізу. Вони говорили про те, як під час битви, битви короля Франциска проти імператора Карла П'ятого, цей самий Бретон, закутий увесь у крицю аж до наколінників і поножей, і верхи на доброму огирі, мов у землю запався. "Слово чести (відповів Бретон), я там був, і довести це дуже просто, та лиш я опинився в такому місці, де шукати мене ви б не зважились". Дукові ця мова не сподобалася: він уважав її за надто зухвалу і надто пиндючливу, і вже був угнівився на Бретона, але той як стій його власкавив і мало до упаду не засмішив. "Я був в обозі, — сказав він, — а ваша честь не стала б у такому місці ховатися". Отак про всяку всячину гомонячи, добралися вони до своїх кораблів і, вже не гаючись, покинули острів Мирний.

Розділ XII

Як Пантаґрюель у Прокурації[413] побував і про химерне життя крючків

Верстаючи путь далі, ми другого дня дісталися Прокурації, краю геть-то занечищеного і запаскудженого. А для мене так і овсі невідомого. Там ми побачили преріжніх прокуторів і крючків. Вони не запропонували нам ні випити, ні поїсти. Говорили тільки, закрутисті б'ючи поклони, що вони до наших послуг — за плату. Один із наших товмачів розповів Пантаґрюелю, як цей люд здобуває насущник: спосіб цей дуже химерний і діаметрально протилежний тому, який римляни запровадили. У Римі множество людей заробляє тим, що отруюють ядом, на кострицю товчуть і вбивають на смерть інших; крючки заробляють тим, що дозволяють бити самих себе, і якби вони довго не діставали в шкуру, то вже б і з голоду попухли вкупі з жінками та діточками.
— Вони мені (сказав Панурґ) нагадують тих людей, в яких, мовляв, за Ґаленом, стрілка не підскакує, поки їм не впарять гарячих. Ну, а якби вже мені дали висіканки, святим Тібо свідчусь, я б, сто чортів, якраз навпаки, сплохував би.
— А спосіб (сказав товмач) у них такий. Коли монах, піп, лихвар або ж адвокат має храп на шляхтича, то він нацьковує на нього якогось крючка. А крючок, згідно з одержаними вказівками і розказами, на суд його потягає, паплюжить і ображає, аж поки шляхтич, як він ще не миршавий і не безголовіший за пуголовка, не молосне його чи то дубцем, чи то шпагою по голові, або не копне під жижки, або не викине у вікно або ж у стрільницю свого замку. Тепер крючок може чотири місяці у достатках жити, палкування для нього найбагатші жнива, бо він з монаха, з лихваря, з адвоката чималі хабарі злупить, та й шляхтич соватиме йому куку в руку, іноді таку велику і надмірну, що сам зостається на кошу, та ще трясеться, як би у хурдизі не згнити, буцімто він самого короля побив.
— Проти такої біди (сказав Панурґ) я один добрий засіб знаю, — його вживав сеньйор де Ваше.
— Який же? — спитав Пантаґрюель.
— Сеньйор де Ваше (сказав Панурґ) був муж хоробрий, честивий, шляхетний, лицарський. Коли він додому вернувся з тривалої війни, під час якої дук Феррарський, французами підпоможений, мужньо відбивав запеклі напади папи

Юлія Другого, кабанкуватий пріор Сен-Луанського кляштора взявся з самої своєї уподоби і розваги позивати його і чорнити.
Якось Ваше, зі своєю челяддю снідаючи (чоловік він був простий і людяний), послав по свого пекаря на ім'я Луар і по його жінку, а заодно і по свого пароха на ймення Удар, що був у нього, за тодішнім французьким звичаєм, за виночерпія, і в присутності панів і служників сказав їм: "Діти мої! Ви бачите, скільки кривди чинять мені кожен Божий день ці сволотні крючки. Отож, як ви мені не поможете, доведеться мені батьківщину покинути і податися до султана, до всіх чортів, галай-світа. Так ось, скоро крючки сюди являться, ви, Луаре, з дружиною, в чепурних весільних шатах негайно виходите до великої зали, ніби на вінчання. Ось вам сто золотих екю на пишні обнови. Ви, сеньйоре Удар, постанете там у гарному стихарі і патрахилі і з святою водою, буцімто збираєтесь їх вінчати. Ви, Трюдоне (так його барабанчика звали), теж приходьте туди з флейтою й барабаном. Тільки-но новоженці згоду дадуть і жених під барабанний дріб наречену поцілує, ви всі починайте давати один одному весільного пам'яткового (себто товчеників). Ця стусанина тільки вам апетит розпалить. Як же вам навинеться крючок, то молотіть його без жалю, як свидове жито. Прошу вас, товчіть, тузайте, убивайте. Ось вам нові залізні рукавички на козлині. Бийте крючка на болото, бийте на яєшню, бийте щосили. Хто його найліпше оддухопелить, того за свого вірника вважатиму. Не бійтеся позову до суду. Я всіх вас уневинню. Тусалися жартома, як на весіллі ведеться.
— Воно то так (сказав Удар), але як ми крючків розпізнаємо? Бо ж до вас що не день народ пливе хмарою.
— Я все передбачив (відповів Баше). Як до брами наблизиться добродій, пішки або ж верхи на шкапі, і на палюсі в нього буде масивна і широка каблучка, значить, це крючок. Воротар зустріне його привітно і дзвоником калатне. А ви будьте напоготові і зараз же ідіть до зали приставляти трагікомедію, про яку я вас попередив.
Мабуть, так Бог погодив, щоб того дня до замку явився старий, опецькуватий, червонопикий крючок. Він подзвонив, і воротар як стій упізнав його з грубих і масних чобіт, з похилої шкапеняки, з полотняної торби, до паса прив'язаної і позовами натоптаної, а найпаче, з важкого срібного персня на бецмані лівої руки. Заворітник зустрів його чемно, гостинно відчинив йому двері і превесело бренькнув у дзвіночок. На цей знак Луар і його малжонка вистромися в найкраще вбрання і врочисто вступили до зали. Удар і собі убрався у стихар і патрахиль. Виходячи з ризниці, спіткав він крючка, повів його до себе і довго, поки бійці надівали рукавички, його там поїв.
— Як щасливо ви нагодилися! — казав він. — Наш господар сьогодні в доброму гуморі. Гоститимемось досхочу, дім — повна чаша, весілля справляють. Пийте-гуляйте!
Крючок усе кружав і кружав; Баше, узрівши, що всі люди зібрались і належне узброїлись, послав по Удара. Удар прийшов і приніс святу воду. Слідом явився крючок. До зали впавши, він почав класти і гріти поклони, після чого вручив Баше судову повістку. Баше зустрів його дуже тепло, подарував йому ангелот і попросив бути свідком при підписанні шлюбного контракту. Контракт підписали.
Нарешті зчинилася потичка. Коли дійшов ряд до крючка, його так почастували рукавичками, що він своїх не узнав: око підбили, вісім ребер зламали, огруддя сплющили, лопатки розтрощили на чотири часті, спідню щелепу на три, і все шуткома. Як працював Удар, величезну крицеву рукавичку на горностаї шатами прикриваючи, а був він здоровило, один Бог

знає. Вернувся крючок до Іль-Бушара в такому вигляді, ніби з лап тигрячих видерся, одначе цілком задоволений і удобруханий сеньйором де Буше, і завдяки добрим місцевим хірургам він ще довго потім брикав. А пішов він у непам'ять лише з подзвоном на схід крючківської душі.

Розділ XIII

Як сеньйор де Баше взором метра Франсуа Війона своїх людей хвалив

Щойно крючок замок покинув і свою ґанджовану (так називав він однооку коняку) кобилу окульбачив, Баше, з альтанки свого приватного садка, послав по дружину, дочок і домівників, звелів подати кращого вина, щонайбільше пиріжків, шинки, фруктів і сиру, випив з ними усмак і сказав так:

— Метр Франсуа Війон, уже підстаркуватий, віддалився до пуатвенської обителі Сен-Максен, під опіку її абата, людини путящої. Місцевому люду на забаву Війон надумав поставити у версії і у вертепі пуатвенському Страсті Господні. От після розподілу ролей, розучування їх з акторами, підшукання приміщення він сповістив мера й ешевенів, що Містерія буде готова наприкінці Шорського ярмарку; зосталося лише підхожі костюми для дійовців добрати. Мер та ешевени віддали відповідні розпоряджання. Сам Війон, збираючись одного старого гречкосія Богом-Отцем перебрати, попросив брата Етьєна Втришия, ризничого францисканського закону, видати йому ризу та патрахиль. Втришия відмовив: тутешній, мовляв, монастирський статут будь-що видати чи надавати лицедіям суворо забороняє. Війон заперечив, що у статуті йдеться лише про фарси, пантоміми та інші сороміцькі грища, і саме так тлумачать його у Брюсселі та ще деінде. Проте Втришия сказав навпростець: хай Війон звернеться ще куди-небудь, а на його ризницю не сподівається, тут йому нічого не світить. Війон, страшенно обурений, повідомив про цю розмову акторам, додавши, що Бог віддасть Втришия віть за віть і невдовзі покарає його.

У суботу Війону внесли у вуха, що Втришия поїхав на монастирській лошичці (так вони необ'їжджену кобильчину називали) до Сен-Літеру збирати милостиню і що повернеться він десь о другій пополудні. Тоді Війон врядив своєму чортяцтву парад на міських вулицях і ринковій площі. Чорти наділи вовчі, телячі і ягнячі шкури, насолопили баранячі голови, поначіпляли на себе хто бичачі роги, хто здоровецькі роги від рогача і підперезалися грубими пасами, привісивши до них величезні калатальця і брязкальця — їх з корів і мулів познімали. Від торохнечі і гуркотняви у всіх позакладало. Дехто мав у руках чорні, набиті порохом, піки, інші несли довгі горящі головешки, сиплячи на них на кожному перехресті пригорщу товченої смоли, від чого вгору шугало полум'я і бухав дим. Провівши нечисту силу по всьому місту, стовковиську на втіху і малим дітям на страх, Війон нарешті закликав її гульнути до заїзду, за міською рогаткою, при сен-ліґерському шляху. До заїзду підходячи, Війон угледів здалеку Втришия, що вже з датками повертався, і озвався до своїх макаронічним віршем:

Се краянус ностер, зроду крихотрус,
Любить він цупаре торбус немалусь.

— Бісового батька син! (гукнули чорти). Не захотів Богу-Отцю якусь нещасну ризу позичити! От ми його наполохаємо!

— Добре змислено (озвався Війон). А поки що ховаймося, а шутихи і головешки зарядіть.

Тільки Втришия під'їхав, як усі ці страшидла заступили шлях і заходились звідусіль осипати його і лошичку іскрами, брязкати кимвалами і завивати, начебто ті чорти:

— А-тю! гату! гата! тю-гу! кус! гоп-гоп! а-гу-гу-гу! Що, брате Етьєне, добре ми чортів приставляємо?

Тут кобильчина, схарапудившись, як рвоне з копита та як уляже, як гопне, як скікне, як пердне, як збрикне, як дибки стане, як хвицне, як петардне, і скинула-таки Втришия на землю, хоть як він за кульбаку чіплявся. Стремена в нього мотузяні були; правий його ходак заплутався в мотуззі, і він ніяк не міг із нього виборсатися. Лошичка здирала волоком йому гузно і все свої хвици і брики викидала і з ляку через живоплоти, кущі й канави перемахувала, і добрикалася до того, що розчерепила йому голову, і біля Осанного хреста з неї витрусився мозок. Потім руки йому відірвала, і вони розлетілися, одна туди, друга сюди, потім відірвала ноги, потім кишки випустила, і коли вона прискакала до кляштору, то на ній висіла лише його права нога та ходак замотузений.
Війон, побачивши, що пророцтво його збулося, сказав чортам:
— Здорово ви заграєте, панове диявольня, здорово заграєте, запевняю вас! О, як здорово ви заграєте! Присягаю, всім цим сомюрським, дуейським, монмориньйонським, ланжейським, сент-еспенським, анжерським, ба навіть, їй-бо, пуатьєрським чортам з їхнім парламентом до вас, як куцому до зайця. О, як здорово ви заграєте!
— Отож-бо (сказав Баше), я вже бачу, як здорово ви і цей трагічний фарс заграєте, коли з першої проби і випроби так добряче відчустрили, відманіжили, відбарбарили крючка. Від сьогодні я всім вам подвійну заслуженину платитиму. Ви, ясочко моя (сказав він своїй жінці), можете віддячуватися їм, як вам заманеться. Всі мої скарби у ваших руках і під вашим оком. Ну, а я передусім вип'ю до вас, мої щирі друзі. Оце воно, добре і холодненьке! А потім ви, шахварю, візьміть собі срібний таз, я вам дарую. Ви, джури, беріть два срібні золочені кубки. Вас, пахолків, три місяця не дратимуть. Ясочко! Віддайте їм мої білі, з золотими дармовисиками, султани. Вам, месіре Ударе, дарую срібну фляшку. А цю я даю кухарям, камердинерам дарую срібного кошика, конюхам дарую супницю, срібну, з позолотою; заворітникам дарую дві миски; поганяйлам мулів десять ополоників. Трюдоне! Візьміть собі срібні ложки і бонбоньєрку. Ви, льокаї, візьміть собі велику сільничку. Служіть мені, друзі, вірою і правдою, і я віть за віть віддам, і повірте: я волію, бачить Бог, дістати на війні, нашому доброму цареві служачи, сто ударів киякою по шолому, ніж один раз перед суд поставитись за позовом хамлюг крючків, ось такому кабанкуватому пріорові на втіху.
Розділ XIV
Побій крючив в оселі де Баше триває
Через кілька днів другий крючок, цього разу молодий, довготелесий і худий, прийшов вручити Баше позов від кабанкуватого пріора. Заворітник устиг розпізнати в ньому крючка і теленькнув у дзвінок. Дзвінок оповістив про появу крючка усім замчанам. Луар тоді місив тісто. Жінка борошно просіювала. Удар щось підраховував. Двораки опукою перекидалися. Сеньйор Баше гуляв з дружиною у триста три. Донька грала в кості. Офіцери грали в імперіал. Пахолки грали у мурр і в щиглі. І от усі прирозуміли, що крючок у замку. Месір Удар мерщій одягатися, Луар та його жінка мерщій чепуритися, Трюдон мерщій грати на флейту, бити в бубон, усі зареготали, закомашилися і купцем до рукавичок.
Баше вийшов надвір. Крючок, побачивши його, уклякнув, попросив не брати йому за зле, він з позовом не від себе, а від кабанкуватого пріора, з-письменська пояснив йому, що він особа публічна, на монастирській службі, хранитель абатської митри, готовий прислужитися не лише самому де Баше, а найнижчому його челядникові у всьому, що тільки сеньйор йому звеліти і доручити рачить.

— Ба ні (сказав сеньйор), ви не передасте мені позову, поки не скуштуєте доброго кенкенейського винця і не погуляєте на весіллі, яке ми сьогодні справляємо. Месіре Ударе! Дайте йому куликнути для отухи, а потім приведіть до зали. Ласкаво просимо!
Цупко напакувавшись і добряче насмоктавшись, крючок укупі з Ударом пройшов до зали, а там уже зібрались усі учасники фарсу, вже на бойових порядках і такі зважливі, хоть батька бий. При появі крючка вони заусміхались. На них дивившись, засміявся і крючок, а месір Удар прочитав молитву, з'єднав руки шлюбованців, велів жениху поцілувати наречену і всіх святою водою окропив. Поки вино і лагоминки обносили, всі заходились суляти під боки стусаки один одному. Крючок і собі кілька разів стусонув месіра Удара. Удар приховував під шатами залізну рукавичку, натягнуту як мітенка. І ось як дав він крючку тумака, як став він крючку совати товченики, то вже й звідусіль посипалися на крючка удари рукавичок.
— Свайба (гукали всі), свайба, свайба, це тобі пам'яткового!
І так славно крючка полатали, що кров цебеніла в нього з рота, з носа, з вух, із очей. Словом, його зламали, розкроїли, провалили голову, гамалик, спину, груди, руки, все як є. Знаєте, в Авіньйоні на карнавалі бакаляри зроду так не гуляли в рафу, як збиткувалися з цього крючка. Зрештою він гримнув на землю. Тут його гарненько спорснули вином, до рукавів його куцини жовті й зелені стьожки поприв'язували і посадили верхи на його огиря. Крючок повернувся до Іль-Бушара, а вже як його там курували місцеві костоправи і як його доглядала жінка, про теє я не знаю. Так і слід за ним загув.
Назавтра, після такого теплого прийняття, судової повістки так і не знайшлося ні в торбі, ні в ягдташі худого крючка. Ще один крючок, у супроводі двох служак для охорони, вирушив до сеньйора де Баше вручити позов від кабанкуватого пріора. Дзвінок заворітника врадував увесь дім, і всі нетерпляче почали чекати крючка. Баше з жінкою і своїми прибічниками саме трапезували. Він велів покликати крючка, посадовив його біля себе, служак біля доньок, і всі веселенько заходилися наминати. За десертом крючок устав з-за столу і при всіх заявив, що Баше позивають. Баше ввічливо зажадав офіційного документу. Документ був при крючку. Сеньйору де Баше одразу було вручено повістку. Крючок і служаки дістали від нього по чотири екю з зображенням сонця.
Відтак учасники фарсу розійшлися готуватися до вистави. Трюдон забарабанив. Баше запросив крючка бути свідком при одруженні його прибічника і скласти, за добру винагороду і гонорар, шлюбну угоду. Крючок яко ґречний дістав приладдя до письма, служаки ні крок від нього не відступали. Луар вступив до зали в одні двері, його жінка в другі, в супроводі панночок у весільних платтячках. Удар, у церковному апараті, узяв їх за руки, спитав їхньої згоди, благословив і не поскупився на святу воду. Угоду ствердили підписами. В одні двері внесено вина і лагоминок, у другі — табунчик білих і брунатних весільних стрічок, у треті таємно доставлено рукавички.

Розділ XV

Як крючок закликав по-давньому свадьбувати

Крючок, величезний келих бретонського висушивши без остатку, звернувся до сеньйора:
— Мостивий пане! Що ж це таке діється? У нас більше не годують бебехами одне одного на весіллі? Ось так, бодай мого батька мордувало, добрі звичаї й переводяться! Тепер і зайців не підняти більше з тирла. А де щирі друзі? Ви тільки подумайте: многі церкви скасували пиятику, що йшла

колись під спів різдвяного ірмоса. Люд затуманіє. Настав кінець світу. Ба ні, свайба, свайба, свайба!
Сказавши теє, він почав тузувати Баше та його жінку, а потім його дочок та Удара.
Тут розгулялися залізні рукавички, і голова крючка тріснула в дев'яти місцях, одному служаці зламали правицю, а другому зчахнули верхню щелепу, аж вона півпідборіддя йому закрила, а язик надвір вивалився, а крім того він збеззубів на кутняки, сміюнці і кливаки. Бубон перейшов на інший ритм, рукавички непомітно поховалися, конту ще піднесли, і весільчани знов загуляли. Почарківці пили за здоров'я один одного, всі пили за крючка і за обох служак, а Удар кляв і лаяв весілля, доводячи, що один із служак нібито йому все плече розчимисував. Проте випили з великою втіхою і за служаку. Безщелепий служака складав руки і мовчки, бо говорити він не міг, перепрошував. Луар скаржився, що збезручений служака так садонув кулаком у лікоть, що він тепер у нього весь розкремсплющчавлений.
– І справді (казав Трюдон, ліве око носовичком тулячи і показуючи свій прорваний з одного краю бубон), що я їм зробив? На тому не край, що мені з усього маху розгемселелугатилупшакресабухбехали бідолашне моє око, та ще й бубон провалили. У барабан на весіллях завжди б'ють, а барабанчика шанують, проте не б'ють зроду. Чорти його батька знають що таке!
— Брате (сказав йому крючок однорук), ось тут у мене у торбі гарні, великі, давні царські грамоти, на, візьми, заткни ними свій бубон і прости мені Бога ради. Рів'єрською Богоматір'ю клянуся, зла я тобі не бажав!
Такий собі джура, накульгуючи і на одну ногу припадаючи, не кажи ти зацний сеньйор Деларош-Розе, сказав служаці з щелепою, звислою як слинявчик:
— Хто ви такі єсте: бояки, перебійці чи убійники? Того вам мало, що ви знівечскалічполамскрутроз'юшобезвічили кованими черевичиськами верхні наші члени, вам ще треба було копняками луплусьлулусыпмалисырякбебехзвезти нас по ногах? То це, по-вашому, такий бій для забави? Це ж не герць — хай тобі грець!
Служака, молитовно руки склавши, мабуть, для перепросин, слебізував крізь зуби:
— Теє, як його… а воно, онеє…
Молода плакала зо сміху чи з плачу сміялася, бо крючки, не здобрівши боєм куди-попадя і куди-хотя і добрячої матланки їй завдавши, ще й підступно лапщипдряпмацщупм'яшкурили їй срамоту.
— Це все враг (сказав Баше) роду людського! Пан король (так крючки себе взивають) з доброго дива розкучмав мою стару. Ну, та я на нього не кривджуся. Це так собі, любі весільні пестощі. Ось тільки явився він з позовом як янгол вістун, а парла дає як гаспид — оце мені тепер ясно, як день. Що-що, а чухрати цей чухрар уміє знаменито! Залюбки п'ю до нього, а також до вас, панове служаки.
— Але (сказала його жінка) якої холери і якої нетечі він мене і так і розтак товченниками частував? А втім, хай йому біс, я на нього серця не маю. Ні, Бог свідок, не маю! Одне скажу: плечі мої зроду не відчували на собі таких цупких пальців.
Шахвар тримав ліву руку на черезплічнику, буцімто вона була в нього роздрібзламвибита.
— Лукавий (сказав він) підбив мене на це весілля піти, їй-богу, у мене всі руки розміжчтрощзмолочені. Чхати б на такі весілля! Далебі, це стеменнісінький лапифський пир, самосатським любомудром описаний.

Крючок більше не розтуляв рота. А служаки перепросили, сказали, що вони це не зумисне, і благали ради Бога вибачити їм.
Так вони й поїхали. За півльє від замку крючку стало зле. Зате служаки, до Іль-Бушара вернувшись, заявили привселюдно, що такого чеснотливого мужа, як сеньйор де Баше, і такого порядного дому, як у нього, вони не бачили, що зроду на такому весіллі не гуляли, а що вся причина на них, бо вони перші почали кулачити. Ось тільки вкрито таємницею, скільки вони ще потім брикали.
Тоді й з'ясувалося, що гроші де Баше були ще згубніші, вадливіші й шкідливіші для крючків і служак, ніж колись тулузьке золото або ж Сеїв кінь для його посідачів. Відтоді сеньйору де Баше дали спокій, а весілля де Баше стало примовлею.

Розділ XVI

Як брат Жан вдачу крючків вивіряв

— Оповідка цяя (сказав Пантагрюель) хай і втішна, проте треба мати страх Божий перед очима.
— Мені б ще більше (сказав Епістемон) вона сподобалася, якби залізні кулаки гупали в плечі кабанкуватому пріорові. Він витрачав гроші для власної уподоби, щоб дошкулити Баші і щоб крючкам натрусилося. Духопелики створені для його гирі, найпаче як зважити на страшенне здирство тих роз'їзних суддів, що творять суд у затінку береста. А чим же сердешні крючки привинилися?
— Мені згадався (озвався й собі Пантаґрюель) один мостивий римлянин на ім'я Луцій Нератій.
Випав він із шляхетного і на ту добу багатого роду. Однак самоволець він був неабиякий, вирушаючи кудись, він велів своїй челяді напихати торби золотими і срібними монетами, і як йому на вулиці траплявся якийсь мартопляс, він знічев'я, просто так, для сміху, давав йому по шиї міцненького паца, а щоб уласкавити потім шелихвоста і той до суду не подавав, відвалював йому грошей. Нагороджуючи і вконтентовуючи його, він чинив у дусі закону Дванадцяти Скрижалей. Отак він спускав свій маєток і лупцював своїм коштом людей.
— Священним ходаком святого Бенедикта присягаюсь (сказав брат Жан), я зараз дізнаюся, де собака заритий!
Промовивши теє, ступив на берег, послав руку до череса і витяг звідти двадцять екю з сонцем, а відтак сказав до слуху всьому крючківському кодлу:
— Хто хоче дістати двадцять золотих екю за те, щоб його сатанинськи побили?
— Я, я, я! (озвалися всі). Ви поб'єте нас до посиніння, вашець, це вже напевне, зате і заробіток не злий.
Тут усі до брата Жана рвонули: кожному кортіло, щоб його за таку високу ставку одлушпанили. Брат Жан, це зборище оглянувши, вибрав червонопикого крючка, в якого на бецмані правиці красувався масивний і широкий срібний перстень з дуже буйним жабником.
Невдоволений таким вибором, здвиг заремствував, а молодий, високий і сухорлявий крючок, хлопчина тертий, умудренний і в церковному суді, як подейкували, впливовий, став мурмотати й нарікати, що червонопикий відбиває у них усю практику і що якби у них можна було заробити лише на тридцяти гарячих, то двадцять вісім з половиною він би на себе відтягнув. Одначе всі ці жаління і скигління викликалися звичайнісінькими заздрощами.
Брат Жан на свій повний задовіл добре гилив червонопикому у спину і в живіт, у руки і ноги, в голову і в усю шкуру, так кресав, аж навіть

здалося, ніби на смерть змордував. Потім простягнув йому двадцять екю. І тут мій плюгавець підхопився на рівні, так веселенько, буцімто він король чи навіть два королі.
Інші крючки теж в'язнули до брата Жана:
— Панібрате дияволе! Якщо вам кортить ще когось натовкти, то ми, пане дияволе, візьмемо з вас дешевше. Ми всі до ваших послуг, з усіма мішками, паперами, перами, з усім що не є!
Червонопикий на них накинувся і гарикнув:
— А, щоб вас усіх, голота нещадима, ви що ж це, на мою торговицю претесь? Хочете покупців перенадити і перебити в мене? Викликаю як рак свисне ваш кагал увесь на церковний процес! Я вас засуджу, ви в мене до самого воверського дідька повієтесь!
Потім, повернувшись до брата Жана, сказав з усміхненим, веселим видом:
— Преподобний отче дияволе! Якщо, месіре, я вам до вподоби і якщо вам угодно ще трохи розважитись і мене потасувати, то я готовий за півціни, зайвого не візьму. А вже ви мене не милуйте. Я весь як є до ваших послуг, пане дияволе, з головою, з легенями, з усіма тельбухами! Щиро вам кажу!
Брат Жан урвав його лебедіння і пішов собі. Інші крючки кинулися до Панурґа, Епістемона, Гімнаста та прочих і звернулися з покірним проханням побити їх за найскромнішу відщкоду, а то доведеться їм, крючкам, покласти зуби на полицю. Проте ніхто не став їх слухати.
Потім, добуваючи прісну воду для корабельної команди, ми здибали двох старих сутяжниць, згірчених і невтішних. Пантагрюель зоставався на судні і саме в цей час подав знак до відплиття. Ми були подумали, що це родички того крючка, якого брат Жан відмастикував, і спитали, чого вони так побиваються. Вони відповіли, що як же їм не плакати, коли щойно двом найстатечнішим громадянам Крючкарії зашморгнули шию.
— Мої пахолки (сказав Гімнаст) зашморгують ноги сплячим своїм товаришам. А зашморгнути шию означає повісити і вдавити.
— От-от (мовив брат Жан). Ви міркуєте достоту як святий Жан де ла Паліс. Ми спитали, за що їх горлом скарали, і нам відповіли, що вони поцупили примусію меси і сховали її під рукавом парафії.
— Бач (сказав Епістемон), які у них страшні алегорії.

Розділ XVII

Як Пантаґрюель острови Тоху[414] і Боху[415] поминув, а також про химерну смерть Бренґнарія, вітрякожера

Того самого дня Пантагрюель два острови проминув, Тоху і Боху, де годі було щось засмажити: Брангнарій, великолюд, стріскав і згамкав усі пательні, сковороди, горнці, чавунці і каструлі, які тільки знайшов на трапку, бо вітряків, якими він годувався, вже не стало. Ось так він під ранок, під час травлення, тяжко заслаб — на живіт кородився, а все тому (як лікарі запевняли), що травна здатність, самою природою пристосована травити цілі вітряки живцем, дала збій перед пательнями і горнцями, зате казани і чавунці перетравлювалися незле, як це діягностували медики з осаду і слизу в тих чотирьох бусарах урини, яку він двома струями пустив уранці.
За всіма правилами медичної науки ужито два різні засоби. Проте хвороба була дужча за ліки. І бравий Бренґнарій того самого ранку сконав, і смерть його була така сама химерна, що після цього вас би не здумила і кончина Есхіла; Есхілові, так тому віщуни навіщували, що він загине під упалим на нього предметом; от Судного дня вийшов він із міста, обходячи десятою дорогою будови, дерева, скелі і все те, що могло впасти і поховати під собою. Спинився він посеред широкої луговини, віддався вільному і відкритому небу, мовляв, тут йому ніщо не загрожує, якщо

тільки на нього небесна баня не завалиться, але це вже навряд. А проте я чув, що жайворонки дуже бояться падіння небесної бані, бояться, що як вона впаде, тоді їх переловлять.
Того самого страшились колись і прирейнські кельти: йдеться про шляхетних, мужніх, лицарських, войовничих і звитяжних французів. Александер Великий спитав якось їх, чого вони найбільше на світі бояться, сподіваючись почути своє ім'я, на його великі пруеси, звитяги, завоювання і тріумфи зважаючи, але вони відповіли, що не бояться нічого, опріч обвалу бані небесної, проте це не завадило їм, як вірити Страбону, кн. VII, та Арріану, кн. I, пристати до ліги і здружитися з таким завзятим і великодушним царем. Плутарх у книзі Про лик, що на поверхні місяця появляється, оповідає, що такий собі Фенак боявся, як би на землю не впав місяць, і бідкався та вболівав над тими, хто під ним живе, тобто над етіопами і цейлонцями: ачей рухне на них така озія! А ще боявся за небо і землю, бо вони, на його думку, не досить міцно стоять і тримаються на Атлантових стовпах (в уявленнях, як це засвідчив Арістотель, Meta ta phys, lib. V[416], стародавніх людей).
Есхіл, хоч як берігся, загинув через запаморочливе падіння на нього черепахи; звалившись із піднебесся з пазурів орла, черепаха розчерепила йому голову своїм панциром.
Десь так помер і поет Анакреон, подавившись кісткою від винограду. Як помер претор Фабій, заглитнувшись козячим волосом у чашці з молоком. Як нагло сконав один добродій, стримуючи бздо і соромлячись перднути у присутності римського цезаря Клавдія. А ще такий собі римлянин, при Фламінієвій дорозі похований, скаржиться у своїй епітафії: помер через те, що його вкусила кицька в мізинець. А ще Кв. Леканій Бас раптово сконав від уколу, майже непомітного, голкою в палюх лівої руки. А ще нормандський лікар Кенло нагло помер у Монпельє через те, що цизориком незграбно вирізав кліща, який уп'явся йому в руку.
А ще служник Філемона, приготувавши для свого пана свіжі фиґи, пішов по вино, а в цей час до хати прибився заблудлий осел і почав ласувати розкладеними на столі фиґами. Філемон, явившись і простеживши за трапезою осла сикофаґа, сказав після повернення служникові: "Оскільки осел розправився з фиґами, дай йому запити добрим вином, що ти оце приніс". І тут на Філемона напали такі нестримні веселощі, що він диким реготом зайшовся і реготав так довго, аж від напруги коси подих йому перетявся, і він помер наглою смертю.
А ще Спурій Сауфей сконав через те, що після лазні мнякенько зварене яйце з'їв. А ще Боккаччо розповідає, як один добродій нагло помер, подлубавшись у зубах стеблом шавлії. А ще Філіппо Плакут, здоровий нівроку і в розквіті віку, зроду-віку не хворіючи, взяв та й помер, з боргами поквитавшись. Маляр Зевксіс нагло помер зо сміху, дивлячись на портрет баби, ним же намальований. А ще чимало таких випадків можна знайти у Веррія, у Плінія, у Валерія, у Баптиста Фульґозе, у Бакаберіса-старшого.
Добрий же Бренгнарій (леле!) подавився шматком свіжого масла, який він наминав біля самих челюстей гарячої печі, — таку дієту лікарі йому прописали.
А ще ми довідалися, що куланський цар на Боху погромив сатрапів царя Мехлота[417] і каменя на камені не залишив від фортець Беліми[418]. Потім ми минули острови Тю і Тьху, потім острови Теленіабін і Енеліабін, прегарні і клістирясті, і, нарешті, острови Еніґ та Евіґ, через які колись вийшла похибка з ландграфом Гесенським.
Розділ XVIII

Як Пантаґрюеля сильна морська хуртовина заскочила

Другого дня зуспіли ми по правому борту дев'ять кораблів, а на них ченці: яковити, єзуїти, капуцини, ерміти, августинці, бернардинці, целестинці, бенедиктинці, театинці, егнатинці, амадейці, кордельєри, кармеліти, мініми та прочі Святі Отці, вони їхали на Кесильський собор, щоб відстояти догмати щирої віри від новонасталих єретиків. Побачивши їх, Панурґ духом піднісся: адже така зустріч заповідає удачу не лише на цей день, а й на довгу низку наступних, а тому, віддавши чесним отцям чолом і сповіривши душі своєї спасіння святим їхнім молитвам, він звелів скинути на їхні кораблі сімдесят вісім тузінів окостів, кілька десятків кілець ковбаси, подостатком кав'яру та ще чимало іншої ікри і дві тисячі ангелотиків на помин душі усопших.

Пантагрюель тим часом сидів розснащений та невеселий. Брат Жан теє помітив і запитав, чого це він носа похнюпив, та в цю мить лоцман, угледівши, як погодник на кормі закрутився, і збагнувши, що злая хуртовина і шторм от-от наляже, звелів усім бути напоготові, не лише стерникам, молодшим матросам і юнгам, а й нам, пасажирам, розпорядився прибрати вітрила на фок— і грот-щоглі, прибрати марсель, головне вітрило, жаґель на бізань-щоглі і косець, спустити вітропуски, велику і малу стеньгу, а заодно і бізань-щоглу, а на реях лише драбинки з канату і ванти зоставити.

Нараз море заклекотіло і аж до пучини стенулось; високі вали з розгону бухкали в облавки; містраль, супроводжуваний лютим ураганом, скаженими поривами, страшними бурунами і вбивчими шквалами, засвистав у реях; небесна баня загриміла, закресала, зашваркала, уперіщив дощ, сипонув град; повітря втратило прозорість, зробилося непроникним, темрявим і похмурим, і тільки сполохи грімниць і блискавиць між огнедихатих хмар осяювали морок; категіди, тіели, лелапи і престери безперестань шугали над нами; іноді все довкола нас спалахувало при світлі псолоентів, аргов, елік[419] та інших етерних витрисків; усі наші астральні орієнтири заволокло і з'їло; страхітливі смерчі горою здіймали круті хвилі. Нам марилося, ніби це первісний хаос, де всі стихії, вогонь, повітря, море, земля, злилися водно.

Панурґ потому, як досхочу нагодував рибу-гімноїду вмістом свого шлунка, корчився на чардаку, у пригнобі сам не свій, прибитий, напівмертвий, і прохав порятунку в угодників та угодниць, клявся якось піти на сповідь і нарешті у великому страсі гукнув:

— Гей, кок, друже, батечку, вуйку, принеси чогось солоненького! Бачу, скоро нам доведеться цієї водиці наковтатися. Трохи наїдків, зате багато напитків — ось що стане мені за гасло. Дав би Господь і Пренепорочная і Пресвятая наша Богородиця, очутився б я тепера, не тепера, а цю мить, на твердій землі, як би мені гарно було!

О, двічі, тричі блаженні ті, хто капусту вирощує! О Парки, навіщо ви не випряли з мене капусника! О, яка зникома кількість тих, кому Юпітер судив щасливу долю саджати капусту! У них завжди одна нога на землі, а друга теж недалеко. Хай хто завгодно розпатякує про щастя і вище благо, — як на мене, найвищий щасливчик той, хто саджає капусту, і я маю рацію більшу, ніж Перон, який, ось у такій притузі, побачивши на березі кнура, що підбирав розсипаний ячмінь, назвав його найвищим щасливчиком, у нього ж, дивіться, ячмінь, а потім — він на землі.

О, для мене райські кущі — це суходіл. Ця хвиля, Боже, Спасителю мій, зараз нас накриє! Друзі, дайте мені кисленького винця! Я вже холодним потом умився! Пробі! Чалки одірвані, кодола — самі обривки, кільця розбиті, щогла зі спостережною бочкою плаває в морі, підводна частина

дивиться на сонце, якірні линви майже всі лопнули. Леле, де наші драбинки? Амба, рехт, капурис! Бізань-щогла упала у воду. Гай-гай, кому дістануться ці уламки? Друзі, дозвольте мені сховатися за облавком! Хлопці, ліхтар упав! Лишенько, не випускайте з рук ні румпеля, ні талів! Я чую, як тріщить демено. Воно не зламалося? На Бога, рятуйте бейфут, відтягачки киньте! Бе-бе-бе, бу-бу! Гляньте на стрілку вашої бусолі, пане звіздаре, звідки іде вітрюган? Далебі, я трясуся зі страху! Бу-бу-бу-бу-бу! Барррр! Брррр! Бу-бу-бу! У-у-у! Бу-бу-бу! Тону, тону, умираю! Добрі люди, тону!

Розділ XIX

Як поводилися в бурю Панурґ і брат Жан

Пантагрюель кликав на поміч Спасителя і вголос ревно й палко молився, а потім за вказівкою лоцмана обіруч став підтримувати щоглу. Брат Жан, зоставшись в одній купині, вспішився кормовим морякам підсобити. Естемон, Понократ та інші підпряглися і собі. Лише один Панурґ закоцюб на чардаку і все плакав і нарікав. Брат Жан, між лавами для веслярів проходячи, побачив його і гукнув:

— На Бога, Панурже теля, Панурже рева, Панурже рюмса! Ліпше підсобив би нам, ніж ревіти коровою і сидіти на своїх яйцях, як бабуїн!

— Бе-бе-бе, бу-бу-бу (відповів Панурґ). Брате Жане, друже мій, батьку мій рідний, я тону, тону, друже мій, тону! Уже по мені, батьку мій духовний, уже по мені! Ваш меч мене не врятує. Лишенько тяжке, смутку мій! Ми уже пройшли всю гаму, перескочили за верхнє do! Бе-бе-бе, бу-бу! Ой, мій упадоньку! А зараз ми уже за соль дієзом! Тону! Батечку, вуйку, мій маєточку! Вода крізь комір у черевики прослизує! Бу-бу-бу, гу-гу-гу, га-га-га-га, тону! Лишенько, недоленька тяжка, гу-гу-гу-гу-гу! Бе-бе, бу-бу, бо-бу, бо-бу, го-го-го-го-го! Ой леле, лелечко! Зараз я достоту груша розсоха, розкаряка, голова вгорі, голова внизу. Ех, якби дав мені Бог перенестись на судно до тих преподобних і блаженних отців соборників, з якими ми вранці зуспілись, вони такі панахидники, такі каплуни, такі веселуни, такі душки, такі добряги! Леле, леле, лелечко! Ця гаспидська хвиля (tea culpa, Deus![420]), чи то пак, ця Божа хвиля, перекине наш ковчег! Леле! Брате Жане, батьку мій, друже мій, сповідайте мене! Я ось колінкую! Confiteor![421] Благословіть мене!

— Ходи, бісів вішальник (сказав брат Жан), підсобити нам, тридцять легіонів тобі чортів!.. Ідеш ти чи ні?

— Нащо ж чортихатися (сказав Панурґ), батьку мій, друже мій, такої непорадної години! Ось завтра чортихайтеся скільки завгодно. Ой леле, лелечко! Наш ковчег зачерпує бортами воду. Тону! Леле! Бе-бе-бе-бе-бе, бу-бу-бу-бу! Ми уже на дні! Падоньку мій! Я дам мільйон вісімсот тисяч екю ренти тому, хто перенесе мене, згівняного і всраного, на тверду землю, якщо знайдеться така душа у моєму сраному краю! Confiteor! Леле! Я хочу скласти коротку духівницю, бодай приписку до духівниці!

— Тисяча чортів (сказав брат Жан) цьому рогалю в утробу! Хай Бог милує! Нам треба зі шкури пнутись, аби з біди вискочити, а то капут, а ти про духівницю? Ідеш ти чи ні, враг тебе візьми? Погоничу галерників, лебедику мій, помічнику капітана, агов, сюди! Гімнасте, сюди, на естантероль! Бач, як нас струснуло! От і ліхтар погас. Зараз усе полетить к бісовій матері!

— Леле, леле (казав Панурґ), лелечко! Бу-бу-бу-бу-бу! Леле, леле! Невже ось так ми й загинемо? Ой лишенько, добрі люди, тону, вмираю! Consummatum est[422]. Уже по мені!

— Му-му-му (сказав брат Жан). Тьху, який же ти гидкий, сраний рюмсало! Гей, юнго, бережи, хай тобі чорт, помпу! Тебе що, забило? Господи, прив'яжіть його до кнехту! Туди його, сто чортів, туди! Так, хлоню, так!

— Ох, брате Жане (сказав Панурґ), батьку мій духовний, друже мій, не чортихайтесь! Це ґріх! Леле, леле! Бе-бе-бе, бу-бу-бу! Друзі мої, тону, вмираю! Прощаю всім. Зоставайтесь здорові! In manus…[423] Бу-бу-бу-у-у-у! Святий Михаиле Орський і святителю Миколаю! Благаю вас востаннє! Шлюбую вам і Пану-Богу нашому: як ви мене з цього лиха вирятуєте і перенесете на твердь, я вам споруджу таку ґарнесеньку, велику-превелику малесеньку капличку, а то й дві,
Між Канд і Монсоро вам,
де зась пастись коровам.
Ой леле, лелечко! У мене влилося вісімнадцять, а може, й удвічі більше, відер води. Бу-бу-бу-бу! Яка ж вона ґірка й солона!
— Клянуся (сказав брат Жан) кров'ю, плоттю, черевом і ґоловою, як ти на кутні сміятися не перестанеш, я почастую тобою морського вовка. Якого біса ми досі не викинули його за борт? Ану, хлопче, на гребках, вдар веслами! Добре! Гей ви, нагорі, тримайтесь! Ого! Оце шваркнуло, оце ґуркнуло! Чи то з цепу всі чортяки зірвались, чи то Прозерпіна дитя привела. Всі пекельники з тарахкальцями танцюють.
Розділ XX
Як кормові матроси свої судна звірили на тоню
— Ге! (сказав Панурґ) ви ґріхуєте, брате Жане, мій друже колишній. Колишній, кажу, бо зараз я нічев'я, та й ви нічев'я. Мені прикро вам про це ґоворити. Думаю, що лайка корисна вашій косі, так рубач відчуває велику полегшу, як хтось при кожному ударі хекає коло нього: хек! і так само ґрачеві у скраклі стає незвичайно легко на душі, як якийсь кмітливець, бачивши, що куля не туди котиться, нагинає ґолову і всім тілом хилиться в той бік, де влучно кинута куля скраклі позбивала б. Ні, ви таки ґріхуєте, любий друже мій. А що, як ми з'їмо зараз щось таке кабірне, може, це нас від ґрози врятує? Я читав, що в хибкому морі ніколи не боялися і почувались безпечно жерці кабірів, Орфеєм, Аполлонієм, Ферекідом, Страбоном, Павсанієм, Ґеродотом оспівані.
— Він забалакується (сказав брат Жан), сіромаха! Ґеть його ік тисячам, мільйонам, сотням мільйонів бісів, цього бісового рогоносного рогача! Гей ти, тигре муругий, підсоби нам! Підсобиш ти чи ні? Всім на бакборт! Священною ґлавою Пана-Бога свідчусь, що це за малп'ячий отченаш бубониш ти собі під носа? Цей ґаспидський ґоре-моряк і накликав бурю, і зараз тільки він один на всьому кораблі не допомагає команді. Присяйбогу, як ви свій зад не відірвете, я поквитаюся з вами, як демон бурі. Сюди, юнго, сюди, серденько, держи міцніше, я ґрецьким вузлом зав'яжу. О, який ти бравий! Дай Боже вискочити тобі на абата в Талмузі, а того, хто там старшинує, перевести б до Круле! Понократе, брате! Дивіться, щоб вас там не забило! Епістемоне! Відійдіть від бортової сітки, я бачив, як туди блискавка вдарила.
— Здиблюй!
— Добре сказано! Веселіше, веселіше, веселіше! Готуй човна! Веселіше! Лишенько, що се? Прова — на тріски! Гриміть, біси, пердіть, сціть, серіть! Срав я на цю хвилю! Дяка Богу, вона мене не злизала. Таке враження, що мільйони місцевих чортів зібралися на свій капітул або ж ячать на виборах нового ректора.
— На бакборт!
— Добре сказано! Гей, юнго, бережи макітру! Вище, сто чортів, вище! На бакборт, на бакборт!
— Бе-бе-бе, бу-бу-бу! (казав Панурґ) Бу-бу, бе-бе-бе, тону! Ні землі, ні неба не видно. Леле, лелечко! З чотирьох стихій тут зосталося тільки дві: вогонь і вода. Бу-бу-бу, бу-бу! Ех, аби Господь з великої ласки своєї

переніс мене оце до сейського виноградника чи до шіноиського пиріжечника Інокентія, ближче до розмальованої винарні, я б навіть надів фартуха і пік би пиріжки! Помічнику капітана! Ви не могли б викинути мене на суходіл? Мені розповідали, що ви до всяких таких штук вельми удатний. Я віддам вам усю мою Сальмі і мою велику слимачню, якщо завдяки вашим визвороткам ступлю на твердь. Леле, лелечко, тону! Послухайте, друзі мої! Позаяк до тихої гавані нам все одно не прибитись, станьмо на рейді депопадя. Киньте котвиці. Утечемо небезпеки, благаю вас! Дорогий друже, будь ласка, закиньте зонд і оливницю! Треба зміряти глибину. Зондуйте, друже мій, ради Бога! З'ясуймо, чи можна тут пити стоячи, не нахиляючись. У мене вже є якісь здогади.
— Гей, реї геть! (гукнув лоцман). Реї геть! Руку на фал! Талі відведи! Фаль топенанта! Вітрила бережи! Галси нижче, нижче, гей! Реї спусти! Ріж носом воду! Витягни румпель! Лягай у дрейф!
— Де ми? (сказав Пантагрюель). Боже, Спасителю наш, рятуй!
— Лягай у дрейф! (гукнув Жаме Брає, старший лоцман). Лягай у дрейф! Кожен про свою душу думай і молись, надія тільки на чудо!
— Дамо (сказав Панурґ) якусь гарну і врочисту обітницю! Леле, леле, лелечки, бу-бу, бе-бе-бе, бу-бу-бу! Горенько, горечко! Пошлемо когось із нас на прощу! Авжеж, скинемося по кілька ліарів, авжеж!
— Гей, туди, туди (сказав брат Жан), сто чортів вам у печінку! На штирборт! Лягай у дрейф, святі всі при нас! Витягни румпель, гей! У дрейф, у дрейф! Вип'ємо, абощо! Тільки найкращого, щоб і смакувало і живіт гладило! Гей, кок, чуєте? Зметикуйте, упорайте! Все одно у вас полетить воно к бісовій матері. Гей, пахолку! Таргань сюди моє блювотне! (Так він свій Требник узивав). Стривайте! Корки геть, мій друже, ось так! Господи, твоя воля! Ну й град, ну й блискавка! Гей ви там, нагорі! Тримайтесь, будь ласка! Коли у вас День Усіх Святих? По-моєму, у нас не день, а ніч, і не Всіх Святих, а всіх чортів.
— Падку мій! (сказав Панурґ). Брат Жан свою душу даремно занапащає! Якого щирого друзяку я втрачаю! Леле, лишечко, що година, то й новий клопіт! Від Сцілли ми йдемо до Харибди. Горенько, я тону! Confiteor! Одне тільки слово духівниці! Пане добувачу квінтесенції, друже мій, мій Ахате! Ксеномане, мій маєточку! Гай-гай, я тону, дві слові духівниці. Ось тут, на цьому коцику.

Розділ XXI

Хвища триває і півслівця про духівниці, на морі складені

— Складати духівницю (сказав Епістемон) у таку годину, коли нам доводиться що є сили моцуватися, аби допомогти команді уникнути розбиття, справа, по-моєму, недоречна і програшна і нагадує мені легіонерів і миньйонів Цезаря, які до Галлії з ним упавши, заходилися складати заповіти з приписками, нарікали на недолю й оплакували розлуку з жінками і римськими друзями, а тим часом треба було взятися до зброї і розбити вщент Аріовіста, свого ворога. Це дурниця, гідна очкура, який перекинув на ниві воза і замість підігнати воляк і власноруч витягти колеса, почав благати Геркулеса. На кий біс вам тут тестамент? Адже у нас або пан або пропав. Як ми з біди вирвемось, він нам ні до чого. Заповіт набирає чинности лише тоді, як заповідач сконав. Якщо ж ми втонемо, то й він же стане потопельником. Хто ж передасть духівницю душоприказникові?
— Якась добра хвиля (відповів Панурґ) викине його на берег, мов Одисея, а царева донька, ідучи за години гуляти, знайде його і стане сумлінною виконавицею моєї останньої волі: зведе мені в березі пишний гробівець, не согірший за той, який Дідона звела мужу своєму Сихею; Еней — Деїфобу, на Троянському березі, біля Рети; Андромаха — Гектору, в городі Бутроті;

Арістотель — Гермію і Евбулу; атенці — поетові Еврипіду; римляни — Друзу в Германії й Олександру Северу, своєму імператору, в Галлії; Арівропластіс — Каллакохросу; Ксенокріт — Лісидіці; Тимар — синові своєму Телевтагору; Евполід і Аристодіка — синові своєму Теотиму; Онест — Тимоклу; Каллімах — Сополіду, синові Діокліда; Катулл — своєму братові; Статій — своєму батькові, а Жермен де Брі — Ерве, бретонському морехідцеві.
— Ти мариш (сказав брат Жан). Підсоби нам, п'ятсот мільйонів чортів тебе візьми, підсоби, шанкр тобі у вуса, півтора ліктя пранцюватих чиряків тобі на плюндри і на нову матню! Адже наш корабель зазнає аварії! Господи, хіба ми можемо взяти його на буксир? Тут усі морські біси зібрались! Ні, хай мене чорти візьмуть, та тільки нам не виграмолитись! Аж це почувся вигук Пантагрюеля, він такий побожний зробився і гукав товстим голосом:
— Боже, спаси нас! Гинемо! А втім, хай буде не по нашому бажанню, а дійся твоя свята воля!
— Бог (сказав Панург) і Пречиста Діва при нас! Лишенько, тону! Бе-бе-бе, бу-бе-бе, бу-бу! In manus! Господи милосердний! Пошли мені якогось дельфіна, щоб він переніс мене на суходіл, як малого Аріона! Я гарно заграю на арфу, як вона ще вціліла.
— Чорт мене бери! — сказав брат Жан.
— З нами Бог! (промурмотав Панург крізь зуби).
— …якщо я зараз не злізу і не доведу тобі навіч, що твої яйця теліпаються на заду орогаченого, рогоносного і знероженого теляти! Му-у, му-у, му-у! Іди нам сюди підсобити, ревучий бугаяко, тридцять мільйонів чортів тобі в пельку! Ідеш ти чи ні, тюленю? Тьху, який гидкий квисля!
— Від вас тільки це й чуєш!
— А ну, подайте сюди моє любе блювотне — зараз я його проти шерсті погладжу, почитаю з кінця. Beatus vir qui non abiit[424]. Я напам'ять це знаю. Звернімося до життя святителя Миколая:
Horrida tempestas montem turbavit acutum.[425]
Хуртовиною звали в колежі Монтегю одного великого шмагателя бурсаків. Якщо ці любителі сікти бідолашних дітей, невинних бурсаків, засуджені на вічну муку, то він, уже напевне, висить зараз на колесі Іксіона і парить різкою куцого песика, щоб він крутив його швидше; якщо ж за сіканку невиняток вихователям дарується вічне блаженство, то, мабуть, він зараз найвище…
Розділ XXII
Кінець хуртовини
— Земля, земля! (гукнув Пантагрюель). Я бачу землю! Хлопці, не журись! Ми недалеко від пристані. Я бачу, небо на півночі яснить. Сироко відчуваєте?
— Вище носа, хлопці (сказав лоцман), вітер переліг! До великої стеньги! Веселіше, веселіше! До драбинок грот-щогли! Кодолу на кабестан! Крути, крути, крути! Руку на фал! Веселіше, веселіше, веселіше! Поверни румпель! Міцніше линву тримай! Готуй саниці! Готуй шкоти! Готуй буліні! Сади галси на бакборті! Румпель на вітер! Тягни шкот штирборту, сучий ти сину!
— Ось тепер, хлопче, принаймні, ти знаєш (сказав брат Жан), ким була твоя матір.
– Іти бейдевінд! Під усіма вітрилами! Румпель нагору!
– Єсть нагору (відповів матрос).
— Ріж навпростець! Провою на рейд! Гей, кренгельси! Поставити ліселі! Веселіше, веселіше!
— Добре сказано і продумано (сказав брат Жан). Нумо, нумо, нумо, хлопці, живо! Так! Веселіше! Веселіше!

— На штирборт!
— Добре сказано і продумано. Хуртовина, здається, перебуяла і вщухає. Слава тобі, Господи! Чорти від нас відстали.
— Попускай!
— Сказано влучно і капітально! Попускай, попускай! Душко Понократе! На Бога, сюди, бравий бахуре! Хто-хто, а цей блудодій як настругає, то тільки хлопчиків! Соколику Евстене! До бізані!
— Веселіше, веселіше!
— Добре сказано! Веселіше, веселіше! На Бога, веселіше!
— Нам боятися уже не випада, бо сьогодні Коляда, Коляда, Коляда!
— Цей келевм[426] (сказав Епістемон), ще й як до речі і мені до вподоби, бо нині і справді Різдво.
— Веселіше, веселіше! Молодці!
— О (гукнув Епістемон), наказую вам усім сподіватися! Праворуч оно сяє Кастор.
— Бе-бе-бе, бу-бу (сказав Панурґ). Боюсь, що це не зірка Кастор, а діптянка Гелена.
— По-справжньому (озвався Епістемон), це Міксархатеґ, аргівське її найменування, гадаю, тобі більше сподобається. Гей, гей, я бачу землю, бачу пристань, бачу стовковисько людей на пришибі. Бачу вогні маякові!
— Гей, гей! (гукнув лоцман). Обійти мол і рифи!
- Єсть обійти, — відповіли матроси.
— Добре йдемо (сказав лоцман), та й сторожовики вже на підході. Вип'ємо за вчасну допомогу!
— Святий Іване (сказав Панурґ), як же влучно сказано! Золотії слова!
— Му-му-му (сказав брат Жан), якщо ти дмухнеш бодай краплю, то хай чорт тебе дмухне. Чуєш ти, шкуро чортова! Ось вам, стерничий, повний келих найдобірнішого! Гей, Гімнасте! Принеси глеки і вужини, чи то пак, вудженини! Та гляди, не спіткнись!
— Мужайтесь (гукнув Пантагрюель), мужайтесь, хлопці! Покажімо, які ми зухи! Гляньте, до нас чаляться уже два човни, три ґалери, п'ять шипів, вісім каперів, чотири гондоли і шість фрегатів, — добрі люди посилають їх нам на підмогу з поблизького острова. Але хто цей Укалеґон, який розпустив ґавру і рве на собі волосся? Хіба я не тримаю щоглу міцніше і рівніше, ніж двісті кодол?
— Це (відповів брат Жан) бідаха Панурґ. У нього заяча пропасниця. Поп'яну він завжди ловить дрижаки.
— Якщо (сказав Пантагрюель) острах узяв його лише під час цього страшного борвію і грізної хуртовини, а в усіх житейських пригодах він по-молодецькому поводиться, це ні на волос не уймає моєї шани до нього. Подібно як постійний ляк — супутник мурмил і легкодухів (а такий був Агамемнон, сорому наївшись від Ахілла, який побачив у нього собаче око й оленяче серце), так само небоязкість свідчить про туподумство, а то й про цілковитий нерозум. Я не думаю, що після богохульби найстрашніше — це смерть. Я не збираюся Сократа й академіків переспорювати: смерть сама по собі не зло, смерти нема чого боятися. Але смерть за кораблетрощі — це все-таки страшно і ще й як страшно! Недарма Гомер казав, що загибель на морі болісна, нестерпна і неприродна. Еней під час бурі, що заскочила його флотилію біля Сицилії, шкодував, що не впав від руки моцака Діомеда, і казав, що двічі, тричі щасливіші ті, хто загинув на пожарі Трої. Але ж із нас ніхто не втонув. Хай буде хвален Бог, наш Спаситель, во віки віків! Ось тільки судна наші добряче пошарпало. Дарма, полагодимо! Глядіть, на мілину не наскочте!

Розділ XXIII

Як після бурі Панурґ знов душкою зробився
— Го, го! (закричав Панурґ). Усе гаразд. Буря минула. Будь ласка, дозвольте мені першим зійти. Мене чекають дуже важливі справи. Може, вам ще чимось підсобити? Ага, от я цю линву скручу. Зваги у мене подостатком. Страху я майже не відаю. Давайте, давайте, мій друже! Ні, ні, ми не страшкові діти. Хоча, признаюсь, як від прови до корми цей дев'ятий вал бухнув, я трохи тріпнувся.
— Вітрила згорнуть!
— Слушно, слушно! Як, брате Жане, ви вакуєте? Хіба час оце пити? Хто його знає, ачей катюга святого Мартина нову хуртовину на нас нашле? Може, ще вам чимось підсобити? А, хай мене! Я вже тепер каюсь, та пізно: чому я не тримався вчення тих добрих любомудрів, за якими гуляти узмор'ям і пливти біля берега — так само спокійно і втішно, як іти пішки, коня за вуздечку ведучи! Го-го-го! Далебі, все добре. Не підсобити вам ще чимось? Давайте, давайте! Як чорт не перебаранчить, я чудово впораюсь.
Епістемон уже встиг, ванти перетягаючи, обдерти й скривавити руку, послухавши мову Пантагрюеля, він сказав:
— Бачте, сеньйоре, хуртовина перепудила і наполохала не лише Панурґа, а й мене. Ну і що ж? Я зі шкури рвався. Гадаю, що смерть фатальна і неминуча штука, але від святої волі Бога залежить, коли нам і якою смертю помирати. Тим-то треба до нього апелювати, звертатися, кликати його, просити, молити. Але самої молитви недостатньо: ми повинні теж докладати усіх своїх зусиль і здібностей і, як каже Святий посланник, сотрудничати з ним. А знаєте, що сказав консул Гай Фламіній, коли вскочив у Ганнібалові лабети і його оточили в Перуджі, біля Тразименського озера? "Діти мої (сказав він жолдакам), не сподівайтеся вирватися звідси коштом молінь і обітниць богам. Нас може порятувати наша потуга і звага, нам треба мечем прокласти собі дорогу серед ворогів". Так само Саллюстій наводить слова Марка Порція Катона про те, що помочі богів домагаються не марними обітницями і не жіноцьким голосінням. Чуванням, працею, надсилою — ось чим досягається бажаний і щасливий будь-якої справи вислід. Якщо в нужді і притузі людина бариться, мнеться і лінується, марно їй бити поклони богам: вона їх знемило-сердила і прогнівила.
— Хай дідько мене візьме… — почав був брат Жан.
— Мене вже він наполовину взяв, — увернув Панурґ.
— …та тільки сеїнський виноград був би обскубаний і сплюндрований, якби я з молитовником у руках виспівував Contra hostium insidias[427] вкупі з усіма опрочими чортами ченцями, а не вийшов із поперечиною відбивати виноградник від лернейських грабіжників.
— Крива вивезе! (сказав Панурґ). Усе йде як по маслу. Ось тільки брат Жан вакує. Його треба звати брат Жан Дармобит, він дивиться, як я хребтоношу і цьому поштивцю підсобляю. Пане перший матросе! Пане старшино! Перепрошую. Тільки дві слові! Які завгрубшки мостовини на нашому судні?
— Не бійтеся (сказав лоцман), у два добрих пальці.
- Ісусехристе (сказав Панурґ). Виходить, ми були повсякчас за два пальці від смерти. То це що, одні з дев'яти радощів шлюбного життя? Атож, пане старшино, ви чините слушно, що вимірюєте небезпеку ліктями страху. А от мені страх зовсім чужий, мене звати Гійом Небоюн. Хоробросте в мене на сімох, та не півнячого запалу, а лев'ячої зваги, безстрашшя вбивці. І я нічогісінько не боюся, окрім безголов'я.
Розділ XXIV
Як брат Жан заявив, що Панурґ трусився під час хуртовини даремно
— Здорові були, панове (сказав Панурґ), доброго здоров'я всім. Як дужі? Дяка Богові. А ви? Ласкаво просимо, будь ласка! Зійдімо на берег. Гей,

веслярі, подайте трап! Човника ближче! Чи можу вам ще чимось підсобити? Я добре погрів чуба, працював, як чотири воли, і зголоднів, наче вовк. А місця тут гарні і люди славні. Хлопці! Підсобки вам не треба? Не шкодуйте, ради Бога, мого поту. Адама, сиріч чоловіка, створено, щоб порав землю і працював, як створено птаха, щоб літав. Господь побажав, чуєте, щоб у поту лиця ми їли свій хліб, а не били байдики, як оці чернецькі книші, брат Жан, який цмулить вино і зі страху конає. Хороша година. Лише нині до мене дійшло, яка слушна і мудра була відповідь шляхетного філософа Анахарсиса, — коли його спитали, який корабель, на його думку, найнадійніший, він відповів: "Той, що стоїть у порту".
— Це що! (сказав Пантагрюель). А ось коли йому задали питання, кого більше: мертвих чи живих, він і собі спитав: "А куди ви відносите тих, хто в морі плаває?" Так він тонко натякнув, що на тих, хто в морі плаває, чигає смертельна небезпека і вони повсякчас між життям і смертю. Так само Порцій Катон казав, що він пошкодував би про три речі: якби повірив таємницю жінці, якби бодай один день прогуляв і якби поїхав морем туди, куди можна добратися сухопутком.
— Чесною моєю рясою присягаюсь (сказав Панурґу брат Жан), бахурястий мій друже, злякався ти під час хуртовини даремно, бо потонути тобі не суджено. Тебе вже напевне на шибеницю почеплять або залюбки підсмажать, як мученика за віру. Сеньйоре, вам треба плаща від дощу? На вовках і борсуках вам не потрібні. Веліть оббілувати Панурґа і вкрийтесь його шкурою. Тільки, на Бога, не підходьте до вогню й обминайте кузні. Шкура у вас миттю зотліє, зате дощу і снігу не побоїться, і граду теж. Ба навіть як ви у воду в такому плащі шубовснете, ви не промокнете. Спорудіть з Панурґової шкури зимові чоботи, води вони не пропустять. Зробіть з неї пузирі, аби хлопчики плавати вчились, — спосіб цілком безпечний.
— Ця шкура (сказав Пантагрюель) щось на зразок венериного волоса: ця рослина ніколи не мокне і не вільгне; у воді скільки завгодно тримайте, а сухою зостанеться. Неспроста вона називається adiantos.[428]
— Панурґ, друже мій (сказав брат Жан), прошу тебе, не бійся води. Твоє життя забере інша стихія.
— Воно то так (відповів Панурґ), та тільки кухарі у чортів іноді замріються і дають маху, зчаста варять те, що надавалося до печені, достоту як наші тутешні кухарі, що шпікують куріпок, припутнів і сиваків, збираючись не інакше, як смажити. Буває, що вони куріпок із капустою варять, припутнів із пором, а сиваків із ріпою.
Послухайте, любі друзі, перед усією чесною компанією признаюся: під капеллою на честь святителя Миколая між Кандом і Монсоро я мав на увазі капельницю, з якої капатиме рожева водичка, і там уже, правда, ні бичок, ні корівка не стануть водиться — кругом суцільна водиця.
— Оце то (сказав Евстен) пройда! Пройда над пройдами! Недарма ломбардське прислів'я мовить: Passato el pericolo, gabato el santo.[429]

Розділ XXV

Як по хуртовині Пантаґрюель на Острів макреонів висів

Та ось ми ввійшли в порт острова, що називався Островом макреонів. Добрі люди островики зустріли нас чесно. Старий макробій[430] (себто по-їхньому метр ешевен[431]) хотів був повести Пантаґрюеля до міської ратуші, аби він там як слід відпочив і підживився. Але той не побажав піти з пришибу, перш ніж усі його люди на берег не висядуть. Коли всі зібрались, він звелів переодягтися, а потім виладувати на землю всі корабельні припаси, аби курити на всі заставки. Так усе й зробили. Скільки вже там пили-їли, Бог його знає. Островики і собі понаносили всякої харчі. Пантаґрюелісти віть за віть віддали. А втім, їхній конт був трохи ушкоджений від бурі.

Після бенкету Пантаґрюель попросив кожного закасати рукави і направити шкоду, і таку роботу одразу розпочато залюбки.
Ремонт кораблів труднощів не становив, бо макреони були наголо теслярі і такі майстри, яких можна бачити хіба що у венецькому арсеналі. Людність цього великого острова заселила три гавані і десять парафій, а решта поверхні, вкрита корабельним лісом, була пустельна, як Арденни.
На наше прохання старий макробій показав нам усі славні пам'ятки острівні. І ось у темній і пустельній пущі постало перед нами множество старезних, поруйнованих храмів, множество обелісків, пірамід, давезних монументів і гробівців із ріжними написами та епітафіями. Одні були написані ієрогліфами, інші йонійським наріччям, решта — язиками арабським, агарянським, слов'янським тощо. Епістемон, людина цікава, деякі з них списав. Панурґ тим часом сказав братові Жану:
— Це Острів макреонів. Макреон грекою означає старий, людину, якій чимало літ.
— Як же мені бути? (сказав брат Жан). На свій кшталт повернути? Мене ж тут не було, як цей острів так охрестили.
— До речі (відповів Панурґ), я гадаю, що звідси випала назва макрель, тобто зводня. А хто у нас свашкує, як не баби, бо молодь, та блудить. Десь найпевніш, цей острів Макрель, модло і прототип паризійського. Ходімо ловити устриць!
Старий макробій спитав по-йонійському Пантаґрюеля, як вони домудрувалися і схистилися до гавані прибитися саме сьогодні, коли такий вітрюган стругав, а море так грізно шпувало? Пантагрюель йому відповів, що Спаситель світу почув палкі і щирі благання моряків, які не для зиску мандрують і жодного краму з собою не везуть. А в море їх поманула вийти звичайна цікавість одвідати, послухати, побачити і зрозуміти оракула Бакбук і дістати від Сулії відповідь на делікатні запитання, виниклі в декого з їхньої команди. Хай там як, а набідувалися вони чимало і ледве не втонули. Відтак Пантагрюель і собі спитав у старого макробія, чим пояснити цей моторошний ураган і чи не лютують такі хуртовини на навколишніх морях, як це спостерігається в Океанному морі: у протоці Святого Маттея і в Момюсоні, і в морі Середземному: в Саталійській пучині, в Монтарджентано, Пйомбіно, біля рогу Малея в Лаконії, в Гібралтарській протоці, біля Месинської протоки тощо.

Розділ XXVI

Як добрий макробій Пантаґрюелеві розповідав про місцеперебування і смерть героїв

Добрий макробій так мовив:
— Ласкаві мандрівці! Це один із Спорадських островів, але не з тих Спорад, що в Карпатійському морі, а із Спорад океанових. Спрежду був то острів багатий, туристський, грибний, звірний, медний, молочний, джерелястий, торговий, людний, підбретанський, а тепер, з плином часу і на схилку світу, він, як бачите, зубожів і збезлюднів.
Ось у цьому чорному лісі, що на сімдесят вісім з гаком тисяч трасантів тягнеться і простореться, мешкають демони і герої, нині вже підтоптані, так ось, в останні три дні ми бачили у небі комету, аж це вона погасла, як ми гадаємо, через те, що вчора один із них сконав, і цю люту хуртовину, яка вас шарпала, спричинила його смерть. Коли всі живі-здорові, то все блаженствує і тут і на сусідніх островах. Коли ж хтось із них переставиться, то з лісу до нас долітають крики і жалібний лемент, на землі панують моровиці, напасті й знута, у повітрі — вихори й тьма, на морі — буря й ураган.

— У сказаному вами (мовив Пантагрюель) є зерно істини. Це все одно, що походня або ж свічка, поки вони горять і жевріють, то освітлюють усіх, пітьму розганяють, кожному дають утіху, кожному прислужуються світлом, нікому не шкодять, нікому не допікають, але, померкнувши, повітря димом і чадом занечищують, усім і кожному завдають шкоди і бридять. Так і з цими чистими й великими душами, поки вони з тілом не розлучилися, їхнє сусідство мирне, корисне, погідне, гонорове. А в годину, коли вони відлітають, на островах і континентах зазвичай спостерігаються атмосферні збурення, морок, грім, град, підземні поштовхи, удари, землетруси, на морі — борвій і хуртовина, і все це супроводжується голосінням народів, зміною вірувань, упадком царств і розвалом республік.
— Ми нестак давно (сказав Епістемон) пересвідчились у цьому під час смерти завзятого і просвіченого лицаря Ґійома дю Белле. Поки він жив, Франція на завидки всім пишала, усі шукали спілки з нею, всі її побоювалися. А після його кончини протягом довгих років усі її зневажали.
— Ось так (сказав Пантаґрюель), коли конав Анхіз у Трапані Сицилійському, хуртовина накоїла лиха Енеєві. З цієї самої причини Ірод, лютий тиран, цар юдейський, чуючи наближення страшного й огидного кінця (він сконав від питиріазиса, червами і нужою заживо зжертий, як перед ним померли Луцій Сулла, Фрекід Сирійський, Штагорів вихователь, грецький поет Алкман та інші) і передбачаючи, як жиди по його смерті запалять на радощах потішні вогні, заманив до себе в палац усіх ноблів і магістратів з усіх міст, слобід і замків Юдеї, заманив хитрощами, під тим приводом, буцімто йому треба переказати щось важливе щодо правління і захисту провінції. Коли ж ті зібрались і явились самолично, він велів їх замкнути в палацовому іподромі. А потім звернувся до своякині своєї Саломеї й мужа її Олександра з такою рацеєю: "Я знаю, що жиди моїй смерті зрадіють, а проте, як ви побажаєте вислухати мене й виконати те, що я вам скажу, погреб мій буде пишний, а скорбота велика. Як я упокоюсь, накажіть лучникам мої охорони, які вже моє розпорядження дістали, перебити всіх ноблів і магістратів, які тут під замком. Після цього вся Юдея несамохіть скорбітиме і ридатиме, а чужинці подумають, що причиною тому моя кончина, як нібито спустив духа якийсь герой".
Ось за чим уганяється скажений тиран. "Після мене хай земля з вогнем змішається", тобто хай гине весь світ. А паскуда Нерон, за Светонієм, ще й цю репліку поправив: не після мене, а при мені. Ці пакосні слова, про які згадує Цицерон, lib. 3 de Finibus[432], і Сенека, lib. 2 de Clementia[433], Діон Нікейський і Свіда приписують цезарю Тиберію.
Розділ XXVII
Як Пантаґрюель розправляв про відхід душ геройських і про моторошні ознаки, що передували смерті блаженної пам'яті сеньйора де Ланже
— Хай і випало нам (провадив Пантаґрюель) у морську хуртовину стільки перетерпіти і стільки моцюватися, а все ж я радий, що вона нас заскочила, адже завдяки цьому ми почули все, що зараз добрий макробій нам повідав. Я цілком пристаю на те, що він сказав про комету, яка стояла за кілька днів до смерти героя. Душі цих героїв такі високі, що небеса за кілька днів заповідають їхнє конання і кончину. Подібно до того, як умудрений лікар попереджає, близький кінець хворого бачачи, жінку, дітей, друзів і близьких про видющу смерть мужа, батька і родича, щоб у відпущений йому термін вони умовили його розпорядитися щодо майна, побалакати з дітьми і благословити їх, подбати про вдову, забезпечити сиріт, аби смерть не застукала його раптово і аби він подумав і про свою душу і про свій дім, так само благовісні небеса, ніби новим блаженним душам радіючи, запалюють, як потішні вогні, комети й метеори, і через них заповідають

людям і точно передрікають, що за кілька днів ці шляхетні душі покинуть свої тіла і землю.
Так колись в Атенах судді аеропагу, вироки злочинцям ухвалюючи, вживали в кожному випадку знаки: літера б означала кару горлом, Т — виправдання, Л — додаткову інформацію, бо справа ще не вирішена. Знаки ці, на видноті виставлені, втишували хвилювання і тривогу родичів, друзів та всіх інших, кому не терпілося знати, яка ж доля і яке рішення суду у справі злочинців, під вартою утримуваних. Достоту так і небеса з допомогою комет нібито пломінкими космічними письменами мовчки кажуть нам: "Смертні! Якщо ви бажаєте ще чогось від цих щасливих душ вивідати, навчитися, почути, узнати, добути щодо громадського або ж приватного добра і користи, то вспішіться до них по відповідь, бо розв'язка комедії близька. Потім шкодуватимете, та вже пізно".
Ба більше. Аби земні люди бачили, що вони недостойні жити, спілкуватися і вкушати радощі з такими небуденними душами, небеса дивують і лякають людей чудесами, різними дивами і предивами, різними чудерствами та всякими іншими надприродними призвістками. А ми їх навіч узріли незадовго до переходу на той світ славної, високої і геройської душі премудрого і шляхетного лицаря де Ланже, про якого ви згадали.
— Я його згадую (сказав Епістемон), і серце моє тріпоче і тьохкає на думку про премногі і страхопудні дива, які нам явилися днів за п'ять, за шість перед переселенням його душі. Сеньйори д'Асьє, Шеман, Маї-однозір, Сент-Іл, Вільнев-Лагюяр, метр Ґабріель, савіянський лікар, Рабле, Каюо, Масюо, Майорічі, Бюллу, Серкю-бурмістр, Франсуа Прус, Феррон, Шарль Жірар, Франсуа Бурре і многі інші приятелі, домівники і служники небіжчикові мовчки перезиралися, не пустивши пари з уст, і в глибокій задумі собі уявляли, що скоро Франція позбудеться лицаря без страху і докори, такого славути і такого вірного її оборонця, і те саме стверджували, як їм подоба і випада, небеса.
— Чубчиком на моїй відлозі свідчусь (сказав брат Жан), не бажаю я вус у молоко вмочити невіголосом. Як-не-як, а я тямкуватий. Так ось,
Як говорив король панам,
А королева — діточкам, —
ці самі герої і напівбоги, про яких ви розводитеся, що ж вони, так і вмирають? Царице Небесна! А я, прости Господи, вірив-увірував, що всі вони безсмертні. А тепер ось превелебний макробій рече, що, зрештою, вони згасають.
— Не всі (відповів Пантагрюель). Стоїки запевняють, що смертні всі, опроче одного, і він безсмертний, недвигадушею, невидимий. Піндар ясно мовить, що богиням гамадріадам відміряно не більше нитки (себто життя) від кужеля і прядива Доль і неправедних Парок, ніж деревам, які вони опікають, тобто дубам, а від дубів, як це доводять Каллімах і Павсаній у книзі про Фокіду, дріади і випали, і такої думки Марціял Капелла. Щодо напівбогів, панів, сатирів, сильванів, домовиків, егіпанів, німф, героїв і демонів, то многі з них, виходячи з різного реченця життя, Гесіодом підрахованого, живуть до дев'яти тисяч семисот двадцяти років — число це складено так: одиниця додається до учетвереної двадцятки, і сума множиться на три і на уп'ятерену двійку у третій степені. Це ви знайдете у Плутарха в його книзі Упадок оракулів.
— Про це (сказав брат Жан) у служебнику моєму нічого не сказано. Ну та гаразд, повірю вам на слово.
— Я гадаю (сказав Пантагрюель), що всі розумні душі уникають ножиць Атропоса. Усі безсмертні: янголи, демони, люди. Ось я вам розповім

історію, хоть і химерну, одначе многими вченими і тямущими історіографами записану й засвідчену.

Розділ XXVIII

Як Пантаґрюель про смерть героїв розповів дуже зворушливу історію

— Епітерс, Еміліана-ритора батько, плив із Греції до Італії на судні, з різним крамом і численними подорожанами на борту, аж це надвечір, біля Ехінських островів, поміж Мореєю і Тунісом, вітер нараз переліг і судно до острова Паксоса прибило. От як вони причалили, хто з мандрівців заснув, хто не спав, а хто пив і заїдав, аж це на острові Паксосі чийсь голос гучно вимовив ім'я Тамус. Від цього крику всі отетеніли. Хоча єгиптянин Тамус був стерником їхнього судна, але його імени не знав ніхто, поза кількома мандрівниками. Удруге покликнув цей страшний голос: він знову озивав Тамуса. Ніхто на нього не відгукнувся, всі мовчали і трепетали; тоді утретє пролунав той самий, ще грізніший крик, і Тамус нарешті відповів: "Я тут. Чого ти від мене хочеш? Чого тобі треба від мене?" Тоді цей голос ще гучніше гукнув до нього і звелів, по прибутті до Палоди, звістити і сказати, що Пан, великий бог, сконав.

Ці слова, як розповідав потім Епітерс, великим дивом здивували і великим жахом ужахнули всіх моряків і подорожан. І заходились вони радитися між собою, що ліпше: промовчати чи оповістити те, що велено; Тамус подав свою думку: якщо дутиме ходовий вітер, то він пройде мимо, нічого не сказавши, якщо ж море буде спокійне, то він ознаймить вість. І от сталося так, що як вони до Палоди підпливали, ні вітру, ні хвиль не було. Тоді Тамус, піднявшись на прову й обернувшись лицем до землі, сказав, як йому велено, що вмер великий Пан. Не встиг він вимовити останнє слово, як з берега почулися глибокі зітхання, гучний лемент і престрашенний репет, кричав не один голос, а цілий хор.

Звістка (бо чули її многі) поширилася швидко в Римі.

І ось Тиберій, тоді цезар римський, послав по Тамуса і, вислухавши, повірив його словам. Поцікавившись у людей учених, яких тоді при дворі і в Римі було чимало, хто цей Пан, він узнав, що це син Меркурія і Пенелопи. Це саме засвідчив Геродот, а за ним і Цицерон у третій книзі Про натуру богів. Сам же я бачу за тим великого Спасителя вірних, якого ницо скарали в Юдеї мстиві і нечестиві понтифики, книжники, священики і монахи мозаїчного закону. І таке тлумачення, як на мене, за вуха не притягнуте: адже по-грецькому його цілком можна назвати Пан, бо він наше Все: все, ким ми є, все, чим живемо, все, що маємо, все, на що уповаємо, — це він; усе в ньому, від нього і через нього. Це добрий пан, великий пастир, який, за твердженням палкого пастуха Коридона, всім серцем возлюбив не лише овець, а й пастухів. І в годину його кончини зітхання і ячання, голосіння і лементування сповнили увесь безмір Усесвіту: небо, землю, море, пекло. І за часом моє тлумачення підходить, бо цей всеблагий, всевеликий Пан, єдиний наш Спаситель, помер у Єрусалимі за царювання римського цезаря Тиберія.

Промовивши теє, Пантагрюель замовк і вдався у глибоку задуму. А скоро ми побачили, як з його очей течуть сльози завбільшки зі струсяче яйце. Ну мене к Богу, як я бодай у чомусь у брехунівку заїздив.

Розділ XXIX

Як Пантаґрюель поминув острів Мізерію, де Безскоромник царював

От як судна нашого веселого каравану були підлатані й полагоджені, конт поповнений, макреони щедрою відплатою Пантагрюеля удобрухані й уконтеновані, а люди наші були веселіші, ніж звикле, назавтра ми з великою радістю розгорнули вітрила під погідний і лагідний аґійон.

Посередині дня Ксеноман здалеку показав нам острів Мізерію, де

Безскоромник царював; Пантагрюель про нього вже чув і мав охоту побачити живого, проте Ксеноман йому розраював, одне, що довелось би заломити чортові ковбасу, а друге, що і на всьому острові і при дворі сеньйора не живуть, а тільки світом нудять.
— Ви там лише й узрите (казав він), що великого жеруна гороху, великого бревкала оселедцевого калу, великого кротоїда, великого сіножуйця, голомозого напіввелета з подвійною тонзурою за ліхтарною модою, великого ліхтарійця, хорунжого іхтіофаґів[434], диктатора гірчицеїдів, шмагателя малят, палія приску, батька і годувальника лікарів, розгрішителя, індульґенника, праведника, благодійника, ревного католика і великого отченашника. Три чверті дня він ревма реве, а на весілля ні ногою. А проте такого удатного, як він, фабриканта пшікувальних голок і рожнів і в сорока царствах не знайдеш. Шість років тому, одвідавши проїздом Мізерію, я привіз звідтам цілий грос голок і роздав кандським м'ясарам. Вони були захоплені, і було від чого. Ось як повернемося, я покажу вам дві такі голки, вони над порталом стирчать. У меню Безскоромника — солоні кольчуги, шоломи, каски, шишаки і мисюрки. І тим-то йому то сечу жене, то моч запирає. І крій, і барва його одежі бере очі на себе: вона у нього сіра й холодна, нема нічого спереду, і нема нічого ззаду, і рукавів нема.
— Зробіть мені ласку (сказав Пантагрюель), от як ви його стрій, кухню, звичаї і обичаї описали, опишіть його вроду, статуру і всі члени.
— Прошу, бахурцю (сказав брат Жан), а то я знайшов його в себе у Требнику, він стоїть після рухомих святок.
— Залюбки (відповів Ксеноман). Скоро ми, мабуть, почуємо про нього докладнішу розповідь на острові Дикому, де правлять набиті Ковбики, запеклі його вороги, з якими він вічно воює. Якби не Пущенник, їхній оборонець і добросусіда, великий ліхтарієць Безскоромник давно б їх на той світ загнав.
— А що ці Ковбики (спитав брат Жан), самці чи самички, янголи чи прості смертні, жінки чи дівчатка?
— Це жіноцтво (відповів Ксеноман), родом своїм смертні, одні незайманиці, інші ні.
— Хай мене дідько візьме (сказав брат Жан), як я за ними руку не тягтиму. Треба, щоб у лісі щось дуже велике здохло, щоб ми воювали з жінками! Назад! Заріжемо цього сволотника.
— Змагатися з Безскоромником? (скрикнув Панурґ). Хай йому біс, я не такий божевілень і не такий зух. Quid juris[435], як ми опинимося межи Безскоромником і Ковбиками? Межи молотом і ковадлом? А, хай їм те да се! Гайда звідси! Тікаймо! Прощавайте, пане Безскоромнику! Пригощайтесь Ковбиками та й Кров'янками не гребуйте!

Розділ XXX
Як Ксеноман Безскоромника анатомував і описував

— Так ось Безскоромник (сказав Ксеноман), як його внутрішні органи взяти, мав (за мого часу, принаймні) мозок розміром, кольором, субстанцією і міццю подібний на ліве яйце кліща.
Мозкові шлуночки як щипці.
Червоподібний відросток як відбійний молоток.
Перетинки як чернецькі Богородиці.
Середньопорожнисту заглибину як чан на вапно.
Черепне склепіння як дамський чепчик.
Залозу як козиця.
Чудову сітку як начільник.
Пилкові туберкули як черевички.
Слухові перетинки як турнікети.

Скроневі кістки як султани.
Гамалик як ліхтарню.
Жили як крани.
Язичок як духова рурка.
Піднебіння як муфльова піч.
Слину як човник.
Мигдалини як монокль.
Перемичку як наплечний кошик.
Горлянку як виноградний кіш.
Шлунок як черезплічник.
Пилор як двозубець.
Трахею як щепільний ножик.
Грдику як жмут клоччя.
Легеню як пелерина каноника.
Серце як риза.
Середостіння як ковш.
Плевру як кульбастий дзюб.
Артерії як беарнська накидка.
Діяфрагму як ковпак із кокардою.
Печінку як двосічну сокиру.
Вени як кросна.
Косу як вабик для перепелів.
Кишки як потрійні неводи.
Жовчний міхур як шкрибач.
Бандури як залізну рукавичку.
Брижі як абатська митра.
Тонку кишку як щипці для зуборвача.
Сліпу кишку як пластрон.
Круту кишку як муштардник.
Кутню кишку як монаський бурдюг.
Нирки як кельма.
Крижі як колодка.
Уретри як кремальєри.
Ниркові вени як два шприці.
Сперматичні сосуди як соложеники.
Простату як ваза з перами.
Сечовий міхур як арбалет.
Шийку міхура як било.
Черевну нутрину як албанська шапка.
Очерев'я як поручень.
М'язи як духало.
Сухожилля як рукавиці у сокольників.
Зв'язки як кошелі.
Кістки як плюшки.
Шпик як клумак.
Хрящі як келеп.
Гангліїї як гадюки.
Животні токи як кулачні удари.
Життєві токи як довгі цопки.
Гарячу кров як ненастанні щиглі по носу.
Сечу як папіфиґа.
Малахву як сотню цвяшків. І його мамка розповідала мені, що взявши за себе Заговінку, він появить лише множество прислівників місця і кілька подвійних ґовінь.

Пам'ять як редикуль.
Здоровий ґлузд як патерицю.
Уяву як перебовк дзвонів.
Думки як шпачиний ґрай.
Свідомість як перший політ чапленятка.
Мудрування як шанька ячменю.
Ґризоти як запряг подвійної ґармати.
Задуми як баласт ґаліона.
Поняття як порваний молитовник.
Розумові здібності як слимаки.
Волю як три ґоріхи в одній мисці.
Бажання як шість оберемків еспарцету.
Суд як ходак.
Розважливість як рукавичка.
Розум як барабанчик.
Розділ XXXI
Анатомія Безскоромникових внутрішніх органів
— Щодо внутрішнів органів (провадив Ксеноман), то вони у Безскоромника трохи доладніші, поминаючи ребра, ребра у нього зовсім не як у людей.
Палюхи на ногах у нього як спінети.
Нігті як свердлики.
Ступні як ґітари.
П'яти як кияки.
Підошви як тиглі.
Ноги як живець.
Коліна як дзиґлик.
Стегна як самостріли.
Клуби як коловороти.
Живіт як черевик з закандзюбленим носаком, з-антична застебнутий і вгорі підперезаний.
Пуп як віель.
Лобик як млинець.
Член як капець.
Яйця як судок.
Сім'яники як рубанки.
Суспензорні м'язи як ракетка.
Проміжжя як флажолет.
Відхідник як чисте дзеркало.
Сідниці як борони.
Крижі як ґорщик з-під масла.
Альхатим як більярд.
Спина як арбалет.
Хребці як козиці.
Ребра як цямрини.
Огруддя як балдахін.
Лопатки як ступки.
Ґруди як орґан.
Пилки як пастуші ріжки.
Підпахів'я як шахівниці.
Рамена як ноші.
Руки як кобки.
Пальці як монастирські таґани.
Зап'ястки як дві хідлі.
Ліктьові кості як серпи.

Лікті як граблі.
П'ясті як скребниці.
Шия як миска.
Горло як винна цідилка.
Борлак як барильце, до якого підвішено два бронзові вола, прегарні і зграйні, у вигляді клепсидри.
Борода як ліхтар.
Підборіддя як кабак.
Вуха як дві мітенки.
Ніс як вузьконосий полуботок.
Ніздрі як чепчики.
Брови як підроженник.
Під лівою бровою в нього ознака, формою і величиною з уринал.
Повіки як ребек.
Очі як футляри на гребінці.
Очні нерви як кремнівки.
Чоло як теракотова ваза.
Скроні як лійки.
Щоки як дві дерев'янки.
Щелепи як чарки.
Зуби як рогатини. Один його молочний зуб ви можете побачити в пуатвенському Колонж-де-Райо, а два — в сентонжському Бросі, на дверях винарні.
Язик як арфа.
Рот як чепрак.
Нечупарний його вид як в'ючне сідло.
Паганюча його голова як купол лембика.
Череп як ягдташ.
Віспини як кільце рибалки.
Шкіра як козакин.
Епідерма як решето.
Волохи як скребки.
Шерстинки достоту так само.

Розділ XXXII

Безскоромникові норови і звичаї

— Безскоромник (сказав Ксеноман) — явище природи нечуване й небачене.
Як він плюється, то це повні коші артишоків.
Як сякається, то це солоні вугрі.
Як плаче, то це качки під білим соусом.
Як тремтить, то це великі пироги з заятиною.
Як пітніє, то це тріска зі свіжим маслом.
Як ригає, то це устриці в шкаралупі.
Як чхне, то це барила з муштардою.
Як кашляє, то це банки з айвовим варенням.
Як ридає, то це оберемки кресу.
Як позіхає, то це горнці з гороховою зупою.
Як зітхає, то це копчені язики бичачі.
Як свистить, то це повні коші зелених гримасників.
Як хропе, то це відра вилущених бобів.
Як скрегоче зубами, то це вишкварки і свинячий лій.
Як мовить, то це груба овернська шерсть, а не той шарлатовий шовк, з якого Парасатида зголосилася виткати слова, до свого сина Кіра, царя перського, звернуті.
Як дмухає, то це карнавки для продажу індульгенцій.

Як торопіє, то це вафлі.
Як бурчить, то це коти-марчуки.
Як хитає головою, то це гиль-гуси.
Як гримасує, то це колотнеча.
Як цідить крізь зуби, то це гра в базош.
Як тупає ногою, то це вільгота на платіж.
Як задкує, то це морські мушлі.
Як пускає слину, то це громадські пекарні.
Як хрипить, то це мавританські танці.
Як пердить, то це чоботи зі шкіри бурої корови.
Як сцить, то це кордовські черевики.
Як чухається, то це нові ордонанси.
Як співає, то це горошини у стручках.
Як сере, то це тикви і сморжі.
Як гикає, то це капуста в оливковій олії, іншими словами caules amb'olif.
Як роздебендює, то це торішній сніг.
Як непокоїться, то це все одно що дере луба.
Як платить, то це за що купив, за те і продаю.
Як спить, то це все одно що живчики встають і лізуть на стінку.
Як марить, то це стрижка купонів.
Диво дивне: працює він, як байдикує; байдикує, як працює. Чуває уві сні, спить чуваючи, з розплющеними очима, немов шампанські зайці, боячись нічного нападу Ковбиків, своїх одвічних ворогів. Сміється, кусаючи, і кусає, сміючись. Нічого в рота не бере, говіючи, і говіє, нічого в рота не беручи. Обгризає маслаки лише у мріях, напивається лише у власній уяві. Купається у високих дзвіницях, сушиться у ставках і річках. Закидає ятір у повітря і ловить здоровецьких раків. Полює на дні моря і знаходить там кам'яних баранів, гірських цапів і серн. Дурить старих горобців на полові. Боїться тільки власної тіні та крику тлустих козуль. Б'є іноді баглаї. Збиткується над не мощами ласощохлистів. Кулак у нього за кий замашніший. Товстим своїм стилем мережить на гладкому пергамені провісті й альманахи.
— Оце молодчага (сказав брат Жан). Це по-наському. Такого мені й треба. Викличу його на герць.
— Ага (сказав Пантагрюель), все-таки химерна і страшелезна статура в цього чоловіка, якщо взагалі можна його чоловіком назвати. Мені це нагадало подобу і поводження Приземка і Незграби.
— А яку подобу (спитав брат Жан) вони мали? Я зроду про них нічого не чув. Хай Бог мені простить.
— Я зараз вам оповім (відповів Пантагрюель), що я в стародавніх притчах вичитав. Фізис (тобто Природа) насамперед сплодила Красу і Гармонію, сплодила без шморгання, бо вона плідна і родюща сама собою. Антифізис, одвічна суперниця Природи, позаздрила такому гарному і славному плоду і нарядила з Теллумоном Приземка і Незграбу. Голову вони мали сферичну і, мов куля, круглісіньку, а не приплюснуту з двох боків, як усі люди. Вуха мали високо підняті, здоровецькі й ослячі; очі — булькаті, посаджені на кісточках, подібних до пташиних шпор, безвії, тверді, як у рака; ноги — круглі, як клубки; руки вивернуті. Ходили вони колесом: на голові, задом і ногами догори.
І (як ви знаєте, що для мавпи-самиці її мавпенятка такі гарнюки, що далі нікуди) так само Антифізис милувалася своїми дітьми і пнулася довести, що вони гожіші і принадніші за Фізисиних; вона казала, що сферичні ноги і голова — форма дуже ловкенька, а ходіння колесом — чудова хода, це їх ріднить із богами, саме кругла форма дає змогу небесам і всьому на світі

вічному здійснювати такий круговий рух. Ходити догори ногами і вниз головою означає наслідувати Творця Всесвіту: волосся людське подібне до коріння, ноги нагадують гілля, адже деревам зручніше вриватися в землю коренищем, а не галуззям. Так Антифізис стверджувала, що її діти, схожі на дерева, що ростуть прямо, красивіші і доладніші за Фізисиних, схожих на дерева перекинуті. Що ж до рук, то Антифізис ось що казала: вивернуті руки — це навіть іще краще, бо спина вже не беззахисна, тоді як спереду в людини є зуби, якими вона може не лише без допомоги рук жувати, а й боронитися від усякої напасти. Так, на свідчення і підтримку дурбасів спираючись, Антифізис прихилила на свою руч усіх дурноверхих і недоумкуватих і захопила всіх пустомозких, усіх нетямущих і безклепких. Потім вона привела на світ бузувірів, христопродавців і лжеправедників, нікчемників-маньяків, загорільців-кальвіністів, женевських дурисвітів, намаханих путербеїв, братів-хавкунів, панахидників, спідницелапців, канібалів і опрочих недолюдків, виродків, страшилищ і збоченців.

Розділ XXXIII

Як Пантаґрюель біля острова Дикого помітив страхолюдного физетера[436]

Ополудні на виду острова Дикого Пантагрюель здалеку помітив великанського і монструозного физетера, сопатий і хропатий, весь роздутий, він пер просто на нас, над корабельними марсами вивищуючись і з пащі воду з таким шумом викидаючи, ніби з гори звергалася велика ріка. Пантагрюель указав на нього лоцману і Ксеноманові. За порадою лоцмана сурми на Таламегу просурмили "іду зімкнутим шиком". На це сурмління всі кораблі, ґаліони, раубарджі й лібурни (що то морська дисципліна!) вишикувались грецькою Y — пітагорійською літерою, яку зображує у небі журавлиний шнур і яка є не що інше, як гострий кут, і ось у центрі цієї Y, де дві гілки сходяться, опинилася Таламега, налаштована битися не на життя, а на смерть. Брат Жан, сповнений завзяття і рішучої зваги, весело піднявся з канонірами на місток. А Панурґ заґвалтував і залементував непутнім голосом:

— Бабільбабу! (гукав він). Що година, то й новий клопіт! Тікаймо! Щоб мене лизом злизало, це Левіафан, якого наш честивий пророк Мойсей описав у житії святого чоловіка Йова! Він проковтне нас усіх, і людей, і кораблі, не кажи ти пігулки. В його величезній пекельній пельці ми займемо місця не більше, ніж перчина в ослячій пащі. Дивіться, ось він! Тікаймо, ґайда на берег! Мені здається, що це те саме морське чудерство, якому колись випала доля поглинути Андромеду. Тут нам і хата. О, якби ж то серед нас вийнявся хоробрий Персей і вбив його!

— Перситиму його я! (озвався Пантагрюель). Не панікуй!

— Хай ти сказишся (сказав Панурґ), усуньте спершу причину паніки! Як же тут не панікувати, як він он суне по мою душу?

— Якщо доля ваша така (сказав Пантагрюель), як її недавно вам брат Жан розтлумачив, то вам слід боятися Пироя, Еоя, Етона і Флеґона, славетних огнедихатих румаків Сонця, в яких із ніздрів полум'я сапле, а физетери, що вивергають з ушей і пащі саму лише воду, вам зовсім не страшні. Вода для вас смертельної небезпеки не становить. Ця стихія радше захистить вас і збереже, принаймні не згубить.

— Це ще бабуся надвоє ворожила (сказав Панурґ). А, хай вам усячина, хіба я не викладав вам учення про перетворення стихій і що різниця між вареним і печеним та між печеним і вареним невелика? Ой лишечко! Ось він! Піду сховаюся внизу. Усім нам саксаган. На марсі я бачу підступну Антропос: вигостреними оце ножицями вона збирається нашого життя нитку обтяти. Начувайтеся! Ось він. У, який же ти гидкий, який мерзенний! Скількох ти потопив, а вони навіть похвалитися цим не встигли! От аби ж то він виливав добре, смачне, прегарне біле або ж червоне вино, а не цю гірку,

смердючу, солону воду, це ще можна було б толерувати, можна було б перетерпіти, за прикладом одного англійського мілорда, — тому, засудженому за вчинені злочини на смерть, дозволили самому вибрати собі страту, і він побажав сконати утопленим у бочці з мальвазією. Ось він! Ой, ой, дідько, гаспид, Левіафан! Бачити тебе не можу — такий ти поганючий і обридливий! Пішов ти до суду, пішов ти до крючків!

Розділ XXXIV

Як Пантаґрюель страхолюдного физетера убив

Физетер увігнався клином у флотилію і обілляв першої лінії судна і ґаліони цілими бочками води; його можна було порівняти з Нільським водоспадом в Етіопії. Дротики, піки, списи, копія, рогатини, протазани полетіли на нього звідусіль. Брат Жан проливав свою кров без ощадку. Панург умирав зі страху. Корабельна артилерія зчинила пекельну гримотню, — якщо уже тнути физетера, то тільки наповал. Проте постріли мети не досягали: здалеку здавалося, ніби здоровецькі залізні й бронзові ядра, всаджені у шкуру, топляться там, як черепиця на сонці. Тоді Пантагрюель, зрозумівши всю скруту, розмахнувся і показав, до чого він голінний.

Ми чували, та це й до книг попало, як пройда Коммод, цезар римський, так цільно влучав з лука, що стріли, кинуті здалеку, пролітали між пальцями малят, що піднімали руки вгору, і нікого не зачіпали.

Чули ми і про одного лучника-індійця, який ще як Александер Великий Індію воював, так у стрільбі набив руку, що стріли, здалеку пущені, пролітали крізь каблучку, хоть самі стріли були в три ліктя завдовжки, а їхні клюги були такі великі й важкі, що він пробивав харалужні мечі, дебелі щити, щільні кольчуги, коротко, будь-яку річ, хоч яку міцну, відпорну, тривку і тверду.

Розповідали нам дива і про умільство давніх французів, які у мистецтві кидання стріл усіх були заломили; полюючи на чорного і красного звіра, вони наконечники стріл чемерицею натирали, — так м'ясо забитої здобичі робилося ніжнішим, солодшим, поживнішим і смачнішим, зате вражене місце і все довкола нього вирізалося і викидалося. Чули ми і про партян; вони тилом до цілі стріляли влучніше, ніж інші, лицем до неї стоячи. Всі також хвалять зазвичай і хист скитів; колись їхній гонець мовчки підніс царю перському Дарію пташку, жабу, мишу і п'ять стріл. Як же його спитали, що ці дари означають і чи не доручено йому щось сказати, він відповів, що ні. Дарій розгубився і не знав би на яку ступити, якби Ґобрія, один з тих його семи верховод, що убили волхвів, не пояснив і не розтлумачив йому так: "Цими приносами і дарами скити ніби кажуть вам: якщо перси не полетять, мов птахи, у піднебесся, і не сховаються, мов миші, в землі, або ж не заляжуть на дні ставків і болот, мов жаби, то їх усіх уразить несхибність скитських стріл".

Завзятий Пантагрюель, певна річ, у мистецтві метання не знав собі рівних, бо страшними своїми стрілами і дротиками (а вони довжиною, вагою і залізним окуттям скидалися на балки, на яких мости в Нанті, Сомюрі, Бержераку, а також паризійський Міст міняйлів і Міст мельників держаться) він на відстані тисячу ступнів розкривав скойки з устрицями, не зачіпаючи стулок, утирав носа свічці, не гасячи її, вціляв сороці в око, знімав з чобіт підошви, самих чобіт не псуючи, зцуплював із шапки хутро так, що шапка залишалася ціла, гортав брата Жанового Требника сторінку по сторінці, жодного аркушика не порвавши.

На судні він мав тих списів подостатком, і ось один із них з першого удару розбив физетерові лоба і прошив обидві щелепи і язика, і той уже не міг більше ні зіпати, ні ковтати, ані воду випускати. Другим ударом вибив йому праве око, третім — ліве. Аж це всі, на превелику свою радість,

побачили, що на лобі у физетера триріжжя, вперед похилене, утворює рівносторонній трикутник, а сам физетер борсається і крутиться з боку на бік, оглушений, засліплений і на смерть прибитий.
Не здобрівши тим, Пантагрюель метнув йому списа у хвіст, і спис відхилився назад; потім засадив йому ще три списи у хребтину так, що вони ввіткнулися сторч, на рівних відступах між собою, і весь простір між його хвостом і мордою поділився на чотири рівні часті. Нарешті повтикав йому ще півсотні копій в один бік і півсотні в другий, аж поки физетерів тулуб не уподібнився до кіля трищоглового ґаліона, так що ніби нові балки точно поприлягали до справжніх балок, стріли утворили корпус, а протазани — підводну частину. Видовисько було прекумедне! Здихаючи, физетер вивернувся, як уся здохла риба, голічерева, і тепер, перекинувшись, аж всі балки під воду пішли, нагадував сколопендру, стоногого гада, як його описує давезний мудрець Нікандер.
Розділ XXXV
Як Пантаґрюель висів на острові Дикому, справічному домів'ї Ковбиків Веслярі ліхтарійського ковчега зв'язали і відбуксирували физетера на суходіл, на поблизький острів, іменований Дикий, щоб розчинити його і добути нирковий лій, такий корисний і діючий, за чутками, для гоїння недуги, відомої під назвою безгрішшя.
Пантагрюель уваги на нього не клав, бо на Галльському океані бачив физетерів і більших. Проте погодився вигадуватись на острові Дикому, аби його люди, вражим физетером оббризкані й забруднені, могли обсушитися і підживитися в безлюдному приплаві, на південному боці, край високостовбуристого гарного, затишного лісу, звідки струмував принадний протічок, такий тихий, прозорий, сріблястий. Тут вони розп'яли намети з похідними кухнями й почали топити, дров не шкодуючи. От як усі перевдяглися собі до вподоби, брат Жан ударив у дзвін. За цим дзвонінням розставлено і хутко накрито столи.
Пантагрюель, весело зі своїми людьми трапезуючи, за другою переміною помітив, як кілька маленьких ручних Ковбиків мовчки видираються і лізуть на високе дерево якраз над жолобом, де прохолоджувалися вина. Він спитав у Ксеномана:
— Що це за звірючки? — думаючи, що це вивірки, тхори, куниці або ж горностаї.
— Це Ковбики (відповів Ксеноман). Ми на острові Дикому, про який я з вами сьогодні вранці балакав; споконвіку нищівна війна точиться між ними і Безскоромником, лютим і давнім їхнім ворогом. Я гадаю, що обстріл физетера налякав їх і вони побоюються, як би їхній ворог не прийшов сюди з усією своєю потугою, щоб зненацька їх заскочити або ж острів сплюндрувати, як він уже не раз намагався це зробити, але облизав макогона, наткнувшись на невсипущу пильність Ковбиків. Бо вони (як казала Дідона супутникам Енея, який хотів у Картагені висісти, без її відома і призволу) мусять через підступність ворога і сусідство його території завжди матися на бачності й пильнувати.
— От що, любий друже (сказав Пантагрюель), якщо ви знаєте якийсь чесний ярміс цю війну впинити і ворогів замирити, то відкрийте мені. Я з дорогою душею візьмуся за це і сил не пошкодую, тільки б розвести противників і покласти край їхнім чварам.
— Зараз навряд чи це можливе (відповів Ксеноман). Десь чотири роки тому я проїздом через цей острів і Мізерію намагався добитися підписання миру або тривкого перемир'я між ними; і бути б їм добрими друзями і сусідами, коби вони дійшли згоди в одному артикулі і зреклися своїх претензій. Безскоромник не побажав охопити мирним договором лісовиків Кров'янок і

горян Сосисок, давніх кумів і конфедератів Ковбиків. Ковбики наповратились на тому, щоб фортеця Кака, а заодно і замок Салниця до їхніх рук перейшли і щоб звідти підлих і мерзенних душогубів і людорізів повикурювали, і так вони й розійшлися, бо умови миру здалися їм несправедливими. Від договору відкинулися. А проте Безскоромник і Ковбики відтоді стали не такими лютими ворогами, як колись, їхні серця помнякшали. Коли ж Кесильський помісний собор вивів, затаврував і зганив Ковбиків, а Безскоромнику пригрозив дати прикладку гівнюка, сцикуна і копченої вахні, якщо він з ними водитиметься і цілуватиметься, всі острів'яни узлилися, усвиріпилися, почали пасіювати і важким духом дихати одне на одного, і тепер ніякої ради нема. Радше ви помирите кицьок і пацюків, собак і зайців, тільки не їх.

Розділ XXXVI

Як дикі Ковбики на Пантаґрюеля засіли

Поки Ксеноман цеє розповідав, брат Жан зауважив, як двадцять п'ять, а то й тридцять молодих і ставних Ковбиків чимчикують як не своїми ногами до свого копченого города, твердині, замку і донжона, а укмітивши, сказав Пантагрюелю:

— От сміха! от умора! Тії всечесні Ковбики, чого доброго, взяли вас за Безскоромника, хоть ви ні капиночки не схожі. Годі в голодний куток пхати, готуймося краще до захисту!

— Слушно, слушно (сказав Ксеноман). Ковбики — завше ковбики, вони дволикі Януси і здрайці.

Тут Пантагрюель устав з-за столу, щоб оглянути лісові околиці; зараз же вернувся і сказав, що ліворуч засіли набиті Ковбики, а праворуч, за півльє звідси, численний загін ковбикових могут і великанів спускається з бугра і під веселу музику козиць і жоломійок, пузирів і пуздер, флажолетів і бубонів, сурем і рожків побатальйонно пруть на нас. Пантагрюель нарахував сімдесят вісім корогов, отже, у лавах ворожого війська могло бути не менше як сорок дві тисячі душ. Те, якими струнками шиками йшли вони, як чітко карбували крок і впевнено трималися, давало підстави думати, що це не рекрути, а ветерани. Перед під прапорами вели вояки при повній зброї з куцими, як здавалося нам здалеку, зате добре вигостреними і гартованими списами. Їхні фланги прикривала тьма-тьменна лісовиків Кров'янок, тлустих Каків і Сосисок верхами: голова в голову росляві, завзяті, дикі островики.

Пантагрюель неабияк сполошився, та й неспроста, хоть Епістемон доводив йому, що, либонь, такі входи і звичаї в ковбиковому краю — в лицарії зустрічати чужих друзів і виявляти їм гостинність, бо так зустрічають і вітають славних королів французьких, щойно коронованих і вінчаних на царство, коли вони вперше у підвладних їм містах появляються.

— А може ж (сказав він), це особиста гвардія тутешньої цариці: ті самі молоді Ковбики, яких ви на дереві побачили, передали їй, що до гавані ввійшов пишний і величний караван ваших кораблів, і ось вона, уявивши, що це якийсь багатий і могутній принц, поспішає сюди власною персоною. Відкинувши таку гадку, Пантаґрюель зібрав раду, аби спільно ухвалити, як у таких тарапатах діяти — надія тільки жевріє, а страх видющий. Небагатьма словами він пояснив своїм радцям, що таке збройне прийняття гостей зчаста таїть під покровом доброхіття і приязни смертельну небезпеку.

— Так (сказав він) цезар Антонін Каракалла перший раз перебив олександрійців, а другий знищив двораків Артабана, перського царя, вийшовши їх вітати під личиною і під стягом жениха його доньки. Цей злочин даром не минувся: невдовзі вбито його самого. Так само сини Якова,

за викрадення своєї Діани помщаючись, сплюндрували Сагем. Тим самим підступним робом римський цезар Ґалієн константинопольських вояків вирізав. Достоту так само, під позірною дружбою, Антоній запросив до себе Артавазда, вірменського царя, велів його в залізні ланцюги закувати і зрештою убив. Таких історій у старовинних хроніках подається чимало. І досі вельми хвалять обачливість французького короля Карла Шостого: коли після перемоги над фламандцями і гентцями він до славного свого города Парижа вертався, то в Бурже йому внесено у вуха, що паризійці, озброєні киянками (за що їх і названо киянами), і в бойових шиках, числом до двадцяти тисяч, рушили йому назустріч, відмовився вступити в місто (хоть паризійці заявляли, що озброїлися вони лиш на те, щоб його угонорувати, а так вони люд нелукавий і не лихий), поки вони не розійдуться домів і не роззброяться.

Розділ XXXVII

Як Пантаґрюель послав по капітанів Дериковбика і Шаткуйкров'янку, з долученням чудового його виступу про імена збірні

Рада ухвалила на всяк випадок триматися напоготові. Пантагрюель доручив Карпалиму і Гімнасту зібрати воїнів корабля з вазою (командир Дериковбик) і корабля з виноградним кошем (командир Шаткуйкров'янка).

— Я піду (сказав Панурґ) замість Гімнаста. Він тут буде потрібний.

— Рясою своєю свідчуся (сказав брат Жан), ти, бахурцю, від бою тікаєш. Ручуся — ти не вернешся. Ну, та втрата невелика. А то ти почав би рюмсати, лементувати, кричати і тільки добрих жолдаків деморалізувати.

— Та я вернуся (сказав Панурґ), їй-бо, вернуся, брате Жане, батьку мій духовний, і то скоро. Тільки попередьте цих поганців Ковбиків, щоб вони ні в якому разі не йшли на абордаж. Під час битви я, взором безстрашного капітана Мойсея, верховоди народу Ізраїля, помолюся Богові про дарування звитяги.

— Ваше призначення (сказав Пантагрюелю Епістемон) двох командирів Дериковбика і Шаткуйкров'янку підносить нам дух і зміцнює віру в перемогу, якщо тільки Ковбики на нас нападуть.

— Так воно і є (сказав Пантагрюель). Мені подобається, що ви за іменами наших командирів нам перемогу передбачаєте і провіщаєте. Такий спосіб пророчити, покладаючись на імена, не є здобутком нашої доби. З нього користали ще пітагорійці, він мав у них величезний успіх. Колись до нього вдавалися, на велику для себе вигоду, вельможі й цезарі. Октавіян Август, другий цезар римський, спіткав якось чубрія на ім'я Євтихій, що означає Щасний, а чубрій вів віслюка на прізвисько Никон, що означає Звитяжець; вражений значенням імен вісляра і віслюка, він повірив у своє щастя, у свою зорю і в свою перемогу. Веспасіан, цезар римський, якось молився самотою у храмі Серапіса; аж це до нього зненацька прийшов служник на ім'я Басилід, що означає Царський, — а він зоставив цього служника хворого, далеко звідси, — і він сповнився надії і певности, що римський престіл дістанеться йому. Регіліана вояки обрали цезарем не чомусь, а лише здаючись на значення його імени. Загляньте до Кратила боговитого Платона.

— Спрагою своєю клянуся (сказав Ризотом), мені його прочитати закортіло, — так ви часто його згадуєте.

— Згадайте, як пітагорійці за іменами і числами вивели, що Патрокла убив Гектор, Гектора — Ахілл, Ахілла — Парис, Париса — Філолотет. Незвичайна здогадливість Пітагора мене просто вражає. Адже він на підставі того, парну чи непарну кількість складів має ім'я чоловіка, визначив, на яку ногу той припадає, на яке око кривий, де в нього подагра, де його спаралізовано, з якого боку олегниця та інші природні болячки: тобто

парне число складів указувало йому на увередження лівої сторони тіла, непарне — на увередження правої.
— Справді (сказав Епістемон), я був свідком такого досліду на врочистій процесії в Сенті, де брав участь такий бравий, чеснотливий, мудрий і справедливий президент Бріян Вале, сеньйор Дю Дуе. Коли повз нього проходили шкандибал або шкандиба, кривокульший або кривокульша, горбач або горбачка, йому казали, як їх звати. Якщо склади тих чи тих імен мали непарне число, він не глядячи визначав, що ці люди кривенькі на праве око, шкандибають на праву ногу і горб у них справа. Якщо ж непарне, то увереджений, мовляв, у них лівий бік. І щоразу вгадував, на помилці його ні разу не піймали.
— На цій підставі (казав Пантагрюель) учені твердили, що укляклий Ахілл був поранений стрілою Парисовою у праву п'яту, бо в його імени число складів непарне (гідне уваги, що старожитні ставали на праве коліно); Венера поранена Діомедом під Троєю у ліву руку, бо грецьке її ім'я має чотири склади; Вулкан з тієї ж причини шкандибає на ліву ногу; Філіпп, цар македонський, і Ганнібал були криві на праве око. У той самий пітагорійський спосіб ми можемо визначити, де в кого запалення сідничого нерва, кила, мігрень.
А все ж звернімося до імен: уявіть собі, Александер Великий, син царя Філіппа, про якого ми вже говорили, доп'явся свого завдяки тлумаченню одного імени. Він узяв в облогу тирську цитадель і кілька тижнів штурмував її запекло, але безуспішно. Тарани і підкопи нічим не зарадили. Мини минярів миттю знищували, виломи таранників замуровували. Александер, геть знидівши, надумав облогу припинити, боячись, що ця невдача уйме його славу. От якось у такій притузі і гризоті він заснув. І сниться йому, як у його шатрі сатир-цапоніг танцює й чеберяє. Александер за ним, сатир від нього. Зрештою, загнавши в тісні суточки, цар упіймав його й прокинувся. Він розповів свій сон двірським філософам і вченим і почув, що боги віщують йому перемогу і що Тир скоро впаде, бо як слово сатир навпіл поділити, то вийде: твій Тир. І так і сталося, при першому ж штурмі місто здалося, і Александер, здобувши блискучу перемогу, підхилив його ворохобних мешканців.
І навпаки, ось вам історія про те, як значення одного імени вкинуло Помпея в розпуку. Розбитий Цезарем у Фарсальській битві, Помпей зумів тільки втечею врятуватись. Тікаючи морем, прибув він на острів Кипр. Біля города Пафос на узмор'ї перед ним постав пишний і прегарний палац. Він спитав у стерника, як цей палац називається, і почув, що він має назву Каковасілевс, що означає Цар горе. Назва ця вжахнула його і перепудила, і його пойняла страшна безнадія: він був певний, що не знести йому голови, і тоді всі, хто при ньому був, почули його голосіння, зітхання і зойки. І справді, невдовзі якийсь невідомий очкур на ім'я Ахілл зарубав його.
Можна ще згадати, що лучилось Луцію Павлу Емілію: римський сенат поставив його командиром над військом, яке сенатори посилали проти Персея, царя македонського. Того самого дня надвечір він повернувся додому, аби в похід зібратися, і, цілуючи свою маленьку доньку Трацію, зауважив, що вона зажурена. "Що тобі таке (спитав він), моя Траціє? Чому такий сум і зажура?" — "Тату (відповіла вона), Перса померла". Так вона свою улюблену собачку називала. Почувши теє, Павло пройнявся певністю, що візьме гору над Персеєм.
Гулящого часу ви можете звернутися до святих Біблій гебреїв і знайти там сотні чудових пасусів на доказ того, з яким побожним трепетом ставилися вони до імен збірних і до їхнього значення.

Наприкінці цієї промови надійшли обидва командири на чолі своїх військ, добре озброєних і сповнених зваги. Пантагрюель звернувся до них з коротким напучуванням, закликаючи сміливо сточити бій, якщо до цього змусять їх обставини (йому й досі не вірилось, що Ковбики такі віроломці), заборонив нападати першими і дав їм пароль Карнавальних.

Розділ XXXVIII

Чому Ковбиками люди не повинні гордувати

Ви собі там, мочеморди, хихочете і віри не ймете, що все так і відбувалось, як я оце вам розповідаю. Переконувати вас не стану. Хочте — вірте мені, а не хочте — підіть самі погляньте. я ж бо добре знаю, що все це я бачив живовидячки. Дія діялася на острові Дикому. Назву острова повідомляю вам спеціально. А ви згадайте, яку страшну силу появляли гіганти, захотівши височенну гору Пеліон висадити на Оссу, а заодно з Оссою прихопити і тінявий Олімп, аби з богами помоцюватися і з неба їх поскидати. Сила то була незвичайна, небуденна. А проте ці гіганти наполовину були ковбиками, або, точніше, гадами.

Гад, Евин спокусник, ковбикуватий був: а проте про нього написано, що він був лукавіший і підступніший від усіх звірів. Ось такі й Ковбики. Ще й нині деякі Академії чіпляються за думку, що спокусник був ковбиком під іменем Ітифалос, у який колись перекинуто славного месіра Пріапа, — цей великий спокусник знаджував жіноцтво у парадизах (це грецьке слово французчиною означає сади). Швейцарці, люди й досі хоробрі і завзяті, а хто зна, може, колись вони були сосисками? Не ручусь і руки собі за це не дам спалити. Гімантоподи[437], тобто славні етіопи, за Плінієвим описом, не що інше, як ковбики.

Якщо і мої речі ваші вельможества не переконали, то не гаючись їдьте (звісно, на хмільну голову) до пуатувенських Люзіньяна, Партене, Вована, Мервана і Пузожа. Там ви знайдете свідків, старожитців чеснотливих і ще кріпкеньких, і вони рукою святого Ригоме вам посвідчуться, що Мелюзина, їхня перва засновниця, мала жіноцьке лише до жоломіґи, а нижче вона була зміястим ковбиком або ж ковбикуватою змією. А проте ходу вона мала браву і веселу, і її й досі мавпують бретонські танцюри, свої тріори під пісню вигопцьовуючи.

Чому Ерихтон первий винайшов хури, ноші і вози? Бо Вулкан появив його з ковбикуватими ногами, і ховати їх йому зручніше було на ношах, ніж верхи на коні, а вже в його часи про Ковбики ходила погана слава. Скитська німфа Гора теж була напівжінка, а напівковбик. Юпітерові, одначе, вона в око впала, він з нею ліг і гарного сина на ім'я Колакс ісплодив.

Розділ XXXIX

Як брат Жан, щоб бити Ковбиків, до одного гурту з кухарями злучився

Брат Жан, бачачи, як хвацько крокують просто на них грізні Ковбики, сказав Пантагрюелю:

— Не інакше, як нас чекає потішний бій. Якою честю, якою хвалою увінчає нас ця звитяга! Проте я волів би, щоб ви зостались на судні і були тільки глядачем цієї сутички, а решту доручили мені і моїм людям.

— Яким людям? — спитав Пантагрюель.

— Пошлюсь на Требник (відповів брат Жан). Чому Потифар, старший кухар фараонових кухонь, саме той, хто купив Иосифа і кому Иосиф, якби хіть, міг би навісити роги, старшинував над кавалерією всього єгипетського царства? Чому облягати і плюндрувати Єрусалим з усіх верховод послано було Навузардана, старшого кухаря царя Навуходоносора?

— Я слухаю, — сказав Пантагрюель.

— Дучкою панунці клянуся (сказав брат Жан), вони вже не раз перед цим билися з Ковбиками або ж з іншими такими, як вони, чухраями: сікти,

рубати, шаткувати ковбиків більше подоба й личить кухарям, ніж рейтарам, страдіотам, жовнірам і пішакам, скільки їх не вийметься на світі.
— Ви в пам'яті мені освіжили (сказав Пантагрюель) одне місце з жартливих і дотепних відповідей Цицерона. Під час громадянської війни у Римі між Цезарем і Помпеєм Цицерон, звісно, більше тягнув руку за Помпеєм, проте Цезар до нього примилявся і власкавлював непомалу. Одного дня, довідавшись, що помпеяни зазнали в останніх боях великих утрат, Цицерон захотів одвідати їхній стан. Там він побачив, що сил у них обмаль, завзяття ще менше, а неладу багато. Передчуваючи їхню швидку поразку і погибель, а так воно потім і сталося, він почав брати на сміх і кпини то того, то того і платати ущипливі і гострі жарти, до яких був удатний вельми. Деякі капітани козирилися і, намагаючись виглядати переможцями, казали йому:
— Дивіться, скільки у нас орлів!
То були військові значки римлян.
— Це (відповів Цицерон) було б гарно й доречно, якби ви воювали з сороками.
Отже, з огляду на те, що нам з Ковбиками битися випадає, ви виводите, що це кулінарна січа, і бажаєте злучитися до одного гурту з кухарями. Гаразд, що ж до мене, то я чекатиму кінця цієї зухуватої забави тут.
З цим словом брат Жан успішився до похідних кухонь і там веселенько так і чемненько сказав кухарям:
— Хлопці! Зичу, щоб цей день став для вас усіх днем тріумфу і слави! Оце буде така шермицерія, якої у рубак ще не бувало! Ех, ти, живіт на живіт, хіба завзяті кухарі та сплохують? Гайда цих капосних Ковбиків шаткувати! Я буду вашим проводом. Вип'ємо, друзі! Нумо, веселіше!
— Капітане (озвалися кухарі), ваша правда! Віддаємося під вашу руку. Скажете жити — житимем, скажете вмерти — вмремо!
— Жити (сказав брат Жан) — прошу. А вмирати — дзуськи! От для Ковбиків умирати — будь ласка! Отже шикуйтеся лавами! Нашим паролем буде Набузардан!

Розділ XL

Як брат Жан Льоху спорудив і посадив до неї завзятих кухарів

Тоді, на брата Жановий розказ, теслі змайстрували великанську Льоху і поставили її на судно з кухлем. Склепали цю свиню і справді замашно: важкі гармати, поставлені на неї кружкома, плювалися камінними ядрами і чотиригранними крицевими списами, і нутрина її була така, що під її прикриттям могли битися понад двісті душ, і зроблена була Льоха за модлом Льохи Ларіольської, завдяки якій англійці за царювання юного короля французького Карла VI взяли Бержерак.
Наводжу імена завзятих і хоробрих кухарів, залізлих у цю Льоху, ніби в троянського коня:
Соуспікан Тликозу
Обібрань Карбонад
Боюн Крихотрус
Страхуй Ососядь
Шкварко Прикармань
Подляк Волай
Мандрагор Сластьон
Мудь Тріпай
Бревтій Раґу
Макогон Кендюк
Винолиз Шаткуй
Медоуст Салат

На гербах у всіх лицарських кухарів по землі у вигляді роззявлених пащек намальовані були зеленої барви шпікувальні голки зі сріблястими вигнутими смужечками з нахилом ліворуч.
Салій Саложуй
Тлисало Салолиз
Салоїд Салоглим
Саложер Салган
Салоґлиґ Салогуб
Салолюб Саленик
Салотріск
Салоп (скорочено), уродженець Рамбує; повне ім'я професора кулінарії — Салолоп. Адже краще сказати — прапорний замість неоковирного — прапороносець.
Салоїж Салосаль
Салоріж Саложери
Саловаж Салосоль
Саломаж Салобережи
Салопряж Салопри
Салосмаж Саломели
Салотли Салотри
Салолуп Салоцуп
У марранів і юдеїв таких імен не трапляється.
Жируй Макарон
Салатьє Жуй
Кресалатьє Розжуй
Скородьріп Неблюй
Поросья Маринуй
Трусь Заквась
Присмак Роз'юш
Присмаж Навар
Тісто Олій
Паштет Гарнір
Сіль Бульйон
Лій Мак
Ріж Мійбуде
Капустю Смакота
Упустю Гріль
Упік Кисляк
Муштардьйо Млясь
Смаль Меляс
Крихотрус. Цього перевели з кухні до покою превелебного кардинала Венера козачком.
Пряж Крутій
Помело Вертій
Заміс Ошуст
Каптур Крутар
Бабій Лотр
Баводур Шальвір
Баболюб Драб
Баболап Дуйузад
Небийваз Бобур
Баламут Балабон
Мурло Балагур
Лайдак Крокодиль

Дундук Миньйон
Шалапут Япас
Прод М'яшкур
Мондам, винахідник соусу Мадам; за цей винахід він і дістав франко-шкотське прізвисько.
Зубодзинь Кудлань
Тригуб Шафраньє
Мірланґуа Косматій
Полежань Антитус
Пратья Укріп
Тирлипінпінґ Редис
Шмарко Сосис
Тріска Свинин
Робер. Цей винайшов дуже поживний соус Робер; його неодмінно треба подавати до смажених кроликів, качок, до смаженої свинини, до не крутих яєць, до солоної тріски і до багатьох інших страв.
Вугрі Бугай
Ікра Лежебок
Глупак Жеретій
Шмат Калабрит
Вітрогон Дристун
Торботряс Какун
Карабас Гімнюк
Горностай Прилип
Судак Піяк
Пиріжок Жлутій
Носань Убийтеля
Мотайнаус Медовик
Телюсь Солопій
Мукосій Красун
Бугила Матня
До цієї Льохи і ввійшли завзяті кухарі, бравкі, зухуваті, загартовані бійці. Брат Жан, прихопивши з собою ножаку, заліз останній і замкнув ізсередини зроблені на пружинах двері.
Розділ XLI
Як Пантаґрюель підтинав Ковбикам жижки
От Ковбики підступили так близько, що Пантагрюелю стало видно, як вони змахнули і списи дружно насторчили. Тоді він послав Гімнаста спитати, чого їм треба і що могло їх так роззлостити, щоб отак без попередження піти війною на своїх давніх приятелів, які їх нічим не скривдили.
Гімнаст віддав першим лавам низенько чолом і желіпнув як на пуп:
— Друзі, друзі, ми теж ваші друзі, і всі ми до ваших послуг! Усі ми прибічники Карнавальника, вашого старовинного спільника.
Потім мені розповіли, що замість Карнавальника він сказав — Курвальника. Хоч як би там було, на ці слова якась гладка сервелатина, трясучи салом, вискочила з шиків і хотіла схопити його за горлянку.
— Богом клянуся (сказав Гімнаст), ти ввійдеш туди не інакше, як шматочками, — цілою ніяк не вдасться!
Тут він обіруч змахнув своїм мечем, який називався "Цілуй-мене-в-дупу", і розполовинив сервелатину.
Господи, яка ж вона була ситенна! Вона нагадала мені здоровецького Бернського бугаяку, убитого під Мариньяно під час погрому швейцарців. Ви не повірите: сала вона мала на животі не менше як на чотири пальці.

Щойно Гімнаст розсервелатив сервелатину, всі інші Ковбики на нього ринули і подляцьки збили його з ніг, та в цю мить Пантагрюель і його люди кинулися до нього на підмогу. І тут пішла колотня. Дериковбик нумо дерти Ковбиків, Шаткуйкров'янка нумо шаткувати Кров'янок, Пантагрюель підтинав Ковбикам жижки, брат Жан, сидячи в Льосі, тільки за всім сочив, аж це Сосиски з страшенним гиканням і зиком ударили з засідки на Пантагрюеля. Тоді брат Жан, побачивши ґвалт і переполох у Пантагрюелевому таборі, відчинив двері Льохи і вийшов звідти зі своїми бравими жолдаками, хто був озброєний рожнами, хто жаровнями, хто камінними ґратками, пательнями, лопатками, деками, рапірами, щипцями, а хто підроженниками, мітлами, казанами, ступками, товкачами, і вся ця рать, буцімто хатні зломлювачі екіпована, нестямно заголосила й зарепетувала устами одними: Набузардан! Набузардан! Набузардан! З такими криками розсатанілі кухарі кинулись на Кров'янок і врубалися в шики Сосисок. Ковбики ж, бачачи, що ворог дістав підкріплення, дременули на повну витягу, ніби чорти за ними гналися. Брат Жан кам'яними ядрами давив їх, як мух; жолдаки теж ощадку не давали. Жаль живий брав: бойовище було всіяне мертвими і пораненими Ковбиками. І тут хроніка мовить: якби не воля Божа, ковбиковий рід був би вибитий до ноги цими бійцями-кулінарами. А щось направду неймовірне стряслося, хочте вірте, хочте ні.

З боку трамонтани налетів прездоровенний, превеликенний, претовстенний, пресірий кнур на довгих і широких, як у вітряка, крилах. Пір'я було в нього пломінке, як у фенікоптера, іменованого по-ланґеґотському фламінго; очі червоні й огненні, як піропи; вуха зелені, як празинові смарагди, зуби жовті, як топази, хвіст довгий і чорний, як лукулловий мармур; ноги білі, прозорі і світні, ніби діяманти, і були ці ноги лапчасті, як у гуски і як у тулузької королеви Гусячалапка. А шию її прикрашало золоте намисто з йонійським написом, з якого я міг розібрати лише два слова: ?? ??????, тобто Кабан, що Мінерву навчає.

Година стояла погідна і ясна. Та тільки-но це чудерство появилося, ліворуч торохнув такий оглушливий удар грому, що ми отетеріли. Ковбики, скоро уздріли кабана, зараз же покидали зброю, кийки, мовчки повклякали і побожно звели до нього складені долоні.

Тим часом брат Жан зі своїми знай били Ковбиків і на рожен садили. Проте Пантагрюель звелів сурмити відбій, і на цьому битва скінчилася. Чудовисько, політавши туди-сюди між двома станами, скинуло додолу двадцять сім з гаком бочок муштарди і нарешті з невгавним криком: "Карнавальник! Карнавальник! Карнавальник!" — подаленіло.

Розділ XLII

Як Пантаґрюель вів перемовини з Ніфлесет — царицею Ковбиків

Чудовисько більше не вернулося, і обидва війська німували. Пантаґрюель попросився потрактувати з панею Ніфлесет (так звали царицю Ковбиків), що засідала у каруці в затінку знамен, і таку змогу йому одразу надано. Цариця вийшла з каруци, вклонилася гоже Пантаґрюелю і виявила до нього монаршу ласку. Пантагрюель побідкався перед нею на цю війну. Цариця ввічливо перепросила, виправдуючись тим, що непорозуміння сталося через хибне донесення: шпиги доповіли їй, що Безскоромник, її заклятий ворог, нібито висів на берег і заходився аналізувати сечу физетерів. Потім вона попросила його (яко ґречного) подарувати їй завдану йому кривду, зважившн, що в Ковбиках більше лайна, ніж жовчі; і в разі прощення вона сама і всі наступні Ніфлесети на царстві заряджатимуть цим островом і краєм як його і його наступників підданці, всюди і в усьому будуть йому вірні, друзям його будуть друзями, а недругам його — недругами, і щороку,

на знак лояльної покори, посилатимуть сімдесят вісім тисяч царських Ковбиків, на заїдок йому протягом півроку.
Обіцянку свою цариця справдила і назавтра відправила доброму Ґарґангюа на шести великих бригантинах названу кількість царських Ковбиків, під проводом юної Ніфлесет, острівної інфанти. Мужній Ґарґантюа і собі переслав цей гостинець великому королю паризійському. Але від зміни підсоння і через брак муштарди (природного бальзаму і покріплювального Ковбиків) вони майже всі повмирали. За розказом і велінням великого короля їх поховали у братській могилі, в тому місці, що й досі іменується Ковбиковою бруківкою.
Заходами фрейлін юну Ніфлесет одрятували і належне угонорували. Потім її віддали заміж до благодатного і багатого краю, і вона там, дяка Богу, привела чимало ґарних діточок.
Пантагрюель красно подякував цариці, забув їй усі кривди, але від острова відмовився і підніс їй ґарненький першський цизорик. Потім поцікавився, з якого дива прилітало це кнуряче страхіття. Вона відповіла, що то була ідея Карнавальника, їхнього бога, заступника під час війни, фундатора і прародителя всього ковбикового роду. На кабанища він скидається тому, що Ковбики з безрогих робляться. Пантагрюель поспитав, з якої речі і з яких терапевтичних приписів чудовисько скинуло на землю стільки муштарди. Цариця відповіла, що муштарда — їхній святий Ґрааль і небесний Бальзам: мазни ним рани повалених у порох Ковбиків, і поранені невдовзі одужають, а мертві воскреснуть.
Більше ні про що Пантагрюель з царицею не розмовляв і пішов собі на своє судно. А всі його вірні кумпани рушили слідком з усією зброєю і Льохою.
Розділ XLIII
Як Пантаґрюель висів на острові Руах[438]
Через два дні ми прибилися до острова Руах, і, клянусь вам сузір'ям Квочки з курчатами, такого химерного побуту, як у цих островиків, я ще нігде не видів. Живуть тільки вітром. Не п'ють нічого, не їдять нічого, окрім вітру. За оселі у них вітровці, сиріч погодники. У садках вони саджають три ґатунки анемон, та й квит. Зате руту, так само як інше кармінативне зілля, виполюють ґеть. Люд посполитий перебувається пір'яними, паперовими та полотняними вахлярами, як до своїх коштів і засобів. Багатирі живуть з вітряків. Як у них якась фестина чи бенкет, столи ставлять під одним чи двома вітряками. Там вони їдять доневпоїду, як на весіллі. Під час застілля роздебендюють про загонистість, переваги, хосен, рідкісність того чи того вітру, достоту як ви, ґультіпаки, за трапезою філософуєте про букет вин. Хто хвалить сироко, хто беш, хто ґарбіно, хто бору, хто зефір, хто полуденник, хто заходень тощо. А хто тепляк з-під Сорочки, для зітхальників та увихайлів. Хворим треба протяглий протяг, щоб їх ґарненько протягло на всю протягу.
— Ах (сказав мені опецьок), от би дістати пуздро з добрим ланґеґотським вітром, так званим цирцеусом! Славний лікар Скуррон завітав до нас проїздом і розповідав, що цей вітрюган цілі вози перекидає. Моїй едиподичній нозі як би полегшало! Дебелість не такий уже й скарб.
— Але (сказав Панурґ) подумайте про ґрубу бочку доброго ланґеґотського вина, того самого, що привозять з Мірво, Кантрпердрі і Фронтиньяна!
Я бачив, як чоловік ґордий, мов пузир водний, зливав на свого здоровецького, дебелого льокая і маленького пахолка і відважував їм добрих копняків. Причин цього пересердя не відаючи, я помислив, що панові, за приписами лікарів, очевидно, просто дуже помічне на здоров'я лютитися і лупити, а його челядням бути лупленими. Однак я почув, що пан шпетить їх за крадіжку півміха ґарбіно, а він же як зіницю ока беріг цю

присмачку на зиму. Зате на цьому острові не ходять до вітру, не мочаться і не плюють. Але в кожен слід бздять, пердять і ригають. На всякі, які тільки є, болячки болюють, бо всяка болячка, за Гіппократом (lib. de Flatibus[439]), прокидається і появляється від метеоризму. Найпоширеніша на острові болячка — це вітряні кольки.
Проти кольок ставляться великі банки, вітрогінне приписується. Всі тут умирають від водянки і від тимпаніта, мужчини при цьому пердять, а жіноцтво пукає. Отже, духа свого вони через дупельце визівають.
По острову гуляючи, ми спіткали трьох товстеньких вітрів, вони вийшли на прохідку подивитися на цівкунів, а цівкунів тут чортів тиск, і корм у них той самий. Я зауважив, що от як ви, пропійці, з фляжками, бурдюками і пляшечками розгулюєте, так і тут кожен носить за поясом гарного маленького міха. Як на острові безвітря, островики пускають у хід свої прегарні міхи, і так — вдих-видих — наганяють свіжого вітру, ви ж самі добре знаєте, що вітер, власне, не що інше, як хитане, колихане повітря. Під цю мить ми дістали царський указ протягом трьох годин не пускати на наші кораблі жодного тубільця, ні чоловіків, ні жінок, бо в нього вкрадено пузир з тим самим вітром, якого колись подарував добрий хропун Еол Одисею, аби той міг вести своє судно під час тиші морської; цар зберігав цю реліквію, не кажи ти святий Грааль, і вилікував цим вітром багато тяжких хвороб, відміряючи і роздаючи його недужникам саме стільки, скільки треба, щоб викувати дівочий пук — черниці називають його дзвінком.
Розділ XLIV
Як дрібні дощики прибивають борвії
Пантагрюель схвалив звичаї островиків і сказав подесті Заколотку:
— Якщо ви згодні з думкою Епікура, для якого найвище благо в насолоді (насолоді, я хочу сказати, приємній і досяжній), то я вважатиму вас за щасливчика. Бо ваше життя, життя вітрове, дістається вам легкобитом, війся собі та й по всьому.
— Авжеж! (відповів подеста). Одначе в цьому марному житті повного щастя не буває. Трапляється ж от, як ми трапезуємо і, мов Святі Отці манною небесною, смакуємо добрим і сильним вітром Божим, засторочить дрібен дощик, приб'є його й розвіє. Тоді стає нам недоїжно.
— Це (сказав Панурґ) як той Жанен де Кенкене, він сциконув у гузно своїй супружниці Кело, і припинив той сопушний вітер, що віяв звідти, наче з Еолових дверей. Я зладив про це лепський десятивірш:
Жанену весело було
Вино ігристе пити,
І жінку він свою Кело
Просив щось ізварити.
Зварила. От він ситий
Втішався з нею мило.
Вже спать, а спать несила.
Вона так бзділа, що він їй
Пустив струю: це щоб прибила
Дрібна мигичка цей борвій.
— Ба (сказав подеста), маємо ще більшу недогоду. Один великолюд на ймення Брангнарій з острова Тоху щороку, за порадою лікарів, приїжджає сюди навесні очищати свій шлунок і ковтає, як пігулки, безліч вітряків, а заодно і міхів, до яких вельми ласий, а для нас це просто руїна, от ми й говіємо три-чотири рази на рік, звісно, без усякої там вигілії і служби Божої.
– І ви не знаєте (спитав Пантагрюель), як із халепи вискочити?

— За порадою (відповів подеста) наших гоїтелів, щоразу перед тим як він сюди заявиться, ми почали були підкладати у вітряки силу півнів і курей. Спершу він мало не здохнув: вони там у нього розкукурікались, розлетілися в животі, і від цього в нього розвинулася серцева недостатність, болі в серці і такі страшенні, болісні корчі, ніби у шлунок до нього через рота гадюка заповзла.
— Ось вам (сказав брат Жан) приклад невдалого і недоречного порівняння. Я від когось чув, що гадюка, залізла до людини у живіт, не завдає їй ніякої шкоди і зараз же вилізає назад, якщо потерпілого підвісити за ноги, а до рота піднести кухоль із гарячим молоком.
— Ви (сказав Пантагрюель) знаєте про це лише з чуток, як і ті, хто вам розповідав. Ніхто ніколи не був цьому свідком і ніде про це не читав. А втім, Гіппократ, lib. V, Epid.[440], описує такий випадок, що стався в його добу, але потерпілий сконав від спазм і конвульсій.
— Ба більше (сказав подеста), до пащеки його унадились місцеві лиси, за курми ганяючись, отож він мало не ґиґнув, але один кумедник-ворожбит порадив йому лисувата так, як от козлякують — кращого блювотного й антидота не знайти. Потім йому вказали на дійовіший засіб, і він удався до нього: це клістир з хлібних зерен і просинок, на ці ж зерна накинулись кури, за ними сила гусок, а на них набігли лиси. Ось тоді велет узяв пігулки, складені з хортів і гончаків. Не щастить нам, хоч плач.
— Не бійтеся, добрі люди (сказав Пантагрюель). Височенець Бренгнарій, вітрякожер, опрягся. А кончився він од того, що подавився і вдавився, коли, за приписами лікарів, їв кусень свіжого масла біля челюстей гарячої печі.

Розділ XLV

Як Пантаґрюель висів на Острові папіфиґів

Назавтра вранці перед нами заманячів Острів папіфиґів, колись людей багатих і вільних і званих сміхотунами. Проте тепер це були бідаки, нужденники і прихвосні папоманів. Ось як це сталося.
Якось на річне свято пірначів сміхотунні бурмістри, синдики й опасисті рабини вирушили погуляти на сусідній острів Папоманію. Один із них, парсуну папи забачивши (там був хвальний звичай виставляти його на двійчастій корогві на очі всім), показав йому дулю, а в Папоманії дуля називалася фиґою. Через кілька днів папомани, киплячи помстою, взялись до зброї, віроломно вдерлися на Острів сміхотунів, сплюндрували його і спустошили дотла і витнули всіх мужчин-бороданів. Проте жінок і шмаркачів вони помилували, десь під тими умовами, які імператор Фрідріх Барбаросса висунув міланцям.
Коли не було імператора, міланці зворохобились, виґнали з міста його дружину, імператрицю, і, на більший її поглум, посадили задом наперед на старого мула, на кличку Такор, себто тилом до морди мула, а лицем до крупа. Повернувшись, Фрідріх бунт поскромив і придушив, а завдяки його настирливосте і знакомитого мула відшукали. Тоді за велінням імператора на плац-параді кат перед очима ворохобників прикрив срамне місце Такора фиґовим листком і від імени імператора заявив, що тим, хто хоче кари горлом уникнути, треба перед усіма зняти фиґовий листок зубами і так само, без рук, повернути його на місце. Як же хто стане огинатися, того негайно повісять і вдавлять. Декому такий визвіл здався ганебним і безчельним, вони воліли смерть і попали на шибеницю. Інші, боячись смерти, йшли на позорище. Вони брали листок зубами, показували катові (привселюдно) і казали: Ecco lo fico![441]
Отакою-то ганибою недобитки цих бідолашних сміхотунів від смерти одрятувалися. Зате вони поробилися рабами і голдівниками своїх ворогів, і

їм дано ім'я папіфиґів: хай знають, як показувати дулю, тобто фиґу, папській парсуні. Відтоді сіроми не мали просвітку. Що не рік, то у них лютує град, буря, чума, ґолодомор та інше безголов'я, на вічну кару за ґріхи предків та батьків.
Перед цими злиднями і нестатками людей ми відмовилися забиратися в острівну нутрину. Зайшли тільки набрати святої води й помолитися Богу до портової каплички, поруйнованої, безлюдної і навіть безверхої, як капличка перед собором Святого Петра у Римі. Вступивши до каплички і підійшовши до купелі зі святою водою, ми побачили там чолов'ягу, патрахилями накритого; чолов'яга, як крижень, поринув у воду, на поверхні стирчав лише кінчик носа, щоб дихати. Круг нього стояли троє священиків, чисто виголені, з тонзурами, і по чорній книзі заклинали чортів. Пантаґрюель здумівся і спитав, що це вони штукарять, і почув, що останні три роки на острові ґрасовала така страшенна моровиця, що половина краю злюдніла, а земля лежала облогом. Як же пошесть минула, цей чолов'яга, що поринув у купіль, вийшов на широке і плодюще поле і засіяв його полбою, а того ж таки дня і години одне бісенятко (ще не навчене ні громів, ні ґрадобою, хіба що тільки петрушку й капусту толочити, та ще й неписьменне) виканючило у Люципера дозволу осісти і повибрикувати на Острові папіфиґів, чорти тут знюхалися з чоловіками і жінками і часто ходили до них у ґостину.
Оце саме бісенятко, в поле прийшовши, спитало у ратая, над чим він тут порається. Бідак відповів, що сіє полбу, щоб було чим ґодуватися в рік прийдущий.
— Е ні (сказало бісеня), ця нива не твоя, а моя, вона належить мені. Того самого часу і тієї самої ґодини, коли ви показали дулю, сиріч фиґу, всі ваші ґрунти присудили і передали нам і записали за нами. А втім, сіяти пшеницю — справа не моя. Тим-то я ниву тобі лишаю, але під умовою, що врожай ми поділимо.
— Ґаразд, — відповів ратай.
— Поділимо (сказало бісеня) урожай на дві часті. Одна часть — те, що виросте зверху, а друга — те, що під землею. Обираю я, бо я біс, нащадок мостивого і давезного роду, а ти всього лишень очкур. Я візьму собі все, що під землею, а ти все, що зверху. Коли жнива?
— У середині липця, — відповів ратай.
— От тоді (сказало бісеня) я й прийду. Роби своє діло, очкуре, працюй, працюй! А я піду спокушати шляхетних монашок Пукливої обителі, а також святобожників і карнавників веселим ґріхом сласноти. А що вони жируни, я в цьому певен на всі заставки. Вперед! Живіт на живіт!
Розділ XLVI
Як ратай з Острова папіфиґів бісеня надурив
У середині липця біс вийшов у поле з цілою лавою бісенят-крилошан. Підступивши до ратая, він сказав:
— Ну, очкуре, як ся маєш? Пора ділитися.
- І то правда, — відповів ратай.
І ось ратай зі своїми наймитами заходився жито жати. Тим часом бісенята виривали з землі солому. Ратай обмолотив хліб на току, провіяв зерно, зсипав у мішки і поніс на базар продавати. Бісенята зробили те саме і, прийшовши на базар, усілися зі своєю соломою біля ратая. Ратай продав зерно дуже вигідно і ґеть набив ґрішми полуботок, що висів у нього за паском. Біси нічого не продали та ще й селюки перед усім базаром з них позбиткувалися.
Коли базар закрився, біс сказав ратаю:
— Обдурив ти мене, очкуре, ну та вдруге не обдуриш.

— Пане бісе (відповів ратай), як це так я вас обдурив? Адже вибирали ви. По правді сказати, це ви хотіли мене обдурити, ви сподівалися, що на мою пайку не зійде нічого, а все, що я посіяв, дістанеться вам, а ви, мовляв, вводитимете в спокусу своїм багатством нужденників — панахидників та жмикрутів, і горіти їм, мовляв, у вогні. А ви ще в цьому ділі небиті. Зерно під землею вмирає і гниє, але на цьому перегної виростає нове, яке я продав у вас перед очима. Отож, ви обрали гірше, недарма кажуть, що іноді сам чорт ногу вломить.
— Годі, годі (сказав біс). Скажи ліпше, чим ти засієш нашу ниву на рік майбутній?
— Як добрий господар (відповів ратай), я мушу посадити тут ріпу.
— Що ж (сказав біс), ти, я бачу очкур хоть куди! Посади якнайбільше ріпи, а я її берегтиму від бур і не виб'ю градом. Але знай: що зверху, то моє, а що внизу, то тобі. Працюй, очкуре, працюй! А я піду спокушати єретиків, душі у них смаковиті, як на жаринах підсмажити. У пана Люципера саме завійниця, от би йому гаряченького.
Коли наспіли жнива, біс з цілим гурмом бісенят покойових уже тут як тут. Побачивши ратая та його наймитів, він заходився зрізати і збирати гичку. А ратай після нього викопував і витягав величезну ріпу і клав її в мішок. Потім вони всі гуртом пішли на базар. Ратай дуже вигідно продав ріпу. Біс не продав нічого. Та ще й відверто з нього кпили.
— Видно, очкуре (сказав біс), ти знову мене обдурив. Я хочу, щоб ми з тобою за цю ниву поквиталися. Умовимося: дряпаймо один одного, і хто первий здасться, той свої морги втрачає. Вся нива перейде до переможця. Зійдемося з тобою за тиждень. Начувайся, очкуре, ось я тебе всього к бісу роздряпаю! Я ходив спокушати деріїв-крючків, процесозаводіяк, фальшивників нотарів, крутіїв адвокатів, але вони передали мені через товмача, що вони й так мої. Та ще й Люципер гребує їхніми душами. Якщо тільки вони незасолені, він відсилає їх на кухню. На снідання нема як бурсак, на підобідок як адвокат, на обід як виноградар, на підвечірок як купець, на вечерю як дівча і на геть усі трапези як чорноризець. Справді, пан Люципер перед кожною трапезою для апетиту смакує чорноризцями. Колись він любив, щоб на снідання подавали бурсаків. Та от лихо: уже кілька років, як вони вивчають Святе Письмо. І тепер потягнути когось із них до пекла зась. Якщо нам не підсоблять їхні бозюни-вихователі і не вирвуть у них погрозами, лайкою, ґвалтом, аутодафе з рук апостола Павла, то нам уже ними не поживитися. На обід Люциперу подають зазвичай криводушних законників і грабіжників бідноти, їх хоч греблю гати. Та тільки одноманітна їжа приїдається. Недавно він заявив усім до слуху, що не проти поласувати душею святохи, який забув під час молитви звернутися до милосердя Божого. Навіть пообіцяв подвійну платню і добру заслуженину тому, хто миттю запопаде для нього таку душу. Ми всі рушили на лови. Але повернулися упорожні, воно й зрозуміло: ти йому луб'я, а він тобі образи. На заїдок Люципер нині не вельми ласиться, його бере на колючки, потому як у бореях його гірко скривдили прасоли, маркітанти, рожнярі і ковбасники. Він залюбки вечеряє лихварями, аптекарями, паперофальшивниками, грошопідробниками, фальсифікаторами краму. Іноді, як він у доброму гуморі, то на сон грядущий ласує покоївками, які, випивши хазяйське вино, бочки вонючою водою розбавляють.
Працюй, очкуре, працюй! А я піду підбивати трапезонтських бурсаків кинути отця-неньку, махнути рукою на пристойність, на царські едикти, жити хоть і за кам'яним опасанням, але по своїй уподобі, всіх зневажати, всіх брати на сміх і, гарненькою і веселенькою кобкою накрившись, не кажи ти невинятко чи янголятко, пошитися нарешті в паняти чорноризці.

Розділ XLVII

Як бабця з Острова папіфиґів бісенятка ошукала

Розснащений та невеселий вернувся ратай додому. Жінка, побачивши його, подумала, що його на базарі обікрали. Але причину зажури його з'ясувавши й угледівши, що кабза його туго натоптана, вона постаралася заспокоїти його, запевняючи, що ці дряпки і щипки лихом йому не обернуться. Тільки хай він, мовляв, духває і спуститься на неї. Вона вже прирозуміла, як тут бути.

— Найгірше (сказав ратай), що досить однієї подряпини, і я здамся і всю ниву йому збуду.

— Дарма, дарма! (сказала бабця). Духвай і спустись на мене, а діятиму вже я. Ти мені сказав, що це не біс, а ще тільки бісеня: я влаштую так, що він у мене ощадку попросить, і нива за ними зостанеться. Зате з великим бісом довелось би поморочитися.

Ось у день їхньої домовленої зустрічі прибули ми на острів. Спозаранку ратай яко добрий католик сповідався, причастився і, за порадою кюре, пірнув у купіль, де ми його й застали.

Поки нам цю історію розповідали, надійшла звістка, що бабця бісенятко надурила і нива дісталася їй. Діло було так. Біс прийшов до порога ратая, постукав і гукнув:

— Очкуре, очкуре! Гей, гей, пазуристий!

Відтак, сповнений зваги і завзяття, упав до хати, але ратая там не застав, побачив лиш, що на підлозі качається і ячить жінка.

— Що таке? (спитав біс). Де очкур? Що він робить?

— Ох! (сказала бабця). Де ж він цей лиходій, кат, опришок? Він же мене всю розшарпав, пропаща я, нитка мені урвалася!

— Що це (сказав біс) означає? От він у мене поскакає!

— Ох! (сказала бабця). Він мені сказав, катюга, тиран, дряпіжник бісів, що домовився оце з вами дряпатися, ну то, аби свої пазурі спробувати, запазурив мені мізинцем ось тут, межи ніг, — і всеньку розчимисував. Пропаща я, мені вже не оклигати, ось побачите. А ниньки він пішов до коваля кігті гострити і сталити. Ґаплик вам, пане бісе, ґаплик, мій лебедику! Беріть ноги на плечі, поки не пізно! Тікайте, я вас благаю!

Тут вона задубилась по вухо, як колись персіянки, що показувались отак перед дітьми, втікачами з бойовища, і показала йому теє як його. Узрівши моторошні розриви в усіх напрямках, біс ґукнув:

— Магомет, Деміурґон, Мегера, Алекто, Персефона! Він мене ще не злапав! Я даю дмухача! О, о! А нива хай йому зостається!

Дізнавшись про розв'язку і кінець історії, ми піїпли собі на наш ковчег. І більше вже не ґаялися. Пантагрюель поклав у карнавку вісімнадцять тисяч золотих руайо, зважаючи на людські злидні і на убозтво цього краю.

Розділ XLVIII

Як Пантаґрюель висів на Острові папоманів

Бездольний Острів папіфиґів покинувши, пливли ми цілісінький день у погідності й відрадності, аж це нашим очам явився благословенний Острів папоманів. Тільки об'якорились, не встигли ошвартуватись, як до нас уже баркою підпливло четверо строкато вбраних людей: один, задрипа, одягнений, як ченчик, у чоботях, другий як сокольник з манком і в ловчій рукавиці, третій як сутяжник, із великим мішком, начиненим заявами, чолобитними, супліками і повістками, четвертий як орлеанський виноградар у лепських полотняних ґетрах, із кошем і ножем за поясом.

Підійшовши до нашого судна, вони проревли устами одними:

— Бачили його, мандрівці? Бачили?

— Кого? — спитав Пантагрюель.

— Його, — відповіли вони.
— Та хто він такий? (спитав брат Жан). Бичачою смертю свідчусь, я його на місці покладу! — Він гадав, що вони ловлять якогось латригу, душогуба або ж святокрадця.
— Як же це (сказали вони), ви, прочани, не знаєте Єдиного?
— Панове (сказав Епістемон), ми не розуміємо ваших натяків. Скажіть, будь ласка, кого ви маєте на увазі, і ми викладемо все вам як на духу.
— Як кого (сказали вони), Сущого. Ви колись його бачили?
— Сущий (відповів Пантаґрюель), за вченням наших богословів, це Бог. І в цьому слові він і явився Мойсею. Його ми, певна річ, не бачили, та його й не узріть очима тілесними.
— Ми говоримо (сказали вони) не про Всевишнього Бога, який на небесі. Ми говоримо про Бога, який на землі. Його ви коли-небудь бачили?
— Вони мають на увазі (сказав Карпалим) папу, слово чести!
— Ще б пак (відповів Пантаґрюель). Я бачив трьох пап, але це не пішло мені в руку.
— Як це (сказали вони) аж трьох? У святих наших Декреталіях, які ми співаємо, мовиться, що папа може бути лише один.
— Я хочу сказати (відповів Панурґ), що бачив їх по черзі, один по одному. А не те щоб усіх трьох зразу.
— О люди (сказали вони), двічі, тричі блаженнії! Ви наші любі-прелюбі гості.
З цим словом вони повклякали перед нами і хотіли були поцілувати нам ноги. Але ми їм цього не дозволили, заявивши, що, мовляв, як папа, на їхнє щастя, явиться до них самолично, вони вже його краще, як нас, не повіншують.
— Повіншуємо (відповіли вони). Ми його поцілуємо в дупу, без усякого листочка, а заводно і в яйця, бо папа не без'яєчний. Про це сповіщають наші чудові Декреталії, інакше він не був би папою. За субтильною декреталійською філософією така умова просто конечна: як він папа, то має і яйця, і якби яйця відумерли, на світі не стало б і папи.
Тим часом Пантаґрюель спитав у весляра, хто ці четверо. Той відповів, що це чотири острівні стани. А ще додав, що нас добре приймуть і потрактують, бо ми бачили папу. Пантаґрюель передав про це Панурґу, а Панурґ йому шепнув:
— А все тому, що я склав Богу обітницю! Хто вміє чекати, той матиме нагороду. Те, що я бачив папу, досі не пішло мені в руку, а зараз, сто чортів, я бачу, що якийсь ужиток із того буде!
Тут ми зійшли на суходіл, а назустріч нам цілою процесією посунули всі островики: чоловіки, жінки, діти. Наші чотири стани гучно крикнули їм:
— Вони його бачили! Бачили! Бачили!
На цей вигук усі впали перед нами на коліна, склали руки і, звівши їх догори, гукнули:
— О щасливі люди! О щасливці!
І лунали ці вигуки понад чверть години. Потім прибіг начальник місцевої бурси з усіма вихователями і з усіма бурсаками, як старшими, так і з молодшими, і задав їм доброї хлости, подібно до того, як у нас парять дітей, коли вішають якогось душогуба — для пам'яткового. Одначе Пантагрюель скипів і сказав:
— Панове! Перестаньте дітей пороти, а то я поїду!
Гучний його голос здивував люд непомалу, я чув, як маленький довгорукий горбач звернувся до начальника бурси:

— Святі Екстраваґанти при нас! Невже всі, хто бачив папу, стають ось такими високими, як той, хто оце свариться на нас? От гадство, я ж досі папи не бачив, я б виріс і став таким же височенцем, як наш гість!
Крики були такі зичні, що прискакав нарешті Здоровега (так звали єпископа) охляп на мулі під зеленою попоною, а з ним його підвасальці (так їх тут називають) і причетники з охрестям, корогвами, прапорами, покровами, походнями і кропильнями.
І от цей самий біскуп теж захотів будь-що поцілувати нам ноги (достоту як той ревний християнин Вальфіньє — ноги папі Клименту) і заявив нам, що в одного гіпофета[442], книгогриза і тлумача святих Декреталій, прямо і написано, що Месію чекали юдеї віддавна і нарешті він таки прийшов; от і папа колись та на їхній острів завітає. І в чеканні на цей блаженний день усіх тих, хто бачив його в Римі або деінде ще, треба частувати і приймати гонорово.
А все ж, чемненько, ми їх до цілування ніг не допустили.

Розділ XLIX

Як Здоровега, біскуп папоманський, показав нам небесні Декреталії

Потім Здоровега нам сказав:
— Святі наші Декреталії велять і наказують нам одвідувати передусім святині, а потім шинки. Отож, аби цього припису не занедбувати, гайда до церкви, а звідти — гуляти.
— Чоловіче добрий (сказав брат Жан), ведіть перед, а ми за вами. Така вміла мова видає у вас доброго християнина. Давно вже нам такого не траплялося. Мені світ мов угору піднявся, хіть до їжі у мене від нього тільки загостриться. Що за приємність хорошу людину зустріти!
Піднімаючись папертю, побачили ми грубезну золочену книгу, обсипану рідкісними коштовними самоцвітами: рубінами, смарагдами, діямантами і перлами, ще буйнішими, або ж такими самими, як ті, що Октавіян Август пожертвував Юпітеру Капітолійському. І висіла та книга у повітрі на двох масивних золотих ланцюгах, почеплена до фриза порталу. Ми нею замішувались. Пантагрюель міг вільно до неї торкнутися, він гортав її і крутив, як хотів. При цьому він запевняв нас, що від дотику відчуває легкий сверб у нігтях і легкість у руках укупі з нездоланним бажанням прибити одного чи двох служників, тільки не тих, що з тонзурою.
Тут Здоровега обернувся до нас із такими речами:
— Колись Мойсей приніс юдеям скрижалі, Божими перстами накреслені. У Дельфах на чолі Аполлонового храму знайшли виведений верховною силою напис: ????? ???????[443]. А як минув певний час, на тому самому місці з'явилося ще й слово EI[444], теж спущене з неба і верховною силою виведене. Статуя Кибели зійшла з неба у Фриґію, на поле, іменоване Песинунт. Так само, як вірити Еврипіду, спустилася статуя Діани у Тавриду. З небес було послано лицарським і найхристиянішим королям французьким орифламу на подолання бусурман. За царювання Нуми Помпілія, другого римського цезаря, з неба спустився щит із гострими краями, названий Анцил. На атенський Акрополь колись упала з емпірея небесного статуя Мінерви. Нарешті святі Декреталії, які ви бачите тут, накреслені десницею Херувима. Вам, заморським гостям, це може здатися чимось неймовірним.
— Авжеж, щось не дуже віриться, — озвався Панурґ.
— А вони ж дивом послані нам із надгоряного світу, подібно до річки Нілу, яку Гомер, батько всякої філософії (божественні Декреталії виймаючи), тому й назвав її від Юпітера вихідною. А що ви бачили папу, їхнього євангеліста й неодмінного хранителя, то ми вам дозволимо подивитися на них, а захочете, то й прикластися. Проте задля цього вам доведеться три

дні перед тим ґовіти і, ведлуґ запроваджених правил, сповідатися, старанно вилущивши та інвентаризувавши ваші прогріхи, аби жодної околичности не проочити, як учать нас дивні глаголи оцих самих божественних Декреталій. А на це потрібен час.
— Чоловіче добрий! (озвався Панурґ). Декретиналії ваші, себто я хотів сказати Декреталії, ми вже бачили і на папері, і на пергамені, і на велені, і рукописні, і видруковані. Показувати їх — зайвий клопіт. З нас досить і вашої охотности, велике вам спасибі.
— Боже світе! (сказав Здоровеґа). Таких, як оце, ангельського письма, ви зроду не бачили. Ті, що у вас, тільки з наших списані, про це прямо глаголить один наш давезний декреталійний тлумач. Словом, для вас я радий рук доложити. Ви тільки скажіть, чи згодні ви сповідатися і провести кілька днів безскоромних.
— А, привести нам кілька дів нескромних (відповів Панурґ), будь ласка. А от свою душу постом припощувати це вже дзуськи. Нам на морі випало все разом: і Великий піст, і Петрівка, і Пилипівка, і Спасівка, повірте, тяжкий піст, до того ж ще павуки нам зуби павутинням заткали. Подивіться на нашого брата Жана Зубаря…
З цим словом Здоровеґа ніжно почоломкав його.
— …у нього в роті мох виріс, бо він не здвигне і не ворухне ні губами, ні щелепами.
— Це правда (сказав брат Жан). Я допісникував до того, що мене всього скарлючило.
— Ну, то входьмо (сказав Здоровеґа) до святині. Ви вже даруйте нам, що ми зараз не відспіваємо врочистої меси. Уже з полудня звернуло, а святі Декреталії забороняють нам правити пополудні, я маю на увазі обідню з півчаками і з причастям. Я можу відправити вам коротку і суху.
— Я б волів (сказав Панурґ) змочену добрим анжуйським вином. Ну, паняйте, паняйте!
— Хай тобі всячина! (сказав брат Жан). Як прикро, що в мене у животі зараз пусто! Якби я, з-чернецька, устиг ґарненько підснідати й укинути трохи, то, завів би він Requiem, у мене знайшовся б і хліб і вино на погреб усохших, чи то пак усопших. Паняйте, печіть, катайте, але тільки я вас прошу: відчистіть обідню жвавіше, а то як би в мене з голоду вуха не попухли або ще щось ґірше.

Розділ L

Як Здоровеґа архетип папи нам показав

По завершенні обідні Здоровеґа дістав біля головного вівтаря в'язку ключів, відімкнув тридцять два засуви і чотирнадцять колодок, на які було замкнене вівтарне заґратоване віконце; відтак із таємничою міною накрився мокрим мішком і, розсунувши шарлатову саєтову шторку, показав нам якесь мальовидло, на мій суд ляпанину, тицьнув у нього довгим пірначем, а потім дав нам усім поцілувати те місце, де його пірнач торкнувся, і спитав:
— Як по-вашому, чий це образ?
— Це (відповів Пантаґрюель), певне, папа. Я впізнав його з тіари, з мантії, з наплечника і з пантофлів.
— Ваша правда (сказав Здоровеґа). Це модель того Всеблаґого Бога, який на землі і якого ми побожно чекаємо до себе. О, щасливий, сподіваний і довгожданий день! А ви, блаженні і преблаженні! Світила небесні були до вас такі прихильні, що ви сподобилися воістину і направду лицезріти цього всемилостивого бога земного, саме мальовидло якого уже цілком розґрішує нас від усіх пам'ятних нам ґріхів вкупі з одною третиною і вісімнадцятьма сороковими ґріхів забутих! Ось чому ми наважуємося споглядати на нього лише на великі святки.

Пантаґрюель сказав, що це мальовидло нагадує роботи Дедала. Хай навіть це і мазанина, але в ній криється якась божественна сила, таємнича і прихована, здатна розгрішувати.
— Це (сказав брат Жан) усе одно, як у Сеї. Сидять якось у свят-вечір у заїзді похатники і хваляться: той вимантачив шість бланків, той два су, той сім каролюсів, а один гладкий жебрак наканючив аж цілих три тестони. "Виходить (кажуть йому кумпани), у тебе Божа нога", так ніби якесь божество засіло в його згризеній пранцями і гнильній нозі.
— Перш (сказав Пантаґрюель) ніж частувати мене такими розповідями, не забудьте принести мені мідницю. А то на мене вже блювачка напала. Згадувати святе ім'я Господнє, говорячи про такі огидні, паскудні речі! Тьху, тьху, як вам не сором! Там у себе в монастирі ви, монахи, любите теревені гнути. А тут уже цитьте!
— Але ж (озвався Епістемон) і лікарі визнають, що в деяких недугах дається взнаки божественна сила. Так само Нерон хвалив гриби і називав їх, як і греки, поживою Богів, бо він отруїв ними свого попередника, римського цезаря Клавдія.
— По-моєму (сказав Панурґ), цей портрет не має ніякої притоки до останніх наших пап, я бачив їх без наплечника, зате у шоломі і в перській тіарі, і коли у всій християнщині панував мир і спокій, вони одні вели криваву й запеклу війну.
— Але ж (сказав Здоровега) вони воювали з ворохобниками, єретиками, затятими протестантами, які наповратилися більше не підкорятися його щасливості, благому Богу, що на землі. Така війна не тільки дозволяється і схвалюється, а ще й ставиться за повинність святими Декреталіями, і папа мусить пустити на пожар і під меч положити цезарів, царів, дуків, принців і цілі панства, як вони його накази не виконують, банітувати, анафемувати і не лише умертвляти їхні тіла і тіла їхніх домівників і челядинців, а й душі ввергнути в геєну огненну.
— У пекло (сказав Панурґ), до всіх дідьків! У вас тут не виймуться єретики уподіб Коцького або ж ті, що водяться межи німців та англійців! Ви всі християни голова в голову.
— От, от (сказав Здоровега). Тому ми всі й урятуємося. Гайда по святу воду, а потім пообідаємо.

Розділ LI

Застілля з речами на честь Декреталій

Занотуйте собі, гультяйство, що поки Здоровега правив суху обідню, три дзвонарі з великими тарелями обходили вірних і горлали товстим гласом:
— Пожертвуйте на тих щасливців, що його лицезріли!
Коли Здоровега з храму виходив, вони піднесли йому ці тарелі, повні бренькачів папоманських. Здоровега сказав нам, що це на бенкет і що одна часть це винове, а друга часть це їдлове, як того вимагає чудодійна ґлоса, схована десь у святих Декреталіях.
І так воно славно їлося-пилося у гарному шиночку, схожому на ам'єнський шинок Ґійотів. Наїдки були ситі, трунки рясні, запевняю вас. Від цього обіду дві речі мені упам'ятку: хоть би яке м'ясиво подавалось, чи то козулі, каплуни, свинина (а в Папоманії її подостатком), чи то голуби, кролі, зайці, гиндики або ж ще щось, усе було з щедрою начинкою, осередком, потрібкою, товчеником; і перші і другі страви подавали дівчата на порі, місцеві правички, кралі (повірте мені!), білявочки, хорошульки, любусі, у довгих легких білих стихарях, подвійно підперезаних, простоволосі, кіски дрібними стрічечками і шовковими ліловими стьожками закосичені, поперетикувані трояндами, гвоздиками, майораном, кропом, апельсинним цвітом та іншими духмяними квітками; і в кожній паузі вони

обносили гостей вином, гоже вклоняючись їм і припрохуючи, а гості любували на них. Брат Жан кидав на них косяки, наче пес, несучи в роті крильце. Після першої переміни дівчата зграйно проспівали епод[445] на славу сокровенних Декреталій.
А як уносили другу страву, Здоровега, розвеселений і розпромінений, звернувся до одного підчашого з такими словами:
— Прислужи, прислужко!
На ці слова одна дівчина мерщенько піднесла йому великий келих екстраваґантського вина. Той узяв його з її рук і, набравши повітря, сказав Пантагрюелю:
— Мій сеньйоре і ви, любі друзі! П'ю до вас від щирого серця. Ви мої любі-прелюбі гості!
Вихиливши келих і вернувши його гожій дівчині, він покликнув:
— О божественні Декреталії! Як ви всолодили солодке се вино!
— Нічогеньке (сказав Панурґ) винце!
— Я б волів (сказав Пантагрюель), щоб і несмаковите смакувало!
— О серафічна Шоста! (провадив Здоровега). Ти так потрібна для порятунку безталанних людей! О херувимські Клементины! Як повно у вас виводиться і як вірно описується ідеал щирого християнина! О янгеличні Екстраваґанти! Без вас пропали б нещасні душі, які блукають у своїх бренних тілах цим падолом сліз! Леле! коли ж нарешті дарована буде людям та особлива благодать, яка заохотить їх кинути всі клопоти і справи, щоби читати вас, пізнавати, вивчати, застосовувати, втілювати, всмоктувати, вбирати і вводити вас у найглибші шлуночки головного мозку, у шпик, у заплутаний лабіринт їхніх артерій? О, лише тоді, не раніше, не пізніше, цей земний світ стане щасливий!
На ці слова Епістемон підхопився на рівні і так, без сорому казка, ляпнув Панурґові:
— За браком стульчака доведеться вийти! Від цієї начинки й утрібки у мене кутнячку так розпирає, що стерпу нема!
— О, тоді (провадив Здоровега) не буде більше граду, морозу, інею, бурі! О, тоді прийде щедрота всіх благ земних! О, тоді в усьому всесвіті запанує вічний, міцний мир: ущухнуть війни, шарпанина, здирщина, харцизство, душогубство, убивати можна буде лише єретиків та клятих баламутів. О, тоді для всього роду людського запанують відрада, всерадість, усолода, млость, розваги, втіхи, блаженство! О велике віровчення, безцінна наука, божественні управи, увічнені в дивовижних розділах безсмертних цих Декреталїй! Хто з вас, читаючи хоча б півканона або ж одну-єдину сентенцію пресвятих Декреталїй, не відчував у собі, якщо тільки він не єретик, запаленого посвітача божественної любови і співчуття до ближнього, нездоланної нехоті до мирської марноти, захвату душі, піднесеної аж до третього неба, і цілковитого задоволу всіх бажань!

Розділ LII

Дальший тяг розмови про дива, Декреталіями вчинені

— Оце-то (сказав Панурґ) медотоуст! Та тільки я цьому ні на йоту не йму віри. Бо притрапилось мені якось у Пуатьє в шкотського вченого-декреталієзнавця прочитати один розділ, і від цього читання мені, хай ти сказишся, так заколодило, що я потім днів чотири, а то й п'ять відкладав малесенький оковелок. Але знаєте який оковелок? Такий, присягаюсь вам, як, за Катуллом, відкладав його сусіда Фурій:

Ти викладаєш в рік десяток жовтляків,
Оце і все лайно, що витрусить зумів.
Вони такі тверді, як ті боби чи камінь,
Що не каляєшся, узявши їх руками.

— Ха-ха! (сказав Здоровега). Іваном Предтечею свідчусь, на душі у вас, либонь, якийсь смертний гріх.
— Це (сказав Панурґ) не з тої бочки.
— Якось (сказав брат Жан) у Сеї надало мене підтертися аркушиком цих клятих Клементин, а треба вам знати, що Жан Ґімар, наш економ, викинув їх на монастирський дворик, — так ось, хай мене дідько візьме, якщо у мене потім не відкрився почечуй з такою страшною кровотечею, що гузняне моє гузно розгузнилося.
– Іваном Предтечею свідчусь (сказав Здоровега), це вас, безперечно, Господь покарав за те, що ви ці святі книги закаляли, а вам же треба цілувати їх і шанувати як самого Бога або ж, у крайньому разі, як найшановаиіших святих. Панорміта зроду не збреше.
— Жан Шуар (сказав Понократ) з Монпельє купив у ченчиків святого Оларія кілька дивовижних Декреталій, на чудовому, великоформатному ламбальському пергамені, і заходився робити з них велень — золото плющити. А що б ви думали: всі аркуші вийшли з вадою, драні і рвані.
— Мста (сказав Здоровега), кара Божа.
— Манський аптекар (сказав Евдемон), Франсуа Корню, наробив з бґаних Екстраваґант фунтиків, і хай я перестану вірити в біса, якщо все, що він туди клав, тої ж миті не споганилось, не знівечилось і не обернулось у трутизну: ладан, перець, ґвоздика, кориця, шафран, віск, пряноші, касія, ревень, тамаринд, коротше, дроґі, ґоґі і ксеноґі.
— Бич (сказав Здоровега), кара Господня! Пускати святі скрижалі на порожнечу світовую!
— У Парижі (сказав Карпалим) Роньє, кравець, пустив старі Клементини на викройки і змірки. Диво дивне! увесь одяг, за цими зразками скроєний і за цими мірками пошитий, був збагнітований: мантії, плащі, опанчі, жупани, спідниці, козакини, колети, камзоли, кобеняки, гуні, фижми. Роньє думає, що кроїть кирею, аж виходять матнисті штани. Замість жупана у нього викроюється крислатий капелюх. Крає козакин, а виходить наплечник. За зразком камзола викроюється кардинальська шапочка. За тією ж викройкою взялися шити його кравчики, спину розрізали, а вийшла якась пательня — каштани смажити. Візьметься за колет, вийде чобіт. За зразком фижм викроює Богородицю. Думає, що шиє опанчу, а в руках у нього швейцарський тамбурин. Зрештою суд зобов'язав сердегу заплатити всім замовникам за зіпсований крам, і тепер у нього як виметено.
— Кара (сказав Здоровега), Боже віть за віть!
— У Каюзаку (сказав Гімнаст) сеньйори д'Етісак і віконт де Лозен замислили кидати в мету стріли. Пероту розрізав півтома Декреталій доброго каноніка Лакарта і наробив з них білих кружків на цілі. І що ж? Я віддам, я продам свою душу всім дідькам, як бодай хтось з місцевих арбалетників (на всю Ґієнну не знайти кращих) у ціль улучив! Що не стрільне, то й прокине. Пресвята мета так і зосталася недіткнутою, непорочною і неушкодженою. Сансорен-старший, який збирав застави, присягався нам золотими фиґами (найстрашнішою своєю клятвою), що він ясно, явно, чітко бачив, як Каркеленова стріла летіла просто в мушку посеред білого круга і раптом, ледь не торкнувшись її і не ввігнавшись, відхилилась на цілу туазу вбік, до пекарні.
— Диво (гукнув Здоровега), диво, диво! Прислужи, прислужко! П'ю до всіх, хто тут! Ви всі щирі християни.
На ці слова дівчата пирхнули. Брат Жан чмихнув носом, ніби наміряючись по жереб'ячому скочити на кобилу, чи по-чернецькому на віслючку, чи сісти верхи, як Ербо, на бідноту.

— Мені здається (сказав Пантагрюель), що стріляти в таку мету ще безпечніше, ніж у Діогена.
— Що таке? (спитав Здоровега). Хіба Діоген був декреталістом?
— Це (сказав Епістемон, уже своє, свійське, уробивши) добрий пац по шиї.
— Діоген (відповів Пантагрюель) надумав якось розважитися і пішов подивитись, як лучники стріляють. Один із них був такий незграба і недотепа, що, як випадала черга йому, глядачі, побоюючись, як би він їх не вцілив, тікали хто куди. Діоген, свідок того, як стріла його відхилилась від цілі на цілий трабют, вдруге, коли глядачі сипонули врозтіч, підбіг і став біля мети, бо, як на нього, це було найбезпечніше місце, мовляв, лучник у те трафля, в що не мірить, тому меті жодна стріла не загрожує.
— Пахолок (сказав Гімнаст) сеньйора д'Етісака на ім'я Шамуяк підмітив цю диявольську мороку. Він порадив Пероту перемінити мету і взяти на неї папери з Пуякового досьє. Отоді у змагунів почали стріли в ціль лягати.
— У Ландерусі (сказав Ризотом) весілля Жана Деліфа, як там давно повелося, справляли бучно і буйно. Після вечері гралися фарси, кумедії, веселі сорнети, танцювалися маврески з бубонами і калатальцями, являлися карнавальники і маскарадники. Я і мої товариші по бурсі, бажаючи гідно шлюбованців повіншувати (зранку нам подарували гарні білі й лілові весільні стрічки), начепили собі потішні бороди з силою святомихайлівських скойок і равликових черепашок. За браком опуші, реп'яха, лопуха і паперу ми змайстрували собі машкари з отворами для очей, носа і рота з старої, занедбаної Шостої. Та от чудасія! щойно закінчилися наші скоки і вискоки і ми скинули машкари, з'ясувалося, що ми за чортенят з Дуейських Страстей жаськіші й калікуватіші, такі споганені мали ми обличчя в тих місцях, де їх торкалися декретальські аркушики. У кого ряботиння, у кого гвіздочки, у кого віспа, у кого червона висипка, у кого великі фурункули. Коротко, найменше потерпів із нас той, хто зуби згубив.
— Чудо (гукнув Здоровега), чудо!
— Де ж пак (сказав Ризотом). Мої сестри, Катрін і Рене, поклали під цю прегарную Шосту, як під прес (бо вона була вкрита грубими дошками і підбита ґонталями), випрані, вибілені й накрохмалені манишки, чохолки і комірці. І от, Богом свідчуся…
— Стривайте! (сказав Здоровега). Якого Бога ви маєте на увазі?
— Бог один, — відповів Ризотом.
— Так це (сказав Здоровега) на небесах. А хіба нема у нас бога на землі?
— Агій на тебе! (сказав Ризотом). Про нього, сказати по щирости, я й не подумав! Отож, богом земним, папою, присягаюсь: їхні манишки, комірці, нагрудники, слинявки і всякі пов'язки стали від міїпка вугляра чорніші.
— Диво (гукнув Здоровега). Прислужи, прислужко, і затям ці гарні придибенції.
— Як це (спитав брат Жан) співається?
От як Декрет декретували,
Жандарми потягли чували,
Ченців скакати потягло,
І в світі воцарилось зло.
— Розумію (сказав Здоровега). Все це новонасталих єретиків блазенство.

Розділ LIII

Як уміло Декреталії із Франції до Рима золото переганяють

— Я б охітно (сказав Епістемон) цілий казан утрібки поставив лиш за те, щоб прочитати у первотворі такі страшні розділи, як Execrabilis, De multa, Si plures, De annatis per totum, Nisi essent, Cum ad monasterium,

Quod dilectio, Mandatum[446] та деякі інші, які щороку переганяють з Франції до Рима чотириста тисяч із гаком дукатів.
— Та й усе? (сказав Здоровега). Мені здається, що цього ще й мало, якщо зважити, що Найхристиянніша Франція єдина годувальниця римської курії. А проте знайдіть-но якусь книгу з філософії, права, математики, белетристики, нарешті (прости Боже!) святоотецьку книгу, здатну витягати з кишені аж стільки? Не знайдете. Нізащо! Ніїде вам не запопасти такого золотодайного джерела, я вас запевняю. А ці окаянні єретики досі не бажають вивчати і пізнавати Декреталії! Паліть, ущикніть щипцями, ріжте, топіть, вішайте, на палю садіть, кості ламайте, четвертуйте, колесуйте, кишки випускайте, розпинайте, розчленяйте, шаткуйте, чикрижте, смажте, парте, варіть, кип'ятіть, на дибу підіймайте, печінки відбивайте, спопеляйте гидосвітних цих єретиків, декреталієненависників, декреталієубійників, бо вони ще гірші за людиноубійників, гірші за батькоубійників, гаспидські ці декреталіктони![447]
Якщо ви, добрі люди, прагнете числитися й бути щирими християнами, то я благаю вас ні про що інше не думати і не розважати, нічого не робити і не починати, окрім того, чому нас навчають святі Декреталії та їхні королларії, а саме чудородна Шоста, чудородні Клементини і чудородні Екстраваґанти! О, божественні книги! Тоді, добрі люди, ви сподобитесь тут, на крузі земнім, слави, почести, величання, багатства, високих чинів і переваг. Усі побожно поважатимуть вас, кожен млітиме перед вами, вас вирізнять, виокремлять і піднесуть, бо по всій піднебесній не знайдете ви більших умільців, як ті, хто з веління і призводу Предвічного присвятив себе вивченню святих Декреталій.
Вам хочеться обрати лицарського цезаря, славного верховоду, гідного отамана і командира війська, який під час війни уміє всі перепони долати, всіх небезпек тікати, весело вести своїх людей на приступ і в бій, нічим не важити, завжди без утрат брати гору і збирати лаври звитяги? То візьміть декретиста, даруйте, декреталіста.
— Нічого собі ляп! — сказав Епістемон.
— Вам потрібен муж умудренний і удатний до того, щоб мирного часу заряджати республікою, королівством, імперією або ж монархією, аби і церква, і ноблі, і сенат, і люд жили у всякому привіллі, в розкоші, в достатках, у добрі, у догоді, у згоді? То візьміть декреталіста.
Вам потрібен муж, що зразковим своїм життям, проречистістю, спасенним всамобожжям за короткий час, без розливу крови, здолав Святу землю відвоювати і безвірних турків, жидів, татар, москалів, мамелюків і сарабовитів на святу віру навернути? То візьміть декреталіста.
Чому у багатьох краях люд баламутний і розперезаний, челядь захланна і ледача, а бурсаки — лобуряки й осли? Бо їхні володарі, шафарі і вихователі не були декреталістами.
А хто (скажіть чесно) запровадив, утвердив, підніс славні чернецькі закони, якими оздоблена, розцяцькована й осяяна Християнщина, ніби шата небесна ясними зорями? Божественні Декреталії.
Хто зафундував, заклав і розбудував підвалини життя в пустиньках, монастирях та абатствах і хто нині держить, годує і плекає ченчиків чесних, їхніми ж невсипущими денними і нічними молитвами світ позбавлений від загрози бути знову зануреним у дочасовий хаос? Святі Декреталії.
Хто щодень видає і щедро примножує всі земні, матеріяльні і духовні, блага, у високославній і високохвальній батьківщині Святого Павла? Святі Декреталії!
Хто надав апостольському папському престолу в Римі такої грізної потуги, що в цілому всесвіті, хоч-не-хоч, усі королі, цезарі, потентати і

сеньйори, залежні від нього, ним одним підтримувані, ним короновані, конфірмовані, воцарювані, приїздять поцілувати, упавши ницьма, його чудородну пантофлю, чиє зображення ви оце споглядали? Щасливі Декреталії Божі.
Я хочу вас у великий секрет утаємничити. На ваших університетських гербах і гаслах зображується книга, чи то відкрита, чи то закрита. Як по-вашому, що це за книга?
— Хтозна (відповів Пантагрюель). Я її ніколи не читав.
— Це (сказав Здоровега) Декреталії, без яких загинули б усі університетські привілеї. Вам це й невтямки! Ха-ха-ха-ха!
Тут Здоровега почав ригати, пердіти, реготати, плюватися і пітніти і вручив свою заяложену цупку рогачку одній дівчині, яка веселенько наділа її на свою гарненьку голівку, ніжно поцілувавши її, як запоруку й обіцянку того, що вона одружиться перша.
— Віват! (гукнув Епістемон) віват! фіфат! піпат! бібат[448]! От уже справді секрет апокаліптичний!
— Прислужко (сказав Здоровега), прислужко, прислужи нам не в службу, а в дружбу. Правички, десерт! Отож-бо кажу: присвятивши себе вивченню святих Декреталій, ви шани і багатства приподобитесь ще на цьому світі. А ще я додам, що на тому світі вготоване вам спасіння у блаженному Царстві Небесному, ключі від якого довірені благому нашому Богу, декреталіарху. О всеблагий Боже, ти, якому я поклоняюся, ти, якого мені ще не довелося лицезріти! Яви нам особливу ласку і бодай у смертну нашу минуту відкрий нам многоцінний сей скарб святої нашої матері Церкви, якого ти єси блюститель, хранитель, доглядач, розпорядник і розподільник! І хай за твоїм призволом завше у нас буде здобіль найсолодших плодів боголюбства, чудородних цих єпитимій, щоби біси не змогли накинутися на наші безщасні душі і щоби страшний зяв пекла не поглинув нас. Як же не минути нам Чистця, хай буде так! А все ж у твоїй руці і в твоїй волі одрятувати нас, коли тобі заманеться.
Тут Здоровега попустив патьоки буйних і гарячих сліз, б'ючи себе в груди і складені хрестом палюхи цілуючи.
Розділ LIV
Як Здоровега Пантаґрюелю груші доброго християнина подарував
Епістемон, брат Жан і Панурґ, свідки цього несподіваного горя, прикрилися серветками і закричали: "Няв, няв, няв!", вдаючи, ніби плачуть і сльози втирають. Дівчата не розгубились і піднесли всім коряки з клементинським вином, а до нього варення, повидло і конфітуру. Веселий бенкет відновився.
Наприкінці трапези Здоровега обділив нас горою великих і гарних груш і сказав так:
— Пригощайтеся, друзі, груші ці особливі, таких ви ніде не знайдете. Землі не всеплодющі. Ебен росте лише в Індії. Сабея добрий ладан родить. Острів Лемнос дає глину на сургуч. А ось такі добірні груші ростуть тільки на нашому острові.
— А як (спитав Пантагрюель) вони у вас називаються? Як на мене, груші дуже смачні і соковиті. Якщо покраяти їх начетверо, покласти у ронделькy, додати туди трохи вина й цукру і все разом зварити, то вийде страва, дуже корисна як для недужих, так і для здорових.
— Ще б пак (відповів Здоровега). Ми люди, хвалити Бога, прості, і фиги називаємо фиґами, сливи сливами, а груші грушами.
— Далебі (сказав Пантагрюель), от я домів вернусь (а це, дай Боже, буде скоро), посаджу і вщеплю їх у моєму туреньському саду на березі Луари, і

будуть вони називатися грушками доброго християнина. Адже щиріших християн за тутешніх папоманів я ще не видів.
— А ще (сказав брат Жан) чом би їм не подарувати нам два-три візки своїх дівчаток.
— На кий біс? — спитав Здоровега.
— Щоб мазку (відповів брат Жан) їм пустить межи палюхами ніг, дебеленький харалужний чингал туди засадивши. Так ми вщепимо на них діток доброго християнина, і цього плоду ото вже наплодиться у нас, а то ж наш несмачний.
— Ба ні (відповів Здоровега), ми вам їх не дамо, ні. Ви хочете, щоб ваші хлопці їх виграли: я це вгадую з вашого носа, навіть якби зроду вас не бачив. Лишенько, от уже синаш! Невже ви душу свою хочете занапастити? В наших Декреталіях щодо цього ніякого попуску. Ви б лучче їх пильно прочитали.
— Воля ваша (сказав брат Жан). Та тільки si tu non vis dare, praesta, quaesumus.[449]
Так, принаймні, у Требнику сказано. Отже, мені жоден бородань не страшний, хай навіть це кристалічний, чи то пак декреталічний, учений мудь у своєму триріжному капелюсі.
Пообідавши, ми попрощалися зі Здоровегою і всіма добрими островиками, доземно подякували їм і обіцяли на віддяку за гостинність упросити, коли будемо у Римі, його щасливість негайно одвідати їх. Потім вернулися до нашого ковчега. Пантагрюель, як завжди гойний, на віддяку Здоровезі за те, що той показав нам святий лик папи, подарував йому дев'ять штук золотої фризової парчі — на завісу на заґратоване віконце і велів наповнити карнавку подвійними екю з сабо — на відбудову і розбудову храму, а дівчаткам, прислужницям під час обіду, розпорядився видати по дев'ятсот чотирнадцять золотих салютців на віно.
Розділ LV
Як Пантаґрюель у чистому морі різні відталі слова почув
У чистому морі ми лигали і кругляли, калантарили і колупали, аж це Пантагрюель устав з-за столу й озирнувся довколо. Потім сказав нам:
— Чуєте, друзі? Мені людський гомін вчувається, але я не бачу ані лялечки. Прислухайтесь.
На ці слова ми нашорошили вуха і почали захланно — так висисають смаковитих устриць з черепашок — повітря вухами вбирати, чи не забринить голос або звук; а щоб нічого не пропустити, дехто з нас, не кажи ти цезар Антонін, навіть долоні до вух наставив. Анічичирк.
Пантагрюель наполягав і далі, що голоси витають у повітрі, чоловічі й жіночі; зрештою і нам примарилося, що й ми теж їх чуємо, якщо це тільки не у вусі дзвенить. Що дужче ми слух натужували, то виразніше вловлювали окремі голоси і навіть цілі слова, і тут нас ошанув великий страх, та й неспроста: бачити нічого не бачимо, а чуємо різні звуки і голоси, і чоловічі, і жіночі, і дитячі, і кінське іржання; аж Панурґ не витерпів і гукнув:
— Хто це, туди к нечистому, шуткує? Ми пропащі! Тікаймо! Загнали нас на слизьке! Брате Жане, ти тут, друзяко? Будь ласка, стань до мене щільніше! Самосік твій з тобою? Дивись, щоб він не застряг у піхвах. Ти тільки його половину відчистив. Ми пропащі. Послухайте: це, їй-богу, бухають з гармат. Тікаймо! Але тільки не рачки, як пропонував Брут у Фарсальській битві, я пропоную на вітрилах і на веслах. Тікаймо! На морі у мене дух у п'яти залазить. От у винарнях і в райських затишках його мені задосить. Тікаймо! Рятуймося! Це в мені не острах озивається, адже я нічого не боюсь, опроче пені. Я завжди так казав. Так само казав і вільний стрілець

з Баньоле. Не будемо дуже впиратися, а то ще запоремо носом у воду. Тікаймо! Гей, підошвами кресай! Та поверни ж стерно, сучий сину! Погодив би оце мені Бог опинитися зараз у Кенкене, я б і женитись тоді не став би! Тікаймо, нам з ними все одно не впоратися. Десять проти одного, клянусь. До того ж вони у своїй стихії, а ми зайди. Вони витнуть нас до ноги. Тікаймо, нема чого стидатися. Демостен сказав, що втікач знову сточить бій. Принаймні, відступимо. На бакборт, на штирборт, до фок-щогли, до буліней! Ми пропали. Тікаймо, бий вас усіх лиха година, тікаймо!

Почувши Панурґове ячання, Пантагрюель сказав:

— Який ще там утікач вискіпався? Спершу погляньмо, що це за люди. А що як вони наші? Я поки що нікого не бачу, а бачу я на сто миль довкруж. Але чуєш! Я читав, що філософ Петроній вірив, що існує кілька світів і вони творять рівносторонній трикутник, центр якого є виталище Істини, осередок Слів, Ідей, Образів і Праобразів усього, що було і буде, а довкола них — наш Вік. І ось у деякі роки, через тривалі проміжки часу, частина їх падає на людей, як застуда або ж як упала роса на Гедеонове руно, а решта дожидається будучини, і так до кінця світу.

А ще пригадую: Арістотель вважав, що Гомерові слова летючі, імкливі, плинні і, отже, живі.

Ба більше: Антифан уподібнив Платонове вчення словам, які були колись вимовлені суворої зими, зараз же застигли на морозі, і так їх ніхто не почув. Справді, те, чому Платон навчав малих дітей, навряд чи вони зрозуміли навіть у похилих літах.

Отож-бо не зайве було б поміркувати і з'ясувати, чи тут не саме такі слова відтають. Ми, мабуть, були б уражені, якби знайшли тут Орфеєву голову і ліру, тоді як фракиянки, посікши Орфея на капусту, кинули голову його і ліру в річку Гебр, а річка понесла їх до моря аж до острова Лесбос, і так вони вкупі повсякчас і пливли; голова при цьому співала журливу пісню, буцімто плач по Орфею, а струни ліри, під повівом леготу, дзвеніли в унісон співу. Пошукаймо, чи нема їх тут.

Розділ LVI

Як Пантаґрюель серед замерзлих слів негожості знайшов

Лоцман на це так відповів:

— Сеньйоре! Вам боятися нема чого. Ось креси Льодовитого моря, на початку минулої зими тут точилося велике і криваве боїще між аримаспами і нефелібатами. Ось тоді й замерзли у повітрі слова і крики чоловіків і жінок, брязкіт булав, дзвін панцирів і збруї, кінське іржання і всі бойові гуки. Нині люта зима минула, її змінила ясна і тепла година, слова відмерзають і доходять до слуху.

— Далебі (сказав Панурґ), я в це вірю. А чи не можна нам побачити хоч якесь слівце? Пригадую, я читав, що під горою, де Мойсей закон для жидів дістав, люди в'явки бачили голоси.

— Маєте! Маєте! (сказав Пантагрюель). Ось вам ще не розмерзлі.

І він кинув на чардак цілі пригорщі замерзлих слів, на різноколірне драже схожих. Слова ці, дубуваті, зелені, лазурові, піщані, золотисті, відігрівались у нас на долонях і танули, як сніг, і ми їх направду чули, але не розуміли, бо це була базгранина, опріч одного замашненького слова — відігріте брата Жана долонями, воно видало пук, так пукають на вогні ненадрізані каштани, і з ляку всі ми аж скинулися.

— Колись (сказав брат Жан) це був постріл із фальконета.

Панурґ попросив у Пантаґрюеля ще таких слів. Пантагрюель відповів, що давати слова — це справа коханців.

— Ну, то продайте, — сказав Панурґ.

— А це вже справа адвокатів (відповів Пантагрюель) — продавати слова. Я б охвітніш продав вам мовчанку, тільки заправив би дорожче, ніж за слова, Демостен он став безголосим за деньє.
А все ж він сипонув на чардак ще три-чотири пригорщі. І тут я побачив слова гризькі, слова скривавлені (лоцман нам сказав, що іноді вони вертаються туди, звідки йдуть, себто до перерізаного горла), одні здатні викликати жах, а інші гримасу огиди; щойно вони відтанули, то ми почули: Гін-гтн-гін-гін, гіс-тік-бий-трощи, бредеден, бредедак, фрр, фрр, фрр, бу-бу-бу-бу-бу-бу-бу-бу, траккк, тракк, трр, трр, трр, тррр, трррррр, он-он-он, он-он, у-у-у-у-у-он, ґот, маґот і ще якісь варварські слова, лоцман сказав, що все це бойові гасла і кінське іржання під час січі. Потім ми почули інші шорсткі вирази, відтаюючи, вони лунали як бубони і жоломійки або як ріжки і сурми. Повірте, це була суща утіха. Мені спало покласти кілька гнилих слів в олію, як зберігають сніг і лід, або ж у дуже чисту солому. Одначе Пантагрюель не дозволив, він сказав, що це дурниця запасати те, чого ніколи не бракує і що завжди на трапку, бо за масними словами добрі й веселі пантагрюелісти до батька не побіжать.
Тут Панурґ під'юдив брата Жана і довів його до сказу, бо піймав, як він цього не сподівався, на слові, і брат Жан насварився, що він ще в цьому розкається, як каявся Жасом, продавши сукнину доброму Патлену, вірячи йому на слово; ось як Панурґ жениться, то він, брат Жан, піймає його, як бугая, за роги, скоро той зловив його на слові, як людину. На це Панурґ скривив йому потішну міну і гукнув:
— Ех, аби ж то Пан-Біг погодив мені почути, з місця цього не сходячи, слово Божественної Сулії!
Розділ LVII
Як Пантаґрюель в обійсті месіра Ґастера, первого у світі магістра наук і мистецтв, висів
Того ж таки дня Пантагрюель виладувався на острові, з усіх інших найзнакомитішому, як своєю розпологою, так і острівним губернатором. Береги його всюди були скелясті, гористі, голі, дикі, з крутим узвозом, і майже неприступні, як дофінська гора Неприступна, кругла, як кабак, і названа так тому, що споконвіку ніхто не здолав її підкорити, окрім Дуаяка, начальника артилерії короля Карла VIII — той якоюсь диявольською мудрацією видерся і побачив на її шпилі старого цапуру. Як той цапура туди попав, покрито таємницею. Подейкували, що його ще ягням заніс туди чи то орел, чи то сова і що він зумів врятуватися від них у заростях. Виграмолювавшись страшною кручею і добре чуба нагрівши, ми побачили, що вершина гори мальовнича, гожа, плодюча і цілюща, мені здалося, ніби я потрапив у той квітучий вертоград і земний Рай, місце якого добрі богослови і досі намагаються визначити, ведучи стільки суперечок. А от Пантагрюель нас запевняв, що це виталисько Арете (себто Чесноти), описане Гесіодом, але на його опінію навряд чи можна пристати.
Губернаторював на острові месір Ґастер, первий у світі магістер наук і мистецтв. Якщо ви уявляєте, що найбільший магістер наук і мистецтв був вогонь, як пише Цицерон, то помиляєтесь і на хибний шлях стали, бо й сам Цицерон у це не вірив. Як же думаєте, що первим винахідником наук і мистецтв був Меркурій, як колись вважали давні друїди, то знову вклепалися. Мав рацію автор Сатир, кажучи, що магістром усіх наук і мистецтв був месір Ґастер.
Саме з ним мирно уживалася добра пані Потреба, іншими словами Убогість, матір дев'яти Муз, від якої від бога Достатку Пора народився колись шляхетний Амур, посередник між Небом і Землею, як засвідчив у своєму Бенкеті Платон.

І ось цього лицарського державця ми повинні сліпо слухатися, власкавлювати і шанувати, бо він свавільний, суворий, шорсткий, жорстокий, твердий, непохитний. Йому годі щось довести, навіяти, утовкмачити. Він не слухає, та й край. І, як єгиптяни розказують, що Гарпократ, бог мовчання, по-грецькому Сагаліон, був безвустий, себто рота не мав, так само Ґастер родився безвухим, подібно до безвухої статуї Юпітера на Криті. Спілкувався він тільки на мигах. Але знакам його всі коряться швидше, ніж преторським едиктам і королівським указам. У вволянні своєї волі він жодного загаю і зволікання не допускає. Про це у книгах згадується. Так воно і є насправді. Я сам у цьому пересвідчився. І все ж ручаюсь, що від наказів месіра Ґастера хитається небо і трясеться земля. Як він вирік свою волю, то треба її вволяти або померти.
Лоцман нам розказав, що якось, взором описаного в Езопа бунту частин тіла проти шлунка, ціле царство соматів на Ґастера піднялось і присяглося більше під нього не хилитися. Проте скоро вони про це пошкодували, бунтувати зареклися і смиренно під його берло вернулися. А то б вони всі до одного з голоду попухли.
Хоч би в якому товаристві він був, жодних суперечок про те, хто вище, хто нижче, при ньому не велося, він іде вперед, хай би хто тут був — король, цезар чи навіть сам папа. І на Базельському соборі він теж ішов першим, хоча, як вам уже відомо, на цьому соборі колотились і сварились, кому з ким сидіти. У всіх тільки на думці, як Ґастеру догодити і прислужитися. Але й він віддає віть за віть, зробив нам багато добра, винайшовши усі науки і мистецтва, всі промисли, всі знаряддя, всі мудрі пристрої. Навіть звірів він навчає мистецтвам, у яких їм природа відмовила. Робить поетами круків, папуг, шпаків, а поетесами — сойок і сорок, учить їх промовляти, говорити і співати людською мовою. І все це ради черева!
Одомашнює і приручає орлів, кречетів, соколів, рарогів, сапсанів, шулік, кань, кібців, птахів для ловів, вільних, хижих, диких, і як навіть одпустить їх політати на волі в небі і держить їх там так довго, як побажає, і так високо, як заманеться, і вони, по його уподобі, ширяють, кружляють і шугають і навіть за хмарами удобрухають і вгонобляють його, а відтак він раптово опускає їх з піднебесся на землю. І все це ради черева!
Слони, леви, носорожці, ведмеді, коні, собаки у нього танцюють, вальсують, вольтижують, б'ються, плавають, ховаються, приносять йому, що накаже, і беруть, що накаже. І все це ради черева!
Рибу, як морську, так і прісноводну, китів і підводних чудовиськ він піднімає з дна моря, вовків викурює з лісу, ведмедів зі скель, лисів з нір, ґадів з-під землі. І все це ради черева!
Коротше, він невситимий і в гніві своєму пожирає всіх, і людей, і тварин: саме така доля спіткала васконів, коли під час серторіанських війн їх обложив Квинт Метелл, сагунтинців, коли їх обложив Ганнібал, жидів, коли їх обложили римляни, і ще шістсот інших племен. І все це ради черева!
Коли Потреба, його гувернантка, рушає в путь, то де тільки вона пройде, закриваються всі парламенти, всі едикти йдуть нанівець, усі ордонанси залишаються на папері. Вона не підлягає жодним законам, вона їх не визнає. Всі від неї тікають, не озираючись, і воліють пройти крізь вогонь, крізь гори і крізь провалля, аби лиш не попастися їй до лабет.

Розділ LVIII

Як Пантаґрюель, при дворі премудрого магістра перебуваючи, енґастримітів і ґастролатрів[450] незлюбив

При дворі цього великого і премудрого магістра Пантагрюель визначив дві породи дворакіе, зануд і підлабузників, і пройнявся до них великою нехіттю. Одні називалися енґастримітами, а другі — ґастролатрами. Енґастриміти хвалилися, що вони випали з давнього ложа Еврілового, і вказували на свідчення Арістофана в комедії під назвою Борчимухи, або Оси, і що в давні часи вони звалися евриклеянами, про що згадує Платон, а також Плутарх у книзі Упадок оракулів, а у святих Декреталіях (26, стаття 3) вони іменуються черевомовцями. І так само називає їх йонійською мовою Гіппократ (Про епідемії, кн. 3), бо черевом вони говорять. Софокл називає їх стерномантами.[451]
Були то відьмаки, характерники і брехуни, що народ дурили, вдаючи, ніби розмовляють і відповідають на запитання не ротом, а животом.
Саме така черевомовниця жила близько 1513 року по Різдву благословенного нашого Спасителя, звалася вона Якоба Родиджина, італійська жінка низького коліна, і ми нерідко чули, і не лише ми, а й тьма-тьменна мешканів Феррари та інших міст, як з її черева виходив голос нечистого духа, голос невеликий, кволенький і тихий, але слова вона вимовляла цілком розбірливо, виразно і чітко, коли її з цікавости запрошували і закликали до себе багаті сеньйори і принци Цизальпинської Ґалії, і, щоб крутнів і шахрайства не допустити, її змушували роздягатися догола і затикали їй ніс і рот. Лукавий вимагав, аби його величали Кучерявчиком або ж Цинциннатулом, і тішився непомалу, коли його так називали. Тільки-но його так назвуть, як він цю ж мить починав відповідати на запитання. Як його питали про теперішнє або ж про минуле, то він угадував і тим дивував слухащих. А як про майбутнє питали, то він попадав пальцем у небо і щоразу плів сухого дуба. Нерідко він навіть признавався у своєму невігластві і замість відповіді гучно пердів або ж щось харамаркав якоюсь варварською мовою.
Що ж до ґастролатрів, то вони ходили стовпищем і цілою ватагою, і одні були веселі, грайливі і манірні, а другі сумні, поважні, суворі і понуркуваті, і всі наголо були дармоїди, і за холодну воду не бралися, ніхто з них не працював, вони тільки, за Гесіодом, марно землю отягчали, мали лиш один клопіт — як би не схуднути і не скривдити черево. Ходили в личинах і таких вигадливих уборах і строях — аж очі на себе вбирали. Ви могли б мені сказати, і про це стародавні мудреці і любомудри писали, що вигадливість Природи здається невичерпною в тому натхненні, з яким вона творила морські мушлі, стільки ми бачимо в них розмаїття форм, барв, обрисів і структур, мистецтву неприступних. Проте смію вас запевнити, що у строях ґастролатрівських кобок упадало в око не менше розмаїття і гожости. Всі вони мали Ґастера за великого бога, поклонялись йому як богу, складали йому жертви як усемогутньому богу, не знали іншого бога, окрім нього, служили йому, любили його над усе і шанували як бога. Сказати б, це про нього писав святий Апостол (До філіпян 3): "Многі бо, про котрих не раз говорив я вам, тепер же й плачучи говорю, вороги хреста Христового, їх кінець — погибель, їх Бог черево".
Пантагрюель порівняв їх із циклопом Поліфемом, який у Еврипіда так глаголить: "Я жертви складаю лише собі самому (а не богам) і моєму череву, з усіх богів найбільшому".

Розділ LIX

Про кумедну статую Жерунку, а також як і які жертви складають ґастролатри черевомогущому своєму богу

Ми все ще спостерігали за мінами і жестами цих ротатих прицюцькуватих нетруджених ґастролатрів, аж це оглушливо забовкали дзвони, і на цей перебовк усі вони вишикувались побатальйонно — за чином, званням і

старшинством. Перед вів, рушивши повз месіра Ґастера, опасистий, молодий, здоровий Пузань, на довгій позолоченій жердині несучи дерев'яну статую, неоковирно тесану і грубо розмальовану, схожу на ту, яку Плавт, Ювенал і Помпоній Фест описують. На Ліонському карнавалі її називають Дармоїдкою, а тут вона відома під назвою Жерунка. Була це правдива хоха, кумедна, страхолюдна й обридлива, малих діточок пострах — очі більші за живіт, голова здоровіша за все тіло, щелепи важкі, широкі і страшні, з міцними верхніми і нижніми зубами, і ці зуби, тільки за схований у золоченій жердині мотуз сіпни, моторошно клацали один об одний, як у мецького дракона святого Клемента.
Ґастролари тим часом підступили, і я побачив, що за ними чвалає безліч розгодованих челядинців із кошиками, тайстрами, тюками, горнцями, ополониками і рондельками. Отак під проводом Жерунки якісь дифірамби, крепаколоми[452], епенони виспівуючи і кошики й рондельки відкриваючи, вони приносили у жертву своєму богу:
білий Гіппократ з ніжною
печенею,
хліб білий,
хліб м'який,
хліб канонік,
хліб буржуа,
карбонат шести гатунків,
козлятину смажену,
холодну печеню з телятини з імберцем і з перцем,
кускус,
утрібки,
фрикасе дев'яти гатунків,
паштет,
жирний бульйон на перше,
бульйон з заятини,
бульйон ліонський,
капусту головату з бичачим
шпиком,
меланж,
раґу.
А під них неодмінні трунки і насамперед добірне і смаковите біле вино, відтак кларет і червоне, холодне, як лід, його приносили і подавали у великих срібних кухлях. За цим ішло:
ковбаса ліверна з гострою
муштардою,
сосиски,
бичачі язики копчені,
соління,
хребці під горошком,
фрикандо,
кров'янка,
сервелат,
сальтисон,
шинка,
вепряча голова,
солена дичина з ріпою,
покраяна печінка з салом,
оливки у розсолі.
Все це вином присмачувалося.

Потім їй у пащеку запихали:
баранячі лопатки з часником,
паштети з гарячою підливою,
свинячі котлети з цибулячим
соусом,
каплунів, у їхньому соку
смажених,
курчат,
острюх,
ланей,
оленят, оленів,
зайців, зайченят,
куріпок, куріп'ят,
фазанів, фазенят,
павичів, павичат,
лелек, лелечат,
бекасів, бекасят,
ортоланів,
гиндиків, гиндичок, гиндичат,
припутнів, припутнят,
свинину з мустом,
качок з цибулячою підливою,
дроздів, хоростільників,
курочок водяних,
сизяків,
диких каченят,
турпанів,
чапель кочубеїв,
чирок,
норців,
бугаїв-гукал,
куликів,
колпиків,
орябців лісових,
лисух з цибулею-пором,
малинівок, козуль,
баранячі лопатки
з каперцями,
воловину по-королівському,
телячу груднинку,
варених курок і жирних
каплунів під бланманже,
рябчиків,
курчат,
трусів, трусенят,
перепілок, перепелят,
голубів, голуб'ят,
чапель, чапленят,
дрохв, дрохвенят,
шкаворонок,
цесарок,
ржанок,
гусей, гусенят,
кульонів,

куріпок лісових,
джурбаїв,
фламінго, лебедів,
колпиць,
вівчариків, журавлів,
куличків,
горличок,
кроликів,
їжатців,
хоростелей водяних.
Потім знов вино лилося за поріг.
Потім величезні паштети з дичини,
з жайворонків,
з вовчків,
з дикого козла,
з козулі,
з голубів,
з серни,
з каплунів,
паштети з салом,
свинячі ніжки з топленим
салом,
вишкварки,
ворони викладені,
сири,
персики,
артишоки,
соложеники,
артишоки ґишпанські,
пиріжки з яйцями,
сорнетти,
пампушки,
марципани дванадцяти сортів,
вафлі, вергуни,
пиріжки з айвою,
сир,
збиті білки,
варення з миробалана,
желе,
Гіппократ червоний і рожевий,
пуплен, макарони,
тартинки дванадцяти ґатунків,
крем,
повидло і конфітура
сімдесяти восьми ґатунків,
драже ста кольорів,
кисляк,
вафельні трубочки з цукром.
Наостанок знову вино, щоб губи не посмагли і ґорло не пересохло.
Item[453] печеня.
Розділ LX
Які жертви приносили ґастролатри у піст своєму богу

Пантаґрюель, побачивши це брудне збіговисько жертводавців і цілі хури їхньої пожертви, скипів і вже збирався піти ґеть, але Епістемон умовив його почекати, чим же завершиться ця кумедія.
— А які ж жертви (сказав Пантагрюель) складає це лайдацтво черевомогущому богу в пісні дні?
— Зараз вам скажу (озвався лоцман). На фуршет вони йому пропонують:
кав'яр,
ікру,
масло свіже,
пюре ґорохове,
шпинат,
оселедця малосольного,
оселедця копченого,
сардин,
анчоусів,
тунців солоних,
капусту з олією,
боби з маслом і сіллю,
сто одмін салати: з кресу,
з хмелю,
з яєць біскупа, з рапунцеля,
з юдиних вух (себто з грибів,
що під старою бузиною ростуть),
зі шпарагів, з жимолости
і багатьох інших,
лососину солону,
вугрів солоних,
устриць у черепашках.
Потому треба налитися усмак. Усе в них, як годиться, вина вистачає. Потім йому пропонують:
міног у білому вині,
марен,
маренят,
лобанів,
лобанят,
скатів,
каракатиць,
осетрів,
китів,
макрелей,
камбал,
палтусів,
одноочок,
тюльок,
карпів,
щук,
паламід,
морських вовків,
морських їжаків,
морських коропів,
мечоносів,
морських ангелів,
крепідюлів,
міножок,

щупачків,
карпищ,
карпичат,
сальмину,
сальмиків,
дельфінів,
косатиків,
солей,
полей,
мідій,
омарів,
креветок,
скатів білих,
устриць печених,
молюсків,
лангустів,
корюку,
барбунів,
пстругів,
сигів,
тріску,
спрутів,
лиманд,
глосей,
сцієн,
пагеліусів,
скобликів,
карму сів,
верховодок,
линьків,
форелей,
мерлуз,
хариусів,
сепій,
буркунців,
тунців,
бичків,
раків,
колюшок,
мурен,
вугрів морських,
умбрин,
тріски,
карму сів,
вугрів,
вугриків,
черепах,
змій, себто лісових вугрів,
дорад,
курочок морських,
окунів,
осетрів,
в'юнів,
крабів,

равликів,
жаб.
Після такого м'ясива треба, звісно, випити, бо можна і духа визівнути. Потім йому офірують:
мерлузу солону,
стокфиш,
яйця молоденькі, яйця
мнякенько зварені,
яйця круті,
яйця печені,
яєшню окату, яєшню бевку,
путрю,
калапацю тощо,
тріску звичайну,
метеликів,
вахню,
морських щупачків,
а щоб це легше травилося і засвоювалося, пиятика триває. Насамкінець йому підносять:
рижу,
проса,
каші,
мигдального масла,
льодів,
фісташок,
фістиків,
фиґ,
винограду,
зміячки еспанської,
мамалиґи,
чорносливу,
дактилів,
кістяків,
лісових горіхів,
пастернаку,
артишоків,
та ще й знову з розлив-морем.
У них тільки й клопоту, як би дорогими і щедрими пожертвами свого бога Ґастера вгонобляти, а ви повірте мені, що ідола Елагабала, ба навіть ідола вавилонського Ваала за царя Валтасара не вгонобляли так, як його. А проте сам Ґастер має себе зовсім не за бога, а за останнього злиденника і бездольника. І, достоту як колись цар Антигон Перший відповів такому собі Гермодоту, який величав його у віршах Богом і Сином Сонця: "Мій лазанофор[454] інакшої думки" (лазаном називали череп'яну вазу або уринал), так і Ґастер відсилав цих підоплічків і лизунів до свого сосуда, аби вони подивилися, пометикували і подумали, що ж за божество криється в його дристусі.

Розділ LXI

Як Ґастер вигадав способи жати і зберігати пашницю

Тільки-но ці гаспидські ґастролатри ретирувались, Пантагрюель заходився пильно вивчати Ґастера, шляхетного магістра наук і мистецтв. Ви самі здорові знаєте, що Природа поклала йому на харч хліб і все хлібне, а з призволу небес ніщо йому не перебаранчає добувати і зберігати хліб.

Насамперед він винайшов ковальство і хліборобство, себто вмільство землю порати, щоб вона збіжжя давала. Винайшов ратне мистецтво і зброю — збіжжя захищати, винайшов медицину, астрологію і математичні науки, аби збіжжя могло зберігатися цілі віки і аби від негоди, диких звірів і чухраїв його вберегти. Винайшов млини — водяки, вітряки і ручні з усією примусією — молоти мливо і робити з нього борошно, дріжджі, аби тісто сходило, і сіль, щоб присмачувати, бо він знав, що здоров'ю дуже вадить невичинений хліб і прісняки, вогонь, аби пекти, дзиґар і циферблати, аби знати час, поки печеться плід пашниці — хліб.
Як у одній землі забракло збіжжя, він винайшов штуку і спосіб перевозити його з одного краю до іншого. Йому набігла щаслива думка схрестити дві породи тварин — віслюка і коня, аби створити третю породу, себто лошаків, дужчих, цупкіших, витриваліших, ніж інші. Він винайшов вози і хури, щоб перевозити збіжжя було зручніше. Як на перешкоді торгівлі ставали моря, він винайшов, стихіям на подив, баржі, галери і судна — доставляти морем, ріками і річками зерно диким, невідомим, далеким племенам.
Траплялися такі роки, коли дощів у потрібну пору не перепадало і зерно гинуло і пропадало в землі. В інші літа були страшенні зливи, і зерно гнило. У ще інші зерно витолочувало градом, або ж воно від вітру осипалось, або ж стебла полягали. Ґастер, ще задовго до нашого приїзду, вигадав, як викликати з неба дощ, для цього треба було нажати лучної трави, трави звичайної, але мало кому відомої; одне стебельце цієї трави, кинуте колись у посуху аркадським жерцем Юпітера до криниці Агно на горі Лікі, викликало пару, пара згущалась у хмари, а з хмар ішов дощ, щедро зрошуючи всі околиці. Ґастер придумав, як переймати дощ і зупиняти його у повітрі або ж відганяти хмару, щоб вона пролилася над морем. Придумав, і як упиняти град, збивати вітер і відводити грозу взором трезенських метанян.
Аж це нова пеня наскочила. Лупії і дерії унадились красти пашню і збіжжя на полі. Тоді Ґастер придумав штуку будувати міста, фортеці і замки, щоб тримати хліб під замком і в надійному місці. І тепер уже зерно на полях не залишається, а звозиться у міста, твердині і замки, і місцеві мешканці захищають його і бережуть ліпше, ніж дракони пильнували золоті яблука в садах Гесперид. Він же винайшов мистецтво і спосіб руйнувати і зносити фортеці й замки бойовими машинами і знаряддям, а саме — таранами, балістами і катапультами, креслення яких він показав нам — у таких-от кресленнях не зуміли розібратись мудренні будівничі, учні Ветрувія, як у тому признався нам месір Деліберт Делорм, головний царя Мегіста архітектор; а коли ці нові машини випроби не витримали, з підступною мудрацією і мудрованою підступністю фортифікаторів зіткнувшись, месір Ґастер оце винайшов гармати, серпентини, кулеврини, бомбради і василиски, що стріляють ядрами залізними, свинцевими і мідними, ще важчими, ніж замашні ковадла, для цього він вигадав особливий склад пороху, страшенна вибухова сила якого здивувала саму Природу, що визнала себе переможеною мистецтвом, і, ось так, набагато випередив оксидраків, — ті, насилаючи блискавки, грім, град, бурю, сполохи, перемагали і трупом клали ворогів на бойовищі. Справді, постріл з василиска страшніший, грізніший і демонічніший, нищить, вигубляє, вражає і вбиває ще більше людей і приголомшує людську уяву ще сильніше, валячи більше мурів, ніж сто перунів.

Розділ LXII

Як Ґастер винайшов штуку і спосіб уникати поранення від гарматних пострілів

Сталося так, що Ґастер, що переховував збіжжя у фортецях, опинився в облозі, а фортеці його були зруйновані триклятими пекельними машинами, наділеними титанічною потугою, а пашниця його і збіжжя розкрадені і розграбовані; тоді він придумав, як уберегти від гарматного обстрілу фортечні мури, бастіони, вали та інші захисні укріплення, отож ядра зовсім не зачіпали їх і на льоту завмирали у повітрі, а як і зачіпали, то без усякої шкоди не лише для захисних укріплень, а й для самих оборонців. Від такого лиха він знайшов чудовий ярміс і довів це нам на досліді; ним потім скористався Фронтон, нині ж він править телемітам за звичну добропристойну вправу і розвагу. Полягає він ось у чому. (Тепер ви вже з більшою вірою поставитесь до розповіді Плутарха про один дослід: якщо від вас тікає не своїми ногами козяча отара, то запхніть реп'ях у пащу тієї, що біжить позаду, і вся отара як стій зупиниться.)
У бронзовий фальконет Ґастер засипав особливого складу порох, від сірки очищений і змішаний з певною кількістю чистої камфори, забив залізний добре калібрований набій з двадцятьма чотирма залізними шротинками, одні були круглі і сферичні, а інші на кшталт сльозинок. Потім, навівши його на свого молодого пахолка, ніби стрельнути йому в живіт збирався, почепив за шістдесят кроків, саме посередині між пахолком і фальконетом, сторчма до дерев'яного стовпа на вірьовці величезний камінь-магніт, тобто сидерит, або ж, інакше, ґеркулесів камінь, що його знайшов колись, як свідчить Никандер, на фригійській їді такий собі Магн. У просторіччі ми називаємо його магнітом. Потім він підпалював порох через отвір у пороховій камері. А коли порох згорав, то, щоб не утворювалося порожнеч (а порожнечі Природа не терпить, радше вся махиня Всесвіту, Небо, Повітря, Земля, Море, повернуться до предвічного Хаосу, ніж десь у світі проклюнеться порожнеча), набій зі шротом ґвалтовно викидався з жерла фальконета, і в камеру проникало повітря, бо інакше там утворилась би порожнеча, оскільки порох так і пихнув. Здавалося б, набій зі шротом, з такою силою виштовхнутий, мав поранити пахолка, а проте в міру того як шротинка до каменю підлітала, швидкість лету все спадала, вони крутились і вертілись у повітрі круг каменю, і ні одна з них, хоч би як шпарко летіла, так і не досягла пахолка.
Ба більше: Ґастер винайшов ще штуку і спосіб повертати кинуті ворогом ядра на них же самих — з однаковою руїнницькою силою і саме туди, звідки вони вилітали. Особливих труднощів це не становило. Згадаймо, що трава етіопис відмикає будь-які колодки, а така дурна риба, як еxенеїс, зупиняє всі вітри і в бурю затримує у чистому морі найбільші кораблі; як же цю рибу посолити, то вона притягує до себе золото з будь-яких ґлибин. Згадаймо, про що писав Демокріт (а Теофраст пізнав на досліді): є таке зілля, від доторку якого залізний клинець, ґлибоко і з величезною силою заклинцьований у грубезне і міцне дерево, миттю вискакує звідти, і до якого вдаються зелені дятли, коли якийсь замашний клинець убивається просто в їхнє дупло, а дупло вони примудряються споруджувати і видовбувати у стовбурах могутніх дерев.
Згадаймо, що олені і лані, підбиті списами або ж стрілами, трохи поскубуть поширене на Криті зілля диктам, і стріли зараз же вискакують, не завдавши їм найменшої шкоди. Це те саме зілля, яким Венера вилікувала коханого свого сина Енея, пораненого у праве стегно сестрою Турна — Ютурною.
Згадаймо, що сам запах лаврів, смоковниць і тюленів оберігає їх самих від блискавки, що ніколи в них не влучить.
Згадаймо, що, побачивши барана, скажені слони отямлюються; роздрочені і роз'юшені бугаї, підбігши до диких смоковниць, так званих каприфіків,

миттю вгамовуються і стають як укопані; лють гадюк вщухає від доторку до гілки бука.
Згадаймо також свідоцтва Евфоріона про те, що на острові Самосі, ще перед тим, як там був збудований храм Юнони, він бачив тварин, іменованих неадами, від голосу яких в землі з'являлися розколини і розверзалися провалля.
Згадаймо, що бузина стає співучішою і голоснішою для флейт, як росте там, де не чути кукурікання когутів; давні мудреці, як свідчить Теофраст, писали, що куропіяння заворожує, пом'якшує й прибиває живець бузини; так само куроспів вражає і приголомшує такого дужого хижака, як лев.
Дехто вважає, що це стосується лише бузини дикої, порослої в місцях, далеких від міст і сіл, де кукурікання півнів не чутно. Безперечно, для флейт та інших музичних інструментів така бузина ліпша і придатніша, ніж хатня, що буяє довкола халуп і служб. Дехто розуміє це у високому значенні, не буквально, а алегорично, з-пітагорійська. Так, про статую Меркурія кажуть, що для неї не всяке дерево підходить; при цьому дається таке пояснення: поклоніння богу не допускає ніякої вульгарности, воно завжди має бути побожним. Звідси нам і наука: любомудри до тривіальної і буденної музики байдужі, вони слухають музику небесну, божественну, ангельську, вишу, з далекої далі, і в цій духовній музиці куропіяння не почуєш. Недарма, коли ми хочемо сказати, що це місце одлюдне і тихе, то мовимо, що там і півня не чути.

Розділ LXIII

Як Пантаґрюель біля острова Ханефа[455] прикорхнув і про питання, задані йому по його пробудженні

Другого дня, про всяку всячину дорогою гомонячи, підійшли ми до острова Ханефа. Проте причалити до берега судно Пантагрюеля не змогло, бо збезвітріло і заштилювало. Ми рухалися завдяки топенантам, хилячись то на бакборт, то на штирборт, хоча приставили до вітрил ще й ліселі.
Заклопотані, спантеличені, ошелешені, зіритовані, ми жодним словом не озивалися між собою.
Пантагрюель з грецьким Геліодором у руці задрімав на маті біля трапа. Це стало у нього звичкою: читати, сплючи.
Епістемон з допомогою астролябії вичисляв, де ми відносно бігуна.
Брат Жан засів у камбузі і з висхідного руху рожнів і з гороскопу фрикасе визначав, котра воно година.
Панурґ, висолопивши язика у стебло пантагрюеліона, пускав пузирі і хрипів.
Гімнаст тесав з мастикового дерева копирсалочки.
Понократ наблягузкував щось блягузкаючи, сам лоскотав себе під пахвами і чухався пальцем у голові.
Карпалим з грубої горіхової шкаралущі зладив гарненьку маленьку, втішну й імкливу вертульку, склепавши крильця з чотирьох прегарних крихітних вільхових планочок.
Евстен, довгу кулеврину окульбачивши, грав пальцями, як на монокордіоні.
Ризотом із черепка піщаної черепахи майстрував калитку, обшиваючи її оксамитом.
Ксеноман ремінцями, що прив'язуються до лапки кібчика, лагодив старий ліхтар.
Наш лоцман тягнув за язика своїх матросів, аж це брат Жан, вернувшись із камбуза, побачив, що Пантаґрюель прокинувся.
От він, уперту палубну мовчанку розбиваючи, товстим голосом веселенько так спитав:
— Як його у штиль погоду підняти?

На обзив Панурґ задав питання й собі:
— А проти поганого ґумору щось є?
Епістемон теж охвітно підпрягся, питаючи:
— А як його помочиться, коли хоті нема?
Ґімнаст, звівшись на рівні, спитав:
— А є щось від метеликів ув очах?
Понократ, собі лоба потираючи і козирячи ушима, спитав:
— А як спати по-собачому?
— Стривайте! (сказав Пантагрюель). Премудрі любо-мудри-перипатетики учать нас, що всі виниклі проблеми, питання і сумніви треба висловлювати ясно, зрозуміло і дохідливо. Що означає спати по-собачому?
— Це означає (відповів Понократ) спати натщесерце і на осонні, як зазвичай сплять собаки.
Ризотом сидів навпочіпки біля проходу. Він звів ґолову, позіхнув так солодко, що й на всіх товаришів позіхи напали, з природної солідарности, і спитав:
— Чи проти осцитацій[456] і позіхоти щось є?
Ксеноман, ґеть заліхтарений своїм знівеченим ліхтарем, спитав:
— Як його притаковити міха свого пуза, щоб з боку на бік не мотало?
Карпалим, своїм вітрячком граючись, спитав:
— Які процеси приводять натуру до того, що людина ґолод відчуває?
Евстен, почувши ґомін, прибіг на чардак і, скочивши на кабестан, спитав ґолосно:
— Чому куди небезпечніше, коли ґолодна ґадюка вжалить ґолодну людину, ніж коли сита ґадюка укусить ситу людину? Чому слина ґолодної людини така отрута для всіх отруйних змій і тварин?
— Друзі (сказав Пантагрюель). Усі ваші сумніви і питання розв'язуються однаково, і на всі вказані вами симптоми і випадки є лише один засіб. Відповідь буде дано вам негайно, руба, без зайвої балаканини: ґолодний живіт не має вух, а тому ґлух. А удобрухаю я вас і вконтентую на мигах, так колись Тарквиній Пишний, останній цар римський (тут Пантаґрюель сіпнув дзвін за вірьовку, а брат Жан прожогом ґайнув у камбуз) на мигах відповів своєму синові Сексту. Секст, а був він тоді у ґороді Ґабіях, послав до батька ґінця за порадою, як йому підхилити цілком під свою руч непокірних ґабійців. Цар, сумнячись у вірності ґінця, не відповів нічого. Натомість повів його до потаємного саду і перед ним мечем позбивав ґолівки найвищим макам. Так без відповіді ґонець і вернувся, розповів синові лише про те, що зробив його батько, і той одразу здоґадався: цар радить зняти ґолови нотаблям і цим остаточно запрягти усіх у ярмо.

Розділ LXIV

Як Пантаґрюель задані йому питання без відповіді лишив

Потім Пантагрюель спитав:
— Що за люд на цьому собачому острові мешкає?
— Всі вони (відповів Ксеноман) святохи, оченашники, панахидники, дармограї, відлюдки. Всі вони — люди вбоґі, живуть (як лормоський печерник між Бле і Бордо) ласкавим хлібом від мандрівців.
— Я туди не піду (сказав Панурґ), можете мені повірити. Хай мені дідько дмухне в дулу, як я туди піду. Ґей, дармобити, дармограї, похлібці, приший-хвости, війтеся до всіх чортів! Я ще не забув цих кабанкуватих кесильських соборників, щоб їх Вельзевул і Астарта покликали на собор із Прозерпіною, — скільки ми після них зазнали штормів і біс його батька знає чого! Послухай, Ксеномане, барилочку мій, капральчику мій! Скажи, спасибі тобі: тутешні бозюни і лизуни, хлібоїдці і печерники — що ж вони,

дівичі чи жонаті? Є серед них жіноцька порода? Чи можуть вони дармограйно здармограяти на світ маленьке дармограєнятко?
— Оце справді (сказав Пантагрюель) пікантне і дотепне питання.
— Ще й як! (відповів Ксеноман). Тут є гарні і веселі оченашниці, святошниці, печерниці, жінки дуже богомільні, і безліченна безліч безскоромнят, приший-хвостенят, печерниконят…
— Знаєм ми їх (ускочив у слово брат Жан), молоді печерники на старих чортів закривляються. Запам'ятайте це гарне прислів'я.
— …а інакше, без продовження роду, давно б уже спустів і злюднів острів Ханеф.
Пантагрюель послав Гімнаста з човном передати островикам пожертву — сімдесят вісім тисяч новеньких півекю з зображенням ліхтаря і спитав:
— Котра година?
— Дев'ята минула, — відповів Епістемон.
— Що ж (сказав Пантаґрюель), пора обідати. Справді, наближається та сакральна лінія, про яку чимало править Арістофан у своїй комедії Законодавниці: вона падає о тій годині, коли тінь десятицалева. Колись у персів споживати наїдки о певній годині належало тільки царям, у простих смертних за дзиґар був їхній власний шлунок і апетит. Справді, у Плавта один парасит кляне на всі заставки винахідників сонячних та інших дзиґарів, бо й так видно, що шлунок — найвірніший годинник. Діоген на питання, коли саме людині поживляти душу, відповів: багатому, коли хочеться їсти, а бідному, коли він має що їсти. Точніше підказують години для трапези лікарі:
О п'ятій встать, обідать о дев'ятій;
За стіл о п'ятій знов, лягати о дев'ятій.
А проте розпорядок у славетного царя Петозиріса був не такий!
Пантаґрюель не встиг ще доказати, як служники внесли столи і столики, застелили їх запашними обрусами, поклали серветки, розставили тарілки і сільнички, принесли кадуби, жбани, пляшки, келихи, кубки, чаші, глеки. Брат Жан з допомогою шафарів, розпорядників, хлібопеків, підчаших, стольників, виночерпіїв і буфетників прицупив чотири здоровецькі пироги з шинкою, нагадавши мені чотири туринські бастіони.
Господи, скільки було випито і з'їдено! Ще не подали солодкого, а вже вест-норд-вест почав надувати вітрила, грот, маврески і бізань. І вся команда затягла канти на славу Світотворця.
За солодким Пантаґрюель спитав:
— Скажіть, друзі, чи всі ваші сумніви розмаяні остаточно?
— Дяка Богу, я вже не позіхаю, — сказав Ризотом.
— А я більше не сплю по-собачому, — сказав Понократ.
— А в мене вже в очу не рябіє, — відповів Гімнаст.
— А я вже нині не натще (сказав Евстен). Отже, моя слина нічим не загрожує
анерудутам
абедисимонам
алхаратам,
алхатрабанам,
алхатрафам,
аммобатам,
апимаосам,
арактам,
аргам,
аскалабам,
аскалаботам,

астеріонам,
аттелабам,
боа,
василискам,
гадам,
галеотам,
гандионам,
гарменам,
гемороїдам,
гусіні,
двоголовим зміям,
дипсадам,
домезам,
драконам,
дриїнадам,
елопам,
енгідридам,
єхиднам,
жабам,
жовтобрюхам,
зайцям морським,
землерийкам,
златкам,
іклеям,
ілліциніям,
іхневмонам,
кантаридам,
катоблепам,
каухарам,
кафезатам,
кезодурам,
кенхринам,
керастам,
кихриодам,
кокатрисам,
кокемарам,
кол отам,
крокодилам,
кроніоколаптам,
кулефрам,
кухарсам,
ласицям,
мантикорам,
мегалаунам,
медянкам,
миліарам,
міаграм,
молурам,
п'явкам,
павукам,
пареадам,
пенфредонам,
питіокамптам,
пітонам,

порфирам,
птиадам,
раганам,
районам,
риму арам,
рутелям,
сабтинам,
саламандрам,
сальфугам,
сельзирам,
сепедонам,
сепіям,
скаженим собакам,
скалавотинам,
скиталам,
сколопендрам,
скорпіонам,
скорпіончикам,
солифугам,
солофуйдарам,
стелліонам,
стинкам,
стуфам,
тарантулам,
теристалям,
тетрагнаціям,
тифолопам,
фалангам,
хельгідрам,
херсидрам,
яррарі,
ящіркам сенегальським,
ящіркам халкедонським.

Розділ LXV

Як Пантаґрюель зі своїми людьми погоду піднімав

— А до якої ієрархії (спитав брат Жан) отруйних тварин зачислите ви майбутню пані Панурґову?

— З яких пір (озвався Панурґ) ти, патлозадий ченчику, гульвісо, в жінконенависники пошився?

— Всіма потрохами свідчусь (сказав Епістемон), Еврипідова Андромаха доводить, що завдяки людській мудрації і Божому провидінню засіб від усього отруйного гаддя знайдено, але що досі не знайдено засобу проти лихої жінки.

— Цей легкодум Еврипід (сказав Панурґ) завжди паплюжив жінок. За це небо помстилось на ньому тим, що його розшарпали пси, як стверджує його недоброзичливець Арістофан. Гайда далі! Хто бере слово? Говори!

— Зараз я можу мочитися (сказав Епістемон) де завгодно.

— Тепер у мене (сказав Ксеноман) живіт із кладдю. Обійдемось без кренгування.

— Я більше не потребую (сказав Карпалим) ні вина, ні хліба. Кінець говінню й сухом'ятці.

— Дяка Богу і дяка вам (сказав Панурґ), я вже ні на що більше не злую, я веселий як папуга, радісний як кобчик і грайливий як метелик. Гарно мовить у вашого красюка Еврипіда достославний заливаха Селен:

Він божеволець, він відпав ума,
Що п'є вино, а радости нема.
Нам треба всечасно славити милостивого Бога, нашого Творця, Спасителя і заступника: то не все іще, що смаковитим цим хлібом, смаковитим і холодненьким цим вином, солодкими цими їдлами він зцілив нас від тілесних і душевних гризот, — ласуючи цим усім, ми ще й усолодились і втішились. А все ж ви так і не відповіли на питання блаженного і вельмишанованого брата Жана, як підняти погоду.
— Оскільки (сказав Пантагрюель) ви самі вдовольнились простим розв'язанням поставлених вами питань, то вдовольняюсь і я. А проте в іншому місці й іншим разом ми ще, спасибі вам, до цього вернемося. Отже, залишається погодитися на питанні брата Жана: як підняти погоду? А хіба ми вже її не підняли на свій розсуд? Гляньте на прапорець. Гляньте, як надулись вітрила. Гляньте, як напружились штаги, драйрепи і шкоти. Наші келихи підіймаючи й осушуючи, ми тим самим підняли і підіймали погоду, — тут існує якийсь таємний зв'язок. Точнісінько так само підіймали погоду Атлант і Геркулес, — як мудрим міфологам вірити. Але вони підняли її на півградуса вище, ніж слід: Атлант, аби веселіше частувати свого гостя Геркулеса, а Геркулес через те, що його змлоїла спрага в Лівійській пустелі.
— Присяйбогу! (впав йому в річ брат Жан). Я чув від багатьох пречесних докторів, що Кокотень, вашого батька підчаший, щороку заощаджує тисячу вісімсот з гаком бочок вина, змушуючи гостей і домівників пити перед тим, як вони відчують спрагу.
— Бо він (провадив Пантагрюель) повівся так, як поводяться ідучи караваном дромадери і верблюди, вони п'ють від спраги минулої, нинішньої і на карб майбутньої. Ось так оце надмірне підіймання погоди і спричинило небувалий здвиг і струс небесних шат, через який так куйовдились і ґвалтувалися своєуми-астрологи.
— Отож (сказав Панурґ) недарма мовить прислів'я:
Проводиш гарно не одну хвилинку,
Як п'єш вино під смаковиту шинку.
— До того ж (сказав Пантагрюель), закушуючи і випиваючи, ми не лише погоду підняли, а й корабель розвантажили. Розвантажили не лише так, як Езопова козубенька розвантажувалася, сиріч нищенням конту, а ми ще й скинули з себе піст. Бо, як тіло мертве важче за живе, то й голодний чоловік важчий і цупкіший від того, хто випив і закусив. І не дають маху ті, хто під час довгих мандрів щоранку, випиваючи і снідаючи, кажуть: "Від цього наші коні тільки баскіші будуть". Ви, мабуть, чули, що давні амиклеяни нікого з богів так не почитували і нікому так не поклонялись, як чесному батькові Бахусу, і дали вони йому вельми підхожу і влучну назву, а саме Псила. Псила по-дорійському означає крила, бо от як птахи за помогою крил легко злинають увись, так само за помогою Бахуса, себто доброго, смаковитого, п'янкого вина людська душа ширяє, тіло її жвавішає, а все, що було в ній цупкого, м'якшає.

Розділ LXVI

Як біля острова Ґанабима[457], на розказ Пантаґрюеля, ясу воздавали Музам

Ні вітер ходовий, ні люба розмова не вгавали, аж це Пантагрюель здалеку вгледів гористу землю і показав на неї Ксеноманові, питаючи:
— Бачите ген там, по лівому борту, високий двогорбий шпиль, дуже схожий на гору Парнас у Фокиді?
— Авжеж (відповів Ксеноман). Це острів Ґанабим. Хочете на ньому висісти?
— Ні, — сказав Пантагрюель.

— Ну й добре (озвався Ксеноман). Нічого цікавого там нема. Населяють його самі злодії і латриги. А втім, під цим правим ґорбом є чудова криничка, а кругом непроглядний ліс. Ваш караван міг би тут поповнити запаси води і палива.
— Оце (зауважив Панурґ) сказав, як в око вліпив. Ґе! Ступати на сушу злодіїв і латриг! Запевняю, такі землі, як ця, я вже бачив, це острови Серка і Герма між Бретанню і Англією, або ж Понерополя[458] Філіпійського у Тракії, все це острови злочинників, харцизів, здобичників, людорізів і збуїв, ніби випущених із кам'яних мішків Консьєржері. Не сходьмо на беґ, благаю вас! Як не ймете віри мені, то послухайтесь ради доброго і мудрого Ксеномана. Та вони, бичачою смертю свідчусь, ще ґірші за канібалів. Прислухайтесь! Далебі, здається, калатають на ґвалт, так били на сполох ґасконці в Бордо, митарів і возних загледівши. Якщо це тільки не дзвін у моїх вухах. Краще пливімо далі. Нумо, додаймо ходу!
— Висідайте! (сказав брат Жан). Висідайте! Ґайда, ґайда, ґайда! Ми, консистуючи, платити їм не будемо. Ґайда! Вони у нас на прошений хліб перейдуть. Висідай!
— Хай тоді біс причалює! (кинув Панурґ). Цей чорт у ченцях, цей намаханий ченчик у чортах нічого не боїться. Він, як усі чорти, паливода і ні з ким не рахується. Він уявляє, що всі на світі отак чернечать, як він.
— Пішов ти, лепрявий (сказав брат Жан), до всіх чортів! Хай вони тобі всі зуби пощерблять! Який же це бісів бевзь підлий і боягузливий. При кожній нагоді у штани кладе з безтямного ляку! Як ти вже бозна з чого так перепудився, не висідай, біс із тобою, залишайся тут і пильнуй добро, а не то іди в спідницелапці до Прозерпіни!
На це слово Панурґ здимів, сховавшись у трюмі, де валялися хлібні недоїдки, шкуринки і крихти.
— Я відчуваю (сказав Пантагрюель) стиски в серці, а чийсь далекий ґолос мовить мені, що не треба тут виладовуватись. А я ж щоразу, як у мене виникало таке передчуття, тікав того, від чого цей ґолос мене застерігав, і завжди на краще виходило; так само я точно вґадував, як ішов туди, куди він мене посилав, — коротко, не було випадку, щоб я потім жалкував.
— Це (сказав Епістемон) щось ніби Сократів демон, про який стільки правлять академіки.
— Послухайте сюди (сказав брат Жан). Поки моряки водою запасаються, а Панурґ ґулі справляє, ми собі розважимося, ґаразд? Звеліть ґримнути он із того василиска, що біля кают-компанії. Так ми воздамо ясу Музам цього Антипарнаса. А то як би порох не відвологнув.
— Ґаразд (відповів Пантагрюель). Покличте до мене старшого бомбардира. Бомбардир одразу прибіг. Пантагрюель наказав йому ґатнути з василиска, спершу свіжого пороху, на всяк випадок, засипавши. Постріл пролунав. Бомбардири інших кораблів, раубардж, ґаліонів і сторожових ґалеасів, почувши рев василиска з Пантаґрюелевого судна, і собі пальнули з важких ґармат. Можете собі уявити, як вони бухали і ґули!

Розділ LXVII

Як Панурґ зі страху обкалявся і котюру Салія за бісеня узяв

Панурґ вискочив із трюма, як ошпарений козел, у сорочці і в одній холоші плюндрів, із хлібними крихтами в бороді, і тримав він за шкірку пухнастого котиська, що вчепився в другу, ненаділу, холошу. І, варґами мляскаючи, мов та мавпуля, як нужу ськає, дрижаки ловлячи і зубами дзвонячи, він кинувся до брата Жана, прикляклого на штирборті, і почав Христом-Богом молити його одрятувати своїм мечем, божився і клявся всіма благами Папоманії, що оце навіч бачив усіх чортів, которі з цепу зірвалися.

— Гей, друже (сказав він), братику, батьку мій духовний, у чортів сьогодні весілля! Як вони рихтуються до цих пекельних гулів, ти зроду такого не бачив! Бачиш дим із пекельних кухонь? (Теє кажучи, він показав на пороховий дим від гармат, що над суднами клубочився). Ти зроду не бачив стільки душ, кинутих у геєну огненну. І знаєш, що я тобі скажу? Тільки ша, друже! Вони такі ніжнесенькі, такі білявенькі, такі делікатні, просто амброзія для стикських богів. Я вже був подумав, прости Господи, що це англійські душі. Либонь, оце вранці сеньйори де Терм і Десе спустошили і сплюндрували Кінський острів біля берегів Шкотії, а також і англійців, которі його перед тим захопили.
Підступивши, брат Жан відчув якийсь душок, відмінний від порохового запаху, витягнув Панурґа на сонце, глядь — аж Панурґова сорочка задрипана свіжим лайном. Від страху, викликаного заморокою, ослабла сила нерва, що стягує сфінктер (себто відхідник). А тут ще й гуркіт канонади, внизу ще страшніший, ніж на чардаку, а це ж один із симптомів і ознак страху в тім саме й полягає, що вікно, яке фекалії запирає, не витримує і розчахується.
От узяти хоча б випадок із сієнцем месіром Пандольфом делла Касіною; їдучи поштовими кіньми через Шамбері, він зупинився у гостинного корчмаря Віне, збігав до нього у саж по вила і сказав: Da Roma in qua io non son andato del corpo. Di gratia, piglia in mano questa forca et fa mi paura[459]. Віне, ніби щосили вперіщити збираючись, зробив кілька випадів з вилами. Сієнець же йому сказав: Se tu non fai altramente, tu non fai nulla. Pero sforzati di adoperarli piu guagliardamente[460]. Тоді Віне так упарив його між шиєю і колетом, що сієнець укрився ногами. А Віне, пирхнувши і реготом зайшовшись, сказав: "А, хай воно стеряється, це називається datum Camberiaci![461] Тим часом сієнець вчасно спустив плюндри, бо наклав зараз же таку купу, якої не накласти дев'ятьом бугаям і чотирнадцятьом архібіскупам, разом узятим. Потім сієнець ґречно подякував Віне і сказав: Io ti ringratio, bel messere. Cosi facendo tu m'hai esparmiata la speza d'un servitiale.[462]
А ось другий випадок — з англійським королем Едвардом V. Метр Франсуа, французький баніта, знайшов притулок у короля. Король цілком йому довіряв і втаємничував у всі свої секрети, навіть найниціші. Якось король, справляючи потребу, показав Війону мальований французький герб і сказав: "Бачиш, як я французьких королів шаную? Їхній герб у мене не десь, а в туалеті, якраз напроти стульчака". — "Ісусехристе! (відповів Війон). Який ви мудрий, обачний і поміркований монарх, як дбаєте ви про своє здоров'я і як добре курує вас ваш тямовитий доктор Томас Лайнекр! Передбачаючи, що на старощах шлунок у вас буде міцний і що вам доведеться щоденно вставляти в гузно аптекаря, сиріч клістир, а інакше вам не улегчитись, він завдяки своїй рідкісній, дивовижній проникливості щасливо вигадав намалювати тут, а не десь іще, французький герб, бо від самого погляду на нього вас опадає такий страх і такий незбагненний трепет, що ту ж мить ви навалюєте стільки, скільки вісімнадцять леонійських бичків, разом узятих. А намалювати б вам його деінде — в опочивальні, у вітальні, в капеллі або ж у галереї, ви б, ось вам хрест, зараз же б і какали. А якби вам тут намалювати ще й велику орифламу Франції, то досить було б вам на неї глянути, і у вас би кишки надвір полізли. А втім, мовчу, мовчу, atque iterum[463] мовчу!
Я парижанин з Понтуазу.
Та ось піймали вже пролазу,
І скільки зад мій важить зразу
У зашморзі узнають в'язи.

Отож, пролаза я непролазний, темний, нетямущий, на розум небагатий, адже я щоразу дивом дивувався, з якої нетечі у покоях ви плюндри спускаєте. Присяйбогу, я був певний, що стульчак у вас за килимом або ж за ліжком. А йти зі спущеними плюндрами так далеко до убиральні—це мені непристойним здавалося. Хіба не пролаза я непролазний після цього? Ви поводитесь розумно. Розумніше поводитись годі. Спускаєте плюндри загодя, якнайдалі, якнайліпше, бо як ви зі спущеними плюндрами вступите і втупитесь у герб, затямте, як Бог святий, задник ваших плюндрів обернеться в уринала, у генерала, у вазу, у сосуд, у стольчак
Брат Жан, лівицею носа заткавши, вказівцем правиці показав Пантаґрюелю Панурґову сорочку. Пантагрюель, бачачи, що Панурґ отетерів, стуманів і чомусь тремтить, що він уробився і що його подряпав завзятий котяра Салій, не втримався від сміху і сказав:
— Що ви з цим котом робити збираєтесь?
— З цим котом? (перепитав Панурґ). Сто чортів, я ж так вірив, що це патлате бісеня і що я, обмотавши руку холошею плюндрів, тихенько накрив його в пекельному закамарку. К бісу цього біса! Він мені все підборіддя своїми пазурями спазурив.
Сказавши теє, він кинув котища у трюм.
– Ідіть (сказав Пантагрюель), ради Бога, ідіть! Гарячою водою помийтесь, почистіться, причепуріться, візьміть сорочки, переодягніться.
— Ви думаєте (спитав Панурґ), я злякався? Нітрохи. Бог свідок, я такий молодець проти овець, яких ще світ не бачив! Ха-ха-ха! Ох-хо-хо! Казна-що, ви думаєте, це що? По-вашому, це дристуха, лайно, кал, гівно, жовтляки, оковелки, екскременти, какавельки, гній, нечисть, виміт, відходи, бібки, послід, гуано, котяк, бурушки, балабушки, скибал або ж спираф? А по-моєму, це гібернійський шафран. Ха-ха, хі-хі! Так, так, гібернійський шафран! Села![464] Отож, по келишку!
КІНЕЦЬ
четвертій книзі геройських походів да ходів
завзятого Пантаґрюеля
Prologue
(Пролог до четвертої книги)
Преславні мочеморди і ви, всечесні подагрики, бачив я, прийняв, вислухав і збагнув посла, якого вельможество ваших вельможеств послало до моїх домочадців і який здався мені дуже палким і красномовним оратором. Суть його пропозиції я зводжу до трьох слів, але таких значних, що колись їх цілком вистачало римському претору для відповіді на всі подані на його розгляд письмові прохання; користуючись цими трьома словами, він розв'язував усі суперечки, всі позови, звади і незгоди; отож, можна було сказати, що ті дні, коли цих трьох слів від претора не чули, були невдалі і нещасливі, а ті дні, коли він їх вимовляв, щасливі і радісні. Ось вони: "Давай, говори, суди". О добрі люди, щось мені вас не видно! Хай вас, та й мене, грішного, окриває ласка Божа! Бо ми ніколи в житті не робимо нічого, спершу не благословившись його пресвятим ім'ям!
Отож, ви даєте мені. Що саме? Гарний і укладистий служебник, їй-богу, за нього я вдячен вам: це найменше, що я міг зробити. Звичайно, я не здогадувався, що це за служебник, милуючись на стрічки, розетку, клямри, оправу і палітурки, на яких не міг не вгледіти намальованих і прегарними врунами засіяних гачків і сорок. Побачивши ці ієрогліфи, ви б одразу визнали, що це робота спритників і гультяйство чаркодуїв. "Сорок убивати" — цей вислів означає пиятику і з'явився він завдяки чуду, що сталося в Бретані, після битви під Сент-Обен-дю-Корм'є. Про це нам розповіли наші

батьки, тим-то й наші нащадки це знатимуть. Це був рік доброго винобрання: за кварту доброго, добірного вина давали очкур.
З країв Леванту хмарою налетіли з одного боку сойки, а з другого тьма-тьменна сорок: всі вони линули на захід; і ці птахи вишикувалися між собою так, що надвечір сойки відступили ліворуч (візьміть це за сприятливу ознаку), а сороки праворуч, тримаючись дуже тісними зграями. Скрізь там, де вони пролітали, не було жодної сороки, яка б не приєдналася до інших сорок, і жодної сойки, яка б не пристала до табору сойок. Линучи і летячи так, вони пролетіли над Анжером, французьким містом на кресах Бретані, в такій неймовірній кількості, що своїм летом застували від сонячного світла землі, які були внизу.
В Анжері жив тоді старий вуйко, сеньйор де Сен-Жорж, на ім'я Франпен; це він писав і компонував гарні і веселі колядки пуатвенською говіркою. Він тримав у себе і любив за її лепет сойку, запрошуючи кожного гостя випити за неї: сам він співав тільки заздоровних пісень. Звав він її Ґуатру. І от ця сойка, в войовничому запалі, розбила свою клітку і приєдналася до перелітних сойок. Стрижій сусіда, на ім'я Бегуар, тримав ручну, дуже втішну, сороку. Вона збільшила своєю особою число сорок і пішла з ними в бій.
Це все речі неабиякі і неймовірні, а проте правдиві, перевірені і потверджені. Замотайте собі на вус! Що сталося? Який був кінець цього? Що сталося, люди добрі? Диво! Біля Мальшарського хреста сталася битва, така запекла, що на саму згадку про неї тебе тіпає страх: сороки програли битву, і на бойовищі зосталося лежати 2 589 362 109 трупів, не рахуючи жінок і дітей, чи то пак не рахуючи самок і пташенят, як ви самі розумієте. Сойки взяли гору, хоть їм довелося оплакувати втрату багатьох своїх добірних бійців, на великі збитки цілого краю. Бретонці, як ви знаєте, люди шляхетні, але якби вони зрозуміли характер цього дива, то бідкалися б через це нещастя, оскільки сорочачі хвости мали таку саму форму, як горностаї на їхніх гербах, а сойки нагадували своїм пір'ям якісь риси французької геральдики.
Так ось, Ґуатру через три дні повернувся додому, весь брудний і пошарпаний боями, з вибитим оком. Проте минуло кілька днів, і він уже їв, як звикле, і відзискав добрий гумор. Увесь Анжер, дорослі і школярі, юрмами валили подивитися на одноокого Ґуатру. Ґуатру, як зазвичай, їх запрошував пити, приказуючи після кожного припрохування: "Убийте сороку"; по-моєму, це був пароль у день битви; і всі його слухалися. Сорока Бегуара додому не вернулася; її вбили; так з'явилося прислів'я: пити багато і одним хилом означає — вбити сороку. Щоб увічнити пам'ять про це, Франпен звелів намалювати сцени цієї події на стінах своєї вітальні і пивниці. Ви можете їх побачити в Анжері, на пагорбі Сен-Лоран.
Така оздоба на палітурках подарованого мені служебника навела мене на думку, що це не зовсім служебник. І справді, з якої б то речі вам підносити мені якийсь служебник? Я й так (дяка Богу і вам) маю їх чимало від найстаріших до найновіших видань. Засумнівавшись у чомусь, я відкриваю згаданий служебник і бачу, з якою незвичайною мудрацією він зроблений і як точно його дуже доречні закладки відповідають написам. Отож, ви хочете, щоб я пив біле вино по-перше, по-третє, по-шосте, а також по-дев'яте і вино кларет на вечірню і після вечірні! Це у вас зветься вбити сороку, отож ви не з останнього виводу поганої сороки. Я про це розпоряджуся.
Що ви говорите? Що я нічим не шокував вас жодною виданою перед цим книгою. Якщо з цього приводу я вам процитую вислів давнього пантаґрюеліста, то я тим паче вас не шокую:

Це не та (каже він) народна хвала,
Щоб княжатам вона догодити могла.
До того ж ви говорите, що вино Третьої книги вам смакувало і здалося вам добрим. Правда, додаєте, що було його мало і що вам не подобається відома приказка: мало, зате добре; а от приказка добряги Евіспанда Веррона вам подобається більше: багато і добре. Тим паче, що ви запросили мене тягти далі нитку пантаґрюельських перебенд, посилаючись на здобуту при їх читанні користь і поживу для добрих людей, перепрошуючи за те, що не зважили на моє прохання до сімдесят восьмої книги не сміятися. Охоче вам це прощаю. Не такий я злюка й упертюх, як ви могли б подумати. А проте я це сказав вам не на зло і відповідаю вам словами Невія, Гектору приписаними: як гарно, коли тебе хвалять люди хвалені! Тепер для взаємности я говорю і стверджую, навіть на кострищі і вище, що ви люди дуже добрі, всі нащадки добрих отців і добрих матерів; присягаю вам честю маленького солдата: якби я здибав вас у Месопотамії, я б діяв так, як маленький граф Георгій з Нижнього Єгипту, який підніс би кожному з вас по гарному нільському крокодильчикові і по євфратському вугрику.
А ще ви судите. Як і кого? Всі старі чверті місяця з святохами, отченашниками, панахидниками, лжеправедниками, лицемірами, дурисвітами, христопродавцями, спідницелапцями: досить цих людей лише назвати, як вони наводять страх; називаючи їх, я бачу, як волосся на голові вашого шляхетного посла стає дуба. Мені відомі ці люди не більше, ніж верхньонімецька, і я не знаю, які тварюки уявляються вам при їх називанні. Провівши старанні пошуки у різних країнах, я не знайшов живої душі, яка б, почувши ці слова, погодилася б, щоб і її отак величали чи іменували. По-моєму, це була страшелезна порода варварських тварюк у ті часи, коли носили високі ковпаки. Тепер вона перевелася у природі, як усі підмісячні елементи, досягнувши кінця і завершивши свій цикл, і ми не відаємо, як їх називати, бо ви ж самі здорові знаєте: коли хтось мертвий, то й легко вмирає і те ім'я, яке він носив.
Якщо під цими словами ви розумієте тих, хто паплюжить мої писання, то називайте їх дияволами, так буде справедливіше, бо по-грецькому паплюження перекладається діаболе. Бачите, настільки цей порок, званий паплюженням, ненависний Богу і янголам, оскільки назвою цього, а не іншого якогось, пороку, хоть інші і більшими здаються, називають і кличуть пекельників. А ці ж, власне, не пекельники, а тільки виконавці і службовці. Я їх називаю чорними і білими дияволами, дияволами потаємними, дияволами хатніми; те, як вони до моїх книг ставляться, так ставитимуться вони (як дати їм попуст) і до всіх інших. Але в цьому вони не оригінальні. Я можу сказати, що відтоді вони не надто прославили це ім'я, запозичене у старого Катона Цензора.
Чули ви коли-небудь, що означає плювати у криницю? Колись попередники цих потаємних дияволів, спідницелапців, безчесників, таких як Філоксен, Ґнатон та інших такого тіста книшів, коли у шинках і тавернах, а вони тримали свої школи саме в таких місцях, бачачи, як гостям подавали смаковиті страви або кращі шматки, брутально плювали в тарілки, аби гості, з жахом сахнувшись від їхніх огидних плювків і шмарків, відмовилися їсти подані страви, і все дісталося цим зловорожим плювачам і шмаркачам.
Історію майже подібну, як не таку огидну, чули ми про прісноводного лікаря, небожа блаженної пам'яти адвоката Амера, який казав, що крильце жирного каплуна погане, а куприк страшний, а шия буде добра, як тільки шкірку зняти, з тим, щоб хворі їх не їли і все дісталося для його рота.

Ось ці новонасталі дияволи у спідницях і діяли, побачивши, як усі люди цікавляться і запоєм читають написане мною у попередніх книгах; вони плюють у криницю, тобто перекручуючи їхній зміст, поганили їх, принижували і чорнили, домагаючись, щоб ніхто їх не мав, щоб ніхто не читав, окрім їхнього ледацтва. Я сам бачив своїми очима (а не ушима), як вони дійшли до того, що побожно їх зберігали при узголів'ї і користувалися ними як щоденними служебниками. Вони видирають ці книги з рук хворих, подагриків, стражденників, тоді як я писав і компонував їх для полегшення їхніх болячок. Якщо я взявся гоїти тих, кого депресія і недуга спіткала, то значить витягати такі книги на світло Боже і пускати друком це істинне благо.

Гіппократ написав окрему книгу під назвою Про вигляд зразкового лікаря (Ґалієн додав до неї учений коментар), в якій радив лікареві (навіть згадавши в ній про нігті) нічим не ображати свого пацієнта, усе в лікарі — жести, обличчя, одяг, слова, погляди, манера обстеження — повинне подобатися і бути приємним недужому. Щодо мене особисто, то я саме так і роблю і трактую так тих, кого я лікую. Мої колеги теж роблять так само, ось чому, мабуть, за це нас називають шарлатанами з довгими руками і великими ліктями, якщо вірити йолопським доказам і несвітській логіці цих двох шукачів нужі у соломі.

Ба більше. Ми сидимо маком над уривком із шостої книги Про епідемії нашого батька Гіппократа і досі думаємо й гадаємо, чи справді лікар з міною похмурою, понуркуватою, брезклою, неприємною, невдоволеною засмучує хворого, а лікар з міною веселою, безжурною, погідною, щирою, усміхненою радує його. Проте все це доведено і цілком безперечне. Але звідки береться така журба чи радість: від враження хворого, який бачить поводження лікаря, чи від світлих або каламутних, веселих чи меланхолійних токів, які передаються від особи лікаря до особи хворого, як це вчать філософи школи Платона і Аверроеса.

А оскільки викликати мене до всіх хворих, доглядати мені всіх хворих неможливо, то які чорні думки можна було б у людей зболених і стражденних прогнати, якої б утіхи зазнали б вони у мою відсутність, не ображаючи при цьому ні Бога, ні короля, ні іншого кого, якби ці веселі книги читали? Тепер, коли на ваш суд і наказ ці обмовники і наклепники схоплені і полонені старими кватирами місяця, я прощаю їх. А проте нам не до сміху, коли ми бачимо цих старих сноходів-місячників, чи то прокажених, чи то содомлян, а то й заразом і прокажених і содомлян, як вони гасають полями, трощать лавки, скрегочуть зубами, розбивають шибки, б'ють брук, вішаються, топляться, кидаються і віються, не озираючись, до всіх чортів, скоряючись силі, потузі і моці місячних кватир, які в їхніх довбешках панують: першій (новаку), другій (підповні), третій (гнилій або гнилуші) і четвертій (темній). Стосовно ж їхньої зловорожости й самозванства, я вчиню так, як учинив Тимон Мізантроп невдячним атенцям.

Тимон, обурений невдячністю атенського народу щодо себе, явився одного дня на міську агору, вимагаючи прийняти його у справі, пов'язаній з громадським майном. У відповідь запала мовчанка, всі чекали, що він скаже щось дуже важливе, бо вже багато років він не приходив на раду, цурався всякого спілкування і жив відлюдьком. Він заявив їм так: "По той бік мого потаємного саду, під муром, росте велика, гарна і рясна смоковниця, до якої ви, панове атенці, коли вас, чоловіків, жінок, молодиків і правичок, охоплює розпач, занадилася приходити, щоб на відлюдді вішатися і вдавлюватися. Отож попереджаю вас: для впорядкування свого дому я поклав собі за тиждень зрубати цю смоковницю; ось чому, якщо комусь із вас у всьому місті захочеться вішатися, то хай він поквапиться: потому як цей

призначений рішенець мине, вам більше не трапиться ні місця такого затишного, ні дерева такого зручного". І ось за його прикладом я закликаю цих диявольських клепачів, щоб вони всі вішалися в останню кватиру нинішнього місяця: я їх забезпечу саванами. Призначаю їм і місце для вішання: між півднем і Фаверолем. На молодику вони вже такого гарного прийняття не дістануть, і доведеться їм купувати самим на свої гроші вірьовку і вибирати дерево для вішання, як вибирала його куртизанка Леонтія, оклепана таким ученим і красномовним Теофрастом.

Книга п'ята і остання геройських походів да ходів доброго Пантаґрюеля

Фрагмент прологу

Великі недурні випити, і ви, преславні ходячі пранці! Поки ви вільні і вас важливіші справи не покликали, хочу вас запитати, чому в наші дні з'явилося таке прислів'я: світ перестав бути дурним — fat?

Fat — слово ланґеґотське, означає: без соли, прісний, ніякий, а в переносному значенні: дурний, безверхий, нетямущий, безглуздий. Ви, певне, мені відповісте (та й логіка з цього така випливає), що досі світ був дурний, а тепер він розуму набрався? Так, а за яких околичностей і чи багато околичностей, через які він був дурний? Чому був він дурний? Чому набрався розуму? В чому саме бачите ви його колишню глупоту? В чому саме бачите нинішню його мудрість? Хто причиною тому, що він був дурний? Кому завдячує він тим, що набрався розуму? Кого більше — тих, що любили його за глупоту, чи тих, що люблять його за розум? Довго він зоставався дурним? Довго йому бути розумним? Чому саме тепер, а не пізніше, покладено край його минулій глупоті? Чому саме тепер, а не раніше, почалася нинішня його мудрість? Чим загрожує його колишня глупота? Яким добром обернеться теперішня його мудрість? Що станеться з його давньою зжитою глупотою? Що станеться з його теперішньою відродженою мудрістю? Відповідайте, будьте ласкаві! Я нічим ваші превелебности не заклинатиму, з побоювання потурбувати ваших домочадців. Не бентежтесь, осоромте гера Тейфеля[465], ворога Раю, ворога істини. Сміливіше, діти мої! Якщо ви з наших, то замість клястися линіть у горло разів десь п'ять, а потім на моє прохання відгукніться, якщо ж ви поклоняєтесь комусь іншому, то — геть, Сатано! Великим урлюберлю[466] свідчусь, як ви не підсобите мені це завдання розв'язати, то я пошкодую, та вже й зараз починаю шкодувати, що запропонував його вам. А проте вив'язатися з цього завдання самотужки — для мене морока не менша, ніж тримати за вуха вовчисько.

Ну то як же? А, розумію: відповісти мені ви не зважитесь. Бородою свідчусь — я теж. Я тільки наведу вам, що в натхненні сказав такий собі шанований доктор, автор книги Прелатська козиця. Що ж він, стерво, мовить? Послухайте, ослячі живчики, послухайте!

Той ювілейний рік, коли голиться
Захочуть всі, на одиницю тридцять
Він перевищить. О, ця неповага!
Дурним здавався світ. Але відвага
Йому поможе вставити ума.
Так квітка приморожена сама
У дні весни зуміє розповиться.

Чули, докумекали? Доктор давезний, слова його лаконічні, вислови скотинські й темні. І хоть він трактує матерію саму по собі важливу і туманну, це місце пояснюється так: рік ювілейний має неодмінно настати після тридцятого.

Розділ I

Як Пантаґрюель на острів Дзвонкевич прибув і який ми там дзвін почули

Верстаючи свою путь далі, ми пливли три дні і нічого нового не побачили, бо це узбережжя було вже нам знайоме. На четвертий день, почавши обпливати бігун і від рівноденника віддалятися, ми нарешті загледіли землю; лоцман сказав нам, що це острів Трифи[467]. Аж це до нас донісся безладний передзвін, бамкали старші, підстарші дзвони і скликанчики, таке дзвоніння буває на великі свята у Парижі, Турі, Жаржо, Медоні та інших місцях. Що ближче ми підходили, то перебовк гучнішав.
Ми були подумали, що це додонські брязкальці, або ж олімпійський портик Тептафон, або ж вічне дзвоніння Колоса, збудованого над усипальнею Мемнона в єгипетських Тебах, або ж бамкання, чутне колись біля однієї могили на Ліпарі, острові Еолійського архіпелагу, довкола Аролідів; але географія цього не підтверджувала.
— Таке враження (сказав Пантаґрюель), ніби це бджолиний рій злетів і, щоб його посадити, всі заходилися бити в пательні, казани, мідниці і в корибантські кімвали Кибели, праматері всіх богів.
Наблизившись, ми розібрали, що в це калантарення вплітається невгавний спів людей, очевидно, островиків. Ось чому Пантаґрюель, перш ніж до острова Дзвонкевича причалити, постановив підійти човном до прискалку, де приліпилася халупа з садочком.
Нас зустрів маленький печерник на ім'я Матня, уродженець Ґлатіньї, він пояснив причину цього перебовку і якось химерно нас пригостив. Він велів нам чотири дні поспіль пісникувати, інакше на острів Дзвонкевич нас не пустять, бо там уже почався піст чотирьох сезонів.
— Не розумію (сказав Панурґ), що це означає. Радше це вже пора чотирьох вітрів. Адже цей піст нас тільки самим вітром і підіб'є. Ні, справді, невже ви, окрім лісникування, інших розваг не знаєте? Оце придумали! Обійдемося якось без цього палацового етикету.
— Мій Донат (сказав брат Жан) лише три часи знає: минулий, теперішній і майбутній. А четвертий час — це вже приший кобилі хвіст.
— Це (сказав Епістемон) аорист, виросли з вельми доконаного минулого греків і латинян у наш мутний і смутний час. Ну що ж, побачимо, як сказав сліпий.
— Ваш (озвався печерник) фатальний. А хто скаже фе, тому автодафе!
— Авжеж, отче (сказав Панурґ). На морі я більше боюся намокнути, ніж перегрітися, і потонути, ніж згоріти. Гаразд, попісникуємо для Бога, проте я й так уже довголітній постувальник, так себе постом припостив, що як би бастіони моєї плоті не впали. А ще я боюсь прогнівити вас під час говіння, адже я на говінні не дуже знаюся, і я не вельми голінний до цього, так принаймні мені казав багато хто, і я вірю їм на слово.
Особисто мене піст не бентежить: нема нічого простішого і доступнішого. Більше мене бентежить, як би нам не довелося ще пісникувати, і треба б на всяк випадок щось держати. Ну, та припостимо себе постом для Бога, як уже на Петрівку-голодівку попали, я вже давно не петрівкував.
— Як уже петрівкувати (сказав Пантагрюель), то краще якнайскоріше цього здихатися, як поганої дороги. Ось тільки я хотів би спершу у свої папери зазирнути і зважити, чи морська наука не гірша від сухопутної: недарма Платон, описуючи людей темних, безверхих і нешугованих, порівнює їх із тими, хто виріс на судні, а ми б порівняли їх із тими, хто виріс у бочці і дивився лише в дірку.
Піст наш був грізний і страховитий: першого дня ми говіли, аби говіти, другого — абияк, третього — ачей, четвертого — навпопад. Так уже феї розпорядилися.

Розділ II

Як ситицини[468], острова Дзвонкевича насельники, згодом птахами перекинулися

Коли піст добіг кінця, печерник дав нам листа до метра Едітуса[469], мешканця острова Дзвонкевича, але Панург перехрестив його в Антитуса[470]. То був славний старух, голомозий, рум'яний, червонопикий; завдяки печерниковій рекомендації він зустрів нас із розкритими обіймами, дізнавшись, що ми відбули піст. Досхочу нагодувавши, він познайомив нас з усіма острівними химеріями, повідомивши, що спершу острів населяли ситицини, але згодом вони за природними законами (адже все тече, все міняється) перемінилися на птахів. Аж ось коли до мене дійшло, що Аттей Капітон, Поллукс, Марцелл, Авл Ґеллій, Атиней, Свіда, Аммоній та інші писали про ситицинів і сицинністів[471], і тому нам тепер не важко уявити обертання у птахів Ніктемени, Прокни, Ітиса, Альціони, Антігони, Терея та інших. Так само ми завиграшки уявили, як Малабрюнині діти перетворилися в лебедят, а фракійські палленці, скупавшись дев'ять разів у Тритоновому озері, у птахів.

Потім дідусь тільки й торочив, що про клітки і птахів. Клітки були великі, дорогі, пишні, напрочуд гарно змайстровані. Птахи були великі, гарні і такі ж привітні, дуже подібні до моїх краян, пили і їли вони, як люди, каляли, як люди, бзділи, спали і шморгались, як люди; коротко, на перший погляд вони здавалися людьми; а проте, як розтлумачив нам Едітус, це були не люди і, за його словами, не належали ні до мирян, ні до білого духівництва. Пір'я їх теж змусило нас задумуватися: одні мали його геть біле, інші — геть чорне, а ті — геть сіре, а ті — переполаса біле, а ті — геть червоне, а ті — біле з блакиттю: так що аж очі вбирало. Самців дід називав так: клерці, інокці, попівці, абатці, біскупці, кардинці і, єдиний у своєму роді, папець. Самички назвались: клірици, інокиці, попівниці, абатиці, біскупиці, кардиниці і папиці. Відтак дідок сказав нам, що подібно до того, як до бджіл лізуть трутні, які нічогісінько не роблять і тільки все тлять і псують, отак і до цих веселих пташок ось уже триста років за кожного п'ятого місяця налітають з якоїсь нетечі тьма-тьменна святох, ганьблячи і запаскуджуючи цілий острів, такі виродливі і паганючі, що всі від них тікають, кривошиї, патлоногі, пазуристі, як гарпії, задасті, як стимфаліди[472]. Вигубити їх годі, уб'єш одну, зараз же ще двадцять чотири налетить. Я несамохіть пошкодував, що серед нас нема другого Геркулеса. А брат Жан так на це все лупав очима, що геть отетерів.

Розділ III

Чому на острові Дзвонкевича завівся лише один папець

Ми спитали у метра Едітуса, чому тут так багато всіх різновидів цих почеських птахів, а папець усього лише один. Він відповів, що така була одвічна установа і фатальне визначення зірок: клірці появляють попівців та інокців, а проте, як це буває у бджіл, без плотського злягання. Полівці появляють біскупців, біскупці — гарних кардинців; а кардинець, як його тільки смерть не забере, може змінитися на папця, і папець зазвичай буває лише один, так само як у бджолиних вуликах буває лише одна матка, а у світі буває лише одне сонце.

Щойно папець сконає, на його місце хтось інший народжується, з породи кардинців, але тільки, звісна річ, без плотського злягання. Отож ця порода має лише одного особня з безперервною спадковістю, достоту як аравійський фенікс. А втім, близько двох тисяч семиста шістдесяти місяців тому природа появила одночасно двох папців, але це спричинило найбільшу колотнечу, яка тільки колотила коли-небудь цей острів.

Бо всі птахи (сказав Едітус) кинулися грабувати одне одного і чубитися так завзято, що острів міг ґеть злюдніти. Одна частина прилучилася до одного папця і дала йому підсобки, а друга стала в обороні другого, частина птахів мовчала, як риба, більше не співала, а дзвони їх, ніби на них заборону наклали, ні разу не задзвонили. Під час цього розбрату прийшли нам на допомогу цісарі, королі, дуки, маркізи, графи, барони, а також уся світова співдружність на материку і на суходолі, схизма ця перевелася і чвари впинились, як тільки переставився один із папців, і плюралізм звівся до односте.
Тоді ми спитали у діда, чому це птахи щебечуть без угаву. Едітус нам відповів, що винні тут дзвони, почеплені над клітками. Відтак він запропонуав:
— Хочете, я зараз змушу співати оцих інокців, у яких кобки мов винні цідилки або ж мов чубчики у шкаворонок?
— Будь ласка! — відповіли ми.
Тоді він ударив у дзвін лише шість разів, і інокці миттю злетілися і заспівали.
Панурґ спитав:
— А як я задзвоню в інший двін, он ті пташки, в яких пір'я барви копчених оселедців, теж защебечуть?
— Авжеж, — відповів Едітус.
Панурґ подзвонив, і копчені птахи як стій злетілися і хором заспівали, але їхні ґолоси були хрипкі і прикрі. Едітус нам розтлумачив, що вони живляться самою рибою, наче чаплі або баклани, і що це п'ята порода святох останнього вилуплювання. Окрім того додав, що за повідомленням Робера Вальтбренга, ґостя з Африки, сюди має прилетіти ще й шоста порода, так звані капуцинці, найзниділіша, найфантастичніша і найжорстокіша з усіх острівних порід.
— Африка (сказав Пантагрюель) завжди нам появляє щоразу якесь нове чудерство.
Розділ IV
Чому птахи острова Дзвонкевича перелітні
— Отож (сказав Панурґ) ви нам розповіли, як папець народжується від кардинців, кардинці від біскупців, біскупці від попівців, попівці від клірців, а зараз я хочу знати, звідки беруться у вас клірці.
— Усі вони (сказав Едітус) птахи мандрівні, прилітають вони з іншого світу, частина з дуже великого краю під назвою Безкоровайний, друга з іншого краю на Заході під назвою Багатодітний. Щороку клірці прилітають з цих двох країв цілими зграями, покидаючи батьків, матерів, усіх своїх друзів і родичів. А звичай там такий: коли в якомусь мостивому домі останнього краю народжується забагато дітей, хлопчиків чи дівчаток, то якби кожен із них успадкував свій пай (як хоче розум, вимагає природа і велить сам Пан-Біг), дім би зубожів. Тому батьки і збувають їх із рук на наш острів, навіть як вони мешкають на Босарі.
— Себто (сказав Панурґ) на острові Бушарі біля Шінона.
— Ні, на Босарі (відповів Едітус), бо ці діти майже всі босярі, босота, горбачі, каліки, шкандиби, одноруки, подагрики і виродки, від них тільки клопіт.
— Цей звичай (сказав Пантаґрюель) суперечить усім давнім правилам посвячення дівчат у весталки, ці правила, як свідчить Антистій Лабеон, забороняли відбирати дівчину з якоюсь ґанджею, душевною шкодою чи тілесною хибою, навіть малесенькою і непомітною.
— Я дивуюсь (провадив Едітус), як ці тамтешні матері ще носять їх дев'ять місяців у лоні, адже у своєму домі вони нездатні зносити їх і терпіти

довше, ніж десять, а частіше і сім років, вони накидають їм зверх дитячого платтячка якусь сорочечку, зрізають на їхньому щолопочку якісь волосинки, при цьому щось заклинаючи і молитвуючи (так єгиптяни, посвячуючи в жерці Ізіди, вбирали посвятників у лляні шати і проголювали їм тім'я), і відверто, явно, прилюдно, таким собі пітагорійським метемпсихозом, не ранячи їх і не увереджуючи, створюють ось таких птахів. Лише одне, друзі мої, мені невтямки: чому ці самички, чи то попівниці, чи то інокиці, чи то абатиці, співають не приємні мотети і хористерії, як належить за Зороастром співати на честь Ормузда, а катарати і ситрофи, як вимагає демон Аріман. І всі вони, старі й молоді, клянуть на всі заставки своїх родичів і друзів, які змінили їх на птахів.
Найбільше їх прилітає до нас із краю Безкоровайного, сторони без кінця-краю. Бо асафаї[473], цього острова насельники, коли їм загрожує голоднеча, ця непорадна порадниця, бо їм нема чим живитися, а що-небудь робити, чомусь навчитися вони не вміють і не хочуть, так само як щось виконувати чи ремісникувати, а тим паче служити вірою і правдою добрим людям; коли їм не щастить у коханні; коли вони, зазнавши краху у своїх починаннях, зневіруються; коли вони, вчинивши якесь страшенне лиходійство, ховаються від ганебної кари, то всі вони злітаються сюди на готове: прилітають сюди охлялі, як сороки, глядь, уже відпаслись, як бабаки. Тут вони убезпечені, тішаться недоторканністю і цілковитою волею.
— А що (спитав Пантагрюель), ці гарні пташки, перелетівши сюди, повертаються у той світ, де вони вилупилися?
— Лише деякі (відповів Едітус), колись мало, значно пізніше і неохоче. А ось після певних померків сонця і місяця, під впливом зірок, знялася зразу ціла зграя. Ми цим не побиваємося, зрештою нам конту вистачає. І всі вони перед своїм відльотом скинули своє пір'я у кропиву і в терник. І справді, шукаючи, ми натрапили на якісь сліди, це був горщик із рожевими пуп'янками.

Розділ V

Чому на острові Дзвонкевича ненажерливі птахи ніколи не співають

Не встиг він договорити, як біля нас приземлилося двадцять п'ять, а то й тридцять птахів такої барви й пір'я, яких на острові ми досі не бачили. Пір'я їхнє повсякчас мінилося, буцімто шкіра хамелеона або ж квітка триполія чи тевкріона. І всі вони мали під лівим крилом ознаку у вигляді поділеного хрестом кружка або ж лінії сторчової до прямої. Ознака ця була майже однакової форми, але кольору різного: у тих білого, у тих зеленого, у тих червоного, у тих лілового, у тих блакитного.
— Хто вони (спитав Панург) і як називаються?
— Це (відповів Едітус) метиси, звемо ми їх жирунами, бо дуже вони вже люблять жирувати.
— Будь ласка (сказав я), змусьте їх заспівати. Хотілося б їхні голоси почути.
— Співати вони не співають, зате їдять за двох.
— А де ж (спитав я) їхні самички?
— Самичок у них нема, — відповів старий.
— Чому ж вони (ускочив у слово Панург) такі коростяві і пранцюваті?
— Пранцюватих серед цих птахів чимало, бо вони живуть як моряки.
А потім додав:
— А до нас вони злетілися, аби побачити, чи нема серед нас ще одної чудової породи, ців, знаної у ваших краях, хижих і грізних птахів, яких не звабиш на манок і не посадиш на рукавицю. І деякі з них носять на нозі замість ремінців гарні і коштовні підв'язки з написом на каблучці, та

тільки слова Хто про це погано подумає часто бувають запаскуджені. Інші носять пектораль — знак перемоги над Лукавим, а ще інші баранячу шкуру.
— Метре Адітус (сказав Панурґ), така порода, може, й водиться, але ми її не знаємо.
— Годі (сказав Едітус) базікати! Ходімо вип'ємо.
— А як (спитав Панурґ) щодо закуски?
— Де питно (сказав Едітус), там і їжно. Нема як час. Тож проведемо час з користю.
І він повів нас насамперед у кардинцеві терми, де ми славно попарилися; коли ж вийшли з лазень, він звелів аліптам умастити нас дорогими добровонними мастями. Зате Пантаґрюель, той йому сказав, що він і так вип'є як слід. Тоді старий провів нас до великої і чудової їдальні і сказав:
— Я знаю, що печерник Матня змусив вас пісникувати чотири дні поспіль, ну, а тут, навпаки, чотири дні поспіль ви буде їсти і пити без перепочинку.
— А спати ми все таки будемо? — спитав Панурґ.
— Як кому заманеться (відповів Едітус), хто спить, той і п'є.
Ґосподи-Боже, як же нам пилося-гулялося! Що то добра душа!

Розділ VI

Чим птаство острова Дзвонкевича живилося

Пантаґрюель, невдоволений тим чотириденним річенцем, який поклав нам Едітус, зажурився, журбу його помітив сам Едітус і сказав:
— Сеньйоре! Як вам відомо, цілий тиждень перед зимовим сонцестоянням і цілий тиждень після нього море не штормить. А все тому, що стихії потурають алькіонам[474], птахам, присвяченим Тетиді, — у цю пору вони висиджують і виводять на березі пташенят. Зате, коли виладовуються мандрівці, море бере реванш за цю довгу тишу, пшуючи і бурхаючи ці чотири дні. І на нашу думку, саме тому вони мусять на цей час затриматися, аби краще тулялося на прибутки від гри дзвонів. А все ж не думайте, що для вас це змарнований час. Вам хоч-не-хоч доведеться у нас побути, якщо лиш ви не хочете змагатися з Юноною, Нептуном, Доридою, Еолом та всіма вейовисами. Отож гуляй душа без кунтуша.
Під'ївши усмак, брат Жан сказав Едітусу:
— У вас на острові самі клітки і птахи. Птахи землі не порають, не обробляють. Їм усе аби скоки, щебети, цвіркання. Звідки ж у вас цей ріг достатку, звідки стільки добра і стільки ласих шматочків?
— З усього світу (відповів Едітус), окрім кількох закутий аквілонського царства, через які ось уже кілька років хвилюється озеро Камарини.
— Дарма! (сказав брат Жан).
Чека їх каяття, дон-дінь,
Чека їх каяття, дінь-дон!
Вип'ємо, друзі!
— А ви самі звідки? — спитав Едітус.
— З Турені, — відповів Панурґ.
— Далебі (сказав Едітус), раз ви з любої Турені, то вас не лиха сорока висиділа. З Турені щороку чого тільки нам не привозять (якось ваші заїжджі краяни казали нам, що дук туреньський голодує через надмірну ґойність його попередників, які обгодовували превелебних птахів фазанами, куріпками, рябчиками, гиндичками, тлустими лодюнськими каплунами і всякою великою і дрібною дичиною. Вип'ємо, друзі мої! Погляньте на це сідало з птахами, які вони відгодовані, дебеленькі, все це завдяки пожертвам з Турені, і тому вони так солоденько витьохкують. Кращого співу вам не почути, як вони забачать два золоті пірначі…

— Це ж (сказав брат Жан), певне, на свято пірначів.
— …або як я забамкаю у старіш дзвони, почеплені біля їхніх кліток. Вип'ємо, друзі! Сьогодні добре п'ється, як узагалі кожен Божий день! Вип'ємо! П'ю за вас від щирого серця, будьте здорові! Не бійтеся, що вина і наїдків забракне. Навіть як небо стане бронзою, а земля залізом, усе одно на той час наші конти ще не вичерпаються, з ними ми продержимося років на сім-вісім довше, ніж тривав голод у Єгипті. А тому випиймо у злагоді і догоді!
— Бий тебе вража сила! (гукнув Панурґ). Фартить вам на цьому світі!
— А на тому (озвався Едітус) фартитиме ще більше! Повірте — нас ждуть там поля Єлисейські. Вип'ємо, друзі! П'ю за всіх!
— Мабуть (сказав я), з наусту божественного і досконалого духу перві ваші ситицини винайшли засіб, завдяки якому ви маєте те, до чого всі люди пориваються і що мало кому, а точніше, ніякому не дається. Рай не лише на цьому, а й на тому світі.
О напівбоги! О щасливці!
Такої долі хочу й я!

Розділ VII

Як Панурґ розповідав метру Едітусу притчу про жеребця і віслюка

Потому як ми добре підчарчились, Едітус повів нас до гарно вбраних, у килимах і золоті, покоїв. Туди ж він розпорядився подати міробаланів[475], вареного зеленого імберцю, міцного Гіппократу і ще якогось чудового вина і порадив нам узяти ці антидоти як летейську воду, аби вдарити лихом об землю після всіх перебутих морських злигоднів; крім того, він звелів поставити подостатком харчу на наші кораблі, ошвартовані в гавані. Проте вночі від гудіння дзвонів ми не могли спати.
Опівночі Едітус збудив нас пригоститися; він випив перший і сказав:
— Ви, люди з іншого світу, заявляєте, що невігластво — мати всіх лих, і маєте рацію, а проте цього невігластва з голів ви не виганите, живете в ньому, з ним і завдяки йому. Тим-то й халепи ви ніяк не спекаєтеся. Все нарікаєте, все лементуєте і зроду не буваєте вдоволені. Тепер я в цьому переконаний. Невігластво прикувало вас до койок, як колись бога війни прикував Вулкан, вам невтямки, що обов'язок ваш полягає в тім, щоб на сон, а не на блага цього благословенного острова скупитися. Вам би за цей час уже тричі під'їсти годилося, і вже на мій досвід покладіться: щоб заживати конту острова Дзвонкевича, треба вставати ранесенько; як його їсти, то його більшає; а як берегти, то меншає. Косіть луговину у косовицю, тоді й отава виросте густіша й щедріша, а не буде косарів, вона у вас за кілька років мохом укриється. Вип'ємо, друзі, вип'ємо дружно! Навіть найохляліші птахи співають тепер для нас, прошу випити за них. Вип'ємо раз, і другий, і третій, і так до дев'яти, non zelus, sed charitas![476]
Удосвіта він знову збудив нас, щоб путрею почастувати. Потому ми тільки й робили, що їли, і так тривало цілісінький день. Ми вже не знали, підобідок це чи обід, підвечірок чи вечеря. Аби хоть трошки сало розтрусити, ми таки пройшлися по острову і послухали щебет гарних цих пташок.
Увечері Панурґ сказав Едітусу:
— Пане! Дозвольте вам розповісти придибенцію, що сталася в Шательро двадцять три місяці тому. Квітневого ранку конюх одного шляхтича виїжджав його бойових румаків на вигоні. Аж це спіткалася йому весела пастушка: вона гляділа недалечко
під кущиком своїх овечок,

а також віслюка і кози. Гомонячи з нею, він умовив її сісти в забедри на коня, одвідати його стайню і покуштувати хліба-соли по-сільському. От поки вони балакали, кінь звернувся до осла і сказав йому на вухо (бо тварини того року по всіх усюдах розмовляли між собою):
— Бідолашне, нікудишнє ослисько! Я жалкую і вболіваю над тобою, цілий день ти тяжко гаруєш, я це бачу з того, як твоє підхвістя посіклося. І це річ світова, тебе Бог створив людям на підмогу. Ти славний віслючок. Але видно, що тебе погано чистять, скребуть, рештують і годують; мені це, сказати по щирості, здається нестерпним і несправедливим. Ти весь розкошканий, забитий, охлялий, харчуєшся самою тростиною, терником та парилом. Так ось, ослику, потрюхикай слідом за мною і подивись, як трактують нас, кого природа для війни появила, і як нас годують. Тобі стане завидки моєму оброку.
— Гаразд (відповів осел), залюбки, пане коню.
— Я тобі (сказав румак) пан жеребець, а не пан кінь.
— Перепрошую (озвався осел), пане жеребче. Адже ми суржиком говоримо, ми ж бо очкури і чубрії. А тому я ваш покірник і слідуватиму за вами слідком на відстані, опасуючись побою (у мене вся шкура посмугована), як-не-як ви таку мені благодію і честь ізробили.
Пастушка сіла в забедри, осел рушив за конем, на гойне частування сподіваючись. Коли ж вони до стайні підходили, конюх помітив віслюка і звелів підконюшим його вилами зустріти і поскородити йому ребра киями. Віслюк, тії слова почувши, вручив себе богові Нептуну і рвонув навтікача, розмірковуючи при цьому і висновуючи так: "Правду кінь казав, не випадає мені чухатися з панством; природа появила мене на те, щоб я злидарям давав підсобки. Езоп повчально це вивів у своїй байці. А я запишався, єдина рада тепер югнем косити, шаркону, поки цілий". І осел мій махорнув, пердонув, югнув, джукнув, черкнув і гурконув усіма, які тільки мав, пуками.
Пастушка, бачачи, як її осла прогнали, сказала конюхові, що це її осел, і попросила його не кривдити, а то вона поверне голоблі назад. Тоді конюх розпорядився дати ослу весь свій обрік, навіть якщо коням муситиме він цілий тиждень нічого не засипати. Одначе приманити осла було не так просто. Підконюші його кликали, кликали: "Тпру, тпру, ослику, тпру!" — "Не піду (казав осел), я соромлюся!" Що лагідніше його кликали, то більше він наповратився у своїй брикні і пукні. Так би воно ще довго тривало, але втрутилася пастушка і порадила помахати ослу оброком. Так і зробили. Осел зараз же повернув назад і сказав: "Обрік мене на вила не обрікає. І не хотів би я зостатися при своїх". Отож осел здався і солоденько затьохкав, а ви ж знаєте, яке приємне на слух тьохкання цих аркадських тварин.
Як підступив він, його поставили у стійло поряд із бойовим жеребцем і нумо його відчищати, відтирати, відскрібати, свіжої підстилки йому по живіт наслали, сіна — вволю, вівса — вдосталь; коли підконюші заходилися для нього обрік на решето переточувати, віслюк застриг вухами: мовляв, він згоден і на овес нерешетований, а то забагато честі для нього.
От після такого щедрого частування кінь і питає осла:
— Ну, бідолашний ослику, як ся маєш? Добре тебе тут трактують? А ти ще наповратився. Що ти на це?
— Присягаюсь фиґою (відповів осел), яку з'їв мій предок, Філемона засмішивши, я тут у вас, пане жеребче, раюю. Але тільки ж це ще не все? Мабуть, панове кінство, ви тут віслядствуєте?
— Про яке віслядство ти правиш, вісляче? — спитав кінь. — Ти що, ума рішився? По-твоєму, я віслюк?

— Ба! ба! (відповів осел). Я осел нечеса, кінською по-двірському не цвенькаю. Я питаю, ви тут жеребцюєте, панове жеребство?
— Тихіше ти, осле (сказав кінь). Почують підконюші, вони тебе так почастують вилами, що тобі перехочеться віслядствувати. Ми, бач, коні харапудливі, хіба що кінчик вистромимо, як закортить помочитися. А щодо решти живемо по-царськи.
— Попругою своєю свідчусь (сказав осел), не треба мені твоєї підстилки, твого сіна, твого оброку. Хай живе парило в полі, бо там жеребцюй собі досхочу! Менше їсти, але зате в будь-яку мить жеребнути — оце моє гасло, і це наше сіно, і наш обрік. О пане жеребче, друже мій! Бачив би ти нас на ярмарку, на нашому провінційному капітулі, отам ми віслядствуємо усмак, поки наші госпосі торгують гусенятами та курчатами!
На цьому вони розійшлися. Оце і правда, вся до гаріля.
Тут Панурґ замовк і його мов заціпило. Пантагрюель заохочував його завершити оповідання. Але Едітус відповів:
— Розумному натяку досить. Мені й так розумно, на що ви цією притчею про вислюка і коня важите і б'єте, шануючи слухи наші. Та бачте, тут вам попасу чи лахви нема, а отже, більше нічичирк.
— Ні, є (сказав Панурґ). Недавно мені впала в око абатиця з білим пір'ячком. Поїздити на ній куди приємніше, ніж потримати за руку. Якщо інші здалися мені стріляними птахами, то це птиця високого лету. Тобто любуся, милуся, і чом би з нею раз очок-другий не згрішити. Але, Боже мене збав, щоб я щось погане думав, хай погане як притрапиться, то тільки зі мною.
Розділ VIII
Як ми, перепони змагаючи, побачили нарешті папця
Третій день, як і два попередні, у нас тривало бенкетування і погуляння. Цього самого дня Пантагрюель зохотився побачити папця; проте Едітус відповів, що папець показуватися на очі не любить.
— Хіба у нього (спитав Пантагрюель) Плутонів шолом на голові, Гігесова каблучка на пазурях або ж хамелеон на грудях, що він стає невидимцем?
— Ні (відповів Едітус), але він природою своєю не дуже надається для огляду. А проте я спробую влаштувати так, щоб ви на нього подивилися, як буде така змога.
З цим словом він пішов, а ми бенкетували далі. За чверть години він повернувся і сказав, що папець видимий; і от повів він нас тишком-нишком просто до клітки, де сидів, розпустивши пір'я, папець, оточений двома маленькими кардинцями і шістьма тлустими й барилькуватими біскупцями. Його силует, жести і постава привернули Панурґову увагу. Нарешті він гукнув:
— А, лихома! І цей його яломок на голові як у кепа!
— Тихіше (сказав Едітус), на Бога! Він має вуха, як це слушно підмітив Михайло з Макона.
— А все ж він кеп! — сказав Панурґ.
— Як він почує, що ви блюзнете, ви пропали, добрі люди. Бачите, в нього у клітці басейн? Звідти на вас посиплються перуни, блискавки, сполохи, чорти, вихори, і ви в одну помлу очей підете на сто футів під землю.
— Ліпше вже (сказав брат Жан) нам усе висушити без остатку.
Панурґ і досі лупав очима на папця та його прісних, аж це, побачивши під кліткою сову, желіпнув:
— Біс нас поплутав, та ще й цей плутько попівські очі має, що забачить, то взяв би, усе собі або піл-на-піл. Та ще й нам підсува щось ця сова, бісова сова!

— На Бога (сказав Едітус), тихіше! Це зовсім не сова, це сич, вельмишановний отець скарбник.
— Ану (сказав Пантагрюель), змусьте папця щось затьохкати, ми хочемо його тьох-тьох почути.
— Він тьохкає (сказав Едітус) лише у призначені дні і їсть лише у призначені години.
— Не так, як я (сказав Панург), у мене призначені всі години. Отож гайда кубрячити на всі заставки!
— От зараз (сказав Едітус) ви діло сказали. Говорячи таким чином, навряд щоб ви колись з'єретичилися. Ну що ж, гайда!
Ідучи поворітьма, ми укмітили старого зеленоголового біскупця: розгорнувши крила, він сидів у затінку дерева з біскупцем вікарним і трьома веселими пташками, онокроталіями[477], чи то пак протонотаріями, і помалу хропів. Біля нього веселенько курникала гарненька абатиця, і так нам її курникання сподобалось, що ми радо перекували б усі наші члени у вуха, аби лиш нічого з її курникання не пропустити і слухати її й слухати, ні на що інше не відриваючись. Панург сказав:
— Гарненька абатиця зі шкури пнеться, а цей барилькуватий ґевал біскупець затинає хропака. Ну та він у мене заспіває, лихо його матері!
З цим словом він закалатав у дзвінок, начеплений над кліткою; а проте що дужче він калантирив, то гучніше хропів біскупець і навіть і не думав співати.
— Гаразд (сказав Панург), старий балабане! Я тебе змушу співати іншим робом.
Він схопив каменюку і намірився просто в його митру. Але Едітус гукнув:
— Чоловіче добрий! Бий, трощи, убивай, закатруплюй усіх царів і принців на світі, хочеш — ножем у спину, хочеш — отрутою, словом, як тобі заманеться, зжени янголів з неба, — всі ці гріхи папець тобі простить. Але не займай священних цих птахів, якщо тобі дороге життя, благо і гаразди як твої, так і твоїх друзів і родичів, живих і мертвих, так само як далеких твоїх нащадків, яким теж буде непереливки. Поглянь на цей басейн.
— Отож-бо ліпше (сказав Панург) купряжити на відчай душі і гуляти.
— Він розсудливо мислить, пане Антитус (сказав брат Жан). Побачивши цих бісових птахів, ми не можемо від блюзнірських слів утриматися; зате осушуючи наші пляшки, ми не можемо не славити Бога. Ну то гайда, шелепнемо дзвінко! Оце сказав, як в око вліпив!
Третього дня, після гульні (як самі розумієте), Едітус із нами розпрощався. Ми йому подарували гарненького першського цизорика, і дарунку цьому він зрадів більше, ніж Артаксеркс коряку студеної води, який йому підніс скитський хлоп. Він красно подякував нам, послав на наші кораблі свіжини, побажав нам щасливої дороги, вернутися цілими-здоровими, успішно з усім упоратися і змусив нас заприсягтися Юпітером, що поворітьма ми до нього завітаємо. На прощання він сказав так:
— Ось побачите, друзі мої, на світі куди більше бахурів, ніж людей, пом'яніть моє слово.

Розділ IX

Як ми на Острів залізяччя виладувались

Животи ми мали добре напаковані, вітер дув ходовий, от ми звели бізань-щоглу і через два дні вже прибилися до Острова залізяччя, пустельного і безлюдного. Аж це гульк, а на деревах висить сила-силенна лопат, копаниць, оскардів, мотик, кайл, кіс, серпів, скребків, заступів, дзьобанів, сап, сокир, сікачів, колодачів, різаків, кліщів, свердел, коловоротів.

На інших деревах росли запоясники, кинджали, мечі, ножі, шила, шпаги, рапіри, списи, кривулі, шаблі, арбалетні стріли.
Хто хотів щось собі справити, трусив дерево, і зброя сипалася, наче сливи; ба більше: землю вкривала трава, схожа на піхви, і речі, падаючи, самі в них укладались. Ось тільки під час падіння доводилося пильнувати, щоб вони не звалилися вам на голову, на ноги чи на інші частини тіла, бо гупали вони сторчма, аби влучити у піхви, і могли прибити. Під якимись іншими деревами я побачив особливі ґатунки зілля, формою схожого на списи, піки, алебарди, рогатини, дротики, вила; виганяючись до гілля, вони діставали собі клюги і вістря, кому які підходили. Дерева зверхники це все їм загодя готували, ждучи, коли вони підростуть, — так дорослі готують своїм діткам одяг на виріст. А щоб ви віднині не сперечалися з Платоном, Анаксагором і Демократом (а чи ж вони не філософи?), додам, що дерева скидалися на тварин, і не лише тому, що мали шкіру, лій, м'ясо, жили, артерії, нерви, хрящі, залози, кості, шпик, соки, матки, мозок і зчленування, а що це саме так, Теофраст уже давно довів, а ще й мали голову, тільки що внизу, тобто стовбур, волосся, але тільки під землею, тобто коріння, і ноги, але тільки нагорі, тобто галуззя; так би вийшло, якби людина захотіла удати собою гіллястого дуба.
І як ото ви, подагрики, з болю в ногах і лопатках завбачаєте дощ, вітер, благоврем'я і всяку зміну погоди, так само будь-яке з цих дерев корінням, стеблами, клеєм, осердям відчуває, яке саме держалко росте під ним, і готує підхожу клюгу і вістря. Правда, все на світі, окрім Бога, іноді хибить. Природа теж цим грішить, появляючи на світ хох і виродків. Так само я зауважив помилки і в цих деревах: ось одна височенна напівпіка, виросла під цими залізистими деревами, вигнавшись до гілля, замість клюги дістала мітлу, — дарма, придасться сажу трусити. Протазан дістав щипці замість вістря, — дарма, буде чим знімати гусінь у саду. Держак алебарди здобув клепану косу і став якимсь гермафродитом, — не біда, косар і цим здобріє. Що Бог не робить, усе на благо.
До своїх суден вернувшись, ми побачили, як за якимсь кущем якісь люди щось і якось робили і якось надто вже старанно клепали якесь справилля, яке десь там у них гоголіло.

Розділ X

Як Пантаґрюель на Острів викрутнів приплив

Через три дні причалили ми до Острова викрутнів, точної подоби Фонтенбло, бо земля тут така суха, що кості її (себто скелі) проривають шкіру; ґрунт піщаний, яловий, нездоровий і прикрий. Лоцман показав нам на два невисокі шпилі, схожі на правильні шестигранники, такі білі, аж здавалися чи то з алебастру, чи то засніжені; проте лоцман запевнив нас, що вони з гральних бабок. За його словами, всередині цих шпилів було семиповерхове помешкання двадцяти п'яти бісів азартної гри, у нас ці біси сущий пострах і прозвані вони так: найбільші дублети — Шестерики, найменші — Двоочкові, середні — Штерики, Четверики, Трійчатки, Двійчатки. А були ще такі назви: Шість-і-п'ять, Шість-і-чотири, Шість-і-три, Шість-і-два, Шість-і-один, П'ять-і-чотири, П'ять-і-три тощо. Аж це мені свінуло, що більшість гравців викликають нечисту силу, кидаючи бабки на стіл, вони у запалі вигукують: "Шестерику, друже, давай!" — це до старшого чорта; "Двоочковий, миньйоне, давай!" — це до молодшого; "Чотири-і-два, діти, давайте!" — і так вони викликають усіх чортів на імена та прізвиська. І не лише викликають, а ще намагаються показати, що вони з ними запанібрата. Щоправда, чорти іноді баряться явитися на зов, але вони мають на це свої причини. Саме під цей час вони можуть бути деінде, бо їх

уже хтось викликав. А проте вони не байдужі і не глухі. Повірте мені — чуття і слух у них чудові.
А ще лоцман нас повідомив, що довкола й у стіп цих шестигранних шпилів сталося більше корабельних аварій і загинуло більше людських душ і цінного майна, ніж поблизу усіх Сиртів, Харибд, Сирен, Сцілл, Строфад, разом узятих, і в усіх хланях морських. Я охоче цьому повірив, надто як згадав, що в оні дні мудреці єгипетські значили Нептуна ієрогліфом першого куба, Аполлона одним очком, Діану двома, Мінерву сімома тощо.
А ще він нам сказав, що тут зберігається слоїк святого Грааля, річ божественна і мало кому відома. Панург так солоденько просив місцевих синдиків показати його, що вони змилосердилися, але провели при цьому церемоній і антимоній утричі більше, ніж як у Флоренції показували Юстиніанові Пандекти або ж у Римі рушник Вероніки. Я зроду не бачив стільки укривал, посвітачів, походень, апостольників і медалей.
Насамкінець нам показали щось ніби мордочку смаженого труся. Найбільшу дивовижу, яку ми там побачили, це Веселий Лик, мужа Поганої Гри, а також шкаралупу від колись висиджених і знесених Ледою двох яєць, звідки вилупилися Кастор і Поллукс, брати Гелени Прекрасної. Шматочок цієї шкаралупи ми виміняли у синдиків на хліб. Перед відплиттям ми купили в островиків купу капелюхів і шапок, але тільки я не думаю, аби ми багато заробили на їхньому продажу. А втім, хто у нас їх купить, прогадає ще більше.

Розділ XI

Як ми пройшли Катівню, де домує Запазур, архідук Котів Пухнатих

У Прокурації ми вже побували, а тому залишили її осторонь, а також минули ще один пустельний Острів осуду; мало не поминули і Катівні, оскільки Пантагрюель не хотів там сходити, і добре зробив би, якби не зійшов, бо нас там за розпорядженням Запазура, архідука Котів Пухнатих, схопили й узяли під варту лише тому, що хтось із наших надсадив бебехи у Прокурції якомусь крючку.
Коти Пухнаті — бестії грізні і страшні, вони живляться малими дітьми і їдять на мармурі. Уявіть ви самі, заливахи, які з них мають бути кирпатенькі кирпи! Шерсть у них навиворіт, як емблему і девіз носять вони відкритий ягдташ, але тільки кожен по-своєму: ті обмотують ним шию замість шарфа, у тих він висить на заду, у тих на череві, у тих на боку, і всі небезпричинно. Пазурі у них довгі, міцні й гострі, а як загребуть щось лапами, то вже не вигребешся. Ті носять на голові ковпаки з чотириріжжям або чотиригульф'ям, ті ковпаки з закарвашами, ті ступкуваті шапки, ті щось ніби саван.
Коли ми опинилися у їхньому барлозі, якийсь похатник, якому ми дали півтестона, сказав нам:
— Дай вам Боже, люди добрі, звідси з душею викараскатись! Ось пригляньтеся лишень до міни цих цупких стовпів, на яких стоїть Запазурове правосуддя. Ось побачите: як ви проживете ще шість олімпіад і два собачі віки, Коти Пухнаті опанують цілу Европу і заграбастають усі її клейноди і багатства, — хіба що якесь їхнє покоління раптово втратить майно і стан, неправдою нажиті. Серед них панує секстесенція[478], з допомогою якої вони все хапають, усе пожирають і все запаскуджують. Вони палять, четвертують, стинають голови, мордують, затокарюють у в'язницю, руйнують і зводять зі світу все без жалю і добре, і лихе. Порок у них називається чеснотою, злість перехрещена в добрість, зрада іменується вірністю, крадіжка щедрістю. Грабунок їм править за гасло, і його схвалюють усі (окрім єретиків); і це все вони чинять з відчуттям своєї величі і непомильности.

На підтвердження мого свідчення, прошу вас поглянути на їхні ясла, вони ж нижче годівничок. Про це вам колись згадається. І якщо на нас ударить чума, голод, війна, ураган, землетрус, пожежа та інше безголов'я, то не посилайтеся на парад планет, на зловживання римської курії, тиранію царів і князів земних, на лукавство панахидників, лжепророків, викрутні лихварів і грошопідробників, на невігластво і безсоромність лікарів, костоправів і аптекарів, на розбещеність невірниць жінок, отруйниць і дітовбивць, ні, ви все валіть на ту несвітську, незбагненну, неймовірну і незмірну злість, яка безперервно палає і кипить у кухні Котів Пухнатих. Люди знають про цю кухню не більше, ніж про жидівську Кабалу. Ось чому їх не лають, не перевиховують, не карають так, як вони на це заслуговують. Але коли одного дня їх виведуть на світ, то вже ніхто, хоч би який умілий і красномовний, їх не оборонить; жоден закон, хоч би який суворий і драконівський і до порушників нещадний, їх не вбереже, жоден магістрат владою своєю не перешкодить тим, хто, розлютившись, візьметься заганяти їх усіх до нори і спалити живцем. Їхні рідні діти, Кошенята Пухнаті, та інші близькі родичі зі страхом і огидою від них не раз сахалися. Ось чому взором Гамількара, який змусив свого сина Ганнібала поклястися і врочисто пообіцяти цілий свій вік гонити римлян, покійний мій батько узяв з мене слово, що я не піду звідти доти, доки на Котів Пухнатих не впаде з неба блискавка і не спопелить їх як других титанів, як святокрадців і богоборників, якщо у людей так зчерствіли серця, що вони вже й не згадують, не відчувають і не передбачають появу чи зародження у світі зла, а хто і відчуває, все одно не сміє, не хоче або ж не може викорінити його.
— Отакої! (сказав Панург). Е ні, я туди не ходак, хай мене Бог милує! Гайда назад. Гайда, Богом прошу!
Мене дивує більше торботряс,
Ніж з неба блискавка в осінній час.
Коли ж ми повернули назад, то побачили, що двері замкнуті, і тут нам сказали, що ввійти сюди легко, як в Аверн, а вийти важко, і що без дозволу і призводу нас не випустять, одне, що з ярмарку не йдуть так скоро, як з базару, а друге, що ноги у нас закурені.
Проте нам стало непереливки, як ми потрапили в катівню, бо по дозвіл і призвіл мусили просити у найпоганшого з усіх страшидел. Звали його Запазур. Найбільше він скидався на Химеру, Сфінкса, Цербера або ж на Озіриса, як його вдавали єгиптяни, тобто був триголовий, одна голова рикаючого лева, друга — гавкучого пса і третя — виючого вовка, і всі ці голови обвивав зміюка, кусаючи свого хвоста, і над кожною сяяв німб. Руки він мав закривавлені, кігті, як у гарпії, дзьоб, як у крука, зуби, як у чотирилітка кабана, очі, як у пекельця, і всеньке тіло його вкривала ступкувата шапка з помпончиками, виднілися тільки його пазурі. Сідалом для нього і для його клевретів, Диких Котів, правили довгі, новенькі ясла, над якими, як розповідав торботряс, висіли догори дриґом великі і гарні годівнички.
За сідалом архідука красувалося мальовидло старої в окулярах, у правиці вона тримала піхви від серпа, а в лівиці — терези. Шальки терезів становили собою оксамитні бесаги, одна торба, туго начинена дрібняками, опустилась, друга ж, без тягаря, високо злинула. Очевидно, вони символізували собою Запазурове правосуддя, не так, як його уявляли стародавні тебитяни, зводячи по смерті своїх дикастів[479] і суддів їм статуї, по заслузі, з золота, срібла або з мармуру, але неодмінно безрукі.

Щойно ми поставились перед Запазуром, як якісь люди, убрані в торби, в мішки і в здоровецькі обривки паперів, посадили нас на лаву підсудних. Панург сказав:
— Братове гультяйство! Я можу і постояти, бо для мужа в нових плюндрах і куцому камзолі лава ваша занизька.
— Сядьте (сказали вони йому). Як не здужаєте відказ держати, земля зараз же розступиться і поглине всіх вас живцем.

Розділ XII
Як Запазур загадку нам загадав

Коли ми посідали, Запазур, серед тічки Котів Пухнатих, гукнув нам сердито:
— Ке, кете!
— Ке, кете вип'ємо, — сказав Панург крізь зуби.

Блондинка незамужня, дуже мила,
Понесла і без муки серед дня
Чорнесенького сина народила,
А виліз він, мов те гадюченя,
Прогризши правий бік їй навмання.
І зразу в путь пустився на балай
Горами-долами, із краю в край,
Де пішки йде, а де літає льота.
А друг наук дивується: нехай,
Він людська як-не-як істота.

— А кете (сказав мені Запазур), розгадай мені цю загадку. Нумо, зараз же відповідай, що це означає.
— Ну от їй-богу (відповів я), якби я мав удома Сфінкс, як от Веррес, а він же, їй-богу, ваш попередник, їй-богу, я розгадав би загадку, ну от їй-богу! Але тоді мене не було, ну от їй-богу, моя хата скраю!
— А ке, кете (сказав Запазур), Стіксом свідчусь, бо ти саме на нього натякаєш, а ну я тобі доведу, нумо, нумо, доведу, що ліпше було б тобі потрапити до пазурів Люциперові, ніж нам, а ке, кете! Поглянь на наші кігті, а ке, кете, кете! Ти вдаєш з себе, лобуре, святого і божого, ніби це може тебе від тортур урятувати. А ке, кете, нумо, послухай, що я тобі скажу, кете: закони наші як павутина, в неї попадаються мухи і метелики, — а ке, кете, кете! — тоді як ґедзі наскрізь її проривають. Ми теж на великих шахраюг і тиранів не надимося, вони зле травляться, вони на шкоду виходять. А ви ж нічого не провинні, а кете, а кете, не провинні, сам старший чорт вас відспіває.

Братові Жану Виносмакошу набридли Запазурові речі, і він сказав:
— О, пане чорте спідничний, як він пояснить тобі те, що йому невтямки? Тобі що, правда коле?
— Ану цить! (сказав Запазур). Від самого мого воцарения ще не траплялося випадку, щоб хтось вихопив слово з мого рота. Хто розв'язав язика цьому божевільню?
— Брехло! — сказав брат Жан, не ворушачи губами.
— Ке, а кете! Як прийде ряд тобі відповідати, ось тоді побачиш смаленого вовка, лотре!
— Брехло, — безодголосно мовив брат Жан.
— Ке, а кете, а кете! Гадаєш, тут тобі академічний ліс, повний нетруджених мисливців і шукачів істини? Ке, а кете, тут у нас інші порядки, тут у нас без обрізків викладають усе, чого не відають. Ке, а кете! Тут у нас по-вченому міркують про те, чому не навчались. Ке, а кете! Тут у нас як казяться, то велять терпіти, чухрають, а плакати не

дають. Ке, а кете, а кете! Бачу, ти тут не довірена особа, а кете, а кете, трясця тобі в бік, а кете, а кете, женися з пропасницею!
— Бісяка (скрикнув брат Жан), архібісяка, протобісяка, усебісяка. Ти що ж, женити монаха задумав? Еге-ге! Ну то ти єретик!
Розділ XIII
Як Панурґ Запазурову загадку розгадував
Запазур, удаючи, ніби не чує, звернувся до Панурґа:
— Ке, а кете, а кете! Чого ж ти, вражий сину, мовчиш?
Панурґ відповів:
— Е, хай тобі біс! Бачу, чума на нашу голову, хай їй біс, як невинність тут не убезпечена, а біс, хай йому біс, відправляє похорон! Хай йому біс, я згоден за всіх заплатити, тільки відпустіть нас. Я більше не можу, хай йому біс!
— Відпустити? (сказав Запазур). Ке, а кете! За триста років ніхто ще звідси не йшов, не зоставивши шерсти, а найчастіше і шкури. Ке, а кете! Подумай сам, нумо, нумо: то що ж виходить, ми тобі кривду вчинили? Ти й так нещасний, а будеш ще нещасніший, як загадки не розгадаєш. Ке, а кете — що вона означає?
— Це (відповів Панурґ) чорний риляк, хай йому біс, від білого бобу завівся, хай йому біс, завдяки дірі, яку він у ньому прогриз, хай їй біс, і він то літає, то повзає по землі, хай йому біс. А Пітагор, первий прихильник мудрости, себто грекою філософії, хай їй біс, думав, що риляк через метемпсихоз, хай йому біс, ще й дістав людську душу, хай їй біс. Якби ви були люди, хай вам біс, то по вашій наглій смерті ваші душі, на його думку, ввійшли б у тіла риляків, хай їм біс, бо на цьому світі ви все тільки гризете і тлите, а на тому світі

Ви з нетерплячки навмання
Прогризли б, мов гадюченя,
Боки у матері.

— Тілом Господнім свідчусь (сказав брат Жан), я б з усієї душі бажав, аби діра у мене ззаду стала бобом і аби все круг неї було згризене ось оцими риляками.
З цим словом Панурґ шпурнув на середину зали тугу калитку, начинену екю з сонцями. Почувши дзвін побрязкачів, Коти Пухнаті заграли, всі як один, на своїх пазурах, буцімто на розладнаних скрипках, і занявкали на ціле горло:
— Оце помазало! Оце підмаслок! Усе тепер піде як з маслом! Що то порядні люди!
— Це золото (сказав Панурґ), дзвінкі екю з сонцем!
— Суд (сказав Запазур) правильно вас зрозумів. А нумо, нумо, нумо! Гайда, синки, гайда, не такі ми вже й чорти, хоть і чорні, ке, а кете, а кете! З Катівні на пристань нас провели якісь крючкодери. Поки ми йшли, нас попередили, що перед відплиттям нам треба піти на ралець до пані Запазурихи і до всіх інших Кицьок Пухнатих, інакше нас знову відведуть до Катівні.
— Чорт із ними (відповів брат Жан), потрусимо нашу кубушку і спробуємо усіх уконтентувати.
- І на винце (сказали крючкодери) не забудьте підкинути нам, нетягам.
— Нетяги (сказав брат Жан) ніколи не забувають про вино. Воно упомку їм усякого часу й усякої пори.
Розділ XIV
Як Коти Пухнаті побирали
Не встиг брат Жан договорити, глядь, а в порт уже заходять шістдесят вісім галер і фрегатів; от він кинувся по новини, між іншим, дізнатися,

який у них вантаж, виявляється м'ясо — зайці, каплуни, голуби, кабани, кози, чайки, курчата, качки, чирята, гусята та інша дичина. А ще він помітив кілька штук оксамиту, атласу і одамашка. От він запитав у мандрівців, куди і кому вони цей красний крам везуть. Вони відповіли, що все це для Котів Пухнатих і Кицьок Пухнатих.
— А як (спитав брат Жан) ви такий конт називаєте?
— Хабарем, — відповіли мандрівці.
— Хабарників (сказав брат Жан) хабарі й погублять. Це вже як стань. Їхні батьки зруйнували ту добру шляхту, яка, як подоба її рангу, присвячувала своє дозвілля ловам із соколами і псами, вправляючись і гартуючись на випадок війни, бо полювання — це не що інше, як подоба битви, і Ксенофонт слушно говорив, що з полювання, як із троянського коня, виросли всі славні привідці. Я людина невчена, але мені так говорили, і я цьому вірю. Душі цих самих мисливців, як запевняє Запазур, по їхній кончині переселились у вепрів, оленів, козуль, чапель, куріпок та інших тварин, яких вони ціле життя любили і сочили. А Коти Пухнаті не здобріли тим, що спустошили й пожерли їхні замки, землі, посілості, маєтки, зиски і бариші, вони ще зазіхають на їхню кров і душі в потойбіччі. Цей торботряс маху не дасть, він не даремно звертає нашу увагу на те, що годівнички у них над яслами!
— Але ж (сказав Панург мандрівцям) оголошено указ великого вашого царя, що ніхто під страхом кари горлом не сміє полювати на оленів, ланей, вепрів і козуль.
— Воно то так (відповів мандрівець за всіх). Але ж великий цар милостивий і справедливий. Зате Коти Пухнаті такі скажені і так християнську кров п'ють, що ми ладні вже великого царя не послухати, зате підмогоричимо Котів Пухнатих, тим паче, що завтра Запазур видає свою Кицьку Пухнату за розжирілого і препухнатого Котюгу. Колись їх називали сіноїдами, але, гай-гай, сіна вони більше не їдять. Нині ми узиваємо їх зайцеїдами, куркоїдами, бекасоїдами, фазаноїдами, курчатоїдами, козулеїдами, трусеїдами, вепроїдами, іншої харчі вони не торкаються.
— От лайно (сказав брат Жан). Наступного року їх називатимуть котякоїдами, дристнеїдами, гівноїдами. Вірите мені?
— Атож, атож! — відгукнулася вся команда.
— Зробімо (сказав він) дві справи. По-перше, забираймо собі всю цю дичину. Остогидли вже мені ці соління. Кишку мені попалили. Ми за неї добре відплатимося. По-друге, вернімося до Катівні й обдерімо всіх цих бісових Котів Пухнастих.
— Ба ні (сказав Панург), я туди ні ногою. На вдачу я трохи аяйкало.

Розділ XV

Як брат Жан Зубарь обдерти Котів Пухнатих розігнався

— Рясою свідчусь! (сказав брат Жан). Що це у вас за подорож? Це подорож серунів, ми тільки й робимо, що бздимо, пердимо, серемо, паскудимо, каляємо, лупаємо очима і ні за холодну воду. Головою Господнею свідчусь, це не по мені; як я не учворю чогось геройського, то не засну. Виходить, ви взяли мене з собою лиш на те, щоб я правив службу і сповідав? Писанками присягаюсь, перший, хто прийде до мене на сповідь, накладу на нього покуту і замість Чистця кину його в морську хлань, та ще сторч головою. Чому Геркулесова слава гримітиме повік? Чи не тим, що, пустившись на галай-балай, Геркулес визволяв людей від тиранів, від манівців, від лиха і гніту? Він убивав усіх зарізяк, усіх чудовиськ, усіх отруйних гадів і всю нечисть. Чому б і нам йому услід не ступити і не чинити так, як він, у всіх тих краях, кудою наш шлях лежить? Він знищив стимфалід, лернейську гідру, Кака, Антея, кентаврів. Сам я людина

невчена, але так мовлять люди вчені. Наслідуючи його, ми йдемо драти і грабувати Котів Пухнатих, це бісове насіння, і визволимо цей край від тиранів! Я відкидаю Магомета, а проте якби я був такий дужак і силак, я б у вас ні підсобки, ні ради не просив. Нумо, нумо! Гайда! Ми переб'ємо їх завиграшки, запевняю вас, а вони макогона оближуть, я в цьому нітрохи не сумніваюсь, адже вони стерпіли від нас більше образ, ніж десять свиней здатні випити помий. Гайда!
— Образи (сказав я) і обмови їм до спини. Їм залежить, щоб у торбешках брязкали екю, хай навіть і загівняні. Може, ми заломимо їх, як Геркулес, але нам бракує наказу Евристеєвого. У мене зараз одне бажання: хай би Юпітер дві години збавив у них так само, як колись коротав час у Семели, матері доброго Бахуса.
— Господь (сказав Панурґ) своєю всеблагою ласкою порятував нас від їхніх пазурів. Щодо мене, то я туди більше ні ногою; я й досі ще не оговтався після всіх пережитих мною там мук. А розтроюдився я з трьох причин, по-перше, тому що розтроюдився, по-друге, тому що розтроюдився, і по-третє, тому що розтроюдився. Настав сюди своє вухо, брате Жане, бахуре мій незграбо, щоразу, як ти захочеш піти до всіх чортів, поставитись перед судом Міноса, Еака, Радаманта і Дита, я ладен за тобою ушняпитися, пройти з тобою Ахерон, Стікс, Копит, осушити повен келих летейської води, заплатити за нас обох Харонові на перевозі, а як тобі заманеться вернутися до Катівні не одному, а з ким-небудь, то шукай собі іншого сопутця, а я пас, я туди ні ногою, і слово моє тверде, мов той підмурок з бронзи. Як мене туди не потягнуть ґвалтом і принукою, то сам я, поки живий, не підступлю туди ближче, ніж Кальпа відлежить від Абіли. Хіба Одисей не вертався по свій меч до печери Циклопової? Їй-богу, ні. У Катівні я нічого не забув, і я туди вже ні ногою.
— О (сказав брат Жан) мій друже з добрим і щирим серцем і руками паралітика! Побалакаймо ще раз із вами, хоть навряд чи я зможу перебалакати такого губача. Чому це і що вам надало кинути їм калитку з екю? У вас що, кури їх не клюють? Досить було кинути їм кілька щербатих тестонів.
— А тому (відповів Панурґ), що Запазур відкривав свою оксамитову торбу і примовляв: "Ке, а кете, а кете!" Звідси я виснував, що нас звільнять і випустять на волю, лише як ми, хай їм усім Бог, ке, кете їм, ке, кете їм, дамо їм, хай їм усім чорт, і дамо їм не що-небудь, а золота, бо ця оксамитова торбешка не ковчежець для тестонів і дріб'язку, а бесаги для екю з сонцем, це розумно тобі, брате Жане, бахурцю мій маленький? Потершись і помнявшись, як я, ти й сам іншої заспіваєш. Коротше, за їхнім велінням нам доведеться змотувати вудочки.
Крючкодери досі чекали від нас на пристані якихось грошей; побачивши, як ми от-от відчалимо, вони заявили братові Жану, що ми не рипнемося, поки не дамо їм належної магістратам віддяки.
— Святим Трудіру свідчусь, ви все ще тут (сказав брат Жан), бісові крючкодери? Я й так сердитий, а ви ще мені докучати? Тілом Господнім клянуся, буде вам від мене на вино, можете мені повірити!
І він вихопив свого самосіка і, зійшовши з судна, збирався без усякого ощадку їх зарубати, але вони побігли в собачу ристь і за ними тільки смуга лягла.
А проте нас чекала нова халепа, бо наші матроси, відпущені Пантагрюелем по нашому поверненні від Запазура на берег, зібралися в портовому шиночку під'їсти і випити для отухи. Хтозна, чи заплатили вони винувате чи ні, та тільки стара шинкарка, побачивши брата Жана, звернулася до нього при трьох свідках — судовика плюгавця, чи то пак виконавця, щирого друзяки

Кота Пухнатого, і двох підмагачів, з довгою скаргою. Брат Жан слухав-слухав їхні речі і натяки, нарешті не витримав і спитав:
— Крючкодери, друзі мої, то що наші матроси, по-вашому, люди нечесні? Ну, а я іншої думки, і зараз побачите мою правоту: меч-самобієць зі мною.
З цим словом він змахнув самосіком. Хлопи дали ногам волю, проте баба не рушила з місця і знов спробувала втокмачити братові Жану, що вона його матросів за людей нечесних не вважає, вона, мовляв, нарікає лише на те, що вони не заплатили їй за постіль, на якій по обіді відпочивали, і просить за постелю всього-на-всього п'ять турських солей.
— Справді (сказав брат Жан) недорого, бач, які невдячники, де вони за такі гроші дістануть постіль? Я з дорогою душею вам заплачу, тільки спершу подивлюсь, що це за постіль.
Баба привела його до себе, показала постіль і, розхваливши всі її переваги, заявила, що, поклавши п'ять солей, вона, мовляв, зайвого не править. Брат Жан спершу заплатив їй п'ять солей, потім самобійцем розполовинив перину і подушку, а перо пустив по вітру у вікно. Баба з репетом: "Пробі! Ґвалт!" вибігла на вулицю і заходилася збирати пір'я. Брат Жан на її ячання не зважив, зробившись невидимцем у пір'яній кушпелі, відніс коця, матрац і два простирала на судно і матросам віддав. Потім сказав Пантагрюелю, що постелі тут куди танші, ніж у Шіноні, хоть Шінон потільськими гусьми славиться, бо за постіль для нього бабця заправила всього лишень п'ять тузіників, а в Шіноні за таку луплять дванадцять франків.
Тільки-но брат Жан і всі інші сіли на судно, Пантаґрюель скомандував відчалювати, аж це задув такий міцний сироко, що ми збилися на манівці і замалим нас знов не прибило до Котів Пухнатих, море тут було глибоке і страшне, і юнга, з високої фок-щогли, як об'явив він усім, усе ще бачив кишло Запазура. Панурґ, перепудившись, ґукнув:
— Патроне, друже мій! Чи не можна, попри шквали і хвилі, повернути назад? О друже мій! На кий біс вертатися нам до цього осоружного закутня, де я зоставив свого капшука!
Зрештою вітер пригнав їх до іншого острова, але підійти до пришибу вони не зважились, зупинилися за милю від порту, саме навпроти скелястих круч.

Розділ XVI

Як Пантаґрюель на Острів апедевтів[480] прибув, довгополих і крючкоруких, а зарівно і про халепи і монстрів, які там його чекали

Скоро котвиці кинуто і судно зупинилось, на воду спустили човна. Богу помоливши і подякувавши за визвіл і рятунок від напасти превеликої, добрий Пантаґрюель і всі його сопутці сіли у човен, аби до берега пристати, висад не завдав клопоту, море було тихе, вітер ущух, і вже невзабарі вони підпливли до скель.
Коли ж ступили на суходіл, Епістемон, зачарований мальовничістю острова і химерними обрисами бескеття, угледів кількох островиків. Первий з них, до кого він звернувся, носив коротку, царської барви, кирею, саржевий камзол з напіватласними і напівзамшевими рукавами і кокардовий чепчик; чоловік, як глянути, цілком пристойний, а звали його, як ми згодом узнали, Загреба.
Епістемон поцікавився в нього, чи є якась назва у цих химерних долів і гір. Загреба відповів, що ця верховина належить до колонії Прокурації і називається вона Квит, а от за цим бескеттям, тільки брід перебрести, лежить Острів апедевтів.
— Екстраваґанти при нас! (сказав брат Жан). А чим же тоді, люди добрі, ви тут живете? Що п'єте і з чого п'єте? Я не бачу у вас жодного начиння, окрім пергамену, каламарів та пер.

— Живемо (відповів Загреба) тільки оцим, бо всі, хто має на нашому острові якісь справи, проходять через мої руки.
— Чому ж це? (спитав Панурґ). Хіба ви стрижій, щоб у вас усі стриглись?
— Атож (відповів Загреба). Я стрижу тестони з їхньої кабзи.
— Богом свідчусь (сказав Панурґ), у мене ви ламаного шага не виловите, але я вас, вашець, ось про що прошу: відведіть мене до апедевтів, а то ж ми самі з країни вчених, хоть мене, сказати по щирості, вона так нічому й не навчила.
Гомонячи отак, перехопилися вони через брід і прийшли на Острів апедевтів. Пантаґрюеля великим дивом здивував лад тутешніх осель і жител: люди тут мешкають у величезних чавах, до яких ведуть десь із півсотні східців угору, але перш ніж попасти до старшого давила (а там є ще й малі, і великі, і потаємні, і середні, і всякі інші ґніти), треба перейти довжелезний перистиль, де виставлене все катівське справилля: шибениці, щипці, скрипиці, диби, кайдани, здатні будь-кому холоду нагнати.
Загреба, бачачи, як Пантаґрюель на це все витріщився:
— Пане (сказав), ходімо далі, це все марнички.
— Гарні марнички! (скрикнув брат Жан). Душею теплої моєї матні свідчусь, ми зубами цокочемо зі страху. Я б волів випити, ніж на це страхіття дивитись.
— Ходімо, — сказав Загреба.
Потім він підвів нас до невеличкої, притуленої ззаду праси, яка острівною мовою називається Пітіас[481]. Можете собі уявити, як угонобили тут себе метр Жан і Панурґ, бо до їхніх послуг були мальвазія, міланські сосиски, ґиндики, каплуни, дрохви та інша смакота, належно зготована і присмачена.
Малий підчаший, укмітивши, як ласо брат Жан позирає на пляшчину, виставлену біля буфету, на белебні від пляшкової когорти, сказав Пантагрюелеві:
— Пане! Я бачу, як один із ваших пускає бісики он тій плящчині. Благаю вас не займати її, вона для панства.
— Як? (сказав Панурґ). У вас тут і панство? Я ж бачив, усі тут під ґнітом.
Тоді Загреба привів нас чорним ходом до кімнатки і показав нам панство, которе у великих чавах засідало, сказавши, що входити сюди без дозволу заборонено, але нам буде видно їх у віконце, а нас ніхто не побачить.
До віконця підступивши, ми вгледіли, що у великих чавах душ двадцять-двадцять п'ять вішальників круг одного здоровенного катюги засідають за зеленим сукном, засідають і все перезираються, а руки у них завдовжки з ногу журавлину, нігті ж ступнів у два, не менше, бо стригти нігті їм заборонено, ось вони у них і позакандзюблювались, не кажи ти закарлюки або ж чіп'я; аж це їм подали величезне виноградне гроно з екстраординарної лози, що часто приводить людей на ешафот. Щойно гроно появилось, як його кинуто у винотоку, і скоро від нього не зосталося жодної виноградинки, з якої б не вичавлено золотого соку, отож, як його витягли, воно було таке сухе і видушене, що тільки бери і викидай. А Загреба нам сказав, що такі пишні кетяги попадаються рідко, проте чавило у них ніколи не вакує.
— А чи багато, куме (спитав Панурґ), у вас цієї лози?
— Багато (відповів Загреба). Бачите оцей кетяг, що його он кладуть під винодавлю. Це з десятинної лози. Вона вже днями побувала в точилі, та тільки сік її попівською кубушкою тхнув, і панству приварку тут було малувато.
— Навіщо ж тоді (сказав Пантагрюель) її знову кладуть під ґніт?

— А щоб побачити (сказав Загреба), чи не зосталося якогось нестягненого соку, чи не можна наскараблятися хоча б на жмаках.
— Хай Бог милує! (гукнув брат Жан). І ви ще взиваєте цих людей неуками? Отакої! Та вони ж із муру сік витиснуть!
— Вони так і роблять (сказав Загреба). Вони часто кладуть під гніт замки, парки, ліси і з усього добувають питне золото.
— Листове — ви хочете сказати, — озвався Епістемон.
— Ні, питне (сказав Загреба). Тут його п'ють пляшками, до упаду. Лози тут стільки, що всіх назв не перерахувати. Пройдіть сюди і гляньте на цей виноградник, тут їх понад тисячу, і всі вони тільки й чекають, коли їхні грона опиняться під пресом. Ось вам лоза загальна, ось особлива, ось фортифікаційна, ось позичкова, ось дарча, ось ліва, ось садибна, ось дрібних утіх, ось поштова, ось жертовна, ось палацова.
— А що це за велика лоза, біля якої стільки маленької?
— Це (сказав Загреба) ощадна, нема як вона. Потому як її вичавлять, ще півроку від усього панства нею пахтить.
Щойно панство розійшлося, Пантагрюель попросив Загребу провести нас до великої винотоки, і той уволив цю просьбу. Коли ми туди вступили, Епістемон, знавець усіх язиків, почав тлумачити Пантаґрюелеві назви частин точила, точило було велике, гарне і виточене, як запевняв Загреба, з хресного дерева, і над кожною його частиною висіла табличка місцевою мовою. Гвинт преса називався прибуток; ківш — видаток; гайка — держава; рура — залеглість; барабан — недоплата; шпинделі — уморений довг; парні рури — стягнуті суми; чани — сальдо; держаки — податкові списки; лещата — квитанції; кошівки — затверджені оцінки; відра — довіреності; лійка — остаточний розрахунок.
— Царицею Ковбиків свідчусь (сказав Панурґ), єгипетським ієрогліфам далеко до цього жаргону. Сто чортів, це ж не гич що, курзю-верзю, химині кури! А чому ж, куме, друже мій, цих людей називають тут невігласами?
— Тому (відповів Загреба), що вони не вчені і аж ніяк не можуть бути такими, згідно з розпорядженням панства, всім тут має заправляти невігластво і ні на що не спиратися, опроче: так сказало панство, так панство побажало, так панство звеліло.
— Певне (сказав Пантаґрюель), і на присяглих вони чимало наживаються.
— А ви думаєте ні? (сказав Загреба). У нас тут щомісяця уприсяди ідуть. Це не те що у ваших краях: раз на рік присягнуть криво, та й квит. Нам довелося оглянути ще чимало маленьких точил; коли ж ми вийшли з великого, то побачили столик, круг якого сиділо душ п'ятеро невігласів, брудних і сердитих, наче осли, яким присобачили під хвостами тріскавки, і невігласи ці пропускають через своє маленьке точило виноградні жмаки, позосталі після багаторазового вичавлювання; по-місцевому їх називали інспекторами.
— Такої мерзенної ледачі (сказав брат Жан) я зроду не бачив.
Після великого преса ми оглянули силу-силенну маленьких, напхом-напханих виноградарями, які чистили виноградини особливими пристроями, так званими рахунковими статтями, і нарешті ввійшли до кімнати з низькою стелею, де сидів здоровецький двоголовий доґ із черевом, як у вовка, і з пазурами, як у ламбальського чорта; його напували карним молоком, і за наказом панства з ним тут дуже панькалися, бо воно діставало з нього зиску більше, ніж із багатого обійстя, а називався він мовою неуків Двопеня. Батько його був тут-таки; мастю і подобою він од сина не різнився, але мав не дві, а чотири голови, дві чоловічі і дві жіночі, і називався він Чотирипеня. Був то найкровожерніший і найнебезпечніший з усіх тутешніх

звірів, як не рахувати посадженого в клітку дідуся, під окличкою Задавнений вексель.
Брат Жан завжди мав напохваті двадцять ліктів кишок, на випадок, як йому трапиться солянка з адвокатів, і він уже злував і в'язнув до Пантагрюеля, аби той про обід подумав і запросив до себе Загребу; покинувши чорним ходом точило, ми спіткали забитого в кайдани діда, чи то неука, чи то вченого, лихо його знає, коротко, якогось гермофродита, которого за окулярами зовсім не було видно, як черепахи за черепком, і жодної харчи дід цей не визнавав, окрім тієї, що по-місцевому звуть Перевіркою. Побачивши його, Пантагрюель спитав у Загреби, звідки родом цей протонотарій і як його звати. Загреба нам розтлумачив, що він споконвіку домує тут, на превеликий жаль панства, которе його в кайдани забило, а прозивається він Ревізор.
— Святими папиними яйцями свідчусь (сказав брат Жан), це мартопляс, мені невтямки, чому панове невігластво так боїться цього папушу. Поглянь на нього, друже Панурже, пильніше; по-моєму, він схожий на Запазура, присяйбогу, хоч би які вони були неуки, а це вже вони не згірш за інших розуміють. Ними бувши, я б його двохвісткою з вугриної шкіри прогнав туди, звідки він вирнув.
— Моїми східними скельцями клянусь (сказав Панурґ), брате Жане, друже мій, ти маєш рацію! З пики цього ледачого лжеревізора зразу видно, що він ще невченіший і зліший за всіх нинішніх безталанних неуків, ті, принаймні, вичавлюють собі з усього, що на трапку лежить, без загаю: не зчуєшся, як виноградник уже обібраний, без усякого процесування і знущання, уявляю, яким лихим духом дихають на них ці Коти Пухнаті!
Розділ XVII
Як ми острів Якневсебе поминули, а зарівно про те, як Панурґа мало не вбили
Не гаючись, ми взяли курс на острів Якневсебе і дорогою повідали наші пригоди Пантагрюелеві. Неабияк уражений нашою розповіддю, він зладив про них на дозвіллі кілька елегій.
Прибувши туди, ми трохи перепочили і поповнили запаси свіжої води і дров. Місцеві люди на взір здалися нам добрими ласунами і музиками до вина. Вони повідпасали черевця і лисніли від жиру. І ще ми зауважили (чого ми ніде більше не бачили), що вони пороли собі шкіру, випускаючи жир, ось як чепуруни у моєму краю розрізають верх плюндрів, щоб тафту випустити, і роблять це вони, як твердять, не з гонору чи чвані, а тим, що інакше шкіра розсядеться. Ось чому вони раптово зростом вищали, як гінко виганяються саджанці з надрізаною садівницькими ножицями шкірою. Неподалік від приплаву стояв шиночок, як глянути, затишний і чепурненький, а біля нього юрмилися якневсебці усякої статі, віку і стану, і це навело нас на здогад, що тут якісь фестини чи бенкет готується. Але нам сказали, що це прожери запрошені обжирати господаря, ось чому тут така навала близьких і далеких родичів та свояків. Не втямивши цього волапюка, ми помислили, що обжирати перекладається як обвінчати, обзаконити, обкрутити, обвести круг аналоя, але почули, що шинкар, за життя добрий паливода, добрий зажира, добрий лемішник, добрий баляндрасник, добрий трапезник, наче той руаякський шинкар, їсть як не в себе вже десять років і так дожирувався, так згладнув, що тепер за місцевим звичаєм дожив до розгладнення, бо ні очерев'я, ані шкіра, стільки років пороті, не годні вже прикривати й утримувати його кишки, і, зрештою, вони випадають, як випадає у бочки днище.

— Люди добрі (сказав Панурґ). А чого ж вам не стягти йому черева ґрубими пасами або дерев'яними, а, як хочте, і залізними обручами? Тоді він навряд чи виставляв би там свої бельбахи і так би швидко не облопнувся.
Не встиг Панурґ договорити, аж це страшенно бабахнуло, наче могутній дуб навпіл розколовся, і нам сказали, що це і є розгладнення і що цей вибух був передсмертним пуком шинкаря.
З цієї нагоди я згадав превелебного шательєрського абата, — той ніколи не жирував з покоївками nisi in pontificalibus[482]: родичі і друзі сікалися до нього, щоб він зрікся на старість своєї бенефіції, але абат відповідав: перш ніж лягти, він ні за що не розбереться, і останнім пуком, який видасть його превелебність, буде абатський пук.

Розділ XVIII

Як наше судно наскочило на мілину і як нас порятували мандрівці, що їхали з Квінти[483]

Котвиці й чалки вибравши, розпустили ми вітрила під легкий зефір. От як ми близько двадцяти двох миль відмахали, нараз завихорився шалений буревій, проте якийсь час ми булінями і вітрилами фок-щогли ще якось його обходили і вичікували, а втім, аби лиш із лоцманом не сперечатися: лоцман запевняв нас, що через кволість зустрічних вітрів і втішну гру між ними, а зарівно тому, що небо ясне і море тихе, хоть і не випадає сподіватися чогось надто гарного, зате не слід боятися і чогось надто лихого; і підкріпив це дуже доречними словами філософа, який радив триматися і терпіти, тобто вичікувати. Проте борвій так довго не вщухав, аж лоцман, перед нашим наполегливим проханням поступаючись, спробував пробитися крізь вихори і йти тим самим курсом. Але ми уникали диму та й упали в вогонь: усе одно якби ми, утікши від Харибди, наскочили на Сціллу, бо, пройшовши дві милі, наскочили на мілину, таку саму, як у протоці Святого Маттея.
Сильний вітер свистів у снастях, наша команда упала на дусі; тільки брат Жан не сумував, навпаки, підбадьорював то того, то того, казав, що небо нас не підведе, і запевняв, що бачив над реями Кастор.
— Аби ж Бог погодив нам (сказав Панурґ) опинитися оце на землі і щоб кожен із вас, завзятих морехіддів, мав по двісті тисяч екю! Я б із такої нагоди нарвав з верби груш і натовк би вам води у ступі. Бачте, я навіть згоден цілий вік парубкувати, тільки влаштуйте так, аби я міг зійти на беріг, і дайте мені коника, а без служника я вже якось переб'юсь. Старунок за мною найкращий тоді, як у мене нема служника. Плавт недаремно казав, що кількість наших хрестів, тобто гризот, докук і тарапат відповідає кількості наших служників, навіть як служники без'язикі, бо язик у них помело, через який їм уготовано тортури, муки і казани зі смолою, а не через щось інше, хоть і в нашу добу за межами нашого царства доктори права алогічно, себто нерозумно, тлумачать це місце занадто широко.
Аж це впритул до нас підійшло судно, барабанами наладоване, на борту я побачив пасажирів із порядних домів, між іншим, Анрі Котіраля, давнього мого друга, на поясі у нього висіла, як у жінок рожанці, осляча стриженина, у лівиці він тримав засмальцьований, заяложений, брудний ковпак якогось пархатого, а в правиці здоровецький кіях. Упізнавши мене, він скрикнув радісно:
— А от, що я маю? Дивіться (він показав ослячу стриженину) — ось справжня альгамана, докторська шапочка — це наш єдиний еліксир, а оце (він показав кіях) — це Lunaria major.[484]
До вашого повернення ми добудемо філософський камінь.

— Але (сказав я) звідки ви? Куди шлях верстаєте? Що везете? Знаєте тепер, що таке море?
Він мені відповів:
- Із Квінти. До Турені. Алхімію. Як свої п'ять пучок.
— А що за люди (спитав я) з вами на чардаку?
— Співаки (відповів він), музики, піїти, волхви, віршомази, геоманти, алхіміки, дзиґар-майстри; усі з Квінти і везуть із собою звідти чудові, докладні рекомендаційні листи.
Не встиг він доказати, як Панурґ оприскливо і роздратовано кинув:
— Ви ж бо все робити вмієте, не поминаючи поліття і малих дітей, то чому б вам не взяти наше судно за прову і не виволокти на глибоке?
— Я про це й подумав (сказав Анрі Котіраль). Цю ж годину і цю ж мить вас знімуть із мілини.
І справді, на його розказ розіднили сім мільйонів п'ятсот тридцять дві тисячі вісімсот десять великих барабанів, безденним боком повернули до шканців і туго поперев'язували їх шкотами, прову нашого судна підтягли до їхньої корми і припнули до якірних битенгів. Потім рвицькнули так, що судно зрушило з мілини, і все це зроблено завиграшки, ніби розважаючись, бо барабанний дріб, зливаючись із шерехом жорстви і підбадьорливим моряцьким співом, здався мені таким любим, наче та музика небесних світил, яку Платон буцімто чув ночами уві сні.
Бажаючи віддячитись, ми поділилися з ними ковбасами, насипали їм у барабани сосисок і скотили до них на чардак шістдесят дві бочки вина, аж це на їхнє судно зненацька напало двоє величезних физетерів і виплеснули на них стільки води, скільки не набереться у В'єнні від Шінона до Сомюра, і ця вода залила їм усі барабани, замочила їм усі реї і прослизнула крізь коміри у плюндри. Панурґ, дивлячись на це, надпоривався з захвату і так натрудив собі косу, що вона боліла потім не менше як дві години.
— Я хотів був (сказав він) почастувати їх вином, але тут учасно пристигла вода. Прісною водою вони гребують, вони нею тільки руки миють. Зате солона водиця правитиме їм за буру, селітру, амоніякову сіль у кухні Гебера.
На цьому наша розмова урвалася, бо налетілий вихор позбавив нас змоги маневрувати стерном, і тоді лоцман упросив нас цілком здатися на нього, а самим щиро напосістися на вино, як ми, мовляв, хочемо щасливо дістатися до царства Квінти, то нам треба обходити борвій і пливти за водою.
Розділ XIX
Як ми прибули до царства Квінтесенції, Ентелехією[485] іменованого
Півдня ми обачненько обходили стороною борвій і лише третього дня, як повітря зробилося прозоріше, ввійшли, живі й здорові, до порту Матеотехнії[486], неподалік від палацу Квінтесенції.
Ступивши на берег, побачили, що арсенал охороняє сила лучників і ратників. Спершу у нас душа похолола, та це й зрозуміло, адже вони забрали у нас зброю і спитали нас гоноровито:
— Дружочки, а ви ж звідки?
— Братики (відповів Панурґ), ми туренці. Наразі ми з Франції, і аж реґнемо віддати чолом пані Квінтесенції і відвідати славне царство Ентелехію.
— Прошу? (перепитали вони). Ви сказали Ентелехію чи Енделехію?[487]
— Любі братики (відповів Панурґ), ми люди прості й недоладні, даруйте за нашу невмілу мову, зате серцем щирі й нелукаві.
— Нам важливо (сказали вони) це уточнити. З Турені у нас побувало чимало люду: всі вони, голова в голову, добрі одоробала і мовили доладу, а ось із інших країв приїжджали до нас гордії, бришкливі, наче шкоти, і як

зійдуться з нами, так і скозуються, попробуй їх перебалакати. У вас у всіх стільки гулящого часу, що ви не знаєте, куди його дівати, тим-то розпатякуєте, мелете і пишете всяку ґаліматью про нашу пані царицю. Цицерон, той навіть задля цього облишив свою Республіку, і Діоген Лаертський туди ж, і Теодор Ґаза, і Аргіропуло, і Вісаріон, і Поліціано, і Бюде, і Ласкаріс, і ці всі бісові хвилозопи, яких було б негурт, якби оце тепер до них не підпряглися Скалігер, Біґо, Шамбріє, Франсуа Флері і ще якісь там свавільники. Ех, жабу б їм у вершу! Ну, а ви…
— Еге-ге, вони лестять бісам! — миркнув Панурґ.
— …ви прибули сюди не на те, щоб харамани ґнути, як вони, ви без таких намислів, а тому годі про них. Арістотель, всякої філософії закладач і зерцало, є хрещений батько нашій пані цариці, і він дотепно і влучно охрестив її Ентелехією. Ентелехія — це і є її справжнє ймення. Срати ми хотіли на тих, хто назве її інакше. Хто назве її інакше, той попаде кулею в пліт. А вас — ласкаво просимо!
Вони взяли нас ув обійми. Ми дуже зраділи цьому. Панурґ сказав мені на вухо:
— Ну як, друзяко, лячно тобі було від цих стисків?
— Трохи, — відповів я.
— А мені (сказав він) було лячніше, ніж колись утікачам Ефраїмовим, коли їх убивали і топили ґалаадії за те, що вони вимовляли сибболет, а не шибболет. Але ж у всій Босі не вийметься такого чоловіка, який здолав би заткнути мені ґузно цілим возом сіна.
Потім капітан мовчки і церемонно повів нас до царициного палацу. Пантагрюель хотів був з ним про щось перебалакати, але капітан, так до його вуха й не дотягнувшись, зажадав драбини або ж високих дибів. Але махнув рукою:
— Баста! Якби нашої пані цариці на те була воля, ми з вами зрівнялися б на виріст. І так воно й буде, як вона побажає.
На перших кружґанках трапилося нам стовковище недужників, за їхніми болячками роззосереджене: прокажені осторонь, отруєні обіч, зачумлені деінде, пранцюваті у перших лавах тощо.

Розділ XX

Як Квінтесенція зцілювала недуги музикою

У другій ґалереї капітан показав нам молоду Пані (хоть і мала вона, принаймні, тисячу вісімсот років), ґарну, ґожу, ошатну, в оточенні двораків і дворок. Капітан нам сказав:
— Зараз не час із нею говорити, ви тільки стежте, як вона діятиме. У вас там, у ваших царствах, деякі царі зцілюють певні недуги, такі, як золотуха, чорна неміч, переміжна лихоманка, зцілюють самим накладанням рук. Наша цариця ґоїть від усіх болячок, не торкаючись хворих, а лише награючи їм якусь пісеньку, як до хвороби.
Він показав органчики, звуки їх творили чудеса. Вони вражали своєю дивною фактурою: рурки як палички були з касії, музична скринька з ґваякового дерева, клавіші з ревеню, педалі з турбіта, клавіатура зі скамонії. Поки ми милувалися на цей чудовий і незвичайний органчик, абстрактори, сподизатори, маситери, преґусти, табахими, хахаміми, неємоніми, рабребани, відлемами, рабієбами, реймси, розуїми, ніреїни, розени, недибими, неарими, саганими, перашими, хасанимі, сарими, шотрими, аботи, амілими, ахашдарпанини, мебини, ґіборими[488], мебіми, сиборими та інші старі царицині служники ввели прокажених; вона зіграла їм якусь пісеньку; вони зараз же зцілилися. Потім ввели отруєних, знов залунала царицина ґра, і ті уздоровились. Те саме сталося зі сліпцями, ґлушками, німаками і паралітиками. Все це так і вдарило нас, ми впали ниць ніби в екстазі і

захваті від всежерущого споглядання і любування тією цілющою силою, яка у нас перед очима йшла від пані цариці, і нам мов заціпило. Так ми простерті й лежали, поки нарешті вона не торкнулася до Пантагрюеля гарним букетом білих троянд, який тримала в руці, не опам'ятала нас і не підвела нас на ноги. Потім звернулася до нас із шовковими словами, з якими Парисатида вважала за потрібне звертатися до сина свого Кіра, або ж, принаймні, зі словами з шарлату.

— Гонор, циркумференцією[489] ваших осіб випромінюваний, появляє сповна вашу чесноту, в глибу вашої душі приховану, і ось, медоточиву солодкість вашого смиренного чоломбиття бачачи, я легко переконуюсь у тім, що серця ваші вільні від зловорожого верхоумства і своєумства, що вони засвоїли високі і рідкісні матерії, тоді як звичаї темної низоти тепер такі, що до цих матерій можна скільки завгодно рватися, але так до них і не доскочити. Ось чому я, піднісшись колись над особистими уподобаннями, не можу утриматися від спошлених слів: ви мої любі, прелюбі, розпрелюбі гості.

— Я людина невчена (сказав мені тихенько Панурґ), відповідайте ви, як хочете.

Але я нічого не відповів, не відповів і Пантагрюель, усі ми у мовчана грали.

Тоді знов озветься цариця:

— Ця ваша німота свідчить не лише про те, що ви є вихованці школи пітагорейської, від якої ведеться нині такий численний рід моїх пращурів, а й про те, що, окрім того, і в Єгипті, цій колисці високого любомудрія, безліч місяців, тому ви кусали нігті і чухалися пальцем у голові. У пітагорійській школі німота була символом знання, єгиптяни так само звеличували і божествили мовчанку, а понтифіки Гієрополя складали жертви великому богу, не пускаючи пари з уст, нечутно і мовчазно. Я аж ніяк не збираюся виявляти до вас невдячність, навпаки, я хочу наочно ексцентрикувати вам мої думки, хоча б сутність їхня від мене абстрагувалася.

Виголосивши цю промову, вона кинула своїм служникам короткий наказ:

— Табахими, до Панацеї!

Після цих слів табахими звернулися до нас із перепросинами: цариця не обідатиме з нами, бо за обідом нічого в рот не бере, окрім певних категорій, сехаботів, аменимів, диміонів, абстракцій, хирхуринів, халоминів, вторинних інтенцій, харадотів[490], антитез, метемпсихоз і трансцендентних пролепсисів.

Відтак нас відвели до невеличкого покоїку, обклеєного алярмами. Як уже нам там годили, один Бог знає. Кажуть, Юпітер на вичиненій шкурі кози, що його на Криті вигодувала, тій самій шкурі, яка правила йому за щит у битві з титанами (за що його прозвано Егіохом[491]), записує все, що на світі діється. Гонором свідчусь, друзі мої заливахи, не те що на одній, а й на вісімнадцяти козячих шкурах не перелічити того дивовижного їстовного, тих наїдків і страв, якими нас частували, навіть якби ми заходилися мережити такими самими дрібненькими буквицями, якими написана та Гомерова Іліада, яку читав Цицерон, запевняючи, що її можна було прикрити однією горіховою шкаралущею. Про себе скажу так: якби я мав сто язиків, сто ротів, залізну горлянку і був такий медоуст, як Платон, мені б і чотирьох книг було б мало, аби списати вам бодай третину від половини того, чим нас пригостили. Пантагрюель мені сказав, що, як на нього, слова: "До Панацеї!", з якими пані цариця звернулася до табахинів, чисто символічні й перекладаються як бенкет на всю губу. Так Лукулл, бажаючи

догодити в усьому своїм приятелям, хоча й прибулим сюрпризом, як це траплялося не раз із Цицероном і Гортензієм, казав: "У Аполлона!"

Розділ XXI

Як цариця пообідній час збавляла

Після завершення обіду хахамім провів нас до зали пані цариці, дивимось, а там вона у звичному по трапезі оточенні придворок і принців двораків провіює, просіює і переточує свій час крізь велике решето з білого і блакитного шовку. Відтак вони, по-старосвітському, танцювали усі вкупі
кордакс, калабризм,
еммелію, молоську,
сициннію, кернофор,
ямбічну, монгас,
перську, терманстрію,
фригійську, флоралію,
никатизм, пиріхху,
тракийську, а зарівно й інші танці.

Потім із дозволу та призволу цариці ми оглянули палац і узріли там стільки чудес, що й нині на згадку про це я надпориваюся. Найбільше вразило нас, між іншим, умільство її двораків, абстракторів, перазонів, недибимів, сподизаторів та інших; вони сказали нам навпростець, без обрізків, що пані цариця робить лише неможливе і гоїть лише невигойних, тоді як вони, її підмагачі, лікують інші хвороби.

Я бачив, як молодий перазон зцілював пранці, та ще пранці задавнені, як от руанські, лише тричі тицяючи в зубасту хребтину уламок шкарбана.

Бачив, як інший чудово лікував гідропиків, тимпаністів, асцитиків і гепозаргиків[492], дев'ять разів поспіль, безперестань, б'ючи по животу двосічною тенедоською сокирою.

Бачив, як ще один миттю гоїв, усі, які є, лихоманки, прив'язуючи недужому до пояса з лівого боку хвіст лисиці, грекою званої алопекс.

А ще один утишував зубний біль лише тим, що тричі промивав корінь хворого зуба бузничним вином, а потім садив хворого на півгодини сушити зуб на осонні.

А той гоїв усі подагри, гостру, хронічну, спадкову і нажиту, тільки змушуючи слабого закрити рота і розплющити очі.

Я бачив, як ще інший за кілька годин вилікував дев'ятеро мостивих шляхтичів від хвороби святого Франциска[493]: він списав з них усі борги і кожному повісив на шию мотуз, на якому теліпався капшук із десятьма тисячами екю з зображенням сонця.

А той з допомогою якогось дивачного пристрою викидав у вікна будинки і таким чином провітрював їх.

А той зцілював усі види виснаження — недокров'я, сухоту, худорбу, не приписуючи ні ванн, ні молочної дієти, ні припарок, ні пластирів, ні якихось інших засобів, а лише постригаючи хворих на три місяці в ченці. А вже як вони, за його запевненням, і в монашві не відпасуться, тоді й лікарська штука, і сама природа безсила.

Нарешті ще один лікар був оточений гурмою жіноцтва, поділеною двома шпалерами: в одній лаві стояли юні принадниці, привабниці, спокусниці, перелесниці, баламутки, зводительки, ладні кожному услужити, у другій — бабці, беззубі, каправі, зморщені, зчорнілі, тлінні. Пантагрюелю сказали, що лікар відмолоджує і переливає бабів, і вони його мудрацією перекидаються ось такими дівчатьми, тоді як оці дівчата теж уже бабували, а він саме сьогодні їх перелив і цілком воскресив їхню вроду, кшталти, гожість, зріст і ставність п'ятнадцятиліток-шістнадцятиліток, окрім п'ят,

нині коротших, ніж замолоду. Ось чому, відмолоділі, вони ще й такі згодливі з мужчинами і одразу ноги задирають.
Бабці дуже побожно очікували кожна своєї випічки і все наглили лікаря і водно торочили, що для ґрисьок це ж горе, коли врода вже не та, а на втори ти слаба. І ливарник мав багату практику і ґонорар чималий.
Пантагрюель запитав, чи не змолоджує він переливанням і стариків; йому відповіли, що ні; а втім, мужчина може відмолодіти, живучи вкупі з перелитою жінкою, бо від неї підчепить п'ятий різновид пранців, так зване облуплення, або ж грекою офіазис[494], за якого люди міняють волосся і шкіру, як міняють її щороку змії, і тоді, буцімто до аравійського фенікса, до нього повернеться молодість. Ось він, правдивий живчик юности. Завдяки йому хирний дід робиться молодим, життєрадісним, як це, коли Еврипіду вірити, сталося з Іолаєм, або, з ласки Венери, з прекрасним Фаоном, якого так кохала Сафо, з Тифоном — заходами Аврори, з Есоном, який завдячував цим Медеї, а також з Ясоном, який, за свідкуванням Ферекіда і Симоніда, був нею переінакшений і відмолоджений, а зарівно, за Есхілом, і з мамками славного Бахуса, і не тільки з ними самими, а й з їхніми мужами.
Розділ XXII
Як прислужники Квінти поралися і як пані цариця призначила нас абстракторами
Потім я побачив, як багато хто з названих прислужників вибілює чорнюків, лише потерши їм животи дном кошика.
Інші трьома лисячими парами в одному ярмі орали піщаний берег моря, жодної зернини не втрачаючи.
Ще інші мили дахівку і стирали з неї фарбу.
А ті добували з води шмерґель (у вас він називається пемзою), для цього довго товкли її в мармуровій ступі і змінювали її субстанцію.
А ті стригли ослів і мали довгорунне руно.
А ті збирали з терника виноград, а з парила фиґи.
А ті доїли цапа і дійво зливали в решето, спосіб дуже економний.
А ті мили голови ослам і митель після миття не викидали.
А ті ловили сітями вітер, а з вітром і здоровенних раків.
Я бачив, як молодий сподизатор змисно добував зі здохлого віслюка бздо і продавав його по п'ять солей за лікоть.
Інший гноїв сехаботів. Ото була ласощ!
Але Панурґ почав страшенно ригати, побачивши, як ахащдарпанин гноїть цілий шаплик людської сечі у кінському гної, змішаному з цілим розливом християнської дрисні. Тьху, який нечема! А панський пушило нам розтлумачив, що таким дистильованим плином він напуває царів і великих князів і протягає їм віку на добру туазу, а то й на цілі дві.
Інші ламали ковбасу об коліно.
А ті обдирали вугрів із хвоста, а вугри кричали лише потому, як уже були обдерті, не те що меленські вугри.
А ті знічев'я творили щось велике, а велике зводили в нічев'я.
А ті різали ножем вогонь, а воду черпали решетом.
А ті клепали місяць із чавуна, а з молока хмари.
Ми бачили, як дванадцять прислужників бенкетували у затінку дерев і пили з гарних і вбирущих сосудів вино чотирьох гатунків, вино холодне, чудове, на всі смаки, і нам пояснили, що це вони, як заведено тут, піднімають погоду і що саме так піднімали в оні дні погоду Геркулес укупі з Атлантом.
А ті по своєму ліжку простягали ніжку, і ця справа здалася мені дуже гарною і корисною.

А ті клали зуби на полицю і в цей час не любили ходити до вітру.
А ті на великій клумбі старанно вимірювали стрибки бліх, та ще й твердили, що без таких вимірів важко буде заряджати царством, вести війну, порядкувати над республіками, і посилалися при цьому на Сократа, який перший звів філософію з неба на землю, з нетрудженої розваги обернув її на корисну і зисковну справу і половину своїх досліджень, як засвідчує квінтесенціал Арістофан, присвячував цим блошиним скокам.
Я бачив, як два гіборима, стоячи на вежі, чатували, — нам сказали, що вони охороняють місяць від вовків.
У кутку саду я зуспів чотирьох людей, вони про щось сперечалися і ладні були вже чубитися; поцікавившись, за яку онучу збили бучу, я дізнався, що вони вже чотири дні обговорюють три важливі метафізичні аспекти, розв'язання яких обіцяло їм кози в золоті. Перший аспект торкався тіні завідського осла: другий — ліхтарного диму; третій — козячої вовни: вовна це чи не вовна. А потім нам заявили, що вони не бачать нічого дивного в тому, що два суперечливі судження можуть бути правдивими за модусом, формою, фігурою, а також у часі. Тоді як паризійські софісти радше побусурманяться, ніж такий постулат визнають.
Ми й досі уважно стежили за діями цих людей, аж це зі своїм шляхетним почтом постала перед нами пані цариця, уже при світлі ясного Геспера[495]. Ми від її появи затрепетали, і перед очима нам замереіщїло. Помітивши наш трепет, цариця сказала нам так:
— Людську думку змушує блукати в безоднях здуміння не верховенство наслідків, викликаних, безперечно, природними причинами, завдяки мудрації вправних майстрів, а новина досвіду, проймаючи при цьому почуття людей, тоді як вони не уявляють, наскільки стає легка сама справа, коли ясність судження поєднується у них зі старанним вивченням. Отож, опануйте себе і відкиньте всякий страх, як видно, навіяний вам діяннями якогось мого прислужника. Дивіться, слухайте і споглядайте по своїй уподобі все, що є в моєму домі, і мало-помалу ви скинете з себе кормигу невігластва. Таке моє бажання, а щоб ви переконалися в його щирості, а зарівно і в шані до тої жадібної цікавости, яку я бачу у ваших серцях, нині я конфірмую вас у чині і званні моїх абстракторів. Гебер, мій первий табахим, перед вашим відплиттям занесе вас до списків.
Ми мовчки і шанобливо виявили їй свою вдячність і зголосилися урядувати на цій почесній посаді.

Розділ XXIII

Як цариці подавали вечерю і як вона їла

Закінчивши рацею, цариця звернулася до своїх двораків і сказала:
— Стравохід, цей вселюдський посол, що живить усі наші органи, як нижчі, так і вищі, наглить нас поживою надолужити втрачене від дії тепла на підставові рідини. Сподизатори, хасанимі, неємоніми і перашими! Вам зостається лише застелити столи і уставити їх усіма традиційними одмінами страви. Що ж до вас, шляхетні преґусти, а зарівно і вас, ласкаві маситери, то мудрація ваша, суголосна запопадливості і рвії, мені добре відома, я ще не встигаю віддати розказ, як ви вже виконуєте свою службу, ви слуги невсипущі. Я вам тільки нагадую про ваші обов'язки.
Сказавши цеє, вона ретирувалася на якийсь час із кількома дворками, — нам сказали, що цариця пішла брати ванну, цей звичай був поширений у старожитніх не менше, ніж у нас миття рук. Столи були хутенько порозставлювані і дорогими убрусами застелені. За ядлосписом пані не їла нічого, опріч небесної амброзії, і не пила нічого, опріч божественного нектару. Зате сеньйорів і фрейлін, а заодно і нас частували стравами вишуканими, смаковитими і дорогими, які самому Апицію не снились.

Насамкінець вечері, як ще давався взнаки їстовець, подавали бите-різане в такій кількості, що його насилу можна було прикрити тією золотою тацею, яку Питій Бітинський підніс царю Дарію. Серед цього битого-різаного було чимало всяких зуп, салат, фрикасе, раґу, смаженої козлини, яловичини смаженої, воловини вареної, м'яса смаженого на рашпері, великих шматків солонини, карбонаду, божественної квашенини, пирогів, кускусу по-мавританському, сирів, кремів, желе і різних сортів овочів. Усе здалося мені напрочуд смачним, але я ні до чого не торкнувся, бо був уже ситий по саму зав'язку. Тільки додам, що серед іншого побачив паштети, у тісті запечені, річ досить рідкісну, і ці запечені в тісті паштети були в горщику. А на дні горщика лежали наготовлені для гри кості, карти, таро, люетти[496], шахи і тавлії, вкупі з чашечками, по вінця наповненими екю з сонцем.

Нарешті любителів швидкої їзди чекала під тарелею сила мулів у дорогих попонах, з оксамитовими чапраками, а також шлапаків під чоловічими і дамськими сідлами, бозна-скільки оббитих бархатом паланкинів і кілька фаррарських повозів.

Проте це все мене не здивувало, але я ще зроду не бачив, щоб хтось так їв, як пані цариця. Вона нічого не жувала, і не тим, що гарних міцних зубів не мала, і не тим, що подані їй страви треба було розжовувати, — просто такий був її звичай і обичай. Страву спершу куштували преґусти, потім за них бралися маситери і ловкенько їх розжовували, горлянка ж у них була на підбої з шарлату з золотими жилками і облямівками, а зуби з чудової слонівки, і ось, гарненько розжувавши такими зубами будь-яку поживу, вони вводили її цариці просто в шлунок через лійку з щирого золота. А ще ми дізналися, що спорожнявся за неї хтось інший.

Розділ XXIV

Як у присутності цариці влаштовано веселий бал-турнір

По завершенні трапези у присутності пані цариці було влаштовано бал-турнір, гідний не лише уваги, а й увічнення. Перед його відкриттям підлогу у залі вкрили величезним оксамитовим килимом у подобі шахівниці, тобто у білі і жовті кратки, кожна кратка зі стороною у три лікті. Потім до зали вступили тридцять двоє молодих бальовників і бальовниць, з яких шістнадцять були вбрані в золоту парчу, а саме: вісім юних німф, одягнутих, як колись Діанин почет, цар, цариця, двоє вежових вартівників, двоє лицарів і двоє лучників. Таким самим шиком вступили й інші шістнадцять, убрані в срібну парчу. Поставали вони на килимі так. Царі зосталися в останніх рядах, на чотирьох кратках; золотий цар на білій кратці, срібний на жовтій; цариці стали поряд з царями: золота на жовтій кратці, срібна на білій; поряд із царями і царицями як охоронці стали лучники; біля лучників лицарі, біля лицарів двоє вартівників. Наступні ряди обабіч зайняли вісім німф. Між двома рядами німф залишалося чотири ряди порожніх кратoк.

Кожна партія мала своїх музик у шатах особливих барв; їх було по восьмеро на кожному боці, і грали вони на різних і потішних інструментах, досягнувши чудової зіграності, з дуже приємним звучанням, інструменти на ходу міняли тон, темп і такт, і то навдивовижу зграбно, якщо зважити на їхні складні рухи: ходи, стрибки, скоки, повороти, виверти, западні, відступи і раптові напади.

Але при цьому найбільше вражали уяву самі бальовники, вони з льоту вловлювали музику, відповідну їхнім наступам і відступам, — тільки музики переходили на інший тон, як вони уже ставали у потрібну позицію, дарма що танцювали недавно щось інше.

Німфи, які виступали в першому ряду і починали бій, йшли прямо на ворога, займаючи наступну кратку, окрім першого ходу, коли їм вільно просунутись на дві кратки; на відміну від інших фігур, німфи ніколи не відступають. Якщо якась здолає добратися аж до царської ворожої лінії, то свій цар вінчає її на царицю, відтоді вона рухається як цариця, дістаючи всі її переваги; інакше німфи б'ють своїх ворогів лише по діагоналі, навскоси і тільки вперед. Проте німфам, як і всім іншим, не дозволено покидати свого царя без прикриття і під ударом. Царі ходять і б'ють своїх ворогів круг себе у всіх напрямках, але посуваються лише на одну кратку, з білої на жовту і навпаки, окрім першого ходу; якщо їхня лінія вільна від всіх інших фігур, окрім вартівників, царі мають право поставити вартівника на своє місце, а самі стають поряд під захист вартівника.
Цариці ходять і б'ють куди вільніше, ніж решта фігур, тобто скрізь і по-всякому, і по прямій лінії, якнайдалі, аби лиш цю лінію не заступали свої, і так само по діагоналі свого кольору.
Лучники посуваються і вперед і назад, і далеко і близько. Кольорів своєї діагоналі вони ніколи не міняють.
Лицарі ходять і б'ють глаголем, вони просуваються на одну кратку по прямій, навіть як там стоять свої чи вороги, а потім на другій кращі повертають праворуч або ж ліворуч, міняючи колір, і цей їхній стрибок дуже небезпечний для ворожої партії і змушує її матися на бачності, бо лицарі ніколи не б'ють ворога у лоб.
Вартівники ходять і б'ють лише по прямій, праворуч, ліворуч, вперед і назад, як і царі, зате не можуть, як царі, забиратися якнайдалі по вільній лінії.
Завдання двох партій зводилося до того, щоб обложити і замкнути царя супротивника, позбавивши його змоги кудись вислизнути. Коли царя замикали, він уже не міг врятуватися втечею і не діставав підмоги від своїх, тоді бій припинявся і обложений цар програвав. Але щоб уберегти його від такої недолі, всі його прибічники ладні були жертвувати собою, і під звуки музики і та і та сторона полонила одна одну.
Коли хтось брав у полон ворога, то вклонявся йому, плескав по правиці, вилучав його з поля і ставав на його місце.
Коли ж під ударом був цар, то противник не мав права його полонити; за правилами, всякий, хто ставив його під удар або ж загрожував йому, мав низько вклонитися і попередити про небезпеку словами: "Хай Бог вас береже!" — аби служники встигли оборонити його і прикрити або ж сам він міг кудись перейти, як, на лихо, допомогти йому було годі. Хай би там як, ворожа партія не брала царя у полон, а, вклякнувши перед ним на ліве коліно, вітала: "Добридень!". І на цьому турнір завершувався.

Розділ XXV

Як тридцять два бальовники змагалися

От як дві компанії по своїх базах розташувались, музики упекли войовничий і дуже грізний марш, ніби до бою кличучи. Тоді два табори стрепенулись і в очікуванні тієї хвилини, коли вони зійдуться з ворогом поза табором, наготувались до атаки. Музики срібних зненацька змовкли, сурмили тільки інструменти золотих. Ми зрозуміли, що наступ почнуть золоті, і так воно й сталося насправді, бо скоро музики заграли іншу мелодію, і тут ми побачили, що німфа, перед царем поставлена, повернулась ліворуч кругом до царя, буцімто питаючи у нього дозволу вступити у бій, а відтак уклонилась усій своїй партії. Потім скромненько собі переступила дві кратки і віддала чолом ворожій стороні, яку зібралася атакувати. Аж це золоті музики стихли, і засурмили срібні. Тут мушу сказати, що уклонилась німфа своєму царю і всій своїй партії на знак того, щоб і вони не вакували. Ті

теж, ліворуч кругом обернувшись, відклонились їй, окрім цариці, яка повернулась до свого царя праворуч, і цього ладу дотримувалися всі учасники: поки бал тривав, і та і та сторона кланялася саме так.
Під сурмління срібних музик виступала срібна німфа, перед царицею поставлена, вона гожо уклонилась своєму царю і всій своїй партії, а ті, так само як золоті, теж їй відклонились, та тільки вони повертались праворуч, а цариця до свого царя ліворуч; срібна німфа теж переступила дві кратки і, віддавши чолом своїй ворогині, опинилась саме навпроти неї, зовсім упритул, — здавалось, обидві вони от-от вступлять у бій, проте німфи мають право бити лише навкіс. Подруги пішли за її прикладом; як золоті, так і срібні, почали наступати клинцем і вдали, ніби бій сточують, тобто золота німфа, вийшовши на поле перша, ударила по руці німфу срібну, поставлену ліворуч навскіс від неї, тим самим вивела її з шику і стала на її місце; трохи згодом, проте, за нової мелодії її саму вдарив срібний лучник. Тоді лучника стала тіснити ще одна золота німфа; тут вийшов на поле срібний лицар, а золота цариця стала попереду свого царя.
Срібний цар, побоюючись нападу на себе золотої цариці, перемінив позицію і став на місце свого правого вартівника, місце, як йому здалося, надійно укріплене і добре захищене.
Два лицарі, поставлені ліворуч, як золотий, так і срібний, рушили і полонили кількох ворожих німф, бо тим не було куди відступати; надто відзначився при цьому лицар золотий, цілком захопившись цим ясируванням. Срібний лицар повів битву хитрішу: приховуючи свій задум, він золотих німф не чіпав, а пробирався далі і, зрештою, забравшись у ворожу гущу, уклонився золотому королю і сказав: "Хай Бог вас береже!". Золоті, діставши це попередження рятувати свого царя, здригнулися, виручити царя вони могли завиграшки, але при порятунку його вони безповоротно втрачали правого свого вартівника.
Тоді золотий цар відступив ліворуч, а срібний лицар з'ясирив золотого вартівника, завдавши цим великих утрат золотим. Але золоті надумали помститися й оточили золотого лицаря, не давши йому ні тікати, ні вирватися з їхніх лабет; він зі шкури пнувся, щоб піти; його спільники на всі способи брались, аби оборонити його, і все ж золота цариця його побила.
Позбавлені однієї з надійних підпор, золоті збираються на моці і намагаються будь-що віддати ворогу віть за віть; вони завдають великих збитків ворожому війську, при цьому самі не дуже шануючись. Щоб заснітити очі, срібні, сподіваючись на реванш, жертвують німфу золотій цариці, тим самим лаштуючи для неї пастку, отож після побиття німфи лучник мало не полонив цариці. Золотий лицар задумує захопити царя і царицю і мовить їм: "Добридень!" їх рятує срібний лучник; лучника б'є золота німфа, а її теж б'є німфа срібна. Бій стає усе запекліший. Вартівники кидаються на допомогу. У грізній сутичці все перемішалось. Еніо і досі вагається. Срібні уже не раз добирались до царської лінії, але їх щоразу відкидали. Золота цариця доконує своїх подвигів разом з усіма, одним ходом бере срібного лучника і обхідним маневром вартівника. Тоді срібна цариця так само відважно висувається вперед і громить останнього золотого вартівника і кількох німф.
Обидві цариці б'ються довго, то намагаючись зненацька одна одну заскочити, то врятувати самих себе і зберегти царів. Нарешті золота цариця б'є срібну, але тут її саму бере срібний лучник. Після цього у золотого царя зостаються лише три німфи, лучник і вартівник, а у срібного

три німфи і правий лицар, і тому обидві партії ведуть тепер гру обачніше і не так запекло.
Обидва царі, як видно, зажурені втратою коханих цариць своїх, і все їхнє вміння спрямоване нині на те, щоб дістати нових із числа своїх німф, піднести їх до царської гідности, пошлюбити їх і покохати всім серцем; вони дають їм тверду обіцянку взяти їх у дружини, як тільки вони зуміють добратися до останнього ряду, звідки починав гру цар ворожої партії. Золоті німфи першими йдуть уперед, одна стає царицею, її вінчають короною і вбирають у нову шату.
Срібні німфи теж рвуться вперед, ще один ряд, і одна з них стає царицею, але її повсякчас сочив вартівник, і ось вона зупинилась.
Нова цариця на престолі прагне явити потугу, мужність і войовничість. Вона вершить на бойовищі геройські подвиги. Тим часом срібний лицар б'є золотого вартівника, поставленого на кордоні; завдяки цьому срібні теж мають свою царицю, і вона, воцаривши, теж хоче показати свою відвагу. Бій спалахує з новим завзяттям. Хитрість на хитрість, атака на атаку, загроза на загрозу; нарешті срібна цариця пробивається до позиції золотого царя і мовить: "Хай вас Бог береже!" Виручити його може тільки нова цариця. Вона без вагання кидається його рятувати. Тоді срібний лицар, що змагався на всьому полі, поспішає до своєї цариці, і вони гуртом заганяють золотого царя в такі тісні суточки, що для свого порятунку той жертвує свою царицю. А проте йому щастить побити срібного лицаря. А золотий лучник із двома німфами намагається будь-що оборонити свого царя, але нарешті їх усіх беруть і виводять з бою, і золотий цар зостається один. Тут уся партія срібних низько віддає чолом і мовить: "Добридень!" — бо гору бере срібний цар. По тих словах обидві партії музик грають звитяжний марш. І завершився бал так весело, такими гожими підтанцьовуваннями, сповненими такої шляхетности і чарівної принади, що всі ми розляглися радощами й умлівали від захвату, і недаремно видавалося нам, ніби ми надпориваємося у блаженстві олімпійського неба і заживаємо найвищих розкошів.
По завершенні першого туру обидві партії вернулися на вихідні позиції і знов повели змагання, як і перше, та тільки музика грала тепер на півтакта швидше, та й уся битва розгорталася нині інакше. Скажімо, я побачив, як золота цариця, буцімто поразкою свого війська обурена і звуками музики підбадьорена, чи не першою вкупі з лучником і лицарем ступила на бойовище і замалим не захопила срібного царя просто на його постої, хоть його й захищали офіцери. Бачачи, що намір її викрито, вона ввігналася в розташування ворожого війська і збила стільки срібних німф і офіцерів, аж жаль брав на все це дивитися. Сказати б, це новонастала амазонка Пентесілея лютує у таборі греків; цей погром тривав, проте, недовго, бо срібні, таємно вжахнувшись від загибелі своїх, але своє горе маскуючи, влаштували на золоту царицю западню, і мандрівний лицар за підмогою лицаря, що загрожував їй із далекого кутка, взяв її в полон і вивів з ладу. Операцію було проведено швидко. Надалі золота цариця буде обачніша, триматиметься ближче до свого царя, так далеко не заходитиме, у разі ж потреби виступить у похід із надійним почтом. Перемога, як і минулого разу, дісталася срібним.
Достоту так само обидві партії вишикувалися для третього, і останнього, балу, та тільки мені здалося, що вид у всіх повеселішав, а погляди посмілішали. Музика тепер грала — більш ніж на квінту швидше — якісь войовничі мелодії з-фригійська, зладжені колись Марсієм. Усі закуйовдилися і сточили забавний бій, і навала була така стрімка, що за один такт учасники встигали зробити по чотири ходи з належними

крутуватими реверансами, а ходи становили собою стрибки, скоки і вольтижі, як при балансуванні на линві, причому всі ці рухи миттю змінювали один одного. Бачачи, як, відклонившись, вони кружляли на одній нозі, ми несамохіть порівнювали їх із дзиґами, які дітлахи поганяють кнутиками і які так швидко крутяться, що їхні рухи здаються станами спокою, вони бачаться застиглими, нерухомими, нібито заснулими, і як зачепитися оком за якусь кольорову точку, то вона покажеться не точкою, а безперервною лінією, як слушно сказав, про високі матерії трактуючи, Миколай Казанський.
Оплески, що без угаву ляпали з того і того боку, зливалися з вигуками схвалення. Суворий Катон, агеластичний наш праотець Крас, людиноненависник Тимон Атенський, Геракліт, сміхозневажник, хоть сміх людині притаманний, і ті б пожвавішали на гук цієї знадливої музики і на вид юнаків, цариць і німф, що шпарко і розмаїто рухалися і пересувалися, підскакували, гасали, скакали і кружляли так спритно, що ніхто нікому не заважав. Що менше лишалося гравців на бойовищі, то цікавіше було стежити за хитрощами і каверзами, з допомогою яких вони одне одного переймали, як їм музика підказувала. Ба більше: якщо понад-природне це видовисько баламутило наші змисли, вражало наші уми і стрясало всю нашу істоту, то ще дужче хвилювали і жахали наші серця звуки музики, і нині вже не здавалося цілком неймовірним, що Ісманій, сидячи за одним столом з Александром Великим і ділячи з ним мирну трапезу, спровокував його під дією таких модуляцій скочити на рівні і взятися до зброї. У третьому турнірі переміг золотий цар.
Під час танців цариця непомітно зникла, і більше ми її не бачили. Прислужники Гебера провели нас до нього і, виконуючи царицине веління, занесли нас до списків. Потім, добравшись до порту Матеотехнії, ми, ловлячи ходовий вітер, поквапилися піднятися на борт, а то б довелось нам чекати до кінця третьої місячної кватири.
Розділ XXVI
Як ми висіли на острові Годосі[497], де шляхи ходять
Два дні ми пливли, і от перед нами постав острів Годос, де ми узріли річ незвичайну. Дороги тут — істоти живі, якщо слушна думка Арістотеля про те, що відмінною прикметою істоти живої є її здатність рухатися самотужки. І справді, шляхи тут ходять, як живі, і є серед них шляхи блудні, не кажи ти планети, шляхи нахожі, шляхи сплетені, шляхи скрижовані. Я почув, як мандрівці часто питають у місцевих мешканців: "Куди ця дорога іде? А он та?" А їм відповідають: "Між Півднем і Феверолем, до такої-то парафії, до такого-то міста, до такої-то річки". І подорожани, потрібну їм путь обравши, не труждаючись і не здорожуючись, добираються, куди призначено: це як сісти до суденця в Ліоні і допливти по Роні до Авіньйона чи Арля. Але, як ви самі здорові знаєте, далеко не все йде гладесенько-рівнесенько і на світі нема нічого досконалого, а тому й тут, як нам сказали, існують люди з числа чатувальників доріг і гранярів бруку, і бідолашні дороги бояться їх і тікають, як від опришків. Люди ці сочать нахожі шляхи і ловлять їх, наче вовків, арканом або ж, наче бекасів, тенетами. У мене перед очима одного такого чоловіка схопило правосудия за те, що він помилково, ні в тин ні в ворота, обрав шлях спудея, тобто найдовший, а інший, навпаки, хвалився, що обрав стежку найкоротшу, себто стежку війни, і що завдяки такому вдалому вибору перший доскочив свого.
Карпалим з цієї нагоди сказав Епістемону, що якось бачив, як той, наставивши дашком долоню, мочився під парканом і його, мовляв, тепер не

дивує, що Епістемон перший являється на вранішній вихід доброго Пантагрюеля, бо в нього, мовляв, кущачок і як слід верхи не натупаний.
Я побачив на цьому острові Бурзький гостинець, зауважив, що ходить він черепашачою ходою, і в очі мені впало, як він зі страху давав дмухача, узрівши підводчиків, — а що як підводчики затопчуть його кінськими копитами і переїдуть підводами, от як Туллія переїхала колісницею свого батька, Сервія Туллія, шостого цезаря римського.
А ще я там упізнав добрий давній Ферратський шлях, що йде від бескеття і береться нагору таким собі великим ведмедем. Побачивши його здалеку, я несамохіть подумав, що так удають святого Ієроніма, як лева ведмедем замінити: шлях цей такий достоту хиренний, і така сама в нього біла розкошлана борода (для вас це льодовики); на ньому висіли буйні, неоковирні соснові рожанці, і він нібито колінкував, а не стояв і не лежав, і бив себе в груди гострими каменюками. Я жалів його і боявся. Нас відкликав убік місцевий бакаляр і, показуючи на гладеньку білу і подекуди соломою присипану дорогу, сказав:
— Тепер ви не знехтуєте думкою Талеса Мілетського про те, що вода початок усього, а також твердженням Гомера, що все бере початок в океані. Ось ця сама дорога вийшла з води і до води повернеться; два місяці тому тут плавали в суденцях, а нині по ній їздять возами.
— Теж мені дивина (сказав Пантагрюель). У нашому світі відбувається по п'ятсот таких метаморфоз, а то й більше.
Потім, придивившись до розтечі рухливих шляхів, він сказав нам, що Філолей і Арістарх саме на цьому острові філософували, а Селевк тут виснував, що насправді довкола своїх бігунів крутиться не небо, а земля, хоть нам і бачиться навпаки: адже, як ми пливемо по Луарі, нам здається, ніби дерева на березі йдуть, тоді як вони нерухомі, а рухає нас хід судна.
На кораблі повертаючись, ми побачили, як неподалік від берега збираються колесувати трьох чатувальників шляхів, які самі потрапили в капкан, і що на малому вогні підсмажують одного страшенного лотра, який, гранячи брук, зламав йому ребро; нам сказали, що це дорога нільських гребель і гаток.

Розділ XXVII

Як ми поминули Острів дерев'янки і про орден братів курник

Потім ми підпливли до Острова дерев'янків, які, звичайно, каші ніколи не просять; проте острівний цар, Беній Третій, зустрів нас дуже гостинно і після напійки повів нас оглянути монастир, заснований, закладений і збудований ним для братів курник, — так він узивав цих ченців і зараз же пояснив, що на материку мешкають покірники і сервіти Пречистої, item[498] славні і шановані брати мінорити, бемольники папських булл, брати мініми, копченооселедники, а також брати восьмушники, а вже куцішого імени, ніж курники, для монаха й вигадати годі. За статутом і оприлюдненою грамотою Квінти, що так до островиків лицювали, вони були вбрані, як критники, ось тільки, скажімо, в анжуйських бляхарів простьобані коліна, а в цих дахарів животи були з набивкою, тому що тут дуже шановано перебивників животів. Матню вони носили таким собі чопанцем, причому кожен ченчик був двоматнистий: одна матня спереду, друга матня ззаду, і ця двоматнистість мала б уособлювати собою якісь святотаємні і страшенні секрети. На ногах вони мали черевики, круглі, наче кринички, цим мешканців Піщаного моря наслідуючи; до того ж бороду вони голили, підошви на їхньому взутті були обцвяховані, а щоб усім було розумно, що до Фортуни їм байдуже, вони голили і вискубували в себе буцімто свинячу щетину, заріст на карку, від маківки аж до лопаток. А спереду, від скроневих кісточок, волосся в них кучмилося й кущилося як-попадя. Так вони протифортунили, вдаючи, нібито

їм не залежало на земних благах. А щоб показати свою цілковиту зневагу до ворожої Фортуни, вони ще носили, тільки не на руці, як вона, а за поясом, як от чотки, гостру бритву, двічі вдень і тричі вночі гострячи її й правлячи.
До ніг кожного кріпилася кругла куля, бо, як відомо, таку кулю має Фортуна під ногами. Богородиця підв'язувалася у них спереду, а не ззаду; отож-бо облич у них не було видно, і вони могли вволю сміятися і над самою Фортуною, і над тими, кому пофортунило, стеменнісінько як наші дворки, коли на них так званий мармизник, або, по-вашому, півличина (старожитні охрестили цю напівмаску амуром, бо амур покриває багато гріхів). Що ж до карку, то в них він завжди відкритий, як у нас вид, а тому вони могли ходити як їм заманеться: і вперед животом і вперед задом. Як вони йшли вперед задом, то здавалося, що це і є природна їхня хода: черевики круглі, де треба, красується матня, а лице ззаду гладеньке і чисто виголене, і на ньому і два ока і рот, ніби на кокосовому горісі. Як же вони йшли вперед животом, здавалося, що вони у хованки грають. Любота на них глянути!
А жили вони так: ще й чорти навкулачки не билися, як вони залюбки натягали одне одному чобітки з острогами. Ось так у чобітках з острогами вони й спали або ж принаймні хропли, водночас окульбачуючи носа скельцями чи в гіршому разі окулярами.
Нас такий звичай дивував, поки ми не дістали пояснення; мовляв, Судний день застане людей на спочивку й уві сні. Отож, аби показати, що їм, не те що пестунчикам долі, стати на суд не страшно, вони й пухнуть у чобітках з острогами, готові спасти на коня на перше ж сурмління сурми.
У саме полудня (а їхні дзвони, як на церковних, так і на трапезних дзиґарях, були влаштовані за винаходом Понтанія, тобто підбиті найтоншим пухом, а замість била начеплені лисячі хвости), у саме полудня вони прокидалися і роззувалися, мочилися, хто хотів, калялися, хто хотів, проте всі, з принуки і ведлуг суворого статуту, широко і щедро позіхали і снідали цими позіхами. Цеє видовисько мене щиро втішало. Повісивши чобітки й остроги на козлах, вони спускалися у дворик, старанно мили руки і рота, потім сідали на довгий ослін і чистили зуби, поки ігумен їм не свистів, заклавши два пальці в рота; тоді кожен роззявляв вершу якнайширше, і позіхали вони з півгодини, а то й більше чи менше, це вже скільки там мав тривати, на думку ігумена, сніданок на те чи інше храмове свято. Після снідання вони влаштовували урочисту процесію з двома корогвами, на одній було гарно вдано Чесноту, а на другій Фортуну. Один курника ніс попереду корогву з Фортуною, другий ішов слідом, тримаючи корогву з Чеснотою і кропило, вмочене в меркурієву воду (Овідій описав її у Фастах), і цим своїм кропилом буцімто підганяв переднього курнику з Фортуною.
— Це проти (сказав Панурґ) Цицерона й академіків, на їхню думку, попереду має йти Чеснота, а Фортуна ззаду.
Проте нам розтлумачили, що їм так діяти і приписано, бо їхня мета — це відчухрати Фортуну.
Під час ходу вони дуже зграйно курникали крізь зуби якісь антифони, я цієї говірки не втяв; а все ж слухаючи пильніше, зауважив, що вони співають лише вухами. О, яке це сладкозвучіє, і як зливалося воно з грою дзвонів! Тут уже незграйности бути не могло.
Пантаґрюель висловився влучно із приводу цієї процесії, сказавши так:
— Ви підмітили, вловили хитрощі курникання? Під час ходу вони вийшли в одну церковну браму, а ввійшли у другу. Вони устереглися ввійти туди, звідки вийшли. Гонором свідчусь, це люди хитрі, і не просто хитрі, а

хитрющі, хитруни, хитрюги, і не тільки похитрі, а й на хитрощах ходять і хитрують, аж уже схитрилися і перехитрилися.
— Ця хитрість (сказав брат Жан) з окультної філософії запозичена, і я в ній ні бе ні ме.
— Тим-то (озвався Пантаґрюель) вона й небезпечна, що нам невтямки. Хитрість розумна, хитрість провиджена, хитрість розгадана робиться безглуздою і перестає бути хитрістю, і ми називаємо її дурістю. Гонором свідчусь, ці хитруни у багатьох інших хитрощах умудренні.
Після закінчення ходу, як після моціону і корисної вправи, курники подалися до трапезної, вклякли під столами і лягли грудьми на ліхтарі. Аж це прийшов опасистий дерев'янко, з виделкою в руці, запропонував їм фуршет, почали вони з сиру, а завершили муштардою і латуком, — такий був, за Марціялом, звичай у старожитніх. Відтак їм принесли по мисочці муштарди — на підвечірок.
А меню у них було таке: у неділю вони їли кров'янку, ліверну, сосиски, фрикандо, смажену печінку і перепелів (окрім неодмінного сиру, для апетиту, і муштарди на десерт). У понеділок добрий горох із салом, з гарніром дотепних коментарів і читанням між рядків. У вівторок гори благословенного хліба, перепічок, пирогів, галет і печива. У середу сільська кухня, а саме: баранячі голови, телячі голови і борсукові, а борсуків тут водиться чимало. У четвер усякі юшки, а в проміжках неодмінна муштарда. У п'ятницю нічого, окрім горобини, і навіть, кольором, недозрілої. А проте це не відбивалося ні на доброму гуморі, ні на здоров'ї, бо їхній шлунок і в суботу не підводив. Пили антифортунне вино — так охрестили вони якийсь місцевий трунок. Коли вони пили чи їли, то опускали кобку на груди, і кобка правила їм за серветку.
По обіді ревно молилися Богу, і обов'язково курниканням. Решту дня в чеканні на Страшний суд витрачали на добрі справи: у неділю стусували один одного; у понеділок цибульки давали один одному, тобто били по носі; у вівторок одне одного щипкали й дряпкали; у середу морочили один одному голову; у четвер чистили один одному кози; у п'ятницю лоскотали один одного; у суботу батожили один одного.
Ось такий був у них монастирський режим. Якщо на розказ ігумена вони кудись відлучалися, то їм суворо заборонялося, під страхом грізної кари, на морі чи на річці їсти чи бодай куштувати рибу, а на суходолі м'ясо, хай, мовляв, усі бачать, що ні обжирство, ні сласнота не владні над ними і що вони непорушні, як марпеська скеля. Вони й серед людей кожну працю виконували під доброзвичайні антифони і, як уже згадувалося, співали вухами. Коли сонце сідало в океан, вони, як і в монастирі, натягували одне одному чобітки з острогами і, начепивши окуляри, лягали спати. Опівночі до них заходив дерев'янко, вони зривалися на рівні і починали гострити й правити бритви, а по завершенні хресного ходу залазили під столи і там живилися.
Брат Жан Зубарь, надивившись на цих потішних братів курник і збагнувши сутність їхнього статуту, не стримався і крикнув товстим голосом:
— Ох ви, ситі їжаки, ну як на вас не наїжитися? От би сюди Пріапа, він би тут, під час нічних чародіянь Канидії, штрикав у хвіст і в гриву, вам курникати, а йому як би вас усіх перештрикати. Я тепер знаю твердо: ми на землі антихтонів і антиподів. У Германії зносять монастирі і розстригають монахів, а тут монастирі зводять, бо тут усе навпаки і все догори дриґом.
Розділ XXVIII
Як Панурґ, брата курнику розпитуючи, чув від нього короткомовні відповіді

Панурґ з першого дня приїзду сюди тільки й робив, що милувався на цих царських курник. Нарешті, сіпнувши за рукав одного, охлялого, як копчений чорт, він спитав:
— Frater курниче, курниче, курничеку, де твоя сухітонька?
А курника йому відповів:
— Внизу.
Панурґ. А багато ви їх тут маєте?
Курника. Мало.
Панурґ. А все-таки скільки?
Курника. Двадцять.
Панурґ. А скільки б ви хотіли?
Курника. Сто.
Панурґ. Де ви їх ховаєте?
Курника. Там.
Панурґ. Мабуть, вони не одного віку, а ось які на виріст?
Курника. Високі.
Панурґ. Яка у них шкіра?
Курника. Лілейна.
Панурґ. А волосся?
Курника. Біляве.
Панурґ. А очі які?
Курника. Чорні.
Панурґ. Цицьки?
Курника. Кругленькі.
Панурґ. Личко?
Курника. Гоже.
Панурґ. Бровенята?
Курника. Шовковисті.
Панурґ. Принади?
Курника. Пишні.
Панурґ. Погляд?
Курника. Щирий.
Панурґ. А ноги?
Курника. Гладенькі.
Панурґ. П'яти?
Курника. Короткі.
Панурґ. А нижня частина?
Курника. Чудова.
Панурґ. Ну, а руки?
Курника. Довгі.
Панурґ. Що вони носять на руках?
Курника. Рукавички.
Панурґ. А які у них каблучки на пальцях?
Курника. Золоті.
Панурґ. У що ви їх одягаєте?
Курника. У сукно.
Панурґ. У яке сукно ви їх одягаєте?
Курника. У нове.
Панурґ. Якого воно кольору?
Курника. Ясно-зеленого.
Панурґ. А які у них капелюшки?
Курника. Блакитні.
Панурґ. А спідниці?
Курника. Брунатні.

Панурґ. А сукно на них же яке?
Курника. Добротне.
Панурґ. А черевички у них з чого?
Курника. Зі шкіри.
Панурґ. А якого ґатунку?
Курника. Препоганого.
Панурґ. А яка у них хода?
Курника. Стрімка.
Панурґ. Перейдімо до кухні, тобто кухні ваших аманток. Обстежмо неквапно все до найменших дрібниць. Що у них на кухні?
Курника. Вогонь.
Панурґ. Що його підтримує?
Курника. Дрова.
Панурґ. Які саме дрова?
Курника. Сухі.
Панурґ. Яке дерево ви волієте?
Курника. Тисове.
Панурґ. А хмиз і тріски?
Курника. Вільшані.
Панурґ. Чим ви опалюєте покої?
Курника. Сосною.
Панурґ. А ще чим?
Курника. Липою.
Панурґ. Половину про ваших панунців я вже знаю. Ну, а як ви їх ґодуєте?
Курника. Добре.
Панурґ. Що ж вони їдять?
Курника. Хліб.
Панурґ. Який?
Курника. Сірий.
Панурґ. А ще що?
Курника. М'ясо.
Панурґ. Яке саме?
Курника. Смажене.
Панурґ. А юшки вони зовсім не їдять?
Курника. Зовсім.
Панурґ. А печива?
Курника. Ще й як!
Панурґ. Я теж. А рибу їдять?
Курника. Авжеж.
Панурґ. Яку? І ще що?
Курника. Яйця.
Панурґ. А які вони люблять?
Курника. Варені.
Панурґ. Так, а як саме варите?
Курника. Ґусто.
Панурґ. І це вся їхня їжа?
Курника. Ні.
Панурґ. Ну, а що ж ще?
Курника. Волятина.
Панурґ. А ще що?
Курника. Свинина.
Панурґ. А ще що?
Курника. Ґуски.
Панурґ. А крім цього?

Курника. Гусаки.
Панурґ. Item?
Курника. Півні.
Панурґ. А присмачуєте?
Курника. Сіллю.
Панурґ. А на десерт?
Курника. Сусло.
Панурґ. А наприкінці трапези?
Курника. Риж.
Панурґ. А ще що?
Курника. Молоко.
Панурґ. А крім того?
Курника. Горошок.
Панурґ. Про який саме горошок ви ґоворите?
Курника. Зелений.
Панурґ. Аз чим ґорошок?
Курника. З салом.
Панурґ. А які овочі?
Курника. Смачні.
Панурґ. Тобто?
Курника. Сирі.
Панурґ. А ще що?
Курника. Ґоріхи.
Панурґ. А як вони п'ють?
Курника. До дна.
Панурґ. А що?
Курника. Вино.
Панурґ. Яке?
Курника. Біле.
Панурґ. А взимку?
Курника. Корисне.
Панурґ. А навесні?
Курника. Терпке.
Панурґ. А влітку?
Курника. Холодне.
Панурґ. А восени, у пору винобрання?
Курника. Солодке.
— Рясою моєю свідчусь (скрикнув брат Жан), та й дебелі ж, м'ать, ці курникливі ваші лярви, вони дриндом від такої солодкої і ситої їжі не потрюхикають!
— Стривайте (сказав Панурґ), я ще не скінчив. Коли і в які ббляги, ранні чи пізні, вони лягають?
Курника. Уночі.
Панурґ. А коли встають?
Курника. Удень.
— Оце (сказав Панурґ) такого любого курнику я ще в цьому році не виїжджав. Молю Бога, святого блаженного Курнику і святу блаженну пречисту Курничку, аби вони його настановили головою паризійської судової палати. Далебі, мій друже, на якого б він закривився партача справ, штовхача процесів, затикача диспутів, спустошувача мішків, ґортача шпаргалля, охотника скоропису! А тепер перейдімо до іншої породи і з уподобою й утіхою побалакаймо про наших так званих сестер милосердя. Яка у них варениця?
Курника. Нівроку.

Панурґ. Сприходу?
Курника. Свіжа.
Панурґ. А в ґлибу?
Курника. Порожниста.
Панурґ. Я питаю, яка вона в роботі?
Курника. Ґаряча.
Панурґ. А чим оторочена?
Курника. Руном.
Панурґ. Яким?
Курника. Рудим.
Панурґ. А в тих, що старші?
Курника. Сірим.
Панурґ. А скакають, як вони?
Курника. Шпарко.
Панурґ. А клубами вахають?
Курника. Щедро.
Панурґ. З трясучкою?
Курника. Ще й якою!
Панурґ. А ваші жили які?
Курника. Здоровенні.
Панурґ. А припбнці?
Курника. Круглі.
Панурґ. Кольору якого?
Курника. Ґніді.
Панурґ. Коли встають, які вони?
Курника. Тихі.
Панурґ. А насінники?
Курника. Замашні.
Панурґ. Аяк махаються?
Курника. Упритул.
Панурґ. А після "діла" які?
Курника. Матові.
Панурґ. А як ви приподоблюєтесь, щоб увійти?
Курника. Низько.
Панурґ. А що вони говорять, коли піддають?
Курника. Щось дотепне.
Панурґ. От вони вас прийняли; чи ж думають вони про "це діло"?
Курника. Авжеж.
Панурґ. А дітей з ними плодите?
Курника. Ніколи.
Панурґ. Аяк лягаєте разом?
Курника. Голі.
Панурґ. А тепер щиро: скільки на день ходок?
Курника. Шість.
— От лінтюх (сказав брат Жан). Голодранець і той не зупиниться на шістнадцяти; щось він надто сором'язливий.
Панурґ. А тебе, брате Жане, на стільки б стало? Чорт візьми, це вже треба бути ґеть шолудивим прокаженим! І інші так працюють?
Курника. Ґеть усі.
Панурґ. А хто найбільший ґалант?
Курника. Я.
Панурґ. І ніколи не сплохував?
Курника. Ні.

Панурґ. А я гублюся. Спорожнили і вичерпали ви всі свої сім'яники, а назавтра ж які вони?
Курника. Переповнені.
Панурґ. Очевидно, якщо я не бевзь, у них індійське зілля, яке прославив Теофраст. А якщо, закономірно чи ні, ці забави вкорочують тюхтюльчика, як ви це сприймаєте?
Курника. Погано.
Панурґ. А як тоді дівки поводяться?
Курника. Ґаласують.
Панурґ. А якщо день-другий утриматися?
Курника. Ґірше.
Панурґ. А що ви їм тоді даєте?
Курника. Товчеників.
Панурґ. І що вони тоді виробляють?
Курника. Ґівно.
Панурґ. Прошу?
Курника. Бздо.
Панурґ. З яким звуком?
Курника. Низьким.
Панурґ. Як ви їх за це караєте?
Курника. Жорстоко.
Панурґ. І що ви з них точите?
Курника. Кров.
Панурґ. І куди ж іде ця краска?
Курника. На церу.
Панурґ. Що для вас найкраще?
Курника. Шмарування.
Панурґ. Ось чому ви зостаєтеся…
Курника. Боязкими.
Панурґ. А вони вважають вас…
Курника. Святими.
Панурґ. Після такої клятви, коли ж у вас буває тихомир'я?
Курника. У серпні.
Панурґ. А найгарячіша пора?
Курника. У березні.
Панурґ. А всю решту часу, як ся маєте?
Курника. Весело.
Панурґ засміявся і сказав:
— Ось вам сіромаха Курника серед людей. Чули ви, які в нього зважливі, короткі і стислі відповіді? Він украй короткомовний. По-моєму, він з тих, хто одну вишеньку на три часточки ділить.
— Хай ти западешся (сказав брат Жан), зі своїми любоньками він он балакучий! Ви сказали про три часточки вишні, а я Григорієм Богословом свідчусь, що він з баранячої лопатки зробить не більше двох шматків, а з кварти вина не більше одного ковтка. Дивіться, який він здохляка!
— Цяя (сказав Епістемон) братва монашва скрізь однаково жировита. А нам каже, що в неї на світі тільки що душа в тілі. А що ж тоді, в біса, мають їхні царі і великі князі?
— У кожного (сказав Панурґ) свої прив'язання; от я як одружуся по своїй уподобі, знову чернецтво прийму; буду понеділкувати, буду чернецько чернечити і чернецьким хлібом братів міноритів і майоритів ґодувати.

Розділ XXIX
Як Епістемон не схвалив запровадження Великого говіння

— А ви (сказав Епістемон) зауважили, що цей бісовий недомірок Курника вважає марець за місяць бахурства?
— Так (відповів Пантагрюель), а проте на марець завжди випадає ґовіння, а ґовіння усмиряє плоть, боре бажання тіла і любовний пал поскромляє.
— Отож (сказав Епістемон) мав рацію, як бачите, той папа, який уперше запровадив піст, скоро цей бридкий шкарбун Курника признається, що саме у піст він по вуха утопає в мерзоті розпусти, а все тому, як пояснюють усі добрі і тямкуваті лікарі, що в жодну іншу пору року не з'їдається стільки збудливої для хоті їжі, як у піст, а саме: бобів, гороху, квасолі, турецького гороху, цибулі, горіхів, устриць, оселедців, солінь, розсолів, салат, складених з усіх збудливих рослин, себто дикої гірчиці, настурції, естрагону, кресу, різаку, рапунцелю, маку, хмелю, фиґ, рижу, винограду.
— Ось чому (сказав Пантагрюель) зараз вас здивує моя думка: добрий папа, Великого посту засновник, дозволив споживати перераховані вами страви, як сприятливі для продовження роду людського, саме в ту пору, коли природне тепло йде з центру землі, де його затримувала зимова стужа, і розточується по всіх членах, буцімто сік по дереву, а думаю я так ось чому: у туарських метриках кількість рожденців у жовтні і листопаді перевищує кількість рожденців за інші десять місяців; отож, як назад вернутися, то вийде, що жовтневі і листопадові діти створені, зачаті й зароджені у піст.
— Я (сказав брат Жан Зубарь) слухаю вас із великою втіхою, але кюре у Жамбе пов'язував таку велику кількість вагонінь аж ніяк не з пісною харчею, а з усіма цими горбатими по борцями з карнавками, патлатими казнодіями та клятими душпастирями, ґовіння — це їхня пора, от вони й анафемують розпусних мужів, що ті, мовляв, у трьох туазах від пазурів Люциперових. Перелякані мужі перестають покоївок топтати і повертаються до супружниць. Оце і все, що я сказати хотів.
— Тлумачте собі (сказав Епістемон) запровадження Великого ґовіння як вам заманеться, кожен має свою думку; але проти скасування посту, а воно не за горами, стануть опором усі лікарі, я це знаю, я це чув від них самих. Бо без постування їхнє мистецтво занепаде, вони нічого не зароблять, ніхто тоді не хворітиме. Постування появляє всі болячки, це правдивий розсадник, суще кипіло і кубло всіх хвороб. Як на те, від ґовіння не тільки тіло гниє, а й душа скаженіє. Це така пора, коли біси зі шкури пнуться, коли беруть ґору святохи, коли на вулиці свято у панахидників, коли в оченашників що не день, то засідання, усовіщання, розгрішення, сповіді, бичування, анахтемування. Я не кажу, що аримаспи[499] кращі за нас, просто мені це на думку набігло.
— Нумо (сказав Панурґ), соблядуне і співуне, хто, по-твоєму, він? Єретик?
Курника. Зуповний.
Панурґ. Спалити його абощо?
Курника. Спалити.
Панурґ. Якнайхутчій?
Курника. Так.
Панурґ. Без виварювання?
Курника. Без.
Панурґ. А як саме?
Курника. Живцем.
Панурґ. А що з ним буде?
Курника. Дасть дуба.
Панурґ. М'ать, сала вам за шкуру залив?
Курника. Ще й як!
Панурґ. Ким він вам здається?

Курника. Дурбилом.
Панурґ. Дурбилом чи вар'ятом?
Курника. Гірше.
Панурґ. У що б ви хотіли його обернути?
Курника. У попіл.
Панурґ. Ви вже спалили когось?
Курника. Чимало.
Панурґ. Теж єретиків?
Курника. Не таких.
Панурґ. А ще палитимете?
Курника. Ще й як!
Панурґ. А може, кого з душею пустите?
Курника. Нікого.
Панурґ. Виходить, усіх наголо!
Курника. К бісу!
— Не знаю (сказав Епістемон), що за втіха з цим плюгавим ланцем каптурником роздебендювати. Гаразд що ми давно з вами знаємося, а то б ви ґеть упали в моїх очах.
— Дарма, на Бога (сказав Панурґ). Він так приємно вразив мене, що я б залюбки відвіз його до Ґарґантюа. Ось коли я женюся, стане він моїй малжонці за блазня.
— Не тільки за блазня (сказав Епістемон), а й за влазня і валязня!
— Ну от (сказав брат Жан зі сміхом), напитав ти собі лиха, сердешний Панурже! Будеш ти рогатий по самі п'яти!

Розділ XXX

Як ми Саєтчину одвідали

Раді тому, що побачили в новому ордені братів курник, пливли ми два дні; на третій день лоцман наш відкрив острів, найгожіший і найчудовіший з усіх островів; зветься він Острів Фриза, бо шляхи там фризові. І на цьому острові лежить Саєтчина, райський край для двірських пахолків: дерева і трави тут ніколи не скидають ні квіту, ні листя — вони з одамашку і ритого оксамиту. Звірі і птахи килимові.
Ми побачили тут силу тварин, птахів і дерев, таких самих, як наші, і на вигляд, і величиною, і обсягом, і барвою, ось тільки вони нічого не їли, зовсім не щебетали і не кусались. Були там і такі, яких ми зроду не виділи, от хоча б різновеликі слони; надто мені впали в очі шість самців і шість самичок, яких показував на римській арені за Германіка, небожа римського цезаря Тиберія, їхній вихователь; то були слони вчені, музики, любомудри, танцюри, канатохідці, штукарі, вони церемонно засідали за столом і мовчки їли й пили, наче Святі Отці у трапезній. Писок у них (себто по-нашому хобот) завдовжки два лікті і цим хоботом вони набирають воду, аби напитись, піднімають з землі фініки, сливи, все їстовне, бороняться і б'ють ним, не кажи ти рукою, піднімають угору людей, і ті, падаючи, рвуть кишки з реготу. У них великі, прегарні вуха, подібні на ручні віялки. Ноги у них членисті і суглобисті, а ті, хто пише супротивне, очевидно, бачили слонів лише на малюнку. До зубів належать і два роги: так їх називає Юба, та й Писаній каже, що це роги, а не зуби. А от Філострат запевняє, що це зуби, а не роги, а мені байдуже, досить знати, що це справжня слонівка, що завдовжки вона три-чотири лікті і що вона на верхній, а не на спідній щелепі. А як дасте віру тим, хто обстоює протилежне, то вклепаєтесь, нехай ви навіть вичитали це в Еліана, мастака з губи халяву робити. Саме тут, а не десь бачив Пліній, як слони танцювали під бренькіт балабончиків на линві, напнутій над бенкетними столами, не черкаючи при цьому жодного застільника.

Я бачив тут носорожця, подібного до того, якого колись мені показував Ганс Клерберґ, але відмінного від баченого мною ліможського кнура лиш тим, що в носорожця на морді гострий ріг із лікоть завдовжки, і цим своїм рогом він наважується нападати на слона, буцає його в живіт (це найніжніша й найуразливіша частина слонового тіла), і слон, мертвий, гримає додолу.
Бачив я тут тридцять два єдинорожці, звір цей дуже лютий; подивитись, він нагадує расового коня, але голова в нього оленяча, ноги слонячі, хвіст вепрячий, а на лобі чорний гострий ріг завдовжки шість-сім футів, зазвичай, звислий набік як гиндичий гребінь; коли носорожець кидається в бій або ще на щось важить, то ріг у нього підіймається вгору, негнучкий і прямий. Я був свідок, як один із них, оточений стадами диких звірів, чистив своїм рогом джерело. Тоді Панурґ мені сказав, що його відросень схожий на цей ріг, правда, не довжиною, а замашністю і дебелістю, бо подібно до того, як ріг очищає воду боліт і криниць від бруду й отрути, що там є, і потім інші звірі можуть пити без усякої шкоди, так само безпечно ви можете махатися після нього, не боячись підчепити шанкру, пранців, гонореї, триперу та інших подібних цяцьок; бо при наявності у сопушливій дірі якоїсь нечисті він очищає все своїм нервовим ріжком.
— Коли (сказав брат Жан) ви женитеся, ми проводимо дослід на вашій малжонці. О, тоді, їй же Богу святому, ви зумієте дати нам цілком гігієнічні поради!
— Авжеж (відповів Панурґ), і дам у живіт таку гарну пігулку, щоб одразу на той світ загнала, як Цезаря після двадцяти двох кинджальних ударів.
— Я б волів (сказав брат Жан) келих доброго свіжого винця.
Бачив я тут золоте руно, Ясоном завойоване. А як хтось доводить, що це не руно, а золоте яблуко, бо слово telo означає і яблуко і вівцю, мабуть, не дуже уважно оглядав Саєтчину.
Бачив я хамелеона, такого, як його описує Арістотель і якого мені колись показав Шарль Маре, медичне світило, що мешкав у славному городі Ліоні на Роні, і цей, і той хамелеон жили самим повітрям.
Бачив я трьох гідр, яких мені притрапилося бачити перед тим. Це були семиголові зміюки.
Бачив я тут чотирнадцять феніксів. Я читав у деяких авторів, що на цілий вік припадає лише один фенікс; проте, на мій скромний суд, той, хто це пише, хай то навіть сам Лактаній Фірмійський, не бачив його ніде, опріч як у Килимнії.
Бачив я тут шкуру Апулієвого золотого осла.
Бачив я тут триста дев'ять пеліканів; шість тисяч шістнадцять селевкидів, вони ходили струнками лавами і пожирали сарану посеред пшениць; кінамолгів, аргатилів, капримульгів, тиннункулів, кротонотаріїв, чи то пак онокроталіїв з їхньою широченною пащекою, стимфалід, гарпій, пантер, вовкулак, онокентаврів, титрів, леопардів, гієн, камелеопардалів, єдинорогів, доркад, кемад, кінокефалів, сатирів, картазонів, тарандів, зубрів, монопів, орофагів, пегасів, кепів, неад, престерів, керкопітеків, бізонів, музимонів, бітурів, офірів, стриг, грифонів.[500]
Бачив я тут Середину посту верхи на коні, а Середина серпня і Середина марця тримали їй стремено.
Бачив я тут маленьку рибку присмоктень, грекою еxенеїс, біля великого судна, і те судно стояло, хоча було в чистому морі і вітрила його були напнуті вітром; я цілком певний, що то був корабель тирана Періандра, той самий, якого у борвій зупинила маленька рибка. І не десь, а в Саєтчині бачив її Муціян. Брат Жан сказав нам, що в судах рибку, і велику і маленьку, і бідну і багату, і вельможну і незнатну, ловлять крючками.

Бачив я тут сфінксів, шакалів, рисів, кефів — цим передні ноги заміняють руки, а задні ноги служать на те, на що ноги служать людині; крокутів, еалів — розміром з гіпопотама, з хвостом, як у слона, з вепрячими щелепами і з рухливими рогами, схожими на ослячі вуха. Що ж до кукрокутів[501], то ці тварини вельми моторні, завбільшки з мирбалейського вислюка; шия, груди і хвіст у них, як у лева, ноги, як в оленя, рот до вух, а зубів лише два: один верхній, другий нижній; мовить він людським голосом, але тільки харамаркає казна-що.
Рарожних гнізд нібито на очі не попадало нікому, а я, слово чести, бачив тут одинадцять і добре це запам'ятав.
Бачив я тут молочних раків, і вони мені смакували.
Бачив я тут алебарди, якими можна орудувати тільки лівицею, більше таких я ніде не видів.
Бачив я ментихорів, дуже химерних тварин; тулуб в них, як у лева, шерсть руда, лице і вуха, як у людей, а зубів цілих три низки, а втім, вони у них змикаються, як у нас зчіпляються пальці; на хвості у них колючка, і колються вони, як скорпіони, а голос у них вельми приємний.
Бачив я катоблепів; дикі ці звірі маленькі, а голова у них здоровенна, і вони ледве піднімають її від землі; очі в них такі отруйні, що хто в них гляне, конає наглою смертю, ніби під поглядом василиска.
Бачив я тварин двоспинних, мені здалося, ніби вони дуже грайливі, і куприками вони трясуть жвавіше за будь-яку трясогузку.

Розділ XXXI

Як у Саєтчині спіткали ми Чутку, що школу свідків тримав

Пройшли ми трохи по Килимнії, аж гульк — перед нами Середземне море, розкрите і розверсте аж до пучин, достоту як ото аравійським проваллям розступилось Еритрейське море, даючи дорогу юдеям по виході з Єгипту. Там я упізнав Тритона, що сурмив у здоровецьку мушлю, Главка, Протея, Нерея і безліч інших богів і морських страховищ. А ще ми побачили силу-силенну усякої риби — танцюристої, летючої, пурхливої, войовничої, жерущої, повітредихатої, жируючої, мисливої, перестрільної, засідницької, примирливої, торгової, грайливої і порскливої.
У найближчому закутті ми побачили Арістотеля з ліхтарем у руці, усім своїм видом він скидався на печерника, якого зазвичай малюють при святому Христофорі — він усе щось сочить, метикує і записує. Позад нього, наче підглядники, стояли інші філософи: Аппіян, Геліодор, Атеней, Порфирій Дорійський, Панкрат Аркадійський, Нуменій, Архип, Селен, Нимфодрин, Еліан, Оппеній, Матран і ще п'ять сотень таких самих нетруджених людей, як от Христозітш або Аристарх Сольський, який п'ятдесят вісім років спостерігав за життям бджіл, ні за холодну воду не беручись. Серед них я помітив П'єра Жіля, тримаючи в руці уринал, він прикувався очима до урини цих гарних рибок.
Пантагрюель довго оглядав Саєтчину і нарешті сказав:
— Я намагався спогляданням насититись, але марно. Шлунок мій голодом дебеліє.
— Гамнемо чогось (сказав я). Скуштуймо оцих анакампсеротів[502], що висять над нами. Тьху, яка гидота!
Я зірвав кілька мироболанів, звислих з кінця килима, але так і не здолав ні розжувати, ані проковтнути їх: куштуючи їх, кожен скаже і заприсягнеться, що він зовсім несмачний, цей кручений шовк. Буцімто Геліогабал, на папську буллу взоруючись, запозичив звичай частувати тих, кого довго уголоджував і знай обіцяв пишне, щедре царське пригощення, а врешті пропонував страви з воску, з мармуру, з глини, з гаптованих і мережаних убрусів.

Заклопотані пошуками їжі, ми нараз почули сильний і незграйний гук, немовби то жінки вибивали білизну або ж стукали базакльські млини у Тулузі. Не довго роздумуючи, ми пішли на цей гук і побачили горбатого дідка, виродливого і препоганого. Звали його Чутка; рот у нього був до вух, у роті сім язиків теліпалось, і кожен язик розсічений на сім часток; хтозна, як це в нього виходило, проте говорив він усіма сімома язиками водночас про всяку всячину і різними діалектами; на голові і на всьому тілі мав він стільки ж вух, скільки Аргус очей; до того ж був сліпець і паралітик — ногами не владав.
Круг нього я побачив безліченну безліч чоловіків і жінок, які його уважно слухали; деякі були гарні собою, надто той, хто тримав у руці мапу світу і давав слухающим короткі пояснення, що на ній, отож за кілька годин ті робилися освіченими й вченими і докладно умілою мовою міркували про такі матерії, для знайомства з якими не вистачило б віку людського, і все напам'ять; а розважали вони про нільські і вавилонські піраміди, про троглодитів, про гімантоподів, про блемміїв[503], про пігмеїв, про канібалів, про Гіперборейські гори, про егіпанів, про всіх чортів — і все з чутки.
Я побачив там, як не обмиляюсь, Геродота, Плінія, Соліна, Бероза, Філострата, Помпонія, Мелу, Страбона і багатьох інших старожитців, а ще великого якобита Альберта, Петра Сповідника, папу Пія Другого, доблесного Паоло Джовіо, Кадакуйста, Тево, Жака Картье, Гайтано Вірменського, венеційця Марка Поло, Лодовіко Романо, Педро Альвареса і ще безліч нинішніх істориків, ховаючись за килимом, вони нишком мережили чудові книжки — і все це з чутки.
За оксамитним килимом, розшитим листям рути, біля Чутки я побачив чимало першеронів і мансійців, старанних молодих спудеїв, коли ми їх запитали, на якому вони факультеті, спудеї відповіли, що змолоду вчаться свідкувати, що штуку цю вони опанували досконало і що, повернувшись додому, вони житимуть чесною свідоцькою працею, свідкуючи про все на світі на руку тим, хто більше дасть — і все з чутки. Думайте про них що хочте, але вони переламалися з нами хлібом і щедро напоїли нас зі своїх барил. Відтак вони дали нам щиру раду: якщо ми хочемо зробити кар'єру в якогось там могути, то нам доведеться будь-що таїти правду.

Розділ XXXII

Як ми відкрили для себе Ліхтарний край

Потому як нас зле трактували і погано частували в Саєтчині, ми веслували цілі три дні, а на четвертий спозаранку підпливли до Ліхтарії. Чалячи до берега, ми побачили якісь летючі вогники на морі. Спершу я був подумав, що це жевріють не Ліхтарі, а вогнеязика риба, або ж лампіриди, звані інакше цицинделами, у мене на батьківщині вони світяться вечорами, коли ячмінь колос наливає. Проте лоцман розтлумачив мені, що це сторожові вогні, вони вхід до пристані освітлюють і супроводжують деякі чужинецькі судна, як-от, скажімо, судна добрих кордельєрів і якобитів, що сюди на помісний собор поз'їжджалися. Ми висловили побоювання, чи не заповідає це шторм, але лоцман нас переконав на інше.

Розділ XXXIII

Як ми у порту лихнобійців[504] висіли і ступили на Ліхтарно

Тим часом ввійшли ми у порт Ліхтарії. Там, на високій вежі, Пантагрюель упізнав ларошельський ліхтар, напрочуд яскравий. А ще ми побачили фароський, навплійський та атенськоакропольський, Палладі присвячений, Ліхтарі. Біля порту лежить невеличкий виселок лихнобійців, котрі живуть коштом Ліхтарів (як у нас брати ласощохлисти живуть коштом черниць), люди хороші й допитливі. Тут колись ліхтарив сам Демостен. Від причалу і аж до

палацу нас проводили три маяки-сторожовики у високих албанських ковпаках, і ми заявили їм про мету нашої подорожі і наш намисел попросити у ліхтарної цариці Ліхтар, аби він супроводжував нас і освітлював нам шлях до оракула Сулії; маяки зголосилися вволити наше бажання і додали, що ми нагодилися саме вчасно і вельми доречно, за ліхтарями діло не стане: вони тут скликали помісний собор.
Коли ми прийшли до палацу, два почесних Ліхтарі, а саме Ліхтар Арістофанів і Ліхтар Клеантів відрекомендували нас цариці, і Панург по-ліхтарному коротко виклав їй мету нашої подорожі. Цариця гостинно привітала нас і запросила повечеряти з нею, за вечерею-бо нам легше буде обрати собі поводиря. Її запрошення нас дуже врадувало, і ми намагалися за всім сочити і все укмічати: жести Ліхтарів, їхні строї, манеру справуватися, а зарівно і сам перебіг застілля.
Цариця наділа сукню з гірського кришталю, дамастовану і буйними діямантами всипану. Ліхтарі вельможні були вбрані хто в шати зі стразів, хто в убрання з фенгитів[505], а інші в одіж рогову, паперову, цератову. Ліхтарі вуличні теж були одягнені як їхньому чину і давезному коліну подоба. Серед найродовитіших я, на свій подив, зауважив Ліхтаря глиняного, такого собі нічного горщика, мені сказали, що це той самий Ліхтар Епіктета, за який у давнину давали три тисячі драхм.
Пильненько так я розглядав убрання Марціялового ліхтаря Полімікса[506] і ще пильніше — Ліхтаря Ікосіміксового[507], який донька Тисія Канопа колись присвятила богам.
Уважно я розглянув Ліхтар Пенсил[508], колись узятий з Тебів до святині Аполлона Палатинського і згодом перенесений Александром Звитяжцем до Кими Еолійської.
Зауважив я ще один Ліхтар, відмітний тим, що на голові його красувався гарний шарлатовий чубчик, мені сказали, що це Бартол, Ліхтар права.
А ще я занотував два Ліхтарі, гарні тим, що на поясі в них висіли клістири, мені розтлумачили, що один — це великий люмінарій, а другий люмінарій малий, аптекарський.
Як прийшов час вечеряти, цариця засіла на покутті, а всі інші — згідно зі своїм званням і чином. На початку вечері всім роздано великі лойові свічі, а цариці вручили грубу і рівну, білого воску, походню з рожевуватим краєм; Ліхтарі вельможні, а також Ліхтар мірболенський дістали свічу горіхову, а нижньопуатевинський (при мені) — свічку мальовану, лихий його знає, яке вони там укупі з довгими своїми ґнотами давали світло. А от багато молодих Ліхтарів, під орудою Ліхтаря дорослого, не світили, як інші Ліхтарі, та й убрання їх, як мені здалося, було досить крикливих барв.
Після вечері ми пішли перепочити. Назавтра ми з царицииного призволу обрали собі з числа найдостойніших Ліхтарів проводиря, а потім відчалили.

Розділ XXXIV

Як ми до оракула Сулії прибули

Бравий наш Ліхтар освітлював нам шлях і веселенько собі вів нас, і ось нарешті прибули ми на острів обітований, де був оракул Сулії.
Ступивши на берег, Панург хвацько цибнув на одній нозі і сказав Пантагрюелю:
— Сьогодні ми маємо те, до чого з такими трудами і клопотами добувалися.
Потім звичайненько передав себе на руки Ліхтаря. Ліхтар нараяв нам кріпитися і ніяким світом не дрейфити, хай би що ми там узріли.
Підходячи до храму Божественної Сулії, ми мусили пройти великий виноградник з прерізною лозою — фалернською, мальвазійською, мускатною, таббійською, бонською, мирвальською, орлеанською, пікардійською,

арбуаською, кусійською, анжуйською, гравською, корсиканською, верронською, нерακською та іншою. Посадив колись цей виноградник добрий Бахус, і така його окривала благодать, що він цілий рік був оздоблений листом, квітом і плодом, наче помаранчеві дерева в Сан-Ремо. Ясненький наш Ліхтар звелів кожному із нас із'їсти по три виноградини, накласти листу в черевики і взяти у лівицю по галузці зеленій. Кінець виноградника ми пройшли під античною аркою, де було гарно вирізьблено трофей питця, а саме: по один бік довга низка фляг, бурдюків, пляшок, шклянок, жбанів, барилець, чанів, глеків, кухлів і античних сосудів, розвішаних у тінявому трельяжі; по другий — чимала кількість часнику, цибулі, шалоту, окостів, кав'яру, пиріжків, копчених бичачих язиків, старого сиру та інших присмаків, виноградними лозами перевитих і гілками вельми скусно зв'язаних; а ще тут було багато всякого начиння, чарочки на ніжках, скляночки без ніжок, келихи, фіали, кубки, ковші, сальверни, чаші, стопочки і вся інша такого типу вакхічна артилерія. На чолі арки, під зоофором[509], красувався такий двовірш:

Як під склепіння вступиш ти,
То ліхтарем уже світи.

— Ліхтаря (сказав Пантагрюель) ми маємо. У всій Ліхтарнії кращого Ліхтаря, ніж у нас, не знайти.

За аркою перед зором постала гожа і велика альтана з виноградної лози і прикрашена виноградом п'ятисот розмаїтих квітів і п'ятисот розмаїтих кшталтів, не природою виведених, а ратайською штукою, а саме: жовтим, синім, бурим, голубим, білим, чорним, зеленим, ліловим, крапчастим, лапчастим, довгастим, круглим, трикутним, яйцюватим, коронуватим, головастим, вусатим, бородатим. Край альтанки оповивали три різновиди яскраво-зеленого плюща, геть усипаного ягодами. Наш світлистий Ліхтар звелів нам наробити з цього плюща албанських ковпаків і накрити ними голови, і ми виконали його наказ негайно.

— Під такий трельяж (сказав Пантагрюель) колись жоден верховний жрець Юпітера не посмів би пройти.

— Причина цьому (сказав наш пресвітлий Ліхтар) містична. Пройди він тут, то виноград, сиріч вино, був би в нього над головою, і здавалося б, що він під владою і впливом вина, тоді як жерці та й усі ті, хто віддається і присвячує себе матеріям божественним, повинні заховувати ясність духу й уникати баламутства змислів, бо жодна унада не баламутить їх так, як унада до вина. От і ви, під цим трельяжем пройшовши, не мали б приступу до храму Божественної Сулії, якби черевики ваші не були повні виноградного листя, а це в очах шанованої жриці Бакбук стане за переконливий доказ того, що ви зневажаєте вино і топчете його під ноги, що ви його підклонили.

— Я (сказав брат Жан), як це не прикро, людина невчена. Проте в Требнику моєму я знайшов, що в Апокаліпсисі описується одне чудородне видиво: жінка, а під ногами у неї місяць. Біґо, той так мені це розтлумачив: ця жінка особливої раси і створена вона не так, як усі жінки, у них-бо навпаки, місяць над головою, тому й мозок у них сновидний, як у місячників, і з цієї рації ваші слова, ласкавий мій паниченьку Ліхтар, жодної призри в мене не викликають.

Розділ XXXV

Як ми під землю зійшли, аби вступити до храму Сулії, і чому Шінон — первий у світі город

За обтинькованою аркою, грубо розмальованою сценою танку жінок та сатирів, супроводу реготливого старого Силена верхи на ослі, зійшли ми під землю. Тут я сказав Пантагрюелю:

— Цей вхід нагадує мені розмальовану винарню первого городка у світі: мальовидло там таке самісіньке і таке ж свіже, як отут.
— А де це? (спитав Пантагрюель). Що це за місто, як ви кажете, перве?
— Шінон (сказав я) або Каїнон у Турені.
— Знаю (озвався Пантагрюель) я цей Шінон і розмальовану пивницю знаю; я там не раз попивав молоде винце, і не сумніваюсь, що Шінон город давній, це засвідчує й герб:
Шінон, малесенький Шінон,
А в світі славиться як он!
Лежить на камені, зелений,
І дивиться згори на В'єнну.
Але чому ж він перший у світі? Звідки ви це вискіпали? Які у вас джерела?
— Я знайшов у Святому Письмі, що первим містобудівничим був не хто, як Каїн. Отож-бо цілком імовірно, що первий город він назвав своїм іменем: Каїнон, а відтак і всі будівничі й засновники, взором його, почали давати містам свої імена: Атена (себто грекою Мінерва) — Атенам, Олександер — Олександрії, Константин — Константинополю, Помпей — Помпеї Килійській, Адріан — Адріанополю, Ханаан — ханаанцям, Саба — сабеям, Асур — асирійцям, і так само виникли Птолемаїда, Кесарія, Тіберіополь та Геродій Юдейський.
Ми й досі вели цю розмову, аж це нам назустріч вийшов великий слоїк (наш Ліхтар назвав його драконом), Божественної Сулії губернатор, у супроводі храмової варти, складеної з самих французьких пухирів. Побачивши, що в руках у нас, як уже було сказано, тирси і що ми увінчані плющем, а також нашого великославного Ліхтаря розпізнавши, він безперешкодно пропустив нас і велів провести до принцеси Бакбук — фрейліни Сулії і верховної жриці при всіх її Святотайнощах.

Розділ XXXVI

Як ми тетрадичними сходами зійшли і про Панурґів переляк

Потім ми спустились на один східень сходовий під землю; внизу була площадинка; повернувши ліворуч, ми ще на два східні спустились, там була ще одна площадинка; відтак ще на три східні, тільки наопач — знову площадинка; ще на чотири східні, і знов площадинка.
Аж це Панурґ спитав:
— Тут?
— Скільки східнів (сказав наш найясніший Ліхтар) ви нарахували?
— Один (відповів Пантагрюель), потім два, потім три, потім чотири.
— Скільки всього? — спитав Ліхтар.
— Десять, — відповів Пантагрюель.
— Тепер (сказав Ліхтар) помножте на пітагорійську тетраду.
— Це буде (сказав Пантагрюель) десять, двадцять, тридцять, сорок.
— А всього? — спитав Ліхтар.
— Сто, — відповів Пантагрюель.
— Додайте (сказав Ліхтар) перший куб.
— Тобто вісім.
— Наприкінці цього фатального числа ми дійдемо до брами святині. Власне, це і є правдива психогонія Платонова, так возвеличена, але геть перекручена академіками; половина її складається з одиниці, двох наступних простих чисел, двох чисел квадратних і двох кубічних.
Під час спуску цими числовими приступками під землю нам стали у пригоді, по-перше, ноги, бо без них ми б скочувалися у темничок подібно до бочок, а по-друге, наш найясніший Ліхтар, бо іншого посвітача ми не мали, буцімто все відбувалося у яскині святого Патрика в Гіберії або ж у фосі Трофонія в Беотії.

Коли ж ми зійшли десь на сімдесят вісім східнів, Панурґ, удаючись до світлистого Ліхтаря, ґукнув:
— Чудородний наш проводирю, згнітивши серце, благаю вас: вертаймо назад! Бичачою смертю свідчусь, я вмираю від моторошного страху. Я згоден уже ніколи не одружуватися. Ви й так через мене багато падькалися й морочилися; Господь віддячить вам за це Судного дня, та і я віддружу, як тільки виберуся з цієї троглодитської печери. Вертаймо, на Бога! Я дуже боюся, що це ріґ Тенар, куди до пекла спускаються, і мені вже чується брех Цербера. Послухайте, по-моєму, це він гавкає, або в мене бреніння у вухах. У мене з ним до приязни ніяк не доходить, бо лютий біль зубний ніщо проти укусу пса, що хапне тебе за ногу. А як ми оце у Трофонієвій фосі, то лемури і гноми живцем нас із'їдять, як колись у голоднечу з'їли галябардника Деметрія. Брате Жане, ти тут? Прошу тебе, бухтю, не відходь від мене, я вмираю зі страху. Твій самосік при тобі? Бо в мене ні зброї, ні лицарії. Вертаймо!
— Я тут (сказав брат Жан), я тут, не бійся, я тримаю тебе за шкірку, вісімнадцять чортів не вирвуть тебе з моїх рук, дарма, що я беззбройний. У притузі зброї ніколи не бракує, коли хоробре серце збратане з хороброю правицею; зброя може з неба упасти, достоту як на полях Кро, біля Маріанських ровів, у Провансі колись на підсобку Геркулесу сипнула злива каміння (воно й ниньки там лежить), а то не мав би він чим з Нептуновими дітьми битися. А все ж куди ми це сходимо — до лімбів дітлашні (присяйбогу, вона нас тут обкакає) чи до пресподниці, до всіх чортів? Лихома, от я їх потиличниками нагодую, у мене ж бо в черевиках виноградне листя! Ох, і дістануть вони у шкуру! Але що це таке? І де вони, чорти? Я тільки рогів їхніх боюсь. А втім те дворіжжя, яке носитиме жонатий Панурґ, буде мені за надійну затулу. Він уже постає переді мною у віщому маренні, цей новий Актеон, рогатий, рогач, гузнорогий.
А Панурґ на теє:
— Начувайся, фратере! Як женитимуть усіх чорноризців, тебе вже напевне з переміжною пропасницею окрутять. Дай мені тільки з душею з цього підземелля вирватися, то я вже тебе з нею спарую, лише на те, щоб ти закривився на круторога, на рогопука. А то ж, як розчовпати, пропасниця шльоха така собі, благенька. Коцький, як я не помиляюсь, уже сватав її, а ти обізвав його за те єретиком.
Тут наш осяйний Ліхтар, ускочивши в слово, сказав, що в цьому місці святощі вимагають затихнути й укуситися за язик, натомість, оскільки у наших черевиках виноградний лист, ми не підемо звідси, не почувши слова Божественної Сулії.
— Ну, ґайда! (сказав Панурґ). Ми зараз усіх чортів перебуцаємо! Двом смертям не бути. Принаймні, я беріг свою голову для бою. Напирай, натискай, прокладай шлях! Ми не з полохливих. Правда, серце у мене тенькає, але це від стужі і від задухи, а не від ляку і пропасниці. Напирай, натискай, іди, смерди, бзди, недарма мене звати Ґійом Небоюн!
Розділ XXXVII
Як брама святині дивом відчинилася сама собою
Зійшовши сходами, ми опинилися перед гожим порталом, напрочуд доладним, зведеним у дорійському стилі й формі, на чолі його йонійськими щирозолотими літерами виписано такий вислів: in vino Veritas, тобто: істина у вині. Масивні половинчасті двері з коринтської, як глянути, бронзи, гарно оздоблені віньєтками і покриті емаллю, як того вимагало різьблення, і половинки були так припасовані і припазовані між собою, що не треба було ні колодки, ні засува, ні якогось іншого замка. Висів тільки індійський діямант з єгипетський біб завбільшки, оправлений у

тонке з двома гострячками золото у формі шестигранника з чіткими лініями; обабіч на мурі висіло по пучку часнику.
Аж це шляхетний наш Ліхтар перепросив нас за свою відмову супроводжувати нас далі; він має дотримуватися розпоряджень верховної жриці Бакбук, бо входити йому до святині не вільно, а чому саме, смертним ліпше не знати. Він порадив нам у разі чого не губитися і не панікувати, а приведе нас назад сама Бакбук. Знявши почеплений між двома половинками діямант, він поклав його у срібне пуделко, підвішене з цією метою праворуч, а потім витягнув з-за порога кармазиновий шнур у півтори туази завдовжки, на якому висів часник, прив'язав шнур до двох золотих кілець, теж начеплених на обаполи з цією метою, і відступив набік.
Нараз половинки, не рушені ніким, самі подалися, без рипу і без грюку, з яким зазвичай мідні двері розчахуються, масивні і незграбні, а з м'яким і зграйним гуком, що відбився під склепінням святині, і Пантагрюель зараз же зміркував, звідки це йде, побачивши обабіч дверей за поріжцем двоє циліндриків, які, поки половинки розходилися, з приємним відголосом ковзали по твердому орфіту[510], гладенькому і відполірованому цим тертям.
Я дивувався, як це половинки розчинилися самі, без усякого на них тиску. Аби осмислити це диво, я, як ми досередини вступили, довго пас поглядом двері і мур, бо мені нетерпеливилось узнати, якою силою і якою мудрацією вони розчахнулися, і вже був подумав, чи не приклав наш ласкавий Ліхтар до того місця, де вони сходились, зілля, іменоване етіопісом, цей обушок на всі замки, аж це узрів у внутрішньому пазу тонку крицеву бляшку, оправлену в коринтську бронзу.
А ще я зауважив дві плити індійського магнета, широкі, в півдолоні завтовшки, блакитної барви, гладенько відполіровані, впаковані всією своєю масою у храмовий мур, де в нього впиралися навстіж розчахнуті двері.
Отож завдяки притягальній силі магнета крицеві бляшки за незвичайним, таємничим законом природи ворушилися; але половинки і собі скорялися йому і ворушилися тільки потому, як діямант прибирали, бо дію магнета на крицю призупиняє й уриває сусідство діяманту, а крім того, треба було прибрати і два пучки часнику, які наш веселий Ліхтар зняв і прив'язав до шнура, бо часник убиває магнет, позбавляє його притяжної сили.
На одній з плит, а саме на правій, старовинними латинськими літерами був гарно вибитий шестистопний ямб:
Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.
Смиренного долі ведуть, непокірного тягнуть.
А на лівій плиті заголовними літерами був гарно вибитий такий вислів:
???? ????? ????? ?anta kineitai
Все йде до своєї мети.

Розділ XXXVIII

Яка прегарна мозаїка храмову долівку оздоблювала

Прочитавши ці написи, я обвів поглядом пишний храм, а потім замилувався на прегарні розводи долівки, проти яких жодному іншому нинішньому чи минулому витвору штуки на цьому світі годі було змагатися, чи то долівка у святині Фортуни у Пренесті за Сулли, чи то долівка грецького храму Асарот, зведеного Созистратом у Пергамі. Це була мозаїка, вся з обточених, полірованих чотирикутних крем'яхів природної барви: то червоний яспис із такими гарними цяточками, то офіт, то порфир, то лікофталм, усіяний золотими іскорками, крихітними, нібито атоми, то агат з неяскравими відблисками молочно-білого кольору, то дуже ясний халцедон,

то зелений яспис із червоними і жовтими жилками. Всі ці камінці були викладені по діагоналі.
У портику долівка теж була мозаїчна з підібраних камінців природної покрасі, згідно з тим, що там було вдано, і було таке враження, буцімто хто розкидав долі оберемок виноградця, розкидав абияк, бо тут їх насипав нібито густіше, а там менше. А втім, цього листяного клечення було скрізь чимало, і в напівсвітлі зненацька появлялись то равлики, по лозі повзаючи, то ящірки, рябіючи межи листу, тут світилися кетяги ще недозрілого винограду, а там уже зовсім стиглого, і те все зладила і скомпонувала рука дуже вмілого і дотепного маляра, і завиграшки воно могло б, не кажи ти малярство Зевксида Гераклейського, принадити шпаків та інших пташок; ми, принаймні, на цю мозаїку купились, бо там, де художник дуже щедро накидав галуззя, ми, боячись зачепитися, високо здіймали ноги, наче під нами був нерівний, кам'янистий грунт. Потім я оглянув храмове склепіння і стіни: вони були викладені мармуром і порфиром, суціль, з краю в край, оздоблені такою гарною мозаїкою, а ліворуч сприходу починалася гарна потішна гра, в якій добрий Бахус заломив індійців, і розігрували її так.

Розділ XXXIX

Як на мозаїчних храмових стінах була вдана битва, в якій Бахус індійців заломив

Спершу були вдані, всі у полум'ї пожару, міста, села, замки, фортеці, поля і ліси. Вдані були й розсатанілі, геть розшарпані жінки, що люто на шмаття шматували живих телят, баранів і овець і їли їхнє сире м'ясо. Це мало подавати, що Бахус, удершись до Індії, пустив усе під огонь і меч. А проте індійці, гордуючи ним, поклали опору йому не чинити, бо вивідачі їм донесли, що його військо не має жодного войовника, в ньому числяться старик, жінкуватий і завжди п'яний, безвусі поселяни, геть голі, гопцюри і скакунці, з рогами і хвостами, як у цапенят, і сила хмільної баботи. Отож індійці ухвалили наїзд їхній не відбивати і пропустити їх, бо перемога над такими людьми вийде не на славу, а на сором, і не на гонор і звеличення, а на позорище і ганьбу. Отак зневажений, Бахус забирався далі, все пускав пожогом (вогонь і перуни — то його отецька бронь: появу його на світ Юпітер привітав перуном, а його матір Семелу і материнський дім спалив і знищив вогнем) і топив землю у крові, бо така вже його натура: мирного часу дає крівці, а воєнного її точить. За доказ можуть правити поля на острові Самосі, так звані Панема, тобто криваві; на цих полях Бахус наздогнав амазонок, утікачок від ефесян, і всім їм повідкривав жилу, отож по цьому кровопуску поля були залиті кров'ю. Тепер ви зрозумієте ліпше самого Арістотеля, який розправляє про це у своїх Проблемах, чому колись так гуляло одне прислів'я: "Не саджають і не їдять м'яти у війну". Бо на війні вої б'ються без ощадку, і ось як поранений того дня тримав м'яту в руках або ж їв її, то спинити кров годі, хіба що з тяжкою бідою.
Далі в мозаїці вдано, як Бахус ішов походом: сидів на пишній колісниці, трьома парами молодих леопардів запряженій; вид у нього був, як у дитятка, ознака того, що добрі заливахи зроду не старіються, рожевий, як у херувима, і безволосий; на голові в нього стирчали гострі ріжки; а вище сиділа гарна корона з винових грон і листя і шарлатова митра, а взутий він був у золочені полуботки.
Жодного мужа його не супроводжувало; всю його гвардію і всю його рать складали басариди, еванти, елеїди, евгіади, едоніди, треатериди, огигії, мімаллони, менади, тіади і вакхиди[511], жінота, розперезана, скажена, нестямна, драконами і живими гадюками підперезана, з патлатими косами і

виновою у них упліткою, в оленячих і козячих шкурах, з топірцями, тирсами, дротиками і ґалябардами у формі шишок у руках; а легкими своїми тарчами, дзвенючими й гудючими від дотику пальцями, вони користувалися в потребі як тамбуринами і цимбалами. Чисельність їх сягала сімдесяти дев'яти тисяч двохсот двадцяти семи.
Перед вів Силен, на кого Бахус цілком здавався і в чиїй звазі, чесності, мужності й обачності не раз переконувався. Цей уже дідок був маленького зросту та ще й трясся, згорблений, одутлий, череватий, клаповухий, носатий і бровастий; під верх він узяв осла стадника; в руці тримав берло, потрібне йому для підпори, а також для веселого постукування, коли треба злазити; вбраний був у жіночу жовту сукню. За почет собі мав молодих поселян, рогатих, як цапики, і лютих, як леви, голих-голісіньких, вони без угаву співали пісень і сороміцькі танці вичеберювали: звали їх титири[512] і сатири. Число їх сягало п'яти тисяч ста тридцяти трьох.
Задніх пас Пан, страшенний монстр із цапиними ногами, вовнистими клубами, з рівними, в небо націленими, рогами на голові. Монстр був червонопикий, бородатий, зате смілько, зух, небоюн і чистий тобі порох; у лівиці він тримав сопілку, у правиці кривуляcту ґерлиґу; до свого загону він затяг сатирів, гемипанів, египанів, сильванів[513], фавнів, фатуїв[514], лемурів[515], ларів, домовиків, лісовиків і гайовиків, число яких доходило до сімдесяти восьми тисяч ста чотирнадцяти. Усі вони вигукували одне й те саме слово: Евое!

Розділ XL

Як у мозаїці наїзд і напад доброго Бахуса на індійців удано

Далі було вдано наїзд і набіг доброго Бахуса на індійців. Там я побачив, як Силен, вівши перед, лляв піт і свого віслюка батожив; віслюк застрашливо пащу роззявляв, відмахувався, відхвицювався, відгуркувався всіма громами, буцімто під хвоста йому ґедзь забрався.
Сатири, капітани, сержанти, вахмістри і капрали на пастуших жоломійках похідний марш утинали і несамовито перед військом вичеберювали і все з цапиними цибами, скоками, пуками, вибриками, викрутасами та вихилясами, розпалюючи у вояках бойове завзяття. Всі гукали Евое! Менади перші з диким репетом і моторошним гуком цимбалів і щитів напали на індійців; увесь небосхил ходив ходором: це було добре видно на мозаїці; чого ж після цього дивуватися мистецтву Апеллеса, Аристида Тебанського та інших, хто так мальовничо зображував грім, мигавки, блискавку, вітер, слова, норови і почуття.
Далі показувалося, що індійський табір оповіщено про те, як Бахус їхні землі плюндрує. Вперед уже рушили слони з вежами на спині, де сиділо чимало індійців, але військо пішло врозтіч, а слони повернули назад і пройшлися потоптом по своїх, перелякані грізним дзвоном вакханок і знетямлені панікою, що охопила їх. Тут ви могли бачити, як Силен щосили пришпорює п'ятами свого віслюка і по-старосвітському обкладає ворогів киякою, а його віслюк з роззявленою пащею, начебто ревучи, женеться чвалом за слонами, і цей його войовничий рев лютіший за той, що в оні дні, у пору вакханалій, збудив німфу Лотиду, коли Пріап, опанований пріапизмом, загорівся її, приспану, приємно пріапизувати, цей рев і став ґаслом до атаки.
Там же ви могли бачити, як Пан стрибав на кривих своїх ніжках довкола менад і розкочегарював у них войовничий запал. Далі ви могли бачити, як молодий сатир сімнадцять царів з'ясирив, як вакханка, гадюками сорок два ворожих верховод обплутавши, цупила їх за собою, як маленький фавн тарабанив дванадцять стягів, у супостата відбитих, а добряга Бахус, геть-то безпечно, колував і колесував собі на колісниці, реготав, дурнував та

пустував, пив до всіх і до кожного. І нарешті було символічно вдано звитяжний трофей і тріумф доброго Бахуса.
Тріумфальна його колісниця була геть-то заклечана плющем, узятим і нарваним на горі Моро, рослиною рідкісною, надто в Індії, а де рідкість, там уже й ціна. У цьому його наслідував Александер Великий під час свого індійського тріумфу (в колісницю були запряжені слони). А потім його наслідував Помпей Великий, переможно вернувшись до Рима з африканського походу (на колісниці сидів шляхетний Бахус і пив вино, вхопивши за вуха кантару. У цьому його потім наслідував гай Марій після перемоги над кімврами під Ексан-Провансом. Усе його військо було увінчане плющем; тирси, тарчі і цимбали теж заклечував плющ. Силенів віслюк, і той був ним накритий, як попоною.
Обабіч колісниці простували полонені індійські царі, масивними золотими ланцюгами скуті; вся рать виступала з великою помпою, раденька і веселенька, несучи безліч трофеїв, феркули[516], багатий луп і співаючи сільських пісень, епінікей[517] та дзвінких дифірамбів. Наприкінці було удано Єгипет з Нілом, з крокодилами, керкопитеками, ібісами, мавпами, трохилами, іхневмонами, гіпопотамами та іншими тваринами цього краю. І Бахус возив із собою там скрізь двох биків, на одному золотими літерами було написано: Апіс, на другому: Озірис, бо в Єгипті до прибуття туди Бахуса зроду не бачили ні бика, ні корови.
Розділ XLI
Яка чудова лампа храм освітлювала
Перш ніж до опису Сулії перейти, я розповім вам про конструкцію чудової лампи, яка заливала весь храм своїм світлом, таким яскравим, що у храмі, хай і попідземному, було видно, як серед білого дня, коли землю осяває таке ясне і погідне сонечко. Посеред склепіння було вмуровано кільце з щирого золота, завтовшки з кулак, а до кільця прив'язано три прегожо куті ланцюги майже такої самої товщі, і на цих ланцюгах у формі трикутника висіла кругла, тонкого золота бляха, чий діаметр дорівнював двом ліктям і половині долоні. Ця бляха мала чотири каблучки або кільця, кожне з яких утримувало порожню кулю, видовбану всередині і відкриту зверху, десь із лікоть в обводі, і всі ці лампи були з самоцвітів, одна аметистова, друга карбункулова, третя опалова, четверта топазова. І кожна наповнена оковитою, п'ятиразово крізь лембик пропущеною, невичерпною, як олія, яку Каллімах налив у золотий світач Паллади в атенському Акрополі; і в кожній горів гніт, почасти зроблений з аміянта, як у старовину у храмі Юпітера Аммона, за свідченням вельми допитливого філософа Клеоброта), а почасти з льону карпазійського, а цей матеріял вогонь радше оновлює, а не пожирає. Десь за два з половиною ступня під лампою всі три ланцюги, складені трикутником, були просилені в три вуха великої круглої лампи найчистішого кришталю, у півтора ліктя діаметром і з отвором угорі розміром у дві долоні; в цей отвір було вставлено такого ж кришталю вазу у подобі карахоньки чи уриналю, вона діставала аж до дна великої лампи і була наповнена такою кількістю оковитої, що полум'я аміянтового ґноту було у центрі великої лампи. Ось чому вся її сфера, здавалося, горіла і палала, бо вогонь був у її осередді.
Прикипіти до нього пильно очима було годі, як годі було прикипіти очима до сонця, бо завдяки незвичній прозорості матеріялу і самій конструкції цього пристрою різнобарвні відблиски (підсилені самоцвітами) чотирьох малих ламп падали згори вниз на велику лампу, а сяєво цих чотирьох ламп, мерехтливе і блудне, сіялося по всіх закамарках святині. Коли ж розсіяне світло відбивалося на гладенькій поверхні мармуру, яким був викладений

інтер'єр, то грало переливчастим яскрінням, як веселка у небі, коли сонце підсвічує громові хмари.
Пристрій був пречудовий, та ще більше вразила мене робота сницаря, який примудрився вирізьбити на поверхні кришталевої лампи завзяту і потішну драчу хлоп'ят верхи на дерев'яних кониках, з цяцьковими списиками і щитами, старанно складеними з перевитих винових кетягів, причому всі рухи і дії хлопців штука віддала так уміло, що природа, мабуть, так би не утяла, а завдяки такій мінливій усіма кольорами веселці, голубливому для очей світлу, яке пропускала крізь себе різьба, постаті дітей здавалися не різьбленими, а рельєфними, — так ліпляться з суцільного матеріялу арабески.

Розділ XLII

Як верховна жриця Бакбук чудородний нам водограй у храмі показала

Поки ми мліли і милувалися на чудородний храм і вікопомну лампу, перед нами постала шановна верховна жриця Бакбук зі своїм почтом, весела й усміхнена; побачивши, що ми вбрані як подоба, вона без вагання ввела нас досередини храму, де під згаданою лампою плюскотів пишний чарівний водограй з такого коштовного матеріялу і такої тонкої роботи, що нічого рідкіснішого і казковішого й уві сні не снилось Дедалу.
Лімб, плінт і нижня частина були з найчистішого, осяйного алебастру, у три долоні з гаком заввишки, у вигляді семиріжжя, всередині на рівні відтинки поділеного стилобатами, арулетами, чимазеллами і дорійськими борозенками. Серединна круглота так і круглилася. З осереддя кожного наріжного каменю виступала пузата колюмна, як балясина зі слонівки чи алебастру (у нинішніх архітектів це зветься портрі), і таких колюмн стояло семеро, по семи кутах. Їхня висота, від бази до архітраву, сягала семи з половиною ліктя, цей розмір точно відповідав діаметру внутрішнього обводу.
Колонада зводилася таким чином, що як ми з-за однієї колюмни дивились на протилежні, то пірамідальний стіжок нашого кута зору впирався у згадане осереддя, незалежно від його обсягу.
Перша колюмна, а саме та, що постала перед нами, щойно ми впали до храму, була з небесно-блакитного шафіру.
Друга, з гіацинту (на ній повсюди рябіли грецькі літери А й І), напрочуд вірно передавала колір тієї квітки, в який обернулася кров розсатанілого Аякса.
Третя, з анахитського діяманту, яскріла і висявала, наче блискавка.
Четверта, з рубіну баласа, рубіну чоловічого, грала й переливалася, наче аметист, пурпурно-ліловим вогнем.
Четверта, зі смарагду, була прекраснішою у п'ятсот разів, ніж смарагд Перапіса, і вражала куди більшою яскравістю і сильнішим блиском, ніж ті, що вставлено в очі мармуровому левові, який лежав біля царя Гермія гробівця.
Шоста, з агату, була веселіша, плямистіша і рожаїстіша, ніж той, який так цінував Пірр, цар епірський.
Сьома, з прозорого селеніту, білого, як берилл, мінливого, як гиметський мед, містила в собі місяць, достоту таких самих обрисів і в таких самих кватирах, як на небі, повня, підповня, старик і молодик.
Давезні халдеї і волхви встановили між цими самоцвітами і сімома небесними планетами тісний зв'язок. І ось, аби зв'язок цей всім і кожному був утямки, на першій, шафіровій колюмні над капітеллю було зроблено з коштовного очищеного олива зображення Сатурна, він стоїть випростаний, з косою у руці і з журавлем біля ніг, журавлем золотим і вкритим емаллю, колір емалі точно віддавав забарвлення Сатурнового птаха.

На другій, гіацинтовій, колюмні ліворуч стояв Юпітер з Юпітерової цини і тримав на грудях орла, золотого і покритого емаллю — наслідуючи його природне забарвлення.
На третій стояв Феб із щирого золота і в правиці тримав білого когута.
На четвертій — Марс із коринтської бронзи, з левом біля ніг.
На п'ятій — Венера з голубом біля ніг, подібна до тієї, яку Аристонід обрав для статуї Атаманта, чия рожевувата блідість мала передати той сором, що охопив Атаманта, коли він дивився на сина свого Леарха, який, падаючи, розбився на смерть.
На шостій — Меркурій як живе срібло, хай зараз застигле і нерухоме, з лелекою біля ніг.
На сьомій — срібний Місяць із хортом біля ніг.
Статуї тії були трохи вищі за третину кожної колюмни, і так уміло зроблені за кресленням математиків, що навіть Канона Поліклета, цього химородника в мистецтві, засунули б у кут.
Підмурки колюмн, капітелі, архітрави, зоофори і карнизи були фригійського робу, масивні, з тоншого й щирішого золота, ніж те, яке несуть Лез під Монпельє, Ґанг в Індії, По в Італії, Гебр у Тракії, Тахо в Гишпанії і Пактол у Лідії. Арки між колюмнами були з того самого каменю, що й сусідні колюмни; шафірова арка примикала до гіацинтової колюмни, гіацинтова до діямантової тощо. Над арками і капітелями з внутрішнього боку зводилася баня, правлячи за накривку для водограю; починалася вона за низкою планет семиріжжям і поступово ставала сферою, і кришталь її був чистісінький, прозірчастий і гладенький, цільний і одностайний на всьому протязі, без жилок, затемнень, вузлів і волокон, — сам Ксенократ такого не зрів. На її кулястому тілі красувалися ладком гожі, майстерно різьблені дванадцять знаків зодіяка, дванадцять місяців року з їхніми особливостями, обидва сонцестояння, обидва рівнодення, лінія екліптики і найбільші нерухомі зірки довкола антарктичного бігуна та інших місць, і все це виконано з таким мистецтвом і з такою експресією, що під цією роботою міг би підписатися цар Нехепс або ж стародавній математик Петозиріс.
На чолопку бані, якраз над центром водограю, були три однакові, як сльозини, чистої води перлини, разом вони утворювали квітку лілеї завбільшки з долоню. З чашечки квітки вилонювався з струсяче яйце карбункул таким собі семигранником (число улюблене природою), препишний і предивний; звівши на нього очі, ми мало не посліпли, бо яскравістю і силою блиску він забивав і соняшне світло, і блискавку. Та й, певна річ, перед ним померкла б пантарба Ярхаса, індійського волхва, як меркнуть ополудні зірки перед сонцем. А безсторонні поцінувачі, мабуть, визнали б, що згадані ліхтарі й лампи затьмарюють усі химерії і багатства, сховані у надрах Азії, Африки та Европи, разом узятих.
Хай тепер Клеопатра, цариця єгипетська, нахваляється двома перлинами, начепленими в неї у вухах, з яких одну, подарунок тріумвіра Антонія, вона розчинила в оцті і ковтнула, оцінену в сто тисяч сестерцій.
Хай Лоллія Пауліна пишається своєю мінливою сукнею, всипаною смарагдами і перлами, на подив усьому людові Рима — а це ж місто було пивницею і складом для звитяжних цілосвітніх розбишак.
Вода грала і прискала з трьох рурок, або ж каналів, викладених дрібним жемчугом і утверджених на трьох наріжних каменях, і канали ці звивалися симетричними спіралями. Оглянувши їх, ми звернули увагу на інше, аж це Бакбук звеліла нам прислухатися до хлюпоту води, і ми почули гук напрочуд милозвучний, правда приглухуватий і нерівний, ніби попідземний чи дуже дальній, але нам він так голубив вуха, аж здавався чітким і близьким,

отож наш дух, крізь вікна наших очей навколишню красу вбираючи, зарівно втішався тим, що через вуха вбирав у себе цю гармонію.
Нарешті Бакбук нам сказала:
— Ваші філософи заперечують, що рух може робитися силою самих фігур; послухайте ж, що я вам скажу, і ви побачите все навпаки. Ось завдяки цій роздвоєній спіралі у взаємодії з п'ятьма хлипавками у внутрішньому заломі (як порожниста жила там, де вона впадає в правий шлуночок серця) і працює цей сакральний водограй, породжуючи гармонію, яка сягає навіть ваших морів.
Потім вона наказала принести келихи, коряки, золоті, срібні і порцелянові кубки і звичайненько закликала нас випити тієї вологи, що струмувала з водограю, і ми зголосилися з великою радістю. Хочу вам сказати навпростець: ми не з тих ото горобчиків, які починають пити лише потому, як їх плеснуть по хвосту, або з телят, які теж беруться їсти і пити потому, як їх віддухопелять. Хто нас ввічливо попросить випити, тим ми зроду не відмовляємо. Відтак Бакбук спитала, чи нам смакує. Ми відповіли, що це чудова студена джерелівка, прозоріша і сріблястіша, ніж вода Аргіронда в Етолії, Пенея в Тесалії, Аксія в Македонії і Кидна в Килікії; Александер Македонський, побачивши цю останню такою гарною, погожою і холодною у літню спеку, завагався між блаженством скупатися і страхом перед хоробою, яку могла спричинити ця коротка втіха.
— Ох! (сказала Бакбук). Ось що означає не шануватися і не розуміти тих рухів, які роблять м'язи язика, коли плин тече вниз, але не в легені, через дихало, як гадав славетний Платон, Плутарх, Макробій та інші, а через стравохід у шлунок. Невже, чужинці, горлянки у вас тиньковані, вистелені, луджені, як колись у Пітилла, званого ще й Тевтом, і ви не здолали розкуштувати, який на смак цей божистий трунок? Принесіть мені скребачки, — ви знаєте, — сказала вона челядкам, — їм треба пошкрябати, поскромадити і почистити піднебіння.
Після чого принесено чудові, великі, розвесельні для зору окости, чудові, великі, розвесельні для зору копчені бичачі язики, чудові, доброякісні соління, сервелат, кав'яр, ікру, доброякісні, чудові сосиски з дичини та всілякі інші пролито очисники. За Бакбуковим велінням ми їли доти, доки не відчули, що шлунки добре прочищено і що страшенно дається взнаки спрага. Тоді Бакбук сказала:
— Колись один учений і хоробрий юдейський верховода, ведучи пустелею свій народ, геть виголоджений, викликав з неба манну, і уява голодних людей надала їй такого смаку, який давніше мало для них м'ясиво. От ви і зараз, цього чудового трунку скуштувавпш, виявите в ньому смак того вина, яке ви собі уявите. Отож-бо, напружте уяву і пийте.
Ми так і зробили. Ту ж мить Панурґ гукнув:
— На Бога, це бонське вино! Хай мене злапають сто шість чортів, але такого смачного вина я ще зроду не пив. Щоб якнайдовше його смакувати, незле було б мати шию в три лікті завдовжки, саме про таку мріяв Філоксен, або шию журавлину — такої бажав собі Мелантій.
— Чесне ліхтарне (гукнув брат Жан), це вино гравське, деруче, п'янюче. Ради Бога, моє милуваннячко, скажіть мені, як його готують.
— А по-моєму (сказав Пантагрюель), це мирвоське. Перш ніж пити, я уявив собі саме його. Одна недогода: захолодне воно, холодніше за лід, холодніше за води Нонакріса і Дірки, холодніше за води Кантопорії Коринтської, що заморожує шлунок і всі органи травлення питущим.
— Пийте (сказала Бакбук). І, щоразу уявляючи щось нове, побачите, що трунок має саме той смак, який ви задумали. Надалі не кажіть, що Богу щось не до снаги.

— А ми (відповів я), і не кажемо. Ми стоїмо на тому, що Господь усемогутній.

Розділ XLIII

Як саме Бакбук Панурґа вбрала щоб він почув слово Сулії

Після всіх цих промов і дегустацій Бакбук спитала:

— Хто з вас бажає почути слово Біж-Сулії?

— Я (сказав Панурґ), ваша маленька і покірна лійка.

— Друже мій (сказала вона), я даю вам лише одну пораду: як підступите до оракула, намагайтеся слухати його одним вухом.

— У нас (сказав брат Жан) вино буває одновухе.

Відтак жриця накинула на Панурґа балахон, начолила гарну білу шапочку, начепила йому Гіппократів рукав[518], на кінці якого теліпалися китичкою три шпильки, на руки наділа два старих ґульфики, підперезала його зв'язаними докупи козицями, тричі вимила йому обличчя водою з водограю, кинула просто в лице жменю борошна, ввіткнула три півнячі пера з правого боку ґіппократового рукава і змусила Панурґа десять разів обійти кругом водограю, зробити три легенькі стрибки і сім разів сісти задом на підлогу, а сама під той час творила якісь закляття етруською мовою і щось вичитувала з ритуальної книги, яку ніс перед нею її містагог.[519] Коротше, я гадаю, що ні Нума Помлілій, другий цар римський, ні церити Етрурії, ні святий верховода юдейський не робили таких церемоній та антимоній, як я бачив того дня, зарівно як і мемфіські жерці Апіса в Єгипті, евбейці з Рамнунта Рамнузійського, жерці Юпітера Аммона і жерці Феронії не відправляли таких служб, які я споглядав там.

Убравши отак Панурґа, Бакбук повела його від нас праворуч, через золоті двері, за межі храму, в округлу капличку, складену з іскристих прозірчастих самоцвітів, такої прозорости, що соняшне світло, просмикуючись крізь вилім у скелі, що прикривала ґоловний неф, щедрою повінню вливалося до цієї каплички, безвіконної і ґлухої, аж здавалося, ніби воно зроджувалося там же, а не прибувало зокола. Змурована ця капличка була так напрочуд гарно, як святиня у Равенні чи в Єгипті, на острові Хемнії. Треба додати, що зведена була округла ця капличка надзвичайно симетрично, і поперечник її дорівнював висоті склепіння. Посеред каплички бив водограй із кращого алебастру, семигранної форми, дуже тонкої роботи, з цілою системою хлипавок, вода була така прозора, як, мабуть, колись водна стихія в первісному своєму стані, і там стояла напівзатоплена Сулія, з кришталевими стінками й овальної форми; ось тільки черевце її випиналося більше, ніж це допускала така форма.

Розділ XLIV

Як верховна жриця Бакбук підвела Панурґа до Біж-Сулії

Тут Бакбук, шляхетна жриця, змусила Панурґа вклякнути і поцілувати цямрину водограю, а потім устати і протанцювати довкола нього три ітимба[520]. Відтак звеліла Панурґу сісти між двох уже припасених стільців, просто на підлогу. Після чого розгорнула обрядову свою книгу і, нашіптуючи йому на ліве вухо, наказала проспівати таку пісню виноградарів:

О Суліє,
Така загадкова,
Повна надій!
Я зрозумію,
Тебе ґотовий
Слухать як стій.
Ти мені словом відкрий
Шлях весь життєвий мій.

В Індію рушивши в бій,
Це в твій божистий напій
Бахус зволив налити,
В боки замкнувши круті,
Мудрість цілого світу.
З ним нас минуть у житті
Фальш, брех і злоба несита.
Ной впав в хмільнім забутті,
Впившись вином смаковитим.
Промов же слова ті святі,
Врятуй у біді моїй,
Молю тебе знову і знову
Почуть мою мрію.
О Суліє,
Така загадкова,
Повна надій!
Я зрозумію,
Тебе готовий
Слухать як стій.

Коли пісня закінчилася, Бакбук щось кинула у водограй, і вода заклекотіла, як у великому бергейському казані на свято пірначів. Панурґ мовчки слухав одним вухом, Бакбук і досі клячала, як і він, аж це у священній Сулії почувся відголос, як від бджіл, народжених із тіла бузимка, убитого й розчиненого за Арістеєвим способом, або ж від стріли, з арбалета кинутої, або ж від раптової літньої зливи. І тоді пролунало слово: Триньк.

— Присяйбогу (гукнув Панурґ), вона розбилась або ж принаймні тріснула! Так у нас розмовляють кришталеві пляшки, як від вогню лопають.

На ці слова Бакбук звелася на рівні і, взявши лагідно Панурґа під руку, сказала:

— Друже, подякуйте небесам, як годиться: ви ж одразу почули слово Біж-Сулії, та ще таке веселе, таке мудре, таке щире, якого я від неї не чула за всі відправи у пресвятого її оракула. Встаньте, ми з вами підемо і розгорнемо відповідний розділ, в ґлосах якого це гарне слово тлумачиться.

— Будь ласка (сказав Панурґ), я собі не ворог. Скажіть, де ця книга? Покажіть мені, де цей розділ? Погляньмо хутчій на цю саму веселу ґлосу.

Розділ XLV

Як Бакбук слово Сулії витлумачила

Бакбук кинула щось у водограй, і булькотіння води нараз ущухло, провела Панурґа до головного храму, посеред якого джерелився вічний живець. Там вона дістала грубеньку книгу у срібній оправі розміром з півдюйма або ж із четверту книгу Сентенцій і, опустивши її у водограй, сказала:

— Ваші філософи, казнодії і вчені частують ваші вуха гарними словесами, а ми вкидаємо наші настанови кожному до рота. Ось чому я не кажу: "Прочитайте цей розділ, прогляньте цю ґлосу", а кажу: "Спробуйте цей розділ, спожийте ось оцю чудову ґлосу". Колись давній юдейський пророк з'їв цілу книгу і пошився в ученого аж до зубів — а ви, як цю книгу вип'єте, вискочите на вченого аж до печінки. Нумо, розімкніть щелепи!

Щойно Панурґ роззявив вершу, як Бакбук узяла свою срібну книгу; ми думали, що це й справді книга, бо виглядала таким собі Требником, проте це був Требник, потрібний для тамування спраги, тобто була найсправжнісінька пляшка фалернського, і Бакбук веліла Панурґу смикнути її цівкою.

— Оце (сказав Панурґ) знакомитий розділ, найвірнісінька ґлоса! І це все, що хотіла сказати преблагословенна Сулія?
— Все (відповіла Бакбук), бо триньк — слово всеоракульне і всім народам зрозуміле й означає воно: Пий! Ви там у себе доводите, що сак слово спільне для всіх язиків і всі народи з однаковим правом і підставою його вживають. Справді, Езоп у своїй притчі мовить, що люди народжуються з мішком на спині, що смертним судилося поневірятися і з довгою рукою ходити. У всьому цьому світі нема могутнього царя, який міг би обійтися без іншої людини, нема такого гордого злидаря, який міг би обійтись без багача, хай це сам філософ Гіппій, тімаха на всі руки. Проте важче обійтися без напою, ніж без мішка. Ми тут поділяємо ту думку, що людині притаманно не сміятися, а пити. І не просто пити, пити все поспіль, так уміють і тварини, ні, я розумію добре холодне винце. Затямте, друзі: вино нас робить богами, воно має найвагоміші докази і найдосконаліший пророчий хист. Ваші академіки, доводячи, що слово вино, грекою ?????, походить від vis, що означає — сила, потуга, тільки підтверджують мою думку, бо вину дано владу наповнювати душу істиною, знанням і любомудрієм. Як ви зважили на те, що йонійськими літерами написано на храмових дверях, то вам має бути розумно, що істина в вині. Біж-Сулія вас до цього і схиляє, а тепер ви самі бачите її правоту.
— Краще (сказав Пантагрюель) за цю вельміповажану жрицю не скажеш. Адже і я казав вам те саме, коли ви вперше про це зі мною заговорили. Ну що ж, триньк! Що підказує вам серце, вакхічним сп'янінням зігріте?
— Тринькнемо, — сказав Панурґ.
О добрий Бахус! Це до тебе
Я тринькну чарочку як треба.
Вона не спить, го-го, га-га,
Невдовзі зробиться туга,
Хай непорадна й невеличка,
Зате на рість багата тичка.
Я вірю, що кінець кінцем
Удома стану я вітцем,
Що шлюб візьму я неодмінно,
Що трапиться мені дружина,
З якою я навперебій
Вступатиму в любовний бій.
Провиджу я, що до упаду
Зрошатиму мою розсаду,
Знов поратиму нивку ту ж,
Бо буду я взірцевий муж.
Гукатиму всякчас над нею:
Хвала тобі, о Гіменею!
Вітайте ж наших молодят!
Я ладен, брате Жане, дать
Присягу всім, хто побажає,
Що цей оракул посідає
Пророчим непохибним даром.
Розділ XLVI
Як Панурґ та інші в поетичному натхненні завіршували
— Ти що (сказав брат Жан) зцапів чи причинний? Дивіться, як він запінився! Чуєте, як він римує? Далебі, він безумніший за безум! Очі пустив під лоба, достоту здохла коза. Чи не краще йому піти геть? Посрати десь у застумі? Поїсти собачого зілля, щоб пронесло? А то чернецьким

робом застромити в рота руку по лікоть для кендюха полекші? Знаєте, біда біду гонить.
Аж це нагнав брата Жана Пантагрюель:
Лиш Бахусовим підхилившись чарам,
На волю лиш віддавшись п'яним марам,
Зробився він завзятим співаком.
Бо хто без краю
І без загаю
Вино кружає
Та ще й душком,
Кричить, співає
І розпускає
Брехню кругом,
То за столом
Він язиком
Всіх забиває.
Та бачачи, яким пала він жаром,
Хоть ви його і звете пияком,
Брать на глузи його було б гріхом.
— Як? (сказав брат Жан). Ви теж римуєте? Присяйбогу, ми всі набрались повні. Подивився би тепер на нас Ґарґантюа! Бігме, не знаю, римувати мені й собі чи не римувати. Я чоловік темний, але ж усі на римування з'їхали! Іваном Предтечею свідчусь, на віршомаза я закривлюсь не згірш від усякого. А як невлад, то даруйте.
О Боже! Просту воду
Вином зробив ти вмить.
Дай, щоб мій зад народу
Ліхтар міг замінить.
Після нього знов озвався Панурґ:
Самої Пітії триніг
Вовіки б дать і то не зміг
Мудрішого за цей відказ,
Щоб так усіх уразив нас.
Не в Дельфах мав би він родиться,
А тут споруджений в каплиці.
Коли б Плутарх, подібно нам,
Явився тринькнути в цей храм,
Не засумнився б він ніяк,
Чому оракул став німак,
Німіший за саму рибину.
А ось яка цьому причина:
Триніг пророчий назавжди
Із Дельф принесено сюди.
Він тут стоїть, він дух пророчий.
І вбити Атеней нам хоче,
Що цей триніг — то Сулія
З вином предивним, бачу я,
Бо істина таки в вині.
Від неї й мовлено мені.
Яка нас жде будучина,
Відкрила найвірніш вона,
Оця Божественна Плящина.
От, брате Жане, в цю хвилину
Спитав би ти, поки ми тут,

І щоб самому все почуть,
У трисмегістовській[521] Пляшки,
А це ж тобі овсі не важко,
Чи треба нам тебе женити.
А щоб її не прогнівити
Нецеремонністю такою,
Посип скоріш фонтан мукою.
На це брат Жан спересердя відповів:
Клянуся ботою малою
Святого Бенуа, що вмить
Посвідчить кожен мій сусід,
Що я покірно і безгласо
Радніше скину свою рясу.
Піду бурлакою із хати,
Ніж дамся жінці попихати.
Женитися? Ото охота!
Загрузнуть в баб'ячім болоті!
Під боком мать це ластів'я?
То як же зможу тоді я
До Цезаря і до Помпея
Піднестись звагою своєю?
Та шлюб мені — страшна кормига.
Тут Панург розхристав накривку і всі свої містичні шати і так відповів братові Жану:
То знай, безсовісний латрига,
Що підеш ти в смолі кипіть,
А я в раю, як самоцвіт,
Сіятиму в красі усій
Й на тебе звідти, блудодій,
Мочитимусь. От буде сцена.
А втім є інша думка в мене:
Поки чортів'я попід руки
Тягтимуть грішного на муки,
А що як дама Прозерпіна
Своє охітне око спине
На тому, що в твоїй матні.
І бачиться тепер мені,
Як ця розвогнена жага
На закоханців вже чига,
Як вас Амур у шал уверг,
Як ти береш її під верх.
Невже тоді, признайсь, синок,
Не побіжить в якийсь шинок
Принести випити вина
На загад твій сам Сатана?
І пляшку ти не вип'єш махом
За ту, що тішиться з монахом?
— Пішов ти, дурню старий (сказав брат Жан), к бісу! Не стану я більше римувати, рима кісткою мені в горлі стоїть. Побалакаймо про те, як нам віддячитися.
Розділ XLVII
Як, попрощавшись з Бакбук, ми оракул Сулії покинули
— Про віддяку (сказала Бабук) не може бути й мови. За нагороду нам буде те, що ви зостанетесь удоволені. Тут під землею, в теренах

циркумцентральних, для нас вище благо не в тім, аби брати і приймати, а в тім, аби наділяти і давати, і раді ми не тоді, як багато беремо і від інших приймаємо, як це заведено, мабуть, по ваших сектах, а тоді, як ми багато чим інших наділяємо і багато їм даємо. Я прошу вас про одне: запишіть у цій ритуальній книзі ваші імена і назву вашого краю.
З цим словом вона розгорнула велику гарну книгу, і її містагог записав з нашого голосу, провівши золотим стилетом кілька ліній, проте ніяких письмен після цього не з'явилося.
Тоді Бакбук налила незвичайної своєї води у три міхи і, передаючи їх нам до рук, сказала:
– Ідіть, друзі мої, і хай береже вас ця духовна сфера, центр якої всюди, а кружина ніде, і звана у нас Богом; коли ви вернетесь до себе, то посвідчіть, які величезні скарби і дива дивні криються тут під землею. Адже недарма Церера, шанована всіма за те, що відкрила штуку рільництва, навчила його людей і завдяки винаходу пашні вибавила рід людський від такої грубої поживи, як жолуді, недарма вона так побивалась, що її доньку умкнули в попідземні наші терени, певна річ, передчуваючи, що під землею її дочка виявить більше благ і більше чудес, ніж сотворила нагорі вона сама.
На що звелася у вас штука викликати блискавку і зводити з неба вогонь, колись винайдена мудрим Прометеем? Ви її, напевне, вже втратили; на вашій півкулі вона зникла, тоді як тут, під землею, вона застосовується, як колись. Даремно ви дивуєтесь, побачивши, як перун і вогонь небесний спалюють і спопеляють ваші міста, вам невтямки, від кого, через кого і звідки береться цей катаклізм, як на ваш погляд страхолюдний, а нам звичний і навіть корисний. Філософи ваші нарікають, що все відкрите старожитніми, їм нема чого відкривати, але вони помиляються. Все, що постає перед нашим зором на небі і що ви звете явищами, все, що вам виставляє на очі земна поверхня, все, що таять у собі моря і річки, ніщо проти того, що держать у собі надра земні.
Ось чому титул Підземного Державця майже всіма язиками позначається епітетом, пов'язаним з багатством. Коли добіжать краю й дійдуть до скутку труди й зусилля знайти Бога-Вседержителя, якого єгиптяни називали сокровенним, утаєним, скритим і, цими іменами іменуючи його, молили об'явитись і показатись їм, то Бог, на людські благання зглянувшись, розширить їхні знання і про себе самого і про свої творіння, і в провід дасть добрий ліхтар, бо всі любомудри і давні мудреці, аби щасливо прийти до богопізнання і до мудрости, побажали, щоб їхнім вожаєм був Бог, а сопутцем — людина.
Так перс Зороастр, філософію творячи, взяв у супутники Аримаспа, єгиптянин Гермес Трисмегіст обрав Ескулапа, фракієць Орфей — Мусея, троянець Аглаофем — Штагора, атенець Платон обрав Діона із Сиракуз Сицилійських, як той помер — Ксенократа, Аполлоній — Дамида.
І ось коли ваші філософи, ведені Богом і супроводжувані якимсь ясним ліхтарем, пильно шукатимуть і досліджуватимуть (як це притаманно людині і як це мають на увазі Геродот і Гомер, називаючи людей альфестами, тобто шукачами і винахідниками), то вони побачать правоту мудреця Талеса, який на запитання Амазиса, царя єгипетського, що на світі найрозумніше, відповів: "Час", бо тільки час відкривав і відкриватиме все сокровенне, і ось чому стародавні називали Сатурна, тобто Час, батьком Істини, а Істину — дочкою Часу. І ось так філософи зрозуміють, що всі їхні знання, так само як і знання їхніх попередників, це зникома частка того, що є і чого вони ще не знають.

З цих трьох міхів, що я вам оце вручаю, ви почерпнете розуміння і пізнання, бо недаром мовить прислів'я: З пазура знати лева. У міру розрідження налитої в них води, яке відбувається під впливом теплоти небесних тіл і жароти солоного моря, а також природного перетворення елементів, там утворюється дуже цілюще повітря, і це буде для вас ясний, тихий і похожий вітер, бо вітер є не що інше, як мариво. З цим ходовим вітром ви прямою путею, якщо не побажаєте десь зупинитись, доберетесь до порту Олон у Тальмондуа; ось тільки не забувайте надувати вітрила через це золоте піддувало, до міхів такою собі жоломійкою приторочене, тоді вітру стане аж до краю вашої нинішньої подорожі, приємної і безпечної, від хуртовини захищеної. Хуртовини не бійтесь і не думайте, що вона виникає і походить від вітру, навпаки, сам вітер походить від хуртовини, що здіймається з дна морського. І не думайте, що дощ від слаботи здержливих сил небесних і ваготи навислого хмаровиння; дощ викликають підземні терени, так само як під дією небесних тіл він непомітно підноситься знизу вгору, — це свідкує царственний Пророк, співаючи, що хлань тягне до себе хлань. З трьох міхів два налиті водою, про яку я вже вам казала, а третій витягнутий з криниці індійських мудреців, іменованої бочкою брахманів.
До того ж, ви побачите, що ваші судна обмислені всім, що ще може стати вам у пригоді дорогою назад. Поки ви тут були, я звеліла віддати їх до направи. Отож, друзі мої, пливіть собі веселенько, відвезіть листа цього цареві вашому Ґарґантюа і вклоніться йому від нас, а також усім принцам і всім його дворакам.
Сказавши цеє, верховна жриця вручила нам згорнуту і запечатану грамоту; ми уклінно подякували їй, а потім вона провела нас у прихрамову прозору капличку і запропонувала задати їй скільки завгодно запитань, хай би їх набралося з гору, удвічі вищу за Олімп. Коли ж ми поминули край, усяких утіх повний, край привітний, з такою самою помірною температурою повітря, як у Темпах Тесалійських, зі здоровішим підсонням, ніж у тій частині Єгипту, що до Лівії звернута, щедріший на воду і квітучіший, ніж Темискіра, плодючіший, ніж та частина Тавр, що до Аквілону звернута, ніж острів Гіперборей на морі Юдейському і ніж Калігія на горі Каспії, такий же духмяний, тихий і затишний, як Турень, ми побачили нарешті свої судна в гавані.
КІНЕЦЬ
п'ятій книзі геройських походів да ходів
зацного Пантаґрюеля
Примітки
1
З додатком (латин.).
2
У кн(изі) II Про державу (латин.).
3
У кн(изі) III Про сили природні та в кн(изі) XI Про призначення частин тіла (латин.).
4
Тут п'ють (латин.).
5
У книзі III (латин.).
6
Кн(ига) Про страву (латин.).
7
Кн(ига) VII, роз(діл) V (латин).

8
Комедія про шкатулку (латин.).
9
Кн(ига) Про день народження (латин.).
10
Кн(ига) VII, роз(діли) III і IV, Про при(роду) тварин (латин.).
11
Кн(ига) III, роз(діл) XVI (латин.).
12
(Диґести), Про своїх і закон(них), з(акон) "Тому, хто не залишив духівниці", параграф 13… Новели про відновл(ення) у правах і про ту, що розроджується на одинадцятому місяці (латин).
13
Ґалл, (Диґести), Про дітей і посмер(тних) спадкоємців і (Диґести), Про стан людей, з(акон) "На сьомому (місяці)" (латин.).
14
Позбавлення уже передбачає посідання (латин.).
15
Ґорацій — Послання (латин.). Переклав Михайло Білик.
16
Жених (латин.).
17
Випалена земля (латин.).
18
Не забувай, з ким маєш справу; лий на двох; "бус" вийшло з ужитку (латин).
19
Пиймо, друзяко! (Баск.)
20
Прагну (латин. — Євангелія від Івана, 19, 28).
21
Сльоза Христова (латин.).
22
Звідси і сюди! (Латин.)
23
Природа порожнечі не терпить (латин.).
24
Описуване (латин.).
25
Про каміння (латин.).
26
У книзі останній (латин.).
27
Любов не шукає свого (грецьк. — Перше Послання до Коринтян апостола Павла, 13, 5).
28
Марка — старовинна міра ваги, близько 250 грамів.
29
Довгорунний баран — старовинна французька золота монета.
30
Право народів (латин.).
31
Про жертвоприносини і магію (латин.).
32

Про призначення частин тіла (латин.).
33
Про мет(од) лікування… Про вражені місця… Про причини хвороб (латин.).
34
Тускул(анські) розмови (латин.).
35
Про сили серця (латин.).
36
Проблеми (латин.).
37
Квинтал — міра ваги, дорівнює 400 фунтам.
38
"Про спосіб позначення" (латин.).
39
"Про спосіб позначення" не є наука (латин.).
40
"Що є?.. Доповнення…", "Як за столом поводитися…", "Про чотири головні чесноти… з коментарем…", "Спи спокійно" (латин.).
41
Евдемон — щасливий (грекою).
42
Понократ — дужий, невтомний (грекою).
43
Голова Господня (ґаскон.). Нема Бога в тебе у животі (нім.). Голова Христова (італ.).
44
Левкеція — замість Лютеція, як називався колись Париж.
45
Про повняву у святобожництві (латин.).
46
За і проти (латин.).
47
Мнемонічне слово, що правило для запам'ятовування модусів першої фігури силогізму та означення їх.
48
Філотомій — любитель краяти (грекою).
49
Добридень — скоромовкою (латин.).
50
Добридень і вам теж (латин.).
51
Пане (латин.).
52
І розумний нею не погребує! (Латин.)
53
Оддайте кесареві кесареве, а Боже Богові. Аж ось де собака закопаний (латин).
54
У храмі милосердя, кістка тобі в горло, ми добре під'імо. Я заколов свинку, знайдеться у мене і добре винце (середньовіч. латина).
55
Бога ради, віддайте нам наші дзвони (середньовіч. латина).
56
Удинині проповіді, аби тільки (середньовіч. латина).

57
Вам треба розгрішення? Далебі, ви його дістанете та ще й дарма (середньовіч. латина).
58
Пане, обдзвонодій нас! (Середньовіч. латина)
59
Здобуток міста (латин).
60
Який уподібнився був до скотини нерозумної і зрівнявся з нею, дивись псалом, не знаю який (латин).
61
Це Ахілл на славу (середньовіч. латина).
62
Я міркую так: усяк дзвін дзвонний, на дзвініці дзвенючий, дзвонячи дзвонно, дзвоніння викликає у дзвонарів дзвонне. У Парижі є дзвони. Що й треба було довести (середньовіч. латина).
63
За третім модусом першої фігури (латин.).
64
Назва цього модуса.
65
В ім'я Отця і Сина і Духу Святого, амінь (латин.).
66
Його-бо царству не буде кінця-краю, амінь! (Латин.)
67
А проте, оскільки, безперечно, Поллуксом свідчуся, якщо, принаймні, Бог свідок (латин.).
68
Прощавайте і плескайте. Я, Каленіно, посвідкував (латин).
69
За модусом та фігурою (латин.).
70
Малі логікалії! Сукнина до чого належна? (Латин.)
71
Безсистемно і до різних осіб (латин).
72
Як належна, а до чого? (Латин.)
73
До моїх голінок (латин.).
74
Я сам, подібно до того, як субстанція несе акциденцію (латин).
75
Безкоштовно (латин.).
76
Усе народжене роковане на загин (латин.).
77
Даремно вам рано вставати (латин. — Псалом 125, 2.).
78
Звідси вірші (латин.).
79
Анаґност — читака (грекою).
80
Про сіль(ське) гос(подарство) (латин.).
81

Піно, ф'єр, мюскадо, бікан, фуарар — гатунки винограду.
82
Пикрохол — від грецького пикрос — гіркий і холе — жовч.
83
Скликаючи членів капітулу на капітул (латин.).
84
Проти каверз супостата (латин.).
85
На славу миру (латин).
86
Натиск ворогів (латин.).
87
Даруй мені пиття! (Латин.)
88
Апофтеґма — вислів (грекою).
89
Каюся! Помилуй! У руки (твої свій дух віддаю!) (Латин.)
90
Безант — візантійська золота або срібна монета.
91
Філіпп — грецька золота монета.
92
Квапся неспішно (латин.).
93
Ехефрон — обачний (грекою).
94
Мюїд і буасо — старовинні міри сипучих тіл, дорівнюють 270 і 13 літрам.
95
Питне золото (латин.).
96
Святий Боже! (Грецьк.)
97
Гіппіатрія — наука про лікування коней (грекою).
98
Додатки додатків до "Хронік" (латин.).
99
Канна — міра довжини, близько двох метрів.
100
У статуті ордену (латин.).
101
По-перше (латин.).
102
По-друге (латин.).
103
І вийде пагонець із кореня Ессейового (латин.).
104
Великі духовні особи не стають великими вченими (середньовіч. латина).
105
Чому? Тому що (латин.).
106
З носа дізнаєшся, як до тебе знімаю я (останні слова з псальми 123) (латин.).
107
Блаженний той (латин.).

108
Коротка молитва небес сягає, довге пиття чаші спорожнює (латин.).
109
Прийдіть, вип'ємо (латин.).
110
Фригідний і зурочений (латин.).
111
Про погорду до світу і втечу від спокус його (латин.).
112
Свого часу і на своєму місці (латин.).
113
Вейовіс — давньоримське божество, очевидно — бог помсти.
114
Фронтист — мислитель (грекою).
115
Себаст — шановний (грекою).
116
Тольмер — відважний, зухвалий (грекою).
117
Ітибол — влучний, Акамас — невтомний, Хіронакт — той, у кого руки завжди при ділі, Софрон — розсудливий (грекою).
118
Телемська пустинь — від грецького телема — бажання.
119
Потім (латин.).
120
Нобіль — старовинна англійська золота монета.
121
Арктика — північна, Калаера — від грецького калось — добрий, аер — повітря, Анатолія — східна, Месембрина — південна, Гесперія — західна, Кріера — холодна (грекою).
122
Туаза — міра довжини, дорівнює майже двом метрам.
123
Протонотарій — старший діловод папи.
124
Засвідкували те, що бачили (латин. — Апокаліпсис, 1,2).
125
Всемогуще черево (латин.).
126
Бадбек — Роззява (ґаскон.).
127
Алібанти — висхлі (грекою).
128
Природничі дослідження (латин.).
129
За модусом і фігурою силогізму (латин.).
130
Дай (Господи, дозволу) поклястися (латин.).
131
Ребек — старовинний музичний інструмент, на грифі якого різьбилися фігурки.
132
І Ога, царя базанського (латин. — Псалтир, 135, 11).

133
Ампан — старовинна міра довжини, близько 25 сантиметрів.
134
Але ж малярам і поетам (латин. — Горацій. Про поетичне мистецтво. Переклад Андрія Содомори).
135
Епістемон — досвідчений (грекою).
136
Про будівництво (латин.).
137
Про архітектуру (латин.).
138
Про механізми (латин.).
139
По-перше: Жердина Рятунку, Ґульфик Права, Капець Декретів, Ґранат пороку (середньовіч. латина).
140
Мамотре, Про павіанів і мавп, з коментарем дез'Орбо; Ухвала Паризького університету щодо кокетства гульливої баботи (середньовіч. латина).
141
Мистецтво пристойно шепотіти в товаристві магістра Ортуїна (середньовіч. латина).
142
Або: Мурашник Мистецтв; Про вживання бульйонів і про переваги перепою Сільвестра Прієрійського, яковита (середньовіч. латина).
143
Шкільна щітка для чобіт; Тартаре. Як відкласти; Про різницю між супами (середньовіч. латина).
144
Про розгризання свинячого сала, у трьох книгах, твір вельмишановного брата Любена, духівника провінції Верзіння; Як їсти козлятину з артишоками у папські місяці всупереч церковній забороні, твір Пасквіна, мармурового доктора (середньовіч. латина).
145
Як приготувати кров'янку; Про чудовий смак тельбухів; Найславетнітттий доктор обох прав, метр Пілло Загреба, Про діри на курзуверзу, в Аккурсієвій ґлосі зібраному, огляд щонайясніший (середньовіч. латина).
146
Хитрощі вільного стрільця; Вільний солдат. Про воєнне мистецтво, з малюнками Тево; Про користь і вигоду білування жеребців та кобил, твір доктора теології де Кебекю (середньовіч. латина).
147
Про вживання муштарди після їди, в чотирнадцяти книгах, з апробацією метра Воріллона; Десять тижнів дебатів на Констанському соборі над закрутистим питанням: Чи може Химера, гудучи в порожнечі, поглинути вторинні інтенції? (Середньовіч. латина).
148
Скотова Базгранина; Про скасування острог, ув одинадцяти десятикнижжях метра Альберика де Розати; того самого автора: Про квартирування вояків у волоссі, у трьох томах (середньовіч. латина).
149
Марфоріо, бакалавр, у Римі похований, Як чистити і бруднити кардинальських мулів. Починається словами Сільвіус Калитка, а прохарамаркав його Ява, доктор теології; Бударен, єпископ Дев'ятикнижжя

про прибутки від індульгенцій, з папським привілеєм на три роки, не більше (середньовіч. латина).
150
Млинок канонічних часів, у сорока томах; Анонім: Переверти братчиків (середньовіч. латина).
151
Про витворки принців; Піхва лицемірства, твір метра Якоба Гохштратена, єретикомера; Про трунки кандидатів на докторат і докторів богослов'я, у восьми томах, вельми пікантних (середньовіч. латина).
152
Як у димарях трусити сажу, метра Екка.
153
Софістичні забави, Спередузнизуразбезоколясасудження гімнярів (середньовіч. латина).
154
Про життя і звичаї денді; Душеспасні бесіди сорбоннської рогачки, зладив Лупольд (середньовіч. латина).
155
Підбурні речі кельнських докторів проти Рейхліна.
156
Побігашки кадді брата Ступака.
157
Як церква здобула право зміщувати папу; Іван Дітебродій. Про жах відлучення від церкви (книжечка безголова); Геній чортовиння: Як викликати чортів і чортиць, метра Ґінґольфа (середньовіч. латина).
158
Про походження святенників та звичайних лицемірів, у семи томах (середньовіч. латина).
159
Підсумок ангелічний (латин.) — твір Томи Аквінського; Про певні особи, що назвали автора шахраєм, а також про те, що шахраї церквою не засуджені; медичний відхідник; клістирні поля, твір С. Ш. (середньовіч. латина).
160
Про викорінення божкодайл; Антидотарій для душі; Про батьківщину диявола (середньовіч. латина).
161
Панурґ — хитрун, спритник (грекою).
162
Паничу! Пошли вам Боже щастя й удачі! Знайте ж насамперед, милий паниченьку, що те, про що ви мене питаєте, сумне і гідне жалю; я міг би сказати вам чимало такого, що вам було б важко слухати, а мені розповідати, хоча старосвітські поети й оратори твердили у висловах своїх та афоризмах, ніби спогади про минулі напасті і митарства дають нам велику втіху (нім.).
163
Ця фраза мовою, вигаданою автором.
164
Мій синьйоре! Відомо вам, що козиця ніколи не співає з порожньою кишкою: достоту так само і я не зумію розповісти вам про свої блукання, перш ніж дістане звичну поживу бідолашне моє черево, на думку якого мої руки і зуби перестали виконувати свою звичну справу і їх покорчило (італ.).
165
Мілорде! Якщо ви такі розумні на голову, як від природи великі на зріст, то повинні мати до мене співчуття, бо природа створила нас усіх рівними,

але доля одних піднесла, інших же принизила. Одначе чеснота завжди поневіряється, а люди чеснотливі у зневазі: адже тільки визівнувши духа, людина стає хорошою (спотвор, гельськ.).
166
Шановний пане! На всяку напасть — свої ліки, шануватися — ось що важко! Благаю вас, дайте наказ щодо мене; мені треба лише одного: звеліть нагодувати мене досита. А вже потім розпитуйте скільки влізе, хоть за двох: залишитесь удоволені, як Бог погодить (баск.).
167
Карпалим — швидкий (грекою).
168
Мова, вигадана Рабле.
169
Пане! Всі язики, якими я говорю, — християнські. Але мені здається, що, аби я не мовив жодного слова, все ж лахи мої досить красномовно повідали б вам про мою мізерію. Будьте милосердні і дайте мені чогось підживитися (голл.).
170
Сеньйоре! Я втомився від цих безконечних балачок. Тому благаю вашу ясновельможність узяти до уваги настанови євангельські, бо вони спонукають вашу ясновельможність чинити відповідно до велінь сумління. А як згаданих настанов не досить, щоб подвигнута вашу ясновельможність до милосердя, благаю вас узяти до уваги милосердя природне, на голос якого ви відгукнетесь, я певен, не менш жваво, ніж на голос розуму. І тут я вмовкаю (еспан.).
171
Пане! Навіть у разі, якби я, наче малі діти і твар німа, не говорив жодною мовою, усе ж мій одяг і моя худорба ясно показали б вам, чого я потребую — їдла та питва. Згляньтеся наді мною і звеліть дати мені якоїсь поживи для приборкання люті моєї нестямно гавкучої кишки, подібно до того, як ставлять перед Цербером миску з супом. А ви живіть довго і щасливо (данськ.).
172
Евстен — кремезний (грекою).
173
Мир тобі, пане мій! Як хочеш зробити добро слузі твоєму, дай мені зараз же хліба, бо сказано: "Позичає Господу в борг той, хто милосердний до бідняка" (іврит).
174
Владико мій, найкращий із владик, чому ти не хочеш мене нагодувати? Ти ж бачиш, що я, бідолаха, помираю з голоду, а ти нітрохи мені не співчуваєш і ставиш запитання, що справи не тичаться. Але ж тлумачники і коментатори одностайно твердять, що в тих випадках, коли все саме собою ясно, слова і міркування зайві. Слова конечні лише на те, щоб з'ясувати справу, про яку йдеться, коли та не досить очевидна (грецьк.).
175
Мова, вигадана Рабле.
176
Уже стільки разів, закликаючи вас усім святим, усіма богами та богинями, я звертався до вас, благаючи, як збереглася у вас бодай крапелина благочестя, прийти на поміч моїй нужді, але нічого не домігся своїми зойками і лементами. Хай же, хай, о мужі нечестиві, піду я з вашого потурання туди, куди Лиховина мене кличе, і не докучайте мені більше вашими пустопорожніми розпитами, пам'ятаючи про давезне прислів'я:

голодній Галці хліб на гадці, або, що те саме: голодній кумі хліб на умі (латин.).
177
Про походження права (латин.).
178
Блаженні обтяжені, бо вони спіткнулись (середньовіч. латина).
179
Той з мосту не спускався, хто в воду впасти здогадався (латин.).
180
Чесне слово священика (зіпс. латин.).
181
Суть, істотний пункт (латин.).
182
Вчинку (латин.).
183
Cetera (desunt) — іншого нема (латин.). Примітка на старочасних неповних рукописах чи книгах.
184
Виловлюючи жаб (середньовіч. латина).
185
Гер, пий, пий! (Нім.)
186
Тоді… які права у неповнолітніх? (Латин.)
187
З уст оракула (латин.).
188
Одностайно (латин.).
189
Відтепер і надалі (латин.).
190
Катон, Брат, Ґалл, П'ять фунтів, Вино, Якщо Господь, Мати, Добра жона, Якщо хтось, Помпоній, Маєток, Покупець, Претор, Продавець (латин.).
191
Про горбанів і страшидл, в обороні магістрів (середньовіч. латина).
192
Святий Боже, святий безсмертний! (Грецьк.)
193
Франсуа Війон, Балада про дам минувшини. Переклад Леоніда Первомайського.
194
Брас — міра довжини, близько півтора метра.
195
Брата Лібена з книги "Про пиятику монахів нищунів" (латин.).
196
І звідки ви це доп'яли? (Кухонна латина).
197
Тут: Вірую в Бога (латин.).
198
Ідіть, обідня завершена (латин.).
199
Брат (латин.).
200
Припущення (латин.).
201
Так само, до того ж (латин.).

202
Тестон — старовинна французька срібна монета.
203
Вам це запишеться, панове (латин.).
204
Сторицею воздається тобі (латин.).
205
Ти возлюбив Господа і Возлюби (латин.).
206
Сторицею воздай собі (латин).
207
Про це (латин.).
208
Таумаст — дивовижний (грекою).
209
Про числа і знаки (латин.).
210
Про те, чого не висловити (латин.).
211
Про магію (латин.).
212
Про значення снів (грецьк.).
213
Про знаки (грецьк.).
214
Про невимовне (грецьк.).
215
Про те, що замовчуване (грецьк.).
216
Тут: до повного відпаду (латин.).
217
А ось тут більший од Соломона (латин. — Євангелія від св. Маттея. 12, 42).
218
Ученик не старший од учителя (латин. — Євангелія від св. Маттея. 10, 24).
219
Як суха земля (латин.).
220
Дипсоди — спраглі (грекою).
221
Міліарій — римська миля, дорівнює 1,48 км; стадій — грецька міра довжини, близько 180 м; парасанг — давня перська міра довжини, приблизно 5000 м.
222
Про літери, які годі розібрати (грецьк.).
223
Про літери, які до читання не надаються (латин.).
224
Чом мене покинув єси? (Євангелія од св. Маттея, 27, 46).
225
Меден, Уті, Удем — заперечення (грекою); Геласим — смішний, Ахорія — безмісна (грекою).
226
Хапай, що попадеться (латин.).
227

Іди зі мною (латин.).
228
Квартерон — четверта частина фунта.
229
Гольфарин — ненажера (франц.).
230
Альмироди — солоні (грекою).
231
Асфараґ — горло, Ларинг і Фаринг — горлянка (грекою).
232
Даруйте мені (італ. — еспан. суржик).
233
За Куріїв себе видають, а самі — бахурі (латин.).
234
Отакусти — підслуховувачі (грекою).
235
Застілля (грецьк.).
236
Архітриклин — головний стольник (грекою).
237
Тут: кінець (латин.).
238
Себто (латин.).
239
Про сім'я (латин.).
240
Про викоренення оченашників (латин.).
241
Вище благо у плюндрах і гульфиках (латин.).
242
Про ворожбу (латин.).
243
Викладений (латин.).
244
Кан(он), Про закони, закон останній (латин.).
245
Про сни (грецьк.).
246
Гермес Трисмегист — Гермес Тричінайбільший (грекою).
247
Розум (грецьк. і латин.).
248
Амінь, амінь, хай буде так, а не як у папській буллі (зіпс. латин.).
249
Про імпотентів та безсилків (латин.).
250
Дари від ворогів — не дари (грецьк.).
251
Від меси — за стіл (латин.).
252
Сикль — давньогебрейська монета.
253
Куховарка (грецьк.).
254

Темний (грецьк.).
255
З(акон) первий "Про слов(есні) обов('язки)" (латин.)
256
Альхатим — крижі.
257
Іхтіофагія — Рибожерія (грекою).
258
Радуйся, Звізда надморська (латин.).
259
Від "Помилуй" до "тільців" (латин.).
260
Метопоскопія — тип обличчя (грекою).
261
Голий задавака (грецьк.).
262
Піромантія — ворожба по вогню (грекою).
263
Аеромантія — ворожба по повітрю (грекою).
264
Леканомантія — ворожба по страві (грекою).
265
Катоптромантія — ворожба по дзеркалу (грекою).
266
Коскиномантія — ворожба по решету (грекою).
267
Альфитомантія, алевромантія — ворожба по борошну (грекою).
268
Астрагаломантія — ворожба по костях (грекою).
269
Тиромантія — ворожба по колах (грекою).
270
Стерномантія — ворожба по грудях (грекою).
271
Лібаномантія — ворожба по ладану (грекою).
272
Гастромантія — ворожба по шлунку (грекою).
273
Кафалеономантія — ворожба по ослячій голові (грекою).
274
Керомантія — ворожба по диму (грекою).
275
Аксиномантія — ворожба по сокирі (грекою).
276
Онімантія — ворожба по нігтях (грекою).
277
Тефрамантія — ворожба по попелу (грекою).
278
Ботаномантія — ворожба по рослинах (грекою).
279
Іхтіомантія — ворожба по рибах (грекою).
280
Хіромантія — ворожба по поросяті (грекою).
281

Клеромантія — ворожба по жеребу (грекою).
282
Антропомантія — ворожба по людському тілу (грекою).
283
Стихомантія — ворожба по віршах (грекою).
284
Ономатомантія — ворожба по імені (грекою).
285
Алектріомантія — ворожба по півню (грекою).
286
Гаруспиції і екстиспиції — ворожба по нутрощах жертовних тварин (латин.).
287
Некромантія — ворожба по мерцях (грекою).
288
Скіомантія — ворожба по тінях (померлих) (грекою).
289
Трабют — старовинна міра площі, близько 500 квадратних футів.
290
Плодіться, всі живі, і намножуйтесь (латин.).
291
Патак — пікардійська дрібна монета.
292
Як Він прийде судить (латин.).
293
Отже (латин.).
294
Рондибіліс — кругленький (латин.).
295
Брідуа — простак (франц.).
296
Труйоґан — круговорот (франц.).
297
Нерозв'язні проблеми (латин.).
298
Гераклова лілея (латин.).
299
Табір (латин.).
300
Непорочний (латин.).
301
Про повітря, воду і місцевість (латин).
302
Про сім'я (латин.).
303
Претіди, мималоніди, тіади — вакханки.
304
Про огляд черева (латин.).
305
Фронтистерій — розмишляльня (грекою).
306
Апоретики — хранителі майни (грекою).
307
Ефектики — зволікателі (грекою).
308

Різот — корнеріз (грекою).
309
Поз(начені) Архід(ияконом), Д(истинкція) LXXXVI, к(анон) "Оскільки (явне перекручування)" (латин.).
310
(Дигести), Про воєн(ну) справу, з(акон) "Хто з одним…"; (Дигести), Про едиль(ський) ед(икт) "Позаяк…"; (Дигести), Про пер(енесення) меж(івників), з(акон) "Божественний Адріан"; пояс(нення) Люд(овіка) Ри(мського) до з(акону) "Якщо тільки…"; (Дигести), Роз(ірвання) шл(юбу) (латин.).
311
З(акон) "Найбільша помилка…"; К(одекс), Про діт(ей), обійд(ених)… (латин.).
312
Свят(отці), ст(аття) 26, пар(аграф) 2, к(анон) "Вип(адок), з(акон) "ні покупка", (Дигест), "Про види купівлі"; (закон) (передбачений) у (Дигесті) "Про власність", а так само у Бар(тола) (латин.).
313
У ком(ентарі) до ґл(оси) в підсум(ковому) к(аноні) про ворож(бу) і в з(аконі) "так як об(идва)"; (Дигест) про суд(ові) роз(прави) (латин.)
314
К(одекс), "З(агальні) пол(ження) про л(еґатів)", з(акон) "Як(що) дві особи" (латин.).
315
К(одекс) "Про (подачу) ск(арг)", як це вк(азано) у ґл(осі) з(акону) I Д(игесту), що з поб(ювання) люди новочасні люблять лаконічність (латин).
316
Без(глузді) дом(агання) у суд(очинстві), к(анон) "Бук(ва) з(акону)" і там же "Нев(инний)" (латин).
317
С(постерігач) "Про об(ов'язок) зв(ичаю)", параграф 3, і роз(діл) "Про пос(аду) всіх суд(дів)", параграф ост(анній) і прип(иси) параграфа 1 (латин.).
318
I, отже, з(акон) найсприятливіший. (Дигест) "Про пр(авила) пр(ава)", і в к(аноні) "оск(ільки) пр(ава)", той самий р(озділ), кн(ига) VI… Коли законні права сторін неясні, треба підтримувати позваного, а не позивача (латин.).
319
Протилежні речі, покладені поряд, ще більше прояснюються… за законом I, параграф "погляньмо", (Дигест) "Про поз(ивників) з пог(ляду) їхніх вл(асних) пр(ав) чи пр(ав) ін(ших)", у з(аконі) про вин(агороди), "зм(ішаний)" параграф, (Дигест) "Про мат(еріяльні) та поч(есні) винагороди) (латин.).
320
Завжди з застереженням, (Дигест) "Про різ(ні) пр(авила) пр(ава)"… те саме питання, той самий розділ (латин).
321
У к(аноні) про сумнівні пит(ання), той самий роз(діл), кн(ига) VI (латин).
322
(Дигест) "Той, хто роз(поряджається, пер(ший)", з(акони) "пер(ший)" і "вір(итель)". К(одекс) "Про кон(сулів)", з(акон) I і нор(мативи), у к(аноні) VI: "Той, хто явився перший, має законну перевагу" (латин).

323
Спос(терігач), роз(діл) "Про опр(илюднення) гр(амот)" і роз(діл) "Про вик(ладення) рес(крипту)" (латин.).
324
Зі зміною форми змінюється суть справи… (Дигест) "Про пред('явлення) (документів)", з(акон) Юліана, (Дигест) "Доп(овнення) до з(акону) Фалцидія", з(акон) "Якщо комусь виповнилося сорок" і "Безрозсудний", к(анон) "На судовому засіданні" і "Про відправу обідні", роз(діл) "У деяких випадках" (латин.).
325
К(одексі) "Про двір(ських) мед(иків) кор(олівських), кн(ига) XII (латин).
326
У ґлосі до з(акону) I К(одексу) "Про вироки для кого б то не було" (латин).
327
Бо явища побічні узгоджуються з природою основного, прав(онорми), кн(ига) VI і з(акон) "якщо основне" і з(акон) "нічого (не домагається) хит(рощами)", (Дигест) того самого роз(ділу); (Дигест) "Про того, хто вис(тупає) гар(антом)", з(акон) "гар(ант)" і "Безроз(судний, на пос(аді) леґ(ата)" (латин).
328
(Дигест) "Про гр(у) в кос(ті) та аз(артні) іг(ри)", з(акон) "за (заведеним) зв(ичаєм)" і (засвідчений) акт "щоб усі дот(римувалися)", з(читка) 7 і (Дигест) "Про пр(иписи)", з(акон) "як(що) (це) без(коштовно)" і з(акон) I К(одексу) "Про вист(ави)", кн(ига) XI (латин.).
329
У другій частині другої книги, ст(аття) 98 (латин.).
330
Був великий практик (латин).
331
У "Пор(адах) принц(ам)" (латин).
332
У ґл(осі) преам(були), (Дигест), параграф "щоб жоден слухач третього курсу" (латин.).
333
Гроші орудують усім (латин.).
334
У з(аконі) "св(оєрідності) (факту)". (Дигест) "якщо вим(ога) стає яв(ною)" і Саліцет у з(аконі) про "зб(ори)", К(одекс) "Про зав(едення) грош(ей)", і К(ардинал) у пер(шій) клементалії про хр(ещення) (латин.).
335
За іменем її винахідника Муско, про якого згадує К(одекс) "Про дом(агання) спад(ку)", з(акон) "якщо після пер(еїзду)", про Мускарії (латин).
336
З(акон) I К(одексу) "Про виб(ачення) за хит(рощі)", кн(ига) X (латин).
337
К(анон) I "Безроз(судний), про презум(пцію)" і там же ґлоса (латин.).
338
Говорячи рішуче (латин.).
339
Згідно з Барт(олем) і Йог(аном) де Пра(то) у з(аконі) "Про пом(илки) у пол(оженнях) і сис(темі) док(азів) (дигестів)" (латин.).

340
Ґл(оса) у пер(шій) кн(изі) К(одексу) "Про пон(еволення), (засвідчений) Акт, рест(итуції) і про жін(ку), яка нар(оджує), і Спос(терігач) у розділі "Звер(тання) за пор(адою)" (латин.).
341
Як ск(азано) у ґ(лосі) (Дигесту), з(акон) "Зв(ільнення) від оп(іки)", з(акон) "Три тяг(арі)" (латин).
342
У (засвідченому) Акті, "це пол(оження)", в "Нев(инному), поч(аток)… ґ(лоса) у к(аноні) "в ін(ших) (випадках)". "Без(невинний), про фаль(шиві) клят(ви)" (латин.).
343
Інст(итуції), под(іл) сп(рав), пар(аграф) "той, кому", і (Дигест) "Про вип(равдання)", з(акон) Юліана (латин.).
344
(Дигест) "Про пер(едачу) в дар між чол(овіками) та жін(ками)", з(акон) "оскільки це пол(оження)", параграф "при од(руженні)", ст(аття) 27, пер(ший) роз(діл)… ґл(оса) (латин).
345
XXIII, ст(аття) 2, параграф ост(анній) і XXXIII д(екрету), ост(анній) к(анон) (латин.).
346
Преам(була) до з(акону) "але якщо (хтось) один-єд(иний)". (Дигест) "Про кл(ятву) і про сл(ова) зоб(ов'язання), з(акон) "безперервно" (латин.).
347
Як ств(ерджують) уч(ені), (Дигест) "Про неб(езпеки) і про виг(оди) від пр(оданої) р(ечі)", з(акон) I (латин).
348
Як про(голошує) ґ(лоса) ст(аття) 6, у к(аноні) I: "якщо хто-(небудь)"; ґ(лоса) про нез(мінність (закону), час(тина) V, роз(діл) 1 (наприкінці); і як це вк(азують) уч(ені) у К(одексі) "Про тих, хто не дос(яг) стат(евої) дійш(лости) і про інші під(міни) (дитини)", ост(анній) з(акон) і з(акон) "зак(онні) вес(ілля)", (Дигест) "Про ум(ови) люд(ського) існування)", ґ(лоса) про з(акон) "якщо він не хоче", Дигест щодо ук(азу) ід(илдів), з(акон) "будь-(хто)", К(одекс) з прив(оду) з(акону) Юл(ія) про об(разу) вел(ичности), "з цього правила вилучаються діти, прижиті черницею від ченця", як про(голошує) ґ(лоса) к(анону "роз(пусні) ос(оби)", XXVII, ст(аття) 1 (латин.).
349
Людям діяльним допомагають закони, згідно з з(аконом) "вихованець", Д(игест) проти шах(райських) плат(іжних) вим(ог), і, там же, з(акон) "не чин(ний)", і Ін(ституції) у преам(булі) (латин.).
350
Згідно з Д(игестом) "якщо четвер(оногому) зав(дано) шк(оди)", з(аконом) Агасо, ґ(лосою) зі слов(ами) "відчув", і, "приклався носом до заду" (латин).
351
Ґ(лоса) про завдані збитки, з(акон) "хоча", і бігти швидше, ніж кроком (латин.).
352
Ґ(лоса) у Д(игесті) "Про виз(нання) діт(ей)", з(акон) "якщо хтось діє ради ж(інки)", з(акон) "якщо баг(ато) хто", К(одекс) "Про нев(ід'ємні) ум(ови)" (латин.).
353

Ґ(лоса) Д(игест) "Про пос(тупку) з мет(ою) з(міни) прис(уду)", з(акон) II (латин.).
354
За ґ(лосою) і Б(артолем) з(акон) III, параграф "якщо х(тось)". (Дигест) "Про ум(ови), пор(оджені) пр(ичинами)" і (Засвідчений) Акт "Про шл(юби)", параграф "але те, що сан(кціоноване)", роз(діл) IV (латин).
355
Ґ(лоса) у К(одексі) "Про поз(ов)", з(акон) "вони теж" (латин.).
356
З(акон) "не вмирає", К(одекс) "Про під(пис) і пер(едачу) зобов'язань)".
357
Паранімф — дружка на весіллі (грекою).
358
У ґ(лосі) 37 Д(екрету), к(анон) "якщо од(ного) дня". Отож (латин.).
359
Пр(еамбула) до з(акону) "якщо він вис(окопоставлений)", К(одекс) "Про поділ гр(омади) і про осв(ячення)", роз(діл) I, к(анон) "урочистості)" і, там же, ґ(лоса) (латин.).
360
Як св(ідчать) уч(ені), Д(игест) "Про з(акон) Ак(вілія), з(акон) II у кін(ці) (латин.).
361
Форма надає ре(чі) пл(оті), з(акон) "якщо той хто", Д(игест) "Про з(акон) Фальс(идія), у к(аноні) "як тільки об(раний)", Без(розсудний) "Про рескрип(ти)", у "Пор(адах)" Барбатія, 12, кн(ига) II… Бальд, у останньому) к(аноні) Без(розсудний) "Про зв(ичай)" і з(акон) Юліана, Д(игест) "Для пред('явлення)", і з(акон) "на вим(огу)", Д(игест) "Про леґ(атів) і фіде(їкомісів)", III… до ґ(лоси) про к(ару), пит(ання) 1, к(анон) Павла (латин.).
362
Ґ(лоса) про осв(ячення), дек(рет) FV, к(анон) "ти прийняв" (латин.).
363
Ґ(лоса) про осв(ячення), дек(рет) FV, к(анон) "ти прийняв" (латин.).
364
Д(игест) "Про від(праву) об(ідні)", "коли Марті" і ст(аття) 24, к(анон) I, "я нен(авиджу)", ґ(лоса) (латин.).
365
Як прог(олошує) ґ(лоса) до з(акону) "коли ті", Д(игест) "Про транс(акції)" (латин.).
366
Там же, ґ(лоса) к(анону) "це", Без(розсудний) про під(озри) і К(одекс) про пос(лушництво), з(акон) "інст(рументи)", з(акон) "не пош(тою)", з(акон) "не голос(лівно)" (латин.).
367
Ґ(лосою) на пит(ання) 32 К(анону) VII "якщо хтось зі своєю мач(ухою)" (латин.).
368
Переклав Микола Лукаш.
369
Гроші — це друга кров, як мовить Антоніо де Бутріо, у к(аноні) "додатково", Без(розсудний) II, "якщо проц(есом) нес(простований)", і Балд у з(аконі) "якщо у твоїх", К(одекс) "Про пра(цю) вільновідпущеників), у прим(ітці), і З(акон) "адво(кати)", к(анон) "про

ад(вокатів) та різ(ні) прис(уди): Гроші — це життя для людини і найнадійніший ручитель у разі потреби" (латин.).
370
Бугаячою головою свідчусь, хлопці, щоб вам до зеленого змія дошинкуватися, раз уже загули мої двадцять чотири башлі, тоді гуляймо на ляпаси, стусани і потички. Хто тут зі мною зійдеться в герці? (Ґаскон.)
371
Ґасконець хвалиться, що ладен битися з будь-ким із нас, але він хоче щось поцупити, отож, наші любі жіночки, глядіть там майно (нім.).
372
Ґлоса про відшкод(ування), к(анон) 3, "тут його чимало" (латин.).
373
Головою святого Арно свідчуся, хто ти єси, чого ти мене будиш? У, щоб ти свої сліпи позаливав! Ох, святий Себере, заступник Ґасконі, я так солодко спав, а цей шукай-біда не дає мені спокою (ґаскон.).
374
Ех ти, сірома! Та я зі свіжими силами дам тобі такої наминачки! Краще йди теж відпочинь, а тоді лізь у бійку (ґаскон.).
375
У ост(анньому) к(аноні), прис(вяченому) сен(тенції) і суд(женню), кн(ига) VI (латин.).
376
Морософ — дурнорозумний (грекою).
377
Пастофори, мисти, симисти — жерці.
378
Зілля пантаґрюеліон — коноплі.
379
Петрушка (латин.).
380
Оркади — вантажні судна, таламеги — великі кораблі з каютами, хіліандри і міріандри — кораблі з екіпажем 100–10 000 душ.
381
Азбест — непальний (грекою).
382
Піта — мідна дрібна монета.
383
Про темпераменти (латин.).
384
Модрина.
385
Карраки — великі судна.
386
У (коментарях) до VI книги Про епідемії (латин.).
387
Коментарі до IV (книги) Про епідемії, кн. VI (латин.).
388
Аґеласти — несміхи (грекою).
389
Кн. II Про призначення частин (тіла); кн. II Про різне биття пульсу, роз. III і там само, кн. II, і кн. Про хвороби нирок (латин.).
390
Як зберегти здоров'я (латин.).
391

Пропащий (нім.).
392
І замашна твоя жерлиґа (латин.).
393
Здоров'я і зиску, пане! (Італ. Точніше: Sanita є guadagno, messere).
394
Бакбук — пляшка (івритом).
395
Раубарджа — весельна барка (англ.).
396
Лібурна — легке швидкохідне суденце.
397
Медамоті — ніде (грекою).
398
Філофан — любитель являть себе чужим очам (грекою).
399
Філотеамон — ласий до видовиськ (грекою).
400
Енгіс — поблизу (грекою).
401
Хелідон — ластівка (грекою).
402
Ґозал — птах (івритом).
403
Гіборим — вояки (івритом).
404
Охабе — мій друг (івритом).
405
Клірик чи спудей? (Латин.)
406
Так… вірніше (латин.).
407
Астраґал — п'яткова кістка (грекою).
408
Тали — гральні кості (латин.).
409
У кн(изі) IX, Про істор(ію) тваринного (царства) (латин.).
410
Мені відомщення (я віддам) (латин. — Св. Павло. До римлян, 12, 19).
411
Клянуся (латин.).
412
Блаженний, в кого дорога чесна (латин. — Псальма, 119, 1).
413
Прокурація — довіреність, повноваження (франц.).
414
Тоху — порожнеча (івритом).
415
Боху — пустеля (івритом).
416
Метафізика, кн(ига) V (грецьк.).
417
Мехлот — хвороби (івритом).
418

Беліма — ніщо (івритом).
419
Категіда — шторм, тіела — буря, лелап — шквал, престер — ураган, псолоенти — блискавки, арги — висяви, еліки — зиґзаґувати спалахи (грекою).
420
Прости Господи (латин.).
421
Я сповідуюсь! (Латин.)
422
Кінець (латин. — Останні слова Ісуса на хресті).
423
У ваші руки (свій дух віддаю) (латин.).
424
Блаженний чоловік, що не ходить на раду безбожних (латин. — Псалтир, 1, 1).
425
Страшна хуртовина стрясла Остру Гору (латин.).
426
Келевм — команда-облік (грекою).
427
Проти вражої навали (латин.).
428
Непромокальний (грецьк.).
429
Небезпека позаду — святий з посади (італ.).
430
Макробій — довгожитель (грекою).
431
Ешевен — старійшина (франц.).
432
Кн(ига) 3, Про межі (добра і зла) (латин.).
433
Кн(ига) 2, Про кротість (латин.).
434
Іхтіофаґи — рибоїди (грекою).
435
Яке (буде наше) правове становище (латин.).
436
Физетер — видмухувач (грекою), назва у греків кашалота.
437
Гімантоподи — ремненоги (грекою).
438
Руах — вітер (івритом).
439
Кн(ига) Про вітри (латин.).
440
У кн(изі) п'ятій, Про епід(емії) (латин.).
441
Ось вона, фиґа! (Італ.).
442
Гіпофети — пророки (грекою).
443
Пізнай самого себе (грецьк.).

444
Ти єси (грецьк.).
445
Епод — приспів (грекою).
446
Проклятий, Де-про-що, Якщо багато хто, Про всі аннати, Якби не були, Коли в монастирі, Що шанувати, Розпорядження (латин.).
447
Декреталіктони — декреталієумертвителі (грекою).
448
Бібат — хай вип'є (грекою).
449
Як дати не хочеш, то позич, благаю (латин.).
450
Енґастриміти — черевомовці, ґастролатри — черевопоклонники (грекою).
451
Стерноманти — ворожбити грудьми (грекою).
452
Крепаколоми — гультяйські пісні, епенони — хвалебні гімни (грекою).
453
Знову (латин.).
454
Лазанофор — горшконіс (грекою).
455
Ханеф — лицемірство (івритом).
456
Осцитація — позіхи (латин.).
457
Ганабим — злодії (івритом).
458
Понерополь — місто злодіїв (грекою).
459
Від самого Рима ніяк не можу до вітру сходити. Будь ласка, візьми до рук ось оці вила і злякай мене (італ.).
460
Як ти не візьмешся за діло інакше, в тебе нічого не вийде. А нумо не лінуйся, та сміливіше вилами орудуй (італ.).
461
Дано в Шамбері (латин.).
462
Дякую тобі, мій паночку. Якби не твій пац, довелося б мені на клістир витрачатися (італ.).
463
І ще раз (латин.).
464
Бийте в литаври! (Іврит.)
465
Гер Тейфель — пан Диявол (нім.).
466
Урлюберлю — переполох (англ.).
467
Трифа — насолода (грекою).
468
Ситицини — музики на похороні (латин.).

469
Едітус — пономар (латин.).
470
Антитус — учений педант (латин.).
471
Сицинністи — учасники танцю сатирів у грецькій драмі.
472
Стимфаліди — хижі птахи, що пожирали людей.
473
Асафаї — зібрані докупи (івритом).
474
Алькіони — зимородки (грекою).
475
Міробалан — добровонний жолудь (грекою).
476
Не горливість, а милосердя (латин.).
477
Онокроталії — пелікани (грекою).
478
Секстесенція — шоста сутність (латин.).
479
Дикаст — суддя (грекою).
480
Апедевти — невігласи (грекою).
481
Пітіас — глекоподібний (грекою).
482
Без попівських шат (латин.).
483
Квінта — квінтесенція.
484
Велика лунарія (латин.).
485
Ентелехія — самостійне дійове начало, що має мету в самому собі (грекою).
486
Матеотехнія — нікчемна наука (грекою).
487
Енделехія — безперервність, незмінність (грекою).
488
Абстрактори — добувачі сутності, сподизатори — спопелювачі металевих субстанцій, маситери — місильники тіста, преґусти — деґустатори (латиною і грекою); табахими — кухарі, хахаміми — мудреці, неємоніми — ревнителі, рабребани — мостиві, ніреїни — славути, розени — державці, недибими — шляхотські, неарими — пахолки, саганими — намісники, перашими — вершники, хасаними — могути, сарими — князі, шотрими — вартівники, аботи — отці, амілими — підмагачі, ахашдарпанини — сатрапи, мебини — знавці, гіборими — вояки (івритом).
489
Циркумференція — кружина (латин.).
490
Сехаботи — абстракції, аменими — істини, диміони — уявлення, хирхурини — мрії, халомини — сни, харадоти — жахи (івритом).
491
Егіох — егідодержець (грекою). Егіда — козяча шкура.

492
Гідропики, тимпаністи, асцитики, гепозаргики — хворі на водянку.
493
Хвороба святого Франциска — бідність.
494
Офіазис — змія (офіс — грекою).
495
Геспер — вечірня зірка (грекою).
496
Люетти — гральні карти.
497
Годос — шлях (грекою).
498
А також (латин.).
499
Аримаспи — північні народи.
500
Селевкиди, кінамолги, аргатили, капримульги, тиннункули — види птахів; стимфаліди — казкові крилаті чудовиська, доркади — газелі, кемади — лані, кінокефали — собакоголові мавпи, картазони — єдинороги, монопи — буйволи, кепи — рівновид мавп, неади — казкові тварини, престери — отруйні гадюки, керкопітеки — хвостаті мавпи, музимони — сардинські барани, бітури — вид комах, офіри — вид змій, стриги — вухаті сови.
501
Кефи, крокути, вали, кукрокути — казкові тварини.
502
Анакампсерот — приворот-зілля.
503
Блеммії — таке саме казкове плем'я, як троглодити і гімантоподи.
504
Лихнобійці — опівнічники (грекою).
505
Фенгит — слюда (грекою).
506
Полімікс — багатоґнотовий (грекою).
507
Ікосімікс — двадцятигнотовий (грекою).
508
Пенсил — висячий (латин.).
509
Зоофор — фриз, прикрашений фігурками звірів.
510
Орфіт, або офіт — одміна мармуру.
511
Басариди, еванти, вакхиди — вакханки.
512
Титир — сатир.
513
Гемипани, египани — сатири. Сильвани — лісові божества.
514
Фатуї — фавни.
515
Лемури — душі померлих.
516

Феркули — ноші для урочистих процесій.
517
Епінікій — звитяжна пісня (грекою).
518
Ґіппократів рукав — цідилка в аптекарів.
519
Містагог — втаємничений (грекою).
520
Ітимб — вакхічний танок (грекою).
521
Трисмегістовський — тричінайбільший (грекою).
А ось і словарик, за взірцем раблезіанського глосарія, укладений для тих читачів, які утримаються сміятися до другої книги:
авряк — баран-сім'яник
альгвазил — судовий виконавець
амантка — коханка, полюбовниця
амбараш — халепа, труднощі
анація — халепа
апретура — обробка тканини, розчин для обробки шкіри
атрамент — чорнило
афронт — кривда, образа
базгранина — мазня, тарабарщина
баніта — вигнанець
банітований — вигнаний
баніція — вигнання
басамани — смуги на шкірі, сліди від побиття
батура — батіг
бахмат — румак (ратний кінь)
белебень — горб, відкрите високе місце
бескеття — скелі
боржій — мерщій
бришкати — високо носитися
бурчимуха — ґедзь
вакувати — байдикувати
варґи — губи
варунок — умова, обставина
ведлуґ — згідно з
виґрамулятися — видертися
визворотки — виверти, викрутаси
вильоти — відкидні рукави
витребаси — витребеньки
вконтентовувати — вдовольняти
ґаджґа — крики для цькування собаки
ґерць — поєдинок
гладишка — глечик
ґойний — щедрий
ґойність — щедрість
голосівка — голосна літера
ґорливий — запопадливий
ґризький — ущипливий, ядучий
ґузиця — тупий кінець голки
ґуторити — балакати
ґантований — у рукавичках
ґриська, варениця, шмондя, мушля — розкішниця, вагіна

дамаст — одамашок (тканина)
дерій — грабіжник, хапуга, здирця
дешпетувати — злодіячити
до гаріля — до останку
досугий — ветхий, старий
дроґист, биляр — знахар-травник
дроковиця — пора у травні і червні, коли скот зазнає нападу ґедзів і дрочиться
жакемар — чоловічок, фігурка у старовинних дзиґарях, дзиґарі з фігурками
желіпати — кричати непутнім голосом
жоломійка — сопілка
закарваші — відвороти на холошах, на рукавах
закатрупити — убити когось
заклечати — прикрасити (гіллям, зіллям)
замчанин — хазяїн чи мешканець замку
зарізяка — розбишака
застянок — хутір
здобіль — удосталь, уповні, удозвіль
здрайця — зрадник
змирщина — мирова (оборудка), полюбовна домовленість
ігреневий — каштановий, буланий
іжатець — дикобраз
імпет — натиск, порив
іскаляти — забруднити
кабза — калитка, гаманець
кагла — задній прохід
какавельки, оковелки, жовтляки — людське лайно
калавурити — вартувати
калантарити — голосно базікати
калугер — чернець
каплун — вихолощений півень
каптій — скупердя
карахонька — різновид маленького гарбузика (у Грінченка)
карнавка — кухоль для збору грошей
каутелі — лестощі
квисля — рева
ке, кете — дай, давай
кентен — метання списів (гра)
кеп — дурень
кертиця — кротиця
кларет — біле вино
клишки — кишки
клуса, навтрюхи, дриндом — рись у коня
клямри — гачки, застібки на книзі
консистувати — стояти постоєм (у Куліша)
контрескарп — передня пологість зовнішнього рову укріплення
кородитися — скаржитися на біль
корх — міра довжини в ширину долоні або в чотири пальці
коряк — ковшик
котвиця — якір
кумельга — перевертом
кунштик — малюнок (у Шевченка)
купражити — пиячити
кутернога — кульгавий, кульга

кухва — бочка
куць — чорт, біс
лагоминки — солодощі
ланець — негідник
лахва — вигода
лембик — алембик, перепускний, переганяльний куб
лемеха, лемішка — флегматик, незграба
лотр — злодій, нероба, негідник
луп — здобич, награбоване
лупій — гицель, живолуп, деришкура
малахвія — сім'я, рідина
мантула, цюрка, холодило, бобурка, штирхайло — прутень, славень
мартопляс — фігляр, шалапут
микуляти — кліпати (очима)
мляскати — чавкати
модло — модель, взірець, шаблон
момсатися — баритися, возитися
мочеморда — п'яничка
мугиряччя — мужва
надіб — зілля
надіб'я — речовина, знадіб'я, матеріял
надха — відриг, відгик
нанашко — хрещений батько
наопач — навпроти, у протилежний бік
наскараблятися — наживатися, багатіти
невинятко — невинне дитятко
ненатлий — невситимий
нетеча — болото
ногавиці — штани
обляги — пора, коли люди лягають спати
одукований — освічений
окаряч — розставляючи ноги
окульбачити — осідлати
орація, рація — промова
отуха — підбадьорювання, втіха
оханути — привести до тями
очкур, чубрій — селюк
пелінтувати — викохувати щось, панькатися з чимось
пеня — напасть, причепа, штраф
перебаранчати — перешкоджати, заважати
перебендя — балаклій
переднити — поставити нове дно в бочці
переполаса — упереміж, почережно
півтузіня — півдюжини
підшкильнути — пожартувати
плюндри — штани до колін з пишними бганками угорі
помоцюватися — поморочитися, докласти зусиль
попас — корм на пасовищі, випас
порскливий — ковзький, невловний
посельство — посольство
пранці — сифіліс
предковіцький — давній, старосвітський
прибаги — схотінки, капризи
припутень — дикий голуб

присок — зола
пруеси — подвиги (у Достоєвського)
пугар — кубок, келих
пужити — дзюрити, мочитися
пуздро — сечовий міхур, калитка у тварин
путря — юшка з ячменю і солодкого квасу
пушило — підмагач, попихач
рахавка — зелена жабка
реверенда — сутана
регула — правило
риж — рис
риштунок — обладунок
румак — бойовий кінь
саєта — тонке сукно
сбір — агент, сищик
секимбашка — кат, різун, обезглавлювання
сивак — сивий, темно-сірий віл, порода голубів
скозуватися — сваритися, сперечатися
скраклі — городки (гра)
скримцювати — зв'язати
сницар — скульптор
спинковий — добірний
справилля — знаряддя, інструменти
старунок — доглядання, старання
стрижій — перукар
сустенція — споживок, харч
суціга — причепа, крючок
тандитник — лахмітник
танший — дешевший
тарапати — клопоти, труднощі
таркач — масть коня, білий з чорними або рудими плямами тарча — щит
трамонтана — вітер з моря
трепітка — перо, пір'їна (на капелюсі)
трусь — кролик
тузінь — дюжина
туркус — бірюза (в оповіданні Сон Коцюбинського)
увихайло — зітхальник, поклонник
угрущання — умовляння з погрозою
узанція — практика, ужиток
уринал — нічний горщик
угори, втори — сфінктер, круговий м'яз, що стискає або замикає при скороченні зовнішній отвір
утрібка — потрух, тельбухи (у Гоголя)
ферула — лінійка; бути під ферулою — під наглядом у когось, проходити вишкіл
хаптом — спохвату, похапцем, прихапцем
хіпесник — спритник, грабіжник
хіснуватися — користуватися
хлань — безодня, пучина
хляки — кендюх, рубець, фляки
хоха — дивовижа, чудовисько
пахнути — стрибнути
цвенькати — говорити не по-нашому
цизорик — складаний ножик

чави — давильня, винотока
чардак — палуба
чингал — кинджал
шанька — торбина з вівсом
шарлат — багрянець, пурпур
шахварь — ключник
шваба — образа, кривда
шелестівка — приголосна літера
шермицерія — фехтування
плямувати — перемивати кишки на ковбаси
шпакляр — той, хто шпаклює, замазує
штудерно — вигадливо
шурабурити — хапати, грабувати
щирувати — говорити по щирості, сповідуватися
югнути — шаснути, побігти
ядлоспис — меню
яломок — шапочка
ярміс — спосіб, манера діяти